

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย เถรคาถา

เล่ม ๒ ภาคที่ ๓

ตอนที่ ๔

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

เถรคาถา วิสตินิบาต

๑. อธิมุตตเถรคาถา

ว่าด้วยผู้หลุดพ้นย่อมไม่กลัวตาย

[๓๘๕] พระอธิมุตตเถระถูกพวกโจรจับไว้ มิได้มีความกลัวหวาด
เสียว มีหน้าผ่องใส เมื่อหัวหน้าโจรเห็นดังนั้น เกิดความอัศจรรย์ใจ จึง
ได้กล่าวคาถาสรรเสริญ ๒ คาถาว่า

เมื่อก่อน เราจะฆ่าสัตว์เหล่าใดเพื่อบุชายัญ หรือเพื่อ
ปล้นเอาทรัพย์ สัตว์เหล่านั้นหมดอำนาจ เกิดความกลัว
ยอมพากันหวาดหวั่นและปนเพื่อ แต่ความกลัวมิได้มีแก่
ท่านเลย ข้ายังมีสีหน้าผ่องใดยิ่งนัก เมื่อภัยใหญ่เห็น
ปานนี้ปรากฏแล้ว เหตุไรท่านจึงไม่คร่ำครวญเล่า.

พระเถระเมื่อจะแสดงธรรม โดยมุ่งการตอบคำถามของนายโจรนั้น
จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

ดูก่อนนายโจร ทุกข์ทางใจย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่หวังใยใน
ชีวิต ความกลัวทั้งปวงอันเราผู้สิ้นสังโยชน์ล่วงพ้นได้แล้ว
เมื่อค้นหาเครื่องนำไปสู่ภพสิ้นไปแล้ว ความกลัวตายใน
ปัจจุบัน มิได้มีด้วยประการใดประการหนึ่งเลย ดูจบุรุษ
ไม่กลัวความหนัก เพราะวางภาระแล้วฉะนั้น พรหมจรรย์
เราประพฤติดีแล้ว แม้ธรรมเราก็อบรมดีแล้ว เราไม่มี
ความกลัวตาย เหมือนบุคคลไม่กลัวโรคเพราะโรคสิ้นไป
แล้วฉะนั้น พรหมจรรย์เราประพฤติดีแล้ว แม้มรรคเราก็
อบรมดีแล้ว ภาพทั้งหลายอันไม่น่ายินดีเราได้เห็นแล้ว
เหมือนบุคคลดื่มยาพิษแล้วบ้วนทิ้งฉะนั้น บุคคลผู้ถึงฝั่ง
แห่งภพ ไม่มีความถือมั่น ทำกิจเสร็จแล้ว หมดอาสา
ย่อมยินดี เพราะเหตุความสิ้นอายุ เหมือนบุคคลพ้นแล้ว
จากการถูกระหารฉะนั้น บุคคลผู้บรรลุนิพพานอันสูงสุดแล้ว
ไม่มีความต้องการอะไรในโลกทั้งปวง ย่อมไม่เศร้าโศก
ในเวลาตาย ดูบุคคลออกจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ฉะนั้น
ถึงใดสิ่งหนึ่งซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ก็ดี ภาพที่สัตว์ได้อยู่ในโลก
นี้ก็ดี พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ได้ตรัสไว้ว่า ถึง
ทั้งหมดนี้ไม่เป็นอิสระ ผู้ใคร่แจ้งธรรมข้อนั้น เหมือนดัง
ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ผู้นั้นย่อมไม่ยึดถือภาพไร ๆ
ดังบุคคลผู้ไม่จับก้อนเหล็กแดงอันร้อนโชนฉะนั้น เราไม่มี
ความคิดว่า ได้มีมาแล้ว จักมีต่อไป สังขารจักปราศจาก
ไป จะคร่ำครวญไปทำไมในเพราะสังขารนั้นเล่า.

ดูก่อนนายโจร ความกลัวย่อมไม่มีแก่ผู้พิจารณาเห็นตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้นแห่งธรรมอันบริสุทธิ์ และความสืบทอดแห่งสังขารอันบริสุทธิ์ เมื่อใดบุคคลพิจารณาเห็นเสมอด้วยหยาและไม้วด้วยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมไม่เศร้าโศกกว่า ของเราไม่มี เรารำคาญด้วยสรีระ เราไม่ต้อง-การด้วยภพ ร่างกายนี้จักแตกไป และจักไม่มีร่างกายอื่น ถ้าท่านทั้งหลายปรารถนาจะทำกิจใดด้วยร่างกายของเรา ก็จงทำกิจนั้นเถิด ความขัดเคืองและความรักใคร่ในร่างกายนั้น จักไม่มีแก่เรา เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลายทำกิจตามปรารถนาด้วยร่างกายของเรานั้น. โจรทั้งหลายได้ฟังคำของท่านอันน่าอัศจรรย์ ทำให้ขนลุกชูชัน จึงพากันวางศาสตราวุธ แล้วกล่าวดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ความไม่เศร้าโศกที่ท่านได้นี้ เพราะท่านได้ทำกรรมอะไรไว้ หรือใครเป็นอาจารย์ของท่าน หรือเพราะอาศัยคำสั่งสอนของใคร.

พระเถระได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงได้กล่าวตอบว่า

พระศาสดาผู้เป็นสัตพัญญู รู้เห็นธรรมทั้งปวง ขณะหมุ่มมาร มีพระกรุณาใหญ่ ผู้รักษาพยาบาลชาวโลกทั้งปวง เป็นอาจารย์ของเรา ธรรมเครื่องให้ถึงความสิ้นอาสวะอันยอดเยี่ยมนี้ พระองค์ทรงแสดงไว้แล้ว ความไม่เศร้าโศกเราได้เพราะอาศัยคำสั่งสอนของพระองค์ พวกโจรฟัง

ถ้อยคำอันเป็นสุภาษิตของพระเถระผู้เป็นฤาษีแล้ว พวกนัก
วางศาสตร์และอาวุธ บางพวกก็งดเว้นจากโจรกรรม บาง
พวกก็ขอบรรพชา โจรเหล่านั้นครั้งได้บรรพชาในศาสนา
ของพระสุคตแล้ว ได้เจริญโพชฌงค์และพลธรรม เป็น
บัณฑิต มีจิตเฟื่องฟู เบิกบาน มีอินทรีย์อันอบรมดีแล้ว
ได้บรรลุสันตปาต คือนิพพานอันหาปัจจัยปรุงแต่งมิได้.
จบอริมุคตเถรคาถา

อรรถกถากถาวิสตินิบาต

อรรถกถาอริมุคตเถรคาถาที่ ๑

ใน วิสตินิบาต คาถาของท่านพระอริมุคตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า
ยลฺลตฺถํ วา ธนตฺถํ วา ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญานิจการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปาง
ก่อน สั่งสมบุญไว้ในภพนั้นๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าอตถทัสส-
บังเกิดในตระกูลที่มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ รู้เพียงสาแล้ว เมื่อพระศาสดา
ปรินิพพานไป ได้อุปัฏฐากภิกษุสงฆ์ ยังมหาทานให้เป็นไปแล้ว.

ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ในพุทธปรินิพพานกาลนี้ บังเกิดในท้องของน้องสาวท่านพระสังกัจจเถระ ได้
มีชื่อว่า อริมุคตะ ท่านเจริญวัยแล้ว ได้บวชในสำนักของพระเถระผู้เป็น
ลุง บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งๆ ที่ดำรงอยู่ในภูมิของสามเณรก็ได้

บรรลुพระอรหัตแล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เมื่อพระโลกนาถนามว่าอัทธทัสสี ผู้เป็นอุดมบุคคล
เสด็จนิพพานแล้ว เรามีจิตเลื่อมใส บำรุงภิกษุสงฆ์
เรานิมนต์ภิกษุสงฆ์ผู้ชื้อตรง มีจิตตั้งมั่น แล้วเอา
อ้อยมากระทำมณฑป นิมนต์ให้พระสงฆ์ผู้เป็นรัตนะ
อันสูงสุดฉันอ้อย เราเข้าถึงกำเนิดใด ๆ จะเป็นเทวดา
หรือมนุษย์ก็ตาม ในกำเนิดนั้น ๆ เราย่อมครอบงำสัตว์
ทั้งปวง นี่เป็นผลแห่งบุญกรรม. ในปีที่ ๑๑๘ เรา
ได้ให้ทานใดไว้กาลนั้น ด้วยผลแห่งทานนั้น เรา
ไม่รู้จักทุกติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายอ้อย. คุณพิเศษ
เหล่านี้คือ ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกษ์ ๘ และอภิญญา ๖
เราได้ทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว
ดังนี้.

ก็ครั้งบรรลุพระอรหัตแล้ว ให้กาลเวลาล่วงไปด้วยความสุขใน
สมาบัติ มีความประสงค์จะอุปสมบท คิดว่าจะบอกถามารดา จึงไปหา
มารดา ในระหว่างทางได้พบโจร ๕๐๐ คน ผู้เที่ยวหาเนื้อเพื่อจะทำพลี
กรรมแก่เทวดา. ฝ่ายพวกโจรได้จับตัวท่านด้วยหวังว่า จักทำเป็นพลีแก่
เทวดา. ท่านอธิมุตตะนั้น แม้จะถูกพวกโจรจับก็ไม่กลัว ไม่หวาดหวั่น
ได้มีสีหน้าพองใสยืนอยู่. หัวหน้าโจรเห็นดังนั้นเกิดอัศจรรย์จิตอย่างไม่เคย
เป็น เมื่อจะสรรเสริญ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

เมื่อก่อน เราได้ฆ่าสัตว์เหล่าใดเพื่อผู้ชายญ หรือเพื่อ

ปล้นทรัพย์ สัตว์เหล่านั้นหมดอำนาจ เกิดความกลัวตัว-
สิ้นและพรา้เพื่ออยู่ แต่ความกลัวมิได้มีแก่ท่านเลย ข้า
ยังมีสีหน้าฟ้องโลยิ้งนัก เมื่อภัยใหญ่เห็นปานนี้ปรากฏ
แล้ว เหตุไรท่านจึงไม่คร่ำครวญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถุญตุถุ ได้แก่ เพื่อบุชา หรือเพื่อ
กระทำพิธีกรรมแก่เทวดาทั้งหลาย. วา ศัพท์ เป็นอรรถวิภักปะ. กำหนด
หมายเอา.

บทว่า ธนตุถุ แปลว่า เพื่อปล้นทรัพย์สมบัติ.

บทว่า เย หนาม มยึ ปุเร ความว่า เมื่อก่อนพวกเราได้ฆ่า
สัตว์เหล่าใด. จริงอยู่ บทว่า หนาม นี้ เป็นคำบอกปัจจุบันกาล ใช้ใน
อรรถเป็นอดีตกาล.

บทว่า อวเส ได้แก่ กระทำให้หมดอำนาจ คือไม่ให้เสรีภาพ.
บทว่า ต ได้แก่ เตสึ คือแก่สัตว์เหล่านั้น. บางอาจารย์กล่าวว่า อวเสส
หมดสิ้น ดังนี้ก็มี. (ความแห่งบาลีนั้นว่า) แก่สัตว์ทั้งหมดเว้นท่านไว้ผู้
หนึ่ง ในบรรดาสัตว์ที่พวกเราจับมา อีกอย่างหนึ่งบาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน.

บทว่า ภัย โหติ ความว่า ย่อมมีความกลัวแต่ความตาย อัน
เป็นเหตุให้สัตว์เหล่านั้นตัวสิ้น ปนเพื่อ คือตัวสิ้นเพราะจิตสะดุ้งกลัว บ่น
เพื่อพูดคำมีอาทิว่า ข้าแต่ นาย พวกฉันจักให้สิ่งนี้และสิ่งนี้แก่ท่านทั้งหลาย
พวกฉันจักยอมเป็นทาสของท่านทั้งหลาย.

บทว่า ตสุส เต ความว่า แก่ท่านผู้ใด อันเราทั้งหลายประสงค์
จะปลงชีวิตเพื่อทำพิธีกรรมแก่เทวดา เจือดาบคุกคามอยู่นั้น. บทว่า
ภิตตุถุ แปลว่า ความเป็นคนกลัว อธิบายว่า ความกลัว.

บพว่า ภิโย วณฺณ ปสฺสตีติ ความว่า สีหน้าของท่านย่อม
ส่องใสแม้ยิ่งกว่าสีตามปกติ.

ได้ยินว่า ในคราวนั้น พระเถระเกิดความปีติโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง
ว่า ถ้าพวกโจรเหล่านั้นจักฆ่าเรา. เราก็จักปรินิพพานโดยหมดเธอในบัดนี้
แหละ ภาระคือทุกข์จักปราศจากไป.

บพว่า เอรูโป มหพฺภเย ความว่า เมื่อปรากฏมรณภัยอันใหญ่
หลวงเช่นนี้, อีกอย่างหนึ่ง บพว่า เอรูเป มหพฺภเย นี้เป็นสัตตมวิภัตติ
ใช้ในอรรถว่า เหตุบัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงธรรมโดยมุ่งให้คำตอบแก่
หัวหน้าโจร จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

ดูก่อนนายโจร ทุกข์ทางใจย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่หวังใย

ในชีวิต ความกลัวทั้งปวงอันเราผู้สิ้นสังโยชน์ล่วงพ้นได้
แล้ว เมื่อตัดหาเครื่องนำไปสู่ภพสิ้นไปแล้ว ความกลัว
ตายในปัจจุบัน มิได้มีด้วยประการใดประการหนึ่งเลย
ดูบุรุษไม่กลัวความหนัก เพราะวางภาระแล้วฉะนั้น
พรหมจรรย์เราประพฤติดีแล้ว แม้ธรรมเราก็อบรมดีแล้ว
เราไม่มีความกลัวตาย เหมือนบุคคลไม่กลัวโรค เพราะ
โรคสิ้นไปแล้วฉะนั้น พรหมจรรย์เราประพฤติดีแล้ว แม้
มรรคเราก็อบรมดีแล้ว ภพทั้งหลายอันไม่น่ายินดีเราได้
เห็นแล้ว เหมือนคนดื่มยาพิษแล้วบ้วนทิ้งฉะนั้น บุคคล
ผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ไม่มีความถือมั่น ทำกิจเสร็จแล้ว หมด
อาสวะ ย่อมยินดี เพราะเหตุความสิ้นอายุ เหมือน
บุคคลพ้นจากการถูกประหารฉะนั้น บุคคลผู้บรรลุดุธรรม

อันสูงที่สุดแล้ว ไม่มีความต้องการอะไรในโลกทั้งปวง ย่อม
ไม่เศร้าโศกในเวลาตาย ดูบุคคลออกจากเรือนที่ถูกไฟ
ไหม้จะนั่น สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ก็ดี ภพที่สัตว์
ได้อยู่ในโลกนี้ก็ดี พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณใหญ่ได้
ตรัสไว้ว่า สิ่งทั้งหมดนี้ไม่เป็นอิสระ ผู้ใคร่แจ้งธรรมข้อ
นั้น เหมือนดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ผู้นั้นย่อมไม่
ยึดถือภพใดๆ ดังบุคคลไม่จับก้อนเหล็กแดงอันร้อนโชน
ฉะนั้น. เราไม่มีความคิดว่าได้มีมาแล้ว จักมีต่อไป
สังขารทั้งหลายจักปราศจากไป จะคร่ำครวญไปทำไมใน
เพราะสังขารเหล่านั้นแล้ว.

ดูก่อนนายโจร ความกลัวย่อมไม่มีแก่ผู้พิจารณาเห็น
ตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้นแห่งธรรมอันบริสุทธิ์
และความสืบทอดสังขารอันบริสุทธิ์. เมื่อใดบุคคลพิจารณา
เห็นโลกเสมอด้วยหญ้าและไม้ด้วยปัญญา เมื่อนั้นบุคคล
นั้นย่อมไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมไม่เศร้าโศกว่า ของ
เราไม่มี. เรารำคาญด้วยสตรีระ เราไม่ต้องการภพ ร่าง-
กายนี้จักแตกไป และจักไม่มีร่างกายอื่น ถ้าท่านทั้ง
หลายจะทำกิจใดด้วยร่างกายของเรา ก็จงทำกิจนั้นเถิด.
ความขัดเคืองและความรักใคร่ในร่างกายนั้น จักไม่มีแก่
เรา เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลายทำกิจตามปรารถนาด้วย
ร่างกายของเรานั้น.

พระสังคีติกาจารย์ได้กล่าวคาถานี้ไว้ว่า

โจรทั้งหลายได้ฟังคำนั้นของท่านอันน่าอัศจรรย์ ทำให้
ขนลุกชูชัน ดั่งนั้นแล้ว จึงพากันวางศาสตราวุธแล้วกล่าวคำนี้
เบื้องหน้าแต่ขึ้นไป ๓ คาถา เป็นคาถาถามพวกโจร และคาถาตอบ
ของพระเถระ พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายได้กล่าวเป็นคาถาไว้ดังนี้ว่า

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ความไม่เศร้าโศกที่ท่านได้นี้
เพราะท่านได้ทำกรรมอะไรไว้ หรือใครเป็นอาจารย์ของ
ท่าน หรือเพราะอาศัยคำสั่งสอนของใคร.

พระศาสดาผู้เป็นสัพพัญญูรู้เห็นธรรมทั้งปวง ชนะ
หมู่मार มีพระกรุณาใหญ่ ผู้รักษาพยาบาลชาวโลกทั้ง
ปวง เป็นอาจารย์ของเรา ธรรมเครื่องให้ถึงความสิ้น
อาสนะอันยอดเยี่ยมนี้ พระองค์ทรงแสดงไว้แล้ว ความ
ไม่เศร้าโศก เราได้เพราะอาศัยคำสั่งสอนของพระองค์.

พวกโจรฟังถ้อยคำอันเป็นสุภาษิตของพระเถระผู้เป็น
ฤาษีแล้ว พากันวางศาสตราและอาวุธ บางพวกงดเว้น
จากโจรกรรม บางพวกก็ขอบรรพชา โจรเหล่านั้นครั้ง
ได้บรรพชาในศาสนาของพระสุคตแล้ว ได้เจริญโพช-
ฌงค์และพลธรรม เป็นบัณฑิต มีจิตเฟื่องฟู เบิกบาน มี
อินทรีย์อันอบรมดีแล้ว ได้บรรลุสันตบพ คือพระนิพพาน
อันหาปัจจัยปรุงแต่งมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นตฺถิ เจตสิกํ ทุกฺขํ อนเปกฺขสุต
คามณิ ความว่า คู่ก่อนนายโจร ทุกข์ทางใจคือความโทมนัส คุณน้ำ

เหลืองมีโลหิตเป็นสภาวะ ย่อมไม่มีแก่คนเช่นเรา ชื่อว่าผู้ไม่มีความหวัง
ใย เพราะไม่มีความหวังใยคือตัณหา, พระเถระกล่าวถึงความไม่มีความ
กลัว โดยอ้างถึงความไม่มีโทมนัส ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ความ
กลัวทั้งปวงเราล่วงพ้นได้แล้ว

บทว่า อติกนฺตา ภาส สพฺเพ ความว่า มหาภัย ๒๕ ประการ
และภัยอื่นแม้ทั้งหมด พระอรหันต์ผู้สิ้นสังโยชน์ก้าวล่วงแล้ว ก็ล่วงพ้น
แล้วเด็ดขาด อธิบายว่า ไปปราศแล้ว.

บทว่า ทิฏฺฐเร ฐมฺเม ยถาตเถ ความว่า ธรรมคือสังขจะทั้ง ๔
เราเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยมรรค โดยการกำหนด
รู้การละ การทำให้แจ้ง และการอบรม.

บทว่า มรเณ ได้แก่ เพราะความตายเป็นเหตุ.

บทว่า ภาวนิกุเชปเน ยถา ความว่า บุรุษใดๆ ปลดเปลื้องภาระ
หนักมากที่เทินไว้บนศีรษะ ย่อมไม่กลัว เพราะปลงคือวางภาระนั้นเสีย
ฉันทใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันทนั้น. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

เบญจฉันทเป็นภาระหนัก ก็บุคคลเป็นผู้นำภาระไป

การยึดถือเอาภาระไว้เป็นทุกข์ในโลก การปลงภาระเสีย

ได้เป็นสุข ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุฉินฺณ ได้แก่ ประพฤติดีอีกแล้ว

บทว่า พุรฺหมจฺริย ได้แก่ ศาสนพหุมจรรย์อันสงเคราะห์ในสิกขา ๓.
เพราะเหตุนี้แหละ แม้มรรคเราก็อบรมดีแล้ว คือ แม้อริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ เราก็อบรมไว้โดยชอบทีเดียว.

บทว่า โรคาณมิว สฺขเย ความว่า คนเช่นเราย่อมไม่มีความ

กลัวตายอันเป็นที่สิ้นโรคคือขั้นชั้ เหมือนคนถูกรโรคมากหลายครอบงำ กระสับกระส่าย เมื่อโรคทั้งหลายหายไป ย่อมมีแต่ปีติและโสมนัสเท่านั้น.

บทว่า นิรุตสาหา ทวา ทิฏฐา ความว่า เราเห็นภพทั้ง ๓ ถูก สามัญญลักษณะ ๓ มีความเป็นทุกข์เป็นต้นครอบงำไว้ ถูกไฟ ๑ กองติด โชนแล้ว ไม่น่ายินดี คือหมดความชื่นใจ.

บทว่า วิสั ปิตุวาว ฉทุทิต্তิ ความว่า เราย่อมไม่กลัวความตาย เหมือนคนดื่มยาพิษด้วยความพลั้งเผลอแล้วทิ้งไป ด้วยประโยชน์ (คือการ กระทำ) เช่นนั้น.

บทว่า มุตโต อาฆาตนา ยธา ความว่า บุคคลถูกพวกโจรนำ ไปยังที่ฆ่าเพื่อจะฆ่า รอดพ้นมาจากที่นั้นได้ด้วยอุบายบางอย่าง ย่อมร่า- เริงยินดีฉันใด บุคคลผู้ชื่อว่าถึงฝั่ง เพราะได้พระนิพพานอันเป็นฝั่งแห่ง สงสารก็ฉันนั้น เป็นผู้ไม่ถ่อมมันด้วยอุปาทานทั้ง ๔ ชื่อว่าผู้การทำกิจเสร็จ แล้ว เพราะทำกิจ ๑๖ ประการมีปริณญากิจเป็นต้น เสร็จแล้ว ไม่มี อาสวะด้วยกามาสวะเป็นต้น เพราะความสิ้นอายุ คือ เพราะเหตุสิ้นอายุ จึงเป็นผู้ยินดี คือ เป็นผู้มีความโสมนัส.

บทว่า อุตฺตมึ แปลว่า ประเสริฐสุด. บทว่า ฐมฺมตฺติ ได้แก่ สภาวะ แห่งธรรม คือความเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณเป็นต้น มีความสำเร็จเป็น เหตุ ในเมื่อได้สำเร็จพระอรหัต.

บทว่า สพฺพโลก ได้แก่ แม้ในโลกทั้งปวง คือในโลกแม้ที่ ประกอบไปด้วยความเป็นผู้มีอายุยืน และความเป็นผู้พร้อมมูลด้วยความสุข เป็นต้น.

บทว่า อนตฺตฺโลก ได้แก่ เป็นผู้ไม่หวังใย.

บทว่า **อาทิตฺตาว มฺรธา มุตฺโต** ความว่า บุคคลใด ๆ ออกจาก
เรือนที่ถูกไฟไหม้รอบด้าน กำลังลุกโชติช่วง จากนั้นยอมไม่เสรำโศก
เพราะออกไปได้ฉันทันใด ท่านผู้มีอาสวะสิ้นแล้วยอมไม่เสรำโศก เพราะ
การตายเป็นเหตุก็ฉันทันนั้น.

บทว่า **ยทตฺถ สฺขตฺถ กิณฺณิ** ความว่า ความเกี่ยวข้องอย่างใดอย่าง
หนึ่ง คือการสมาคมกัน การประชุมร่วมกันกับสัตว์หรือสังขารทั้งหลาย
มีอยู่ คือหาได้อยู่ในโลกนี้. บาลีว่า **สฺขตฺถ** ดังนี้ก็มี, ความแห่งบาลีนั้น
ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งอันปัจจัยอาศัยกันเกิดขึ้นสร้างไว้ คืออาศัยกันเกิดขึ้น

บทว่า **ภโว वा ยตฺถ ลพฺภติ** ความว่า ย่อมได้อุปบัติภพใด
ในหมู่สัตว์ใด.

บทว่า **สพฺพํ อนิสฺสรํ เอตํ** ความว่า สิ่งทั้งหมดนั้นเว้นจาก
ความเป็นอิสระ คือใคร ๆ ไม่อาจแผ่ความเป็นใหญ่ไปในโลกนี้ว่า จงเป็น
อย่างนั้น.

บทว่า **อิติ วุตฺตํ มเหสีนา** ความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้
แสวงหาคุณอันใหญ่ ตรัสไว้อย่างนี้ว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา.
เพราะฉะนั้น จึงมีวาจาประกอบความว่า ผู้รู้แจ้งว่า สิ่งนั้นไม่เป็นใหญ่
ดังนี้ จึงไม่เสรำโศกเพราะความตาย.

บทว่า **น คณฺหาติ ภวํ กิณฺณิ** ความว่า พระอริยสาวกใด
รู้ชัดภพทั้ง ๓ นั้น โดยประการที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้
โดยนัยมีอาทิว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้ ด้วยมรรคปัญญา
อันประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา พระอริยสาวกนั้นยอมไม่ยึดถือภพใด ๆ จะ
เป็นภพน้อยหรือภพใหญ่ก็ตาม อธิบายว่า ไม่กระทำความอยากในภพนั้น

เหมือนบุรุษไร ๆ ผู้ต้องการความสุข ย่อมไม่เอามือจับก้อนเหล็กที่ร้อน โชนอยู่ตลอดทั้งวันฉะนั้น.

บทว่า น เม โหติ อโหสิ ความว่า ความเป็นไปแห่งจิตของเรา ย่อมไม่มี ด้วยอำนาจความเห็นว่าเป็นตัวตนว่า ในอดีตกาลอันนาน เราได้เป็นผู้เช่นนี้ ดังนี้ เพราะเราถอนทิฏฐิเสียหมดสิ้นแล้ว และเพราะเราเห็นสภาพแห่งธรรมได้ถ่องแท้แล้ว.

บทว่า ภวิสฺสนฺติ น โหติ เม ความว่า เพราะเหตุที่นั่นแล เรา ย่อมไม่มีแม้ความคิดอย่างนี้ว่า ในอนาคตกาลอันนาน เราจักเป็น ก็พึงเป็นผู้เช่นนี้ ก็เป็นอย่างไรหนอแล. บทว่า สงฺขารา วิภิสฺสนฺติ ความว่า แต่เรามีความคิดอย่างนี้ว่า สังขารทั้งหลายแลเป็นไปตามปัจจัย, อะไรจะเป็นคนหรือสิ่งที่มีอยู่ในตนก็ตาม ย่อมไม่มีในสังขารนี้ และสังขารเหล่านั้นแลจักปราศจากไป คือพินาศไปได้ จักแตกไปทุก ๆ ขณะ.

บทว่า ตตฺถ กา ปริเทวนา ความว่า เมื่อเราเห็นอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า ความรำไรอะไรเล่าจักมีในสังขารนั้น.

บทว่า สุทฺธํ ได้แก่ ล้วนไม่เจือปนด้วยสภาวะในตน.

บทว่า ฐมฺมสมุปฺปาตํ ได้แก่ การเกิดขึ้นแห่งปัจจัยและธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น คือความดำเนินไปเพียงสักว่าธรรมมีสังขารเป็นต้น เพราะปัจจัยมีอวิชชาเป็นต้น.

บทว่า สงฺขารสนฺตตี ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกันแห่งสังขารมีประเภทแห่งกิเลสกรรมและวิบาก.

บทว่า ปสฺสนฺตสฺส ยถาภูตํ ได้แก่ ผู้รู้ตามความเป็นจริง ด้วยมรรคปัญญา พร้อมกับวิปัสสนาปัญญา.

บทว่า **ติณณฺฐสมํ โลกํ** ความว่า เมื่อใครๆ ถือเอาหญ้าและไม้ที่เขาไม่หวงแหนในป่า คนอื่นย่อมไม่มีความคิดว่า ผู้นี้ถือเอาสิ่งของเราฉันใด บุคคลนั้นก็ฉันนั้น ในกาลใด ย่อมเห็นด้วยปัญญาซึ่งสังขารโลกอันเสมอด้วยหญ้าและไม้ เพราะความเป็นของไม่มีเจ้าของ ในกาลนั้น บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้คือไม่ประสพ ไม้ได้คือไม่กระทำความเป็นของเราในสังขารโลกนั้น.

บทว่า **นตฺถิ เม** ความว่า ย่อมไม่เสร้างโศกว่า นั้นเป็นเราหนอ สิ่งนั้นไม่มีแก่เรา.

บทว่า **อุกฺกณฺฐามิ สรีเรน** ความว่า เรารำคาญกายนี้อันไม่มีสาระ บรรเทาได้ยากเป็นทุกข์อันรู้อะไรไม่ได้ มีสภาพไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด และปฏิกูล คือเราเมื่อหน่ายกายนี้ดำรงอยู่อย่างนี้.

บทว่า **ภเวนฺมฺหิ อนตฺถิโก** ความว่า เราไม่ต้องการภพแม้ทุกอย่าง คือ เราไม่ปรารถนาภพใดๆ.

บทว่า **โสยํ ภิชฺชิสฺสตี กาโย** ความว่า บัดนี้ กายของเราจักแตกด้วยประโยชน์ คือการกระทำของท่าน หรือจักแตกไปในที่อื่นโดยประการอื่น.

บทว่า **อญฺโหล จ น ภวิสฺสตี** ความว่า กายอื่นจักไม่มีแก่เราต่อไป เพราะไม่มีภพใหม่.

บทว่า **ยํ โว กิจฺจํ สรีเรน** ความว่า ถ้าท่านทั้งหลายมีประโยชน์ใดด้วยสรีระนี้ จงทำประโยชน์นั้นตามที่ท่านทั้งหลายปรารถนา. บทว่า **น เม ตปฺปจฺจยา** ความว่า มีสรีระนั้นเป็นนิमित คือมีการกระทำกิจตามที่พวกท่านปรารถนาด้วยสรีระนี้เป็นเหตุ.

บทว่า ตตฺถ ได้แก่ ในโจรเหล่านั้น ทั้งผู้ที่กระทำและผู้ไม่ได้
กระทำ.

บทว่า โทโส เปมณฺจ เหหิติ อธิบายว่า ความขัดเคืองและ
ความยินดีโดยลำดับจักไม่มี เพราะเราละความอาลัยในภพของตนเสียโดย
ประการทั้งปวงแล้ว. แม้เมื่อไม่มีความขัดเคืองและความรักใคร่ในคนอื่น
เพราะมีคนอื่นเป็นเหตุ ก็เพราะพวกท่านทำกิจตามปรารถนาด้วยร่างกาย
ของเรานั้นเป็นเหตุ ท่านจึงกล่าวคำว่า ตตฺถ ในโจรเหล่านั้นด้วยอำนาจ
ตามที่ได้บรรลु (ธรรม).

บทว่า ตสฺส ได้แก่ ของพระอริมุตตเถระ.

บทว่า ตํ วณฺโณ ความว่า ได้ฟังคำมีอาทิว่า ทุกข์ทางใจย่อมไม่มี
อันแสดงถึงความไม่กลัวตาย ต่อแต่นั้นแหละ เป็นเหตุให้ขณลุกชูชันอัน
ไม่เคยเป็น.

บทว่า มาณวา ได้แก่ พวกโจร. จริงอยู่ พวกโจรเขาเรียกกันว่า
มาณะวะ คุณในประโยชน์มีอาทิว่า ไปกับพวกโจรผู้ที่โจรกรรม และที่ไม่
ได้ทำโจรกรรม.

บทว่า ที ภทฺนุเต กริตฺวาน ความว่า ท่านผู้เจริญ เพราะการทำ
กรรมคือตบะ ชื่อไร. พวกโจรได้กล่าวความนั้น คือกล่าวด้วยการถาม
ว่า หรือใครเป็นอาจารย์ของท่าน หรือเพราะอาศัยคำสั่งสอนคือโอวาท
ของใคร ท่านจึงได้ความไม่เส้าโสภนี้ คือไม่มีความเส้าโสภในเวลา
จะตาย.

พระเถระได้ฟังดังนั้น เมื่อจะตอบคำถามของพวกโจรนั้น จึงได้
กล่าวคำมีอาทิว่า สพฺพพฺุณฺญ ผู้ทรงรู้ทุกอย่าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สัพพัญญุ ความว่า ชื่อว่า พระ-
สัมพันธัญญุ เพราะทรงรู้อะไรทั้งปวง อันต่างด้วยเรื่องอดีตเป็นต้น เพราะ
ทรงบรรลุอนุวาระญาณอันเป็นไป แนบเนื่องด้วยความจำนงหวัง (คือ
เมื่อทรงต้องการก็ใช้ได้ทันที) สามารถตรัสรู้ธรรมทั้งปวง โดยประการ
ทั้งปวง โดยไม่ต้องอ้างถึงผู้อื่น ด้วยเหตุที่นั่นแหละ จึงทรงชื่อว่าเห็น
ธรรมทั้งปวง เพราะทรงเห็นธรรมทั้งปวงด้วยสมันตจักขุ. พระสัมพันธ-
ัญญุตาณก็คือพระอนาวรณของเรตถาคตนั่นนั่นเอง, ย่อมไม่ผิดจาก
บาลีที่ว่าด้วยอสาธารณญาณ เพราะพระญาณเดี่ยวนั้นแหละตรัสไว้ ๒
ประการ เพื่อจะทรงแสดงว่าเป็นพระญาณที่ไม่ทั่วไปกับพระสาวกอื่นๆ
โดยมุ่งถึงอารมณ์ที่เกิดขึ้น. ก็คำใดที่ควรกล่าวในที่นี้ คำนั้นได้กล่าวไว้
พิสดารแล้วในอรรถกถาอติวุตตะกะ เพราะเหตุที่นั่น ฟังทราบความนัยที่
กล่าวไว้ในอรรถกถาอติวุตตะกะนั้นเถิด. มีวาจาประกอบความว่า พระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าพระชินะเพราะทรงชนะมารทั้ง ๕ ชื่อว่าทรง
ประกอบด้วยมหากรุณา เพราะทรงประกอบด้วยพระกรุณาอันใหญ่หลวง
ที่ทรงน้อมให้เป็นไปในสัตว์ทุกหมู่เหล่า ที่ต่างกันโดยจำแนกว่าเป็นผู้ต่ำ
ทรามเป็นต้น ชื่อว่า พระศาสดา เพราะทรงพร่ำสอนเวไนยสัตว์ตาม
สมควรด้วยทิวฐัมมิกัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ และปรมัตถ-
ประโยชน์ แต่นั่นแหละชื่อว่ารักษาพยาบาลสัตว์โลกทั้งปวง เพราะทรง
เยียวยาโรค คือกิเลสของสัตว์โลกทั้งมวล พระองค์เป็นอาจารย์ของเรา.
บทว่า ขยคามิ แปลว่า เป็นเครื่องดำเนินไปสู่พระนิพพาน.

เมื่อพระเถระประกาศคุณของพระศาสดาและของพระศาสนาอย่างนี้
แล้ว โจรบางพวกกลับได้ศรัทธาบวช บางพวกประกาศความเป็นอุบาสก

พระธรรมสังคากาจารย์เมื่อจะแสดงความนั้น จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถา โดยนัยมีอาทิว่า **สุตฺวาน โอรา** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิสิโน** ได้แก่ พระอริมุตตเถระ ชื่อว่าฤาษี เพราะอรรถว่า แสวงหาคุณมีอิศीलสิกขาเป็นต้น. บทว่า **นิกฺขิปฺป** แปลว่า ละแล้ว.

บทว่า **สตฺธานิ อวฺรฺชานิ จ** ได้แก่ ศาสตรามีมิดเป็นต้น และ อวฺรฺชามีแล่งฐนเป็นต้น. บทว่า **ตมฺหา จ กมฺมา** ได้แก่ จากโจรกรรมนั้น.

บทว่า **เต ปพฺพชิตฺวา สุกตฺตสฺส สาสเน** ความว่า โจรเหล่านั้น เข้าถึงการบรรพชาในศาสนาของพระผู้มีพระภาคสุคตเจ้า ด้วยอาการมี การดำเนินไปอันงามเป็นต้น. ชื่อว่ามีจิตเฟื่องฟู เพราะประกอบด้วยความ ปิติอันมีความเฟื่องฟูเป็นลักษณะ ซึ่งได้บรรลุแล้วด้วยภavanaพิเศษ.

บทว่า **สุมฺนา** แปลว่า ผู้ถึงความโสมนัส. บทว่า **กตฺนฺทฺริยา** ได้แก่ ผู้มีอินทรีย์อันอบรมแล้ว. บทว่า **มุสิสุ** ได้แก่ มรรลुพระนิพพาน อันปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งไม่ได้ เพราะได้บรรลุพระอรหัตมรรค.

ได้ยินว่า ท่านอริมุตตะกระทำพวกโจรให้หมดยศแล้ว พักพวก-โจรเหล่านั้นไว้ในที่นั่นเอง (ส่วนตน) ไปหา มารดา บอกลามารดาแล้ว กลับมา พวกมันไปยังสำนักของพระอุปัชฌาย์ พร้อมกับโจรเหล่านั้นแล้ว ให้บรรพชาอุปสมบท. ลำดับนั้น จึงบอกกรรมฐานแก่ท่านเหล่านั้น ไม่นาน นัก ท่านเหล่านั้นก็ดำรงอยู่ในพระอรหัต. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ครั้นได้บรรพชาแล้ว ...ฯลฯ... ได้บรรลุสันตบถอันหาปัจจัยปรุงแต่งมิได้.

จบบรรณภคาถาอริมุตตเถรคาถาที่ ๑

๒. ปาราสริยเถรคาถา

ว่าด้วยไม่รักษาอินทรีย์จึงมีโทษ

[๓๘๖] ความคิดได้มีแล้วแก่ภิกษุผู้ชื่อว่าปาราสริยะ ผู้เป็น
สมณะนั่งอยู่แล้วแต่ผู้เดียว มีจิตสงบสงัด เฟื่องผาน
บุรุษพึงทำอะไรโดยลำดับ พึงประพฤติวัตรอย่างไร ประ-
พฤติมารยาทอย่างไร จึงชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจของตน และ
ชื่อที่ไม่เบียดเบียนใคร ๆ อินทรีย์ทั้งหลายย่อมมีเพื่อ
ประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลาย อินทรีย์
ที่ไม่รักษาย่อมไม่เข้าไปเพื่อประโยชน์ อินทรีย์ที่รักษา
ย่อมเข้าไปเพื่อประโยชน์ บุรุษผู้รักษาและคุ้มครอง
อินทรีย์นั้นแล จึงชื่อว่าเป็นผู้กระทำกิจของตน และ
ชื่อที่ไม่เบียดเบียนใคร ๆ. ถ้าผู้ใดไม่ห้ามจักษุอินทรีย์อันไป
ในรูปทั้งหลาย เป็นผู้ยังไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้น
จากทุกข์ได้เลย อนึ่ง ผู้ใดไม่ห้ามโสตอินทรีย์ อันเป็นไป
อยู่ในเสียงทั้งหลาย ยังไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นจาก
ทุกข์ได้เลย. ถ้าผู้ใดไม่เห็นอุบายเครื่องสลัดออก ช่อง-
เสพในกลืน ผู้นั้นเป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในกลืน ย่อมไม่พ้น
จากทุกข์ ผู้ใดมัวแต่ค้ำนั่งถึงรสเปรี้ยว รสหวานและ
รสขม เป็นผู้กำหนดยินดีด้วยตัณหาในรส ไม่รู้สึกถึง
ความคิดในใจ (อันเกิดขึ้นในขณะที่บรรพชาว่า จักทำที่สุด
ทุกข์) ผู้นั้นย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ ผู้ใดมัวนึกถึงโศภ-
ณัฐพะอันสวยงาม ไม่ปฏิบัติ ยินดีแล้ว ผู้นั้นย่อมได้

ประสบทุกข์มีประการต่าง ๆ อันมีรากเป็นเหตุ ก็ผู้ใด
ไม่อาจรักษาใจจากกรรมเหล่านี้ ทุกข์จากอารมณ์ทั้ง ๕
นั้น ย่อมติดตามผู้นั้นไป เพราะการไม่รักษาใจนั้น.

ร่างกายนี้เต็มไปด้วยหนองเลือดและซากศพเป็นอัน
มาก อันนายช่างผู้ฉลาดทำไว้ เป็นของเกลียดเกลียวจิตร
งดงามดุจสมุก คนพาลย่อมไม่รู้สึกรว่า ร่างกายนี้เป็นของ
เผ็ดร้อน มีรสหวานชื่นใจ เกี่ยวพันด้วยความรัก เป็น
ทุกข์ เป็นของฉาบไล่ไว้ด้วยสิ่งที่น่าชื่นใจ เหมือนมิดโกน
อันทาแล้วด้วยน้ำผึ้งฉะนั้น.

บุคคลผู้กำหนดยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และ
โผฏฐัพพะของหญิง ย่อมต้องประสบทุกข์มีประการ
ต่าง ๆ. กระแสตัณหาในหญิงทั้งปวงย่อมไหลไปในทวาร
ทั้ง ๕ ของบุรุษ ผู้ใดมีความเพียร อาจทำการป้องกัน
กระแสตัณหาเหล่านั้นได้ ผู้นั้นเป็นผู้รู้orroด ตั้งอยู่ใน
ธรรม เป็นผู้ขยัน มีปัญญาเครื่องพิจารณา แม้บุคคลยัง
เป็นผู้ยินดีในการครองเรือน ก็พึงทำกิจอันประกอบด้วย
orroดและธรรม. ถ้าประโยชน์ปัจจุบันที่ประกอบแล้ว
ทำให้จ่อมลง พึงเว้นกิจอันไร้ประโยชน์เสีย เมื่อรู้ว่า สิ่งนั้น
ไม่ควรทำ พึงเป็นผู้ไม่ประมาทมีปัญญาสอดส่องในสิ่ง
นั้น. บุคคลพึงยึดเอาแต่กิจที่ประกอบด้วยประโยชน์และ
ความยินดีอันประกอบด้วยธรรม แล้วพึงประพฤติ เพราะ
ว่าความยินดีในธรรมนั้นแล เป็นความยินดีสูงสุด.

ผู้ใดปรารถนาจะชิงเอาสิ่งของของผู้อื่นด้วยอุบายใหญ่
น้อย ฆ่าผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น ทำคนอื่นให้เศร้าโศก
ฉกชิงเอาสิ่งของของคนอื่น ด้วยความทารุณร้ายกาจ
การกระทำของผู้นั้น เป็นการกระทำอันประกอบด้วย
ฉิบหาย. บุคคลผู้มีกำลัง เมื่อฝ่าไม้ ย่อมตอกลิ้มด้วย
ลิ้ม ฉันทิ ภิกษุผู้ฉลาดย่อมกำจัดอินทรีย์ด้วยอินทรีย์
ฉันทันนั้น บุคคลผู้อบรมศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และ
ปัญญา กำจัดอินทรีย์ ๕ ด้วยอินทรีย์ ๕ แล้ว เป็น
พราหมณ์ผู้ไม่มีทุกข์ไป. บุคคลนั้นเป็นผู้รู้รอด ตั้งอยู่
ในธรรม ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยประการ
ทั้งปวง ย่อมได้รับความสุข.

จบปาราสริยเถรคาถา

อรรถกถापाराปริยเถรคาถาที่ ๒*

คาถาของท่านพระปาชาปริยเถระ มีคำเริ่มต้นว่า สมณสุต อหุ
จินตา ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ก็ได้อำพาปัญญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน
ทั้งหลาย ได้สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพาน ไว้ในภพนั้น ๆ
ท่องเที่ยวไปเฉพาะในสุคติเท่านั้น ในพุทธรูปบาทกาลนี้บังเกิดเป็นบุตร
ของพราหมณ์มหาศาลคนหนึ่ง ในกรุงสาวัตถี เมื่อเขาเจริญวัย ได้มีชื่อ

๑. บาลี เป็น ปาราสริยเถรคาถา.

ว่าปาราปริยะ ตามโคตร. เขาเรียนไตรเพทถึงความสำเร็จในศิลปะทั้งหลายของพราหมณ์ วันหนึ่ง ในเวลาพระศาสดาทรงแสดงธรรม ได้ไปยังพระเชตวันวิหารแล้วนั่งอยู่ทำยบริษัท.

พระศาสดาทรงตรวจดูธรรมาศัยของเขาแล้วทรงแสดง อินทรีย์ภาวนาสูตฺร เขาได้ฟังแล้วได้ศรัทธาแล้วบวช เรียนเอาพระสุตฺรนั้นแล้ว กิดเนื่อง ๆ ถึงเนื้อความแห่งพระสุตฺรนั้น. ก็เนื้อความนั้นนั้นจักมีแจ้งเฉพาะในคาถาทั้งหลาย โดยประการที่ท่านคิดอยู่เนื่อง ๆ. ท่านเมื่อคิดคั่นอยู่โดยประการนั้น จึงเริ่มตั้งวิปัสสนาโดยเอาอายตนะเป็นประธาน ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัต. กาลต่อมา เมื่อจะประกาศอาการที่ตนคิด จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

ความคิดได้มีแล้วแก่ภิกษุชื่อว่าปาราปริยะ ผู้สมณะ
นั่งอยู่ผู้เดียว มีจิตสงบ เฟ่งฉาน. บุรุษพึงทำอะไรโดย
ลำดับ พึงประพฤติวัตรอย่างไร ประพฤติมารยาทอย่างไร
จึงชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจของตนและชื่อที่ไม่เบียดเบียนใคร ๆ.
อินทรีย์ทั้งหลาย ย่อมมีเพื่อประโยชน์และมีไซ้ประโยชน์
แก่มนุษย์ทั้งหลาย อินทรีย์ที่ไม่รักษาย่อมไม่เป็นไปเพื่อ
ประโยชน์ อินทรีย์ที่รักษาย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์.

บุรุษผู้รักษาและคุ้มครองอินทรีย์นั้นแหละ จึงชื่อว่าเป็นผู้
กระทำกิจของตน และชื่อที่ไม่เบียดเบียนใคร ๆ. ถ้า
ผู้ใดไม่ห้ามจักขุนทรีย์อันเป็นไปในรูปทั้งหลาย เป็นผู้
ยังไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย. อนึ่ง
ผู้ใดไม่ห้ามโสติดินทรีย์อันเป็นไปในเสียงทั้งหลาย ยังไม่

เห็นโทษ ผู้นั้นยอมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย. ถ้าผู้ใดไม่
เห็นอูบายเครื่องสลัดออก ช่องเสพในกลืน ผู้นั้นเป็นผู้
หมกมุ่นอยู่ในกลืน ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์. ผู้ใดมีแต่
คำนึงถึงรสเปรี้ยว รสหวาน และรสขม เป็นผู้กำหนด
ยินดีด้วยตัณหาในรส ไม่รู้สึกถึงความคิดในใจ (อันเกิดขึ้น
ในขณะที่บรรพชาว่าจักทำที่สุดทุกข์) ผู้นั้นยอมไม่พ้นไป
จากทุกข์. ผู้ใดมีนึกถึงโศภณูปะอันสวยงาม ไม่
ปฏิญญา ยินดีแล้ว ผู้นั้นยอมได้ประสบทุกข์มีประการต่าง ๆ
อันมีราคาเป็นเหตุ. ก็ผู้ใดไม่อาจรักษาใจจากกรรม
เหล่านี้ เพราะการไม่รักษาใจนั้น ทุกข์จากอารมณ์ทั้ง ๕
นั้น ย่อมติดตามผู้นั้นไป.

ร่างกายนี้เต็มไปด้วยหนอง เลือด และซากศพ เป็น
อันมาก เป็นดุจสมุกอันนายช่างผู้ฉลาดทำไว้ เป็นของ
เกลี้ยเกลายจรดงาม. คนพาลยอมไม่รู้สึกว่าร่างกายนี้
เป็นของเผ็ดร้อน มีรสหวานชื่นใจ ผูกพันด้วยความรัก
เป็นทุกข์ ฉาบไล้ไว้ด้วยสิ่งที่น่าชื่นใจ เหมือนมีดโกนอัน
ทาด้วยน้ำผึ้งฉะนั้น. บุคคลผู้กำหนดยินดีในรูป เสียง
กลิ่น รส และโศภณูปะของหญิง ย่อมประสบทุกข์มี
ประการต่าง ๆ. กระแสตัณหาในหญิงทั้งปวงย่อมไหล
ไปในทวารทั้ง ๕ ของบุรุษ ผู้ใดมีความเพียรสามารถ
ป้องกันกระแสตัณหาเหล่านั้นได้ ผู้นั้นตั้งอยู่ในอรรถ ตั้ง
อยู่ในธรรม เป็นผู้ขยัน มีปัญญาเครื่องพิจารณา แม้จะ

ยังยินดีในการครองเรือน ก็พึงทำกิจอันประกอบด้วย
อรรถและธรรม. ถ้าประโยชน์ (ปัจจุบัน) ที่ประกอบแล้ว
ทำให้จ่อมลง ก็พึงเว้นกิจอันไร้ประโยชน์เสีย เมื่อรู้ว่ถึง
นั้นไม่ควรทำ พึงเป็นผู้ไม่ประมาท มีปัญญาสอดส่อง
ในสิ่งนั้น. บุคคลพึงยึดเอาแต่กิจที่ประกอบด้วยประโยชน์
และความยินดีอันประกอบด้วยธรรม แล้วพึงประพฤติ
เพราะว่าความยินดีในธรรมนั้นแล เป็นความยินดีสูงสุด.

ผู้ใดปรารถนาจะชิงเอาสิ่งของของผู้อื่น ด้วยอุบาย
ใหญ่่น้อย ฆ่าผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น ทำผู้อื่นให้เศร้าโศก
ฉกชิงเอาสิ่งของของคนอื่น ด้วยความทารุณร้ายกาจ
การกระทำของผู้นั้น เป็นการกระทำอันประกอบด้วยความ
ฉิบหาย. บุคคลผู้มีกำลัง เมื่อฝ่าไม้ย่อมตอกลิ้มด้วยลิ้ม
จันใด ภิกษุผู้ฉลาดย่อมกำจัดอินทรีย์ด้วยอินทรีย์จันนั้น.
บุคคลผู้อบรมศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา กำจัด
อินทรีย์ ๕ ด้วยอินทรีย์ ๕ แล้ว เป็นพราหมณ์ผู้ไม่มีทุกข์
ไป. บุคคลนั้นเป็นผู้รู้ในอรรถ ตั้งอยู่ในธรรม ทำตาม
คำสอนของพระพุทธเจ้า โดยประการทั้งปวง ย่อมได้
รับความสุข.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมณสุต ได้แก่ ผู้เป็นบรรพชิต.

บทว่า อหุ แปลว่า ได้เป็นแล้ว.

บทว่า จินตฺวา ได้แก่ ความคิดในธรรม คือการพิจารณาธรรม.

บพว่า ปาราปริยสุส ได้แก่ ผู้มีโคตรสืบ ๆ มา. บางอาจารย์
กล่าวว่า ปาราจริยสุส ดังนี้ก็มี.

บพว่า ภิกขุโน ได้แก่ ผู้มีปกติเห็นภัยในสงสาร.

บพว่า เอกกสุส แปลว่า ไม่มีเพื่อน. พระเถระแสดงกายวิเวก
ด้วย บพว่า เอกกสุส นี้.

บพว่า ปวิวิตสุส ได้แก่ ผู้ปรารถนาคความสงบด้วยการข่มกิเลสอัน
มีความสงบเป็นเหตุ. พระเถระแสดงจิตตวิเวกด้วย บพว่า ปวิวิตสุส
นี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ฌายีโน ดังนี้.

บพว่า ฌายีโน ได้แก่ ผู้มีการเพ่งเป็นปกติ. อธิบายว่า ผู้
ประกอบในโยนิโสมนสิการ. พระเถระกล่าวข้อนั้นทั้งหมดการทำตนให้
เป็นเหมือนคนอื่น.

ด้วยบพว่า กิมานุพุพพ เป็นต้น ท่านแสดงถึงความคิดนั้น. ฟังทราบ
วินิจฉัยคาถาดั้นในคาถาเหล่านั้นก่อน. บพว่า กิมานุพุพพ ได้แก่ อนุพุพพ
คือตามลำดับ. อธิบายว่า ในวัตรและสมาจารที่จะกล่าวตามลำดับนั้นแล
มีลำดับอย่างไร วัตรและสมาจารเหล่านั้น ฟังปฏิบัติตามลำดับอะไร.

บพว่า ปุริโส ก็ วตฺถิ ก็ สมาจาริ ความว่า บุรุษผู้ใคร่ประโยชน์
เมื่อประพฤตีสีลสมาจารเช่นไร ซึ่งได้นามว่า วัตร เพราะอรรถว่าฟัง
สมาทาน ชื่อว่าฟังเป็นผู้มีปกติทำกิจของตน คือฟังเป็นผู้มักทำกิจที่ควรทำ
และไม่ฟังเบียดเบียน คือไม่ฟังทำสัตว์ไร ๆ ให้ลำบาก. สมณธรรมชื่อว่า
กิจของตน โดยสังเขป ได้แก่ศีล สมาธิและปัญญา, เมื่อบุคคลบำเพ็ญ
สมณธรรมนั้น แม้แต่เลศในการเบียดเบียนผู้อื่นย่อมไม่มี เพราะเมื่อมี
การเบียดเบียนผู้อื่น ความเป็นสมณะก็มีไม่ได้. สมจริงดังที่พระผู้มี-

พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้มาสัตว์อื่นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียน สัตว์อื่นไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ ดังนี้. ก็ในที่นี้ ท่านถือเอาวาทิตศิลด้วย วต ศัพท์. ถือเอาฉานและวิปัสสนาเป็นต้นพร้อมกับจาริตศิล ด้วย สมถาจาร ศัพท์ เพราะเป็นธรรมต้องประพฤติ. เพราะฉะนั้น วาทิตศิล จึงเป็นใหญ่เป็นประธาน.

ก็แม้ในข้อนั้น เพราะเหตุที่เมื่ออินทรีย์สังวรสำเร็จ ศีลทั้งปวงจึง เป็นอันรักษาดีแล้ว คຸ້ມครองดีแล้ว ฉะนั้น พระเถระประสงคจะแสดง อินทรีย์สังวรก่อน เมื่อจะประกาศโทษในการไม่รักษาอินทรีย์ และอานิสงส์ ในการรักษาอินทรีย์ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อินุทุริยานิ มนุสุสถานํ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อินุทุริยานิ เป็นบทแสดงไขถึงธรรม ที่จะต้องรักษา เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอธิบายไว้ว่า อินทรีย์ ๖ มี จักขุนทรีย์เป็นต้น.

บทว่า มนุสุสถานํ เป็นบทแสดงไขถึงบุคคลผู้ประกอบในการรักษา.

บทว่า หิตาย แปลว่า เพื่อประโยชน์.

บทว่า อหิตาย แปลว่า เพื่อมิใช่ประโยชน์. คำที่เหลือว่า โหนติ ควรนำมาเชื่อมเข้า. เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า ก็อินทรีย์เหล่านั้นนั้นแล ย่อมมีประโยชน์และไม่มีประโยชน์อย่างไร? พระเถระจึงกล่าวคำมีอาทิว่า รกฺขิตานิ รักษาแล้ว ดังนี้.

คำนั้นมีอธิบายว่า อินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น บุคคลใดไม่ปิด ด้วยประตูคือสติ ย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหายแก่บุคคลนั้น โดยความ เป็นประตุให้บาปธรรมมีอภิขณาเป็นต้น เป็นไปในอารมณ์มีรูปเป็นต้น

ที่ปิดแล้วยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพราะไม่มีอภิขมาเป็นต้นนั้น.

บทว่า อินุทริยานเว สารกฺขํ ความว่า พระเถระเมื่อจะแสดงว่า เพราะเหตุที่อินทริยสังวรบริบูรณ์ ย่อมทำศีลสัมปทาให้บริบูรณ์, ศีลสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำสมาธิสัมปทาให้บริบูรณ์, สมาธิสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำปัญญาสัมปทาให้บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น การรักษาอินทริย์ จึงเป็นมูลรากแห่งการปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนแท้ ดังนี้ จึงกล่าวว่า รักษาอินทริย์เท่านั้น อธิบายว่า รักษาด้วยการอารักขามีสติเป็นเบื้องหน้า คือ อันดับแรก รักษาโดยชอบซึ่งอินทริย์ทั้งหลาย ด้วยโยนิโสมนสิการ ปิดกั้นอินทริย์เหล่านั้นไว้ โดยประการที่โจรคืออกุศล ไม่เข้าทางทวารนั้น ๆ ปล้นทรัพย์คืออกุศลในจิตสันดาน. ก็บทว่า สารกฺขํ ท่านกล่าว ถั ศัพท์ กระทำให้เป็น ๓ เหมือนในประโยคว่า สาราโด เป็นต้น บาลีว่า ถัรกฺขํ ดังนี้ก็มี.

บทว่า อินุทริยานิ จ โคปยํ เป็นคำไวพจน์ของบทว่า อินุทริยานเว สารกฺขํ นั้นนั่นแหละ, ประโยชน์ในคำไวพจน์พึงทราบโดยนัยดังกล่าวในอรรถกถาเตติปกรณณ์นั้นเทอญ.

ด้วยบทว่า อตฺตโน กิจฺจการีสุตฺตํ นี้ ท่านแสดงถึงการปฏิบัติประโยชน์ตน, ด้วยบทว่า น จ กิลฺลฺลิจิ วิหฺรเย นี้ แสดงถึงอาการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น, อีกอย่างหนึ่ง แม้ด้วยบททั้งสอง ท่านแสดงถึงการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนเท่านั้น เพราะถึงการไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน.

อีกอย่างหนึ่ง แม้ด้วยบททั้งสอง ท่านแสดงถึงการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน เพราะการที่ปุถุชนและพระเสกขะปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

ก็เป็นการศึกษาปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน.

ครั้นท่านแสดงฝ่ายข้างบริสุทธิ์ผุดผ่องโดยสังเขปว่า อินทรีย์ที่รักษาแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลอย่างนี้แล้ว แต่เมื่อจะจำแนกแสดงฝ่ายข้างเศร้าหมองว่า อินทรีย์ที่ไม่รักษาย่อมไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **จกขุณฺทริยํ เจ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จกขุณฺทริยํ เจ** ระบุเสถ **จกฺขนฺตํ อนิวารยํ อนาทินวตฺตสาวิ** ความว่า หากบุคคลใดไม่ห้ามจักขุณฺทริยฺที่ไป คือ ดำเนินไปตามชอบใจในรูปายตนะที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ชนิด รูปายตนะเขียว เหลือง เป็นต้น เป็นผู้ไม่เห็นโทษในการเป็นไปอย่างนั้น คือถ้าหากไม่เห็นอาทินพโทษที่เป็นไปในปัจจุบัน และเป็นไปในในสัมปรายภพ. บาลีว่า **จกฺขนฺตํ นิวารเย อนิสฺสฺสณวตฺตสาวิ** ดังนี้ก็มี.

ในบาลีที่ว่านั้น บุคคลใดดำรงในอาการเพียงสักว่าเห็น โดยวิธีที่กล่าวไว้ว่า เมื่อเห็นจักเป็นเพียงสักว่าเห็น ยังจักขุณฺทริยฺให้เป็นไปในรูปายตนะด้วยสติสัมปชัญญะ ชื่อว่าเป็นผู้มีปกติเห็นการสลัดออกในรูปายตนะนั้น โดยปริยายตรงกันข้ามจากที่กล่าวแล้ว พึงเห็นว่า เป็นผู้มีปกติไม่เห็นการสลัดออก.

บทว่า **โส ทุกฺขา น หิ มุจฺจติ** ความว่า บุคคลนั้น คือเห็นปานนั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปจากวัฏทุกข์ได้เลย.

ก็ความเป็นไปโดยประการที่บาปกรรมมีอภิชฌาเป็นต้น ชำนไปทางทวารนั้น ชื่อว่าการไม่ห้ามจักขุณฺทริยฺในที่นี้ ก็การไม่ห้ามจักขุณฺทริยฺนั้น โดยใจความ พึงเห็นว่าเป็นการไม่ตั้งขึ้นแห่งสติสัมปชัญญะ. แม้ในอินทรีย์ที่เหลือก็เช่นนี้แหละ.

บทว่า อธิมุจฺฉิตโต ได้แก่ ถึงความสงบด้วยตัณหาอันนอนเนื่องอยู่.

บทว่า อมฺพิลิ์ แปลว่า รสเปรี้ยว.

บทว่า มธฺรคฺคิ์ ได้แก่ โภจนาแห่งรสหวาน.

อนึ่ง บทว่า ติตฺตตฺถคฺคิ์ อนุสฺสริ์ ได้แก่ หวนระลึกถึงรสนั้น ๆ ด้วยอำนาจความชอบใจ.

บทว่า คนฺถิตโต ได้แก่ ผูกพันอยู่ในรสนั้น ๆ. บางอาจารย์กล่าวว่า ครฺชิตโต ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ถึงความกำหนด.

บทว่า หทยํ นาวพฺพชฺฉมฺติ ความว่า ย่อมไม่รู้ คือไม่กำหนดเอาความคิดที่เกิดขึ้นในขณะที่บรรพชาเป็นต้นว่า จักทำที่สุดทุกข์ อธิบายว่า เป็นผู้กำหนดด้วยตัณหาในรสอันเป็นเหตุย้ายิธรรมที่ไม่มีโทษ จึงไม่รู้สึกลือไม่รู้ ได้แก่ไม่ปฏิบัติใจ คือส่วนภายในแห่งพระศาสนา.

บทว่า สุภานิ์ แปลว่า งาม.

บทว่า อปฺปปฏิญฺญานนิ์ ได้แก่ เป็นที่รื่นรมย์ใจ คือนำปรารณา.

บทว่า โฝฏฺฐพฺพทานิ์ ได้แก่ ผัสสะ ชนิดที่มีใจครองและไม่มีใจครอง.

บทว่า รตฺตโต ได้แก่ กำหนดด้วยราคะอันมีความกำหนดเป็นสภาวะ.

บทว่า ราคาธิกรณํ แปลว่า มีราคะเป็นเหตุ.

บทว่า วิวิธิ์ วินฺนุเทตฺ ทฺขํ ความว่า ย่อมได้เฉพาะทุกข์อันเป็นปัจจุบันด้วยความเร้าร้อน เพราะราคะเป็นต้น และทุกข์อันเป็นไปในสัมปรายภพด้วยการเดือดร้อนในนรกเป็นต้น.

บทว่า มนํ เจเตหิ์ ได้แก่ (ไม่อาจรักษา) ใจ จากกรรมเหล่านั้น

มีรูปารมณฺ์เป็นต้น และมีธรรมารมณฺ์เป็นประเภท. บทว่า น ได้แก่ บุคคล.

บทว่า สพุเพหิ ได้แก่ ทั้งหมดคือแม่ทั้ง ๕. ท่านอธิบายไว้ว่า ไม่อาจรักษาคือคุ้มครองใจได้แก่มนทวาร จากธรรม ๕ ประการ มีรูป เป็นต้นตามที่กล่าวแล้วนั้น และจากประเภทแห่งธรรมารมณฺ์ ด้วยการห้ามบาปกรรมที่เป็นไปในธรรมเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น คือเพราะไม่รักษาใจนั้น ทุกข์อันมีการไม่รักษาใจนั้นเป็นเหตุ ย่อมติดตาม คือไปตาม บุคคลนั้น และเมื่อติดตามไป ย่อมติดตามไปด้วยธรรมแม่ทั้ง ๕ นี้ มีรูปารมณฺ์เป็นต้น กับอารมณฺ์ที่ ๖ (ธรรมารมณฺ์) แม่ทั้งหมด เป็น อารัมมณปัจจย.

ก็ในอธิการนี้ ท่านกล่าวจักขุนทริยฺและโสตินทริยฺว่า ไม่ห้ามจักขุนทริยฺและโสตินทริยฺที่ไปอยู่ เพราะเป็นอินทริยฺที่ยึดเอาอารมณฺ์ที่ยังไม่ประจวบเข้า, อินทริยฺนอกจากนี้ ท่านกล่าวว่า เป็นอินทริยฺที่ยึดถือเอาอารมณฺ์ที่ประจวบเข้า เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า หากว่าช่องเสพกลินฺ ดังนี้.

ก็แม่ในข้อนั้นก็พึงเห็นว่า ตัณหาในรส และตัณหาในโณภูฐัพพะ ยังหนาแน่นแก่สัตว์ทั้งหลายโดยพิเศษ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ผู้กำหนดในรส หวนระลึกถึงโณภูฐัพพะทั้งหลาย ดังนี้.

พระเถระครั้งแสดงทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่คุ้มครองทวาร อันมีความไม่สำรวมในอารมณฺ์ทั้ง ๖ โดยทวารทั้ง ๖ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว เมื่อจะวิจัยสภาวะแห่งสรีระอันเป็นเหตุให้ความไม่สำรวมนี้ขึ้นเกิดขึ้นเพราะ

การไม่รู้สภาวะแห่งสรีระ จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา โดยนัยมีอาทิดังนี้ว่า
ปุพฺพโโลหิตสมฺบุณฺณ เตมด้วยหนองและเลือด.

คำแห่งคาถาทั้งสองนั้นมีความว่า ชื่อว่าสรีระนี้บริบูรณ์ คือเต็มด้วยหนองและเลือด และซากศพอย่างอื่นเป็นอันมากมีดีและเสมหะเป็นต้น สรีระนี้นั้นอันช่างผู้ฉลาด คือศิลปินจารย์ผู้ฉลาดในหมู่ชนการทำไว้เกลี้ยงเกลา วิจิตรงดงามด้วยประพรมด้วยน้ำครั้งเป็นต้น แต่ภายในเต็มด้วยของไม่สะอาดมีกลิ่นเป็นต้น เป็นจุดสมุกน่ารื่นรมย์ใจแต่เพียงผิว เป็นที่ลุ่มหลงแห่งพาลชน ชื่อว่าเผ็ดร้อน เพราะมีทุกข์เป็นสภาวะ และเพราะความเร่าร้อนด้วยทุกข์มีนรกเป็นต้น ชื่อว่ามีรสหวานชื่นใจ เพราะเป็นของอร่อยด้วยเหตุสักว่าความชอบใจ อันไม่มีมูลเหตุอันเกิดจากความดำริ ชื่อว่าเกี่ยวพันด้วยความรัก เพราะผูกพันด้วยภาวะที่น่ารักนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าเป็นทุกข์เพราะทนได้ยาก และเพราะมีความชื่นใจน้อย, ชาวโลกผู้ไม่รู้จักทุกข์อันใหญ่หลวงที่ตนได้เสวยอยู่ เพราะความโลภด้วยอำนาจความพอใจในสรีระเช่นนี้ เป็นผู้คิดในรสอร่อย ฟังเห็นเสมือนคนเลียมมิด โคนจะนั้น.

บัดนี้พระเถระเมื่อจะแสดงว่า ธรรมมีรูปเป็นต้นเหล่านี้เป็นอารมณ์ของจักขุเป็นต้นที่กล่าวแล้วนั้น โดยพิเศษ เนื่องในหญิงที่บุรุษจะพึงใคร่ เพราะเหตุนั้น พึงทำการสำรวมในรูปเป็นต้นนั้น จึงกล่าวคำอาทิวา **อิตุฐิรูป** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิตุฐิรูป** ได้แก่ ในวรรณรูปกล่าวคือรูปายตนะอันเกิดจากสมุฏฐาน ๔ ของหญิง. อีกอย่างหนึ่ง วรรณะอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งเครื่องประดับที่ประดับแล้ว หรือแห่งกลิ่นและดี

เป็นต้น หรือแห่งเครื่องประดับและระเบียบดอกไม้ของหญิงที่เนื่องด้วย
กาย ย่อมสำเร็จโดยเป็นอารมณ์แห่งจักขุวิญญาณของบุรุษ ทั้งหมดนั้น
พึงทราบว่าเป็นอติธิรูป เหมือนกัน.

บทว่า อติธิสเร ได้แก่ เสียงขบร้อง เสียงพูด เสียงหัวเราะ และ
เสียงร้องไห้ของหญิง. อีกอย่างหนึ่ง เสียงผ้าที่หญิงก็ดี เสียงเครื่องประดับที่
หญิงประดับก็ดี เสียงขลุ่ย พิณ สังข์ และบันฑิตาก็เป็นต้นที่สำเร็จด้วย
ประโยชน์ของหญิงก็ดี ในที่นี้ พึงทราบว่าท่านสงเคราะห์ด้วย อติธิส คัพท
คัพทว่า เสียงหญิง. เสียงแม่ทั้งหมดนั้น พึงทราบว่าจุดคร่าเอาจิตของ
บุรุษมา. ส่วนในบาลีว่า อติธิสเร ในรสแห่งหญิง ท่านกล่าวด้วย
อำนาจสายตนะอันเกิดจากสมุฏฐาน ๔. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า
กิจคือการรับคำด้วยการจัดการงานเป็นต้น และกิจคือการบริโภคของหญิง
ชื่อว่าเป็นอติธิรส.

รสมีน้ำลายที่เปื้อนเนื้อริมฝีปากหญิง และรสข้าวยาकुแลกัตเป็นต้น
ที่หญิงนั้นให้แก่บุรุษทั้งหมดนั้น พึงทราบว่า อติธิรสเหมือนกัน. และ
แม่ในโณฏฐัพพะ กายสัมผัสของหญิง และผัสสะแห่งผ้า เครื่องประดับ
และดอกไม้เป็นต้น ที่อยู่ในร่างกายหญิง พึงทราบว่า อติธิโณฏฐัพพะ
เหมือนกัน. ก็ในบทว่า โณฏฐัพเพปิ นี้ พึงเห็นว่า สงเคราะห์เอาอติ
ธิรส ด้วย อปิ คัพท ของอาจารย์พวกหนึ่งที่อ้างบาลีว่า อติธิรูป อติธิส
เร นั้น.

บทว่า อติธิคณฺฐสุ ได้แก่ ในคันธายตนะอันเกิดแต่สมุฏฐาน ๔
ของหญิง. ธรรมดาว่า กลิ่นร่างกายของหญิงเป็นกลิ่นเหม็น. จริงอยู่
หญิงบางพวกก็มีกลิ่นคล้ายกลิ่นม้า บางพวกก็มีกลิ่นคล้ายกลิ่นแพะ บาง

พวกมีกลิ่นคล้ายกลิ่นเหม็น บางพวกมีกลิ่นคล้ายกลิ่นเลือด. แม้ถึงอย่างนั้น คนผู้บอดเขลาที่ยังยินดีในหญิงเหล่านั้นอยู่นั้นแหละ.

ส่วนนางแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ มีกลิ่นจันทน์พุ่งออกจากกาย กลิ่นอุบลพุ่งออกจากปาก กลิ่นดังกล่าวนั้น ย่อมไม่มีแก่หญิงทั่วไป เพราะเหตุนี้ กลิ่นเครื่องสูบลีที่จัดหามาเสริมเข้าไปในร่างกายหญิง พึงทราบว่าเป็น อติดีคันธะ กลิ่นหญิง.

บทว่า สารตุโต ได้แก่ กำหนดนัยแล้ว คือยินดี สยบแล้ว, ก็บทว่า สารตุโต นี้ พึงประกอบแม้ในบทว่า อติธัญเย เป็นต้นไป.

บทว่า วิวิธ วิณฑเต ทูขิ ความว่า ย่อมได้เฉพาะทุกขมีประการต่าง ๆ ที่เป็นไปในปัจจุบัน ด้วยการฆ่าและการจองจำ เป็นต้น ที่เป็นไปในภวภาคหน้าด้วยเครื่องจองจำครบ ๕ ประการ เป็นต้น ซึ่งมีความกำหนดนัยในรูปหญิง เป็นต้นเป็นเหตุ.

บทว่า อติธิสทานิ สนุพานิ ความว่า กระแสตัดหา ๕ ประการทั้งหมด คือไม่เหลือ มีรูป เป็นต้น ของหญิงเป็นอารมณ์ ย่อมไหลไป.

บทว่า ปญจสุ ได้แก่ ในทวารทั้ง ๕ ของบุรุษ.

บทว่า เตลั ได้แก่ กระแสทั้ง ๕ เหล่านั้น.

บทว่า อวารณ ได้แก่ การปิดกั้น, อธิบายว่า บุคคลผู้สามารถเพื่อตั้งสติสัมปชัญญะแล้วยังความสำรวมให้ดำเนินไป โดยประการที่ความไม่สำรวมจะเกิดขึ้นไม่ได้นั้นเป็นผู้มีความเพียร คือเป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรมแล้วยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม.

พระเถระ ครั้นแสดงข้อปฏิบัติของบรรพชิตในอารมณ์มีรูป เป็นต้น

อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงข้อปฏิบัติของกฤหัสถ์ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
โธ อตุลวา ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โธ อตุลวา โธ ฆมฺมฏฺโฐ โธ ทกฺโข
โธ วิจกฺขโณ ความว่า บุคคลนั้น เป็นผู้รู้ธรรมดา คือเป็นผู้มีความรู้
ตั้งอยู่ในธรรม ขันในธรรม คือฉลาดหรือไม่เกียจคร้านในธรรม มี
ปัญญาเครื่องพิจารณาในโลกนี้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ฉลาดใน
ความเป็นกิจที่จะพึงกระทำ

บทว่า การะเยย รมมานปิ กิจฺจํ ฆมฺมตฺถลํสํหิตํ ความว่า แม้ผู้
ยินดีในการครองเรือน ก็พึงการทำกิจที่พึงกระทำนั้นอันประกอบด้วย
ธรรมและอรรถ คือไม่ปราศจากธรรมและอรรถ คือพึงทำโภคะที่ยังไม่
เกิดให้เกิดขึ้น พึงกระทำรักษาและใช้สอยโภคะที่เกิดขึ้นแล้ว อธิบายว่า
พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งประโยชน์แก่คน สัตว์ และวัตถุทั้ง ๓ หมู่ โดยไม่
โกรธเคืองกันแลกัน (และ) โดยไม่เบียดเบียนกันแลกัน. ก็นัยนี้ ของชน
เหล่าใดย่อมเป็นไปด้วยอำนาจประโยชน์ของคนทั้ง ๓ เหล่า โดยไม่ผิด
จากสัมมาปฏิบัติ เหมือนดังพระเจ้าพิมพิสารมหาราชเป็นต้น ท่านก็กล่าว
ไว้ด้วยอำนาจของชนเหล่านั้น พึงเห็นว่า ท่านไม่กล่าวไว้ด้วยอำนาจคน
บางพวก.

บทว่า อโธ สิทฺติ สลฺยตุตฺตํ ความว่า ถ้ากำหนดถือเอาประโยชน์
ปัจจุบันซึ่งประกอบดีแล้วในโลกนี้ดำรงอยู่.

บทว่า วชฺเช กิจฺจํ นีรตุถํ ความว่า แม้ถ้าว่าพึงสละ คือละกิจ
อันประกอบด้วยความฉิบหาย ซึ่งเห็นห่างจากประโยชน์ชาติหน้า.

บทว่า น ตํ กิจฺจนฺติ มลฺลิตฺวา อปฺปมตฺโต วิจกฺขโณ ความว่า

เป็นผู้ไม่ประมาทด้วยการไม่อยู่ปราศจากสติ มีปัญญาเครื่องพิจารณาโดย
เกิดจากวิจารณปัญญา รู้ว่า กิจนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เราไม่ควรทำ
ดังนี้แล้วพึงงดเว้นเสีย.

ก็ครั้งงดเว้นแล้วพึงยึดถือสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ และความ
ยินดีอันประกอบด้วยธรรม แล้วพึงประพฤติ อธิบายว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งอัน
ประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูล อันต่างด้วยทิฐฐัมมิกประโยชน์และ
สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือเป็นเหตุนำประโยชน์เกื้อกูลทั้งสองประเภท
นั้นมา และความยินดีอันประกอบด้วยกุศลอันยิ่ง คือที่ประกอบด้วยสมณะ
และวิปัสสนา พึงยึดถือเอาให้ดี คือทำการยึดถือเอาสิ่งที่ประกอบด้วย
ประโยชน์และความยินดีอันประกอบด้วยธรรมนั้นแล้วประพฤติ. ก็เพราะ
พระบาลีว่า ความยินดีในธรรมย่อมชนะความยินดีทั้งปวง ความยินดีนั้น
จึงชื่อว่าความยินดีชั้นสูงสุด เพราะให้บรรลุประโยชน์สูงสุดโดยส่วนเดียว.

ก็เพื่อจะแสดงความยินดีในคำที่กล่าวไว้ว่า กิจอันประกอบด้วย
ความยินดีในกาม ไม่มีประโยชน์ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อัจฉาวเจहि ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อัจฉาวเจहि ได้แก่ ใหญ่และเล็ก.

บทว่า อูปายะหิ แปลว่า ด้วยนัยทั้งหลาย.

บทว่า ปเรตมภิชิตีสติ ความว่า บุคคลใดปรารถนาเพื่อจะชิง
เอาสิ่งของของคนอื่น หรือทำคนอื่นให้เสื่อมโดยประการทั้งปวง ปลิ้น ฆ่า
หรือทำคนอื่นให้เศร้าโศก ปลิ้นเอาของคนอื่นโดยทารุณ. ท่านกล่าวคำ
อธิบายไว้ดังนี้ว่า บุคคลใดปลิ้น ฆ่า ทำผู้อื่นให้เศร้าโศกเพราะเหตุแห่ง
กาม พยายามลักของคนอื่นด้วยอุบายต่าง ๆ มีการตัดช่อง ปีนหน้าต่าง
และกรรโชกชิงเอาเป็นต้น กระทำการทารุณ ปลิ้น ชิงเอา ทำคนอื่นให้

เสื่อมเสียทรัพย์สินสมบัติ กิจนั้นของบุคคลนั้น ประกอบด้วยความยินดีใน
กาม ไม่ประกอบด้วยประโยชน์เป็นกิจเลวทรามโดยส่วนเดียว.

โดยนัยตรงกันข้ามกันกิจที่ไม่มีประโยชน์นั้น ท่านจึงประกาศความ
ที่ความยินดีในธรรม เป็นความยินดีอย่างสูงสุด โดยส่วนเดียวแท้จริง.

บัดนี้ เมื่อจะประกาศการปิดกั้นอินทรีย์ที่ท่านกล่าวไว้ว่า บุคคลใด
สามารถทำการปิดกั้นอินทรีย์เหล่านั้น ดังนี้ พร้อมด้วยอุบาย จึงกล่าวคำ
มีอาทิว่า บุคคลผู้มีกำลัง เมื่อจะฝ่าฝืนยอมตอกลิ้มด้วยลิ้มนั้นใด ดังนี้.

ช่างถากไม้ผู้มีกำลัง คือผู้ประกอบด้วยกำลังกาย และกำลังความรู้
ประสงค์จะเอาลิ้มที่ติดอยู่ในท่อนไม้ ออก จึงตอกลิ้มที่แข็งกว่าลิ้มนั้น จึง
จะนำออกจากท่อนไม้นั้นได้ฉันใด ภิกษุผู้ฉลาดก็ฉันนั้น ประสงค์จะสกัด
อินทรีย์มีจักษุเป็นต้นด้วยกำลังแห่งวิปัสสนา ก็ยอมสกัดด้วยอินทรีย์นั้น
เอง.

เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า สกัดด้วยอินทรีย์เหล่าไหน? จึงกล่าว
คำมีอาทิว่า **สทุฐิ** อินทรีย์คือศรัทธา ดังนี้.

คำนั้นมี อธิบายว่า ภิกษุอบรม คือเจริญอินทรีย์ ๕ อันเป็นเครื่อง
บ่มวิมุตติแม้นี้ คือศรัทธามีลักษณะนุ่มใจเชื่อ, ความเพียรมีลักษณะ
ประคองไว้, สมามิมีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน, สติมีลักษณะปรากฏ. ปัญญามี
ลักษณะเห็น จึงกำจัด อินทรีย์มีจักษุเป็นต้น ด้วยอินทรีย์ ๕ เหล่านี้
โดยกำจัดความเป็นทวารแห่งการเกิดกิเลส มีความยินดีและความขัดเคือง
เป็นต้น แล้วตัดได้เด็ดขาดซึ่งกิเลสทั้งหลาย อันเป็นที่อาศัยแห่งอินทรีย์นั้น
ด้วยอริยมรรค แต่นั่นนั่นแล เป็นพราหมณ์ผู้ไม่มีทุกข์ คือหมดทุกข์
ยอมเข้าถึงอนุปาทิสถสปรินิพพานทีเดียว.

บทว่า โส อตุถวา ความว่า บุคคลนั้นเป็นพราหมณ์ตามที่กล่าว
แล้ว เชื่อว่าผู้รู้orrothเพราะประกอบด้วยorrothอันสูงสุด เชื่อว่าตั้งอยู่ใน
ธรรมเพราะตั้งอยู่ในธรรมอันยังorrothนั้นให้ถึงพร้อม การทำตามอนุสาศนี
อันเป็นพระดำรัส คือปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า คือของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าโดยประการทั้งปวง คืออย่างสิ้นเชิงทุกวิธีแล้วดำรงอยู่ แต่
นั้นแล นระคือบุรุษผู้สูงสุดนั้นย่อมถึงคือพอกพูน ทำสุขคือพระนิพพานให้
เจริญ.

ก็เพราะพระเถระประกาศข้อปฏิบัติ โดยการประกาศอาการคิดของ
ตนอย่างนี้ การประกาศความคิดนี้แหละ พึงเห็นว่าเป็นการพยากรณ์
พระอรหัตผลของพระเถระนั้น.

จบอรรถกถาปาราปริยเถรคาถาที่ ๒

๓. เกลุกานิเถรคาถา

ว่าด้วยการกำจัดกิเลสเครื่องร้อยรัด

[๑๘๙] เรามีความเพียรคั่นคิดธรรมอยู่นาน ก็ไม่ได้ความ
สงบใจ จึงได้ถามสมณพราหมณ์ทั้งหลายว่า ใครหนอ
ในโลกเป็นผู้ถึงฝั่งแล้ว ใครเล่าเป็นผู้ได้บรรลุธรรมอัน
หยั่งลงสู่อมตะ เราจักปฏิบัติธรรมของใคร ซึ่งเป็นเครื่อง
ให้รู้แจ้งปรมาตม์ เราเป็นผู้มีความคดคือกิเลสอันไปแล้ว
ในภายใน เหมือนปลาที่กินเหยื่อจะนั้น เราถูกผูกด้วย
บ่วงใหญ่คือกิเลส เหมือนท้าวเวปจิตคือสุร ถูกผูกด้วย
บ่วงของท้าวสักกะจะนั้น เรากระชากบ่วงคือกิเลสนั้น
ไม่หลุด จึงไม่พ้นไปจากความโศกและความร่ำไร ใคร
ในโลกจะช่วยให้เราผู้ถูกผูกแล้วให้หลุดพ้น แล้วประกาศ
ทางเป็นเครื่องตรัสรู้ให้เรา เราจะรับสมณะหรือพราหมณ์
คนไหนไว้เป็นผู้แสดงธรรมอันกำจัดกิเลสได้ จะปฏิบัติ
ธรรมเครื่องนำไปปราศจากขราและมรณะของใคร.

จิตของเราถูกร้อยไว้ด้วยความดั่งเลงด้าย ประกอบ
ด้วยความแข็งดีเป็นกำลัง จุนเจียว ถึงความเป็นจิต
กระด้าง เป็นเครื่องทำลายตัณหา. สิ่งใดมีธนูคือตัณหา
เป็นสมุฏฐาน มีประเภท ๓๐ เป็นของมีอยู่ในอก เป็นของ
หนัก ทำลายหทัยแล้วตั้งอยู่ ขอท่านจงดูสิ่งนั้นนั่นเถิดการ
ไม่ละทิฏฐิเล็กน้อย อันธกฐคือความดำริผิดให้อาจหาญ

แล้ว เราถูกยิงด้วยลูกศร คือทิวณินั้น ห้วนไหวอยู่ เหมือน
ไปไม้ที่ถูกลมพัดฉะนั้น ลูกศรคือทิวณินั้น ตั้งขึ้นแล้วใน
ภายในของเราย่อมไหม้ทันที กายอันเนื่องด้วยสัมผัสสะ ๖
เกิดแล้วในทีใด ย่อมแล่นไปในที่นั้นทุกเมื่อ เราไม่เห็น
หมอผู้ที่จะถอนลูกศรของเราเยียวเรา (โดย) ในเยียว
ยาด้วยเชือกต่าง ๆ ด้วยศัสตราและด้วยวิธีอื่น ๆ ใครไม่
ต้องใช้ศัสตรา ไม่ทำให้ร่างกายเราเป็นแผล ไม่เบียดเบียน
ร่างกายเราทั้งหมด จักถอนลูกศรอันเสียบอยู่ภายในหทัย
ของเราออกได้ ก็บุคคลผู้นั้นเป็นใหญ่ในธรรม เป็นผู้
ประเสริฐ ลอยโทษอันเป็นพิษเสียได้ ช่วยจับคือ
นิพพานและหัตถ์คืออริยมรรคแก่เราผู้ตกไปในห้วงน้ำคือ
สงสารอันลึก เราเป็นผู้จมอยู่ในห้วงน้ำใหญ่อันนำดินคือ
ธุลีไปไม่ได้ เป็นห้วงน้ำสาตไปด้วยมายา ฤษยา ความ
แข็งดีและความง่วงเหงาหาวนอน ความดำริทั้งหลายอัน
อาศัยซึ่งราคะ เป็นเช่นกับห้วงน้ำใหญ่ มีเมฆคืออุทธัจจะ
เป็นเสียงคำรน มีสังโยชน์เป็นฝน ย่อมนำบุคคลผู้มีความ
เห็นผิดไปสู่สมุทร คืออบาย.

กระแสน้ำทั้งหลายย่อมไหลไปตามอารมณ์ทั้งปวง
ตัณหาเพียงดังเถาว์ลย่เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ ใครจะพึงกัน
กระแสน้ำเหล่านั้นได้ ใครเล่าจะตัณหาอันเป็นดัง
เถาว์ลย่ได้.

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงทำฝั่งอันเป็น
เครื่องกั้นกระแสตัณหาเหล่านั้นเถิด อย่าให้กระแสตัณหา
อันเกิดแต่ใจ พัดท่านทั้งหลายไปเร็วพลัน ดังกระแสน้ำ
พัดต้นไม้อันตั้งอยู่ริมฝั่งไปฉะนั้น พระศาสดาผู้มีอาวุชคือ
ปัญญา ผู้อันหมู่ญาติอาศัยแล้ว เป็นที่พึ่งแก่เราผู้มีภัย
เกิดแล้ว ผู้แสวงหาฝั่งคือนิพพานจากที่มีไข้ฝั่ง พระองค์
ได้ทรงประทานบันไดอันทอดไว้ดีแล้ว บริสุทธิ ทำด้วย
ไม้แก่นคือธรรม เป็นบันไดมั่นคงแก่เรา ผู้ถูกกระแส
ตัณหาพัดไปอยู่ และได้ตรัสเตือนเราว่า อย่างกลัวเลย.
เราได้ขึ้นสู่ปราสาท คือสติปัญญาแล้ว พิจารณาเห็นหมู่
สัตว์ผู้ยินดีในร่างกายของตน ที่เราได้สำคัญในกาลก่อน
โดยเป็นแก่นสาร ก็เมื่อใดเราได้เห็นทางอันเป็นอุบาย
ขึ้นสู่เรือ เมื่อนั้นเรจักไม่ยึดถือว่าเป็นตัวตน ได้เห็นท่า
คืออริยมรรคอันอุดม พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางอัน
สูงสุด เพื่อไม่ให้บาปกรรมทั้งหลาย มีทิลกฐิและมานะ
เป็นต้น ซึ่งเป็นดังเป็นดังลูกศรเกิดในตน เกิดแต่ตัณหาเครื่อง
นำไปสู่ภพ เป็นไปได้. พระพุทธเจ้าทรงกำจัดโทษอัน
เป็นพิษได้ ทรงบรรเทากิเลสเครื่องร้อยรัดของเรา อัน
นอนเนื่องอยู่ในสันดาน อันตั้งอยู่แล้วตลอดกาลนาน.

จบเตลูกานีเถรคาถา

อรรถกถาเตลูกานิเถรคาถาที่ ๓

คาถาของท่านพระเตลูกานิเถระ มีคำเริ่มต้นว่า จิรรตุตฺตํ วตตาทปี
ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปาง
ก่อน สัมภกกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพาน ไว้ในภพนั้น ๆ ใน
พุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ตระกูลหนึ่ง ในพระนคร
สาวัตถี ก่อนกว่าพระศาสดาประสูติ ได้นามว่า เตลูกานิ เจริญวัยแล้ว
รังเกียจกาม เพราะเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยเหตุ จึงละการครองเรือนบวชเป็น
ปริพาชก มีอัชฌาศัยในการลอกจากวิภูษะ เทียบแสวงหาวิโมกข์ คือการ
หลุดพ้น โดยนัยมีอาทิว่า ใคร คือท่านผู้ถึงฝั่งในโลก จึงเข้าไปหา
สมณพราหมณ์นั้น ๆ ถามปัญหา. สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทำเขาให้
ค่อมค้ำไม่ได้ เขามีจิตข้องกับปัญหานั้น จึงได้ท่องเที่ยวไป.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงอุบัติในในโลก
ประกาศพระธรรมจักรอันบวร ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่กุลแก่สัตว์โลก
วันหนึ่ง ท่านเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรม ได้ศรัทธาแล้วบวช เจริญ
วิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักก็ดำรงอยู่ในพระอรหัต. วันหนึ่ง ท่าน
นั่งอยู่กับพวกภิกษุ พิจารณาถึงคุณวิเศษที่ตนได้บรรลุ แล้วหวนระลึกถึง
การปฏิบัติของตนตามแนวนั้น เมื่อจะบอกข้อปฏิบัติที่นั้นทั้งหมดแก่ภิกษุ
ทั้งหลาย จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

เรามีความเพียรคิดค้นธรรมอยู่นาน ไม่ได้ความสงบ
ใจ จึงได้ถามสมณพราหมณ์ทั้งหลายว่า ใครหนอในโลก
เป็นผู้ถึงฝั่งแล้ว ใครเล่าเป็นผู้ได้บรรลุธรรมอันยังลงสู่
อมตะ เราจักปฏิบัติธรรมของใครซึ่งเป็นเครื่องให้รู้แจ้ง
ปรมาตม์ เราเป็นผู้มีความคดคือกิเลส อันไปแล้วในภายใน
เหมือนปลาที่กินเหยื่อจะนั้น เราถูกผูกด้วยบ่วงใหญ่คือ
กิเลส เหมือนท้าวเวปจิตคือสุร ถูกผูกด้วยบ่วงของท้าว-
สักกะจะนั้น เรากระชากบ่วงคือกิเลสนั้นไม่หลุด จึงไม่
พ้นจากความโศกและความรำไร ใครในโลกจะช่วยเรา
ผู้ถูกผูกแล้วให้หลุดพ้น แล้วประกาศทางเป็นเครื่องตรัสรู้
ให้เรา เราจะรับสมณะหรือพราหมณ์คนไหนไว้เป็นผู้
แสดงธรรมอันกำจัดกิเลสได้ จะปฏิบัติธรรมอันเป็นเครื่อง
นำไปปราศจากชราและมรณะของใคร.

จิตของเราถูกร้อยไว้ด้วยความลั้ลสงสัย ประกอบ
ด้วยความแข็งดีเป็นกำลัง จุนเจียว ถึงความเป็นจิต
กระด้าง เป็นเครื่องทำลายตัณหา. สิ่งใดมีธนูคือตัณหา
เป็นสมุฏฐาน มี ๓๐ ประเภท เป็นของมีอยู่ในอก เป็น
ของหนัก ทำลายหทัยแล้วตั้งอยู่ ขอท่านจงดูสิ่งนั้นเกิด.
การไม่ละทิฐิเล็กน้อยอันลูกศรคือความดำริผิดให้อาจหาญ
ขึ้นแล้ว เราถูกยิงด้วยลูกศรคือทิฐินั้น หวังไหวอยู่
เหมือนรบไม้ถูกลมพัดจะนั้น. ลูกศรคือทิฐิตั้งขึ้นแล้วใน
ภายในของเราอย่ามัวหม้ทันที กายอันเนื่องด้วยสัมผัสสะ ๖

เกิดขึ้นในที่ใด ย่อมเล่นไปในที่นั้นทุกเมื่อ เราไม่เห็น
หมอผู้ที่จะถอนลูกศรของเราเยียวเรา (โดย) ไม่เยียว
ยาด้วยเชือกต่าง ๆ ด้วยศัสตรา และด้วยวิธีอื่น ๆ. ใคร
ไม่ต้องใช้ศัสตรา ไม่ทำร่างกายให้เป็นแผล ไม่
เบียดเบียนร่างกายเราทั้งหมด จักถอนลูกศรอันเสียบอยู่
ภายในหทัยของเราออกได้ บุคคลผู้นั้นเป็นใหญ่ในธรรม
เป็นผู้ประเสริฐ ลอยโทษอันเห็นพิษเสียได้ พึงช่วยขึ้น
บกคือนิพพาน และหัตถ์คืออริยมรรคแก่เราผู้ตกไปใน
ห้วงน้ำคือสงสารอันลึก เราเป็นผู้จมอยู่ในห้วงน้ำใหญ่
อันนำดินคือไปไม่ได้ เป็นห้วงน้ำลาดไปด้วยมยา
ริษยา ความแข็งดี และความง่วงเหงาหาวนอน. ความ
ดำริทั้งหลายอันอาศัยราคะ เป็นเช่นกับห้วงน้ำใหญ่ มี
เมฆคืออุทฺธจะจะเป็นเครื่องค้ำรถ มีสังโยชน์เป็นฝนย่อม
นำบุคคลผู้มีความเห็นผิดไปสู่สมุทรคืออบาย. กระแส
ตัณหาทั้งหลาย ย่อมไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง ตัณหา
เพียงเถาวัลย์เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ ใครจะพึงกั้นกระแส
ตัณหาเหล่านั้นได้ ใครเล่าจะตัดตัณหาเพียงดังเถาวัลย์
นั้นได้.

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงทำฝั่งอัน
เป็นเครื่องกั้นกระแสตัณหาเหล่านั้นเถิด อย่าให้กระแส
ตัณหาอันเกิดแต่ใจ พัดพาท่านทั้งหลายไปเร็วพลัน ดัง
กระแสน้ำพัดพาต้นไม้อันตั้งอยู่ริมฝั่งไปฉะนั้น. พระ-

ศาสดาผู้มีอาวุธคือปัญญา ผู้อันหมู่ญาติอาศัยแล้ว เป็น
ที่พึ่งแก่เราผู้มีภัยเกิดแล้ว ผู้แสวงหาฝั่งคือพระนิพพาน
จากที่มีฝั่ง. พระองค์ได้ประทานบันไดอันทอดไว้ดี
บริสุทธิสำเร็จด้วยไม้แก่นคือธรรม เป็นบันไดอันมั่นคง
แก่เราผู้ถูกระแสน้ำพัดไปอยู่ และได้ตรัสเตือนเราว่า
อย่ากลัวเลย. เราได้ขึ้นสู่ปราสาทคือสติปัญญาแล้ว
พิจารณาหมู่สัตว์ผู้ยินดีในร่างกายของตน ที่เราได้สำคัญ
ในกาลก่อนโดยเป็นแก่นสาร. ก็เมื่อใด เราได้เห็นทาง
อันเป็นอุบายขึ้นสู่เรือ เมื่อนั้นเราก็กไม่ยึดถือตัวตน ได้
เห็นทำคืออริยมรรคอันอุดม. พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง
ทางอันสูงสุด เพื่อไม่ให้บาปกรรมทั้งหลายมีทิวฐิและ
มานะเป็นต้น ซึ่งเป็นดังลูกศรเกิดในตน อันเกิดแต่ตัณหา
เครื่องนำไปสู่ภพ เป็นไปไม่ได้. พระพุทธเจ้าทรงกำจัด
โทษอันเป็นพิษได้ ทรงบรรเทากิเลสเครื่องร้อยรัดของ
เรา อันนอนเนื่องอยู่ในสันดานตั้งอยู่แล้วตลอดกาลนาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิรรตุตฺต วัต แปลว่า ตลอดกาล
นานหนอ.

บทว่า อาตปิ แปลว่า มีความเพียร คือความปรารถนาความเพียร
ในการแสวงหาโมกขธรรม.

บทว่า ฆมฺมํ อนุวิจฺจฺนฺตฺยํ ได้แก่ คิดค้น คือแสวงหาวิมุตติธรรมว่า
วิโมกขธรรมเป็นเช่นไรหนอ หรือว่า เราจะพึงบรรลุวิโมกขธรรมนั้นได้
อย่างไร.

บทว่า สมนํ จิตฺตสฺส นาลตฺถํ ปุจฺฉํ สมณพฺรหฺมणे ความว่า
เราตามวิมุตติธรรมกะสมณพราหมณ์เจ้าลัทธิต่าง ๆ เหล่านั้นไม่ได้ คือไม่
ประสบความสำเร็จอันมีสภาวะไม่สงบตามปกติ คืออธิบายธรรมอันเป็น
เครื่องสลัดวิญญูทุกข์อันเป็นตัวสงบ.

บทมีอาทิว่า โก โส ปารจฺกโต ความว่า เป็นเครื่องแสดงอาการที่ถาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โก โส ปารจฺกโต โลก ความว่า
บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติว่าเป็นเจ้าลัทธิในโลกนี้ คนนั้น
คือใครหนอเข้าถึงฝั่งแห่งสงสาร คือพระนิพพาน.

บทว่า โก ปตฺโต อมโตคธฺ ความว่า ใครถึงคือบรรลุที่ฝั่ง คือ
นิพพาน ได้แก่ทางแห่งวิโมกข์.

บทว่า กสฺส ธมฺมํ ปฏฺิจฺฉามิ ความว่า เราจะรับ คือปฏิบัติตาม
โอวาทธรรมของสมณะหรือพราหมณ์คนใด.

บทว่า ปรมตฺตวิชานนํ ได้แก่ เป็นเครื่องรู้แจ้งปรมาตตประโยชน์
อธิบายว่า อันประกาศปวัตติ (ทุกข์) และนิวัตติ (ความดับทุกข์) อันไม่
ผิดแผก.

บทว่า อนฺโตวฺจกฺกโต อาสี ความว่า ทิฏฐิ ท่านเรียกว่า วังกะ
เพราะเป็นความคดแห่งใจ, อีกอย่างหนึ่ง กิเลสแม้ทั้งหมดเรียกว่า วังกะ
ก็บทว่า อนฺโต ได้แก่ ภายในแห่งความคดของใจ อีกอย่างหนึ่ง ได้มี
ความคดคือกิเลสอันอยู่ในภายในหัวใจ.

บทว่า มจฺจฺฉว ฆสฺสามิมิตฺ ความว่า เหมือนปลากินเหยื่อ คือจับกิน
เหยื่อ อธิบายว่า เหมือนปลาติดเบ็ด.

บทว่า พทฺุโร มหฺินฺทปาสฺน เวปจฺตยฺสุโร ยถา อธิบายว่า

ท้าวเวปจิตติ จอมอสูร ถูกบ่วงของท้าวสักกะผู้เป็นเจ้าโลก ครองไว้ อยู่
อย่างไรเสรี ได้รับทุกข์ใหญ่หลวงฉันใด เราก็ฉันนั้น เมื่อก่อนถูกบ่วง
คือกิเลสครองไว้ เป็นผู้อยู่อย่างไม่อิสระ ได้รับทุกข์ใหญ่หลวง.

บทว่า อญฺจามิ แปลว่า ย่อมคร่ำมา. บทว่า น ได้แก่ บ่วงคือกิเลส.

บทว่า น มุญฺจามิ แปลว่า ย่อมไม่พิน.

บทว่า อสุมา โสภปริทฺทวา ได้แก่ จากวิญญูะคือ โสกะ และ
ปริเทวะนั้น. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า เนื้อหรือสุกรที่ถูกคล้องบ่วงไว้
ไม่รู้อุบายจะแก้บ่วง ดิ้นไป ๆ มา ๆ กระตุกบ่วงนั้น ย่อมทำตรงที่ผูกรัด
ให้แน่นเข้าฉันใด เราก็ฉันนั้น เมื่อก่อนถูกบ่วงกิเลสสวมไว้ ไม่รู้อุบาย
ที่จะแก้ ดิ้นในไปด้วยอำนาจกายสัญญาเจตนา ความจงใจทางกายเป็นต้น
แก้บ่วงคือกิเลสนั้นไม่ได้ โดยที่แท้ กระทำมันให้แน่นเข้า ย่อมถึงกิเลส
ตัวอื่นเข้าอีก เพราะทุกข์มีความโสภเป็นต้น.

บทว่า โภ เน พนฺธึ มุญฺจํ โสเก สมิโพธิ เวทยิสฺสติ ความว่า
ในโลกนี้ ใครจะเปลื้องเครื่องผูกด้วยเครื่องผูกคือกิเลสนี้ จึงประกาศ
คือพวกเรถึงทางแห่งวิโมกข์อันได้นามว่า สัมโพธิ เพราะเป็นเครื่อง
ตรัสรู้. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พนฺธมฺมุญฺจํ ดังนี้ก็มี, มีวาจาประกอบ
ความว่า ซึ่งทางเป็นเครื่องตรัสรู้อันปลดเปลื้องจากเครื่องผูก หรือซึ่ง
เครื่องผูก.

บทว่า อาทิสฺนตฺติ ได้แก่ ผู้แสดง. บทว่า ปภฺงฺคุนฺน ได้แก่ เป็น
เครื่องหักราน คือกำจัดกิเลส, อีกอย่างหนึ่ง เราจะรับธรรมของใครอัน
เป็นเครื่องกำจัดกิเลส คืออันแสดงบอกความเป็นไปแห่งธรรม อันเป็น

เครื่องนำไปปราศจากชราและมัจจุ. บาลีว่า **ปฏิปชฺขามิ** ดังนี้ก็มี. เนื้อความ
ก็อันนั้นแหละ.

บทว่า **วิจิกิจฺจมาทฺตุนุติ** ได้แก่ ถูกร้อยรัดด้วยวิจิกิจจมาความ
สงสัยอันเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ในอดีตกาลอันยาวนาน เราได้มีแล้วหรือ
และด้วยความเคลือบแคลงอันเป็นไปโดยอาการส่ายไปส่ายมา.

บทว่า **สวามภพผลสฺสยฺยุติ** ได้แก่ ประกอบด้วยสวามภพความแข่งดี
อันมีกำลัง มีลักษณะทำให้ยิ่งกว่าการทำ.

บทว่า **โกธปฺปตฺตมณฺตฺตทฺธ** ได้แก่ ถึงความกระด้างแห่งใจอัน
ประกอบด้วยความโกรธในอารมณ์ทุกอย่าง เป็นเครื่องรองรับตัณหา.
จริงอยู่ เมื่อว่าโดยที่ปรารถนาแล้วไม่ได้เป็นต้น ย่อมเป็นไปเหมือน
ทำลายจิตของสัตว์ทั้งหลาย. ชื่อว่ามีธนูคือตัณหาเป็นสมุฏฐาน ย่อมตั้งอยู่
คือเกิดขึ้น เพราะอุบายวิธีที่เสียบแทงคนแม้ผู้อยู่ในที่ไกล ได้แก่ลูกศร
คือทิฏฐิ.

ก็เพราะเหตุที่ลูกศรคือทิฏฐินั้นมี ๓๐ ประเภท คือ สักกายทิฏฐิมี
วัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ ประกอบด้วย
ทิฏฐิ ๓๐ ประเภท อธิบายว่า มี ๓๐ ประเภท.

บทว่า **ปสฺส โอรสฺสทิกิ พาสฺสุหิ เภตฺตฺวาน ยทิ ติฏฺฐติ** ความว่า
พระเถระเรียกตนเองว่า สิ่งใด ชื่อว่าเกิดในอก เพราะเป็นที่ตั้งแห่งการ
เกี่ยวเนื่องในอกเป็นของหนัก คือมีพลังทำลาย คือทิ่มแทงหทัยแล้วตั้งอยู่
ในหทัยนั่นเอง ท่านจงดูสิ่งนั้น.

บทว่า **อนฺุทิฏฺฐินํ อปฺปหานํ** ได้แก่ การไม่มีทิฏฐิที่เหลื่ออันเป็น
ทิฏฐิเล็กน้อยเป็นเหตุ. อธิบายว่า ก็สักกายทิฏฐิยังไม่ไปปราศจากสันดาน
เพียงใด ก็ยังไม่เป็นอันละสัสสตทิฏฐิเป็นต้นเพียงนั้น.

บพว่า **สกุปฺปประเทชิต** ความว่า อันความคำริ คือมิจฉาวิตก
ทำคนอื่นผู้ถึงเฉพาะลักษณะนิสัยให้อาจหาญ คือให้อุตสาหะขึ้น.

บพว่า **เตน วิทฺโธ ปเวชามิ** ความว่า เราถูกลูกศรคือทิกฺขุณฺโณ
เสียบแทงจรดถึงหทัยปักอยู่ ย่อมหวั่นไหว คือยอมคำริ ได้แก่หมุนไป
รอบด้าน ด้วยอำนาจสัตสตทิกฺขุณฺโณและอุจเฉททิกฺขุณฺโณ.

บพว่า **ปคฺคตฺว มาลูเทริต** ความว่า เหมือนใบของต้นไม้ถูกมาลูต
คือลม พัดให้หลุดจากขั้ว.

บพว่า **อหฺมุคฺคตํ เม สมฺภุจาย** ความว่า ธรรมดาลูกศรในโลก
ตั้งขึ้นจากภายนอก แล้วทำหันทำลายภายในฉันใด ลูกศรคือทิกฺขุณฺโณไม่
เหมือนฉันนั้น. ก็ลูกศรคือทิกฺขุณฺโณตั้งขึ้นแล้วในภายใน คือในอัทภาพ
ของเรา เหมือนกลุ่มผ้าสายตะนะ ๖ ที่รู้กันว่าอัทภาพนั้น ย่อมไหม้ไป
เร็วพลัน เหมือนอะไร ? เหมือนไฟไหม้พร้อมทั้งที่อาศัยของมัน เมื่อเผา
ไหม้อัทภาพที่ยึดถือว่าของเรา คืออันเป็นของของเรานั้นนั่นแหละ เกิด
ขึ้นแล้วในที่ใด ย่อมแล่นไปคือเป็นไปในที่นั่นนั่นเอง.

บพว่า **น ตํ ปสฺสามิ เตจิจฺฉํ** ความว่า เรายอมไม่เห็นศัลยแพทย์
นั้นชื่อว่าผู้เชี่ยวชาญ เพราะประกอบกรเชี่ยวชาญเช่นนั้น.

บพว่า **โย เม ตํ สลฺลมุทฺเธ** ความว่า แพทย์ใด ฟังถอนลูกศรคือ
ทิกฺขุณฺโณ และลูกศรคือกิเลสนั้น ฟังนำเอาคำมาประกอบกัน. ความว่า เมื่อ
จะถอน ไม่เชี่ยวชาญรักษาโดยสอดเส้นเชือกต่าง ๆ คือเส้นลวดสำหรับ
ตรวจโรคอันคล้ายกับเชือก ตัดด้วยศัสตรา(และ) ด้วยการประกอบมนต์
และอาคมอย่างอื่น อาจเชี่ยวชาญลูกศรได้. ก็บพว่า **วิจิจฺฉิต** นี้เป็นเพียง
ตัวอย่าง. ฟังทราบเนื้อความด้วยอำนาจลูกศรคือกิเลสแม้ทุกชนิด.

บพว่า อสตุโธ ได้แก่ ผู้งดเว้นศัสตรา.

บพว่า อวโณ แปลว่า ไม่มีแผล.

บพว่า อพุกนุตรปุตฺตย ได้แก่ อาศัยหทัย กล่าวคือภายในตั้งอยู่.

บพว่า อหีส แปลว่า ไม่เบียดเบียน. บาลีว่า อหีสา ก็มี. อธิบายว่า โดยไม่เบียดเบียน คือโดยไม่บีบคั้น.

ก็ในที่นี้มีความย่อดังต่อไปนี้ :- ไครหนอแล ไม่ต้องถือศัสตรา ไร ๆ และไม่ทำให้มีแผล ต่อแต่นั้น ไม่ทำร่างกายทุกส่วนให้ลำบาก โดยปรมาตณ์ั้นแล จักถอนลูกศรคือกิเลสอันเป็นตัวลูกศรซึ่งอยู่ในภายใน หทัยของเรา โดยทิมแทงภายใน และปิดกั้นภายใน โดยไม่ให้เกิดการ บีบคั้น.

พระเถระครั้งแสดงอาการคิดของตนในกาลก่อน ด้วยคาถา ๑๐ คาถาอย่างนั้นแล้ว เพื่อจะแสดงอาการคิดนั้นซ้ำอีกโดยประการอื่น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ชมฺมุปฺปติ** **หิ โส เสฏฺโฐ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **ชมฺมุปฺปติ** ได้แก่ มีธรรมเป็นนิमित คือมีธรรมเป็นเหตุ. ศัพท์ว่า **หิ** เป็นเพียงนิบาต.

บพว่า **โส เสฏฺโฐ** แปลว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ประเสริฐ.

บพว่า **วิสโทสอุปฺปวาหโก** ความว่า บุคคลเป็นผู้ลอย คือตัดกิเลส มีรากะเป็นต้นของเรา.

บพว่า **คมฺภีเร ปติตฺตส เม ถลั ปาณินฺจ ทสฺสเย** ความว่า ไครหนอแล ปลอดภัยว่า อย่างกลัว แล้วพึงแสดงบก คือพระนิพพาน และหัตถ์คือพระอริยมรรคอันยังสัตว์ให้ถึงนิพพานนั้น แก่เราผู้ตกลงใน ห้วงน้ำใหญ่ คือสงสารอันลึกยิ่ง.

บทว่า รหเทหสมฺมิ โอคาทุโห ความว่า เราเป็นผู้หยั่งลง คือ
เข้าไปในห้วงน้ำคือสงสารอันใหญ่โต โดยการค้ำลงหมดทั้งศีรษะ.

บทว่า อหริยรรชมนฺตติเก ความว่า ห้วงน้ำ ชื่อว่า มีดิน คือธาตุ
อันใครนำไปไม่ได้ เพราะเป็นที่ที่มีดินคือเปือกตมอันได้แก่ธาตุมีรากะเป็นต้น
อันใคร ๆ ไม่อาจนำออกไปได้, ในห้วงน้ำนั้น . บาลีว่า อหริยรรชมนฺตติเก
ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า มีธาตุคือรากะเป็นต้นอันนำออกไปได้ยาก ในบรรดา
ธาตุมีรากะเป็นต้นซึ่งตั้งอยู่ในที่สุด. บาลีธรรมเหล่านั้น คือมายา มีการ
ปกปิดโทษที่มีอยู่เป็นลักษณะ ความริษยา มีการอดกลั้นสมบัติของคนอื่น
ไม่ได้เป็นลักษณะ การแข็งดี มีการกระทำให้อีกกว่าผู้อื่นทำเป็นลักษณะ
ถีนะ มีความคร้านจิตเป็นลักษณะ มิทระ มีความคร้านกายเป็นลักษณะ
แผ่ลาดไปยังห้วงน้ำใด, ในห้วงน้ำนั้นอันลาดด้วยมายา ริษยา การแข็งดี
ถีนะ และมิทระ. ก็ในที่นี้ท่านกล่าว ม อักษร ว่ากระทำการเชื่อมบท.
อธิบายว่า แผ่ไปด้วยบาปกรรมทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้วนี้.

บทว่า อุตฺตจฺจเมฆณินฺติ ลโยชนวลาหํ ท่านกล่าวด้วยวจนวิปลาส
วณะคลาดเคลื่อน. ชื่อว่า มีเมฆคืออุทธจจะเสียงคำรน เพราะมี
อุทธจจะอันมีภาวะหมุนไป อันเมฆคำรน คืออันเมฆกระหิมแล้ว, ชื่อว่า
มีสังโยชน์เป็นฝน เพราะมีฝนคือสังโยชน์ ๑๐ ประการ. อธิบายว่า ความ
ดำริผิดอันอาศัยรากะ ดุจห้วงน้ำ คือเช่นกับห้วงน้ำใหญ่ ตั้งอยู่ในอสุก
เป็นต้น ย่อมพาเราผู้มีทิฏฐิชั่วไป คือดึงไปสู่สมุทร คืออบายเท่านั้น.

บทว่า สวณฺติ สพฺพธิ โสตา ความว่า กิเลสเพียงดังกระแส
๕ ประการนี้คือ กระแสคือตัณหา ทิฏฐิ มานะ อวิชชา และกิเลส ชื่อว่า
ย่อมไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง เพราะไหลไปในอารมณ์ทั้งปวงมีรูปเป็นต้น

โดยจักขุทวารเป็นต้น หรือเพราะไหลไปโดยส่วนทุกส่วน โดยนัยมีอาทิว่า
รูปตณหา ฯลฯ ธรรมตณหา. บทว่า **ลตา** ความว่า ชื่อว่าเถาวัลย์
เพราะเป็นคูดเครือเถา เพราะอรรธว่าร้อยรัด เพราะอรรธว่าเกาะติดแน่น
ได้แก่ตณหา.

บทว่า **อุพฺภิซฺช ติฏฺฐติ** ความว่า แยกออกจากทวารทั้ง ๖ แล้ว
ตั้งอยู่ในอารมณ์มีรูปเป็นต้น.

บทว่า **เต โสเต** ความว่า ใคร ก็บุรุษวิเศษ จะพึงกั้นกระแส
มีตณหาเป็นต้นอันไหลอยู่ในสันดานของเรา ด้วยเครื่องผูกคือมรรคอัน
เป็นคูดสะพาน.

บทว่า **ตํ ลตํ** ได้แก่ เครือเถาคือตณหา, ใครจะตัดคือจักตัดด้วย
ศัสตราคือมรรค.

บทว่า **เวลํ กโรธ** ความว่า ท่านทั้งหลายจงกระทำเขตแดน
คือสะพานให้เป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น.

บทว่า **ภทฺทนฺเต** เป็นบทแสดงอาการร้องเรียก.

บทว่า **มา เต มโนมโย โสโต** ความว่า กระแสน้ำกว้าง.
แม้มหาชนผู้เขลา ก็อาจกระทำสะพานเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำนั้นได้; แต่
กระแสนั้นเกิดทางใจนี้ ละเอียด ห้ามยาก, กระแสนั้นเกิดทางใจนั้น
ทำพวกท่านที่ยืนอยู่ริมฝั่งอบายให้พลันตกลงในอบายนั้น เมื่อจะให้ตกลง
สมุทรคืออบาย ก็พึงอย่าให้พัดพาไป ก็อย่าให้พินาศ ได้แก่อย่าให้
ถึงความฉิบหาย เหมือนกระแสน้ำพัดมา ทำให้ต้นไม้ที่อยู่ริมฝั่งโคน
พินาศไปฉะนั้น.

พระเถระนี้ เพราะเป็นผู้อบรมสังขารไว้ในชาติก่อน และเพราะถึง

ความแก่กล้าแห่งญาณ เมื่อพิจารณาเห็นทุกข์ในปัจจุบันอยู่อย่างนี้ จึงแสดงอาการที่กำหนด ถือเอาสังกิเลสธรรมมีวิจิตรเป็นต้น บัดนี้เกิดความสลดใจ เป็นผู้แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล จึงไปเฝ้าพระศาสดา เมื่อจะแสดงคุณวิเศษที่ตนได้บรรลุ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เอว เม ภยชาติสุต ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว เม ภยชาติสุต ความว่า พระศาสดาทรงเป็นผู้ต้านทาน คือทรงเป็นที่ต้านทานของโลกพร้อมทั้งเทวโลกผู้มีภัย คือการเกิดในสงสารโดยประการดังกล่าวแล้วอย่างนี้ ผู้แสวงหาคือแสวงหาฝั่งคือพระนิพพาน จากที่มีฝั่ง คือจากสังสารวัฏอันมีภัยเฉพาะหน้าซึ่งเป็นฝั่งใน ชื่อว่าทรงมีปัญญาเป็นอาวุธ เพราะมีปัญญา เครื่องตัดกิเลสเป็นอาวุธ ชื่อว่าเป็นศาสดา เพราะทรงปราสอนเหล่าสัตว์ด้วยทิฐฐัมมิ-กัตถประโยชน์เป็นต้น ตามสมควร ผู้อันหมู่ญาติ คือหมู่แห่งพระอริยบุคคล มีพระอัครสาวกเป็นต้นช่องเสฟ.

บทว่า โสปานํ ความว่า พระศาสดาทรงประทานบันไดกล่าวคือ วิปัสสนา ชื่อว่าทอดไว้ดีแล้ว เพราะทรงกระทำไว้ดี คือเพราะปรุงแต่งด้วยเทศนาญาณ ชื่อว่าบริสุทธิ เพราะเว้นจากอุปกิเลส ชื่อว่าล้วนแล้ว ด้วยแก่นคือธรรมอันเป็นสาระ มีศรัทธาและปัญญาเป็นต้น ชื่อว่ามั่นคง เพราะไม่หวั่นไหวด้วยฝ่ายตรงกันข้าม แก่เราผู้ถูกห้วงน้ำใหญ่พัดไป ก็เมื่อจะประทานความปลอบใจว่า ด้วยวิธีนี้ เธอจักมีความสวัสดิ จึงได้ตรัสว่า เธออย่ากลัว .

บทว่า สติปัญฺฐานปาสาทํ ความว่า เราใช้บันไดคือวิปัสสนานั้น ขึ้นสู่ปราสาท คือสติปัญฺฐานอันเพียบพร้อมด้วยภูมิ ๔ ด้วยคุณวิเศษ

คือสามัญผล ๔ ที่จะพึงได้ด้วยกายานุปัสสนาเป็นต้น แล้วพิจารณา
คือพิจารณาเฉพาะ ได้แก่รู้แจ้งสังขธรรม ด้วยมรรคญาณ.

บทว่า ยัม ตัม ปุพฺพเพ อมณฺณิสฺสํ สกฺกยาภิรตํ ปชํ ความว่า
เรารู้แจ้งสังขจะอย่างนี้แล้วได้สำคัญเหล่าสัตว์ คือเดียรถีย์ชน ผู้ยินดียิ่งใน
สักกายะว่าเรา ว่าของเรา และคนที่เดียรถีย์ชนนั้น กำหนดเอาโดยเป็นสาระ
ในกาลก่อน.

บทว่า ยทา จ มลฺลคมทฺทกฺขี นาวาย อภิรฺหฺนํ ความว่า ในกาลใด
เราได้เห็นทางคือวิปัสสนาอันเป็นอุบายสำหรับขึ้นเรือ คืออริยมรรคตาม
ความเป็นจริง. จำเดิมแต่นั้น เราไม่ยึดถือเดียรถีย์ชนและคนนั้น คือไม่
เอามาตั้งไว้ในใจ จึงได้เห็นท่า คืออริยมรรคที่สสนะอันเป็นท่าแห่งฝั่งใหญ่
คืออมตะ กล่าวคือพระนิพพานอย่างอุกฤษฏ์ โดยมรรคทั้งปวง โดยธรรม
ทั้งปวง. อธิบายว่า ได้เห็นตามความเป็นจริง.

พระเถระ ครั้นประกาศการบรรลุมรรคอันยอดเยี่ยมของตนอย่างนี้
แล้ว บัดนี้ เมื่อจะสละดีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงแสดงมรรคนั้น จึงกล่าว
คำมีอาทิว่า สลฺลํ อตฺตสมฺมูจฺจํ ลูกศรที่เกิดในตน ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สลฺลํ ได้แก่ ลูกศร คือกิเลสมีทิฏฐิ
มานะ เป็นต้น.

บทว่า อตฺตสมฺมูจฺจํ ได้แก่ เกิดขึ้นในอรรถภาพอันได้ชื่อว่า อตฺตา
เพราะเป็นที่ตั้งอยู่แห่งมานะ การถือตัวว่าเป็นเรา.

บทว่า ภวเนตฺติปฺปภาวิตํ แปลว่า อันตั้งขึ้นจากภวตัณหา คือเป็น
ที่อาศัยของภวตัณหา. จริงอยู่ ภวตัณหานั้น เป็นแดนเกิดแห่งทิฏฐิ
และมานะ เป็นต้น.

บทว่า **เอเตส อปฺปวตฺตาย** ความว่า เพื่อความไม่เป็นไป คือ เพื่อความไม่เกิด แห่งบาปกรรมตามที่กล่าวแล้ว.

บทว่า **เทเสถิ มกฺขมุตฺตมํ** ความว่า ตรัสอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันสูงสุด คือประเสริฐ และวิปัสสนามรรคอันเป็นอุบาย แห่งอริยมรรคนั้น.

บทว่า **ทิมฺรตฺตานุสยิตํ** ความว่า นอนเนื่องๆ อยู่ในสันดานมานาน ในสงสารอันมีที่สุดและเบื้องต้นรู้ไม่ได้ คือมีกำลังโดยได้เหตุ คือโดยภาวะควรแก่การเกิด แต่จากนั้นจะตั้งอยู่นาน ตั้งมั่นคือขึ้นสู่สันดานตั้งอยู่.

บทว่า **คณฺถิ** ความว่า พระพุทธเจ้า คือพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงลอบบาปได้ ทรงบรรเทาโทษอันเป็นพิษคือกิเลส อันเป็นตัวร้อยรัดในสันดานของเรา มีอภิชฌาภายคันถะเป็นต้น ด้วยอานุภาพแห่งเทศนาของพระองค์ คือทรงทำโทษอันเป็นพิษคือกิเลสให้สูญหายไป. จริงอยู่เมื่อละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้เด็ดขาดแล้ว กิเลสที่ชื่อว่ายังไม่ได้ละย่อมไม่มีแล.

จบอรรถกถาเตสุกานีเถรคาถาที่ ๓

๔. รัฏฐपालเถรคาถา

ว่าด้วยคนโง่จิตใจในโครงสร้างของร่างกาย

[๓๘๘] เชิญดูอุตภาพอันธรรมดาคงแต่ให้วิจิตร มีกายเป็น
แผล อันกระดูก ๓๐๐ ท่อนยกขึ้นแล้ว กระสับกระส่าย
คนพาลพากันดำริหวังมาก อันไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น เชิญ
ดูรูปอันปัจจัยกระทำให้จิตรด้วยแก้วมณีและกฤษทล หุ้ม
ด้วยหนังมีรังกระดูกอยู่ภายใน งามพร้อมไปด้วยผ้าต่างๆ
มีเท้าทั้งสองอันฉาบทาด้วยครั่งสด มีหน้าอันใสด้วยฝุ่น
สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่สามารถทำให้
ผู้แสวงหาฝั่งโน้นลุ่มหลง ผมทั้งหลายอันบุคคลตบแต่ง
เป็นลอนคล้ายกระดานหมากรุก นัยน์ตาทั้งสองอันหยอด
ด้วยยาตา สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่
สามารถทำให้ผู้แสวงหาฝั่งโน้นลุ่มหลง กายอันเปื่อยเน่า
อันบุคคลตบแต่งแล้ว เหมือนกล่องยาตาใหม่ๆ วิจิตร
ด้วยลวดลายต่างๆ สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่
ไม่สามารถทำให้ผู้แสวงหาฝั่งโน้นลุ่มหลง.

นายพรานเนื้อดักบ่วงไว้ แต่เนื้อไม่ติดบ่วง เมื่อ
นายพรานเนื้อคร่ำครวญอยู่ พวกเนื้อพากันนากินเหยื่อ
แล้วหนีไป บ่วงของนายพรานขาดไปแล้ว เนื้อไม่ติด
บ่วง เมื่อนายพรานเนื้อเศร้าโศกอยู่ พวกเนื้อพากันมา
กินเหยื่อแล้วหนีไป.

เราเห็นหม่อมมนุษย์ที่มีทรัพย์ในโลกนี้ ได้ทรัพย์แล้ว
ไม่ให้ทานเพราะความลุ่มหลง ได้ทรัพย์แล้วทำการสั่งสม
ไว้ และปรารถนาอยากได้ยิ่งขึ้นไป พระราชาดจีช่วง
ชิงเอาแผ่นดิน ครอบครองแผ่นดินอันมีสาครเป็นที่สุด
ตลอดฝั่งสมุทรข้างนี้แล้ว ไม่รู้จักอิม ยังปรารถนาจัก
ครอบครองฝั่งสมุทรข้างโน้นอีกต่อไป. พระราชาก็ดีมีมนุษย์
เหล่าอื่นเป็นอันมากก็ดี ผู้ยังไม่ปราศจากตัณหา ย่อมเข้า
ถึงความตาย ยังไม่เต็มความประสงค์ ก็พากันละทิ้ง
ร่างกายไป ความอิมด้วยกามทั้งหลายย่อมไม่มีในโลก
เลย หม่อมญาติพากันสยายผมร้องไห้คร่ำครวญถึงผู้นั้นและ
รำพันว่า ทำอย่างไรหนอ พวกญาติของเราจึงจะไม่ตาย
ครั้งพวกญาติตายแล้ว ก็เอาผ้าห่อนำไปเผาเสียที่เชิง
ตะกอน ผู้ที่ตายไปนั้นถูกเขาแทงด้วยหลาว เผาด้วยไฟ
ละโภคะทั้งหลาย มีแต่ผ้าผืนเดียวติดตัวไป เมื่อบุคคล
จะตาย ย่อมไม่มีญาติหรือมิตรสหายช่วยต้านทานได้
พวกที่รับมรดกก็มาขนเอาทรัพย์ของผู้ตายนั้นไป ส่วน
สัตว์ที่ตายย่อมไปตามยถากรรม เมื่อตายไม่มีทรัพย์
สมบัติอะไร ๆ คือ พวกบุตร ภรรยา ทรัพย์ แวนแคว้น
สิ่งใด ๆ จะติดตามไปได้เลย บุคคลจะได้อายุยืนเพราะ
ทรัพย์ก็หาไม่ จะละความแก่รูปแม้เพราะทรัพย์ก็หาไม่.

นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตนั้นแล ว่าเป็นของน้อย
ไม่ยั่งยืน มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ทั้งคนมั่งมีและ

คนยากจน ย่อมถูกต้องผัสสะเหมือนกัน ทั้งคนพาล
และคนฉลาดก็ถูกต้องผัสสะเหมือนกันทั้งนั้น แต่คนพาล
ถูกอารมณ์ที่ไม่พอใจเบียดเบียน ย่อมอยู่เป็นทุกข์เพราะ
ความเป็นพาล ส่วนนักปราชญ์อันผัสสะถูกต้องแล้ว ย่อม
ไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้นแล ปัญญาจึงจัดว่าประเสริฐ
กว่าทรัพย์ เพราะปัญญาเป็นเหตุให้บรรลุนิพพาน แต่
คนพาลไม่ปรารถนาจะบรรลु พวกกันทำกรรมชั่วต่างๆ อยู่ใน
ภพน้อยภพใหญ่เพราะความหลง ผู้ใดทำกรรมชั่วแล้ว
ผู้นั้น จะต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่ ในวัฏสงสารรำไป
บุคคลผู้มีปัญญาน้อย เมื่อมาเชื่อต่อการทำของบุคคลผู้ที่
ทำความชั่วนั้น ก็จะต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่รำไปเหมือน
กัน โจรผู้มีธรรมอันชั่วช้า ถูกเขาจับได้พร้อมทั้งของ
กลางย่อมเดือดร้อนเพราะกรรมของตน ฉนใด หมูสัตว์
ผู้มีธรรมอันชั่วช้า ละไปแล้วย่อมเดือดร้อนไปปรโลก
เพราะกรรมของตน ฉนนั่น.

กามทั้งหลายงามวิจิตร มีรสอร่อย นำรื่นรมย์ใจ
ย่อมย่ำยีจิตด้วยรูปแปลกๆ ถูกอนมหาบพิตร เพราะ
อาตมภาพได้เห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย จึงออกบวช
สัตว์ทั้งหลายทั้งหมู่ทั้งแก่ง่อมตกไปเพราะร่างกายแตก
เหมือนผลไม้ห่าสนั้น.

ถูกอนมหาบพิตร อาตมภาพเห็นความไม่เที่ยงแม้ข้อ
นี้จึงออกบวช ความเป็นสมณะอันไม่ผิดนั้นแลประเสริฐ

อาตมภาพออกบวชด้วยศรัทธา เข้าถึงการปฏิบัติชอบใน
ศาสนาของพระชินเจ้า บรรพชาของอาตมภาพไม่มีโทษ
อาตมภาพไม่เป็นหนี้บริโศภโกชนะ อาตมภาพเห็นกาม
ทั้งหลายโดยเป็นของอันไฟติดทั่วแล้ว เห็นทองทั้งหลาย
โดยเป็นศาสตรา เห็นทุกข์จำเดิมแต่ก้าวลงในครรภ์ เห็น
ภัยใหญ่ในนรก จึงออกบวช อาตมภาพเห็นโทษอย่างนี้
แล้ว ได้ความสังเวชในกาลนั้น ในกาลนั้นอาตมภาพ
เป็นผู้ถูกถูกรศ คือราคะเป็นต้นแทงแล้ว บัดนี้บรรลุถึง
ความสิ้นอาสวะแล้ว พระศาสดาอันอาตมภาพคุ้นเคย
แล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอาตมภาพทำสำเร็จแล้ว
อาตมภาพได้ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหาเครื่อง
นำไปสู่ภพขึ้นแล้ว บรรลุถึงประโยชน์ที่กุลบุตรออกบวช
เป็นบรรพชิตต้องการนั้นแล้ว บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์
ทั้งปวงแล้ว.

จบริฎฐุปาลเถรคาถา

อรรถกถาบริฎฐุปาลเถรคาถาที่ ๔

คาถาของ ท่านพระบริฎฐุปาลเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ปสฺส จิตฺตกตฺ
พิมฺพํ ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระจะเสด็จอุบัติ พระ-
เถระบังเกิดในตระกูลกฤหบดีมหาศาล ในนครหังสวดี เต็บโตแล้ว เมื่อ
บิดาล่วงลับไป ก็ครอบครองบ้านเรือน ได้เห็นทรัพย์ที่ตกทอดมาตาม

วงศ์ตระกูลนับประมาณไม่ได้ ซึ่งเจ้าหน้าที่รักษาลังรัตนะแสดงให้ดู จึงคิดว่า บรรพชนมีบิดา ปู่ และปู่ทวดเป็นต้นของเรา ไม่สามารถพาเอา กองทรัพย์มีประมาณเท่านี้ไปกับคน แต่เราควรพาเอาไป จึงได้ให้ มหาทานแก่คนเดินทางและคนกำพร้าเป็นต้น.

ท่านได้อุปัฏฐากดาบสรูปหนึ่งผู้ได้อภิญญา อันดาบสนั้นชักนำใน ความเป็นใหญ่ในเทวโลก จึงได้บำเพ็ญบุญมากหลายจนตลอดอายุ จุติ จากอัทธานันท์บังเกิดในเทวโลกเสวยทิพยสมบัติ ดำรงอยู่ในเทวโลกนั้น ตลอดกาลกำหนดของอายุ จุติจากเทวโลกนั้น บังเกิดเป็นบุตรคนเดียว ของตระกูลที่สามารถรวบรวมรัฐซึ่งต่างแบ่งแยกกันในมนุษยโลกไว้.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมตตระ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรง ประกาศพระธรรมจักรอันบรรพ ยังเวไนยสัตว์ให้ลูถึงภูมิอันเกษม กล่าว ก็อมหานครนิพพาน. ลำดับนั้น กุลบุตรนั้นรู้เพียงสาโดยลำดับ วันหนึ่ง ไปวิหารกับพวกอุบาสก เห็นพระศาสดากำลังทรงแสดงธรรม มีจิต เลื่อมใส จึงนั่งลง ณ ท้ายบริษัท.

ก็สมัยนั้นแล พระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศ กว่าภิกษุผู้บวชด้วยศรัทธา เขาเห็นดังนั้นมีจิตเลื่อมใส จึงตั้งจิตไว้เพื่อ ต้องการตำแหน่งนั้น แล้วบำเพ็ญมหาทานแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ผู้อัน ภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปห้อมล้อม ด้วยสักการะใหญ่ตลอด ๗ วัน แล้วได้ กระทำความปรารถนาไว้.

พระศาสดาทรงเห็นว่าความปรารถนานั้นสำเร็จโดยไม่มีอันตราย จึง ทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคตกาล กุลบุตรผู้จักเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้บวช ด้วยศรัทธา ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโคดม. เขา

ถวายบังคมพระศาสดาและไหว้ภิกษุสงฆ์แล้วลุกจากอาสนะหลีกไป. เขาทำบุญมากหลายในอรรถาพจน์ตลอดชั่วอายุ จุตจากอรรถาพจน์แล้วท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกัปที่ ๕๒ แต่ภัทรกัปนี้ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ศุสสะ เมื่อราชบุตร ๓ พระองค์ ผู้เป็นพระภาคต่างพระชนนีกันกับพระศาสดา ทรงอุปัฏฐากพระศาสดาอยู่ ได้กระทำกิจแห่งบุญกิริยาของราชบุตรเหล่านั้น.

เขาลังสมกุศลนั้นๆ เป็นอันมากในภพนั้นๆ อย่างนี้ ท่องเที่ยวอยู่แต่เฉพาะสุคติเท่านั้น ในพุทธชุปบาทกาลนี้ บังเกิดในเรือนของรัฐบาล เศรษฐี ในอุตลโกฏฐิกนิคม ในกรุงรัฐ, เพราะเกิดในตระกูลที่สามารถรวบรวมรัฐที่แตกแยกออกของท่านรัฐบาลเศรษฐีนั้น จึงได้มีนามตามตระกูลวงศ์ว่า รัฐบาละ. รัฐบาละนั้นเจริญด้วยบริวารเป็นอันมาก ถึงความเป็นหนุ่มโดยลำดับ บิดามารดาจึงหาภรรยาที่สมควรให้ และให้ดำรงอยู่ในยศใหญ่ เสวยเฉพาะสมบัติดุจสมบัติทิพย์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปยังชนบทในแคว้นกรุงรัฐ เสด็จถึงอุตลโกฏฐิกนิคมโดยลำดับ. รัฐบาลกุดบุตรได้ลำดับดั่งนั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดาแล้วได้ศรัทธาประสงค์จะบวช ได้ทำการอดอาหาร ๗ วัน ให้บิดามารดาอนุญาตอย่างแสนยากลำบาก แล้วเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอบรรพชา ได้บวชในสำนักของพระเถระรูปหนึ่ง โดยอาณัติ (คำสั่ง) ของพระศาสดา กระทำกรรมโดยโยนิโสมนสิการ เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า*

เราได้อวายุข้างตัวประเสริฐมีงามควรเป็นราช-
พาหนะ ทั้งลูกข้างอ้นงาม มีเครื่องทัดถาลังการ กั้น
ฉัตรขาว แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ
เชษฐบุรุษของโลก ผู้คงที่ เราซื้อสถานที่ทั้งหมดนั้นแล้ว
ได้ให้สร้างอารามอวายุแก่สงฆ์ ได้ให้สร้างปราสาทไว้
ภายในวิหารนั้น ๕๔,๐๐๐ หลัง ได้ทำทานดุจดั่งน้ำใหญ่
มอบอวายุแด่พระพุทธเจ้า. พระสยมกุมหาวิรเจ้า ผู้เป็น
อัครบุคคล ทรงอนุโมทนา ทรงยังชนทั้งหมดให้รำเริง
ทรงแสดงอมตบท. พระพุทธเจ้าผู้เป็นนายก พระนาม
ว่าปทุมุตตระ ทรงกระทำผลบุญที่เราทำแล้วนั้นให้แจ้งชัด
แล้ว ประทับนั่ง ณ ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสพระคาถา
เหล่านี้ว่า ผู้นี้ได้ให้สร้างปราสาท ๕๔,๐๐๐ หลัง เราจัก
แสดงวิบากของคนผู้นี้ ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว
กฏาการหมื่นแปดพันหลังจักมีแก่ผู้นี้ และกฏาการเหล่านี้
นั้นสำเร็จด้วยทองล้วน เกิดในวิมานอันอุดม ผู้นี้จักเป็น
จอมเทวดาเสวยเทวราชสมบัติ ๕๐ ครั้ง และจักเป็นพระ-
เจ้าจักรพรรดิ ๕๘ ครั้ง. ในกัปที่แสน พระศาสดาพระ-
นามว่า โคดม โดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้า
โอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก ผู้นี้อันกุศลมูลกระตุ้น
เดือนแล้ว จักจุติจากเทวโลก ไปบังเกิดในสกุลที่เจริญ
มีโภคสมบัติมาก ภายหลังอันกุศลมูลกระตุ้นเดือน จัก
บวช จักได้เป็นสาวกของพระศาสดา โดยมีชื่อว่ารัฐปาละ

เรามีใจตั้งมั่นในความเพียร เป็นผู้สงบระงับ ไม่มีอุปธิ-
กิเลส จักกำหนดรู้อาสวะทั้งปวง แล้วไม่มีอาสวะ นิพพาน
ดังนี้.

เราจึงลุกขึ้นแล้วสละโภคทรัพย์ออกบวช ความรักใน
โภคสมบัติอันเปรียบด้วยก้อนเขพะ ไม่มีแก่เรา เรามี
ความเพียรอันนำไปซึ่งฐานะ เป็นเครื่องนำเอาธรรมอันเป็น
แดนเกษมจากโยคะมา เราทรงไว้ซึ่งกายอันมีในที่สุด
ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คุณวิเศษเหล่านี้ คือ
ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราได้ทำให้
แจ้งแล้ว พระพุทธศาสนาเราทำเสร็จแล้ว.

ก็ครั้งบรรลุประอรหัตแล้ว ทูลขออนุญาตพระศาสดา ไปยังอุลล-
โกฏฐิกนิคม เพื่อเยี่ยมบิดามารดา ได้เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกใน
นิคมนั้น ได้ขนมกুমมาสบุดที่นิเวศน์ของบิดา ฉันทมนมกุมมาสนั้น
ประคองฉันสิ่งที่เป็นอมฤต อันบิดานิมนต์ จึงรับนิมนต์เพื่อจะฉันในวัน
รุ่งขึ้น ในวันที่ ๒ จึงฉันบิณฑบาตในนิเวศน์ของบิดา เมื่อหญิงในเรือน
ตกแต่งประดับประดาแล้ว เข้าไปหากล่าวคำมีอาทิว่า พระลูกเจ้า นางฟ้า
เหล่านั้นเป็นเช่นไร อันเป็นเหตุให้ท่านประพฤติพรหมจรรย์ ดังนี้แล้ว
เริ่มกระทำการประเล้าประโลม จึงได้เปลี่ยนกลับความประสงค์ของเธอ
เสีย เมื่อจะแสดงธรรมอันปฏิสังขุตด้วยความไม่เที่ยงเป็นต้น จึงได้กล่าว
คาถาเหล่านี้ ความว่า

เชิญดูอัตกภาพอันธรรมดาตกแต่งให้วิจิตร มีกายเป็น
แผล อันกระดุก ๓๐๐ ท่อนยกขึ้นแล้ว กระสับกระส่าย

คนพาลดำริหวังกันทา กไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น. เชิญดู
รูปอันปัจฉัยกระทำให้วิจิตร ด้วยแก้วมณีและกมล
หุ้มด้วยหนัง มีร่างกระดูกอยู่ภายใน งามพร้อมไปด้วย
ผู้ต่าง ๆ. มีเท้าทั้งสองฉาบทาด้วยครั่งสด มีหน้าอันได้
ทาด้วยฝุ่น สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่ไม่
สามารถทำผู้แสวงหาฝั่งโน้นให้ลุ่มหลง ผมทั้งหลายอัน
บุคคลตกแต่งเป็นลอนคล้ายกระดานหมากรุก นัยน์ตาทั้งสอง
หยอดด้วยยาตา สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้
แต่ไม่สามารถทำผู้แสวงหาฝั่งโน้นให้ลุ่มหลง. กายอันเปื่อย
เน่าอันบุคคลตกแต่งแล้ว เหมือนกล่องยกตาใหม่ วิจิตร
ด้วยลวดลายต่างๆ สามารถทำให้คนพาลลุ่มหลงได้ แต่
ไม่สามารถทำผู้แสวงหาฝั่งโน้นให้ลุ่มหลง.

นายพรานเนื้อดักบ่วงไว้ แต่เนื้อไม่ติดบ่วง เมื่อ
นายพรานเนื้อคร่ำครวญอยู่ พวกเนื้อพากันมากินเหยื่อ
แล้วหนีไป บ่วงของนายพรานขาดแล้ว เนื้อไม่ติดบ่วง
เมื่อนายพรานเนื้อเสรำโศกอยู่ พวกเนื้อพากันกินเหยื่อ
แล้วหนีไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิตตูกตฺตํ แปลว่า กระทำให้วิจิตร
ชื่อว่า กระทำให้วิจิตรงดงาม, อธิบายว่า กระทำให้วิจิตรงดงามด้วยผ้า
อาภรณ์ และระเบียบดอกไม้ เป็นต้น.

บท พิมฺพํ ได้แก่ อตภาพที่ประดับด้วยอวัยวะน้อยใหญ่มี
อวัยวะยาว เป็นต้น ในที่ที่ควรเป็นอวัยวะยาว เป็นต้น

บทว่า อรุกาย ใต้แก่ มีของไม่สะอาดไหลออกทางปากแผลทั้ง ๕ และขุมขน และกายอันเป็นแผลทั่วไป หรือกลุ่มแห่งแผลทั้งหลาย.

บทว่า สมุสสุติ ใต้แก่ อันกระดูก ๓๐๐ ท่อนยกขึ้นแล้ว.

บทว่า อาตุริ ใต้แก่ ป่วยไข้เป็นนิตย์ เพราะเป็นกายที่ต้องบริหารด้วยการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นต้น ตลอดกาลทั้งปวง.

บทว่า พหุสกุปป์ ใต้แก่ อันพาลชนยกขึ้นไม่เป็นของจริงแล้ว คำปริตรเอาโดยมาก.

บทว่า ยุสส นตฺถิ ฐฺวิ จิตฺติ ความว่า ความยั่งยืน คือสภาพตั้งมั่น ย่อมไม่มีแก่กายใด คือมีแต่การแตกทำลาย เร็วร้าย กระจัดกระจายไปเป็นธรรมดาโดยส่วเดียวเท่านั้น.

ด้วยบท ตํ ปสฺส พระเถระกล่าวหมายถึงชนผู้อยู่ในที่ใกล้ หรือกล่าวหมายเอาตนเอง.

บทว่า รูปี ใต้แก่ ร่างกาย จริงอยู่แม้ร่างกายก็เรียกว่ารูป ในประโยคมีอาทิว่า อากาศอาศัยกระดูก อาศัยเอ็น อาศัยเนื้อ และอาศัยหนังหุ้มห่อแล้ว ย่อมหมายถึงการนับว่า รูป.

บทว่า มณินา กุณฺฑเลน จ ความว่า กระทำให้วิจิตรงดงาม ด้วยแก้วมณีและกุณฑล ที่จัดเป็นเครื่องอาภรณ์สวมศิระเป็นต้น.

บทว่า อภฺฐี ตเจน โอนทฺฐี มีวาจาประกอบความว่า ท่านจงดูกระดูกอันเกินกว่า ๓๐๐ ประเภทซึ่งหนังสคหุ้มไว้. ด้วย จ ศัพท์ในบทว่า กุณฺฑเลน จ สงเคราะห์เอาอาภรณ์และเครื่องประดับอย่างอื่นเข้าด้วย.

บทว่า สห วตฺเตหิ โสภติ ความว่า รูปนี้นั้นแม้เขาทำให้

งดงามด้วยแก้วมณี ที่เขาปกปิดด้วยผ้าต่าง ๆ เท่านั้น จึงดงาม ที่ไม่ปกปิดย่อมไม่งดงาม, ก็อาจารย์เหล่าใด กล่าวว่า อภฺรจิตฺเจน อาจารย์เหล่านั้นอธิบายว่า ร่างกายที่มีหนังห่อหุ้มงาม เพราะหุ้มด้วยหนังที่มีประโยชน์.

บทว่า อลตฺตกตฺตา แปลว่า ทำการข้อมด้วยครั้งสด คือข้อมด้วยครั้ง.

บทว่า ปาธา แปลว่า เท้า.

บทว่า มุขํ จุณฺณณมกฺขิตํ ความว่า มีหน้าพอกด้วยผง, คำนี้ท่านกล่าวหมายเอาข้อที่ชนผู้ชอบการตกแต่ง ขจัดต่อมทไอบหน้าเป็นต้น ด้วยเมล็ดพันธุ์ฝักกาดสุก แล้วเอาดินเค็มมาถูเอาเลือดเสียออกแล้วลูบได้ฝุ่นที่ไอบหน้า.

บทว่า อลํ ความว่า สามารถทำคนพาลคือปुरुชนผู้บอด ไม่ใช่ผู้แสวงหาฝั่ง คือผู้ยังยินดีในวิภูฏะ ให้หลง คือให้ลุ่มหลง ได้แก่สามารถทำจิตของคนพาลนั้นให้ลุ่มหลง แต่ไม่อาจ คือไม่สามารถทำบุคคลผู้แสวงหาฝั่ง คือผู้ยินดีในวิภูฏะ ให้หลง.

บทว่า อภฺรฺรปทกตฺตา ความว่า การแต่งผมที่เขาทำ คือแต่งโดยอาการคล้ายกระดานสกา คือที่เขาแต่งโดยกำหนดเอาผมด้านหน้าปิดหน้าผาก ชื่อว่า อภฺรฺรปทะ ซึ่งท่านเรียกว่า อลกะ ก็มี.

บท เนตฺตา อณฺชนมกฺขิตฺตา ความว่า แม้นัยน์ตาทั้งสองข้างก็หยอดยาตา โดยประการที่เงาหยอดปรากฏในภายในตาและขอบตาทั้งสองข้าง.

บทว่า อณฺชนิวํ นวา จิตฺตา ปุติกาโย อลฺงกโต ความว่า

กล่องยาตา คือกล่องยาหยอดตาใหม่ ๆ วิจิตรด้วยมาลากรรม คือทำเป็น ลวดลายดอกไม้และสลักเป็นพินมั่งกรเป็นต้น ภายนอกเกลี้ยงเกลาขึ้นเงา น่าดู แต่ภายในไม่น่าดู ฉันไค. กายของหญิงเหล่านั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน ตกแต่งด้วยการอาบน้ำ หยอดยาตา ฝ้าและเครื่องอลังการทั้งหลาย ภายนอกสดใส แต่ภายในเสีย เต็มด้วยของไม่สะอาดนานประการ ตั้งอยู่.

บทว่า โอททิ แปลว่า คักบ่วง.

บทว่า มิคโว แปลว่า นายพรานเนื้อ.

บทว่า ปาสั ได้แก่ บ่วงมีคัม (ค้ำม)

บทว่า นาสทา แปลว่า ไม่ติด. บท วาคุริ แปลว่า บ่วง.

บทว่า นิวาปี ได้แก่ อาหารมีหญ้าเป็นต้น ที่เขาใส่ไว้เพื่อให้ พวกเนื้อกิน. พระเถระยกอุปมานี้เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง.

กึ่งในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้ :- เมื่อพรานเนื้อคักบ่วงมีค้ำมเพื่อต้องการฆ่าพวกเนื้อ เอาเหยื่อโปรยที่บ่วงนั้นแล้วแอบซุ่มอยู่ เนื้อตัวหนึ่งใน ป่านั้นฉลาดสมบูรณ์ด้วยเขาวัวและความพยายาม ไม่กระทบบ่วงเลย เคี้ยว กินเหยื่อตามสบาย เมื่อนายพรานเนื้อรู้ว่า เนื้อมันลวง จึงร้อนจัน ก็ไป เสียฉันไค เนื้อตัวอื่นมีกำลัง ฉลาด สมบูรณ์ เขาวัว ไปในที่นั้น เคี้ยวกินเหยื่อ ทำบ่วงในที่นั้น ๆ ให้ขาด เมื่อนายพรานเนื้อรู้ว่า เนื้อ มันฉลาด ทำบ่วงขาด เสรีโศกอยู่ ก็ไปเสียฉันไค แม้เราทั้งหลายก็ฉัน นั้น เมื่อก่อนในคราวเป็นปุถุชน บริโภคโภคะที่บิดามารดาอบให้ เพื่อให้ติดข้องอยู่ ไม่ติดข้องในโภคะนั้น ๆ ออกไปเสีย ก็บัดนี้ เราทั้งหลาย ตัดกิเลสได้สิ้นเชิงแล้ว เป็นผู้ไม่บ่วง บริโภคโภคะที่บิดามารดา

เหล่านั้นให้ เมื่อท่านทั้งสองเสร์วโศกอยู่นั้นแล ก็ไปเสีย.

พระเถระแสดงบิดามารดากระทำให้เป็นเสมือนพรานเนื้อ กระทำเงินทอง และเรือนหญิงให้เป็นคูป่วง กระทำโกกะที่ตนใช้สอยในกาลก่อน และโภชนะที่ตนบริโภคในกาลนี้ ให้เป็นคุดเหยื่อคือหญ้า และกระทำให้เป็นคุดเนื้อใหญ่. ท่านกล่าวคาถานี้แล้วเหาะขึ้นสู่เวหาสไป นั่งอยู่ที่แผ่นศิลาอันเป็นมงคลของพระเจ้าโกรพยะ ในมิกาชินอุทธาน.

ได้ยินว่าโยมบิดาของพระเถระให้ใส่ศาลที่ชุ่มประคุดทั้ง ๗ แห่ง แล้วตั้งคนปล้ำไว้ว่า อย่าให้ออกไป จงดึงผ้ากาสาเยออกให้นุ่งผ้าขาว เพราะฉะนั้น พระเถระจึงไปทางอากาศ. ลำดับนั้น พรเจ้าโกพยะ ทรงสดับว่า พระเถระนั่งอยู่ที่นั่น จึงเสด็จเข้าไปหา ทรงทำสัมโมทนียคาถาอันเป็นเครื่องระลึกถึงกันให้ผ่านไปแล้ว จึงตรัสถามว่า ท่านรัฐปาละผู้เจริญ บุคคลผู้จะบวชในโลกนี้ เป็นผู้ประสบความเสื่อมเพราะเป็นโรค หรือความเสื่อมเพราะชรา โภคะ และญาติ จึงออกบวช ส่วนตัวท่าน ไม่ประสบความเสื่อมอะไร ๆ เลย เพราะเหตุไร จึงออกบวช.

ลำดับนั้น พระเถระจึงกล่าวถึงคนผู้มีภาวะอันวิเวกต่อธัมมุตเทศ ๔ ประการนี้แต่พระราชาวา โลกอันชรานำเข้าไป ไม่ยั่งยืน, โลกไม่มีผู้ต้านทาน ไม่เป็นใหญ่เฉพาะตน, โลกไม่เป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป, โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิมเป็นทาสัตถ์หา ดังนี้ เมื่อจะกล่าวการร้อยกรองตามลำดับแห่งเทศนานั้น จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

เราเห็นหม่อมมนุษย์ที่มีทรัพย์ในโลกนี้ ได้ทรัพย์แล้ว

ไม่ให้ทาน เพราะความลุ่มหลง ได้ทรัพย์แล้วทำการสั่ง
สมไว้ และปรารถนาอยากได้ยิ่งขึ้นไป พระราชาคจจี

ช่วงชิงเอาแผ่นดิน ครอบครองแผ่นดินอันมีสาครเป็น
ที่สุด ตลอดฝั่งสมุทรข้างนี้แล้ว ไม้รู้จักอ้อม ยังปรารถนา
จักครอบครองฝั่งสมุทรข้างโน้นอีกต่อไป พระราชาที่ดี
มนุษย์เหล่านี้เป็นอันมากก็ดี ผู้ยังไม่ปราศจากตัณหา
ย่อมเข้าถึงความตาย ยังไม่เต็มความประสงค์ก็พากันละ
ทิ้งร่างกายไป ความอ้อมด้วยกามทั้งหลายย่อมไม่มีในโลก
เลย หมู่ญาติพากันสยายผมร้องไห้คร่ำครวญถึงผู้นั้น
และรำพันว่า ทำอย่างไรหนอ พวกญาติของเราจึงจะไม่
ตาย ครั้นพวกญาติตายแล้ว ก็เอาผ้าห่อนำไปเผาเสียที่
เชิงตะกอน ผู้ที่ตายไปนั้นถูกเขาแทงด้วยหลาว เผาด้วย
ไฟ ละโภคะทั้งหลาย มีแต่ผ้าผืนเดียวติดตัว ไปเมื่อ
บุคคลจะตามย่อมไม่มีญาติหรือมิตรสหายช่วยต้านทานได้
พวกที่รับมรดกก็มาขนเอาทรัพย์ของผู้ตายนั้นไป ส่วน
สัตว์ที่ตายย่อมไปตามยถากรรม เมื่อตายไม่มีทรัพย์
สมบัติอะไร ๆ คือ พวกบุตร ภรรยา ทรัพย์ แวนแคว้น
สิ่งใด ๆ จะติดตามไปได้เลย บุคคลจะได้อายุยืนเพราะ
ทรัพย์ก็หาไม่ จะละความแก่ไปแม้เพราะทรัพย์ก็หาไม่.

นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตนั้นแล ว่าเป็นของน้อย
ไม่ยั่งยืน มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ทั้งคนมั่งมีและ
คนยากจนย่อมถูกต้องผัสสะเหมือนกัน ทั้งคนพาลและ
คนฉลาดก็ถูกต้องผัสสะเหมือนกันทั้งนั้น แต่คนพาลถูก
อารมณ์ที่ไม่ชอบใจเบียดเบียน ย่อมอยู่เป็นทุกข์เพราะ

ความเป็นพาล ส่วนนักปราชญ์อันผัสสะถูกต้อง ย่อม
ไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้นแล ปัญญาจึงจัดว่าประเสริฐ
กว่าทรัพย์ เพราะปัญญาเป็นเหตุให้บรรลุนิพพาน แต่
คนพาลไม่ปรารถนาจะบรรลु พวกกันทำกรรมชั่วต่างๆ อยู่
ในภพน้อยภพใหญ่ เพราะความหลง. ผู้ใดทำกรรมชั่ว
แล้ว ผู้นั้นจะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารรำไป
บุคคลผู้มีปัญญาน้อย เมื่อมาเชื่อต่อการทำของบุคคลผู้ทำ
กรรมชั่วนั้น ก็จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่รำไปเหมือน
กัน. โจรผู้มีธรรมอันชั่วช้า ถูกเขาจับได้พร้อมของกลาง
ย่อมเดือดร้อนเพราะกรรมของตนอันใด หมูสัตว์ผู้มีธรรม
อันชั่วช้า ละไปแล้ว ย่อมเดือนร้อนในปรโลกเพราะ
กรรมของตนฉนั้น.

กามทั้งหลายงามวิจิตร มีรสอร่อยน่ารื่นรมย์ใจ ย่อม
ย่ำยิจิตด้วยรูปแปลกๆ. ดูก่อนมหาบพิตร เพราะอาตมภาพ
ได้เห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย จึงออกบวช สัตว์
ทั้งหลายทั้งหมู่ทั้งแก่ง ย่อมตกไปเพราะร่างหายแตก
เหมือนผลไม้หล่นฉนั้น.

ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพเห็นความไม่เที่ยงไม่
ชอนี้ จึงออกบวช. ความเป็นสมณะอันไม่ผิดนั้นและประ-
เสริฐ อาตมภาพออกบวชด้วยศรัทธา เข้าถึงการปฏิบัติ
ชอบในศาสนาของพระชินเจ้า บรรพชาของอาตมภาพ
ไม่มีโทษ อาตมภาพไม่เป็นหนี้บริโลกโภชนะ อาตมภาพ
เห็นกามทั้งหลายโดยเป็นของอันไฟติดทั้งแล้ว เห็นทอง

ทั้งหลายโดยเป็นศาสตรา เห็นทุกข์จำเดิมแต่ก้าวลงใน
ครรรภ์ เห็นภัยใหญ่ในนรก จึงออกบวช อาตมภาพเห็น
โทษอย่างนี้แล้ว ได้ความสังเวชในกาลนั้น ในกาลนั้น
อาตมภาพเป็นผู้ถูกลูกศรคือราคะเป็นต้นเสียบแทงแล้ว
บัดนี้บรรลุถึงความสิ้นอาสวะแล้ว พระศาสดาอันอาตม-
ภาพคุ้นเคยแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อาตมภาพ
ทำเสร็จแล้ว อาตมภาพได้ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอน
ตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว บรรลุถึงประโยชน์ที่
กุลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตต้องการนั้นแล้ว บรรลุถึง
ความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปสุตฺตมิมิ โลเก ความว่า คุณก่อน
มหาบพิตร อาตมภาพเห็นหมู่มนุษย์ผู้มีทรัพย์คือสมบุรณ์ด้วยทรัพย์ ผู้มั่งคั่ง
ในโลกนี้ ก็หมู่มนุษย์เหล่านั้นได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ คือได้ทรัพย์แล้ว
ดำรงอยู่ในโลกสมบัติ ย่อมไม่ให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ ในบรรดาสมณ-
พราหมณ์เป็นต้น. เพราะเหตุไร ? เพราะเขลา คือเพราะไม่มีกัมมัชฌตา-
ปัญญา, เป็นผู้โลภ คือถูกโลภะครอบงำ ย่อมปรารถนาคือหวังเฉพาะ
กาม คือกามคุณที่ยิ่งขึ้น คือสูงกว่ากามที่ได้รับว่า ก็เราพึงได้โลกะ
เช่นนี้เหมือนอย่างนั้น ดังนี้ และกระทำความพยายามอันเกิดจากความ
หวังนั้น.

พระเถระเมื่อจะแสดงอุทาหรณ์แห่งการปรารถนากามที่ยิ่ง ๆ ขึ้น จึง

กล่าวคำว่า **มหาราช** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปสฺยหฺปฺปจฺวี วิชฺตุวา** ความว่า ขณะ
วิเศษเฉพาะแผ่นดินที่อยู่ใต้นางของตน โดยผลการ.

บทว่า **อวสนฺโต** แปลว่า ปกครองอยู่.

บทว่า **โอรฺ สมฺมทฺสฺส** ความว่า แม้ได้ส่วนในแห่งสมุทฺรจน
หมดสิ้น ก็ยังไม่อ้อมด้วยการได้นั้น ก็ปรารถนาฝั่งคือทวีปอื่นๆ แห่งสมุทฺร
ต่อไปอีก.

บทว่า **อวิตตฺนฺหา** ได้แก่ ผู้ไม่ปราศจากคัณหา.

บทว่า **อุนาว** ได้แก่ ผู้มีมโนรตยังไม่บริบูรณ์เลย.

บทว่า **กาเมหิ โลกมฺหิ น หตฺถิ ติตฺติ** ความว่า ชื่อว่าความ
อ้อมด้วยวัตถุภวทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่มีแก่คนผู้ยังไม่ปราศจากคัณหา.

บทว่า **กนฺทฺนฺติ** น ความว่า ย่อมกระทำความคร่ำครวญระบู่ถึง
คุณของเขา เจาะจงคนที่ตายไปแล้ว.

บทว่า **อโห วตา โน อมฺราติ จาหุ** ความว่า ย่อมคร่ำครวญ
ว่า ทำอย่างไรหนอ ญาติทั้งหลายของพวกเราจะพึงไม่ตาย, ก็ในที่นี้ เพื่อ
สะดวกในการผูกคาถา ท่านจึงทีฆะ (วต) เป็น **วตา**.

บทว่า **โส ทฺยฺหติ สฺสุเลหิ ตฺตฺชฺมาโน** ความว่า สัตว์ผู้ตาย
แล้วนั้น สัปหรือเอาหลาวแทงเพื่อเผ่าง่าย. บทว่า **ตาณา** แปลว่า ผู้
กระทำการด้านทาน.

บทว่า **เยนกมฺมํ** แปลว่า ตามยถากรรม.

บทว่า **ธนํ** ได้แก่ วัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่บุคคลพึงออกเสียงร้อง (ว่า
นี้ของเรา). ท่านกล่าว **ธนํ** ซ้ำอีก โดยหมายถึงเงินและทอง.

ท่านกล่าวถึงความไม่มีการตอบแทนแห่งกามคุณและชรา ด้วยบท
มีอาทิว่า น ทิมายู อายุไม่ยืน เพื่อจะแสดงชี้ถึงความที่กามคุณนั้น
เป็นฝ่ายเดียวกัน จึงกล่าวคำว่า อปุปี हि = น้อยนัก ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า ผุสนุติ ความว่า ย่อมถูกต้อง คือได้รับผัสสะอันไม่น่า
ปรารถนา, ในการถูกต้องผัสสะนั้น ท่านแสดงว่า ความเป็นคนมั่งคั่ง
และขัดสน ไม่ใช่เหตุ.

บทว่า ผสุตฺ พาลो จ ชีโร จ ตเถว ผุญฺโง ความว่า คนพาล
ถูกต้องผัสสะทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ฉนฺได นกปราชญ์ก็
ย่อมถูกต้องผัสสะทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ฉนนันเหมือนกัน.
ในข้อนี้ ทั้งคนพาลและบัณฑิต ไม่มีความผิดแผกอะไรกัน, ส่วนข้อ
ที่แปลกกันมีดังนี้ ก็คนพาลเป็นผู้ถูกเบียดเบียนอยู่เพราะความเป็นคนพาล
อธิบายว่า พาลบุคคลอันทุกขธรรมอะไร ๆ ถูกต้องแล้ว เสรีโสภณ ลำบาก
คร่ำครวญทูปอก เป็นผู้ถูกเบียดเบียนอยู่เพราะความเป็นคนพาล คือคน
พาลอันผัสสะถูกต้องแล้ว หมุนมาหมุนไปทางโน้นทางนี้ ร้อนใจ ห้วน
ไหวอยู่ ส่วนนักปราชญ์คือบัณฑิตอันทุกขสัมผัสถูกต้องแล้ว ย่อมไม่ห้วน
ไหว คือแม้มาตรว่า ความห้วนไหวก็น่าไม่มีแก่นักปราชญ์นั้น.

บทว่า ตสุมา ความว่า เพราะเหตุที่คนพาลและบัณฑิตมีความ
เป็นไปในโลกธรรมเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุที่นั่นแล ปัญญาอันเป็นคุณเครื่อง
ให้บรรลุถึงที่สุดในโลกนี้ จึงประเสริฐกว่าทรัพย์ อธิบายว่า ปัญญาอัน
เป็นคุณเครื่องให้บรรลุถึงที่สุด คือพระนิพานอันเป็นที่สุดแห่งภพ จึง
เป็นคุณชาตินาสรรเสริญกว่าทรัพย์.

บทว่า อโพูยสิตตุตา हि ได้แก่ เพราะไม่ได้บรรลุถึงความสำเร็จ.

บทว่า ภวภูเวสุ ได้แก่ ในภพน้อยภพใหญ่ทั้งหลาย.

บทว่า อุเปติ คพฺภญฺจ ปรญฺจ โลก สตฺตมาปชฺช ปรม-
ปราย ความว่า บุคคลใดกระทำความชั่วทั้งหลาย ถึงการท่องเที่ยวไป ๆ
มา ๆ ย่อมเข้าถึงภพและโลกหน้า คือย่อมไม่พ้นไปจากการนอนอยู่ใน
ภพและการเกิดขึ้นในโลกหน้า คนแม่อื่นผู้ไม่มีปัญญาคินคนพาล เชื่อ
การกระทำของบุคคลผู้มีปกติทำกรรมชั่วนั้น คือปฏิบัติอยู่ว่า เรามีตน
ย่อมไม่พ้นจากภพและโลกหน้า โดยประการที่ตนปฏิบัติแล้วเข้าถึงอยู่
นั้น.

บทว่า โจโร ยถา ความว่า โจรผู้มียาปกรรมตัดที่ต่อเรือน ถูก
คนเฝ้าจับได้ที่ปากช่องต่อ ย่อมเดือดร้อนด้วยกรรมของตน คือด้วยกรรม
คือการตัดที่ต่อของตนนั้น อันเป็นเหตุ โดยการเข็มนเป็นต้นด้วยแล้ว
เป็นต้น คือถูกพวกราชบุรุษเบียดเบียนและจองจำ ฉนั้นใด.

บทว่า เอว ปชา ความว่า สัตว์โลกนี้ก็ฉนั้นนั้น กระทำความ
ทั้งหลายในโลกนี้ ละไปแล้วย่อมเดือดร้อนในโลกหน้า คือในนรก
เป็นต้นเพราะกรรมนั้น คือย่อมถูกเบียดเบียนด้วยกรรมกรรมเครื่องจองจำ
๕ อย่างเป็นต้น.

พระเถระประกาศขัมมุทเทศ ๔ ประการตามสมควร ด้วยคาถา ๑๑
คาถานี้ด้วยประการอย่างนี้ บัดนี้ เมื่อจะประกาศความที่ตนเห็นโทษใน
กามและสงสาร จึงบวชด้วยศรัทธา และการบรรลุถึงที่สุดแห่งกิจของ
บรรพชิต จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า กามา हि ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กามา ความว่า ธรรมทั้งหลายมีรูป
เป็นต้นอันเป็นที่รักของใจ ชื่อว่า วัตถุกาม ชนิดของราคะแม่ทั้งหมด

ชื่อว่ากิเลสคาม. แต่ในที่นี้ต้องเข้าใจว่า วัตถุคาม. เพราะว่าวัตถุคาม
เหล่านั้นชื่อว่า วิจิตร เพราะมีเป็นอนุประการด้วยอำนาจรูปเป็นต้น.

ชื่อว่า อร่อย เพราะมีอาการนำปรารถนาด้วยอำนาจความยินดีแห่ง
ชาวโลก. ชื่อว่า นำรื่นรมย์ใจ เพราะทำใจของพวกพาลปลุกชนให้ยินดี.

บทว่า วิรูปฐูปน ได้แก่ ด้วยรูปต่างๆ อธิบายว่า โดยสภาวะ
หลายอย่าง.

จริงอยู่ กามทั้งหลายวิจิตรด้วยรูปเป็นต้น คือมีรูปแปลก ๆ โดย
เป็นรูปสีเขียวเป็นต้น. กามทั้งหลายแสดงความชอบใจโดยประการนั้นๆ
ด้วยรูปแปลก ๆ นั้นอย่างนี้แล้ว ย่อมย่ำยิจิต คือไม่ให้ยินดีในการบรรพชา
เพราะเหตุนั้น เราเห็นโทษในกามคุณทั้งหลาย โดยมีความยินดีน้อยมีทุกข์
มากเป็นต้น เพราะฉะนั้น คือเพราะการเห็นโทษในกามคุณนั้น เราจึง
บวช.

ผลไม้ทั้งหลาย ในเวลาสุกและเวลายังไม่สุก ย่อมตกไปในที่ใดที่
หนึ่ง โดยความพยายามของคนอื่น หรือโดยหน้าที่ของตน ฉันทใด สัตว์
ทั้งหลายก็ฉันทนั้น จะเป็นคนหนุ่มและคนแก่ ย่อมตกไปเหมือนกัน.
เพราะร่างกายแตก

บทว่า เอตมปิ ทิสฺวา อธิบายว่า เราเห็นแม้ความไม่เที่ยงอย่างนี้
ด้วยปัญญาจักขุ ไม่ใช่เห็นเฉพาะโทษ เพราะมีความยินดีน้อยเป็นต้น
อย่างเดียว.

บทว่า อปฺลณฺณํ ความว่า สามัญญะ คือความเป็นสมณะที่ไม่ผิด
นั้นแหละประเสริฐ ก็ยิ่งกว่า.

บทว่า สทฺธาย ได้แก่ เชื้อกรรม ผลของกรรม ความที่

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีแล้ว ความที่พระธรรมเป็นธรรมดี และความปฏิบัติดีของพระสงฆ์.

บทว่า อุเปโต ชินสาสนเน ได้แก่ เข้าถึงการปฏิบัติชอบในศาสนาของพระศาสดา.

การบรรพชาของเราไม่ไร้ผล เพราะเราได้บรรลุพระอรหัต. เพราะเหตุนี้แล เราจึงเชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีหนี้ บริโภคโภชนะ เพราะบริโภคด้วยสามิบริโภค บริโภคโดยความเป็นเจ้าของด้วยอำนาจความหมดกิเลส.

บทว่า กามม อาทิตฺตโต ทิสฺวา ความว่า เห็นวัตถุกามและกิเลสกามทั้งหลาย โดยภาวะที่ถูกไฟ ๑๑ กองติดโชนแล้ว.

บทว่า ชาตฺรฺพานิ สตุถฺโต ได้แก่ สุวรรณพิภตทุกชนิด อันต่างโดยทำเป็นรูปพรรณและไม่ได้ทำเป็นรูปพรรณ โดยเป็นศาสตรา เพราะเป็นของนำความพินาศมา.

บทว่า คพฺถวโฏกนฺตฺโต ทุกฺขํ ได้แก่ ทุกข์อันเกิดจากความเป็นไปในสงสารทั้งปวง จำเดิมแต่ก้าวลงสู่ครรภ์.

บทว่า นิรเยสุ มหฺพฺถยํ มีวาจาประกอบความว่า และเห็นภัยใหญ่ที่จะได้รับในมหานรกทั้ง ๘ ชุม พร้อมด้วยอุสสทนรก นรกที่เป็นบริวาร ในที่ทุกแห่ง.

บทว่า เอตฺมาทึนฺว ญตฺวา ได้แก่ รู้อาทินพโทษแห่งกามทั้งหลายนี้ มีความที่ไฟติดทั่วแล้วเป็นต้น ในสงสาร.

บทว่า สํวคฺคํ อลฺลภี กทา ความว่า ในเวลาที่ได้ฟังธรรมในสำนักของพระศาสดานั้น เราได้ความสังเวชในภพเป็นต้น.

บทว่า วิทฺโธ ตทา สนฺโต ความว่า ในเวลาที่เราเป็นคฤหัสถ์

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๔ - หน้าที่ 75

นั่น เราเป็นผู้ถูกเลียบแทงด้วยลูกศรคือราคะเป็นต้น บัดนี้ ได้ถึงความ
สิ้นอาสวะ เพราะอาศัยคำสอนของพระศาสดา, อีกอย่างหนึ่ง เรารู้แจ้ง
แล้ว อธิบายว่า รู้แจ้งเฉพาะแล้วซึ่งสังขะทั้ง ๔. คำที่เหลือเข้าใจได้ง่าย
ทั้งนั้น เพราะได้กล่าวไว้ในระหว่าง ๆ เป็นต้น.

พระเถระครั้งแสดงธรรมแก่พระเจ้าโกรพยะอย่างนี้แล้ว ไปเฝ้า
พระศาสดาที่เดียว และในกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลาง
อริยสงฆ์ ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บวช
ด้วยศรัทธา ฉะนี้แล.

จบอรรถกถารัฐपालเถรคาถาที่ ๔

๕. มาลากยปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยผู้ห่างไกลพระนิพพาน

[๓๘๕] เมื่อบุคคลได้เห็นรูปแล้ว มัวใส่ใจถึงรูปนั้นว่าเป็น
นิमितที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมี
จิตกำหนดเพลิดเพลिनอยู่ ทั้งยึดมั่นรูปนั้นด้วย เวทนา
มิใช่น้อยซึ่งมีรูปเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น
อภิขณาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือด-
ร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้นผู้มัวคำนึงถึงรูปอยู่
อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกล
พระนิพพาน.

เมื่อบุคคลได้ฟังเสียงแล้ว มัวใส่ใจถึงเสียงนั้น
ว่าเป็นนิमितที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้น
ย่อมมีจิตกำหนดเพลิดเพลिनอยู่ ทั้งยึดมั่นเสียงนั้นด้วย
เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีเสียงเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้น
แก่ผู้นั้น อภิขณาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้น
ให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึง
ถึงเสียงอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า
เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลได้ดมกลิ่นแล้ว มัวใส่ใจถึงกลิ่นนั้นว่าเป็น
นิमितที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมี
จิตกำหนดเพลิดเพลिनอยู่ ทั้งยึดมั่นกลิ่นนั้นด้วย เวทนา

มีไข่น้อยซึ่งมีกลิ่นเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่
ผู้นั้น อภิชณาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้
เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มีวค่านิ่งถึง
กลิ่นอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า เป็นผู้
ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลได้ลิ้มรสแล้ว มัวใส่ใจถึงรสนั้นว่าเป็นนิमित
ที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิต
กำหนดเพติดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นรสนั้นด้วย เวทนามิใช่
น้อยซึ่งมีรสเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น
อภิชณาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือด
ร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มีวค่านิ่งถึงรสอยู่
อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกล
พระนิพพาน.

เมื่อบุคคลถูกต้องผัสสะแล้ว มัวใส่ใจถึงผัสสะนั้นว่า
เป็นนิमितที่น่ารัก เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนด
เพติดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นผัสสะนั้นด้วย เวทนามิใช่
น้อยซึ่งมีผัสสะเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น
อภิชณาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือด
ร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มีวค่านิ่งถึงผัสสะ
อยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่าง
ไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลรู้ธรรมารมณแล้ว มัวใส่ใจถึงธรรมารมณ

(นั่น) ว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น
ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนดเพติดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นธรรมารมณ
นั้นอยู่ เวทนามิใช่น้อยซึ่งมีธรรมารมณเป็นแดนเกิด ย่อม
เจริญขึ้นมากแก่ผู้นั้น อภิชณาและวิหิงสาย่อมเบียดเบียน
จิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น
ผู้มัวคำนึงถึงธรรมารมณอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

ส่วนผู้ใดเห็นรูปแล้ว เป็นผู้มิสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่
กำหนดยินดีในรูป เป็นผู้มิจิตคลายกำหนดเสวยอารมณ
อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นรูปนั้น กิเลสชาติมีอภิชณาเป็นต้น ย่อม
ไม่เป็นไปแก่พระโยคี ผู้เห็นรูปโดยความเป็นของไม่
เที่ยงเป็นต้น หรือแม้กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวย
เวทนาอยู่ ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้จันใด ผู้นั้นมีสติ
ประพฤติดูอยู่จันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่
คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า มีใน
ที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ฟังเสียงแล้ว เป็นผู้มิสติเฉพาะหน้า ผู้นั้น
ไม่กำหนดยินดีในเสียง เป็นผู้มิจิตคลายกำหนดเสวย
อารมณ ทั้งไม่ยึดมั่นเสียงนั้น กิเลสชาติมีอภิชณา
เป็นต้น ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้ได้ฟังเสียง โดย

ความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคี
ผู้เสวยเวทนาอยู่ ย่อมสิ้นไป ก่อราคขึ้นไม่ได้ฉันใด
ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติดูที่ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไป
แก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสผู้นั้นว่า มีในทีใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ดมกลิ่นแล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่
กำหนดยินดีในกลิ่น เป็นผู้มีจิตคลายกำหนดเสวยอารมณ์
อยู่ ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้ดมกลิ่นโดยความเป็น
ของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือแม้กิเลสทั้งปวงของพระโยคี
ผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ก่อราคขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้น
เป็นผู้มีสติประพฤติดูที่ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่
ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ผู้นั้นว่า มีในทีใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ลิ้มรสแล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่
กำหนดยินดีในรส เป็นผู้มีจิตคลายกำหนดเสวยอารมณ์
อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นรสนั้น กิเลสชาติมีอภิขณาเป็นต้น ย่อม
ไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้ลิ้มรส ความเป็นของไม่เที่ยง
เป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อม
สิ้นไป ก่อราคขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤติดู
อยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึง
อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า มีในทีใกล้
พระนิพพาน.

ผู้ใดถูกต้องผัสสะแล้วเป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่

กำหนดยินดีในผัสสะ เป็นผู้ที่มีจิตคลายกำหนดเสวย
อารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นผัสสะนั้น กิเลสชาติมีอภิขมา
เป็นต้น ย่อมไม่เป็นที่ไปแก่พระโยคีผู้ถูกต้องผัสสะ โดย
ความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคี
ผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมล้นไป ไม่ก่อรากขึ้นได้ฉันทิ ผู้นั้น
เป็นผู้มีสติประพฤต้อยู่ที่ฉันทินั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นที่ไปแก่
ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ผู้นั้นว่า มีในทีที่ใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดรู้แจ้งธรรมารมณ์แล้ว เป็นผู้ที่มีสติเฉพาะหน้า
ผู้นั้นไม่กำหนดยินดีในธรรมารมณ์ เป็นผู้ที่มีจิตคลาย
กำหนดเสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นธรรมารมณ์นั้น
กิเลสชาติมีอภิขมาเป็นต้น ย่อมไม่เป็นที่ไปแก่พระโยคีผู้
รู้แจ้งธรรมารมณ์ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือ
แม้กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ ย่อมล้นไป
ไม่ก่อรากขึ้นได้ฉันทิ ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพฤต้อยู่ที่
ฉันทินั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นที่ไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสผู้นั้นว่า มีในทีที่ใกล้พระนิพพาน.

จบมาลุงกยบุดตเถรคาถา

อรรถกถามาลูกยกบุตรเถรคาถาที่ ๕

คาถาของท่านพระมาลูกยกบุตรเถระ มีคำเริ่มต้นว่า รูป ทิสวา สติ มุฏฐา ดังนี้. เรื่องของท่านผู้มีอายุนี้ได้กล่าวไว้แล้วในฉกกนิบาต ในหนหลังแล, ก็คาถาเหล่านั้น พระเถระผู้ดำรงอยู่ในพระอรหัต ได้กล่าวแก่พวกญาติด้วยอำนาจเทศนา.

ส่วนในที่นี่ ในคราวที่เป็นปุถุชน เมื่อพระศาสดาผู้อันพระเถระ อ้อนวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดังข้าพระองค์ขอวโรกาส ขอ พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ จึงทรง แสดงธรรมโดยย่อว่า คุณก่อนมาลูกยกบุตร เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็น ไฉน รูปเหล่านั้นใด ที่พึงรู้แจ้งทางจักขุไม่ได้แล้ว ทั้งไม่เคยเห็นแล้ว เธอไม่ได้เห็นรูปเหล่านั้น และเราไม่พึงเห็นรูปเหล่านั้นว่ามีอยู่ เธอจะมี ความพอใจ ความใคร่ และความรักในรูปนั้นหรือ. ข้อนั้นไม่เป็นอย่าง นั้น พระเจ้าข้า. เสียงเหล่านั้นใดที่จะพึงรู้แจ้งทางหู ฯลฯ กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งทางจมูก ทางลิ้น และทางกาย ฯลฯ ธรรม- ทั้งหลายนั้นใดที่จะพึงรู้แจ้งทางใจ เธอยังไม่รู้แจ้งแล้ว ทั้งไม่เคยรู้แจ้ง แล้ว เธอไม่รู้แจ้งธรรมเหล่านั้น เราก็ไม่พึงรู้แจ้งธรรมเหล่านั้น ว่ามีอยู่ เธอย่อมมีความพอใจ ความใคร่ หรือความรักในธรรมนั้นหรือ. ข้อนั้น ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า. คุณก่อนมาลูกยกบุตร ก็บรรดาธรรมทั้งหลาย ที่เธอได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบและได้รู้แจ้ง ในที่นี้ จักเป็นเพียงแต่เห็น ในรูปที่ได้เห็น จักเป็นแต่เพียงได้ฟังในเสียงที่ได้ฟัง จักเป็นแต่เพียงได้ ทราบในอารมณ์ที่ได้ทราบ จักเป็นแต่เพียงได้รู้แจ้งในธรรมที่ได้รู้แจ้ง. คุณก่อนมาลูกยกบุตร เพราะเหตุที่ในบรรดาธรรมที่เธอเห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว

ได้ทราบแล้ว และพึงรู้แจ้ง จักเป็นแต่เพียงได้เห็นในรูปที่ได้เห็นแล้ว
จักเป็นแต่เพียงได้ฟังในเสียงที่ได้ฟังแล้ว จักเป็นแต่เพียงได้ทราบใน
อารมณ์ที่ได้ทราบแล้ว จักเป็นแต่ได้รู้แจ้งในธรรมที่ได้รู้แจ้งแล้ว. คุณก่อน
มาลุยกยบุตร เพราะเหตุนั้น เธอก็จะไม่มีด้วยสิ่งนั้น. คุณก่อนมาลุยกยบุตร
เพราะเหตุที่เธอไม่มีด้วยสิ่งนั้น. คุณก่อนมาลุยกยบุตร เพราะเหตุนั้น เธอ
ก็จะมีในสิ่งนั้น. คุณก่อนมาลุยกยบุตร เพราะเหตุที่เธอไม่มีในสิ่งนั้น.
คุณก่อนมาลุยกยบุตร เพราะเหตุนั้น เธอก็จะไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกหน้า
ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง, นี้แหละ เป็นที่สุดแห่งทุกข์ ดังนี้ เมื่อจะ
ประกาศความที่ธรรมนั้นเป็นธรรมอันตนเรียนดีแล้ว จึงได้กล่าวคาถา
เหล่านั้นว่า

เมื่อบุคคลได้เห็นรูปแล้ว มัวใส่ใจถึงรูปนั้นว่าเป็น
นิमितที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อม
มีจิตกำหนดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นรูปนั้นด้วย. เวทนา
มิใช่น้อยซึ่งมีรูปเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น
อภิขณาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือด-
ร้อน. ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงรูปอยู่
อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า เป็นผู้
ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลได้ฟังเสียงแล้ว มัวใสรอเสียงนั้นว่าเป็น
นิमितที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมี
จิตกำหนดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นเสียงนั้นด้วย เวทนา

มิใช่บ่อย ซึ่งมีเสียงเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่
ผู้นั้น อภิชณาและวิหิงสาย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้
เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มีวค่านิ่งถึง
เสียงอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า
เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลได้ดมกลิ่นแล้ว มัวใส่ใจถึงกลิ่นนั้นว่าเป็น
นิमितที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อม
มีจิตกำหนดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นกลิ่นนั้นด้วย เวทนา
มิใช่บ่อยซึ่งมีกลิ่นเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่
ผู้นั้น อภิชณาและวิหิงสาย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้น
ให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มีวค่านิ่ง
ถึงกลิ่นอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า
เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลได้ลิ้มรสแล้ว มัวใส่ใจถึงรสนั้นว่าเป็น
นิमितที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมี
จิตกำหนดเพลิดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นรสนั้นด้วย เวทนา
มิใช่บ่อยซึ่งมีรสเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น
อภิชณาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือด
ร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มีวค่านิ่งถึงรสอยู่
อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกบุคคลนั้นว่า เป็น
ผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลถูกต้องผัสสะ มัวใตใจถึงผัสสะนั้นว่า เป็น
นิมิตที่น่ารัก เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมมีจิตกำหนด
เพติดเพลินอยู่ทั้งยึดมั่นผัสสะนั้นด้วย เวทนานิไช่น้อย
ซึ่งมีผัสสะเป็นแดนเกิด ย่อมเจริญมากขึ้นแก่ผู้นั้น
อภิขณาและวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของผู้นั้นให้เดือด
ร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้มัวคำนึงถึงผัสสะ
อยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า เป็นผู้
ห่างไกลพระนิพพาน.

เมื่อบุคคลรู้ธรรมารมณแล้ว มัวใตใจถึงธรรมารมณ
นั้นว่าเป็นนิมิตที่น่ารัก สติก็หลงลืม เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้นั้น
ย่อมมีจิตกำหนดเพติดเพลินอยู่ ทั้งยึดมั่นธรรมารมณนั้น
อยู่ เวทนานิไช่น้อยซึ่งมีธรรมารมณเป็นแดนเกิด ย่อม
เจริญขึ้นมากแก่ผู้นั้น อภิขณาและวิหิงสาย่อมเบียดเบียน
จิตของผู้นั้นให้เดือดร้อน ความทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้นั้น
ผู้มัวคำนึงถึงธรรมารมณอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกผู้นั้นว่า เป็นผู้ห่างไกลพระนิพพาน.

ส่วนผู้ใดเห็นรูปแล้วเป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่
กำหนดยินดีในรูป เป็นผู้มิจิตคลายกำหนดเสวยอารมณ
อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นรูปนั้น กิเลสชาติมีอภิขณาเป็นต้น ย่อม
ไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้เห็นรูป โดยความเป็นของไม่เที่ยง
เป็นต้น หรือแม้กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่

ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นมีสติประพุดที่อยู่
ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่าง
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า มีในทีใกล้
พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ฟังเสียงแล้วเป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่
กำหนดยินดีในเสียง เป็นผู้มีจิตคลายกำหนดเสวยอารมณ์
อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นเสียงนั้น กิเลสชาติมีอภิขณาเป็นต้น
ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคีผู้ได้ฟังเสียง โดยความเป็น
ของไม่เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวย
เวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้
มีสติประพุดที่อยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น
ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้น
ว่า มีในทีใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ดมกลิ่นแล้วเป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้นไม่
กำหนดยินดีในกลิ่น เป็นผู้มีจิตคลายกำหนดเสวยอารมณ์
อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นกลิ่นนั้น กิเลสชาติมีอภิขณาเป็นต้น
ย่อมไม่เป็นไปแก่พระโยคี ผู้ดมกลิ่นโดยความเป็นของไม่
เที่ยงเป็นต้น หรือแม้กิเลสชาติทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวย
เวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้
มีสติประพุดที่อยู่ก็ฉันนั้น ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแก่ผู้นั้น
ผู้ไม่คำนึงถึงอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้
นั้นว่า มีในทีใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดได้ลัทธิมรแล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้น

ไม่กำหนดยินดีในรส เป็นผู้มิจิตคลายกำหนดเสวย
อารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นรสนั้น กิเลสชาติมีอภิขณาเป็นต้น
ย่อมไม่เข้าไปแก่พระโยคีผู้ลัทธิมร โดยความเป็นของไม่
เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยอารมณ์อยู่
ย่อมสิ้นไป ก่อรากขึ้นไม่ได้ฉันทิ ผู้นั้นเป็นผู้มีสติ
ประพฤต้อยู่ก็ฉันทินั้น ทุกข์ย่อมไม่เข้าไปแก่ผู้นั้น ผู้ไม่
คำนึงถึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกผู้นั้นว่า
มีในทีใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดถูกต้องผัสสะแล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้น
ไม่กำหนดยินดีในผัสสะ เป็นผู้มิจิตคลายกำหนดเสวย
อารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นผัสสะนั้น กิเลสชาติมีอภิขณา
เป็นต้น ย่อมไม่เข้าไปแก่พระโยคีผู้ถูกต้องผัสสะโดย
ความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น กิเลสทั้งปวงของพระโยคี
ผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ไม่ก่อรากขึ้นได้ฉันทิ ผู้นั้น
เป็นผู้มีสติประพฤต้อยู่ก็ฉันทินั้น ทุกข์ย่อมไม่เข้าไปแก่
ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
เรียกผู้นั้นว่า มีในทีใกล้พระนิพพาน.

ผู้ใดรู้แจ้งธรรมารมณ์แล้ว เป็นผู้มีสติเฉพาะหน้า ผู้นั้น
ไม่กำหนดยินดีในธรรมารมณ์ เป็นผู้มิจิตคลายกำหนด
เสวยอารมณ์อยู่ ทั้งไม่ยึดมั่นธรรมารมณ์นั้น กิเลสชาติ
มีอภิขณาเป็นต้น ย่อมไม่เข้าไปแก่พระโยคีผู้รู้แจ้ง

ธรรมารมณโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือแม้
กิเลสทั้งปวงของพระโยคีผู้เสวยเวทนาอยู่ย่อมสิ้นไป ไม่
ก่อรากขึ้นได้ฉันใด ผู้นั้นเป็นผู้มีสติประพุดอยู่ฉันนั้น
ทุกข์ย่อมไม่เป็นไปแต่ผู้นั้น ผู้ไม่คำนึงถึงอย่างนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้นั้นว่า มีในที่ใกล้พระ-
นิพพาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รูป ทิสฺวา ได้แก่ เข้าไปได้เห็นรูป
ที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ ทางจักขุทวาร.

บทว่า สติ มุจฺจฺจา ปิยํ นิमितฺตํ มนสิ กโรโต ความว่า เมื่อบุคคล
ไม่ตั้งอยู่ในรูปนั้นเพียงสักว่าเห็นเท่านั้น ใสใจถึงสุกนิमित คือกระทำไว้
ในใจโดยไม่แยบคาย ด้วยอาการถืออ่าวว่างาม สติย่อมหลงลืม. ก็เมื่อเป็น
เช่นนั้น ผู้นั้นเป็นผู้มีจิตกำหนดเสวยอารมณ์อยู่ คือเป็นผู้กำหนดติดข้อง
รูปารมณนั้น เสวยอารมณ์เพติดเพติด ยินดียิ่งอยู่, ก็บุคคลผู้เป็นอย่างนั้น
ย่อมยึดมั่นรูปารมณนั้นด้วย อธิบายว่า ยึดรูปารมณนั้น คือยึดมั่นว่าเป็น
สุขๆ กลืนเอาไว้หมด แล้วดำรงอยู่.

บทว่า ตสฺส วฑฺฒนฺตฺติ เวทนา อนเกา รูปสมฺภวา ความว่า
เวทนามิใช่น้อยต่างโดยสุขเวทนาเป็นต้น ซึ่งมีรูปเป็นแดนเกิด คือมีรูป
เป็นอารมณ์ อันมีการเกิดขึ้นแห่งกิเลสเป็นสาเหตุ ย่อมเจริญยิ่งแก่บุคคล
นั้น คือผู้เห็นปานนั้น.

บทว่า อภิขฺฌา วิหฺสา จ จิตฺตมสฺสุปฺพหฺลฺลฺยติ ความว่า จิตของ
บุคคลนั้น ถูกอภิขฌาอันเกิดในปิยรูป ด้วยอำนาจความกำหนัด และ
วิหิงสาอันมีความเศร้าโศกเป็นลักษณะเกิดขึ้น เพราะปิยรูปนั้นแหละ

มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น ด้วยอำนาจความชิงชังในรูปอันไม่น่ารัก เบียดเบียนอยู่.

บทว่า **เอวมัจฉินโต ทุกขํ** ความว่า วัฏทุกข์ย่อมเป็นไปแก่ผู้มีวาคำนี้ถึงอภิสังขารคือภพนั้นๆ ด้วยอำนาจความยินดีในการเสวยอารมณ์. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ย่อมมี ดังนี้. สำหรับบุคคลผู้เป็นอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าไกล คือห่างไกลพระนิพพาน อธิบายว่า พระนิพพานนั้น อันบุคคลนั้นได้ยาก.

แม้ในคาถามีอาทิว่า **สทฺถํ สุตฺวา** ก็พึงทราบเนื้อความโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มคฺควา** แปลว่า สูดดมแล้ว. บทว่า **โภคฺวา** แปลว่า ลิ้มแล้ว. บทว่า **ผุสฺส** แปลว่า ถูกต้องแล้ว.

บทว่า **ธมฺมํ ฅตฺวา** ได้แก่ รู้แจ้งธรรมารมณ.

พระเถระครั้งแสดงวิภูษะของคนที่กำหนดในอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงวิภูษะพระนิพพานของคนที่ไม่กำหนดในอารมณ์นั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **น โส รชฺชติ รูปสฺส** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น โส รชฺชติ รูปสฺส** รูปํ **ทิสฺวา ปภิสฺสโต** ความว่า บุคคลใดเห็นรูปแล้ว ยึดเอารูปารมณที่มาอยู่ในคลอง ด้วยการสืบทอดแห่งวิญญาณอันเป็นไปในจักขุทวาร ย่อมกลับเป็นผู้ได้สติ เพราะเป็นผู้กระทำความรู้ตัวด้วยสัมปชัญญะทั้ง ๔ บุคคลนั้นย่อมไม่กำหนด คือไม่ทำความกำหนดให้เกิดในรูปารมณทั้งหลาย ก็เป็นผู้มีจิตคลายกำหนดรู้แจ้งอยู่โดยแท้ เมื่อรู้แจ้งตามความเป็นจริงในรูปารมณ

โดยความเป็นสมุทัยเป็นต้น ย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย เป็นผู้มึจิต
คลายกำหนดรู้แจ้งรูปารมณฺ์นั้น และเวทนาที่เกิดในรูปารมณฺ์นั้น ก็บุคคล
ผู้เป็นอย่างนั้น ย่อมไม่ยึดมั่นรูปารมณฺ์นั้น อธิบายว่า ย่อมไม่ยึดติด
รูปารมณฺ์นั้น เพราะเป็นผู้มึจิตคลายกำหนดได้โดยชอบ คือย่อมไม่ยึดมั่น
ด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิวํ่า นั้นของเรา เราเป็นนั้น นั้นอํตตา
ของเรา.

บทว่า ยถาสฺส ปสฺสโต รูปํ ความว่า อภิชฌาเป็นต้นในรูปารมณฺ์
นั้น ย่อมไม่ไปแก่พระโยคินันนํนใด ก็ย่อมไม่ไปแก่บุคคลผู้เห็น
รูปโดยความไม่เที่ยงเป็นต้นนั้น.

บทว่า เสวโต จาปี เวทนํ ได้แก่ แม้ผู้เสวยเวทนาอันปรารภรูป
นั้นเกิดขึ้น และธรรมอันสัมปยุตด้วยเวทนานั้น โดยการเสวยอารมณ์.
บทว่า จิยติ ความว่า กิเลสวัฏทังปวงยอมถึงความสิ้นไปคือความหมค
สิ้น.

บทว่า โนปจียติ ได้แก่ ย่อมไม่ก่อ คือยอมไม่ถึงความสังสมไว้.

บทว่า เอวํ โส จรติ สโต ความว่า เป็นผู้มึสติสัมปชัญญะประพฤติ
คืออยู่ด้วยการปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสอย่างนี้.

บทว่า เอวํ อปจिनโต ทุกขํ ได้แก่ ผู้ปราศจากการก่อวัฏทุกขํ
ทั้งสิ้น ด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยมรรคอันเป็นเครื่องถึงความปราศจาก
ความสังสม โดยนัยดังกล่าวแล้ว.

บทว่า สนฺติเก นิพฺพาน วุจฺจติ ความว่า พระผู้มีพระภณเจ้าตรัส

๑. บาลีเป็น อปจียติ.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๔ - หน้าที่ 90

ว่า ไกลีสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ และอนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เพราะได้
ทำให้แจ้งอสังขตธาตุ.

แม้ในบทว่า น โส รชชติ สหุเทสุ เป็นต้น ก็พึงทราบเนื้อความ
โดยนัยนี้นั้นแล.

พระเถระประกาศความที่ตนเป็นผู้รองรับพระโอวาทของพระศาสดา
ด้วยคาถาเหล่านี้เรียบร้อยแล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะถวายบังคมพระศาสดาแล้ว
ก็ไป ไม่นานนัก เจริญวิปัสสนาก็ได้บรรลุพระอรหัต ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถามาลูกกยปุตตเถรคาถาที่ ๕

๖. เสลเถรคาถา

ว่าด้วยคำชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า

[๓๕๐] พระเสลเถระเมื่อครั้งยังเป็นพราหมณ์ได้กล่าวชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถา ๖ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ผู้ทรงมีพระวิริย-
ภาพ มีพระสรীরกายสมบุรณ์ มีพระรัศมีงดงามชวนให้
นำดูยิ่งนัก พระฉวีวรรณก็เปล่งปลั่งดังทองคำ พระ-
เจี้ยวแก้วทั้งซ้ายขวาก็สุกใส ด้วยว่าลักษณะแห่งมหาบุรุษ
เหล่านี้ ย่อมมีปรากฏแก่พระอริยเจ้า หรือพระบรม-
จักรพรรดิ ผู้เป็นนระเกิดแล้วโดยชอบ ลักษณะแห่ง

มหาบุรุษเหล่านั้น ย่อมมีปรากฏในพระกายของพระองค์
ครบทุกสิ่ง พระองค์มีดวงพระเนตรแจ่มใส พระพักตร์

ผุดผ่อง พระวรกายทั้งสูงทั้งใหญ่และตั้งตรง มีพระเดช
รุ่งโรจน์อยู่ในท่ามกลางแห่งหมู่พระสมณะ ปานดังดวง
อาทิตย์ฉะนั้น พระองค์ทรงเป็นภิกษุที่มีคุณสมบัติดังงาม
น่าชม มีพระฉวีวรรณผุดผ่องดังงามดังทองคำ พระองค์
ทรงสมบุรณ์ด้วยพระวรรณะและพระลักษณะอันอุดมถึง

อย่างนี้ จะมัวเมาเป็นสมณะอยู่ทำไมกัน พระองค์ควรจะ
เป็นพระราชาจักรพรรดิผู้ประเสริฐ ทรงปราบปรามไพรี

ชนะแล้วเสด็จผ่านพิภพ เป็นบรมเอกราชในสากลชมพู-
ทวีป มีสมุทราครสีเป็นขอบเขต ข้าแต่พระโคดม ขอ
เชิญพระองค์เสด็จขึ้นผ่านราชสมบัติ เป็นองค์ราชาธิราช

จอมมนุษย์นิกร ตามพระราชประเพณีของกษัตริราช
โดยพระชาติที่ได้เสวยราชย์ อันมีหมู่เสวกามาตย์โดย
เสด็จเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนเสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ
เป็นธรรมราชายอดเยี่ยม เรายังจักรอันใคร ๆ ให้เป็นไป
ไม่ได้ ให้เป็นไปโดยธรรม.

เสลพราหมณ์ได้กราบทูลด้วยคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่พระโคตม พระองค์ทรงปฏิญาณว่า เป็นพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม ทั้งยังได้
ตรัสยืนยันว่า จะทรงยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม ใครหนอ
เป็นเสนาบดีของพระองค์ เป็นสาวกผู้ประพฤติตาม
พระองค์ ผู้เป็นพระศาสดา ใครจะประกาศธรรมจักรที่
พระองค์ทรงประกาศแล้ว ให้เป็นไปตามได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนเสลพราหมณ์ สารีบุตรผู้อนุชาตบุตรของตถาคต
จะประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมที่เราประกาศแล้ว ดู
ก่อนพราหมณ์ เรายู้งิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้งิ่งแล้ว เจริญ
ธรรมที่ควรเจริญแล้ว ละธรรมที่ควรละแล้ว เหตุนั้น เรา
จึงเป็นพระพุทธรเจ้า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงนำความ
เคลือบแคลงในเราออกเสีย จงน้อมใจเชื่อเถิด เพราะ
การเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเนื่อง ๆ ที่ปรากฏขึ้นในโลก

เป็นการหาได้ยาก ดูก่อนพราหมณ์ เราเป็นพระพุทธเจ้า
เป็นหมอผ่าตัดลูกศรคือกิเลสชั้นเยี่ยม เราเป็นดังพรหม
ล่องพ้นการขังตวง เป็นผู้ยำยิมารและเสนามาร ทำผู้
มิใช่มิตรทุกจำพวกไว้ในอำนาจได้ ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ
เบิกบานอยู่.

เสลพราหมณ์กราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอเชิญพระองค์ทรงสดับคำ
ของข้าพระองค์นี้ก่อน พระตถาคตผู้มีพระจักขุเป็นแพทย์
ผ่าตัดลูกศร ทรงมีความเพียรยิ่งใหญ่ ได้ตรัสพระวาจา
เหมือนราชสีห์บนลือสีหนาทในป่า ใครได้เห็นพระองค์
ผู้ประเสริฐดังพรหม ไม่มีใครเสมอเหมือน ทรงยำยิมาร
และเสนามารได้แล้ว จะไม่พึงเลื่อมใสเล่า แม้คนที่เกิด
ในเหล่ากอดคนดำ ก็ย่อมเลื่อมใส ผู้ใดปรารถนาจะตาม
ฉันมา ก็เชิญตามมา หรือผู้ใดไม่ปรารถนาก็จงกลับไป
เถิด แต่ตัวฉันจะบวชในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้มีพระ-
ปัญญาอย่างประเสริฐนี้ละ.

พอเสลพราหมณ์ผู้อาจารย์พูดจบลง ทันใดนั้นเอง มาณพอันเตวาสิก
๓๐๐ คนเป็นผู้มุ่งจะบวชเหมือนกัน จึงกล่าวคาถาว่า

ถ้าท่านอาจารย์ชอบใจคำสอน ของพระสัมมัตถ-
พุทธเจ้านี้ แม้ข้าพเจ้าทั้งหลายก็จะพากันบวชในสำนัก
ของพระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาอย่างประเสริฐ.

เสลพราหมณ์กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พราหมณ์ ๓๐๐ คนนี้ พากันประณมอัญชลีทูลขอบรรพชาว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจักประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระองค์ พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด พรหมจรรย์เรากล่าวดีแล้ว อันผู้บรรลู่จะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะการบวชในศาสนา นี้ ไร้ผลแก่บุคคลผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่.

ครั้นพระเสลเถระได้บรรลู่รหัดแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะประกาศอหัตผลที่ตนได้บรรลู่ จึงกล่าวคาถา ๔ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ นับแต่วันที่ข้าพระองค์ทั้งหลายถึงสรณคมน์ล่วงไปแล้วได้ ๗ วัน ครบ ๘ วันเข้าวันนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นผู้มีอินทรีย์อันฝึกแล้ว ในศาสนาของพระองค์ พระองค์เป็นผู้ตื่นแล้วและยังทรงปลุกผู้อื่นให้ตื่นได้อีกด้วย พระองค์เป็นครูผู้สั่งสอนแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นจอนปราชญ์ ทรงครอบงำมารและเสนามาร ทรงตัดอนุสัยได้แล้ว ทรงข้ามห้วงแห่งสังสารวิภูได้แล้ว ทรงยังหมุ่สัตว์นี้ให้ข้ามห้วงแห่งสังสารวิภูได้ด้วย ทรงก้าวล่วงอุปธิได้แล้ว ทรงทำลายอาสวะทั้งหลายได้แล้ว ทรงเป็นผู้ไม่มีความยึดมั่น

ทรงละความขลาดกลัวต่อภัยได้แล้ว เหมือนสีหราชผู้ไม่
ครั้นคร้ามต่อหมู่นี้อะนั่น ข้าแต่พระองค์ผู้แก้กลัวกล้า
ภิกษุ ๓๐๐ รูปเหล่านี้ พวกกันมายืนประณมอัญชลีอยู่พร้อม
หน้า ขอพระองค์โปรดทรงเหยียดฝ่าพระบาททั้งสองมา
เกิด ภิกษุผู้ประเสริฐทั้งหลายจะขอถวายบังคมพระองค์
ผู้เป็นพระศาสดา.

จบเสลเถรคาถา

อรรถกถาเสลเถรคาถาที่ ๖

คาถาของท่านพระเสลเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **ปริบุญณกาโย สุรุจิ**
ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ พระเถระนี้
บังเกิดในเรือนมีตระกูล พอรู้เดียงสา ได้เป็นหัวหน้าคณะ ชักชวนบุรุษ
๓๐๐ คน พร้อมกับพวกบุรุษเหล่านั้น ให้สร้างพระคันธกุฎีถวายพระ-
ศาสดา เมื่อสร้างพระคันธกุฎีเสร็จแล้ว บำเพ็ญมหาทานแด่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ ให้พระศาสดาและภิกษุทั้งหลายครองไตรจีวร.

ด้วยบุญกรรมนั้น เขาอยู่แต่ในเทวโลกเท่านั้น ตลอดพุทธันดร
หนึ่ง จุตินจากเทวโลกนั้นแล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ในพุทธูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในพราหมณคาม ชื่อ
อาปณะ ในอังกุตตราปะชนบท ได้นามว่าเสละ เขาเจริญวัยแล้วเรียน

สำเร็จไตรเพท และศิลปของพราหมณ์ทั้งหลาย บอกรวมต์แก่มาณพ ๓๐๐ คน อยู่อาศัยในพราหมณคาม ชื่ออาปนยะ.

ก็สมัยนั้น พระศาสดาเสด็จจากเมืองสาวัตถี เสด็จจาริกไปใน อังคุดตราปะ พร้อมกับภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป ทรงเห็นความแก่กล้าแห่งญาณ ของเสลละกับพวกอันเตวาสิก จึงประทับอยู่ในไพรสณฑ์แห่งหนึ่ง. ครั้งนั้น ชฎิลชื่อเกนิยะ ได้สดับว่าพระศาสดาเสด็จมา จึงไปในไพรสณฑ์นั้น นิมนต์พระศาสดาพร้อมกับภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวยในวันรุ่งขึ้น แล้วจัดแจง ของเคี้ยวของฉันมากมายในอาศรมของตน.

ก็สมัยนั้น เสดลพราหมณ์กับมาณพ ๓๐๐ คน เดินเที่ยวพักผ่อนไป โดยลำดับ ได้เข้าไปยังอาศรมของเกนิยชฎิล เห็นชฎิลทั้งหลายตระเตรียม อุปกรณ์ทาน ด้วยกิจมีการฝ่าฝืนและก่อเตาไฟเป็นต้น จึงถามด้วยคำมี อาทิวา ท่านเกนิยะ มหาัญญปรากฏเฉพาะแก่ท่านหรือ? เมื่อเกนิยชฎิลนั้น กล่าวว่ ข้าพเจ้านิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้ามาเสวยในวันพรุ่งนี้ พอได้ฟัง คำว่า พุทโธ เท่านั้น เป็นผู้ร่าเริงดีใจ เกิดปีติโสมนัส ในทันใดนั้นได้เข้า เฝ้าพระศาสดาพร้อมกับมาณพทั้งหลายได้รับการปฏิสันถารแล้ว นั่ง ณ ที่ ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้เห็นมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ในพระวรกาย ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงคิดว่า ผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านั้น จะเป็น พระเจ้าจักรพรรดิ หรือเป็นพระพุทธรเจ้าผู้มีกิเลสเพียงดังหลังคาเปิดแล้ว ในโลก ก็ท่านผู้นี้เป็นนักบวช และเราก็ไม่รู้ว่าเป็นพระพุทธรเจ้าหรือไม่ แต่เราก็ได้สดับมาจากพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์บอก เล่าไว้ว่า ท่านผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธรเจ้า นั้น ย่อมกระทำตนให้

๑. ใน ขุ. สุต. เสดลสูตร เป็น เกนิยชฎิล.

ปรากฏในวรรณะของตนซึ่งสำรวมอยู่ เพราะว่า ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถูกคนยืนอยู่ตรงหน้าชมเชยด้วยพุทธคุณทั้งหลายอยู่ ย่อมขลาดกลัวถึงความเก้อเขิน เพราะความเป็นผู้ถึงความไม่กล้าหาญ (และ) เพราะความเป็นผู้ไม่อดทนต่อการข้อนถาม. ถ้ากระไร เราพึงชมเชยพระสมณโคดมต่อหน้า ด้วยคาถาทั้งหลายอันเหมาะสม ก็ครั้นคิดอย่างนี้แล้วจึงได้ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถา ๖ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ผู้มีพระวิริยภาพ
มีพระสรীরกายสมบุรณ์ มีพระรัศมีงดงามชวนให้น่าดูยิ่ง
นัก พระฉวีวรรณก็ผุดผ่องดังทองคำ พระเขียวแก้วทั้ง
ซ้ายขวาที่สุกใส ด้วยว่าลักษณะแห่งมหาบุรุษเหล่าใด
ย่อมมีปรากฏแก่พระอริยเจ้า หรือแก่พระบรมจักรพรรดิ
ผู้เป็นนระเกิดแล้วโดยชอบ ลักษณะแห่งมหาบุรุษเหล่า
นั้น ย่อมมีปรากฏในพระกายของพระองค์ครบทุกสิ่ง
พระองค์มีดวงพระเนตรแจ่มใส พระพักตร์ผุดผ่อง พระ
วรกายทั้งสูงทั้งใหญ่และตั้งตรง มีพระเดชรุ่งโรจน์ อยู่
ในท่ามกลางแห่งหมู่พระสมณะ ปานดังดวงอาทิตย์ฉะนั้น
พระองค์ทรงเป็นภิกษุหมู่คุณสมบัติดังงามนำชม มีพระ
ฉวีวรรณผุดผ่องงดงามดังทองคำ พระองค์ทรงสมบุรณ์
ด้วยพระวรรณะ และพระลักษณะอันอุดมถึงอย่างนี้ จะ
มีมาเป็นสมณะอยู่ทำไมกัน พระองค์ควรจะเป็นพระ
ราชาจักรพรรดิผู้ประเสริฐ ทรงปราบไพรีชนะแล้ว เสด็จ

ผ่านพิภพเป็นบรมเอกราชในสากลชมพูทวีป มีสมุท
สาครสี่เป็นขอบเขต ข้าแต่พระโคดม ขอเชิญพระองค์
เสด็จขึ้นผ่านราชสมบัติเป็นองค์ราชาธิราชจอมมนุษย์นิก
ตามพระราชประเพณีของกษัตริราช โดยพระชาติที่ได้
เสวยราชย์ อันมีหมู่เสวกามาตย์โดยเสด็จเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริปูลณกาโย** ความว่า ชื่อว่า มี
พระสรีระบริบูรณ์ เพราะมีมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการอันปรากฏชัด
บริบูรณ์ และเพราะมีอวัยวะน้อยใหญ่ไม่ตำทรา.

บทว่า **สุรุจิ** ได้แก่ มีรัศมีแห่งพระสรีระงาม.

บทว่า **สุชาโต** ได้แก่ ชื่อว่าบังเกิดดีแล้ว เพราะถึงพร้อมด้วย
ความสูงและความใหญ่ และเพราะถึงพร้อมด้วยทรวดทรง.

บทว่า **จารุทสุสน** ความว่า ชื่อว่า มีพระทัศนะการเห็นงาม
เพราะมีพระทัศนะงามน่านรมย์ใจ ไม่น่าเกลียด ทำให้เกิดไม่อึดแก่ผู้ที่อยู่
อยู่แม้เป็นเวลานาน. แต่บางอาจารย์กล่าวว่า บทว่า **จารุทสุสน** แปลว่า
มีพระเนตรงาม.

บทว่า **สุวรรณวุโณ** แปลว่า มีพระวรรณะดุจทองคำ.

บทว่า **อสิ** แปลว่า ได้มีแล้ว, กีบนี้พึงประกอบกับทุกบท โดย
นัยมีอาทิว่า **ปริปูลณกาโย อสิ** ได้มีกายบริบูรณ์.

บทว่า **สุสุกทาโร** ได้แก่ มีพระเขี้ยวแก้วสุกใสดี. จริงอยู่ พระ-
รัศมีขาวดุจแสงจันทร์เปล่งออกจากพระเขี้ยวแก้วทั้งสองของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า.

บทว่า **วีริยา** ได้แก่ ทรงประกอบด้วยความดียิ่งแห่งความ
บริบูรณ์ของพระวิริยบารมี และความถึงพร้อมแห่งสัมปธานความเพียร
ชอบ ๔ ประการ โดยทรงอธิษฐานความเพียรอันประกอบด้วยองค์ ๔.

บทว่า **นรุตสฺส หิ สุชาติสุตสฺส** ได้แก่ ผู้เป็นนระเกิดแล้วโดยชอบ
ด้วยดี เพราะความบริบูรณ์แห่งพระบารมี ๓๐ ถ้วน หรือจักรพรรดิวัตร
อันประเสริฐ อธิบายว่า ผู้เป็นมahanurath.

บทว่า **สพฺเพ เต** ความว่า คุณของพระรูปใด กล่าวคือมหา-
ปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ มีความที่ทรงมีพระบาทประดิษฐานอยู่ด้วยดี
เป็นต้น ซึ่งได้ไฉนว่าพญานาค เพราะทำความเป็นมahanurath คือความ
เป็นบุคคลผู้เลิศในโลกให้ปรากฏ และกล่าวคืออนุพญานาค ๘๐ มีความ
ที่ทรงมีพระนขาแดงและพระขนานยาวเป็นต้น คุณแห่งพระรูปนั้น
ทั้งหมดไม่มีเหลือ มีอยู่ในพระกายของพระองค์ ดังนี้ เป็นคำที่เหลือ.

ด้วยบทว่า **มหาปुरुสลกฺขณา** นี้ เสดลพราหมณ์กล่าวซ้ำตามระหว่าง
คำของพญานาคทั้งหลายที่กล่าวแล้วในเบื้องต้นนั่นเอง.

บัดนี้ เมื่อจะกล่าวชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยพระลักษณะที่
ตนชอบใจ เฉพาะในบรรดาพระลักษณะเหล่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
ปสฺนุนเนตฺโต ดังนี้.

จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า มีพระเนตรส่องใส เพราะ
ถึงพร้อมด้วยความใสแห่งวรรณะ ๕. ชื่อว่ามีพระพักตร์ผุดผ่อง เพราะทรง
มีพระพักตร์ดุจพระจันทร์เต็มดวง. ชื่อว่ามีพระกายสูงใหญ่ เพราะสมบุรณ์
ด้วยส่วนสูงและส่วนใหญ่. ชื่อว่ามีพระกายตรง เพราะมีพระวรกายตรง
ดุจกายพระพรหม. ชื่อว่ามีพระเศรฐ์รุ่งโรจน์ เพราะทรงมีความโชติช่วง.

บัดนี้ เมื่อจะประกาศถึงความมีพระเดชรุ่งโรจน์นั้นนั่นแหละ ด้วยการเปรียบด้วยพระอาทิตย์ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า มขุณฺเณ สมนฺตฺสุมฺมสุตฺตํ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาทิจฺจโจว วิโรจติ ความว่า พระอาทิตย์เมื่อขึ้นย่อมขจัดความมืดทั้งปวง กระทำแสงสว่างไพโรจน์อยู่นั้นใด แม้พระองค์ก็ฉนั้นนั่น ย่อมขจัดความมืดคืออวิชชาทั้งปวงทั้งภายในและภายนอก กระทำแสงสว่างคือญาณรุ่งโรจน์อยู่.

ชื่อว่าทรงมีคุณสมบัติงามน่าดู เพราะนำมาซึ่งทัศนสมบัติ สมบัติแห่งการนำดูอันมีอยู่ในพระองค์ เพราะทรงมีพระรูปน่าดู และเพราะประกอบด้วยการเห็นที่ดี ๕ ประการ.

บทว่า อุตฺตมวณฺณนิโน ได้แก่ ทรงสมบุรณ์ด้วยพระวรรณะอันอุดม.

บทว่า จกฺกวตฺตติ ความว่า ชื่อว่า เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะยังจักรรัตนะให้เป็นไป, เพราะประพตติด้วยจักรสมบัติ ๘ ประการ และยังคนอื่นให้ประพตติจักรสมบัติ ประการนั้น (และ) เพราะทรงมีวัตรแห่งจักรคืออิริยาบถ เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะทรงมีวัตรแห่งอาณาจักรที่คนเหล่าอื่นครอบงำไม่ได้ เพราะประกอบด้วยอัจฉริยธรรม ๔ และสังคหวัตถุ ๔ ดังนี้ก็มี.

บทว่า รเถสโถ ได้แก่ เป็นบุรุษผู้องอาจชาติอาชาไนยในทหารรถทั้งหลาย อธิบายว่า เป็นทหารรถผู้ใหญ่.

บทว่า จาตุรฺนุโต ได้แก่ เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นที่สุด.

บทว่า วิชิตาวิ แปลว่า ชัยชนะของผู้ชนะ.

บทว่า ชมฺพุสฺสนุสฺส ได้แก่ ชมพูทวีป. จริงอยู่ พราหมณ์เมื่อจะแสดงความเป็นใหญ่ทั้งหลายตามที่ปรากฏ จงกล่าวอย่างนั้น. ก็พระเจ้าจักรพรรดิยอมเป็นใหญ่ในมหาทวีปทั้ง ๔ พร้อมทั้งทวีปน้อย.

บทว่า ขตุติยา ได้แก่ กษัตริย์โดยชาติ.

บทว่า ราชาโน ได้แก่ ราชาเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้ครองราชย์.

บทว่า อนุยฺนฺตา ได้แก่ เหล่าเสวกผู้ตามเสด็จ.

บทว่า ราชาภิราชา ได้แก่ เป็นพระราชาที่พระราชาทั้งหลายบูชา, อธิบายว่า เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ.

บทว่า มนุชินฺโท ได้แก่ ผู้เป็นใหญ่ในมนุษย์ อธิบายว่า ผู้เป็นใหญ่ยิ่งแห่งพวกมนุษย์.

เมื่อเสลพราหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงกระทำให้บริบูรณ์ซึ่งมโนรถ ของเสลพราหมณ์นี้ที่ว่า ผู้ที่เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อใคร ๆ กล่าวคุณของตน ย่อมกระทำตนให้ปรากฏ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ดูก่อนเสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ
เป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม เราจักยังธรรมจักรซึ่ง
ใคร ๆ ให้เป็นไปไม่ได้ ให้เป็นไป.

ในพระคาถานั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ :- ดูก่อนเสลพราหมณ์ ในข้อที่ท่านอ้อนวอนเราว่า ควรเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น เราเป็นผู้มีความ

ขวนขวายน้อย เราเป็นพระราชา เมื่อความเป็นราชามีอยู่ คนอื่นแม่
เป็นพระราชาย่อมปกครองไปได้ร้อยโยชน์บ้าง สองร้อย สามร้อย สี่ร้อย
ห้าร้อยโยชน์บ้าง แม่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ปกครองเพียงทวีปทั้ง ๔
เป็นที่สุดฉันใด เราเป็นผู้มีวิสัยคือเขตแดนอันกำหนดไว้ฉันนั้น ห้ามมิได้.
ก็เราเป็นธรรมราชผู้ยอดเยี่ยม ย่อมสั่งสอนโลกธาตุหาประมาณมิได้ โดย
ขวาง จากภวัคคพรหมถึงอเวจีเป็นที่สุด. ก็สัตว์ทั้งหลายชนิดที่ไม่มีเท้า
เป็นต้น มีประมาณเพียงใด เราเป็นผู้เลิศแห่งสัตว์ทั้งหลายมีประมาณ
เพียงนั้น. ก็ใคร ๆ ผู้แม่นี่เหมือนกับเราด้วยศีล. ฯลฯ หรือด้วยวิมุติ-
ญาณทัสสนะ ย่อมไม่มี ผู้ยิ่งกว่าเราจักมีมาแต่ไหน. เรานั้นเป็นพระธรรม-
ราชาผู้ยอดเยี่ยมอย่างนี้ ย่อมยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม กล่าวคือโพธิ-
ปักขียธรรม อันต่างด้วยสติปัญญา เป็นต้นอันยอดเยี่ยมทีเดียว คือ
ย่อมยังอาณาจักรให้เป็นไป โดยนัยมีอาทิว่า ท่านจงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่ง
นี้อยู่ หรือยังธรรมจักรนั้นแหละให้เป็นไปโดยปริยัติธรรมมีอาทิว่า ภิกษุ
ทั้งหลาย ก็นี้แลทุกขอริยสัง.

บทว่า **จกุก อปฺปติวตฺตติย** ความว่า จักรใดอันสมณะ ฯลฯ หรือ
ใคร ๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้.

เสลพราหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศพระองค์ออกมา
อย่างนี้ เกิดปีติโสมนัส เพื่อจะการทำให้แน่นเข้า จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่พระโคดม พระองค์ทรงปฏิญาณว่า เป็นพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม ทั้ง
ยังตรัสยืนยันว่า ทรงยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม ไครหนอ

เป็นเสนาบดีของพระองค์ เป็นสาวกผู้ประพฤติตาม
พระองค์ผู้เป็นศาสดา ใครจะประกาศธรรมจักรนี้ ที่
พระองค์ทรงประกาศแล้ว ให้เป็นไปตามได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โโก นุ เสนาปติ ความว่า พรหมณ์
ถามว่า ใครหนอเป็นเสนาบดีของพระธรรมราชาผู้เจริญ ผู้ประกาศตามซึ่ง
จักรที่ทรงประกาศแล้วโดยธรรม.

ก็สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรนั่งอยู่ ณ พระปรักศว์เบื้องขวาของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า งดงามด้วยสิริ คุงแต่งทองคำ, พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อจะทรงแสดงพระสารีบุตรนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนเสลพรหมณ์ สารีบุตรผู้อนุชาตบุตรของเรา
ตถาคต จะประกาศตามธรรมจักรอันยอดเยี่ยม ที่เรา
ประกาศแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุชาโต ตถาคต ความว่า ผู้เป็น
อนุชาตบุตรของตถาคต. อธิบายว่า เกิดในอริยชาติโดยพระตถาคตเป็น
เหตุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ปัญหาที่เสลพรหมณ์ถามว่า ใคร
หนอเป็นเสนาบดีของพระองค์ ดังนี้ อย่างนี้แล้ว มีพระประสงค์จะทรง
กระทำเสลพรหมณ์ให้หมดสงสัย ในข้อที่ถามว่า พระองค์ทรงปฎิญาณ
ว่าเป็นพระสัมพุทธเจ้านั้น เพื่อให้เขารู้ว่า เราย่อมไม่ปฎิญาณด้วยสัก
แต่ว่าปฎิญาณเท่านั้น เราเป็นพระพุทธเจ้า แม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้ จึงตรัส
พระคาถาว่า

เรารู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่ง เจริญธรรมที่ควรเจริญ ละ
ธรรมที่ควรละ เพราะเหตุนี้ เราจึงเป็นพระพุทธรเจ้า
นะพราหมณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภิญญะยัม ได้แก่ สัจจะ ๔ คือ
อริยสัจ ๔, จริงอยู่ คำว่า อภิญญะยัม นั้น เป็นศัพท์สามัญทั่วไปแก่
สัจจะ และอริยสัจ ๔.

บรรดาอริยสัจเหล่านั้น มรรคสังโศกควรเจริญ และสมุทัยสังโศก
ควรละ แม้นิโรธสังและทุกขสังอันเป็นตัวผลของมรรคสังและสมุทัยสังนั้น
ก็ย่อมเป็นอันถือเอาด้วยศัพท์ทั้งสองนั้น เพราะผลสำเร็จได้ด้วยศัพท์อัน
เป็นเหตุเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ แม้คำนี้ว่า เราทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้
แจ้ง เรากำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ดังนี้ ก็เป็นอันกล่าวไว้แน่นอนใน
คานานัน. อีกอย่างหนึ่ง ก็คำว่า เรารู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่งนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงประกาศความเป็นผู้ตรัสรู้พร้อม ในการรู้อย่างซึ่งไฉยธรรม
แม้ทั้งปวง โดยอุเทศ เมื่อจะทรงแสดงเอกเทศส่วนหนึ่งแห่งความเป็น
ผู้ตรัสรู้พร้อมนั้น โดยนิเทศ จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า และเราเจริญ
แล้วซึ่งธรรมที่ควรเจริญ ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยคำว่า เราเจริญธรรมที่ควรเจริญ ละธรรม
ที่ควรละ นี้ ย่อมเป็นอันระบุพระพุทธรคุณแม้ทั้งสิ้น เพราะมีการเจริญ
และการละนั้นเป็นมูล โดยमुखคือการระบุถึงญาณสัมปทาและปหานสัมปทา
ของพระองค์ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า เพราะฉะนั้น เราจึง
เป็นพระพุทธรเจ้า นะพราหมณ์.

จริงอยู่ เพราะถือเอาวิชาและวิมุตติโดยทุกประการ ด้วยศัพทว่า
อภิญญะ อภิญญาต์ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความเป็น
สัจจะทั้ง ๔ ซึ่งเป็นไปกับด้วยผล พร้อมทั้งเหตุสมบัติ จึงทรงประกาศ
ความที่พระองค์เป็นพระพุทธรเจ้า โดยถูกต้องของพระองค์โดยญาณ โดย
เหตุที่เรารู้อะไรทั้งปวงที่ควรรู้. จึงได้เป็นพระพุทธรเจ้า.

ครั้นทรงการทำพระองค์ให้ปรากฏโดยตรงอย่างนี้แล้ว เพื่อจะให้
ข้ามพ้นความเคลือบแคลงในพระองค์ เมื่อจะทรงทำพราหมณ์ให้เกิดความ
อุตสาหะ จึงได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถาว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงนำความเคลือบแคลงในเรา
ออกเสีย จงน้อมใจเชื่อเถิด เพราะการเห็นพระสัมมา-
สัมพุทธรเจ้าเนื่อง ๆ ที่ปรากฏขึ้นในโลก เป็นการหาได้
ยาก. ดูก่อนพราหมณ์ เราเป็นพระพุทธรเจ้า เป็นหมอ
ผ่าตัดลูกศรคือกิเลสชั้นเยี่ยม เราเป็นดังพรหม ล่วงพ้น
การขังตวง เป็นผู้ย่ำยีมารและเสนามาร ทำผู้ที่มิใช่มิตร
ทุกจำพวกไว้ในอำนาจได้ ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ เบิกบาน
อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วินยสฺสุ ได้แก่ ท่านจงนำออกเสีย คือ
จงตัดเสีย. บทว่า กงฺขํ ได้แก่ ความลังเลใจ.

บทว่า อธิมุจฺจสฺสุ ความว่า ท่านจงทำความน้อมใจเชื่อ คือจง
เชื่อว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า.

บทว่า ทฺลลภํ ทฺลสฺนํ โหติ สมฺพุทฺธานํ ความว่า เพราะโลกย่อม
ว่างจากพระพุทธรเจ้าตั้งอสงไขยกัป.

บทว่า สลุลกตุโต ได้แก่ เป็นผู้ผ่าตัดลูกศร คือกิเลสมีรากะ เป็นต้น.

บทว่า พุรหุญญโต แปลว่า เป็นผู้ประเสริฐสุด.

บทว่า อติตุโล แปลว่า ล่วงพ้นการชั่งตวง คือไม่มีผู้เปรียบเทียบ.

บทว่า มารเสนปุปมทุทโน ได้แก่ เป็นผู้ย้ายมารและเสนามารซึ่ง มีที่มาอย่างนี้ว่า กามทั้งหลายเหล่านั้น เป็นเสนาที่หนึ่ง ดังนี้.

บทว่า สพุพามิตุเต ได้แก่ เข้าศึกทั้งปวง กล่าวคือขันธมาร กิเลส-มาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวปุตตมาร.

บทว่า วเส กตุวา ได้แก่ ทำไว้ในอำนาจของตน.

บทว่า โมทามิ อกุโถภโย ความว่าเราไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ เบิก-บานอยู่ด้วยสุขอันเกิดจากสมาธิ และสุขในผลและนิพพาน.

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว เสดลพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสในพระผู้มี-พระภาคเจ้า ในขณะนั้นเอง เป็นผู้มุ่งต่อการบรรพชา ผู้ประจุกถูก อุปนิสัยสมบัติอันถึงความแก่กล้ากระตุ้นเดือน จึงกล่าวคาถา ๓ คาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอเชิญพระองค์ทรงสดับคำ

ของข้าพระองค์นี้ก่อน พระตถาคตผู้มีพระจักขุ เป็น แพทย์ผ่าตัดลูกศร ทรงมีความเพียรยิ่งใหญ่ ได้ตรัส พระวาจาเหมือนราชสีห์บันลือสีหนาทในป่า ใครได้เห็น พระองค์ผู้ประเสริฐ ผู้ล่วงพ้นการชั่งตวง ทรงย้ายมาร และเสนามารแล้ว จะไม่พึงเลื่อมใสเล่า แม้ชนผู้เกิดใน เหล่ากอกคนดำ ก็ย่อมเลื่อมใส ผู้ใดจะตามฉันมา ก็เชิญ

ตามมา หรือผู้ใดไม่ปรารถนา ก็จงกลับไปเถิด แต่ตัวฉัน
จะบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระปัญญาประเสริฐ
นี่ละ.

บรรดาคำบทเหล่านั้น บทว่า กณฺหาภิชาติโก ได้แก่ ผู้มีชาติต่ำ คือ
ผู้ดำรงอยู่ในภาวะมีคมาแล้วมีคไปภายหน้า.

ลำดับนั้น มาณพแม่เหล่านั้น ก็เป็นผู้มุ่งต่อการบรรพชาในที่นั้น
เหมือนกัน เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยเหตุ เหมือนกุลบุตรผู้ได้บำเพ็ญ
บุญญาธิการไว้กับเสลพราหมณ์นั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ถ้าท่านอาจารย์ชอบใจคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า แม้ข้าพเจ้าทั้งหลาย ก็จักพากันบวชในสำนักของ
พระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ.

ลำดับนั้น เสลพราหมณ์มีจิตยินดีในमाणพเหล่านั้น เมื่อจะแสดง
माणพเหล่านั้น และทูลขอบรรพชา จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พราหมณ์ ๓๐๐ คนนี้ พากัน
ประณมมืออัญชลิตูลขอบรรพชาว่า ข้าพระองค์
ทั้งหลายจักประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระองค์.

ลำดับนั้น เพราะเหตุเสลพราหมณ์เป็นหัวหน้าคณะของบุรุษ ๓๐๐
คนเหล่านั้นนั่นแหละ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ โดยนัย
ดังกล่าวไว้ในหนหลัง ได้ปลุกมุลคือกุศลไว้ บัดนี้ แม้ในปัจจุบันภพ
ก็บังเกิดเป็นอาจารย์ของบุรุษเหล่านั้นแหละ ก็ญาณของเสลพราหมณ์และ
माणพเหล่านั้นก็แก่กล้า ทั้งอุปนิสัยแห่งความเป็นเอหิภิกขุก็มีอยู่ เพราะ-

ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงให้คนเหล่านั้นทั้งหมดบวช โดยการบวชด้วยความเป็นเอหิภิกขุ จึงตรัสพระคาถาว่า

**พรหมจรรย์เรากล่าวดีแล้ว อันผู้บรรลู่จะพึงเห็นเอง
ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะการบวชในศาสนาไม่ไร้ผล
แก่บุคคลผู้ไม่ประมาท ศึกษาอยู่.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺทิฏฺฐจิกิ แปลว่า เห็นประจักษ์.

บทว่า อกาลิกิ ได้แก่ ไม่พึงบรรลู่ผลในกาลอื่น เพราะเกิดผลในลำดับมรรค.

บทว่า ยตุถ แปลว่า เพราะพรหมจรรย์ใดเป็นนิमित. จริงอยู่ บรรพชาอันมีมรรคพรหมจรรย์เป็นนิमित ไม่เป็นหมัน คือไม่ไร้ผล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ยตุถ ความว่า ผู้ไม่ประมาท คือผู้เว้นจากการอยู่ปราศจากสติ ศึกษาอยู่ในสิกขา ๓ ในศาสนาใด.

ก็ครั้งตรัสอย่างนี้แล้ว จึงได้ตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมารเกิด. ในขณะนั้นเอง คนทั้งหมดนั้นเป็นผู้ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ เป็นประคูประเถระ ๖๐ พรรษา ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแควดล้อมอยู่.

เสลพราหมณ์นั้นครั้งบวชแล้ว บำเพ็ญวิปัสสนา ในวันที่ ๗ พร้อมทั้งบริษัทได้บรรลุพระอรหัต. ด้วยเหตุนี้ ท่านจงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

**ข้าพระองค์เป็นเจ้าของถนน อยู่ในนครหังสวดี ได้
ประชุมบรรดาญาติของข้าพระองค์แล้ว ได้กล่าวดังนี้ว่า
พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก เป็นบุญเขตอันสูง**

สุด พระองค์เป็นผู้สมควรรับเครื่องบูชาของโลกทั้งปวง
กษัตริย์ก็ดี ชาวนิคมก็ดี พราหมณ์มหาศาลก็ดี ล้วนมี
จิตเลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพาศธรรมเป็นอันมาก
พลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ล้วนมีจิตเลื่อมใส
โสมนัส ได้พากันประพาศธรรมเป็นอันมาก คนครึ่งชาติ
พ่อเป็นกษัตริย์แม่เป็นสุทรก็ดี ราชบุตรก็ดี พ่อค้าก็ดี
พราหมณ์ก็ดี ล้วนมีจิตเลื่อมใสโสมนัส ได้พากัน
ประพาศธรรมเป็นอันมาก พ่อค้าก็ดี คนรับจ้างก็ดี คน
รับใช้อาบน้ำก็ดี ช่างกรองดอกไม้ก็ดี ล้วนมีจิตเลื่อมใส
โสมนัส ได้พากันประพาศธรรมเป็นอันมาก ช่างย้อม
ก็ดี ช่างหูกก็ดี ช่างเย็บผ้าก็ดี ช่างกลบก็ดี ล้วนมีจิต
เลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพาศธรรมเป็นอันมาก ช่าง
ศรก็ดี ช่างกลึงก็ดี ช่างหนังก็ดี ช่างถากก็ดี ล้วนมีจิต
เลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพาศธรรมเป็นอันมาก
ช่างเหล็กก็ดี ช่างทองก็ดี ช่างตีบุกและช่างทองแดงก็ดี
ล้วนมีจิตเลื่อมใสโสมนัส ได้พากันประพาศธรรมเป็น
อันมาก ลูกจ้างก็ดี ช่างซักผ้าก็ดี ทาสและกรรมกรก็ดี
เป็นอันมากได้พากันประพาศธรรมตามกำลังของตน ๆ คน
ตักน้ำขายก็ดี คนขนไม้ก็ดี ชาวนาก็ดี คนเกี่ยวหญ้าก็ดี
ได้พากันประพาศธรรมตามกำลังของตน ๆ. คนขาย
ดอกไม้ คนขายพวงมาลัย คนขายรบไม้และคนขาย

ผลไม้ ได้พากันประพาศธรรมตามกำลังของตน ๆ. หญิง
แพศยา นางกุมภทาสี คนขายขนมและคนขายปลา ได้
พากันประพาศธรรมตามกำลังของตน ๆ. เราทั้งหมดนี้
มาประชุมร่วมเป็นพวกเดียวกัน ทำบุญกุศลในพระ-
พุทธเจ้าผู้เป็นเขตบุญอย่างยอดเยี่ยม ญาติเหล่านั้นฟัง
คำของข้าพระองค์แล้ว รวมกันเป็นคณะในขณะนั้น แล้ว
กล่าวว่า พวกเราควรให้สร้างโรงฉันอย่างสวยงาม
ถวายแก่ภิกษุสงฆ์. ข้าพระองค์ให้สร้างโรงฉันนั้นสำเร็จ
แล้ว มีใจเบิกบานยินดี แวดล้อมด้วยญาติทั้งหมดนั้น
เข้าไปเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า ครั้นเข้าเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า
ผู้เป็นนาถะของโลก ผู้ประเสริฐกว่านระ ถวายบังคม
แทบพระบาทของพระศาสดาแล้ว ได้กราบทูลคำนี้ว่า
ข้าแต่พระวิรมุณี บุรุษประมาณ ๓๐๐ คนนี้ รวมกันเป็น
คณะ ขอมอบถวายโรงฉันอันสร้างอย่างสวยงามแด่
พระองค์ ขอพระองค์ผู้มีจักขุ ผู้เป็นประธานของภิกษุ-
สงฆ์ โปรดทรงรับเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
พระคาถาเหล่านี้ ต่อหน้าบุรุษ ๓๐๐ คนว่า บุรุษทั้ง ๓๐๐
คนและผู้เป็นหัวหน้า ร่วมกันประพาศ ท่านทั้งปวงพากัน
ทำแล้ว จักได้เสวยสมบัติเมื่อถึงภพหลังสุด ท่านทั้งหลาย
จักเห็นนิพพานอันเป็นภาวะเย็นอย่างยอดเยี่ยม ไม่แก่
ไม่ตาย เป็นแดนเกษม พระพุทธเจ้าผู้ยอดเยี่ยมกว่าผู้รู้

ธรรมทั้งปวง ทรงพยากรณ์อย่างนี้ ข้าพระองค์ได้ฟัง
พระพุทธพจน์แล้วได้เสวยโสมนัส ข้าพระองค์รื่นรมย์
อยู่ในเทวโลกตลอด ๓ หมื่นกัป เป็นใหญ่กว่าเทวดา
เสวยรัชสมบัติอยู่ในเทวโลก ๕๐๐ กัป ได้เป็นพระเจ้า-
จักรพรรดิราช ๑,๐๐๐ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าประเทศราช
อันไพบุลย์ โดยคนน่านับมิได้ในรัชสมบัติ ในมนุษย์นี้
มีพวกญาติเป็นบริษัท ในภพอันเป็นที่สุดที่ถึงนี้ ข้า-
พระองค์เป็นบุตรพราหมณ์ชื่อว่าเสฏฐะ ผู้สั่งสมสมบัติ
ไว้ประมาณ ๘๐ โกฎิ ข้าพระองค์มีชื่อว่าเสละ ถึงที่สุด
ในองค์ ๖ แวดล้อมด้วยศิษย์ของตน เดินเที่ยวไปสู่วิหาร
ได้เห็นดาบสชื่อเกนิยะ ผู้เต็มไปด้วยภาระคือชญา จัด
แจงเครื่องบูชา จึงได้ถามดังนี้ว่า ท่านจักทำอวาหมงคล
วิวาหมงคล หรือท่านเชื่อเชิญพระราชา.

เกนิยะดาบสตอบว่า

เราใคร่จะบวงสรวงบูชาพราหมณ์ที่สมมติกันว่าประ-
เสริฐ เราไม่ได้เชื่อเชิญพระราชา ไม่มีการบวงสรวง
อวาหมงคลของเราไม่มี และวิวาหมงคลของเราก็ไม่มี
พระพุทธเจ้าผู้ให้เกิดความยินดีแก่ศากยะทั้งหลาย ประ-
เสริฐที่สุดในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ทรงทำประโยชน์
เกื้อกูลแก่โลกทั้งปวง ทรงนำสุขมาให้แก่สรรพสัตว์ วันนี้
เรานิมนต์พระองค์ เราจัดแจงเครื่องบูชาเพื่อพระองค์

พระพุทธเจ้ามีรัศมีดุจสีมะพลับ มีพระคุณหาประมาณ
มิได้ ไม่มีผู้เปรียบ ไม่มีใครเสมอด้วยพระรูป เรา
นิมนต์เพื่อเสวย ณ วันพรุ่งนี้ และพระองค์มีพระพักตร์
ร่าเริงดังปากเบ้า สุกใสเช่นกับถ่านเพลิงไม้ตะเคียน
เปรียบด้วยสายฟ้า เป็นมหาวิระ เป็นนาคะของโลก เรา
นิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เปรียบเหมือนไฟ
บนยอดภูเขา ดังพระจันทร์วันเพ็ญ เช่นกับสีแห่งไฟ
ไหม้ไหม้อ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ไม่
ทรงครันคร้าม ล่วงภัยได้แล้ว ทรงทำให้เป็นผู้เจริญ เป็น
มุณีเปรียบด้วยสีหะ เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว พระ-
พุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงฉลาดในธรรมของผู้ตรัสรู้ ผู้อื่น
ข่มขี่ไม่ได้ เปรียบด้วยช้างตัวประเสริฐ เป็นมหาวิระ
เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงฉลาดในฝั่ง
คือสัทธรรม เป็นพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ไม่มีใครเปรียบ
อุปมาดังโคอุสุภราช เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว พระ-
พุทธเจ้าพระองค์นั้น มีวรรณะไม่สุด มียศนับมิได้ มี
ลักษณะทั้งปวงวิจิตร เปรียบด้วยท้าวสักกะ เป็นมหาวิระ
เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีความ
ชำนาญ เป็นผู้นำหมู่ มีตบะ มีเดช คร่าได้ยาก เปรียบ
ด้วยพรหม เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น มีธรรมเลิศน่าบูชา เป็นพระทศพล ถึงที่สุด

กำลัง ล่วงกำลัง เปรียบด้วยแผ่นดิน เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงเคลื่อนกล่นด้วยศีลและปัญญา มากด้วยการทรงรู้แจ้งธรรม เปรียบด้วยทะเล เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ยากที่จะคร่ำไปได้ ยากที่จะข่มขี้ให้ห้วนไหว เลิศกว่าพรหม เปรียบด้วยเขาสุมेरู เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีพระญาณไม่สิ้นสุด ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีผู้เทียบเท่า ถึงความเป็นยอด เปรียบด้วยท้องฟ้า เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว.

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นที่พึ่งของบรรดาผู้กลัวภัย เป็นที่ต้านทานของบรรดาผู้ถึงสระ เป็นที่เบาใจ เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นที่อาศัยแห่งมนต์คือความรู้ เป็นบุญเขตของผู้แสวงหาสุข เป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ให้เบาใจ เป็นผู้ทำให้ประเสริฐ เป็นผู้ประทานสามัญผล เปรียบด้วยเมฆ เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นมหาวิระที่เขายกย่องในโลก เป็นผู้บรรเทาความมืดทั้งปวง เปรียบด้วยพระอาทิตย์ เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงสภาพในอารมณ์และวิมุตติ เป็นมุณี เปรียบด้วยพระจันทร์ เป็นมหาวิระ เรา

นิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสรู้แล้ว เขา
ยกย่องในโลก ประดับด้วยลักษณะทั้งหลายหาประมาณ
มิได้ เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์
นั้น มีพระญาณหาประมาณมิได้ มีศีลไม่มีเครื่องเปรียบ
มีวิมุตติ ไม่มีอะไรเทียมทัน เรานิมนต์แล้ว พระพุทธ-
เจ้าพระองค์นั้น มีจิตไม่มีอะไรเหมือน มีกำลังอันไม่
ควรคิด มีความบากบั่นอันประเสริฐ เรานิมนต์แล้ว
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงถอนราคะ โทสะ โมหะ
และยาพิษทั้งปวงแล้ว เปรียบด้วยยา เป็นมหาวิระ เรา
นิมนต์แล้ว. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบรรเทาพยาธิ
คือกิเลสและทุกข์เป็นอันมาก เปรียบเหมือนโอสถ เปรียบ
เหมือนสายฟ้า เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว. เกนีย-
พราหมณ์กล่าวประกาศว่า พุทโธ เสียงประกาศนั้นข้า-
พระองค์ได้โดยแสนยาก เพราะได้ฟังเสียงประกาศว่า
พุทโธ ปิตีย่อมเกิดแก่ข้าพระองค์ ปิตีของข้าพระองค์
ไม่จับอยู่ภายในเท่านั้น แผ่ซ่านออกภายนอก ข้าพระองค์
มีใจปิติ ได้กล่าวดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ผู้เป็นเชษฐบุรุษของโลก ประเสริฐกว่านระ ประทับอยู่
ที่ไหน เราจักไปนมัสการพระองค์ผู้ประทานสามัญผล ณ
ที่นั่น ขอท่านผู้เกิดโสมนัสประณมกรอัญชลี โปรดยก

หัตถ์เบื้องขวาขึ้นชี้บอกพระธรรมราชา ผู้บรรเทาทุกข์
คือความโศกเศร้าแก่ข้าพเจ้าเถิด.

ท่านย่อมเห็นป่าใหญ่อันเขียวขจี ดั่งมหาเมฆที่ขึ้น
ลอยอยู่ เสมอด้วยดอกอัญชัน ปรางกุจจสาคร พระ-
พุทธเจ้าผู้ฝึกบุคคลที่ยังไม่ได้ฝึก เป็นมุณี ทรงแนะนำ
เวไนยสัตว์ให้ตรัสรู้โพธิปักจียธรรม พระองค์นั้นประทับ
อยู่ที่นั่น ข้าพระองค์ค้นหาพระชินเจ้า เปรียบเหมือนคน
กระหายน้ำ ค้นหาน้ำ คนหิวข้าว ค้นหาข้าว ปานดังแม่
โครักลูก ค้นหาลูกฉะนั้น ข้าพระองค์ผู้รู้อาจารย์และ
อุปจาระ ตำรวมตามสมควรแก่ธรรม ให้พวกศิษย์ของ
ตนผู้จะไปยังสำนักของพระชินเจ้าศึกษาว่า พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทั้งหลาย ใคร ๆ คร่าได้โดยยาก เสด็จเที่ยวอยู่
พระองค์เดียว เปรียบเหมือนราชสีห์ ท่านมาณพทั้งหลาย
ควรเดินเรียงลำดับกันมา พระพุทธเจ้าทั้งหลายยากที่
ใคร ๆ จะคร่าไป เปรียบเหมือนอสรพิษร้าย ดุจไกรสร-
มฤคราช ดังช้างกฤษรที่ฝึกแล้วตกมันฉะนั้น ท่านมาณพ
ทั้งหลายจงอย่าจามและไอ เดินเรียงลำดับกันมา เข้าไป
สู่สำนักของพระพุทธเจ้าเถิด พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรง
เป็นผู้หนักในการอยู่ในที่เร้น ชอบเงียบเสียง ยากที่จะ
คร่าไปได้ ยากที่จะเข้าเฝ้า เป็นครูในมนุษยโลกพร้อมทั้ง
เทวโลก เราทูลถามปัญหาใด หรือได้ปราศรัยโต้ตอบอยู่

ขณะนั้น ท่านทั้งหลายจงเจียบเสียงหยุดนิ่งอยู่ พระองค์
ทรงแสดงพระลักษณะอันเป็นแดนเกษม เพื่อบรรลุพระ-
นิพพาน ท่านทั้งหลายจงใคร่ครวญเพื่อความแห่งธรรม
นั้น เพราะการฟังพระลักษณะเป็นความงาม ข้าพระองค์
ได้เข้าไปเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า ได้ปราศรัยกับพระมุณี ครั้น
ผ่านการปราศรัยไปแล้ว จึงตรวจดูพระลักษณะทั้งหลาย
ไม่เห็นพระลักษณะ ๒ ประการ เห็นแต่พระลักษณะ ๓๐
ประการ พระมุณีทรงแสดงพระคุหยฐานอันเร้นลับอยู่
ในฝัก ด้วยฤทธิ และพระชินเจ้าทรงแสดงพระชีวหา
สอดเข้าช่องพระกรรณและพระนาสิก ทรงแผ่พระชีวหา
ปกปิดถึงที่สุดพระนลาตทั้งสิ้น ข้าพระองค์ได้เห็นพระ-
ลักษณะของพระองค์ บริบูรณ์พร้อมด้วยพยัญชนะ จึง
ลงความสันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธเจ้าแน่ แล้วบวชพร้อม
ด้วยพวกศิษย์ ข้าพระองค์พร้อมด้วยศิษย์ ๓๐๐ คน ออก
บวชเป็นบรรพชิต เมื่อข้าพระองค์ทั้งหลายบวชแล้วยัง
ไม่ถึงกึ่งเดือน ได้บรรลุถึงความดับทุกข์ทั้งหมด ข้า-
พระองค์ทั้งหลายร่วมกันทำกรรม ในบุญเขตอันยอดเยี่ยม
ท่องเที่ยวไปร่วมกัน คลายกิเลสได้ร่วมกัน เพราะได้
ถวายไม้กลอนทั้งหลาย ข้าพระองค์จึงอยู่ในธรรมเป็น
อันมาก เพราะกุศลที่ได้ทำแล้วนั้น ข้าพระองค์ย่อมได้
เหตุ ๘ ประการ คือข้าพระองค์เป็นผู้อันเขาบูชาในทิศ

ทั้งหลาย ๑ โภคสมบัติของข้าพระองค์นับไม่ถ้วน. ข้า-
พระองค์เป็นที่พึ่งของคนทั้งปวง ๑ ความสะดุ้งหวาดเสียว
ไม่มีแก่ข้าพระองค์ ๑ ความป่วยไข้ไม่มีแก่ข้าพระองค์ ๑
ข้าพระองค์ย่อมรักษาอายุได้ยืนนาน ๑ ข้าพระองค์เป็นผู้
มีผิวพรรณละเอียดอ่อน เมื่ออยู่ในที่ฝนตก ๑ เพราะได้
ถวายไม้กลอน ๘ อัน ข้าพระองค์จึงได้อยู่ในหมวดธรรม
อีกข้อหนึ่ง คือปฏิสัมภิทาและอรหัตต์ นี่เป็นข้อที่ ๘ ของ
ข้าพระองค์. ข้าแต่พระมหาราชา ข้าพระองค์มีกรรมเครื่อง
อยู่ อันอยู่จบหมดแล้ว ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ
เป็นบุตรของพระองค์ชื่อว่าอัญญาโคปานตี. เพราะได้ถวาย
เสาศี ๕ ต้น ข้าพระองค์จึงอยู่ในธรรมเป็นอันมาก ด้วย
ศีลกรรมที่ทำแล้วนั้น ข้าพระองค์ย่อมได้เหตุ ๕ ประการ
คือข้าพระองค์เป็นผู้ไม่หวั่นไหวด้วยเมตตา ๑ มีโภค-
สมบัติไม่รู้จักพร่อง ๑ มีถ้อยคำควรเชื่อถือได้ โดยที่ข้า-
พระองค์ไม่ต้องกำจัด ๑ จิตของข้าพระองค์ไม่หวาดกลัว ๑
ข้าพระองค์ไม่เป็นภัยอันตรายต่อใคร ๆ ๑ ด้วยกุศลธรรม
ที่ทำแล้วนั้น ข้าพระองค์จึงเป็นผู้ปราศจากมลทินในพระ-
ศาสนา. ข้าแต่พระมหาราชา ข้าพระองค์มีวิระเจ้า ภิกษุสาวกของพระองค์
มีความเคารพ มีความยำเกรง ได้ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มี
อาสวะ ถวายบังคมพระองค์ ข้าพระองค์ได้ทำบัลลังก์
อันทำอย่างสวยงามแล้ว จัดตั้งไว้ในศาลา ด้วยกุศล

กรรมที่ทำไว้นั้น ข้าพระองค์ยอมได้เหตุ ๕ ประการ คือ
ยอมเกิดในสกุลสูง มีโภคสมบัติมาก ๑ เป็นผู้ม
สมบัติทั้งปวง ๑ ไม่มีความตระหนี่ ๑ เมื่อข้าพระองค์
ปรารถนาจะไป บัลลังก์ก็ยอมตั้งรออยู่ ๑ ย่อมไปสู่ที่
ปรารถนาพร้อมด้วยบัลลังก์อันประเสริฐ ๑ เพราะการ
ถวายบัลลังก์นั้น ข้าพระองค์กำจัดความมืดได้ทั้งหมด
ข้าแต่พระมหามุนี พระเถระผู้บรรลุลิขิตและผล
ทั้งปวง ถวายบังคมพระองค์ ข้าพระองค์ทำกิจทั้งปวงอัน
เป็นกิจของผู้อื่นและของตนเสร็จแล้ว ด้วยกุศลกรรม
ที่ทำแต่นั้น ข้าพระองค์ได้เขาไปสู่บุรีอันมีภัย ข้า-
พระองค์ได้ถวายเครื่องบริโศก ในศาลาที่สร้างสำเร็จแล้ว
ด้วยกุศลกรรมที่ทำแต่นั้น ข้าพระองค์ได้เข้าถึงความ
เป็นผู้ประเสริฐ. ผู้ฝึกเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลก ผู้ฝึก
เหล่านั้นยอมฝึกช้างและม้า ย่อมให้ทำเหตุต่างๆ นานา
แล้วฝึกด้วยความทารุณ ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า พระองค์
หาได้ฝึกชายและหญิงเหมือนอย่างนั้นไม่ พระองค์ทรงฝึก
ในวิธีฝึกอันสูงสุด โดยไม่ต้องใช้อาชาญา ไม้ใช้ศาสตรา
พระมุนีทรงสรรเสริญคุณแห่งทาน ทรงฉลาดในเทศนา
และพระมุนีตรัสปัญหาข้อเดียว ยังคน ๓๐๐ คนให้ตรัสรู้
ได้ ข้าพระองค์ทั้งหลาย อันพระองค์ผู้เป็นสารถิฝึกแล้ว
พ้นวิเศษแล้ว ไม่มีอาสวะ บรรลุลิขิตและผลทั้งปวง

ดับแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ. ในกัปที่แสนแต่กัปนี้
ข้าพระองค์ได้ถวายทานใดในกาลใด ด้วยทานนั้น ภัย
ทั้งปวงล่วงพ้นไปแล้ว นี่เป็นผลแห่งการถวายศาลา ข้า-
พระองค์ได้เผาภิเษกทั้งหลายแล้ว... ฯลฯ ...พระพุทธ-
ศาสนาข้าพระองค์ได้ทำเสร็จแล้ว.

ก็ท่านพระเสลเถระ ครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระ-
ศาสดา เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตผล จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ นับแต่วันที่
ข้าพระองค์ทั้งหลายถึงสรณคมน์ ล่วงไปแล้วได้ ๗ วัน
ครบ ๘ วันเข้าวันนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นผู้มีอินทรีย์
อันฝึกแล้ว ในศาสนาของพระองค์ ดังนี้ .

คำอันเป็นคถานี้มีความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ
ด้วยจักขุ ๕ เพราะเหตุที่ในวันที่ ๘ อันผ่านไปแล้วจากวันนี้ พวกข้า-
พระองค์ได้ถึงสรณะนั้น เพราะฉะนั้น พวกข้าพระองค์ได้เป็นผู้ฝึกแล้ว
ด้วยการฝึกในศาสนาของพระองค์ได้ ๗ วัน นำอัสจรรย อานุภาพแห่ง
สรณคมน์ของพระองค์. เบื้องหน้าแต่นั้นไป ได้ชมเชย (พระศาสดา)
ด้วยคาถา ๒ คาถานี้ว่า

พระองค์เป็นผู้ตื่นแล้ว และทรงปลุกผู้อื่นให้ตื่นอีก
ด้วย พระองค์เป็นครูผู้สั่งสอนทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย
เป็นจอมปราชญ์ ทรงครอบงำมารและเสนามาร ทรงตัด

อนุสัยได้แล้ว ทรงข้ามห้วงแห่งสังสารวัฏได้แล้ว ยังทรง
ทำให้หมู่อัตว์ข้ามห้วงแห่งสังสารวัฏได้ด้วย ทรงก้าวล่วง
อุปธิได้แล้ว ทรงทำลายอาสวะทั้งหลายได้แล้ว ทรงเป็น
ผู้ไม่มีความยึดมั่น ทรงละความขลาดกลัวต่อภัยได้แล้ว
ดุจราชสีห์ไม่ครั่นคร้ามต่อหมู่นี้อะนั่น.

ในกาลาสุดท้าย ได้ทูลขอถวายบังคมพระศาสดาว่า

ภิกษุ ๓๐๐ รูปนี้ พวกกันมายืนประณมอัญชลีอยู่พร้อม
หน้า ขอพระองค์โปรดทรงเหยียดฝ่าพระบาททั้งสองมา
เถิด ภิกษุผู้ประเสริฐทั้งหลาย จะขอถวายบังคมพระองค์
ผู้เป็นศาสดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตุวํ พุทฺโธ** ความว่า พระองค์เท่านั้น
เป็นพระสัมพันธุญฺฑุทฺธเจ้าในโลกนี้. พระองค์เท่านั้น ชื่อว่าเป็นพระ-
ศาสดา เพราะทรงสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายด้วยประโยชน์ปัจจุบันเป็นต้น.
ชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำมาร เพราะทรงครอบงำพวกมารทั้งปวง. ชื่อว่าเป็น
มุณี เพราะความเป็นผู้รู้.

บทว่า **อนุสย เจตฺวา** ได้แก่ ตัดอนุสัยมีกามราคะเป็นต้น ด้วย
ศาสตราคือพระอริยมรรค.

บทว่า **ติณฺโณ** ความว่า พระองค์เองทรงข้ามโอฆะใหญ่ คือสังสาร
ได้แล้ว ยังทรงให้เหล่าสัตว์นี้ข้ามไปด้วยหัตถ์คือเทศนา.

บทว่า **อุปฺธิ** ได้แก่ อุปธิทั้งปวงมีขันธูปธิเป็นต้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๑ ตอน ๔ - หน้าที่ 121

บทว่า อนุปาทาโน ได้แก่ ทรงละกามุปาทานเป็นต้น ได้ทั้งหมด.
พระเถระครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว พร้อมทั้งบริษัทได้ถวายบังคมพระศาสดา
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาเสลเถรคาถาที่ ๖

๗. ภัททียกาลิโคธาปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยความสุขอื่นจากความสุขในวิเวกไม่มี

[๓๕๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนข้าพระองค์จะไปไหน
ก็ขึ้นคอช้างไป แม้จะนุ่งห่มผ้า ก็นุ่งห่มแต่ผ้าที่ส่งมาจาก
แคว้นกาลิมบีเณ้อันละเอียด แม้จะบริโภค ก็บริโภคแต่
อาหารล้วนเป็นข้าวสาลี พร้อมด้วยเนื้ออันสะอาดมีโอชา-
รส ถึงกระนั้น ความสุขนั้นก็หาได้ทำจิตของข้าพระองค์
ยินดีเหมือนความสุขในวิเวกในบัดนี้ไม่ แต่เดี๋ยวนี้

ข้าพระองค์ผู้มีนามว่าภัททียะ เป็นโอรสของพระนางกาลิ-
โคธา เป็นผู้เจริญประกอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหาร
ที่ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เฟง
ฉานอยู่ บัดนี้ข้าพระองค์ผู้ชื่อว่าภัททียะ เป็นโอรสของ
พระนางกาลิโคธา ถือการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ประ-
กอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหารที่ได้มาด้วยการ
บิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เฟงฉานอยู่ บัดนี้

ข้าพระองค์ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ประกอบด้วย
ความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ใช้แต่ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร
ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเที่ยว
บิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร ประกอบด้วยความ
เพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการนั่งฉันทนอาสนะแห่ง-
เดียวเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระ-

องค์ถือการฉันอาหารเฉพาะในบาตรเป็นวัตร ประกอบ
ด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการห้ามอาหารที่
เขานำมาถวายภายหลังเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร...
บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ประกอบด้วย
ความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร
ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการ
อยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้
ข้าพระองค์ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร ประกอบด้วย
ความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ในเสนาสนะ
ตามที่ท่านจัดให้เป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้
ข้าพระองค์ถือการนั่งเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร...
บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเป็นผู้มักน้อยเป็นวัตร ประกอบ
ด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเป็นผู้สันโดษ
เป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์
ถือการเป็นผู้ชอบสงัดเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร...
บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นวัตร
ประกอบด้วยความเพียร... บัดนี้ ข้าพระองค์นามว่า
ภททियะเป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา เป็นผู้ปรารถ
ความเพียร ประกอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหารที่
ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เฟง
ฉานอยู่... ข้าพระองค์ละทิ้งเครื่องราชูปโภค คือ จาน
ทองคำอันมีราคา ๑๐๐ ตำลึง ซึ่งประกอบไปด้วยลวดลาย

อย่างงดงาม วิจิตรไปด้วยภาพทั้งภายในและภายนอกนับ
ได้ตั้ง ๑๐๐ มาใช้บาตรดินใบนี้ นี่เป็นการอภิเษกครั้งที่สอง
แต่ก่อนข้าพระองค์มีหมู่ ทหารถือดาบรักษามนกำแพงที่
ล้อมรอบซึ่งสูง และที่ป้อมและซุ้มประตูพระนครอย่าง
แน่นหนา ก็ยังมีความหวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ บัดนี้
ข้าพระองค์ผู้ชื่อว่าภักทียะ เป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา
เป็นผู้เจริญ ไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ละความขลาดกลัว
ภัยได้แล้ว มาหยั่งลงสู่ป่า เฟงฉานอยู่ ข้าพระองค์ตั้งมั่น
อยู่ในศีลขันธุ์ อบรมสติปัญญา ได้บรรลุถึงความสิ้นไป
แห่งสังโยชน์ทั้งปวงโดยลำดับ.

จบภักทียะกาลิโคธาปุตตเถรคาถา

อรรถกถากาลิโคธาปุตตภักทียะเถรคาถาที่ ๗

คาถาของท่านพระภักทียะเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ยาคี เม หตุถิสีวาย
ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาริการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปาง
ก่อนทั้งหลาย ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระ บังเกิดในตระกูล
มีโภคะมาก พอรู้เดียงสาแล้ว วันหนึ่ง กำลังฟังธรรมอยู่ในสำนักของ
ศาสดา ได้เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศ
ของภิกษุผู้มีสกุลสูง แม้ตนเองก็ปรารถนาฐานันดรนั้น ได้ถวายมหาทาน
แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ตลอดสัปดาห์ แล้วได้กระทำ
ประณิธานไว้.

๑. บาลีเป็นภักทียะกาลิโคธาปุตตเถระ.

ฝ่ายพระศาสดาทรงเห็นว่าประณิธานของเขานั้น สำเร็จโดยไม่มี
อันตรายข้อขัดข้อง จึงทรงพยากรณ์ให้ ฝ่ายกุลบุตรนั้นครั้งได้สดับพยากรณ์
นั้น จึงทูลถามถึงกรรมที่จะให้ขึ้นไปเพื่อความเป็นผู้มีสกุลสูง แล้ว
กระทำบุญเป็นอันมากตลอดชีวิต มีอาทิอย่างนี้คือ ให้สร้างสถานที่
ฟังธรรม ๑ ถวายที่นั่งในมณฑปที่ฟังธรรม ๑ ถวายพัด กระทำสักการะ
บูชาพระธรรมกถึก ๑ ถวายเรือนที่อาศัยให้เป็นโรงอุโบสถ ๑ จุดจาก
อศัตถาพนั้นท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ถัดจากกาลแห่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะ ก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายจะ
เสด็จอุบัติขึ้น (เขา) บังเกิดในเรือนของกุกุมพีในเมืองพาราณสี ได้เห็น
พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นอันมากที่ขบิณฑบาต แล้วมาประชุมในที่แห่ง
เดียวกันแบ่งภัตตาหารกัน จึงลาดแผ่นหินลาดในที่นั้นแล้วตั้งน้ำล้างเท้า
เป็นต้นไว้ ได้บำรุงจนตลอดอายุ.

เขาท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ตลอดพุทธันดรหนึ่ง
ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลศากยราชในนครกบิลพัสดุ์ ได้มี
ชื่อว่า ภัททิยะ. ภัททิยะนั้นเจริญวัยแล้ว เมื่อพระศาสดาพร้อมกับภิกษุ
กษัตริย์ ๕ รูปมีพระอนุรุทธะเป็นต้น ประทับอยู่ในอนุปิยัมพวัน จึง
บวชในสำนักของพระศาสดา ได้บรรลुพระอรหัต.

กาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่พระอริยะในพระ-
เชตวัน ทรงสถาปนาท่านพระภัททิยะนั้นไว้ในตำแหน่งผู้เลิศแห่งภิกษุ
ทั้งหลายผู้มีตระกูลสูง. ท่านยังอยู่ด้วยผลสุขและนิพพานสุข. จะอยู่ในป่า
ก็คือนอนที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่าง ๆ ก็ดี เปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ
สุขหนอ. ภิกษุทั้งหลายได้ฟังดังนั้น จึงกราบทูลแด่พระศาสดาว่า ท่าน

พระภททิยะโอรสพระนางกาลิโคธา กล่าวเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ เห็นจะไม่ยินดีประพุดิพรหมจรรย์.

พระศาสดารับสั่งให้เรียกท่านมาแล้วตรัสถามว่า ภททิยะ ได้ยินว่า เธอพูดบ่อย ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ ดังนี้ จริงหรือ ? ท่านพระภททิยะ ทูลรับว่า จริง พระเจ้าข้า แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในกาลก่อน เมื่อข้าพระองค์ครองราชย์ ได้มีการจัดอารักขาเป็นอย่างดี แม้ถึงอย่างนั้นข้าพระองค์ยังกลัว หวาดเสียว ระแวงอยู่ แต่บัดนี้ ข้าพระองค์บวชแล้ว ไม่กลัวไม่หวาดเสียว ไม่ระแวงอยู่ ดังนี้แล้ว ได้บันลือสีหนาท ณ เบื้องพระพักตร์ของพระศาสดา ด้วยคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนข้าพระองค์จะไปไหน ก็ขึ้นคอช้างไป แม้จะนุ่งห่มผ้า ก็นุ่งห่มผ้าที่ส่งมาจาก แคว้นกาสิมิเนื้ออันและเอียด แม้จะบริโภคน้ำ ก็บริโภคน้ำแต่อาหารล้วนเป็นข้าวสาลี พร้อมด้วยเนื้ออันสะอาดมีโอชารส ถึงกระนั้น ความสุขนั้น ก็หาได้ทำจิตของข้าพระองค์ให้ยินดีเหมือนความสุขในวิเวกในบัดนี้ไม่. แต่เดี๋ยวนี้ ข้าพระองค์ผู้มีนามว่าภททิยะ เป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา เป็นผู้เจริญ ประกอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหารที่ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เฟงฉานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ผู้มีชื่อว่าภททิยะ เป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา ถือการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ยินดีแต่อาหารที่ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาต ไม่ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เฟงฉานอยู่.

บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ประกอบด้วย
ด้วยความเพียร ๗๑ ๗ เฟงฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์
ใช้แต่ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ๗๑ ๗
เฟงฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเที่ยวบิณฑบาตตาม
ลำดับตรอกเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ๗๑ ๗
เฟงฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการนั่งฉันบนอาสนะ
แห่งเดียวเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ๗๑ ๗ เฟง
ฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการฉันอาหารเฉพาะในบาตร
เป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ๗๑ ๗ เฟงฌานอยู่.
บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการฉันอาหารที่เขานำมาถวายภาย-
หลังเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ๗๑ ๗ เฟงฌานอยู่.
บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ประกอบด้วย
ความเพียร ๗๑ ๗ เฟงฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือ
การอยู่โคนไม้เป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ๗๑ ๗
เฟงฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร
ประกอบด้วยความเพียร ๗๑ ๗ เฟงฌานอยู่. บัดนี้
ข้าพระองค์ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตร ประกอบด้วยความ
เพียร ๗๑ ๗ เฟงฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการอยู่
ในเสนาสนะตามที่จัดให้เป็นวัตร ประกอบด้วยความ
เพียร ๗๑ ๗ เฟงฌานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการไม่
นอนเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ๗๑ ๗ เฟงฌานอยู่.
บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเป็นผู้มีกน้อยเป็นวัตร ประกอบ

ด้วยความเพียร ๗๑๗ เฟ่งฉานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์
ถือการเป็นผู้สันโดษเป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ๗๑๗
เฟ่งฉานอยู่. บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการเป็นผู้ชอบความสงบ
เป็นวัตร ประกอบด้วยความเพียร ๗๑๗ เฟ่งฉานอยู่.
บัดนี้ ข้าพระองค์ถือการไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นวัตร
ประกอบด้วยความเพียร ๗๑๗ เฟ่งฉานอยู่. บัดนี้
ข้าพระองค์นามว่าภททิสะ เป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา
เป็นผู้ปรารภความเพียร ประกอบด้วยความเพียร ยินดี
แต่อาหารที่ได้มาด้วยการเที่ยวบิณฑบาต ไม่ถ่อมมันในสิ่ง
ใด ๆ เฟ่งฉานอยู่. ข้าพระองค์ละทิ้งเครื่องราชูปโภค
คือจันทองคำอันมีค่า ๑๐๐ ตำลึง ซึ่งประกอบด้วยลวดลาย
งดงาม วิจิตรด้วยภาพทั้งภายในและภายนอกนับได้ตั้ง
๑๐๐ มาใช้บาตรดินใบนี้ นี่เป็นอภิเษกครั้งที่สอง. แต่ก่อน
ข้าพระองค์ มีหมู่ทหารถือดาบรักษานกัมแพงที่ล้อมรอบ
ซึ่งสูง และที่ป้อมและซุ้มประตูพระนครอย่างเป็นทางการ
ก็ยังมีความหวาดเสียวอยู่เป็นนิจ บัดนี้ ข้าพระองค์ผู้ชื่อว่า
ภททิสะ เป็นโอรสของพระนางกาลิโคธา เป็นผู้เจริญ
ไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ละความขลาดกลัวภัยได้แล้ว
ได้หยั่งลงสู่ป่า เฟ่งฉานอยู่. ข้าพระองค์ตั้งมั่นอยู่ใน
ศีลขันธ อบรมสติปัญญา ได้บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์
ทั้งปวงโดยลำดับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาค์ เม หตุถิกิวยะ ดังนี้ เป็นต้น

ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนข้าพระองค์แม่เมื่อจะไปก็นั่งบนคอช้างไป คือเที่ยวไป. แม่เมื่อจะนุ่งห่มผ้า ก็นุ่งห่มผ้าพิเศษที่ทอในแคว้นกาสิมีเนื้อละเอียด คือสัมผัสสบาย. แม่เมื่อจะบริโภคน้ำข้าวสุก ก็บริโภคน้ำข้าวสุกทั้งเก่าและหอมอันเก็บไว้ ๓ ปี ชื่อว่าลาดข้าวกับเนื้ออันสะอาด เพราะเป็นข้าวลาดด้วยเนื้อสะอาดมีเนื้อนุกกระพอนและนุกยุงเป็นต้น. ความสุขนั้นไม่ได้กระทำจิตของข้าพระองค์ให้ยินดี เหมือนดังที่พระเถระแสดงวิเวกสุขในบัดนี้ จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่าบัดนี้ ภททิยะนั้น เป็นผู้เจริญดังนี้. ก็ในที่นี้ พึงทราบวาท่านถือเอายานคือม้าและรถด้วยศัพทว่า ช้าง ถือเอาเครื่องราชอสังการทุกอย่างด้วยศัพทว่า ผ้า ถือโภชนะทุกชนิดด้วยศัพทว่า ข้าวสุก.

บทว่า โสชช ความว่า วันนี้ คือบัดนี้ พระภททิยะนั้นดำรงอยู่ในบรรพชา.

บทว่า ภทฺโท ความว่า ชื่อว่าผู้เจริญ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลคุณเป็นต้น.

บทว่า สาทติโก ได้แก่ ผู้ประกอบในความเพียรติดต่อกันในธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน.

บทว่า อัญญาปตฺตาคเต รโต ได้แก่ เป็นผู้ยินดียิ่งในอาหารที่อยู่ในบาตรคือที่นับเนื่องในบาตร ด้วยการเที่ยวแสวงหา อธิบายว่าเป็นผู้สันโดษด้วยอาหารที่อยู่ในบาตรนั้นเท่านั้น.

บทว่า ฌายติ ได้แก่ พงอยู่ด้วยฌาน อันสัมปยุตด้วยผลสมาบัติ.

บทว่า ปุตุโต โคธาย ได้แก่ เป็นโอรสของพระนางกษัตริย์
พระนามว่ากาลิโคธา.

บทว่า ภทฺธิโซ ความว่า พระเถระผู้มีนามอย่างนี้กล่าว กระทำ
ตนเองให้เป็นคุณคนอื่น.

ชื่อว่าผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เพราะห้ามคบหบดีจิวร แล้วสมათาน
องค์แห่งภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร. ชื่อว่าผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็น
วัตร เพราะห้ามสังฆภต แล้วสมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการเที่ยว
บิณฑบาตเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตร เพราะห้ามอดิเรกจีวร
แล้วสมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตร. ชื่อว่าผู้ถือการเที่ยว
บิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร เพราะห้ามการเที่ยวบิณฑบาตโลเล แล้ว
สมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร,
ชื่อว่าผู้ถือการนั่งฉันทบนอาสนะเดียวเป็นวัตร เพราะห้ามการฉันทบนอาสนะ
ต่าง ๆ แล้วสมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการนั่งฉันทบนอาสนะแห่งเดียวเป็น
วัตร, ชื่อว่าผู้ถือการฉนในบาตรเป็นวัตร เพราะห้ามภาชนะใบที่สอง
แล้วสมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการฉนในบาตรเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการ
ห้ามอาหารที่เขานำมาถวายภายหลังเป็นวัตร เพราะห้ามโภชนะที่เหลือเพื่อ
แล้วสมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการห้ามอาหารที่เขานำมาถวายภายหลังเป็น
วัตร, ชื่อว่าผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เพราะห้ามเสนาสนะใกล้บ้าน แล้ว
สมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็น
วัตร เพราะห้ามการอยู่ที่มุงบัง แล้วสมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่
โคนไม้เป็นวัตร. ชื่อว่าผู้ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร เพราะห้ามการอยู่ที่
มุงบังและโคนไม้ แล้วสมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร

ชื่อว่าผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะห้ามที่ซึ่งมิใช่ป่าช้า แล้วสมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร เพราะห้ามความโลเลในเสนาสนะ แล้วสมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร, ชื่อว่าผู้ถือการนั่งเป็นวัตร เพราะห้ามการนอน แล้วสมათานองค์แห่งภิกษุผู้ถือการนั่งเป็นวัตร, ความสังเขปในที่นี้มีเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดารพึงถือเอาชุดงค์กถา โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคนั่นเถิด.

บทว่า อจฺจุเจ ได้แก่ ในที่สูงเป็นต้น หรือชื่อว่าสูง เพราะเป็นปราสาทชั้นบน.

บทว่า มณฺฑลฺปิการุ ได้แก่ ล้อมด้วยกำแพง โดยอาการเป็นวงกลม.

บทว่า ทพฺพหฺมณฺฑลฺโกฏฺฐเก ได้แก่ ประกอบด้วยป้อมและซุ้มประตูอันมั่นคง อธิบายว่า ในเมือง.

ในบทว่า สตี ปญฺญญจ นี้ พระเถระกล่าวถึงสมาธิ โดยหัวข้อคือสติ ซึ่งท่านหมายเอาผลสมาบัติและนิโรธสมาบัติ กล่าวไว้ว่า อบรมสติ และปัญญา ดังนี้. คำที่เหลือง่ายทั้งนั้น เพราะมีนัยดังกล่าวไว้ในที่นั้น ๆ แล้วทั้งนั้น.

พระเถระบันลือสีหนาท ณ เบื้องพระพักตร์ของพระศาสดาด้วยประการฉะนี้. ภิกษุทั้งหลายได้ฟังดังนั้น ได้พากันเลื่อมใสยิ่งแล้ว.

จบอรรถกถากาลิโคธาปุตตภทฺทียเถรคาถาที่ ๗

๘. องคุลิมาลเถรคาถา

ว่าด้วยการหยุดแล้วจากการทำความชั่ว

[๑๕๒] พระองคุลิมาลเถระ สมัยเมื่อยังเป็นโจร ได้กล่าวคาถา
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ดูก่อนสมณะ ท่านสิกำลังเดินอยู่ กลับกล่าวว่า เรา
หยุดแล้ว ส่วนข้าพเจ้าหยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวว่าไม่
หยุด ดูก่อนสมณะ ข้าพเจ้าขอถามความข้อนี้อะท่าน
ท่านกำลังเดินอยู่ เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวว่าหยุดแล้ว
ข้าพเจ้าหยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวว่าไม่หยุด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนองคุลิมาล เราวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงแล้ว
ส่วนท่านยังไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น เราจึงชื่อ
ว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านชื่อว่ายังไม่หยุด.

องคุลิมาลโจรกราบทูลว่า

พระองค์เป็นสมณะที่ชาวโลกกับทั้งเทวโลกบูชาด้วย
เครื่องบูชามากมาย ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพิ่ง
จะเสด็จมาถึงป่าใหญ่เพื่อโปรดข้าพระองค์โดยกาลนาน
หนอ ข้าพระองค์ได้ดับพระคาถา ซึ่งประกอบด้วย
เหตุผลของพระองค์แล้ว จักละเลิกบาปกรรมตั้งพันเสีย.

พระสังคีติกาจารย์ได้กล่าวคาถาไว้ ๒ คาถา ความว่า

ครั้นองคุลิมาลโจรกราบทูลดังนี้แล้ว ก็โยนดาบและ
อาวุธทั้งหมดหญิงลงในหนองน้ำ บ่อน้ำ และในแห ใต้

ถวายเป็นมงคลบาทของพระสุตเจ้า แล้วทูลขอ
บรรพชาจะพระพุทธเจ้า ณ ที่นั่นเอง ทันใดนั้นแล พระ-
พุทธเจ้าประกอบไปด้วยพระมหากุรุณา ทรงแสวงหาคุณ
อันยิ่งใหญ่ เป็นศาสดาของโลกกับทั้งเทวโลก ได้ตรัสว่า
จงเป็นภิกษุมาเถิด เถานี้ความเป็นภิกษุได้มีแก่องคฺลิมาล
โอรสนั้น ในขณะที่นั่นทีเดียว.

เมื่อท่านพระองคฺลิมาลได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ได้บรรลุอรหัต
แล้วเสวยวิมุตติสุขอยู่ เกิดปีติโสมนัส ได้กล่าวคาถาดังสามารถอุทานนี้
ความว่า

ผู้ใดเคยประมาทในตอนต้น ภายหลังเขาไม่ประมาท
ผู้นั้นยอมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้ว
จากหมอกฉะนั้น บาปกรรมที่ทำได้แล้ว อันผู้ใดยอมปิด
กั้นไว้ด้วยกุศล ผู้นั้นยอมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือน
พระจันทร์พ้นแล้วจากหมอกฉะนั้น ภิกษุใดแล แม้จะ
ยังหนุ่ม ประกอบความชวนชวายนในพระพุทธศาสนา ภิกษุ
นั้นยอมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้ว
จากหมอกฉะนั้น ก็ผู้ที่เป็นข้าศึกต่อเรา ขอจงพึงธรรม-
กถาที่เราได้ฟังแล้วในสำนักของพระศาสดา ขอจงประ-
กอบความชวนชวายนในพระพุทธศาสนา ขอจงคบหากับ
มนุษย์ผู้เป็นสัตบุรุษ ซึ่งถ้อยมันแต่ธรรมอย่างเดียว ก็ผู้
เป็นข้าศึกต่อเรา ขอเชิญพึงธรรมของท่านผู้กล่าวสรร-
เสริญความอดทน ผู้มีปกติสรรเสริญความไม่โกรธ ตาม

เวลาอันสมควร และขอจงปฏิบัติตามธรรมอันสมควรแก่
ธรรมนั้นเถิด ขออย่าเบียดเบียนเราและชาวประชาหรือ
ว่าสัตว์อื่นใดเลย พึงบรรลुकความสงบอย่างเยี่ยม และพึง
รักษาตัวทั้งปวงให้เป็นเหมือนบุตรที่รักเถิด ก็ชาวนาที่
ต้องการน้ำย่อมไขน้ำไป ช่างศรย่อมดัดลูกศร ช่างไม้ย่อม
ถากไม้ บัณฑิตย่อมฝึกตน คนบางพวกฝึกช่างและม้า
เป็นต้น ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยขอบ้าง ด้วยเส้นบาง ส่วน
เราเป็นผู้อันพระศาสดาผู้คงที่ทรงฝึกแล้ว โดยไม่ได้ทรง
ใช้อาชาและศัสตรา, เมื่อก่อนเรามีชื่อว่า อหิงสกะ ผู้
ไม่เบียดเบียน แต่เรายังเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ วันนี้เราเป็น
ผู้มีชื่อจริง ไม่เบียดเบียนใคร แต่ก่อนเราเป็นโจรลือชา
ทั่วไปว่าองคฺลิมาล ถูกห้วงน้ำใหญ่พัดไปจนได้มาพบพระ-
พุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งเข้า ครั้งก่อนเรามีมือเปื้อนด้วยโลหิต
ลือชื่อไปทุกทิศว่าองคฺลิมาล แต่บัดนี้ องคฺลิมาลได้มาพบ
พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งเข้าแล้ว ถอนค้นหาเครื่องนำไปสู่
ภพน้อยภพใหญ่ขึ้นได้แล้ว เราได้ทำกรรมเช่นนั้นอันเป็น
เหตุให้ไปสู่ทุกคติเป็นอันมาก จึงต้องมารับผลกรรมที่ทำไว้
แต่บัดนี้ เราบริโภคโภชนะโดยไม่เป็นหนี้ คนพาลผู้มี
ปัญญาทราวม ย่อมประกอบตามความประมาท ส่วนนัก
ปราศรัย ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์
อันประเสริฐสุดฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าประกอบตาม
ความประมาท อย่าประกอบความสนิทสนมด้วยความ

ยินดีในกาม เพราะว่าผู้ไม่ประมาทเพ่งพินิจอยู่ ย่อมถึง
ความสุขอันไพบูรณ์ การที่เรามาสู่สำนักของพระศาสดา
เป็นการมาดีแล้ว มิใช่ว่าเป็นการมาไม่ดี การที่เราคิดจะ
บวชในสำนักของพระศาสดานี้ ก็มิใช่เป็นความคิดที่
เหลวเลย เพราะเป็นการเข้าถึงธรรมอันประเสริฐ ในธรรม
ทั้งหลายที่พระศาสดาทรงจำแนกดีแล้ว การที่เรามาสู่
สำนักของพระศาสดานี้ เป็นการมาดีแล้ว มิใช่ว่าเป็น
การมาไม่ดี การที่เราคิดจะมาบวชในสำนักของพระ-
ศาสดานี้ ก็มิใช่เป็นความคิดที่เหลวเลย เราได้บรรลุ
วิชา ๓ ตามลำดับ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
เสร็จแล้ว แต่ก่อนเราอยู่ในป่า โคนไม้ ภูเขา หรือใน
ถ้ำทุก ๆ แห่ง มีใจหวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เราผู้อันพระ-
ศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วไม่ไปในบ่วงมาร จะยืน เดิน
นั่ง นอนก็เป็นสุข เมื่อก่อนเรามีเชื้อชาติเป็นพราหมณ์
มีกรรมเป็นที่ถือปฏิบัติสขิบริสุทธิตั้งหลายฝ่าย บัดนี้ เราเป็น
โอรสของพระสุคตศาสดา ผู้เป็นพระธรรมราชา เราเป็น
ผู้ปราศจากตัณหาแล้ว ไม่ถือมั่น คุ่มครองทวาร ตำรวม
ดีแล้ว เราตัดรากเหง้าของทุกข์ได้แล้ว บรรลุถึงความสิ้น
อาสวะแล้ว เรามีความคุ้นเคยกับพระศาสดา ทำตามคำ
สอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลง
แล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นแล้ว.

จบองค์อุทเทสเถรคาถา

อรรถกถาองคฺลิมาลเถรคาถาที่ ๘

คาถาของท่านพระองค์ลิมาลเถระ มีคำเริ่มต้นว่า **คจฺฉํ วเทถิ สมณจิโตมฺหิ** ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน สิ่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งวิภูฏะไว้ในภพนั้น ๆ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดเป็นบุตรพรหมณ์นามว่าภักควะ ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าโกศลในเมืองสาวัตถี, ในวันที่ท่านเกิด อาวุธนานาชนิดทั่วทั้งพระนครลูกโปลง และพระแสงมงคฺลของพระราชา ซึ่งวางอยู่บนดั่งที่บรรทมก็ลูกโปลงด้วย พระราชาทรงเห็นดั่งนั้นทรงกลัวหวาดเสียวบรรทมไม่หลับ.

ในเวลานั้น ปุโรหิตตรวจดูคานักษัตริ จึงได้กระทำการตกลงว่ามีทารกเกิดแล้วในโจโรฤกษ์ ฤกษ์โจร. เมื่อราตรีสว่าง ท่านปุโรหิตเข้าไปเฝ้าพระราชา ทูลถามถึงความบรรทมสบาย. พระราชาตรัสว่า จะนอนสบายมาแต่ไหน อาจารย์ ตอนกลางคืน พระแสงมงคฺลของฉันทลูกโปลงข้อนั้นจักมีผลเป็นอย่างไรหนอ. ปุโรหิตกราบทูลว่า อย่าทรงกลัวเลยพระเจ้าข้า ทารกเกิดในเรือนของข้าพระองค์, ด้วยอนุภาพของทารกนั้น แม้อาวุธนานาชนิด ทั่วทั้งพระนครก็ลูกโปลง. พระราชาตรัสถามว่า จักเป็นอย่างไรละ อาจารย์. ปุโรหิตทูลว่า ทารกจักเป็นโจร พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า จักเป็นโจรเที่ยวไปคนเดียว หรือว่าเป็นหัวหน้าคณะ. ปุโรหิตทูลว่า เป็นโจรเที่ยวไปผู้เดียว พระเจ้าข้า, จักให้พวกข้าพระองค์ฆ่าเขาไหมพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้าเป็นโจรเที่ยวไปคนเดียวไซ้ร้พวกท่านจงเลี้ยงเขาไว้ก่อน เมื่อจะตั้งชื่อเขา เพราะเหตุที่เขาเมื่อจะเกิด

ได้เกิดมาเบียดเบียนพระหฤทัยของพระราชา เพราะฉะนั้น จึงตั้งชื่อว่า อหิงสกะ ภายหลังจึงเรียกชื่อว่า อหิงสกะ เหมือนที่พูดกันว่า เห็นแล้วก็พูดเสียว่าไม่เห็นจะนั่น.

อหิงสกะนั้น เติบโตแล้ว ทรงกำลังเท่าช้างสาร ๗ เชือก เพราะกำลังแห่งบุรพกรรม, อหิงสกะนั้นมีบุรพกรรมดังนี้ :-

ในคราวที่โลกว่างจากพระพุทธเจ้า เขาบังเกิดเป็นชวานา ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งเปียกน้ำฝน มีจีวรชุ่ม ถูกความหนาวเบียดเบียน เข้าไปยังพื้นที่นาของตน เกิดความโสมนัสว่า บุญเขตปรากฏแก่เราแล้ว จึงได้ก่อไฟถวาย. ด้วยกำลังแห่งกรรมนั้น เขาจึงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยกำลังแรงและกำลังเขาวน ในที่ที่เกิดแล้ว ๆ ในอรรถาพสุคทัยนี้ จึงทรงกำลังเท่าช้างสาร ๗ เชือก.

อหิงสกะนั้นไปเมืองตักกศิลา เป็นธัมมัตเววสิก (คือศิษย์ชนิดทำการทำงานให้อาจารย์) ในสำนักอาจารย์ทิสปาโมกษ์ เรียนศิลปะ ปฏิบัติพรหมณ์ผู้อาจารย์ และภรรยาของอาจารย์โดยเคารพ. ด้วยเหตุนี้ นางพรหมณีนั่น จึงได้ทำการสงเคราะห์เขาด้วยอาหารเป็นต้นที่มีอยู่ในเรือน. พวกมาณพอื่น ๆ อวดตนไม่ได้ ซึ่งการสงเคราะห์นั้น จึงได้ทำให้แตกกับอาจารย์. พรหมณ์ไม่เชื่อคำของมาณพเหล่านั้น ๒-๓ วาระ มาภายหลังเชื่อ คิดว่า มาณพมีกำลังมาก ใคร ๆ ไม่อาจฆ่าได้ เราจักฆ่าเขาด้วยอุบาย จึงกล่าวกะมาณพผู้เรียนจบศิลปะแล้ว มาลาเพื่อจะไปเมืองของตนว่า พ่ออหิงสกะ ธรรมดาศิษย์ผู้เรียนจบศิลปะแล้ว จะต้องให้ของค่านับครุ แก่อาจารย์ เจ้าจงให้ของค่านับครุนั้น แก่เรา. อหิงสกะกล่าว ว่า ดีแล้วท่านอาจารย์ ผมจักให้อะไร. พรหมณ์กล่าวว่า เจ้าจงนำเอา นิ้วมือขวาของพวกมนุษย์มา ๑,๐๐๐ นิ้ว. ได้ยินว่า พรหมณ์ได้มีความ

ประสงค์ต่อเขาดังนี้ว่า เมื่อฆ่าคนจำนวนมาก คน ๆ หนึ่งจักฆ่าเขาได้ โดยแท้.

อหิงสกะได้ฟังดังนั้น จึงมุ่งหน้าว่า คนไม่มีความกรุณาที่สะสมไว้นาน ผูกสอดอาวุธ ๕ อย่าง เข้าไปยังป่าชาลินวัน ในแคว้นของพระเจ้าโกศล อยู่ในระหว่างเขาใกล้หนทางใหญ่ ยืนยอคเขาเห็นพวกมนุษย์ผู้เดินไปตามทาง จึงรีบไป (ฆ่าตัด) เอนิ้วมือมาห้อยไว้ที่ยอดไม้. แร้งบ้าง กาบ้าง กินนิ้วมือเหล่านั้น ที่หล่นลงบนพื้นดินก็เปื้อยเนาไป. เมื่อนิ้วมือไม่ครบจำนวนอย่างนี้ จึงเอาค้ายร้อยนิ้วมือที่ได้แล้ว ๆ กระทำให้เป็นพวงแล้วสะพายไหล่ เหมือนคล้องสายขั้ชโยปวิตตะนั้น ตั้งแต่นั้นมา เขาจึงได้มีสมัญญาว่า องคุลิมาล.

เมื่อเขาฆ่าพวกมนุษย์อยู่อย่างนี้ หนทางก็ไม่มีคนใช้เดินทาง. เขาไม่ได้มนุษย์ในหนทาง จึงไปยังอุปัชฌายบ้าน แอบฆ่ามนุษย์ที่มาแล้ว ๆ เอนิ้วมือไป. มนุษย์ทั้งหลายรู้เข้าก็พากันหลีกออกไปจากบ้าน บ้านทั้งหลายก็ร้าง นิคมและชนบทก็เหมือนกัน. ประเทศนั้นได้ถูกเขาทำให้อยู่กันไม่ได้ ด้วยประการฉะนี้. องคุลิมาลได้รวบรวมนิ้วมือได้พันนิ้ว หย่อนอยู่หนึ่งนิ้ว. ลำดับนั้น มนุษย์ทั้งหลายได้กราบทูตถึงอันตรายเพราะโจรนั้นแต่พระเจ้าโกศล. พระราชาจึงรับสั่งให้เที่ยวตีกลองไปในพระนครแต่เช้าตรู่ ว่า พวกเรารับจับองคุลิมาลโจร, พลนิกายจงมา.

นางพราหมณ์ชื่อว่ามีนตานีผู้เป็นมารดาขององคุลิมาล กล่าวกะบิดาขององคุลิมาลนั้นว่า ข้าว่าบุตรของท่านเป็นโจรกระทำได้ดังนี้ ๆ ท่านจงไปเกลี้ยกล่อมเขาว่า อย่าทำเช่นนี้ แล้วพามา พระราชาจะฟังฆ่าเขาโดยประการอื่น. พราหมณ์กล่าวว่า เราไม่ต้องการบุตรเช่นนั้น พระราชา

จงทรงกระทำตามพอพระทัยเถิด. ลำดับนั้น พรหมณีมีความรักบุตร จึงถือเอาเสบียงทางแล้วเดินทางไปด้วยหวังใจว่า เราจักยังบุตรของเรา ให้อยินยอมแล้วพามา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ พรหมณีนี้จะไปด้วยหวังว่าจักนำ องकुलिมาตมา ถ้านางจักไป องकुलिมาตก็จักฆ่ามารดาเสีย ด้วยคิดว่าจะให้ ครอบ ๑,๐๐๐ นิ้ว. ก็องकुलिมาตนั้นเป็นปัจฉิมภิกษุสัตว์ ถ้าเราจักไม่ไปไซ้ร ความเสื่อมใหญ่จักได้มีแล้ว จึงเสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัต ทรง ถือบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง ทรงดำเนินไปด้วยพระบาทสิ้นหนทาง ๓๐ โยชน์ เฉพาะเจาะจงองकुलिมาต ในระหว่างทาง แม้นคนเลี้ยงโคเป็นต้น ห้ามปรามก็เสด็จเข้าถึงป่าชาลินวัน.

ก็ขณะนั้น พอดีเขาได้เห็นมารดาของเขา ครั้นเขาเห็นมารดา แต่ไกล จึงเงื้อดาบวิ่งเข้าไปหมายใจว่า แม้มารดาเราก็จักฆ่า ท่านนิ้วที่ หย่อนให้ครบเต็มพันในวันนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระองค์ใน ระหว่างคนทั้งสองนั้น. องकुलिมาตได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงคิดว่า เรา จะประโยชน์อะไรด้วยการฆ่ามารดาแล้วถือเอานิ้วมือ มารดาเราจะมีชีวิต อยู่เถิด ถ้ากระไรเราพึงปลงชีวิตพระสมณะนี้แล้วถือเอานิ้วมือ จึงเงื้อดาบ ติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปข้างหลัง ๆ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงอิทธาภิสังขาร โดย ประการที่องकुलिมาตแม้จะวิ่งจนสุดแรง ก็ไม่อาจทันพระองค์ทั้งที่พระองค์ เสด็จไปโดยพระอิริยาบถปกติได้. เขาถอยความเร็วลง หายใจครี๊ด ๆ เหนือไหล่ออกจากกรักแร้ทั้งสองข้าง ไม่อาจแม้จะยกเท้าขึ้น จึงยืนเหมือน ต่อไม้ กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า หยุดเถิด หยุดเถิด สมณะ พระผู้มี-

พระภาคเจ้าแม่เสด็จดำเนินอยู่ จึงตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล เธอแหละ
จงหยุด. เขาคิดว่า พระสมณสาकยบุตรเหล่านี้แล มีปกติพูดคำสัจจริง
สมณะนี้ทั้ง ๆ ที่เดินไปก็พูดว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล เธอนั้นแหละ
จงหยุด. ก็เราเป็นผู้หยุดแล้ว สมณะนี้มีความประสงค์อย่างไรแล เราจัก
ถามให้รู้ความประสงค์นั้น จึงได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

ดูก่อนสมณะ ท่านกำลังเดินอยู่ กลับกล่าวว่า เรา

หยุดแล้ว ส่วนข้าพเจ้าหยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวว่าไม่
หยุด ดูก่อนสมณะ ข้าพเจ้าขอลถามความนี้กะท่าน ท่าน
กำลังเดินอยู่ เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่าหยุดแล้ว ส่วน
ข้าพเจ้าสิ หยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวว่าไม่หยุด.

บรรดาบทเหล่านั้น องคุลิมาลเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สมณะ,
บทว่า มํ แปลว่า ข้าพเจ้า.

บทว่า ถลํ แปลว่า โดยอาการอย่างไร. ก็ในคาถานี้ มีเนื้อความ
ดังต่อไปนี้ :- ดูก่อนสมณะ ท่านกำลังเดินอยู่แท้ ๆ กลับกล่าวว่า เรา
หยุดแล้ว. ส่วนข้าพเจ้าผู้หยุดแล้ว ท่านกลับกล่าวคือพูดว่า ยังไม่หยุด
ในข้อนี้น่าจะมีเหตุ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอลถามความนี้กะท่าน คือ
กะพระสมณะว่า อย่างไร คือโดยอาการอะไร ท่านได้เป็นผู้หยุดแล้ว
และข้าพเจ้าเป็นผู้ยังไม่หยุด. เมื่อองคุลิมาลกล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงได้ตรัสกะเขาด้วยพระคาถาว่า.

ดูก่อนองคุลิมาล เรวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงเสีย

แล้ว ส่วนท่านสิ ยังไม่สำรวจรวมสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น
เราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านชื่อว่ายังไม่หยุด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิโต อหิ องคุลิมาล สพฺพทา

สพฺพเสฏฺฐ ญฺเตสฺสุ นิชาย ทนฺนํ ความว่า คู่ก่อนองคุลิมาล ในทุกกาล คือในกาลทั้งปวง ได้แก่ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด เราวางอาชญา เสียแล้วในสัตว์ทั้งปวง ชนิดที่เคลื่อนไหวได้และชนิดอยู่กับที่ ชื่อว่าวาง อาชญา วางศาสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู ชื่อว่าหยุดแล้วโดยอาการ เห็นปานนั้นนั่นแหละ เพราะไม่เป็นไปโดยประการอื่นจากนั้น.

บทว่า ตฺวํ จ ปาณเสฏฺฐ อสฺสยฺมโถสฺสึ ความว่า ส่วนท่านเป็นผู้ เว้นความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย หยาบเข้า มีมือเปื้อนเลือด ยึดมั่นในการ ฆ่าและการประหาร ไม่มีความเอ็นดู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่หยุด ด้วย อำนาจการงดเว้นจากความไม่สำรวม, เพราะเหตุนี้แหละ คือแม้เพราะ การหมุนไปรอบ ๆ ในคดีนั้น ๆ บัดนี้ ท่านแม้จะหยุดโดยอิริยาบถ ก็ชื่อ ว่าเป็นผู้ยังไม่หยุด ส่วนเราเป็นผู้หยุดแล้วโดยประการดังกล่าวมาแล้ว. ลำดับนั้น องคุลิมาลเกิดความปีติโสมนัสว่า พระสมณะนี้ คือพระผู้มี- พระภาคเจ้าพระองค์นั้น เพราะเคยได้ฟังเกียรติศัพท์ของพระผู้มีพระภาค- เจ้าผู้ประกาศคุณตามความเป็นจริง ผู้ทรงทำชาวโลกทั้งสิ้นให้เอิบอาบอยู่ คุจน้ำมันเอิบอาบอยู่บนพื้นน้ำฉะนั้น และเพราะเหตุสมบัติและญาณถึง ความแก่กล้าแล้ว จึงคิดว่าการบันลือสีหนาทใหญ่นี้ การกระหึ่มใหญ่นี้ จักไม่มีแก่ผู้อื่น การกระหึ่มนี้เห็นจะเป็นของพระสมณโคดม เราเป็นผู้ อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณใหญ่ทรงเห็นแล้ว พระผู้มีพระภาค- เจ้าเสด็จมาที่นี้ เพื่อกระทำการสงเคราะห์เรา จึงได้กล่าวคาถานี้ว่า

พระองค์เป็นสมณะที่ชาวโลกกับทั้งเทวโลกบูชาด้วย

เครื่องบูชามากมาย ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพิ่ง

จะเสด็จมาถึงป่าใหญ่ เพื่อโปรดข้าพระองค์โดยกาลนาน

หนอ ข้าพระองค์ได้สดับพระคาถาซึ่งประกอบด้วยเหตุ

ผลของพระองค์แล้ว จักละเลิกบาปกรรมตั้งพันเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิรสุตฺต วัตได้แก่ โดยกาลนานหนอ.

บทว่า เม ได้แก่ เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์.

บทว่า มหิโต ความว่า ผู้อันชาวโลกกับทั้งเทวโลกบูชาแล้วด้วยการบูชาอันยิ่งใหญ่. ชื่อว่าพระมเหสี เพราะทรงหาคือแสงหาคุณมีศีลชั้นนี้เป็นต้นอันใหญ่.

บทว่า มหาวนฺ สมโณ ปจฺจปาถิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงระงับบาปทั้งปวงได้แล้ว ได้เสด็จดำเนินมาถึงป่าใหญ่นี้.

บทว่า โสหิ จชิตฺตาสมิ สหสฺสปาปี สุตฺวาน คาถิ ทว ฐมฺมยุตฺต ความว่า ข้าพระองค์นั้นได้สดับคาถาของพระองค์อันประกอบด้วยธรรม ข้าพระองค์นั้นครั้งได้ฟังดังนั้นแล้วจึงคิดว่า แม้นาน คือแม่โดยกาลนานเราจักละบาปตั้งพันที่รวมกันอยู่ คือที่สั่งสมไว้ บัดนี้จักละมันได้โดยแท้. ก็ครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว เพื่อจะแสดงประการที่ตนปฏิบัติ และประการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุเคราะห์ พระสังคีติกาจารย์จึงได้ตั้งคาถา ๒ คาถานี้ว่า

ครั้นองคฺอุลิมลโจรกราบพุลดังนี้แล้ว ก็โยนดาบและ

อาวุธทั้งหมดทิ้งลงในหนองน้ำ บ่อน้ำ และแหว ใต้

ถวายบังคมพระยุกลบาทของพระสุคตเจ้า แล้วพุลขอ

บรรพชาจะพระพุทธเจ้า ณ ที่นั่นเอง ทันใดนั้นแล พระ-

พุทธเจ้าผู้ทรงประกอบไปด้วยพระกรุณา ทรงแสวงหา

**คุณอันยิ่งใหญ่ เป็นศาสดาของโลกกับทั้งเทวโลก ได้
ตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด เท่านั้น ความเป็นภิกษุได้มีแก่
องคฺุติมัลโจรนั้นในขณะนั้นทีเดียว.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิจฺเจว ได้แก่ ครั้นกล่าวแล้วดังนี้
ก็อย่างนี้ ติดต่อกันไปทีเดียว. บทว่า โจรโร ได้แก่ องคฺุติมัล. บทว่า
อสี แปลว่า คาบ. บทว่า อาวูธ ได้แก่ อาวูธที่เหลือ.

บทว่า โสพฺเพ ได้แก่ บ่อที่มีตลิ่งขาดรอบด้าน (บึง).

บทว่า ปปาเต ได้แก่ บ่อที่มีตลิ่งขาดด้านเดียว (เหว).

บทว่า นรเก ได้แก่ ช่องที่แผ่นดินแยก. ก็ในที่นี้ ท่านกล่าว
ถึงเฉพาะระหว่างภูเขาซึ่งถึงของตกลงไปแล้ว คนอื่นไม่อาจถือเอา ด้วยบท
แม่ทั้ง ๓.

บทว่า อนฺุวกาสิ ตัดเป็น อนฺุ อกาสิ ความว่า องคฺุติมัลถึงลง ๆ
คือโยนทิ้งอาวูธของตนแม่ทั้ง ๕ ชนิด ครั้นโยนทิ้งอาวูธเหล่านั้นแล้ว
ก็ชบสිරษะลงที่พระยฺุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า
ขอจงให้ข้าพระองค์บวชเถิด พระเจ้าข้า. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
องคฺุติมัลโจรได้ถวายบังคมพระยฺุคลบาทของพระสุคต แล้วทูลขอ
บรรพชากะพระพุทฺธเจ้า ณ ที่นั่นเอง. เมื่อองคฺุติมัลโจรนั้นทูลขอ
บรรพชาอย่างนี้ พระศาสดาทรงตรวจดูกรรมในก่อนของเขา ทรงเห็น
เหตุสมบัติแห่งความเป็นเอหิภิกษุ จึงทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาออกไป
แล้วตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด ชรรมเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติ
พรหมจรรยฺ์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด.

ก็พระวานั้นนั่นแล ได้เป็นบรรพชาและอุปสมบทขององคุลิมาล
นั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสของคุลิมาลนั้นว่า
จงเป็นภิกษุมาเถิด เท่านั้นความเป็นภิกษุได้มีแก่องคุลิมาลนั้น ใน
ขณะนั้นทีเดียว.

พระเถระได้การบรรพชาและอุปสมบท โดยความเป็นเอหิภิกขุอย่าง
นี้แล้ว กระทำวิปัสสนากรรมได้บรรลุพระอรหัตแล้ว เสวยวิมุตติสุขอยู่
เกิดความปีติโสมนัส จึงกล่าวคาถา ๓ คาถาโดยอุทานว่า

ผู้ใดประมาทแล้วในตอนต้น ภายหลังเขาไม่ประมาท

ผู้นั้นยอมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้ว
จากหมอกฉะนั้น. บาปกรรมที่ทำไว้แล้วอันผู้ใดปิดกั้นไว้
ด้วยกุศล ผู้นั้นยอมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระ-
จันทร์พ้นแล้วจากหมอกฉะนั้น. ภิกษุใดแล แม้จะยังหนุ่ม
ประกอบความขวนขวายในพระพุทธศาสนา ภิกษุนั้นยอม
ทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากหมอก
ฉะนั้น.

เนื้อความแห่งคำที่เป็นคาถานั้นว่า บุคคลใดจะเป็นคฤหัสถ์หรือ
บรรพชิตก็ตาม ในกาลก่อนแต่การคบหากับกัลยาณมิตร ประมาทแล้ว
โดยการเกี่ยวข้องกับมิตรชั่ว หรือโดยภาวะที่ตนไม่มีการพิจารณา คือถึง
ความประมาทในสัมมาปฏิบัติ ภายหลังความแยกกายบุคคลขึ้น เพราะการ
เกี่ยวข้องกับกัลยาณมิตร ชื่อว่าย่อมไม่ประมาท คือปฏิบัติชอบอยู่ หมั่น
ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งสมณะและวิปัสสนา ย่อมบรรลุวิชา ๓ อภิญญา ๖

บุคคลนั้นยอมทำโลกมีขันธโลกเป็นต้นนี้ ให้สว่างไสวด้วยวิชาและ
อภิญญาที่ตนบรรลุ เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากหมอกเป็นต้น ทำโอกาส-
โลกให้สว่างอยู่ฉะนั้น.

กรรมชั่วที่บุคคลใดทำไว้แล้ว คือสั่งสมไว้แล้ว ย่อมปิดกั้นด้วย
การปิดกั้นทวารในอันที่จะยังวิบากให้เกิดขึ้น เพราะภาวะที่โลกุตระกุศลอัน
กระทำความให้สิ้นไป นำเอาภาวะที่ไม่ควรแก่วิบากมาให้. คำที่เหลือ
มีนัยดังกล่าวแล้วนั่นเอง.

บทว่า ททโร แปลว่าเป็นหนุ่ม, ด้วยบทว่า ททโร นั้น ท่าน
แสดงถึงความที่พระเถระเป็นผู้มีร่างกายอดทนต่อการประกอบความเพียร.
จริงอยู่ พระเถระนั้นสามารถรองรับอันตรายจากลมและแดดที่เกิดขึ้น
แล้วกระทำตามเพียรเป็นเครื่องประกอบ. ย่อมประกอบความชวนชวาย
ในพระพุทธศาสนา คือเป็นผู้ประกอบความชวนชวายในสิกขา ๓ อธิบายว่า
ยังสิกขา ๓ ให้ถึงพร้อมโดยความเคารพ.

พระเถระเกิดปีติโสมนัสอย่างนี้ อยู่ด้วยวิมุตติสุข ในกาลใดเข้าไป
บิณฑบาตในนคร ในกาลนั้น ก้อนดินแม่คนอื่นขว้างมา ก็ตกลงที่ร่างกาย
ของพระเถระ ท่อนไม้แม่ที่คนอื่นปามา ก็ตกลงที่ร่างกายของพระเถระนั้น
เหมือนกัน. พระเถระนั้นมีบาตรแตก เข้าไปยังพระวิหารเข้าเฝ้าพระ-
ศาสดา. พระศาสดาทรงโอวาทพระเถระว่า เธอจงอดกลั้นเกิดพราหมณ์
เธอจงอดกลั้นเกิดพราหมณ์ เธอจงเสวยวิบากของกรรม ที่จะทำให้ใหม่
ในนรกหลายพันปีนั้น เฉพาะในปัจจุบันเกิดพราหมณ์.

ลำดับนั้น พระเถระจึงเข้าไปตั้งเมตตาคใจในสรรพสัตว์ทั้งหลายโดย
ไม่เจาะจง แล้วได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ว่า

ก็ผู้เป็นข้าศึกต่อเรา จงฟังธรรมกถาที่เราได้ฟังแล้ว

ในสำนักของพระศาสดา ขอจงประกอบความขวนขวาย
ในพระพุทธศาสนา ขอจงคบหากับมนุษย์ผู้เป็นสัตบุรุษ
ผู้ถือมั่นแต่ธรรมอย่างเดียว ก็ผู้เป็นข้าศึกต่อเรา ขอเชิญ
ฟังธรรมของท่านผู้กล่าวสรรเสริญความอดทน ผู้มีปกติ
สรรเสริญความไม่โกรธ ตามเวลาอันควร และขอจง
ปฏิบัติตามธรรมอันสมควรแก่ธรรมนั้นเถิด ขออย่า
เบียดเบียนเราและประชาชนหรือว่าสัตว์อื่นใดเลย ฟัง
บรรลुความสงบอย่างเยี่ยม และฟังรักษาสัตว์ทั้งปวง ให้
เป็นเหมือนบุตรที่รักเถิด. ก็ชานาที่ต้องการน้ำย่อมไปหาน้ำ
ไป ช่างศรย่อมตัดลูกศร ช่างไม้ย่อมถากไม้ บัณฑิต
ย่อมฝึกตน. คนบางพวกย่อมฝึกช้างและม้าเป็นต้น ด้วย
ท่อนไม้บ้าง ด้วยขอบ้าง ด้วยแส้บ้าง ส่วนเราเป็นผู้อัน
พระศาสดาผู้คงที่ทรงฝึกแล้ว โดยไม่ได้ทรงใช้อาชญา
และศาสตรา. เมื่อก่อนเรามีชื่อว่า อหิงสกะ ผู้ไม่เบียด-
เบียน แต่เรายังเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ วันนี้ เราเป็นผู้มีชื่อ
จริง ไม่เบียดเบียนใคร แต่ก่อนเราเป็นโจรลือชาทั่วไป
ว่าองคฺลิมาล แต่บัดนี้ องคฺลิมาลได้มาพบพระพุทธเจ้า
ผู้เป็นที่ฟังเข้าแล้ว ถอนคันหาเครื่องนำไปสู่ภพน้อยใหญ่
ขึ้นได้แล้ว เราได้ทำกรรมเช่นนั้นอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุกคติ
เป็นอันมาก จึงต้องมารับผลกรรมที่ทำไว้ แต่บัดนี้ เรา

บริโภกโภชนะโดยไม่เป็นหนี้ คนพาลผู้มีปัญญาทรม
ย่อมประกอบตามความประมาท ส่วนนักปราชญ์ ย่อม
รักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์อันประเสริฐสุด
ฉะนั้น. ท่านทั้งหลายอย่าประกอบตามความประมาท
อย่าประกอบความสนิทสนมด้วยความยินดีในกาม เพราะ
ว่าผู้ไม่ประมาทเฟงพินิจอยู่ ย่อมถึงความสุขอันไพบูรณ์.
การที่เราไปสู่สำนักของพระศาสดา เป็นการมาดีแล้ว
มิใช่เป็นการมาไม่ดี การที่เราคิดจะมาบวชในสำนัก
ของพระศาสดานี้ ก็มิใช่เป็นความคิดที่เหลวเลย เพราะ
เป็นการเข้าถึงธรรมอันประเสริฐ ในธรรมทั้งหลายที่
พระศาสดาทรงจำแนกดีแล้ว การที่เราไปสู่สำนักของ
พระศาสดาทรงจำแนกดีแล้ว การที่เราไปสู่สำนักของ
การที่เราคิดจะมาบวชในสำนักของพระศาสดานี้ ก็มิใช่
เป็นความคิดที่เหลวเลย. เราได้บรรลุวิชา ๓ ตามลำดับ
ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว. แต่ก่อน
เราอยู่ในป่า โคนไม้ ภูเขา หรือในถ้ำทุกแห่ง มีใจ
หวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เราผู้อันพระศาสดาทรงอนุเคราะห์
แล้ว ไม่ไปในบ่วงมาร จะยืน เดิน นั่ง นอน ก็เป็นสุข.
เมื่อก่อนเรามีเชื้อชาติเป็นพราหมณ์ มีกรรมเป็นที่ถือ
ปฎิสันธิ บริสุทธิตั้งสองฝ่าย บัดนี้เราเป็นโอรสของ
พระสุคตผู้ศาสดา ผู้เป็นพระธรรมราชา เราเป็นผู้

ปราศจากตัณหาแล้ว ไม่ถือมั่น คุ้มครองทวาร ตำรวม
ดีแล้ว เราตัดรากเหง้าของทุกข์ได้แล้ว บรรลุถึงความ
สิ้นอาสวะแล้ว เรามีความคุ้นเคยกับพระศาสดา ทำตาม
คำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลง
แล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพเสียแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิสาปี ความว่า แม่โจรผู้ปรากฏ คือ
แม่ข้าศึกผู้ไม่เป็นมิตรต่อเราเหล่าใด ย่อมว่าร้ายเราอย่างนี้ว่า พวกเราถูก
ทุกข์เพราะพลัดพรากจากญาติครอบครัว ย่อมได้รับทุกข์ด้วยอำนาจของ
องคุลิมาลนั้นใด แม้องคุลิมาลก็จึงได้รับความทุกข์นั้นนั้น.

บทว่า เม ชมฺมกถิ สฺสนฺนุ ความว่า จงฟังถาอันปฏิบัติด้วย
สังฆธรรมทั้ง ๔ ซึ่งเราได้ฟังมาแล้วในสำนักของพระศาสดา.

บทว่า ยฺยฺยชฺชนฺนุ ความว่า ก็ครั้งนี้ได้ฟังแล้ว จงปฏิบัติเพื่อประโยชน์
แก่สังฆธรรม ๔ นั้น.

บทว่า เต มนฺนุเช ภชฺชนฺนุ ความว่า จงคบ คือจงเสพกัลยาณมิตร
ผู้เป็นสัปบุรุษเช่นนั้น.

บทว่า เย ชมฺมเมวาทปยฺนุติ สนฺนุโต ความว่า สัปบุรุษเหล่าใดให้
ถือเอา คือให้สมทาน ให้ยึดถือเฉพาะกุศลธรรม เฉพาะอูตริมนุสสรธรรม
และเฉพาะโลกุตรธรรมที่บังเกิดแล้ว.

บทว่า ชนฺนุติวาทานํ ได้แก่ ผู้กล่าวเฉพาะอริวาสนขันติ, เพราะเหตุ
นั้นแหละ จึงเป็นผู้สรรเสริญความไม่โกรธ อธิบายว่า เป็นผู้มีปกติ
สรรเสริญเฉพาะเมตตาอันเป็นความไม่โกรธกับใครๆ.

บพว่า สุณนุทุ ฌมม กาลน ได้แก่ จงฟังธรรมในสำนักของ
สัปปบุรุษเหล่านั้น ในกาลประกอบความชวนชวนแล้ว.

บพว่า ตยจ อนุวิธียนุทุ ความว่า และจงเรียนธรรมตามที่ได้ฟัง
นั้นโดยชอบแล้วกระทำตาม คือจงปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

บพว่า น หิ ชาตุ โส มม หีเส ความว่า ข้าศึกคือศัตรูของเรา
นั้น จงเกิดมี แต่ไม่พึงเบียดเบียนเราเลย.

บพว่า อญลัม วา ปน กญจि นั ความว่า ไม่ใช่ไม่เบียดเบียนเรา
เท่านั้น แม้สัตว์ไร ๆ อื่นก็ไม่พึงเบียดเบียน. บพว่า ปปุญญูย ปรมม สนุติ
ความว่า ฟังบรรลุความสงบคือพระนิพพานอย่างเยี่ยม คือสูงสุด, ก็ครั้ง
บรรลุแล้วพึงรักษาสัตว์ทั้งหลาย อธิบายว่า ฟังรักษาสัตว์ทั้งปวงด้วยการ
รักษาอย่างยอดเยี่ยม คือพึงรักษาศิษย์เหมือนบุตรฉะนั้น.

พระเถระปลดเปลื้องคนอื่นจากบาป ด้วยคาถาเหล่านี้ดังนี้แล้ว
จึงกระทำ ชื่อว่าปริตตกิริยา คือกระทำพระปริตร เมื่อจะประกาศการ
ปฏิบัติของตน จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า อุกกั หิ ดังนี้.

บรรดาชนเหล่านั้น ชนทั้งหลายใด ชุคที่ค่อนของแผ่นดินแล้วทำ
ที่ลุ่มให้เต็ม ทำเหมือนน้ำหรือวางรางไม้ แล้วนำน้ำไปยังที่ที่ตนปรารถนา
แล้วๆ เพราะเหตุนั้น ชนทั้งหลายนั้น ชื่อว่า เนตติกา คือผู้ชักน้ำไป.

บพว่า เตชนั ได้แก่ ลูกศร. อธิบายว่า คนผู้ใจน้ายอมนำน้ำไป
ตามความพอใจของตน ฝ่ายช่างศร เอาลูกศรอังไฟให้ร้อน เมื่อทำไม้
ให้คด ชื่อว่าคัดลูกศร คือทำให้ตรง, ฝ่ายนายช่างฉาก เมื่อฉากเพื่อต้อง
การคุมเป็นต้น ชื่อว่าย่อมฉากไม้, คือทำให้ตรงหรือคดตามความพอใจ
ของตนนั้นใด บัณฑิตคือคนผู้มีปัญญาก็ฉนนั้น การทำเหตุการณ์เท่านี้ให้

เป็นอารมณ์ ทำอริยมรรคให้เกิดขึ้น ชื่อว่าย่อมฝึกตน ส่วนท่านผู้บรรลุ พระอรหัตแล้ว ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ฝึกเสร็จแล้ว.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะประกาศอาการที่พระศาสดาผู้ทรงเป็นคุณสารถิ ฝึกนุรุษที่ควรฝึกได้ฝึกตน และความกตัญญู จึงได้กล่าวคาถา ๕ คาถา มีอาทิว่า **ทณฺเฑเนเก** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทณฺเฑเนเก ทมฺยนฺติ** ความว่า พระ- ราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น ย่อมฝึกเข้าศึกเป็นต้น ด้วย อาชญา และด้วยหมู่พลมีช้างและม้าเป็นต้น และนายโคบาลเป็นต้น ย่อม ฝึกโคเป็นต้น ด้วยท่อนไม้และด้วยไม้เท้า นายควาญช้างย่อมฝึกช้างด้วย ขอ และอาจารย์ผู้ฝึกม้า ย่อมฝึกม้าด้วยเส้.

บทว่า **อทณฺเฑเน อสฺสุเถน อหิ ทนฺโตมฺหิ ตาทินา** ความว่า ส่วนเราเป็นผู้อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ถึงภาวะเป็นผู้คงที่ในอารมณ์ มีอิฏฐารมณ์เป็นต้น ทรงเว้นจากอาชญา ทรงเว้นจากศาสตรา ฝึกแล้ว คือทรมานแล้วได้แก่กระทำให้หมดพยศแล้ว โดยภาวะที่ทรงวางอาชญา และวางศาสตรา.

บทว่า **อหิสฺสโกติ เม นามิ หิสฺสสุส ปุเร สฺสโต** ความว่า ในกาล ก่อนแต่ได้สมาคมกับพระศาสดา เราเป็นผู้เบียดเบียน ได้มีแต่เพียงชื่อว่า ผู้ไม่เบียดเบียน.

บทว่า **อชฺชานฺหิ** ความว่า ก็บัดนี้ เราเป็นผู้มีนามจริง คือนามแท้ ว่า อหิงสกะ ผู้ไม่เบียดเบียน เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่เบียดเบียน คือไม่ เบียดเบียนสัตว์แม้ไร ๆ, ศัพท์ว่า **น** เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า **วิสุสุโต** ได้แก่เป็นผู้ปรากฏ โดยนัยมีอาทิว่า เป็นผู้มัก มาสัตว์ หยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด.

บทว่า มโหเมน ได้แก่ ห้วงน้ำใหญ่ มีห้วงน้ำคือกามเป็นต้น, เราได้ถึง คือเข้าถึงพระพุทธเจ้าผู้ทรงการทำกรตัดขาดห้วงน้ำนั้น เป็นสภาวะที่พึง ได้แก่สภาวะคือพระพุทธเจ้า.

บทว่า โลหิตปาณี ได้แก่ ผู้มีมือเปื้อนโลหิต คือเลือดของคนเหล่าอื่น โดยการทำสัตว์มีลมปราณให้ตกลงไป.

ด้วยบทว่า สรณคมนํ ปสฺส นี้ พระเถระร้องเรียกเฉพาะตนเองว่า ท่านจงดูสรณคมน์ของเรา อันมีผลมาก.

บทว่า ตาทิสํ กมฺมํ ได้แก่ กรรมชั่วอันทารุณเห็นปานนั้น มีการฆ่าคนหลายร้อย.

บทว่า สฺมุจฺโจ กมฺมวิปาเคน ได้แก่ เป็นผู้อันวิบากของกรรมชั่วที่ทำไว้ในกาลก่อนถูกต้องแล้ว คือละกรรมได้สิ้นเชิง เสวยแต่เพียงวิบาก.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สฺมุจฺโจ กมฺมวิปาเคน ความว่า เป็นผู้อันโลกุตรมรรคซึ่งเป็นผลแห่งกุศลกรรมอันเป็นอุปนิสัย หรืออันวิมุตตिसุขอันเป็นผลของโลกุตรกรรมนั้นแหละ ถูกต้องแล้ว.

เราเชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีหนี้บริโภคนิโฆชะ เพราะกิเลสทั้งหลายสิ้นไปแล้วโดยประการทั้งปวง พระเถระพูดถึงปัจจัยทั้ง ๔ โดยอังกนิโฆชะ.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะสรรเสริญการปฏิบัติ ในความไม่ประมาทในภายหลัง โดยมุขคือการติเตียนการอยู่ด้วยความประมาทของตนในกาลก่อน และเมื่อจะทำความอุตสาหะของคนเหล่าอื่นให้เกิด ในความไม่ประมาทนั้น จึงได้กล่าวคาถามีอาทิว่า ประกอบตามความประมาท ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาลา ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเป็นคนพาล ไม่รู้จักประโยชน์โลกนี้และประโยชน์โลกหน้า.

บทว่า ทุมฺเมธิโน แปลว่า ผู้ไม่มีปัญญา, คนไม่มีปัญญาเหล่านั้นไม่เห็นโทษในความประมาท ประกอบตามความประมาทอยู่ คือยังความประมาทให้ดำเนินไป ได้แก่ ทำกาลเวลาให้ล่วงเลยไปด้วยความประมาทเท่านั้น.

บทว่า เมธาวิ ความว่า ส่วนบัณฑิตประกอบด้วยปัญญามีโอชะอันเกิดแต่ธรรม ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์คือรัตนะ ๓ อันประเสริฐ คือสูงสุดอันเป็นของมีอยู่ในวงศ์ตระกูล. เหมือนอย่างว่าชนทั้งหลายเห็นอานิสงส์ในทรัพย์ว่า เราอาศัยอุดมทรัพย์ จักบรรลุโภคสมบัติ จักพอเลี้ยงลูกและเมีย จักชำระทางไปสู่สุคติ ย่อมรักษาทรัพย์ไว้ฉันใด แม้บัณฑิตก็ฉันนั้น เห็นอานิสงส์ในความไม่ประมาทว่า เพราะอาศัยความไม่ประมาท เราจักได้เฉพาะปฐมฉานเป็นต้น จักบรรลุมรรคผล จักยังวิชชา ๓ และอภิญญา ๖ ให้ถึงพร้อม ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์อันประเสริฐฉะนั้น.

บทว่า มาปฺมาทํ ความว่า ท่านทั้งหลาย จงอย่าประกอบตามความประมาท คืออย่ายังกาลให้ล่วงเลยไปด้วยความประมาท.

บทว่า กามฺรติสนฺถวํ ความว่า ท่านทั้งหลายจงอย่าประกอบตามคืออย่าประสพ อย่าได้เฉพาะแม้ค้นหาสันถวะ กล่าวคือความยินดีในวัตถุคามและกิเลสคามทั้งหลาย.

บทว่า อปฺปมตฺโต หิ ความว่า บุคคลผู้ไม่ชื่อว่าประมาท เพราะ

มีสติเข้าไปตั้งไว้ พงษ์อยู่คือ ขวนขายในการเพ่ง ย่อมบรรลุนิพพานสุข
อันยอดเยี่ยม คือสูงสุด.

บทว่า สุวาคคํ นาปลคํ ความว่า การที่เราเข้ามาในสำนักของพระ-
ศาสดาในกาลนั้น หรือในการที่พระศาสดาเสด็จมาในป่าหาวันนั้น เป็น
การมาดีแล้ว คือเป็นการมาที่ดี ไม่ใช่เป็นการมาไม่ดี คือเป็นการมาที่ไม่
ไปปราศจากประโยชน์.

บทว่า เนตํ ทุมฺมุนฺหิตํ มม ความว่า ข้อที่เราคิดไว้ในคราวนั้นว่า
จักบวชในสำนักของพระศาสดา แม้นี้ก็ไม่ใช่เป็นความคิดไม่ดีของเรา
คือเป็นความคิดดีทีเดียว. เพราะเหตุไร ? เพราะได้บรรลุในธรรมทั้งหลาย
ที่มีจำแนกไว้แล้ว. อธิบายว่า บรรดาธรรมทั้งหลายที่ทรงจำแนกไว้เป็น
อย่าง ๆ เช่นธรรมที่มีโทษและธรรมที่ไม่มีโทษเป็นต้น เราบรรลุพระ-
นิพพานอันประเสริฐ คือสูงสุดประเสริฐสุด ได้แก่เข้าถึงพระนิพพานนั้น
นั้นแล.

พระเถระเมื่อจะแสดงภาวะแห่งธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขว่า ในกาลนั้น
ในเวลาที่ยังเป็นปุถุชน เราอยู่ลำบากในป่าเป็นต้น เพราะเป็นผู้มีประโยชน์
และอาศัยวิบัติ บัดนี้ เราอยู่เป็นสุขในป่าเป็นต้นนั้น เพราะเป็นผู้สมบูรณ์
ด้วยประโยชน์และอาศัย และเมื่อจะแสดงความเป็นพราหมณ์โดยปรมาตถ์ว่า
เมื่อก่อนเราเป็นพราหมณ์แต่เพียงชาติกำเนิด แต่บัดนี้ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์
เพราะเป็นบุตรอันเกิดแต่พระอุระของพระศาสดา จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
อรญฺเณ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขํ สยามิ ความว่า เราแน่นอนอยู่ที่

ปราศจากทุกข์ทางใจ นอนเป็นสุข โดยสุขไม่มีทุกข์ เพราะไม่มีความ
สะอึกใจเป็นต้น.

บทว่า ฌายามิ แปลว่า ยืน.

บทว่า อหตุตปาโธ มารุตส ได้แก่ ไม่เป็นที่โจจรของกิเลส
เป็นต้น.

บทว่า อโห สตถานุกมฺปิโต ความว่า โอ ! พระศาสดาทรง
อนุเคราะห์แล้ว.

บทว่า พุรหุมชฺชโจ แปลว่า ผู้มีชาติกำเนิดเป็นพราหมณ์.

บทว่า อุกฺโขโจ อุกฺโขโต ได้แก่ ผู้เกิดขึ้นแล้ว คือมีกรรมบริสุทธิ
ทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา. คำที่เหลือในที่นั้นๆ มีนัยดังกล่าว
แล้วแล.

จบอรรถกถาองคฺลิมลเถรคาถาที่ ๘

๕. อนุรุธเถรคาถา

ว่าด้วยตรัสสรรเสริญผู้หมดอาสวะ

[๓๕๓] พระอนุรุธละพระชนกชนนี ละพระประยูรญาติ

ละเบญจกามคุณได้แล้ว พงฺกมานอยู่ บุคคลผู้เพียบพร้อม
ด้วยการฟ้อนรำขับร้อง มีดนตรีบรรเลงปลุกให้รื่นเริงใจ

อยู่ทุกค่ำเช้า ก็ไม่บรรลู่ถึงความบริสุทธิ์ด้วยการฟ้อนรำ
ขับร้องนั้นได้ เพราะยังเป็นผู้ยินดีในกามคุณอันเป็นวิสัย
แห่งมาร พระอนุรุธะก้าวล่วงเบญจกามคุณนั้นเสียแล้ว

ยินดีในพระพุทธศาสนา ก้าวล่วงโธมะทั้งปวงแล้ว พงฺก
มานอยู่ พระอนุรุธะได้ก้าวล่วงกามคุณเหล่านี้ คือ รูป

เสียง กลิ่น รส และโณภูฏัพพะ อันน่ารื่นรมย์ใจแล้ว
พงฺกมานอยู่ พระอนุรุธะเป็นนักปราชญ์ หาอาสวะมิได้

ผู้เดียวไม่มีเพื่อน กลับจากบิณฑบาตแล้วเที่ยวแสวงหา
ผ้าบังสุกุลอยู่ พระอนุรุธะเป็นนักปราชญ์มีปริชา หา

อาสวะมิได้ เที่ยวเลือกหาเอาแต่ผ้าบังสุกุล ครั้นได้มา
แล้ว ก็มาซักย้อมเอาเองแล้วนุ่งห่ม บาปกรรมอันเศร้า

หมองเหล่านี้ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้มักมาก ไม่สันโดษ ระคน

ด้วยหมู่ มีจิตฟุ้งซ่าน อนึ่ง ภิกษุใดเป็นผู้มีสติ มักน้อย
สันโดษ ไม่มีความขัดเคือง ยินดีในวิเวก ชอบสงัด

ปรารถนาความเพียรเป็นนิตย์ กุศลธรรมซึ่งเป็นฝ่ายให้
ตรัสรู้เหล่านี้ย่อมมีแก่ภิกษุนั้น ทั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ก็ตรัสสรรเสริญภิกษุนี้ว่า เป็นผู้หมดอาสวะ พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมในโลก ทรงทราบความดำริของเราแล้ว เสด็จมาหาเรา ด้วยมโนมยิทธิทางกาย. เมื่อใด ความดำริได้มีแก่เรา เมื่อนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบความดำริของเราแล้ว ได้เสด็จเข้ามาหาเราด้วยพระฤทธิ์ แล้วทรงแสดงธรรมอันยิ่งแก่เรา พระพุทธเจ้าผู้ทรงยินดีในธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า ได้ทรงแสดงธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้าแก่เรา เรารู้ทั่วถึงพระธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว เป็นผู้ยินดีในพระศาสนา ปฏิบัติตามคำปราศรัยอยู่ เราบรรลุวิชา ๓ โดยลำดับ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว เราถือการนั่งเป็นวัตรมาเป็นเวลา ๕๕ ปี เรากำจัดความง่วงเหงาหาวนอนมาแล้วเป็นเวลา ๒๕ ปี ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ภิกษุทั้งหลายถามเราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วหรือยัง เราได้ตอบว่า ลมหายใจออกและหายใจเข้ามิได้มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระหฤทัยตั้งมั่นคงที่ แต่พระองค์ยังไม่ปรินิพพานก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ ผู้ไม่มีตัณหาเป็นเครื่องทำใจให้หวั่นไหว ทรงทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ คือเสด็จออกจากจตุตถฌานแล้ว จึงจะเสด็จปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอดกลั้นเวทนา ด้วยพระหฤทัย

อันเบิกบาน ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นดวงประทีป
ของชาวโลกกับทั้งเทวโลก เสด็จดับขันธปรินิพพาน
ความพิเศษแห่งพระหฤทัยได้มีขึ้นแล้ว บัดนี้ธรรม
เหล่านี้อันมีสัมผัสเป็นที่ ๕ ของพระมหามุนี ได้สิ้นสุด
ลงแล้ว ในเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน
แล้ว จิตและเจตสิกธรรมเหล่านี้จักไม่มีอีกต่อไป ดูก่อน
เทวดา บัดนี้ การอยู่อีกต่อไปด้วยอำนาจการอุปบัติใน
เทพนิกาย ย่อมไม่มีชาติสังสารสิ้นไปแล้ว บัดนี้การ
เกิดในภพใหม่มิได้มี ภิกษุใครรู้แจ้งมนุษยโลก เทวโลก
พร้อมทั้งพรหมโลก อันมีประเภทตั้งพัน ได้ในเวลา
ครู่เดียว ทั้งเป็นผู้เชี่ยวชาญในคุณ คืออิทธิฤทธิ์ และ
ในจุดติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย ภิกษุรูปนั้นย่อมเห็น
เทพเจ้าทั้งหลายได้ตามความประสงค์. เมื่อก่อนเรามี
นามว่าอันนภาระ เป็นคนยากจน เทียวรับจ้างหาเลี้ยงชีพ
ได้ถวายอาหารแด่พระอุปริฎฐปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นสมณะ
เรื่องยศ. เพราะบุญกรรมที่ได้ทำมาแล้ว เราจึงได้มาเกิด
ในศากยตระกูล พระประยูรญาติขนานนามให้เราว่า
อนุรุทธะ เป็นผู้เพียบพร้อมไปด้วยการฟ้อนรำและขับร้อง
มีเครื่องดนตรีบรรเลงปลุกให้รื่นเรใจอยู่ทุกค่ำเช้า ต่อมา
เราได้เห็นพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ไม่มี
ภัยแต่ที่ไหนๆ ได้ยังจิตให้เลื่อมใสในพระองค์ท่านแล้ว

ออกบวชเป็นบรรพชิต เราระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ เรา
ได้เคยเป็นท้าวสักกรินทร์เทวราชอยู่ในดาวดึงส์เทพพิภพ
มาแล้ว เราได้ปราบปรามไฟรไฟ่ายแพ้แล้ว ขึ้นผ่านสมบัติ
เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ จอมมนุษย์นกรในชมพูทวีป มี
สมุทรสาครทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ๗ ครั้ง ได้ปกครองปวง
ประชานิกโดยธรรม ด้วยไม่ต้องใช้อาชญาหรือศาสตรา
ใด ๆ เราระลึกชาติหนหลังในคราวที่อยู่ในมนุษย์โลกได้
ดังนี้คือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ เป็นพระอินทร์

๗ ชาติ รวมการท่องเที่ยวอยู่เป็น ๑๔ ชาติด้วยกัน ใน
เมื่อสมาธิอันประกอบด้วยองค์ ๕ เป็นธรรมอันเอกปรากฏ
ขึ้น ที่เราได้ความสงบระงับกิเลส ทิพยจักขุของเราจึง
บริสุทธิ เราดำรงอยู่ในฌานอันประกอบด้วยองค์ ๕ ประ
การ รู้จู้ติและอุปบัติ การมา การไป ความเป็นอย่างนี้และ
ความเป็นอย่างอื่น ของสัตว์ทั้งหลาย เรามีความคุ้นเคยกับ
พระบรมศาสดาเป็นอย่างดี เราได้ทำตามคำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงได้แล้ว
ถอนค้นหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ
จักนิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ภายใต้วุ่มกอไผ่
ใกล้บ้านเวฬุคามแห่งแคว้นวัชชี.

จบอนุรุทธเถรคาถา

อรรถกถาอนุรุทธเถรคาถาที่ ๕

คาถาของท่านพระอนุรุทธเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ปหาย มาตาปิตโร
ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

แม้พระเถระนี้ ก็ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าแต่
ปางก่อน บังเกิดเป็นกุกุมพี ผู้สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ. ในกาลแห่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าปฐมุตตระ วันหนึ่ง เขาไปวิหารฟังธรรมในสำนัก
ของพระศาสดา ได้เห็นพระศาสดาทรงสถาปนากิษุรูปหนึ่ง ไว้ใน
ตำแหน่งผู้เลิศแห่งกิษุผู้มีจักขุทิพย์ แม้ตนเองก็ปรารถนาฐานันดรนั้น
จึงยังมหาทานให้เป็นไปตลอด ๗ วัน แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีกิษุ
บริวารแสนหนึ่ง ในวันที่ ๗ ได้ถวายผ้าชั้นเลิศแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า และ
กิษุสงฆ์ แล้วกระทำปณิธานความปรารถนาไว้ ฝ่ายพระศาสดาทรง
ทราบว่าการปรารถนาของเขาจะสำเร็จโดยไม่มีอันตราย จึงทรงพยากรณ์
ว่า ในอนาคตกาล จักเป็นผู้เลิศแห่งกิษุผู้มีจักขุทิพย์ในศาสนาของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม. แม้เขาก็ทำบุญทั้งหลายในพระ-
ศาสดานั้น เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว เมื่อพระเจดีย์ทองสูง ๗ โยชน์
สำเร็จแล้ว ก็ทำการบูชาประทีปอย่างโอฬาร ด้วยต้นไม้ประดับประทีป
และตัวประทีปหลายพัน โดยอธิษฐานว่า ขอจงเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่
ทิพยจักขุญาณเกิด.

เขากระทำบุญทั้งหลายจนตลอดชีวิตด้วยประการอย่างนี้ แล้วท่อง-
เที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสป
บังเกิดในเรือนกุกุมพี ในเมืองพาราณสี ถึงความเป็นผู้รู้เคียงสาแล้ว เมื่อ
พระศาสดาปรินิพพานแล้ว เมื่อสร้างพระเจดีย์ทองโยชน์หนึ่งสำเร็จแล้ว

ให้สร้างถาดสำริดเป็นจำนวนมาก บรรจุเต็มด้วยเนยใสอย่างใส แล้ววาง
ก้นงบนน้ำอ้อยก้นหนึ่ง ๆ ไว้ตรงกลาง วางล้อมพระเจดีย์ให้ขอบปาก
กับขอบปาก (ถาด) จดกัน ส่วนตนให้สร้างถาดสำริดใหญ่ถาดหนึ่ง บรรจุ
เต็มด้วยเนยใสอย่างใส. ตามไส้ ๑,๐๐๐ ไส้ ให้สว่างโพล่ง แล้วทูนศิรยะ
เดินเวียนพระเจดีย์ตลอดคืนยังรุ่ง.

ในอรรถภาพเมื่อนั้น เขาทำกุศลจนตลอดชีวิตด้วยประการอย่างนี้ จุติ
จากอรรถภาพนั้นไปบังเกิดในเทวโลก ดำรงอยู่ในเทวโลกนั้นจนตลอดอายุ
จุติจากเทวโลกนั้น เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ ได้บังเกิดในตระกูล
เจ้ญใจ ในเมืองพาราณสีนั้นแล ได้มีชื่อว่าอันนภาวะ. นายอันนภาวะนั้น
กระทำกรงานในเรือนของสุมนเศรษฐีเลี้ยงชีวิตอยู่. วันหนึ่ง เขาเห็น
พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า อุปริกฐะ ผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว เหาะ
จากภูเขาคันธมาถ์ มาลงใกล้ประตูเมืองพาราณสี ห่มจีวรแล้วเข้าไป
บิณฑบาตในเมือง มีจิตเลื่อมใสรับบาตร เริ่มประสงค์จะใส่ภัตตาหาร
ที่เขาแบ่งไว้ส่วนหนึ่ง ซึ่งเขาเก็บไว้เพื่อตน ในบาตรถวายพระปัจเจก-
พุทธเจ้า. ฝ่ายภรรยาของเขา ก็ใส่ภัตตาหารอันเป็นส่วนของตนในบาตร
นั้นเหมือนกัน. เขานำบาตรนั้นไปวางในมือของพระปัจเจกพุทธเจ้า.

พระปัจเจกพุทธเจ้ารับบาตรนั้น กระทำอนุโมทนาแล้วหลีกไป.
เพราะได้เห็นการกระทำนั้น ตกกลางคืน เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ฉัตรของ
สุมนเศรษฐี ได้อนุโมทนาด้วยเสียงดัง ๆ ว่า โอ ทาน เป็นทานอย่างเยี่ยม
นายอันนภาวะประคิษฐานไว้ดีแล้วในพระอริกฐปัจเจกพุทธเจ้า. สุมน-
เศรษฐีได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า ทานที่เทวดาอนุโมทนาอย่างนี้นี่แหละ เป็น
อุดมทาน จึงขอส่วนบุญในทานนั้น. ฝ่ายนายอันนภาวะได้ให้ส่วนบุญแก่

ท่านเศรษฐีนั้น. สุนนเศรษฐีมีจิตเลื่อมใสกับนายอन्नภระนั้น ได้ให้
ทรัพย์พันหนึ่งแก่เขาแล้วกล่าวว่า จำเดิมแต่ไป ท่านไม่มีกิจในการ
ทำงานด้วยมือของตน ท่านจงสร้างบ้านให้เหมาะสมแล้วอยู่ประจำเถิด.

เพราะเหตุที่บิณฑบาตซึ่งถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ออกจาก
นิโรธสมบัติ ย่อมมีวิบากโอฬารมากในวันนั้นเอง เพราะฉะนั้น ในวันนั้น
สุนนเศรษฐีเมื่อจะไปเฝ้าพระราชาก็ได้พานายอन्नภระนั้นไปด้วย.
แม้พระราชาก็ทรงทอดพระเนตรด้วยความเอื้อเฟื้อ. เศรษฐีกราบทูลว่า
ข้าแต่มหाराช บุรุษผู้นี้สมควรเป็นผู้จะพึงทอดพระเนตรทีเดียว พระเจ้าข้า
แล้วกราบทูลถึงบุญที่เขาทำในกาลนั้น ทั้งความที่คนได้ให้ทรัพย์พันหนึ่ง
แก่เขาให้ทรงทราบ. พระราชาทรงสดับดังนั้น ก็ทรงโปรด ได้ประทาน
ทรัพย์พันหนึ่ง แล้วทรงสั่งว่า เจ้าจงสร้างบ้านอยู่ในที่ชื่อโน้น. เมื่อ
นายอन्नภระกำลังชำระสถานที่นั้นอยู่ หม้อทรัพย์ใหญ่ก็ผุดขึ้น เขาเห็น
ดังนั้นจึงกราบทูลพระราชาก็ให้ทรงทราบ. พระราชารับสั่งให้ชนทรัพย์
ทั้งหมดมากองไว้แล้วตรัสถามว่า ในนครนี้ ในเรือนของใครมีทรัพย์
ประมาณเท่านี้บ้าง. อมาตย์ราชบริพารพากันกราบทูลว่า ของใครๆ
ไม่มีพระเจ้าข้า. จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น อन्नภระนี้ จงเป็นผู้ชื่อว่า
อन्नภระเศรษฐีในนครนี้ ดังนี้แล้ว พระราชทานฉัตรเศรษฐีแก่เขาใน
วันนั้นเอง.

จำเดิมแต่นั้น เขากะทำกุศลกรรมจนตลอดอายุ จุติจากอภัพ
นั้น ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในพุทธรูปบาทกาลนี้
ได้ถือปฏิสนธิในพระราชมนเทียรของพระเจ้าสุกโกทนศาकยะ ในเมือง
กบิลพัสดุ์ ได้มีพระนามว่าอนรุทธะ. เจ้าอนรุทธะนั้นเป็นพระกนิษฐ-

ภาคของเจ้ามหานามสากยะ เป็นโอรสของพระเจ้าอาของพระศาสดา เป็นผู้ละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง มีบุญมาก อันพวกหญิงนักฟ้อนผู้ประดับประดา แวดล้อมอยู่ในปราสาท ๓ หลังอันเหมาะสมแก่ฤดูทั้ง ๓ เสวยสมบัติจุฑาเทวดา เข้าไปเฝ้าพระศาสดาผู้เสด็จประทับอยู่ในอนุปิยอัมพวัน กับกุมารทั้งหลายมีกัททิกุมารเป็นต้น ผู้อันเจ้าสากยะทั้งหลาย ซึ่งพระเจ้าสุทโธทนมหาราชให้กำลังใจส่งไปเพื่อเป็นบริวารของพระศาสดา จึงบวชในสำนักของพระศาสดา ก็ในภายในพรรษานั้นเอง ทำทักขิณกรรมให้บังเกิด แล้วเรียนเอากรรมฐานในสำนักของพระธรรมเสนาบดี แล้วไปยังปาจิณวังสทายวัน ในเจดีย์รัฐ กระทำสมณธรรมอยู่ ตรีกถึงมหาปริสวิตกได้ ๗ ประการ ไม่อาจรู้ประการที่ ๘. พระศาสดาทรงทราบความเป็นไปของเธอ จึงตรัสมหาปริสวิตกข้อที่ ๘ แล้วทรงแสดงมหาอริยวังสปฏิบัติปฏิบัติอันประดับด้วยความยินดีในการเจริญสันโดษด้วยปัจจัย ๔.

ท่านพระอนรุทระนั้น เจริญวิปัสสนาตามแนวแห่งพระธรรมเทศนา นั้น ได้ทำให้แจ้งพระอรหัตตมโหภิณญาและปฏิสัมภิตาเป็นองค์ประกอบ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

เราได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าสุเมธ
เชษฐบุรุษของโลก เป็นนระผู้่องอาจ ผู้นำของโลก
เสด็จหลีกเร้นอยู่ จึงได้เข้าไปเฝ้าพระสุเมธสัมพุทธเจ้า
ผู้เป็นนายกของโลก แล้วได้ประคองอัญชลี ทูลอ้อนวอน
พระพุทธานุเจ้าผู้ประเสริฐสุดว่า ข้าแต่พระมหาวิระเจ้าผู้

เชษฐบุรุษของโลกเป็นนระผู้่องอาจ ขอจงทรงอนุเคราะห์
เถิด ข้าพระองค์ขอถวายประทีป แก่พระองค์ผู้เข้าฌานอยู่
ที่ควงไม้ พระสยัมภูผู้ประเสริฐ ชีรเจ้านั้น ทรงรับแล้ว
จึงห้อยไว้ที่ต้นไม้ ประกอบยนต์ในกาลนั้น เราได้ถวาย
ใส่ตะเกียงน้ำมันพันหนึ่ง แก่พระพุทธเจ้าผู้เฝ้าพันธู์ของ
โลก ประทีปลุกโพลงอยู่ ๗ วันแล้วดับไปเอง ด้วยจิตอัน
เลื่อมใสนั้น และด้วยการตั้งเจตนาไว้ เราละกายมนุษย์
แล้วได้เข้าถึงวิมาน เมื่อเราเข้าถึงความเป็นเทวดา วิมาน
อันบุญกุศลนิรมิตไว้เรียบร้อย ย่อมรุ่งโรจน์โดยรอบ นี้
เป็นผลแห่งการถวายประทีป เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
๒๘ ครั้ง เวลานั้น เรามองเห็นได้ตลอดโยชน์หนึ่งโดย
รอบทั้งกลางวันกลางคืน เราย่อมไฟโรจน์ทั่วโยชน์หนึ่ง
โดยรอบ ในกาลนั้น ย่อมครอบงำเทวดาทั้งปวงได้ นี้เป็น
ผลแห่งการถวายประทีป เราได้เป็นจอมเทวดาเสวยราช
สมบัติในเทวโลก ๓๐ กัป ใคร ๆ ย่อมไม่ดูหมิ่นเราได้
นี้เป็นผลแห่งการถวายประทีป เราได้บรรลุนิพพานจักษุมอง
เห็นได้ตลอดพันโลกด้วยญาณในศาสนาของพระศาสดา
นี้เป็นผลแห่งการถวายประทีป พระสัมพุทธเจ้าพระนามว่า
สุเมธ เสด็จอุบัติในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ นับแต่กัปนี้ เรามีจิต
ผ่องใสได้ถวายประทีปแก่พระองค์ คุณวิเศษเหล่านี้คือ
ปฐีสัมภิตา ๔ ...ฯ ลฯ... คำสอนของพระพุทธเจ้าเราได้
ทำเสร็จแล้ว.

ครั้นในกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่พระอริย-
เจ้า ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งผู้เลิศแห่ง
ภิกษุทั้งหลายผู้มีจักขุทิพย์ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนรุทระนี้เป็นเลิศ
แห่งภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้มีจักขุทิพย์.

ท่านเสวยวิมุตติสุขอยู่ วันหนึ่ง พิจารณาข้อปฏิบัติของตนแล้วเกิด
ปีติโสมนัส ได้กล่าวคาถาด้วยสามารถอุทานมีอาทิว่า เราละพระชนก
และพระชนนี ดังนี้. ฝ่าอาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระสังคีติกาจารย์
ทั้งหลาย เมื่อจะประกาศการบรรพชาและการบรรลุพระอรหัตของพระ-
เถระ ได้กล่าวคาถา ๔ คาถาข้างต้น คาถาต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงมีพระทัยโปรดปรานอริยวงศ์ปฏิบัติของพระเถระ จึงตรัสไว้. คาถา
นอกนี้แม้ทั้งหมด พระเถระท่านนั้นกล่าวไว้ตามเหตุการณ์นั้น ๆ. ดังนั้น
คาถาเหล่านี้ทั้งที่พระเถระกล่าวไว้ ทั้งที่ตรัสไว้โดยเฉพาะพระเถระ ก็พึง
ทราบว่าเป็นคาถาของพระเถระแม้โดยประการทั้งปวง, คือท่านกล่าว
คาถาเหล่านี้ไว้ว่า

พระอนรุทระละพระชนกชนนี ละพระประยูรญาติ

ละเบญจกามคุณได้แล้ว เฟ่งฉานอยู่ บุคคลผู้เพียบพร้อม
ด้วยการฟ้อนรำขับร้อง มีดนตรีบรรเลงปลุกให้รื่นเรใจ
อยู่ทุกเช้าค่ำ ก็ไม่บรรลุถึงความบริสุทธิ์ด้วยการฟ้อนรำ
ขับร้องนั้นได้ เพราะยังเป็นผู้ยินดีในกามคุณอันเป็นวิสัย
แห่งมาร. พระอนรุทระก้าวล่วงเบญจกามคุณนั้นแล้ว
ยินดีในพระพุทธศาสนา ก้าวล่วงโอฆะทั้งปวงแล้ว เฟ่ง
ฉานอยู่. พระอนรุทระได้ก้าวล่วงกามคุณเหล่านี้ คือ

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอันรื่นรมย์ใจ พง
มานอยู่. พระอนุรุทธะเป็นนักปราชญ์ หาอาสวะมิได้
ผู้เดียวไม่มีเพื่อน กลับจากบิณฑบาตแล้ว เทียวแสวงหา
ผ้าบังสุกุลอยู่. พระอนุรุทธะเป็นนักปราชญ์ มีปริชา
หาอาสวะมิได้ เทียวเลือกหาเอาแต่ผ้าบังสุกุล ครั้นได้
มาแล้ว ก็มาซักย้อมเอาเองแล้วนุ่งห่ม. บาปกรรมอัน
เศร้าหมองเหล่านี้ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้มักมาก ไม่สันโดษ
ระคนด้วยหมู่มิจิตฟุ้งซ่าน. อนึ่ง ภิกษุใดเป็นผู้มีสติ
มักน้อย สันโดษ ไม่มีความขัดเคือง ยินดีในวิเวก ชอบ
สัจต ปรรวาทความเพียรเป็นนิตย์ กุศลธรรมซึ่งเป็นฝ่าย
ให้ตรัสรู้เหล่านี้ ย่อมมีแก่ภิกษุนั้น ทั้งพระสัมมาสัม
พุทธเจ้าผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ก็ตรัสสรรเสริญ
ภิกษุนั้นว่า เป็นผู้หมดอาสวะ. พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมใน
โลก ทรงทราบความดำริของเราแล้ว เสด็จมาหาเราด้วย
มโนมยิทธิทางกาย เมื่อใดความดำริได้มีแก่เรา เมื่อนั้น
พระพุทธรเจ้าทรงทราบความดำริของเราแล้ว ได้เสด็จ
เข้ามาหาเราด้วยพระฤทธิ์ แล้วทรงแสดงธรรมอันยิ่ง
แก่เรา พระพุทธรเจ้าผู้ทรงยินดีในธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า
ได้ทรงแสดงธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้าแก่เรา เรารู้ทั่วถึง
พระธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว เป็นผู้ยินดีในพระ
ศาสนา ปฏิบัติตามคำพร่ำสอนอยู่ เราบรรลุวิชา ๓
โดยลำดับ ได้ทำตามคำสอนของพระพุทธรเจ้าเสร็จแล้ว.

เราถือการไม่นอนเป็นวัตรมาเป็นเวลา ๕๕ ปี เรากำจัด
ความง่วงเหงาหาวนอนมาแล้วเป็นเวลา ๒๕ ปี ในเวลา
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ภิกษุ
ทั้งหลายถามเราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว
หรือยัง เราได้ตอบว่า ลมหายใจออกและหายใจเข้า
มิได้มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระหฤทัยตั้งมั่น ผู้คงที่
แต่พระองค์ยังไม่ปรินิพพานก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มี
พระจักขุ ผู้ไม่มีตัณหาเป็นเครื่องทำใจให้หวั่นไหว ทรง
ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ คือเสด็จออกจากจตุตถฌาน
แล้ว จึงจะเสด็จปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
อดกลั้นเวทนาด้วยพระหฤทัยอันเบิกบาน ก็เมื่อพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ผู้เป็นดวงประทีปของชาวโลกพร้อมเทวโลก
เสด็จดับขันธปรินิพพาน ความพิเศษแห่งพระหฤทัย
ได้มีขึ้นแล้ว บัดนี้ ธรรมเหล่านี้อันมีสัมผัสเป็นที่ ๕ ของ
พระมหามุนี ได้สิ้นสุดลงแล้ว ในเมื่อพระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า เสด็จปรินิพพานแล้ว จิตและเจตสิกธรรมเหล่านี้
จักไม่มีอีกต่อไป. ดูก่อนเทวดา บัดนี้การอยู่อีกต่อไป
ด้วยอำนาจการอุปบัติในเทพนิกายย่อมไม่มี ขาดิศงสาร
สิ้นไปแล้ว บัดนี้การเกิดในภพใหม่มิได้มี. ภิกษุใดรู้แจ้ง
มนุษย์โลก เทวโลกพร้อมทั้งพรหมโลก อันมีประเภท
ตั้งพันได้ในเวลาครู่เดียว ทั้งเป็นผู้เชี่ยวชาญในคุณ คือ
อิทธิฤทธิ์ และในการจตุติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย

ภิกษุรูปนั้นย่อมเห็นเทพเจ้าทั้งหลายได้ตามความประสงค์.
เมื่อก่อนเรามีนามว่า อนนภาระ เป็นคนยากจนเที่ยว
รับจ้างหาเลี้ยงชีพ ได้ถวายอาหารแก่พระอุปริฎฐปัจเจก-
พุทธเจ้า ผู้เป็นสมณะผู้เรืองยศ. เพราะบุญกรรมที่ได้ทำ
มาแล้ว เราจึงได้มาเกิดในสากยตระกูล พระประยูรญาติ
ได้ขนานนามให้เราว่า อนรุทชะ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วย
การฟ้อนรำและขับร้อง มีเครื่องดนตรีบรรเลงปลุกให้
รื่นเริงใจอยู่ทุกค่ำเช้า ต่อมาเราได้เห็นพระบรมศาสดา
สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ ได้ยังจิตให้
เลื่อมใสในพระองค์ท่านแล้ว ออกบวชเป็นบรรพชิต
เราระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ เราได้เคยเป็นท้าวสักกรินทร์
เทวราช อยู่ดาวดึงส์เทพพิภพมาแล้ว เราได้ปราบปราม
ไพรีพ่ายแพ้แล้ว ขึ้นผ่านสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
จอมมนุษย์นิกรในชมพูทวีป มีสมุทรสาครทั้ง ๔ เป็น
ขอบเขต ๗ ครั้ง ได้ปกครองปวงประชานิกรโดยธรรม
ด้วยไม่ต้องใช้อาชญาหรือศาสตราใด ๆ เราระลึกชาติหน
หลังในคราวที่อยู่ในมนุษยโลกได้ ดังนี้ คือเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ ๗ ชาติ เป็นพระอินทร์ ๗ ชาติ รวมการ
ท่องเที่ยวอยู่เป็น ๑๔ ชาติด้วยกัน. ในเมื่อสมาธิอันประ-
กอบด้วยองค์เป็นธรรมอันเอกปรากฏขึ้น ที่เราได้ความ
สงบระงับกิเลส ทิพยจักขุของเราจึงบริสุทธิ. เราดำรงอยู่
ในฉนอันประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ รู้จู้ติและอุปบัติ

การมา การไป ความเป็นอย่างนี้ แลความเป็นอย่างอื่น
ของสัตว์ทั้งหลาย เรามีความคุ้นเคยกับพระบรมศาสดา
เป็นอย่างดี เราได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
เสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงได้แล้ว ถอนตัณหาเครื่อง
นำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ จักนิพพานด้วย
อนุภาที่เสสนิพพานธาตุ ภายได้พุ่มกอไผ่ ไกล่บ้าน
เวฬุคาม แคว้นวัชชี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปหาย แปลว่า ละแล้ว. บทว่า
มาตาปิโตร แปลว่า พระชนนีและพระชนก.

จริงอยู่ ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ :- ใคร ๆ อื่นถูกความเสื่อมญาติ
และความเสื่อมโภคทรัพย์ครอบงำ จึงบวช และบวชแล้วก็ชวนชายภกิจ
อื่นอยู่ฉันใด เรานั้นนั่นหามิได้ ก็เราละวงญาติใหญ่และกองโภคทรัพย์
มาก ไม่อาลัยในกามทั้งหลายบวชแล้ว.

บทว่า ฌายติ ได้แก่ เป็นผู้ชวนชายภมานแม่ทั้งสอง คืออาร์มมณู-
ปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌานอยู่.

บทว่า สเมโต นจจุคติเทหิ ได้แก่ เป็นผู้พร้อมด้วยการ
เพื่อนและการขับ อธิบายว่า คูการเพื่อน ฟังการขับร้องอยู่. บางอาจารย์
กล่าวว่า สมุโต ดังนี้ก็มี อธิบายว่า อันเขาบูชาแล้วด้วยการเพื่อนและ
การขับร้อง.

บทว่า สมุมตาพปโปทโน ความว่า เป็นผู้อันเขาฟังปลุกให้ตื่น
ในเวลาใกล้รุ่งด้วยเสียงดนตรีทั้งหลาย.

บทว่า น เตน สุทฺธิมชฺฌคํ ความว่า เราไม่ได้บรรลุถึงความ

บริสุทธิในสงสาร เพราะการบริโศกคามนั้น.

บทว่า มารุต วิสเย รโต ได้แก่ เป็นผู้ยินดีในกามคุณอันเป็นอารมณ์ของกิเลสमार อธิบายว่า ไม่เป็นผู้มีทิฐิอย่างนี้ว่า สังสาร-สุทธิ ความบริสุทธิ์ในสงสาร ย่อมมีเพราะการบริโศกคามคุณอันเป็นอารมณ์ของกิเลสमार. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ ก้าวล่วงเบญจกามคุณนั้น ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอต ได้แก่ กามคุณทั้ง ๕ ประการนั้น. บทว่า สมตักกมุข แปลว่า ก้าวล่วงพ้นไปแล้ว อธิบายว่า เป็นผู้ไม่ห่วงใยละทิ้งไป.

บทว่า สพุโพฆ ได้แก่ โอะฆะทั้งปวง มีโอะฆะคือกามเป็นต้น.

เพื่อจะแสดงกามคุณ ๕ โดยสรุป จึงกล่าวคำมีอาทิว่า รูป เสียง ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มโนรมา มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้ :- กามคุณมีอาทิว่า เสียง ชื่อว่า เป็นที่รื่นรมย์ใจ คือเป็นที่ทำใจให้เอิบอาบ เพราะทำใจให้ยินดี โดยอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งโลภะ.

บทว่า ปิณฑปาตมตักกนุโต ได้แก่ ผู้ล่วงพ้นการรับบิณฑบาต อธิบายว่า กลับจากการรับบิณฑบาต.

บทว่า เอโก ได้แก่ เป็นผู้เดียวไม่มีปัจฉาสมณะ.

บทว่า อหุติโย ได้แก่ ผู้หมดตัณหา. จริงอยู่ ตัณหาชื่อว่าเป็นเพื่อนสองของตน. เหมือนดังที่ตรัสไว้ว่า บุรุษมีตัณหาเป็นเพื่อนสอง. บทว่า เอสติ แปลว่า แสวงหา.

บทว่า วิจินิ ความว่า เมื่อแสวงหา ได้เลือกหาในที่ที่เกิดผ้าบังสกุล มีกองหยากเขื่อเป็นต้นในที่นั้น ๆ.

บทว่า **อคฺคฺหิ** ความว่า ครั้นเลือกหาแล้ว ไม่เกลียดแม้ผ้าที่เปื้อนของไม้สะอาด จึงถือเอา. บทว่า **โรวิ** แปลว่า ทำให้สะอาดแล้ว.

บทว่า **รชฺยิ** ได้แก่ ชักแล้วเย็บให้ติดกัน แล้วซ่อมด้วยการซ่อมอันเป็นกัปปิยะของสมคฺวร.

บทว่า **ธารยิ** ได้แก่ กรันซ่อมแล้ว ทำพินทุกับแล้วใช้ครอง, คือนุ่งและห่ม.

บัดนี้ พระเถระเมื่อแสดงโอวาทที่พระศาสดาทรงประทานในปาจิณวังสทายวัน และความที่ตนถึงที่สุดแห่งโอวาทนั้น จึงได้กล่าวคาถามีอาทิว่า **ผู้มักมาก ไม่สันโดษ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มฺหิจุโณ** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความอยากได้ปัจจัยมาก อธิบายว่า ปรรณนาปัจจัยอันยิ่งใหญ่และมาก.

บทว่า **อสนฺตุจฺโจะ** ได้แก่ ผู้ไม่สันโดษ คือเว้นจากสันโดษมียถาลากสันโดษเป็นต้น.

บทว่า **ตฺสฺสฺสฺสฺ** ได้แก่ ผู้ระคนด้วยคฤหัสถ์และบรรพชิต ด้วยการระคนอันไม่ควร.

บทว่า **อฺจุทฺต** แปลว่า ผู้ฟุ้งซ่าน.

บทว่า **ตฺสฺส** ได้แก่ บุคคลที่กล่าวโดยนัยมีอาทิว่า ผู้มักมาก.

บทว่า **ธมฺมา** ได้แก่ ธรรมทั้งหลายเช่นนี้ คือความมักมาก ความไม่สันโดษ ความเป็นผู้ระคนด้วยหมู่ ความฟุ้งซ่าน. ชื่อว่าบาปเพราะอรรถว่าลามก.

บทว่า **ตฺสฺสฺสฺสฺ** ได้แก่ ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าเศร้าหมอง เพราะกระทำความเศร้าหมองให้แก่จิตนั้น.

บทว่า สโต จ โหติ อปฺปิจุโธ ความว่า ก็ในกาลใด บุคคล
นี้ เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร ฟังสัทธรรม ใส่ใจโดยแยกกาย
เป็นผู้มีสติ และละความมักมากเสีย เป็นผู้มักน้อย. ในกาลนั้น ชื่อว่า
เป็นผู้สันโดษ เพราะละความไม่สันโดษ. ชื่อว่าผู้ไม่ขัดเคือง เพราะละ
ความฟุ้งซ่านอันกระทำความขัดเคืองจิต. ผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตเป็นสมาธิ
ชื่อว่าผู้ยินดีในความสงบ เพราะละการคลุกคลีกับหมู่ ชื่อว่า เป็นผู้สงบแล้ว
เพราะยินดีถึงความวิเวก ด้วยความหน่าย (และ) ด้วยความเอิบอิ่มใน
ธรรม คือมีใจดี มีจิตยินดี ชื่อว่าปรารภความเพียร เพราะละความ
เกียจคร้าน.

บุคคลนั้นผู้ประกอบด้วยคุณ มีความมักน้อยเป็นต้นอย่างนี้ ย่อมมี
โพธิปักขิยธรรมอันนับเนื่องในมรรค มี ๓๗ ประเภทมีสติปัญญาเป็นต้น
อันสงเคราะห์เอาวิปัสสนา ๓ อย่าง ชื่อว่าเป็นกุศล เพราะอรรถว่าเกิด
จากความฉลาด.

บุคคลนั้นผู้ประกอบด้วยโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มี
อาสวะ จำเดิมแต่ขณะแห่งอหัตมรรค เพราะทำอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไป
ด้วยประการทั้งปวง อธิบายว่า ด้วยอำนาจการให้ถึงที่สุด ในมหาปุริสวิตก
ในป่าปาจิณวังสทายวัน อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณใหญ่ตรัสไว้
ดังนี้ คือด้วยประการอย่างนี้.

บทว่า มม สกฺขปฺปมฺนุญาย ความว่า ทรงรู้ความดำริของเรา
ผู้ปรารภมหาปุริสวิตกโดยนัยมีอาทิว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมนี้
สำหรับผู้มักน้อย ธรรมนี้ไม่ใช่สำหรับผู้มักมาก และซึ่งตั้งอยู่โดยภาวะ
ไม่สามารถเพื่อจะให้มีมหาปุริสวิตกเหล่านั้นถึงที่สุดลงได้.

บทว่า มโนมเยน ได้แก่ ความสำเร็จด้วยใจ อธิบายว่า เปลี่ยนแปลงไปได้เหมือนกับเนรมิตด้วยใจ.

บทว่า อิทธิยา ได้แก่ ด้วยอธิษฐานฤทธิ์ซึ่งเป็นไปอย่างนี้ว่า ภายนี้จึงเป็นเหมือนจิตนี้.

บทว่า ยथा เม อหุ สงกบโไป มีวาจาประกอบความว่า ในกาลใด เราได้มีความปริวิตกว่า มหาปุริสวิตกข้อที่ ๘ เป็นเช่นไรหนอแล ในกาลนั้น ทรงทราบความดำริของเรา ได้เสด็จเข้าไปหาเราด้วยพระฤทธิ์.

บทว่า อุตฺตริ เทสยิ ความว่า ทรงแสดงสูงขึ้นให้มหาปุริสวิตกข้อที่ ๘ ครบบริบูรณ์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมนี้สำหรับผู้ไม่มีธรรมเครื่องเน้นช้ำเป็นที่มายินดี ผู้ยินดีในธรรมเครื่องไม่เน้นช้ำ ไม่ใช่สำหรับผู้มีธรรมเครื่องเน้นช้ำเป็นที่มายินดี ผู้ยินดีในธรรมเป็นเครื่องเน้นช้ำ. ก็พระเถระเมื่อจะแสดงธรรมที่ทรงแสดงแล้วนั้น จึงกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงยินดีในธรรมเครื่องไม่เน้นช้ำ ทรงแสดงธรรมเครื่องไม่เน้นช้ำ.

อธิบายว่า กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น ชื่อว่า ปปัญจธรรม ธรรมเครื่องเน้นช้ำ โลกุตระธรรมทั้งหลายชื่อว่า นิปปัญจธรรม ธรรมเครื่องไม่เน้นช้ำ เพราะเข้าไปสงบระงับกิเลสเหล่านั้น และเพราะกิเลสเหล่านั้นไม่มี, พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยินดี คือทรงยินดียิ่งในธรรมเครื่องไม่เน้นช้ำนั้น ได้ทรงแสดงธรรมตามที่ทรงบรรลุเช่นนั้น คือทรงประกาศพระธรรมเทศนาว่าด้วยสัจจะทั้ง ๔ ที่พระองค์ทรงยกขึ้นแสดงเอง.

บทว่า ตสุสาหิ ฆมฺมมณฺเฑน ความว่า เรารู้พระธรรมเทศนาของพระศาสดานั้นแล้ว ปฏิบัติตามที่ทรงพร่ำสอนอยู่ เป็นผู้ยินดี คือยินดียิ่งในคำสอนอันสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓.

พระเถระครั้งแสดงการสมาคมการอยู่ร่วมของตน ซึ่งเป็นประโยชน์อันพระศาสดาทรงให้สำเร็จแล้วด้วยการสมาคมนั้น บัดนี้เมื่อจะแสดงความเป็นผู้ปรารถนาความเพียร จำเดิมแต่กาลที่คนบวชแล้ว และการเสียดละความสุขในการนอน และความสุขในการนอนข้าง เพราะความเป็นผู้ไม่หวังในร่างกาย และความเป็นผู้ปรารถนาความเพียร จำเดิมแต่กาลที่มีมิทธะน้อย จึงกล่าวคาถาว่า **ปญฺจบฺลฺยาสวสุตฺตานิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยโต เนสฺสุชฺชโก** อหิ ความว่า จำเดิมแต่กาลที่เราได้เห็นคุณมีอาทิอย่างนี้ว่า ความเกื้อกูลแก่การประกอบความเพียร ความประพฤติกของสัปบุรุษอันเกี่ยวเนื่องด้วยกรรมฐาน และความประพฤติกัดเกล้ากิเลส แล้วเป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตรนั้นเป็นเวลา ๕๕ ปี.

บทว่า **ยโต มิทฺธํ สมฺมุตฺตํ** ความว่า จำเดิมแต่กาลที่เราเสียดละการนอนหลับนั้นเป็นเวลา ๒๕ ปี. บางอาจารย์กล่าวว่า พระเถระเป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตร ๕๕ ปี เบื้องต้นไม่ได้หลับ ๒๕ ปี ต่อแต่นั้นจึงได้หลับในเวลาปัจฉิมยาม เพราะร่างกายอ่อนเปลี้ย.

คาถา ๑ คาถามีอาทิว่า **นาหุ อสุตฺตาสปฺสุตฺตานิ** พระเถระถูกภิกษุทั้งหลายถามในเวลาทีพระศาสดาเสด็จปรินิพพานว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วหรือ เมื่อจะประกาศภาวะคือการปรินิพพาน จึงกล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาหุ อสุตฺตาสปฺสุตฺตานิ จิตฺติตฺตสฺส ตาทิโน** ความว่า ลมอัสสาสปัสสาสะมิได้มีแก่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้คงที่ ผู้เข้าสมาบัติทุกอย่างอื่นเคลื่อนคลอนด้วยอาการต่าง ๆ โดยอนุโลม

และปฏิโลม แล้วออกจากสมาบัติในตอนหลังสุด มีพระหฤทัยตั้งมั่นอยู่ในจิตตถณาน.

ด้วยคำนั้น ท่านแสดงว่า กายสังขารของท่านผู้เข้าจิตตถณาน ย่อมดับไป และลมอัสสาสปีสสาสะ ท่านเรียกว่ากายสังขาร เพราะเหตุนี้จึงจำเดิมแต่ขณะอยู่ในจิตตถณาน ลมอัสสาสปีสสาสะจึงไม่มี.

ชื่อว่าผู้ไม่หวั่นไหว เพราะไม่มีความหวั่นไหวกล่าวคือตัณหา อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าผู้ไม่หวั่นไหว เพราะเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในสมาธิ.

บทว่า สนฺติมารพฺภ ได้แก่ ปรารภ คืออาศัย หมายถึงอนุ-
ปาทิสเสนิพพาน.

บทว่า จกฺขุมา ได้แก่ ผู้มีจักขุด้วยจักขุ ๕. บทว่า ปรินิพฺพุโต แปลว่า ปรินิพพานแล้ว.

จริงอยู่ในคำนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ :- พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าผลสมาบัติในจิตตถณานอันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ แล้วเสด็จปริ-
นิพพานด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุ ในลำดับแห่งจิตตถณานนั้นนั้น-
แหละ.

บทว่า อสฺสฺสึเนน ได้แก่ มีพระหฤทัยไม่หุดหู่ คือเบิกบานดีแท้.
บทว่า เวทนี อชฺฌวสยิ ความว่า เป็นผู้มิสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้น
เวทนาอันเกิดในเวลาใกล้มรณะ. คือไม่เป็นไปตามเวทนาดิ้นรนไปรอบๆ.

ด้วยบทว่า ปชฺโชตสฺสฺสฺว นิพฺพานํ วิโมกฺโข เจตฺโส อหุ ท่าน
แสดงว่า ประทีปที่ลุกโพลง อาศัยน้ำมัน อาศัยไส้ จึงโพลงอยู่ เมื่อ
น้ำมันและไส้หมด ย่อมดับไป และดับแล้ว ย่อมไม่ไปอยู่ที่ไหน ๆ ย่อม
หายไปโดยแท้ ย่อมถึงการมองไม่เห็นฉันใด ขันธสันดานก็ฉันนั้น อาศัย

กิเลสและอกิสังขารเป็นไปอยู่ เมื่อกิเลสและอกิสังขารเหล่านั้นสิ้นไป ย่อมดับไป และดับไปแล้วย่อมไม่ตั้งอยู่ในที่ไหน ๆ ย่อมอันตรธานไปโดยแท้ ย่อมถึงการมองไม่เห็นเลย ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมดับไป เหมือนดวงประทีปนี้ดับไปจะนั้น และมีอาทิว่า เหมือนเปลวไฟถูกกำลังลมเป่าจะนั้น.

บทว่า เอเต นี้ ท่านกล่าวโดยความที่ธรรมทั้งหลายอันเป็นไปในพระสันตการของพระศาสดา ในขณะเวลาจะปรินิพพาน ได้ประจักษ์แก่ตน. ชื่อว่ามีครั้งสุดท้าย เพราะเบื้องหน้าแต่นั้นไม่มีการเกิดขึ้นแห่งจิต. บทว่า ทานี แปลว่า บัดนี้.

บทว่า ผุสฺสพลฺลจฺมา นี้ ท่านกล่าวโดยความที่ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นที่ ๕ ปรากฏขึ้น. จริงอย่างนั้น แม้ในกล่าวด้วยจิตตูปบาท ท่านก็กล่าวธรรมมีผัสสะเป็นที่ ๕ ไว้ข้างต้น.

บทว่า อญฺเณ ธมฺมา ได้แก่ ธรรม คือจิตและเจตสิกเหล่านี้ พร้อมด้วยที่อาศัย ไม่ใช่จิตและเจตสิกในเวลาปรินิพพาน. ถามว่า แม้จิตและเจตสิกในเวลาปรินิพพาน ก็จักไม่มีเลยมิใช่หรือ? ตอบว่า จักไม่มีก็จริง แต่เพราะไม่มีความกินเหนงใจ ไม่ควรกล่าวหมายเอาจิตและเจตสิกธรรมเหล่านั้นว่า จักไม่มี. หากจะพึงมีความหนึ่งใจว่า ก็ธรรมอื่นจักมี คุณมีแก่พระเสขะและปุลฺลชนโหม ดังนั้น เพื่อจะห้ามความเหนงใจข้อนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ธรรมเหล่านี้จักไม่มี ดังนี้.

พระเถระเรียกเทวดาว่า ซาลินิ ในคำว่า นตฺถิ ทานี ปุณฺนาวาโส เทวกายสุมี ซาลินิ นี้ อธิบายว่า บัดนี้เราไม่มีการอยู่อีกต่อไป ด้วยอำนาจการเกิดในเทวดา คือในเทพนิกาย ได้แก่ในหมู่เทพ. ท่านกล่าว

เหตุในข้อนั้นด้วยบทมีอาทิว่า **วิกฺขิโณ** หมคสิ้นแล้ว.

ได้ยินว่า เทวดานั้นเป็นหญิงบำเรอของพระเถระในชาติก่อน เพราะฉะนั้น บัดนี้ เทวดานั้นเห็นพระเถระแก่เฒ่าแล้ว จึงมาด้วยความ สีนหาอันมีในก่อน อ้อนวอนขอให้อุปบัติในเทวดาว่า ท่านจงตั้งจิตไว้ในเทพนิกายที่ท่านเคยอยู่ในกาลก่อน. ลำดับนั้น พระเถระได้ให้คำตอบแก่เทวดานั้น ด้วยคำมีอาทิว่า บัดนี้ (การอยู่ในภพใหม่) ไม่มี. เทวดาได้ฟังดังนั้น หมคความหวัง ได้หายไปในที่นั่นเอง.

ลำดับนั้น พระเถระเหาะขึ้นสู่เวหาส เมื่อจะประกาศอานุภาพของตน แก่เพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาว่า **ยสุต มฺหุตฺเตน** ดังนี้.

ความแห่งคำอันเป็นคานันนั้นว่า ภิกษุจีณาสพใครรู้แจ้ง คือรู้ได้โดยชอบ ได้แก่ กระทำให้ประจักษ์ซึ่งโลกพร้อมกับพรหมโลกตั้งพันประเภท คือพันประการ ได้แก่ ประเภทโลกธาตุดังใหญ่ประมาณแสน โกลิ จักรวาล โดยกาลเพียงครู่เดียวเท่านั้น ภิกษุนั้นเป็นผู้ถึงความชำนาญในคุณ คืออิทธิฤทธิ์ คือในความถึงพร้อมด้วยฤทธิ์และในจุดและอุปบัติ ด้วยประการอย่างนี้ ย่อมเห็นเทวดาในเวลาเข้าไป คือพระเถระนั้นไม่เสื่อมในการเห็นเทวดาทั้งหลาย. ได้ยินว่า เมื่อพระเถระกล่าวคาถาว่า บัดนี้ (ภพใหม่) ไม่มี ดังนี้ ด้วยการให้คำตอบแก่เทวดาชาลินี ภิกษุทั้งหลาย ไม่เห็นเทวดาชาลินี จึงคิดว่า พระเถระร้องเรียกอะไร ๆ ด้วยการเรียกธรรมหรือหนอ. พระเถระรู้อาจารย์แห่งจิตของภิกษุเหล่านั้น จึงกล่าวคานันนี้ว่า **ยสุต มฺหุตฺเตน** ดังนี้.

บพว่า **อนุนภโร ปุเร** ได้แก่ ผู้มีนามอย่างนี้ในชาติก่อน.

บพว่า **ฆาสหารโก** ได้แก่ ผู้การทำกรรับจ้างเพื่อต้องการเพียงอาหารเลี้ยงชีวิต.

บพว่า **สมณ** ได้แก่ ผู้มีบาปสงบแล้ว.

บพว่า **ปฐิปาเหลสิ** ได้แก่ มอบถวายเฉพาะหน้า, อธิบายว่าเป็นผู้มีหน้าเฉพาะด้วยความเลื่อมใส ได้ให้ทานอาหาร.

บพว่า **อุปริภูจ** ได้แก่ พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มีนามอย่างนั้น.

บพว่า **ยสสุสิน** ได้แก่ ผู้มีเกียรติ คือมียศปรากฏ. ด้วยกาลนี้ พระเถระแสดงถึงบุรพกรรมของตน ซึ่งเป็นเหตุให้ได้สมบัติอันยิ่งใหญ่ จนกระทั่งอรรถภาพสุดท้าย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า เรานั้นเกิดในศากยตระกูล.

บพว่า **อิโต สตุต** ความว่า จุติจากมนุษย์โลกนี้ แล้วเป็นเทพ ๗ ครั้ง ด้วยความเป็นใหญ่อันเป็นทิพย์ในเทวโลก.

บพว่า **ตโต สตุต** ความว่า จุติจากเทวโลกนั้นแล้วเป็น ๗ ครั้ง โดยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมนุษย์โลก.

บพว่า **ตัสสารานิ จตุทุทส** ได้แก่ ท่องเที่ยวไปในระหว่างภพ ๑๔ ครั้ง.

บพว่า **นิวสรมภิกขานิสฺส** แปลว่า ได้รู้ชั้นที่เคยอาศัยอยู่ในชาติก่อน.

บพว่า **เทวโลเก จิโต ตทา** ความว่า ก็เราได้รู้ชั้นที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้น ในอรรถาพนี้ท่านนั้นก็หามิได้ โดยที่แท้ ในคราวที่ดำรงอยู่ในเทวโลก ในอรรถาพที่ล่วงมาติดต่อกับอรรถาพนี้ เราก็ได้รู้.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงอาการที่ตนได้ทิพจักขุญาณและจตุร-
ปาตญาณ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาโดยนัยมีอาทิว่า **ปญฺจจฺกึเก** สมาธิ
ประกอบด้วยองค์ ๕.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปญฺจจฺกึเก** สมาธิมุหิ ได้แก่ สมาธิ
ในจตุตถฌานอันเป็นบาทแห่งอภิญา, จริงอยู่ จตุตถฌานสมาธินั้น
ท่านเรียกว่า สมาธิประกอบด้วยองค์ ๕ เพราะประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้
คือความแผ่ไปแห่งปีติ ความแผ่ไปแห่งสุข ความแผ่ไปแห่งใจ ความ
แผ่ไปแห่งอาโลกแสงสว่าง และปัจจเวกขณนิमित นิमितสำหรับเป็นเครื่อง
พิจารณา.

บทว่า **สนฺเต** ความว่า ชื่อว่าสงบ เพราะสงบระงับข้าศึก และ
เพราะมีองค์สงบแล้ว.

บทว่า **เอโภทฺธิภาวึเต** ได้แก่ ถึงความเป็นธรรมเอกมุคฺขิโน อธิบาย
ว่า ถึงความเป็นผู้เชี่ยวชาญในธรรมที่พระพฤติศีแล้ว.

บทว่า **ปฏฺธิปฺปสฺสทฺธิลทฺทมฺหิ** แปลว่า ได้ความสงบระงับกิเลส
ทั้งหลาย.

บทว่า **ทิพฺพจฺกฺขุ** วิสุทฺธิ เม ความว่า เมื่อสมาธิมีประการ
อย่างนี้พร้อมแล้ว ทิพจักขุญาณของเราจึงบริสุทฺธิ คือได้เป็นทิพ-
จักขุญาณอันหมดจด โดยความหลุดพ้นจากอุปกิเลส ๑๑ ประการ.

บทว่า **จตุรฺปปาตํ** ชานานิ ความว่า เรารู้จติและอุปบัติแห่งสัตว์
ทั้งหลาย, ก็เมื่อรู้ย่อมรู้การมาและการไปของสัตว์ทั้งหลายว่า สัตว์เหล่านี้
มาจากโลกโน้นแล้วอุปบัติในโลกนี้ และไปจากโลกนี้แล้วอุปบัติในโลก
โน้น และเมื่อรู้โน้นแหละ ย่อมรู้ได้ก่อนกว่าอุปบัติถึงความเป็นอย่างนี้

คือความเป็นมนุษย์ของสัตว์เหล่านั้น และความเป็นประการอื่นจากความเป็นมนุษย์นั้น และความเป็นเดียรัจฉานโดยประการอื่น. พระเถระเมื่อจะแสดงว่า ความรู้นี้แม้ทั้งหมดย่อมมี ในเมื่อสมาธิอันประกอบด้วยองค์ ๕ ถึงพร้อม จึงกล่าวว่า ดำรงอยู่ในฌานอันประกอบด้วยองค์ ๕. ในคำนั้นมีอธิบายว่า เราเป็นผู้ดำรงคือประคิบฐานอยู่ในฌานอันประกอบด้วยองค์ ๕ นั้น จึงรู้อย่างนี้.

พระเถระครั้งแสดงวิชา ๓ อย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงวิชาที่ ๓ พร้อมทั้งความสำเร็จแห่งกิจ แม้ที่ได้แสดงไว้แล้วในครั้งก่อน โดยประสงค์เอาวิชา ๓ นั้น จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาโดยนัยมีอาทิว่า พระศาสดาเรากลับเคยแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วชฺชินํ เวพฺพคามา ได้แก่ ในเวพฺพคามาแห่งแคว้นวัชชี คือในเวพฺพคามาซึ่งเป็นที่เข้าจำพรรษาครั้งสุดท้ายในแคว้นวัชชี. บทว่า เภฏฺจโต เวพฺพคฺมุพฺสุมิ ได้แก่ ในภายใต้พุ่มไม้พุ่มหนึ่งในเวพฺพคามา. บทว่า นิพฺพายิสฺสํ แปลว่า เราจักนิพพาน อธิบายว่า เราจักปรินิพพานด้วยอนุปาติเสตนิพพานธาตุ.

จบอรรถกถาอนุรุทธเถรคาถาที่ ๕

๑๐. ปาราสริยเถรคาถา

ว่าด้วยความประพฤติของภิกษุเมื่อก่อนอย่างหนึ่งขณะนี้อย่างหนึ่ง

[๓๕๔] พระปาราสริยเถระผู้เป็นสมณะ ผู้มีจิตแน่วแน่เป็น
อารมณ์เดียว ชอบสัจ จริยญาณ นั่งอยู่ในป่าใหญ่
มีดอกไม้บานสะพรั่ง ได้มีความคิดว่า เมื่อพระผู้เป็นอุดม
บุรุษเป็นนาถะของโลก ยังทรงพระชนม์อยู่ ความประ-
พฤติของภิกษุทั้งหลายเป็นอย่างหนึ่ง เมื่อพระองค์เสด็จ
ปรินิพพานไปแล้ว เดียวนี้ปรากฏเป็นอย่างหนึ่ง คือภิกษุ
ทั้งหลายแต่ปางก่อน เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้
นุ่งห่มผ้าเป็นปริมณฑล ก็เพียงเพื่อจะป้องกันความหนาว
และลม และปกปิดความละอายเท่านั้น. ภิกษุทั้งหลายแต่
ปางก่อน ขบฉันอาหารประณีตก็ตาม เสร้าหมองก็ตาม
น้อยก็ตาม มากก็ตาม ก็เพื่อยังอัตภาพให้เป็นไปเท่านั้น
ไม่ติดไม่พัวพันเลย. ภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อน (แม้จะถูก
ความเจ็บไข้ครอบงำ) ไม่ชวนขวายหาเภสัชปัจจัยอันเป็น
บริวารแห่งชีวิต เหมือนการชวนขวายหาความสิ้นไปแห่ง
อาสวะทั้งหลาย ท่านเหล่านั้นชวนขวายพอกพูนวิเวก มุ่ง
แต่เรื่องวิเวก อยู่ในป่า โคนไม้ ชอบเขาและถ้ำเท่านั้น
ภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อนเป็นผู้อ่อนน้อม มีศรัทธาตั้งมั่น
เลี้ยงง่าย อ่อนโยน มีน้ำใจไม่กระด้าง ไม่ถูกกิเลส
ร้าวรด ปากไม่ร้าย เปลี่ยนแปลงตามความคิดอันเป็น

ประโยชน์ของตนแก่ผู้อื่น เพราะเหตุนั้น ภิกษุแต่ปางก่อน
เป็นผู้มีข้อปฏิบัติในการก้าวไปข้างหน้า ถอยกลับ การ
บริโภคปัจจัย การชั่งเสพโภคจร และมีอิริยาบถละมุน
ละไม ก่อให้เกิดความเลื่อมใส เหมือนสายน้ำมันไหล
ออกไม่ขาดสายจะนั้น บัดนี้ ท่านเหล่านั้น ลิ่นอาสวะ
ทั้งปวงแล้ว มักเจริญญาณเป็นอันมาก ประกอบแล้วด้วย
ฌานใหญ่ เป็นพระเถระผู้มั่นคงพากันนิพพานไปเสีย
หมดแล้ว บัดนี้ ท่านเหล่านั้นเหลืออยู่น้อยเต็มที. เพราะ
ความสิ้นไปแห่งกุศลธรรมและปัญญา คำสั่งสอนของ
พระชินเจ้า อันประกอบแล้วด้วยอาการอันประเสริฐทุก
อย่าง จะสิ้นไปในเวลาที่ธรรมทั้งหลายอันลามก และ
กิเลสทั้งหลายเป็นไปอยู่. ภิกษุเหล่าใดปรารถนาความ
เพียรเพื่อความสัจด์ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้มีพระสัท-
ธรรมที่เหลือเป็นข้อปฏิบัติ กิเลสเหล่านี้เจริญงอกงาม
ขึ้น ย่อมครอบงำคนเป็นอันมากไว้ในอำนาจ ดังจะเล่น
กับพวกคนพาล เหมือนปีศาจเข้าสิงทำคนให้เป็นบ้า เพื่อ
คลั่งอยู่จะนั้น นรชนเหล่านั้นถูกกิเลสครอบงำ ท่องเที่ยว
ไป ๆ มา ๆ ตามส่วนแห่งอารมณ์นั้น ๆ ในกิเลสวัตร ดูจ
ในการโฆษณาที่มีสงครามจะนั้น. พากันละทิ้งพระสัท-
ธรรม ทำการทะเลาะซึ่งกันและกัน ยึดถือตามความเห็น
ของตน ถ้าสิ่งนี้เท่านั้นประเสริฐ นรชนทั้งหลายที่ละ
ทิ้งทรัพย์สมบัติ บุตรและภรรยา ออกบวชแล้ว พากันทำ

กรรมที่ไม่ควรทำ แม้เพราะเหตุแห่งภิกษาหารเพียงทัพพี
เดียว ภิกษุทั้งหลายฉันภัตตาหารเต็มอ้อมแล้ว ถึงเวลานอน
ที่นอนหงาย ตื่นแล้วก็กล่าวแต่ถ้อยคำที่พระศาสดาทรงติ
เตียน ภิกษุผู้มีจิตไม่สงบในภายใน พวกเขารียนทำแต่
ศิลปะที่ไม่ควรทำ มีการประดับรุ่มเป็นต้น ย่อมไม่หวัง
ประโยชน์ในทางบำเพ็ญสมณธรรมเสียเลย ภิกษุทั้งหลาย
ผู้มุ่งแต่สิ่งของดี ๆ ให้มาก จึงนำเอาดินเหนียวบ้าง น้ำมัน
บ้าง จุณเจิมบ้าง น้ำบ้าง ที่นั่งที่นอนบ้าง อาหารบ้าง ไม่
สีฟันบ้าง ผลมะขวิดบ้าง ดอกไม้บ้าง ของควรเคี้ยว
บ้าง บิณฑบาตบ้าง ผลมะขามป้อมบ้าง ไปให้แก่
คฤหัสถ์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายพากันประกอบเกสัช
เหมือนพวกหมอรักษาโรค ทำกิจน้อยใหญ่อย่างคฤหัสถ์
ตบแต่งร่างกายเหมือนหญิงแพศยา ประพฤติตนเหมือน
กษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ บริโภคอามิสด้วยอุบายเป็นอันมาก
คือทำให้คนหลงเชื่อ หลอกลวง เป็นพยานโก่งตามโรง
ศาล ใช้เล่ห์เหลี่ยมต่างๆ อย่างนักเลง. เทียวแสหา
ในการอ้างเลศ การพูดเลียบเคียง การพูดปรีกี่ป มีการ
เลียงชีพเป็นเหตุ ใช้อุบายรวบรวมทรัพย์ไว้เป็นอันมาก.
ย่อมยังบริษัทให้บำรุงตนเพราะเหตุแห่งการงาน แต่มีให้
บำรุงโดยธรรม เทียวแสดงธรรมตามถิ่นต่างๆ เพราะ
เหตุแห่งลาภ มิใช่เพราะมุ่งประโยชน์ ภิกษุเหล่านั้น
ทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุแห่งลาภสงฆ์ เป็นผู้เห็นห่าง

จากอริยสงฆ์ เลี้ยงชีวิตด้วยการอาศัยลาภของผู้อื่น ไม่มี
หิริ ไม่ละอาย จริงอย่างนั้น ภิกษุบางพวกไม่ประพฤติ
ตามสมณธรรมเสียเลย เป็นเพียงคนโล้น คลุมร่างไว้
ด้วยผ้ากาสาหวัดพรัดเท่านั้น ปรารภนาแต่การสรรเสริญ
ถ่ายเดียว มุ่งหวังแต่ลาภและสักการะ เมื่อธรรมเป็น
เครื่องทำลายมีประการต่างๆ เป็นไปอยู่อย่างนี้ การ
บรรลुธรรมที่ยังไม่ได้บรรลु หรือการตามรักษาธรรมที่ได้
บรรลुแล้ว ไม่ใช่ทำได้ง่าย เหมือนเมื่อพระศาสดายัง
ทรงพระชนม์อยู่ มุนีพึงตั้งสติเที่ยวไปในบ้าน เหมือน
กับบุรุษผู้ไม่ได้สวมรองเท้า ตั้งสติเที่ยวไปในถิ่นที่มีหนาม
ฉะนั้น พระโยคีเมื่อตามระลึกถึงวิปัสสนาที่ปรารภแล้ว
ในกาลก่อน ไม่ทอดทิ้งวัตรสำหรับภาวนาวิธีเหล่านั้นเสีย
ถึงเวลานี้จะเป็นเวลาสุดท้ายภายหลัง ก็พึงบรรลुอมตบต
ได้ พระปาราสิริยเถระผู้เป็นสมณะมีอินทรียอันอบรม
แล้ว เป็นพราหมณ์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีภพใหม่
สิ้นไปแล้ว ครั้นกล่าววิธีปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ปรีนิพพาน
ในสาลวัน.

จบปาราสิริยเถรคาถา

รวมพระเถระ

ในวิสตินิบาตนี้ พระเถระ ๑๐ รูปนี้ คือ พระอชิมุตตเถระ ๑
พระปาราสิริยเถระ ๑ พระเตลุลามิเถระ ๑ พระรัฐपालเถระ ๑ พระ-
มาลुकยปุตตเถระ ๑ พระเสลเถระ ๑ พระภัททียถาลีโคชาปุตตเถระ ๑

พระองค์คูลีมาลเถระ ๑ พระอนุรุทธเถระ ๑ พระปาราสริยเถระ ๑
ประกาศคาถาไว้ดีเรียบร้อยแล้ว รวมคาถาไว้ ๒๔๕ คาถา.

จบวิสตินิบาต

อรรถกถापาราสริยเถรคาถาที่ ๑๐*

คาถาของพระปาราสริยเถระ มีคำเริ่มต้นว่า สมณสุส อหุ จินฺตา
ดังนี้. เรื่องของพระเถระนี้ มาแล้วในหนหลังทีเดียว และเมื่อพระศาสดา
ยังทรงพระชนม์อยู่ ในเวลาที่ตนยังเป็นปุถุชนอยู่ ท่านได้กล่าวคานานัน
โดยประกาศความคิดในการข่มอินทรีย์ทั้งหลายอันมีใจเป็นที่ ๖. แต่ใน
กาลต่อมา เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว และเมื่อการปรินิพพานของตน
ปรากฏขึ้น จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ ด้วยอำนาจการประกาศข้อปฏิบัติธรรม
เบื้องสูง แก่ภิกษุทั้งหลายในกาลนั้น และในกาลต่อไป. ในข้อนั้น
พระสังคีติกาจารย์ ได้ตั้งคานานันไว้ว่า

พระปาราสริยเถระผู้เป็นสมณะ ผู้มีจิตแน่วแน่มิ

อารมณ์เป็นอันเดียว ชอบสังัด มีปกติเพ่งฌาน นั่งอยู่

ในป่าใหญ่มีดอกไม้บานสะพรั่ง ได้มีความคิดว่า ฯลฯ ดังนี้.

เนื้อความแห่งคำเป็นคานานัน มีนัยดังกล่าวในหนหลังนั่นแล.

ส่วนเนื้อความที่เกี่ยวข้องเนื่องกันมีดังต่อไปนี้ :- เมื่อพระศาสดา พระ-
อัครสาวก พระมหาเถระบางพวก ได้ปรินิพพานไปแล้ว เมื่อภิกษุ
ทั้งหลายผู้ว่าง่ายผู้ใครต่อการศึกษา หาได้ยาก และภิกษุทั้งหลายผู้ว่ายาก
มากไปด้วยการปฏิบัติผิดเกิดขึ้นในพระธรรมวินัย ซึ่งมีพระศาสดาล่วงไป

๑. อรรถกถापารปริกเถรคาถา.

แล้ว พระปาราสริยเถระ ผู้ชื่อว่าสมณะ เพราะสงบบาปได้แล้ว ผู้มีปกติ
เฟื่องฉาน มีจิตแน่วแน่ มีอารมณ์เดียว นั่งอยู่ในป่าไม้สาละใหญ่ อัน
มีดอกบานสะพรั่ง ได้มีความคิดคือการพิจารณาเกี่ยวกับข้อปฏิบัติ. นอกนี้
พระเถระนั้นแหละได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุรุษ ผู้เป็นที่พึง
ของชาวโลก ยังทรงพระชนม์อยู่ ความประพฤติของภิกษุ
ทั้งหลายเป็นอย่างหนึ่ง เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานไป
แล้ว เดียวนี้ปรากฏเป็นอย่างหนึ่ง. คือภิกษุทั้งหลายแต่
ปางก่อน เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นุ่งห่ม
ผ้าเป็นปริมณฑล เพียงป้องกันความหนาวและลม และ
ปกปิดความละอายเท่านั้น. ขบฉันอาหารประณีตก็ตาม
เสรำหมองก็ตาม น้อยก็ตาม มากก็ตาม ก็เพื่อยังอัตภาพ
ให้เป็นไปเท่านั้น ไม่ติด ไม่พัวพันเลย. แม้จะถูกรบกวน
ป่วยไข้ครอบงำ ก็ไม่ชวนขวยหาปัจจัยเภสัชบริขารเพื่อ
ชีวิต เหมือนชวนขวยหาความสิ้นอาสวะ ท่านเหล่านั้น
ชวนขวยพอกพูนแต่วิเวก มุ่งแต่ความวิเวก อยู่ในป่า
โคนไม้ ซอกเขา และถ้ำเท่านั้น. ภิกษุทั้งหลายแต่ปาง-
ก่อน เป็นผู้อ่อนน้อม มีศรัทธาตั้งมั่น เลี้ยงง่าย อ่อนโยน
มีน้ำใจไม่กระด้าง ไม่ถูกกิเลสรั่วรด ปากไม่ร้าย เปลี่ยน
แปลงตามความคิดอันเป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่น
เพราะเหตุนั้น ภิกษุแต่ปางก่อน เป็นผู้มิชอบปฏิบัติในการ
ก้าวไปข้างหน้า ถอยกลับ การบริโภคปัจจัย การชอง-

เสพโคจร และมีอิริยาบถละมุนละไม ก่อให้เกิดความ
เลื่อมใส เหมือนสายธารน้ำมันไหลออกไม่ขาดสาย
ฉะนั้น บัดนี้ ท่านเหล่านั้นสิ้นอาสวะทั้งปวงแล้ว เจริญ
ฉานเป็นอันมาก ประกอบด้วยฉานใหญ่ เป็นพระเถระ
ผู้มั่นคงพากันนิพพานไปเสียหมดแล้ว บัดนี้ ท่านผู้เช่น
นั้นเหลืออยู่น้อยเต็มที. เพราะความสิ้นไปแห่งกุศลธรรม
และปัญญา คำสั่งสอนของพระชินเจ้าอันประกอบด้วย
อาการอันประเสริฐทุกอย่าง จะเสื่อมสูญไปในเวลาที่
ธรรมอันลามกและกิเลสทั้งหลายเป็นไปอยู่. ภิกษุเหล่าใด
ปรารถนาความเพียรเพื่อความสงบ ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า
เป็นผู้มีพระสัทธรรมที่เหลือเป็นข้อปฏิบัติ. กิเลสเหล่านั้น
เจริญงอกงามขึ้น ย่อมครอบงำคนเป็นอันมากไว้ในอำนาจ
ดังจะเล่นกับพวกคนพาล เหมือนปีศาจเข้าสิงทำคนให้เป็น
บ้าเพื่อคั่งอยู่ฉะนั้น. นรชนเหล่านั้นถูกกิเลสครอบงำ
ท่องเที่ยวไปๆ มาๆ ตามส่วนแห่งอารมณ์นั้นๆ ในกิเลส
วัตถุทั้งหลาย ดุจในการโหมขมามีสังครามฉะนั้น. พากัน
ละทิ้งพระสัทธรรม ทำการทะเลาะกันแลกัน ยึดถือ
ตามความเห็นของตน สำคัญว่าสิ่งนี้เท่านั้นประเสริฐ.
นรชนทั้งหลายที่ละทิ้งทรัพย์สมบัติ บุตรภรรยา ออก
บวชแล้ว พวกกันทำกรรมที่ไม่ควรทำ แม้เพราะเหตุแห่ง
ภิกษาหารเพียงทัพพีเดียว ภิกษุทั้งหลายจันภักตอาหาร
เต็มอ้อมแล้ว ถึงเวลานอนก็นอนหงาย ตื่นแล้วก็กล่าวแต่

ถ้อยคำที่พระศาสดาทรงติเตียน ภิกษุผู้มีจิตไม่สงบใน
ภายใน พวกเขารียนทำแต่ศิลปะที่ไม่ควรทำ มีการ
ประดับรุ่มเป็นต้น ย่อมไม่หวังประโยชน์ในทางบำเพ็ญ
สมณธรรม. ภิกษุทั้งหลายผู้มุ่งแต่สิ่งของดี ๆ ให้มาก
จึงนำเอาดินเหนียวบ้าง น้ำมันบ้าง จูณเจิมบ้าง น้ำ
บ้าง ที่นั่งบ้าง อาหารบ้าง ไม้สีฟันบ้าง ผลมะขวิดบ้าง
ดอกไม้บ้าง ของเคี้ยวบ้าง บิณฑบาตบ้าง ผลมะขาม
ป้อมบ้าง ไปให้แก่ภุชงค์ทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลายพา
กันประกอบเกสัช เหมือนพวกหมอรักษาโรค ทำกิจน้อย
ใหญ่อย่างคฤหัสถ์ ตกแต่งร่างกายเหมือนหญิงแพศยา
ประพฤตินเหมือนนักร้องผู้เป็นใหญ่ บริโภคอามิสด้วย
อุบายเป็นอันมาก คือทำให้คนหลงเชื่อ หลอกหลวง เป็น
พยานโกงตามโรงศาล ใช้เล่ห์เหลี่ยมต่างๆ อย่าง
นักเลง. เทียวแสหา (ปัจจัย) ในการอั้งเลศ การเลียบ
เคียง การปรักปับ มีการเลี้ยงชีพเป็นเหตุ ใช้อุบายรวบรวม
ทรัพย์ไว้เป็นอันมาก ย่อมยังบริษัทให้บำเรอตน
เพราะเหตุแห่งการงาน แต่มิให้บำรุงโดยธรรม เทียว
แสดงธรรมตามถิ่นต่างๆ เพราะเหตุแห่งลาภ มิใช่มุ่ง
ประโยชน์. ภิกษุเหล่านั้นทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุแห่ง
ลาภสงฆ์ เป็นผู้เหินห่างจากอริยสงฆ์ เลี้ยงชีวิตด้วยการ
อาศัยลาภของผู้อื่น ไม่มีหิริ ไม่ละอาย. จริงอย่างนั้น
ภิกษุบางพวกไม่ประพฤติตามสมณธรรมเสียเลย เป็น

เพียงคนโล้น   คลุมร่างไว้ด้วยผ้ากาสาพัสตร์เท่านั้น
ปรารถนาแต่ความสรรเสริญถ่ายเดียว   มุ่งหวังต่อลาภ
สักการะ.   เมื่อธรรมเป็นเครื่องทำลายมีประการต่าง ๆ
เป็นไปอยู่อย่างนี้ การบรรลुธรรมที่ยังไม่บรรลु หรือการ
ตามรักษาธรรมที่ได้บรรลุแล้ว ไม่ใช่ทำได้ง่าย เหมือน
เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่. มุนิพึงตั้งสติเที่ยวไป
ในบ้าน. เหมือนบุรุษผู้ไม่ได้สวมรองเท้าตั้งสติเที่ยวไป
ในถิ่นที่มีหนามฉะนั้น. พระโยคีเมื่อตามระลึกถึงวิปัสสนา
ที่ปรารถนาแล้วในกาลก่อน ไม่ทอดทิ้งวัตรสำหรับภาวนา-
วิธีเหล่านั้น ถึงเวลานี้จะเป็นเวลาสุดท้ายภายหลัง ก็จะมี
พึงบรรลุลอมตบพได้. พระปาราสริยเถระผู้เป็นสมณะ มี
อินทรีย์อันอบรมแล้ว เป็นพราหมณ์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
มีภพใหม่สิ้นไปแล้ว ครั้นกล่าววิธีปฏิบัติอย่างนี้
ปรินิพพานในป่าสาวัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิริย อาสิ ภิกขุณฺ ความว่า เมื่อ
พระโลกนาถ คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุรุษ ยังทรงดำรงอยู่
คือยังทรงพระชนม์อยู่   ภิกษุทั้งหลายได้มีอิริยะคือความประพฤติโดย
อย่างอื่น คือโดยประการอื่นจากการปฏิบัติในบัดเดี๋ยวนี้ เพราะยังปฏิบัติ
ตามที่ทรงพร่ำสอน.

บทว่า อญฺญา ทานิ ทิสฺสติ มีอธิบายว่า แต่บัดนี้ ความ
ประพฤติของภิกษุทั้งหลายปรากฏโดยประการอื่นจากนั้น เพราะไม่ปฏิบัติ
ตามความเป็นจริง.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงอาการที่ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติ อย่างเมื่อพระศาสดาทรงประพฤติก่อนนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เพียงป้องกันความหนาวและลม** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มตฺตญฺญิย** ความว่า การป้องกันหนาวและลมนั้นเป็นประมาณ คือเป็นประโยชน์. ภิกษุทั้งหลายใช้สอยจีวรกระทำให้เป็นเพียงป้องกันความหนาวและลมเท่านั้น คือเพียงปกปิดอวัยวะที่ให้เกิดความระอาเท่านั้น. อย่างไร? คือเป็นผู้สันโดษปัจจัยตามมีตามได้ คือถึงความสันโดษในปัจจัยตามมีตามได้ คือตามที่ได้ จะเลวหรือประณีตก็ตาม.

บทว่า **ปณฺธิ** ได้แก่ ดิยัง คือระคนด้วยเนยใสเป็นต้น, ชื่อว่า เสร้าหมอง เพราะไม่มีความประณีตนั้น.

บทว่า **อปฺป** ได้แก่ เพียง ๔-๕ คำเท่านั้น.

บทว่า **พหุ ยาปนตุถุ อภฺยชิสุ** ได้แก่ แม่เมื่อจะฉันอาหารมากอันประณีต ก็ฉันอาหารเพียงยังอัฏฐาให้เป็นไปเท่านั้น. กว่านั้นไปก็ไม่ยินดี คือไม่ถึงกับยินดี. ไม่สยบ คือไม่พัวพันบริโภคนเหมือนเจ้าของเกวียนใช้น้ำมันหยอดเพลลา และเหมือนคนมีบาดแผลใช้ยาทาแผลฉะนั้น.

บทว่า **ชีวิตานิ ปริกฺขาร** เกสฺซฺเช อถ ปจฺจเย ได้แก่ ปัจจัย คือคิลานปัจจัย กล่าวคือเกสัชอันเป็นบริวารเพื่อให้ชีวิตดำเนินไป.

บทว่า **ยถา เต** ความว่า ภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อนนั้น เป็นผู้ขวนขวาย คือเป็นผู้ประกอบในความสิ้นอาสวะอันใด ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นก็ฉันนั้น แม้ถูกโรคครอบงำ ก็ไม่เป็นผู้ขวนขวายมากเกินไปในคิลานปัจจัย.

บทว่า **ตปฺปรายณา** ได้แก่ มุ่งในวิเวก น้อมไปในวิเวก. พระเถระเมื่อแสดงสันโดษในปัจจุบัน ๔ และความยินดียิ่งในภาวณาด้วยคาถา ๔ คาถาอย่างนี้แล้ว จึงแสดงอริยวังสปฏิปทาของภิกษุเหล่านั้น.

บทว่า **นิจา** ได้แก่ เป็นผู้มีความปลอดภัยต่ำ โดยไม่กระทำการยกตนข่มผู้อื่นว่า เราถือบังสุกุลเป็นวัตร ก็เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร อธิบายว่าเป็นผู้มีปกติประพฤติต่อมตน.

บทว่า **นิรฎฐา** ได้แก่ มีศรัทธาตั้งมั่นในพระศาสนา.

บทว่า **สุภรา** ได้แก่ เป็นผู้เลี้ยงง่าย โดยความเป็นผู้มักน้อย เป็นต้น.

บทว่า **มฺหุ** ได้แก่ เป็นผู้อ่อนโยนในการประพฤติวัตร และในพรหมจรรย์ทั้งสิ้น คือเป็นผู้ควรในการประกอบให้วิเศษจุดทองคำที่หล่อหลอมไว้ดีแล้วฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **มฺหุ** ได้แก่ เป็นผู้ไม่สยิวหน้า คือเป็นผู้เยยหน้า มีหน้าเบิกบานประพฤติปฏิสันถาร ท่านอธิบายว่า เป็นผู้นำความสุขมาให้ คุณทำดีฉะนั้น.

บทว่า **อถุทฺธมานสา** ได้แก่ ผู้มีจิตไม่แข็ง, ด้วยบทนั้น ท่านกล่าวถึงความเป็นผู้ว่าง่าย.

บทว่า **อพฺยเสก** ได้แก่ ผู้เว้นจากการถูกกิเลสรั่วรด เพราะไม่มีความอยู่ปราศจากสติ อธิบายว่า ผู้ไม่ถูกค้นหา ทิฏฐิ และมานะ ทำให้นุ่งนั่งในระหว่าง ๆ.

บทว่า **อมุขรา** แปลว่า ไม่เป็นคนปากกล้า, อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ไม่เป็นคนปากแข็ง คือเว้นจากความคะนองทางวาจา.

บทว่า **อตฺตจินฺตาวสานุคฺคา** ได้แก่ เป็นผู้คล้อยตามอำนาจความคิดอัน
เป็นประโยชน์ คือเป็นไปในอำนาจความคิดที่มีประโยชน์ ได้แก่เป็นผู้
ปริวรรตตามความคิดที่เป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่นเท่านั้น.

บทว่า **ตโต** แปลว่า เพราะเหตุ นั้น คือเหตุมีการประพฤติดำ
เป็นต้น.

บทว่า **ปาสาทิกิ** ได้แก่ อันยังให้เกิดความเลื่อมใส คือนำความ
เลื่อมใสมาให้แก่ผู้ที่ได้เห็นและได้ยินการปฏิบัติ.

บทว่า **คตฺ** ได้แก่ การไป มีการก้าวไป ถอยกลับและการเลี้ยวไป
เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **คตฺ** ได้แก่ ความเป็นไปทางกายและ
วาจา.

บทว่า **ภุคฺตุ** ได้แก่ การบริโภคน้ำจืด ๔.

บทว่า **นิเสวิตฺ** ได้แก่ การชองเสพโคจร.

บทว่า **สินิทฺธา** เถลธาราว ความว่า สายธารน้ำมันที่คนฉลาดเท
รดไม่หวนกลับ ไหลไม่ขาดสาย เป็นสายธารติดกันกลมกลืนนำดูน่าชื่น
ชมใจ ฉันทิ อิริยาบถของภิกษุเหล่านั้นผู้สมบูรณ์ด้วยมารยาท ย่อมเป็น
อิริยาบถไม่ขาดช่วง ละมุนละม่อม สละสลวยนำดู น่าเลื่อมใส ฉันทิ.

บทว่า **มหาณายิ** ความว่า ชื่อว่าผู้เพ่งฉานใหญ่ เพราะมีปกติเพ่ง
ด้วยฉานทั้งหลายอันยิ่งใหญ่ หรือเพ่งพระนิพพานใหญ่. เพราะเหตุ นั้น
แหละ จึงเป็นผู้มีประโยชน์เกื้อกูลใหญ่ อธิบายว่า เป็นผู้ประกอบด้วย
ประโยชน์เกื้อกูลมาก.

บทว่า **เต** เถรา ความว่า บัดนี้ พระเถระทั้งหลายผู้มุ่งการปฏิบัติ
มีประการดังกล่าวแล้วนั้น พวกกันปรินิพพานเสียแล้ว.

บทว่า **ปริตฺตาทานิ ตาทิสฺวา** ความว่า บัดนี้ คือในกาลสุดท้าย ภายหลัง พระเถระทั้งหลายผู้เช่นนั้น คือผู้เห็นปานนั้นมีน้อย ท่านกล่าวอธิบายว่า มีเล็กน้อยทีเดียว.

บทว่า **กุสฺสลาณญจ ชมฺมานํ** ได้แก่ ธรรมอันไม่มีโทษอันเป็นเครื่องอุดหนุนแก่วิโมกข์ อันเป็นอุปนิสัยแก่พระนิพพาน.

บทว่า **ปญฺญา ย จ** ได้แก่ และแห่งปัญญาเห็นปานนั้น.

บทว่า **ปริกฺขยา** ได้แก่ เพราะไม่มี คือเพราะไม่เกิดขึ้น. จริงอยู่ในที่นี้ แม้ปัญญาก็พึงเป็นธรรมไม่มีโทษโดยแท้ แต่ถึงกระนั้น เพื่อจะแสดงว่าปัญญามีอุปการะมาก จึงถือเอาปัญญานั้นเป็นคนละส่วน เหมือนคำว่า **ปญฺญอลลาณสมฺภารา** เป็นธรรมอุดหนุนบุญและญาณฉะนั้น.

บทว่า **สพฺพการารวุเปตฺติ** ความว่า คำสอนของพระผู้มีพระภาค-ชินเจ้า อันประกอบด้วยอาการอันประเสริฐทั้งหมด คือด้วยความวิเศษแต่ละประการ จะเสื่อมคือพินาศไป.

ด้วยบทว่า **ปาปกานญจ ชมฺมานํ กิเลสฺสานญจ โย อุตฺตุ** เอาคำที่ เหลือมาเชื่อมความว่า ฤๅคือกาลแห่งบาปกรรมมีกายทุจริตเป็นต้น และแห่งกิเลสมีโลภะเป็นต้นนี้นั้น ย่อมเป็นไป.

บทว่า **อุปฺภุจฺจิตา วิวกาย ย ย จ สทฺทชฺมฺมเสสกา** ความว่า ก็ในกาลเห็นปานนี้ ภิกษุเหล่าใด เข้าไปตั้ง คือปรารถนาความเพียรเพื่อต้องการ กายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก และภิกษุเหล่านั้นย่อมเป็นผู้มีพระ-สัทธรรมที่เหลือเป็นข้อปฏิบัติ. ก็ในข้อนี้ มีอธิบายดังนี้:-

ภิกษุทั้งหลายแม้เป็นผู้มีศีล และอาจารย์อันบริสุทธิ์ก็มีอยู่ แต่บัดนี้ ภิกษุบางพวกยังบุรพกิจมีอาทิอย่างนี้ให้ถึงพร้อม คือทำอิริยาบถให้ดำรง

อยู่ด้วยดี บำเพ็ญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ตัดปليโพธิ์ใหญ่ ตัดปليโพธิ์เล็ก ๆ น้อย ๆ จำเริญภาวนาเนื่อง ๆ อยู่ ภิกษุเหล่านั้นยังมีพระสัทธรรมที่เหลือเป็นข้อปฏิบัติ ย่อมไม่อาจทำข้อปฏิบัติให้ถึงที่สุดได้.

บทว่า เตะ กิเลส ปวทุฒนตา ความว่า ก็ในกาลนั้น กิเลสเหล่านี้ถึงความสิ้นไปจากบุตรอันเกิดแต่พระอุระของพระผู้มีพระภาคเจ้า บัดนี้ กิเลสเหล่านั้นได้โอกาส จึงถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในหมู่ภิกษุ.

บทว่า อาวิสนติ พหุ ชน ความว่า ครอบงำชนผู้บอดเขลา ผู้งดเว้นกัลยาณมิตร ผู้มากไปด้วยการใส่ใจอันไม่แยบคาย กระทำไม่ให้อ่านาจออยู่ คือเข้าไปถึงสันดาน. ก็ภิกษุเหล่านั้นผู้เป็นแล้วอย่างนั้น เหมือนจะเล่นกับคนพวก ดังคนถูกปีศาจเข้าสิงทำให้เป็นบ้า เพื่อคลั่งอยู่ฉะนั้น คือว่า คนผู้มีปกติชอบเล่นครอบงำคนบ้าผู้เว้นจากสักการะราภยส ทำคนบ้าเหล่านั้นให้ถึงความวิบัติ จึงเล่นกับคนบ้าเหล่านั้น ชื่อฉันใด กิเลสทั้งหลายเหล่านั้นก็ฉันนั้น ครอบงำพวกภิกษุอันธพาลผู้เว้นจากความเคารพในพระพุทธเจ้า ยังความฉิบหายชนิดที่เป็นไปในปัจจุบันเป็นต้น ให้เกิดขึ้นแก่ภิกษุเหล่านั้น เหมือนดังจะเล่นกับภิกษุเหล่านั้น อธิบายว่า ทำเป็นเหมือนเล่น.

บทว่า เตน เตน ได้แก่ โดยส่วนของอารมณ์นั้น ๆ.

บทว่า วิธาวิตา แปลว่า เล่นไปผิดรูป คือปฏิบัติโดยไม่สมควร.

บทว่า กิเลสวัตตตุ ความว่า สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน เป็นกิเลส, กิเลส นั้นแหละเป็นกิเลสวัตตตุ เพราะเป็นเหตุแห่งกิเลสทั้งหลายที่เกิดขึ้นภายหลัง. ในกิเลสและกิเลสวัตตตุเหล่านั้นที่ร่วมกัน.

บทว่า สสงฺคามเว โฆสิตเต ความว่า การโปรยทรัพย์มีเงินทอง

แก้วมณี และแก้วมุกดาเป็นต้นแล้ว แล้วโฆษณาให้อยากได้อย่างนี้ว่า
เงินและทองเป็นต้นใด ๆ อยู่ในมือของคนใด ๆ เงินและทองเป็นต้นนั้น ๆ
จงเป็นของคนนั้น ๆ เกิด ดังนี้ ชื่อว่าการโฆษณาที่มีการสงคราม. ใน
ข้อนี้ มีอธิบายดังนี้ :-

ภิกษุปลุชนผู้เป็นคนพาลทั้งหลายนั้น ถูกกิเลสนั้น ๆ ครอบงำ แล่น
ไป คือถึงการอยู่ตามส่วนแห่งอารมณ์นั้น ๆ ในกิเลสและกิเลสวัตถุทั้งหลาย
เหมือนในสถานที่ที่มีการสงคราม อันมาร์ผู้มีกิเลสเป็นเสนาบดีโฆษณาว่า กิเลส
ตัวใด ๆ จับสัตว์ใด ๆ ครอบงำได้ สัตว์นั้น ๆ จงเป็นของกิเลสตัวนั้น ๆ.

เพื่อเลี้ยงคำถามที่ว่า ภิกษุเหล่านั้นแล่นไปอย่างนี้ ย่อมกระทำ
อะไร? จึงเฉลยว่า **พากันละทิ้งพระสังฆธรรม ทำการทะเลาะกัน
แลกกัน.**

คำนี้มีอธิบายว่า ละทิ้งปฏิบัติสังฆธรรมเสียแล้วทะเลาะ คือทำการ
ทะเลาะกันแลกกัน เพราะมีเกสรคืออามิสเป็นเหตุ.

บทว่า **ทัญญุจิตตานิ** ความว่า เป็นไปตาม คือไปตามทัญญุ คือการ
ยึดถือผิดมีอาทิอย่างนี้ว่า มีเพียงวิญญูณเท่านั้น รูปธรรมไม่มี และว่า
ชื่อว่าบุคคลโดยปรมาตถ์ไม่มีฉันใด แม้สภาวะธรรมทั้งหลายก็ฉันนั้น ว่าโดย
ปรมาตถ์ย่อมไม่มี มีเพียงโวหารคือชื่อเท่านั้น ย่อมสำคัญว่า นี้ประเสริฐ
คือสิ่งนี้เท่านั้นประเสริฐ อย่างอื่นผิด.

บทว่า **นิคฺคตา** แปลว่า ออกจากเรือน.

บทว่า **กฏฺจุฏฺฐิกฺขเหตุปี** แปลว่า แม้มีภิกษาหารเพียงทัพพีเดียว
เป็นเหตุ. ภิกษุทั้งหลายย่อมชองเสพ คือกระทำการที่มีไฉกิจ คือกรรมที่

บรรพชิตไม่การทำแก่คฤหัสถ์ผู้ให้ภิกษาหารนั้น ด้วยอำนาจการระคนอัน
ไม่สมควร.

บทว่า อุตราวเทหัง ภูตฺวา ความว่า ไม่คิดถึงคำที่กล่าวว่าเป็นผู้มี
ท้องพร้อม มีอาหารพอประมาณ กลับบริโภคจนเต็มท้อง.

บทว่า สยนุตฺตฺตานเสยฺยกา ความว่า ไม่ระลึกถึงวิธีที่กล่าวไว้ว่า
สำเร็จสี่ไสยา การนอนอย่างราชสีห์ โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อม
เท้า มีสติสัมปชัญญะ กลับเป็นผู้นอนหงาย.

ด้วยบทว่า ยา กถา สตฺถุ ครหิตา นี้ ท่านกล่าวหมายเอาเดียรัจฉาน-
กถา มีกถาว่าด้วยพระราชาเป็นต้น.

บทว่า สพุพการุกสิปฺปานิ ได้แก่ หัตถศิลป์ทั้งหลายมีการทำพัด
ใบตาล สำหรับพัดเวลาฉันภัตเป็นต้น อันนักศิลป์มีพวกแพศย์เป็นต้น
จะพึงกระทำ.

บทว่า จิตฺตี กตฺวาน แปลว่า กระทำด้วยความเคารพ คือโดยมี
ความเอื้อเฟื้อ.

บทว่า อรูปสนฺตฺตา อชฺฌตฺตฺ ความว่า ชื่อว่าผู้ไม่สงบในภายใน
เพราะไม่มีความสงบระงับกิเลส และเพราะไม่มีความตั้งใจมั่นแม้เพียงชั่ว
ขณะรีดนม อธิบายว่า มีจิตไม่สงบระงับ.

บทว่า สามณฺณตฺตฺโต ได้แก่ สมณธรรม.

บทว่า อติอฺจฺจติ ได้แก่ นั่งแยกกัน โดยไม่ถูกต้องแม้แต่เอกเทศ
ส่วนหนึ่ง เพราะเป็นผู้ขวนขวายกิจเกี่ยวกับอาชีพแก่คฤหัสถ์เหล่านั้น ท่าน
อธิบายไว้ว่า ไม่ติดชิดกัน.

บทว่า มตฺตฺกิ ได้แก่ ดินตามปกติ หรือดิน ๕ สี ที่ควรแก่การ
ประกอบกิจของคฤหัสถ์ทั้งหลาย.

บทว่า **เตลจฺจนฺณจ** ได้แก่ น้ำมันและจฺรณ ตามปกติ หรือที่
ปรุงแต่ง.

บทว่า **อุทกาสนโฆชน** ได้แก่ น้ำ อาสนะ และโฆชนะ.

บทว่า **อากฺขฺนตา พหุตุตฺร** ความว่า ผู้หวังบิณฑบาตเป็นต้นที่ดีๆ
มากมาย จึงมอบให้แก่พวกคฤหัสถ์ ด้วยความประสงค์ว่า เมื่อพวกเรา
ให้คืนเหนียวเป็นต้น มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้มีการคบหากันเป็นหลักเป็นฐาน
จักให้จตุปัจจัยที่ดี ๆ มาก.

ชื่อว่าไม้ชำระฟัน เพราะเป็นเครื่องชำระฟัน คือทำฟันให้บริสุทธิ์
ได้แก่ไม้สีฟัน.

บทว่า **กปิตุถิ** แปลว่า ผลมะขวิด.

บทว่า **ปุปฺผิ** ได้แก่ ดอกไม้มีดอกมะลิ และดอกจำปาเป็นต้น.

บทว่า **ขาทนียานิ** ได้แก่ ของเคี้ยวพิเศษทั้ง ๑๘ ชนิด.

บทว่า **ปิณฺฑปาเต จ สมฺปนฺเน** ได้แก่ ข้าวสุกพิเศษที่ประกอบ
ด้วยกับข้าวเป็นต้น.

ก็ด้วยศัพท์ว่า **อมฺเพ อามฺลกาณี จ** ท่านสงเคราะห์เอาผลมะงั่ว
ผลตาล และผลมะพร้าวเป็นต้นที่มีได้กล่าวไว้ด้วย **จ** ศัพท์ ในทุก ๆ บท
มีวาจาประกอบความว่า หวังของดี ๆ มาก จึงน้อมเข้าไปให้แก่คฤหัสถ์.

บทว่า **เภสฺซุเชสฺสุ ยถา เวชฺชา** อธิบายว่า พวกภิกษุปฏิบัติเหมือน
หมอทั้งหลาย ผู้ทำการประกอบเภสัชแก่พวกคฤหัสถ์.

บทว่า **กิจฺจากิจฺเจ ยถา คิหิ** ความว่า กระทำกิจน้อยใหญ่แก่
พวกคฤหัสถ์ เหมือนคฤหัสถ์ทั้งหลาย.

บทว่า คณิกาว วิภูสาย ได้แก่ เครื่องประดับร่างกายของตน
เหมือนพวกหญิงผู้อาศัยรูปเลี้ยงชีพ.

บทว่า อิสฺสเร ขตุติยา ยถา ความว่า ประพฤติเป็นเจ้าแห่ง
ตระกูลในความเป็นใหญ่ คือในการแผ่ความเป็นใหญ่ เหมือนกษัตริย์
ทั้งหลาย.

บทว่า เนกติกา ได้แก่ ประกอบในการโกง, คือยินดีในการ
ประกอบของเทียม โดยกระทำการที่ไม่ใช่แก้วมณีแท้ ให้เป็นแก้วมณี สิ่งที่ไม่ใช่ทองแท้ ให้เป็นทอง.

บทว่า วญฺจนิกา ได้แก่ ยึดเอาผิด ด้วยการนับโกงเป็นต้น.

บทว่า ญฺญสฺสกุชฺชि ได้แก่ เป็นพยานไม่จริง.

บทว่า อปาญฺจกา ได้แก่ เป็นนักเลง อธิบายว่า เป็นผู้มีความ
ประพฤติไม่สำรวม.

บทว่า พหุหิ ปริกฺขุเปหิ ได้แก่ ด้วยชนิดแห่งมิจฉาชีพเป็นอันมาก
ตามที่กล่าวแล้ว และอื่น ๆ.

บทว่า เลสฺสกุเป ได้แก่ มีกับปิยะเป็นเลส คือสมควรแก่กับปิยะ.

บทว่า ปริยาเย ได้แก่ ในการประกอบการเลียบเคียงในปัจจัย
ทั้งหลาย.

บทว่า ปริกฺขุเป ได้แก่ ในการกำหนดมีกำไรเป็นต้น, ในทุกบท
เป็นสัตตมวิภักตติ ใช้ในอรรถว่าวิสัยคืออารมณ์.

บทว่า อนุธาวิตา ได้แก่ เส่ไป คือเล่นไปด้วยบาปกรรมทั้งหลาย
มีความมักใหญ่เป็นต้น. มีการเลี้ยงชีวิตเป็นอรรถ คือมีการเลี้ยงชีวิตเป็น
ประโยชน์ ได้แก่มืออาชีพเป็นเหตุ.

บทว่า **อุปายเนน** ได้แก่ ด้วยอุบายมีปริกษาเป็นต้น คือด้วยนัยอันจะยังปัจจัยให้เกิดขึ้น.

บทว่า **สงฺกทฺตฺตุนฺติ** แปลว่า รวบรวม.

บทว่า **อุปฺภฺจฺจาเปฺนฺติ ปริสํ** ความว่า ยังบริษัทให้บำรุงตน คือสงเคราะห์บริษัท โดยประการที่บริษัทจะบำรุงตน.

บทว่า **กมฺมโต** ได้แก่ เพราะเหตุการงาน. จริงอยู่ ภิกษุเหล่านั้นให้บริษัทบำรุง เพราะมีการชวนชวายนจะพึงทำแก่ตนเป็นเหตุ.

บทว่า **โน จ ฐมฺมโต** ความว่า แต่ไม่ให้อำนาจเพราะเหตุแห่งธรรมอธิบายว่า ไม่สงเคราะห์ด้วยการสงเคราะห์บริษัทผู้ดำรงอยู่ในสถานะที่จะยกขึ้นกล่าวอวด ซึ่งพระศาสดาทรงอนุญาตไว้.

บทว่า **ลาภโต** แปลว่า เหตุลาภ, ภิกษุเหล่านั้นตั้งอยู่ในอิฉาจารว่า มหาชนเมื่อยกย่องอย่างนี้ว่า พระผู้เป็นเจ้าของปหูสูต เป็นผู้บอกเป็นธรรมกถึก จักน้อมนำลาภสักการะมาเพื่อเราดังนี้ จึงแสดงธรรมแก่คนอื่นเพราะลาภ.

บทว่า **โน จ อตฺถโต** ความว่า ประโยชน์นั้นใดอันภิกษุผู้กล่าวพระสัทธรรม ตั้งอยู่ในธรรมมิวิมุตตายนะเป็นประธานจะพึงได้ ย่อมไม่แสดงธรรมมีประโยชน์เกื้อกูล ต่างโดยประโยชน์ปัจจุบันนั้นเป็นต้นเป็นนิमित.

บทว่า **สงฺมฺลลาภสฺส ภณฺฑทฺตฺติ** ความว่า ย่อมบาดหมางกัน คือย่อมทำการทะเลาะกัน เพราะเหตุลาภสงฆ์ โดยนัยมีอาทิว่า ถึงแก่เราไม่ถึงแก่ท่าน.

บทว่า **สงฺฆโม** **ปริพาหิรา** ได้แก่ เป็นผู้มีภายนอกจากพระอริยสงฆ์ เพราะในพระอริยสงฆ์ไม่มีการทะเลาะกันนั้น.

บทว่า **ปรลาโภปชีวนุตตา** ความว่า พวกภิกษุผู้กระทำความบาดหมางกัน เลี้ยงชีวิตด้วยการอาศัยลาภของผู้อื่นนั้น เพราะลาภในพระศาสนาเกิดขึ้นเฉพาะพระเสาะ ผู้สมบรูณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ผู้เป็นคนอื่นจากพวกอันธพาลปฤชชน หรือลาภที่จะพึงได้จากทายกอื่น ชื่อว่าผู้ไม่ละอาย เพราะไม่มีการเกลียดบาป ย่อมไม่ละอายใจ แม้ว่า เราบริโกลลาภของผู้อื่น, เรามีความเป็นอยู่เนื่องด้วยผู้อื่น.

บทว่า **นानุยุตฺตา** ได้แก่ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันทำให้เป็นสมณะ.

บทว่า **ตถา** ได้แก่ เหมือนดังท่านผู้ประพันธ์คาถาเป็นต้น กล่าวไว้ในเบื้องต้น.

บทว่า **เอเก** แปลว่า บางพวก.

บทว่า **มฺนุฑฺธา** **สงฺฆาภูิปารุตา** ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้โล้น เพราะเป็นผู้มีผมโล้นอย่างเดียว ผู้มีร่างกายครองจีวร อันได้นามว่า สังฆาภูิ เพราะอรรถว่า เอาผ้าที่อ่อนเก่ามาติดต่อกัน.

บทว่า **สมฺภวานํ** **เยวิจฺจนฺติ** **ลาภสฺสกุการมฺจฺจิตฺตา** ความว่า เป็นผู้สยบ คือคิดด้วยความหวังลาภสักการะ หรือว่าเป็นผู้แต่งคำพูดอันไพเราะว่า ผู้มีศีลเป็นที่รัก ผู้มีวาทีกำจัดกิเลส ผู้สดับรับฟังมาก และปรารธนา คือแสวงหาการยกย่อง คือการนับถือมากอย่างเดียวกันเท่านั้นว่าเป็นพระอริยะ, หาได้ปรารธนาคุณความดี อันมีการยกย่องนั้นเป็นเหตุไม่.

บทว่า **เอว** ได้แก่ โดยนัยที่กล่าวไว้ เพราะความสิ้นไปแห่งกุศล-
กรรมและปัญญา.

บทว่า **นานปฺปยาตมฺหิ** ได้แก่ เมื่อธรรมอันเป็นเครื่องทำลายมี
ประการต่าง ๆ ไปร่วมกันคือกระทำร่วมกัน อีกอย่างหนึ่ง เมื่อสังกิเลส-
ธรรมเริ่มไปด้วยกัน คือดำเนินไปด้วยประการต่าง ๆ.

บทว่า **น ทานิ สุกริ ตถา** ความว่า ในบัดนี้ คือในเวลานี้ซึ่งหา
กัลยาณมิตรได้ยาก และหาการฟังพระสัทธรรมอันเป็นสัพปายะได้ยาก ไม่
ใช่ทำได้โดยง่าย คือไม่อาจให้สำเร็จได้ เหมือนเมื่อพระศาสดายังทรง
พระชนม์อยู่ การถูกต้องคือการบรรลุมานและวิปัสสนา ซึ่งยังไม่ได้ถูก
ต้อง คือยังไม่ได้บรรลु หรือการอนุรักษ์คือการรักษา โดยประการที่
ธรรมซึ่งได้บรรลุแล้ว ไม่เป็นหानภากิยะ หรือไม่เป็นฐิติภากิยะให้เป็น
วิเสสภากิยะนั้น ทำได้ง่าย ฉะนั้น.

บัดนี้ เพราะใกล้กับเวลาปรินิพพานของตน พระเถระเมื่อจะโอวาท
เพื่อนสหพรหมจารีด้วยโอวาทย่อ ๆ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ยถา กณฺจกฏฐา-
นฺมฺหิ** ดังนี้.

คำนั้นมีอธิบายว่า บุรุษผู้ไม่สวมรองเท้าเท้าเข้าไปในถิ่นที่มีหนาม
ด้วยประโยชน์บางอย่างเท่านั้น เข้าไปตั้งสติว่า หนามอย่าได้คำเราดังนี้
แล้วเท้าเข้าไป ฉันทิ มุณีเมื่อเท้าเข้าไปในโคจรตามที่สั่งสมหนามคือกิเลสก็
ฉันทิ เข้าไปตั้งสติประกอบด้วยสติสัมปชัญญะไม่ประมาทเลย ฟังเท้า
ไป ท่านอธิบายว่า ไม่ละกรรมฐาน.

บทว่า **สริตฺวา ปุพฺพเก โยคิ เตถ** **วตฺตมฺนุสฺสริ** ความว่า ท่านผู้
ชื่อว่าโยคิ เพราะเป็นผู้ประกอบการอบรมโยคะ อันมีในก่อนระลึกถึง

ท่านผู้ปรารถนาวิปัสสนาแล้ว หวนระลึกถึงวัตรของท่านเหล่านั้น คือวิธี
อบรมสัมมาปฏิบัติตามแนวแห่งพระสูตรที่มา ไม่ทอดทิ้งธุระเสียปฏิบัติ
อย่างไร ๆ อยู่.

บทว่า กิณฺจปิ ปจฺฉิม โกโล ความว่า แม้ถึงเวลานี้เป็นกาล
สุดท้าย อันมีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว ถึงอย่างนั้น เมื่อปฏิบัติตามธรรม
นั้นแล เจริญวิปัสสนาอยู่ พึงถูกต้องอมตบท คือพึงบรรลุพระนิพพาน.

บทว่า อิทํ วตฺวา ความว่า ครั้นแล้วกล่าววิธีปฏิบัตินี้ ในการทำ
ให้ปล่อยแผนจากสังกิเลสตามที่แสดงไว้แล้ว.

ก็ถาสุตฺตํนี้ พึงทราบว่ ท่านพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายกล่าว
ไว้ เพื่อประกาศการปรินิพพานของพระเถระ.

จบอรรถกถาปาราสริยเถรคาถาที่ ๑๐

จบปรมัตตทีปนี

อรรถกถาเถรคาถา วิสตีนิบาต

เถรคาถา ดึงสนิบาท

๑. ปุสฺสเถรคาถา

ว่าด้วยในอนาคตภิกษุจักมีความพอใจอย่างไร

[๑๕๕] ฤาษีมีชื่อตามโคตรว่า ปันทรสยะ ได้เห็นภิกษุเป็นอัน
มากที่น่าเลื่อมใส มีตนอันอบรมแล้ว สำรวมด้วยดี จึง
ได้ถามพระปุสฺสเถระว่า ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายใน
ศาสนาจักมีความพอใจอย่างไร มีความประสงค์อย่างไร
กระผมถามแล้ว ขอจงบอกความข้อนั้นแก่กระผมเถิด.

พระปุสฺสเถระจึงกล่าวตอบด้วยคาถาเหล่านี้ ความว่า

ดูก่อนปันทรสฤาษี ขอเชิญฟังคำของอาตมา จงจำ
คำของอาตมาให้ดี อาตมาจะบอกซึ่งข้อความที่ท่านถาม
ถึงอนาคต คือในกาลข้างหน้า ภิกษุเป็นอันมากจักเป็น
คนมักโกรธ มักผูกโกรธไว้ ลบหลู่คุณท่านนี้ หัวดี โอ-
อวด ริษยา มีวาตะต่างๆ กัน จักเป็นผู้มีมานะในธรรม
ที่ยังไม่รู้ทั่วถึง คิดว่าตนในธรรมที่ลึกซึ้ง เป็นคนเบา
ไม่เคารพธรรม ไม่มีความเคารพกันและกัน ในกาลข้าง
หน้า โทษเป็นอันมากจักเกิดขึ้นในหมู่มัคฺคโลก ก็เพราะ
ภิกษุทั้งหลายผู้ไร้ปัญญา จักทำกรรมที่พระศาสดาทรง
แสดงแล้วนี้ให้เศร้าหมอง ทั้งพวกภิกษุที่มีคุณอันแล้ว
โวหารจัด แกล้วกล้า มีกำลังมาก ปากกล้า ไม่ได้ศึกษา

เล่าเรียน ก็จักมีขึ้นในสังฆมณฑล ภิกษุทั้งหลายใน
สังฆมณฑล แม้ที่มีคุณความดี มีวัหารโดยสมควรแก่
เนื้อความ มีความละเอียดบาริ ไม่ต้องการอะไรๆ ก็จักมี
กำลังน้อย ภิกษุทั้งหลายในอนาคตที่ทรมปัญญา ก็จัก
พากันยินดีเงินทอง ไร่นา ที่ดิน แพะ แกะ และคน
ใช้หญิงชาย จักเป็นคนโง่ม่งแต่จะยกโทษคนอื่น ไม่
ดำรงมั่นอยู่ในศีล ถือตัว โหดร้าย เทียวยินดีแต่การ
ทะเลาะวิวาท จักมีใจฟุ้งซ่าน นุงห่มแต่จิวรที่ย้อมสีเขียว
แดง เป็นคนลวงโลก กระจ้าง เป็นผู้แสหาแต่ลาภผล
เทียวชูเขา คือมานะ ทำตนดั่งพระอริยเจ้าท่องเทียวไป
อยู่ เป็นผู้แต่งผมด้วยน้ำมัน ทำให้มีเส้นละเอียด
เหลาะแหละ ใช้ยาหยอดและทาตา มีร่างกายคลุ้มด้วย
จิวรที่ย้อมด้วยสีงา สัตยูจรไปตามตรอกน้อยใหญ่ จักพา
กันเกลียดชังผ้าอันย้อมด้วยน้ำฝาด เป็นของไม่น่าเกลียด
พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้หลุดพ้นแล้วยินดียิ่งนัก เป็นขง
ชัยของพระอรหันต์ พอใจแต่ในผ้าขาวๆ จักเป็นผู้ม่ง
แต่ลาภผล เป็นคนเกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม
เห็นการอยู่ป่าอันสัจดเป็นความลำบาก จักใคร่อยู่ใน
เสนาสนะที่ใกล้บ้าน ภิกษุเหล่าใดยินดีมีจฉาชีพ จักได้
ลาภเสมอๆ จักพากันประพฤติตามภิกษุเหล่านั้น (เทียว
คบหาราชสกุลเป็นต้นเพื่อให้เกิดลาภแก่ตน) ไม่สำรวม

อินทรีย์เที่ยวไป อนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลายจะ
ไม่บูชาพวกภิกษุที่มีลาภน้อย จักไม่สมคบภิกษุที่เป็นนัก
ปราศรัยมีศีลเป็นที่รัก จักทรงผ้าสีแดง ที่ชนชาวมลัทธิจะ
ชอบย้อมใช้ พวกกันติเตียนผ้าอันเป็นธงชัยของตนเสีย
บางพวกก็นุ่งห่มผ้าสีขาวอันเป็นธงของพวกเขาเดียรถีย์ อนึ่ง
ในอนาคตกาล ภิกษุเหล่านั้นจักไม่เคารพในผ้ากาสา
จักไม่พิจารณาในอุบายอันแยบคาย บริโภคผ้ากาสา
เมื่อทุกข์ครอบงำ ถูกถูกรสแทงเข้าแล้ว ก็ไม่พิจารณาโดย
แยบคาย แสดงอาการยุ่งยากในใจออกมา มีแต่เสียง
โอดครวญอย่างใหญ่หลวง เปรียบเหมือนช้างฉัททันต์
ได้เห็นผ้ากาสาอันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ ที่นาย
โสนุตรระพราน นุ่งห่มไปในคราวนั้น ก็ไม่กล้าทำร้าย
ได้กล่าวคาถาอันประกอบด้วยประโยชน์มากมายว่า ผู้ใด
ยังมีกิเลสดูจนน้ำฝาด ปราศจากทมะและสังขะจักนุ่งผ้า
กาสา ผู้นั้นย่อมไม่ควรนุ่งห่มผ้ากาสา ส่วนผู้ใด
กายกิเลสดูจนน้ำฝาดออกแล้ว ตั้งมั่นอยู่ในศีลอย่างมั่นคง
ประกอบด้วยทมะและสังขะ ผู้นั้นจึงสมควรจะนุ่งห่มผ้า
กาสาโดยแท้ ผู้ใดมีศีลวิบัติ มีปัญญาทราม ไม่
สำรวจอินทรีย์ กระทำตามความใคร่อย่างเดียว มีจิต
ฟุ้งซ่าน ไม่ชวนขวยในทางที่ควร ผู้นั้นไม่สมควรจะนุ่ง
ห่มผ้ากาสา ส่วนผู้ใดสมบูรณ์ด้วยศีล ปราศจากราคะ

มีใจตั้งมั่น มีความดำริในใจผ่องใส ผู้นั้นสมควรนุ่งห่ม
ผ้ากาสาอะโดยแท้ ผู้ใดไม่มีศีล ผู้นั้นเป็นคนพาล มี
จิตใจฟุ้งซ่าน มีมานะฟูขึ้นเหมือนไม้้อ ย่อมสมควร
จะนุ่งห่มแต่ผ้าขาวเท่านั้น จักควรนุ่งห่มผ้ากาสาอะ
อย่างไร อนึ่ง ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายในอนาคต จัก
เป็นผู้มีจิตใจชั่วร้าย ไม่เอื้อเพื่อ จักข่มขี่ภิกษุทั้งหลาย
ผู้คงที่ มีเมตตาจิต แม้ภิกษุทั้งหลายที่เป็นคนโง่เขลา มี
ปัญญาทราม ไม่สำรวมอินทรีย์ กระทำตามความใคร่
ถึงพระเถระให้ศึกษาการใช้สอยผ้าจีวร ก็จักไม่เชื่อฟัง
พวกภิกษุที่โง่เขลาเหล่านั้น อันพระเถระทั้งหลายให้การ
ศึกษาแล้วเหมือนอย่างนั้น จักไม่เคารพกันและกัน ไม่
เอื้อเพื่อนายพระอุปัชฌายาจารย์ จักเป็นเหมือนม้าพิการ
ไม่เอื้อเพื่อนายสารถิณะนั้น ในกาลภายหลังแต่ตติย-
สังคายนา ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายในอนาคต จักปฏิบัติ
อย่างนี้.

ครั้นพระปุสฺสเถระแสดงมหาภัยอันจะบังเกิดขึ้น ในกาลภายหลัง
อย่างนี้แล้ว เมื่อจะให้โอวาทภิกษุที่ประชุมกัน ณ ที่นั้นอีก จึงได้กล่าว
คาถา ๑ คาถา ความว่า

ภัยอย่างใหญ่หลวงที่จะทำอันตรายต่อข้อปฏิบัติ ย่อม
มาในอนาคตอย่างนี้ก่อน ขอท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ว่า
ง่าย จงพูดแต่ถ้อยคำที่สละสลวย มีความเคารพกันและ

กัน มีจิตเมตตากรุณาต่อกัน จงสำรวจในศีล ปรารภ
ความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวบากบั่นอย่างมั่นเป็นนิตย์ ขอ
ท่านทั้งหลายจงเห็นความประมาท โดยความเป็นภัย
และจงเห็นความไม่ประมาท โดยความเป็นของปลอดภัย
แล้วจงอบรมอภิวัจฉิกมรรค เมื่อทำได้ดังนี้แล้ว ย่อมจะ
บรรลุนิพพานอันเป็นทางไม่เกิดไม่ตาย.

อรรถกถาติงสนิบาท

อรรถกถาปุสสเถรคาถาที่ ๑

ใน ติงสนิบาท คาถาของท่านพระปุสสเถระ มีคำเริ่มต้นว่า
ปาสาทิเก พหุ ทิสฺวา ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านพระปุสสเถระแม่นี้ เป็นผู้ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้วในพระพุทธ-
เจ้าพระองค์ก่อน ๆ ได้สั่งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้แล้ว
ในภพนั้น ๆ ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ในพุทธบูชาท-
กาลนี้ บังเกิดเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามณฑลิกะ มีนามว่า ปุสสะ.
เขาถึงความเจริญวัยแล้ว สำเร็จการศึกษาในชั้นที่พวกขัตติยกุมารจะฟัง
ได้รับการศึกษา เพราะเขาเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยอุปนิสัย จึงไม่มีใจเกี่ยวข้อง
ในกามคุณทั้งหลาย ได้ฟังธรรมในสำนักของพระมหาเถระรูปหนึ่งแล้ว
ได้มีศรัทธา จึงบวชแล้วเรียนกัมมัฏฐานอันเหมาะสมแก่ความพระพฤติ
บำเพ็ญภาวนาอยู่เนื่อง ๆ ทำมานให้บังเกิดขึ้น เริ่มตั้งวิปัสสนามีฉาน

เป็นบาท ไม่นานนัก ก็ได้อภิญญา ๖. ต่อมาวันหนึ่ง คาบสคนหนึ่ง
ชื่อว่า ปัณฑรโคตร นั่งฟังธรรมในสำนักของพระมหาเถระแล้ว มอง
เห็นภิกษุหลายรูป ผู้สมบุรณ์ด้วยศีลาจารวัตร มีอินทรีย์อันสำรวมด้วย
ดีแล้ว มีกายอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว จึงมีจิตเลื่อมใส คิดว่า
ดีจริงหนอ ข้อปฏิบัตินี้ พึงตั้งอยู่ในโลกได้นาน ดังนี้ จึงถามพระเถระ
ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อปฏิบัติจักมีแก่ภิกษุทั้งหลายในอนาคตกาลได้
อย่างไรหนอแล. เพื่อจะแสดงเนื้อความนั้น พระสังคีติกายจารย์ทั้งหลาย
จึงได้ตั้งคาถาไว้แต่เบื้องต้นว่า

**ฤาษีผู้มีชื่อตามโคตรว่า ปัณฑรสะ ได้เห็นภิกษุเป็น
อันมากที่น่าเลื่อมใส มีตนอันอบรมแล้ว สำรวมด้วยดี
จึงได้ถามพระปุสสเถระแล.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาสาทิก ได้แก่ ผู้สมควรแก่ความ
เลื่อมใส ด้วยข้อปฏิบัติของตน. บทว่า พหู ได้แก่ มีจำนวนมากมาย.
บทว่า ภาวิตตุเต ได้แก่ มีจิตอันตนอบรมแล้วด้วยสมถภาวนาและ
วิปัสสนาภาวนา. บทว่า สุตฺตวเต ได้แก่ มีอินทรีย์อันสำรวมแล้วด้วยดี.
บทว่า อิติ แปลว่า คาบส. บทว่า ปณฺฑรสโคตฺโต ได้แก่ ผู้มีโคตร
เสมอด้วยฤาษีนั้น เพราะเกิดในวงศ์แห่งฤาษีชื่อว่า ปัณฑรสะ. บทว่า
ปุสฺสสวหฺย ได้แก่ อันบุคคลพึงเรียกด้วยเสียงว่า ปุสสสะ, อธิบายว่า
มีชื่อว่า ปุสสสะ. คาถาที่เป็นคำถามของฤาษีนั้น มีดังนี้ :-

**ในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลายในพระศาสนาจัก
มีความพอใจอย่างไร มีความประสงค์อย่างไร กระผม
ถามแล้ว ขอจงบอกความชื่อนั้นแก่กระผมเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิ ญฺหฺตา** ความว่า ในอนาคตกาล
ภิกษุทั้งหลาย ในพระศาสนา นี้ จักมีความพอใจเช่นไร คือจักมีความ
หลุดพ้นเช่นไร จักมีความหลุดพ้นชนิดใด หรือว่าจักมีความหลุดพ้น
ชนิดประณีต. บทว่า **กิมธิปฺปายา** ความว่า จักมีความประสงค์เช่นไร
คือจักมีอริยาศัຍเช่นไร จักมีอริยาศัຍเศร้าหมองอย่างไร หรือว่าจักมี
อริยาศัຍอันผ่องแผ้ว. อีกอย่างหนึ่ง ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ ชื่อว่า
ฉันทะ เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่า ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำของพวกเขา
ญาติเหล่านั้น เป็นเช่นไร. ความประสงค์ก็คืออริยาศัຍนั่นเอง. บทว่า
กิมากฺขปฺปา คือจักมีความพอใจเช่นไร. ก็บทว่า **อาภปฺปา** ความว่า มี
วาริตศีลและจาริตศีล ด้วยการถือเอาเพศเป็นต้น. บทว่า **ภวิสฺสุเร**
แปลว่า จักมี. บทว่า **ตํ เม** ความว่า ดาบสเชื้อเชิญพระเถระว่า
ท่านเป็นผู้อันเราถามถึงประเภทแห่งความประสงค์ ความพอใจ ของภิกษุ
ทั้งหลาย ในอนาคตกาล ของจงบอก คือจงกล่าวเนื้อความนั้นแก่เราเถิด.
พระเถระเมื่อจะบอกเนื้อความนั้นแก่ดาบสนั้น เพื่อจะชักชวนในการฟัง
โดยเคารพก่อน จึงกล่าวคาถาว่า :-

ดูก่อนป้อนพรสถามี ขอเชิญฟังคำของอาตมา จงจำ

คำของอาตมาให้ดี อาตมาจะบอกซึ่งข้อความที่ท่านถาม

ถึงอนาคตกาล.

เนื้อความแห่งบทคาถานั้นว่า ญาติชื่อป้อนพรสผู้เจริญ ท่านถาม
เรื่องใดกะเรา, เราจักกล่าวเรื่องนั้นที่เป็นอนาคตกาลแก่ท่าน, แต่ท่าน
จงฟังคำของเราผู้กำลังกล่าว คือจงใคร่ครวญโดยเคารพ จากการแสดง
เนื้อความในอนาคตกาล และจากอันนำมาซึ่งความสังเวชเถิด.

ลำดับนั้น พระเถระมองเห็นตามความเป็นจริง ซึ่งความเป็นไป
ของพวกภิกษุ และพวกนางภิกษุณีอย่างแจ่มแจ้งด้วยอนาคตังสญาณแล้ว
เมื่อจะบอกแก่ดาบสนั้น จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ในกาลข้างหน้า ภิกษุเป็นอันมาก จักเป็นคนมัก
โกรธ มักผูกโกรธไว้ ลบหลู่คุณท่าน หัวคือ โอ้อวด
ริษยา มีวาตะต่างๆ กัน จักเป็นผู้มีมานะในธรรมที่ยัง
ไม่รู้ทั่วถึง คิดว่าดีในธรรมที่ลึกลับซึ้ง เป็นคนเบา ไม่
เคารพธรรม ไม่มีความเคารพกันและกัน ในกาลข้าง
หน้า โทษเป็นอันมากจักเกิดขึ้นในหมู่สัตว์โลก ก็เพราะ
ภิกษุทั้งหลายผู้ไร้ปัญญา จักทำกรรมที่พระศาสดาทรง
แสดงแล้วนี้ให้เศร้าหมอง ทั้งพวกภิกษุที่มีคุณอันแล้ว
โวหารจัด แกล้วกล้า มีกำลังมาก ปากกล้า ไม่ได้
ศึกษาเล่าเรียน ก็จักมีขึ้นในสังฆมณฑล ภิกษุทั้งหลาย
ในสังฆมณฑล แม้ที่มีคุณความดี มีโวหารโดยสมควร
แก่เนื้อความ มีความละเอียดรอบ ไม่ต้องการอะไรๆ
ก็จักมีกำลังน้อย ภิกษุทั้งหลายในอนาคตที่ทรามปัญญา
ก็จะพากันยินดีเงินทอง ไร่นา ที่ดิน แพะ แกะ และ
คนใช้หญิงชาย จักเป็นคนโง่เง่าแต่จะยกโทษผู้อื่น ไม่
ดำรงมั่นอยู่ในศีล ถือตัว โหดร้าย เทียบยินดีแต่การ
ทะเลาะวิวาท จักมีใจฟุ้งซ่าน นุ่งห่มแต่จีวรที่ย้อม
สีเขียวแดง เป็นคนลวงโลก กระจ่าง เป็นผู้แส่หาแต่

ลาภผล เทียวชูเขา คือมานะ ทำตนดังพระอริยเจ้าท่อง
เทียวไปอยู่ เป็นผู้แต่งผมด้วยน้ำมัน ทำให้มีเส้น
ละเอียด เหลาะแหละ ใช้จ่ายหยอดและทาตา มีร่างกาย
กลมด้วยจิ๋วที่ย้อมด้วยสีงา ลัญจรูปไปตามตรอกน้อยใหญ่
จักพากันเกลียดชังผ้าอันย้อมด้วยน้ำฝาด เป็นของไม่น่า
เกลียด พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้หลุดพ้นแล้ว ยินดียิ่งนัก
เป็นธงชัยของพระอรหันต์ พอใจแต่ในผ้าขาวๆ จักเป็นผู้
ผู้มุ่งแต่ลาภผล เป็นคนเกียจคร้าน มีความเพียรเลว
ทราม เห็นการอยู่ป่าอันสงบเป็นความลำบาก จักใคร่
อยู่ในสนามสนะที่ใกล้บ้าน ภิกษุเหล่าใดยินดีมีจฉายชีพ
จักได้ลาภเสมอๆ จักพากันประพฤติตามภิกษุเหล่านั้น
(เที่ยวคบหาราชสกุลเป็นต้น เพื่อให้เกิดลาภแก่ตน) ไม่
ล้ารวมอินทรีย์เทียวไป อนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุทั้ง
หลายจะไม่บูชาพวกภิกษุที่มีลาภน้อย จักไม่สมคบภิกษุ
ที่เป็นนักปราชญ์ มีศีลเป็นที่รัก จักทรงผ้าสีแดง ที่ชน
ชาวมลัคนะชอบย้อมใช้ พากันติเตียนผ้าอันเป็นธงชัย
ของตนเสีย บางพวกก็นุ่งห่มผ้าสีขาวยันเป็นธงของพวกเขา
เดียรถีย์ อนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุเหล่านั้น จักไม่
เคารพในผ้ากาสาละ จักไม่พิจารณาในอุบายอันแยบคาย
บริโภคน้ำกาสาละ เมื่อทุกข์ครอบงำถูกลูกศรแทงเข้า
แล้ว ก็ไม่พิจารณาโดยแยบคาย แสดงอาการยุ่งยาก

ในใจออกมา มีแต่เสียงโอดครวญอย่างใหญ่หลวง
เปรียบเหมือนช้างงัดทันตี่ได้เห็นผ้ากาสาอะ อันเป็น
ธงชัยของพระอรหันต์ ที่นายโสดุตระพรานงุ่มง่ามไป
คราวนั้น ก็ไม่กล้าทำร้าย ได้กล่าวคาถาอันประกอบด้วย
ประโยชน์มากมายว่า ผู้ใดยังมีกิเลสดูจนน้ำฝน ปราศจาก
ทมะและสัจจะจักงุ่มง่ามผ้ากาสาอะ ผู้นั้นย่อมไม่ควรงุ่มง่าม
ผ้ากาสาอะ ส่วนผู้ใดคายกิเลสดูจนน้ำฝนออกแล้ว ตั้ง
มั่นอยู่ในศีลอย่างมั่นคง ประกอบด้วยทมะและสัจจะ
ผู้นั้นจึงสมควรจะงุ่มง่ามผ้ากาสาอะโดยแท้ ผู้ใดมีศีลวิบัติ
มีปัญญาทราวม ไม่สำรวมอินทรีย์ กระทำตามความใคร่
อย่างเดียว มีจิตฟุ้งซ่าน ไม่ชวนชวยในทางที่ควร
ผู้นั้นไม่สมควรจะงุ่มง่ามผ้ากาสาอะ ส่วนผู้ใดสมบูรณ์
ด้วยศีล ปราศจากราคะ มีใจตั้งมั่น มีความดำริในใจ
อันผ่องใส ผู้นั้นสมควรจะงุ่มง่ามผ้ากาสาอะโดยแท้ ผู้ใด
ไม่มีศีล ผู้นั้นเป็นคนพาล มีจิตใจฟุ้งซ่าน มีมานะฟู
งิ้น เหมือนไม้้อ ย่อมสมควรจะงุ่มง่ามแต่ผ้าขาวเท่านั้น
จักควรงุ่มง่ามผ้ากาสาอะอย่างไร อนึ่ง ภิกษุและภิกษุณี
ทั้งหลายในอนาคต จักเป็นผู้มีจิตใจชั่วร้าย ไม่เอื้อเพื่อ
จักข่มขู่ภิกษุทั้งหลายผู้คงที่มีเมตตาจิต แม้ภิกษุทั้งหลาย
ที่เป็นคนโง่เขลา มีปัญญาทราวม ไม่สำรวมอินทรีย์
กระทำตามความใคร่ ถึงพระเถระให้ศึกษาการใช้สอย

ผ้าจีวรก็ไม่เชื่อฟัง พวกภิกษุที่โง่เขลาเหล่านั้น อันพระเถระทั้งหลายให้การศึกษาแล้วเหมือนอย่างนั้น จักไม่เคารพกันและกัน ไม่เอื้อเฟื้อในพระอุปัชฌายาจารย์ จักเป็นเหมือนม้าพิการ ไม่เอื้อเฟื้อนายสารถีนะนั้น ในกาลภายหลังแต่ตติยสังคายนา ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลาย ในอนาคต จักปฏิบัติอย่างนี้. ภัยอย่างใหญ่หลวงที่จะทำอันตรายต่อข้อปฏิบัติ ย่อมมาในอนาคตอย่างนี้ก่อน ขอท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ว่าง่าย จงพูดแต่ถ้อยคำที่ สละสลวย มีความเคารพกันและกัน มีจิตเมตตากรุณาต่อกัน จงตำรวมในศีล ปรารภความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว บากบั่นอย่างมั่นเป็นนิตย์ ขอท่านทั้งหลาย จงเห็นความประมาทโดยความเป็นภัย และจงเห็นความไม่ประมาท โดยความเป็นของปลอดภัย แล้วจงอบรมอภิวรรคกรรมรค เมื่อทำได้ดังนี้แล้ว ย่อมจะบรรลุพระนิพพานอันเป็นทาง ไม่เกิดไม่ตาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โภชณา แปลว่า เป็นผู้มีความโกรธ เป็นปกติ.

พึงทราบความสัมพันธ์ในบทว่า ภวิสฺสนฺติ อนาคต ดังต่อไปนี้ :-
ถามว่า เรื่องอย่างนั้น ไม่ได้มีแล้วในกาลแห่งพระเถระหรือ ? ตอบว่า ไม่ได้มีแล้ว หามิได้ ก็ในกาลนั้น เพราะพวกท่านเป็นผู้มากไปด้วย กัลยาณมิตร จึงมีผู้กล่าวสอน ผู้ฉลาดในการสอนมากมายในสพรหม-

จारी เมื่อกิเลสทั้งหลายมีกำลัง เพราะท่านมากไปด้วยการไตร่ตรองพิจารณา พวกภิกษุโดยมากจึงไม่ได้มีความโกรธ; ความโกรธอย่างยิ่งจักมีในปริยายที่ทรงกันข้ามในกาลต่อไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า **อนาคเต** เป็นต้นไว้. แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้แล.

บทว่า **อุปนาหิ** ได้แก่ ผู้มีปกติเข้าไปผูกความอาฆาต ในเพราะอาฆาตวัตถุ, หรือชื่อว่า **อุปนาหิ** เพราะเป็นแดนเกิดแห่งการผูกความอาฆาต. พึงทราบอรรถในข้อนี้ ดังนี้:- พยาบาทที่มีมาในกาลก่อน ชื่อว่า ความโกรธ, พยาบาท ที่มีในกาลต่อ ๆ ไป ชื่อว่า ความผูกโกรธ. อีกอย่างหนึ่ง โทสะ ที่เป็นไปแล้วครั้งเดียว ชื่อว่า ความโกรธ, ที่เป็นไปแล้วหลายครั้ง ชื่อว่า ความผูกโกรธไว้. ชื่อว่า **ผู้มีความลบหลู่** เพราะลบหลู่คือล้างผลาญคุณความดีที่มีอยู่แก่ชนเหล่าอื่นเสีย, หรือชื่อว่า **ผู้มีความลบหลู่** เพราะลบหลู่คือล้างผลาญคุณความดีเหล่านั้น ที่มีอยู่แก่ชนเหล่านั้นเสียหมด ดูการลบหลู่นี้ ด้วยการเช็ดถูน้ำจะนั้น.

ชื่อว่า **อมุถิ** เพราะคนเหล่านั้น เป็นคนหัวดีมีความถือตัวจัด เป็นลักษณะ.

บทว่า **สจฺจ** ได้แก่ ผู้ประกอบพร้อมด้วยความโอ้อวดมีการประกาศคุณที่ไม่มีอยู่ในตัวเป็นลักษณะ.

บทว่า **อิสฺสุกิ** ได้แก่ ผู้ประกอบพร้อมด้วยความริษยาอันมีการทำลายสมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ.

บทว่า **นानาวาทา** ความว่า มีวาตะที่ทำลายกันและกัน มีทิฏฐิที่ทำลายกันและกัน และทำการทะเลาะกันและกัน. บทว่า **อญฺญาตมานิโน** **ธมฺเม** **คฺมุถิเร** **ติโรจฺจรา** ความว่า เป็นผู้มีความอย่างนี้ ใน

พระสังฆกรรมที่ลึกซึ้ง ส่องได้ยาก ที่ตนเองยังไม่รู้ทั่วถึง ว่าตนเองรู้แล้ว ว่าตนเองเห็นแล้ว. ต่อจากนั้นนั่นเอง ก็มีความคิดว่าตื่นต่ำต้อย เพราะพระสังฆกรรมนั้น เป็นไปในส่วนที่ต่ำต้อย.

บทว่า ลหุกา ได้แก่ เป็นคนห้วนไหว เพราะมีความเบาเป็นสภาวะ.

บทว่า อครุ ชมุเม ได้แก่ ปราศจากความเคารพในพระสังฆกรรม.

บทว่า อญฺญมญฺญมคารวา ได้แก่ ไม่มีความยำเกรงในกันและกัน คือปราศจากความเคารพที่หนักแน่น ในพระสงฆ์และในหมู่เพื่อนสพรหมจารี.

บทว่า พหุ อาทินวา ได้แก่ มีประการดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว, และโทษเป็นอนเณกมากมายที่กล่าวอยู่ จักเกิดเป็นอันตราย. บทว่า โลก ได้แก่ ในสัตวโลก.

บทว่า อุปฺปชฺชิสฺสฺสนุตฺยนาคเต ความว่า จักปรากฏมีในอนาคตกาล.

บทว่า สุเทสิตฺถํ อิมํ ชมุมํ ความว่า จักทำปรีชิตสังฆกรรมนี้ อันไม่วิปริตด้วยดี ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว โดยประการที่งดงามมีงามในเบื้องต้นเป็นอาทิ. บทว่า กิเลสฺสฺสนุติ ความว่า จักทำให้เศร้าหมอง ให้ถูกกิเลสประทุษร้ายอยู่ คือจักทำรูปธรรมและอรูปรธรรม อันละเอียดสุขุมให้ปะปนด้วยอสังฆกรรม ที่เป็นทุจริตและสังกิลส โดยนัยเป็นต้นว่า ที่เป็นอาบัติว่า ไม่เป็นอาบัติ, ที่เป็นครุกาบัตินว่า

เป็นลหุกาบัติ ดังนี้, ได้แก่ จักทำให้เศร้าหมอง คือจักทำให้หม่นหมอง ด้วยสังกิเลสคือตัณหา แม้ยิ่งกว่าทวิภูติและสังกิเลสทั้งสองอย่าง.

บทว่า **ทุมุมติ** ได้แก่ ผู้ไร้ปัญญา. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุจักมีในอนาคตกาลอันยาวนาน ๆ ล ๆ เมื่อจะบอกอภิธรรมกถา เวทสลกถา หยั่งลงสู่ธรรมฝ่ายคำอยู่ จักไม่รู้ได้เลย ดังนี้เป็นต้น.**

บทว่า **คุณหีนา** ได้แก่ ผู้ทุศีลปราศจากคุณมีศีลเป็นต้น และ **ไม่มีความละเอียด.** อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **คุณหีนา** ได้แก่ ผู้ทราบจากคุณมีพระวินัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามแล้วเป็นต้น คือไม่มีความกตัญญูในพระธรรมวินัย.

บทว่า **สงฆมฺหิ** แปลว่า ในท่ามกลางสงฆ์. บทว่า **โวหรนฺตา** ได้แก่ กล่าวอยู่, คือพูดอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยถ้อยคำที่จัดจ้านอยู่ในท่ามกลางสงฆ์.

บทว่า **วิสารทา** ได้แก่ ไม่กลัว คือกะนอง.

บทว่า **พลวนฺโต** ได้แก่ มีกำลังมาก โดยกำลังที่เป็นฝ่ายตรงข้าม.

บทว่า **มุขรา** ได้แก่ มีปากกล้า มีวาตะแข็งกระด้าง. บทว่า **อสุสูตาวิน** ได้แก่ ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียน คือเป็นผู้ทรงคุณ โดยอาศัยลาภ สักการะ และความสรรเสริญอย่างเดียว จักเป็นผู้มีกำลังตั้งมั่นในท่ามกลางสงฆ์ เพื่อประโยชน์ที่ตนต้องการอย่างนี้ว่า สิ่งที่เป็นธรรม ว่าเป็นอธรรม และสิ่งที่เป็นอธรรม ว่าเป็นธรรม, สิ่งที่เป็นวินัย ว่าเป็นไฉวินัย และสิ่งที่ไม่ใช่วินัย ว่าเป็นวินัย ดังนี้.

บทว่า **คุณนุโต** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยคุณ มีศีลเป็นต้น.

บทว่า **โวหรนฺตา ยถาคฺตุโต** ได้แก่ แสดงโดยสมควรแก่เนื้อความ คือไม่ยอมให้เนื้อความวิปริตอย่างนี้ว่า สิ่งที่เป็นธรรม ก็ว่าเป็นธรรม, สิ่งที่เป็นอธรรม ก็ว่าเป็นอธรรม, สิ่งที่เป็นวินัย ก็ว่าเป็นวินัย. สิ่งที่ไม่ใช่วินัย ก็ว่าไม่ใช่วินัย ดังนี้.

บทว่า **ทพฺพลา เต ภวิสฺสนฺติ** ความว่า ภิกษุเหล่านั้น จักเป็นผู้ปราศจากกำลัง เพราะค่าที่พวกตนหนาไปด้วยความไม่ละอาย ในท่ามกลางบริษัท, ถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้น จักไม่ตั้งอยู่ได้.

บทว่า **หิริมนฺา อนตฺถิกา** ได้แก่ มีความละอาย ไม่ต้องการด้วยอะไร ๆ. จริงอยู่ ภิกษุเหล่านั้น แม้สามารถเพื่อจะกล่าวด้วยธรรม ไม่กระทำความทำร้ายด้วยเหตุบางอย่าง เพราะค่าที่ตนเป็นผู้รังเกียจบาป และเพราะค่าที่ตนเป็นผู้มีกิจน้อย ไม่ทำความพยายามเพื่อจะยึดมั่นวาทะของตน พวกหนึ่งเสีย ไม่ยอมทำการเปิดเผย หรือความตั้งใจแน่วแน่.

บทว่า **รชตี** ได้แก่ รูปียะ, แม็กหาปณะ โลหะและมาสกเป็นต้น ก็พึงเห็นว่าท่านสงเคราะห์ด้วยรูปียะนั้น.

บทว่า **ชาตฺรूपิ** ได้แก่ ทอง, แม็กแก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้น ก็พึงเห็นว่า ท่านสงเคราะห์ด้วยทองนั้น. วา ศัพท์ เป็นสมุจยัตถะ ดูในประโยคเป็นต้นว่า **อปทา** วา ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **รชตชาต-
รูปญจ** ดังนี้ก็มี.

บทว่า **เขตฺติ** ได้แก่ ปุพฺพชาติและอปฺริณชาติ ย่อมงอกงามในที่ใด ที่นั้นชื่อว่านา. ภูมิภาคที่มีได้กระทำเพื่อประโยชน์อย่างนั้น ชื่อว่าสวน.

บทว่า **อเชพก** ได้แก่ แพะเท่านั้น ชื่อว่าเอพกา, เว้นแพะและ
แกะเหล่านั้นเสีย สัตว์เลี้ยงที่เหลือ ชื่อว่า อชา. จริงอยู่ ในที่นี้ แม้โค
และกระบือเป็นต้น ท่านก็ทำการสงเคราะห์ด้วย **อเชพก** ศัพท์เหมือนกัน.

บทว่า **ทาสิตาสญจ** ได้แก่ ทาสหญิงและทาสชาย.

บทว่า **ทุมเมธา** ได้แก่ ผู้ไม่รู้, คือเมื่อไม่รู้จักสิ่งที่ควรและไม่ควร
สิ่งที่เหมาะและไม่เหมาะ (นุ่ง) เพื่อประโยชน์ตน.

บทว่า **สชาติยิสฺสนฺติ** แปลว่า จักรับ.

บทว่า **อุชฺฌานสญฺญิน** ได้แก่ คิดแต่จะมองดูผู้อื่นอยู่หลังตน
หรือมีปกติยกโทษแม้ในที่ที่ไม่ควรจะยกโทษ.

บทว่า **พาลา** ได้แก่ ประกอบพร้อมแล้วด้วยพาลลักษณะ โดยมี
ความคิดแต่เรื่องที่คิดชั่วเป็นต้น. ต่อแต่นั้น ก็ไม่ดำรงมั่นอยู่ในศีล คือ
มีจิตไม่ตั้งมั่นในจตุปาริสุทธิศีล.

บทว่า **อุนฺนพา** ได้แก่ ยกตัวถือตัว. บทว่า **วิจริสฺสนฺติ** ความว่า
จกยทรงคือมานะ เทียวไป.

บทว่า **กลหาภริตา มลา** ความว่า เพราะคนเป็นผู้มากไปด้วย
สารัมภะ จึงเป็นผู้ชวนชวายในคำกล่าวได้ตอบ เทียวยินดีแต่ในการ
ทะเลาะวิวาทอย่างเดียว มุ่งแต่ประโยชน์ตน ยินดีแต่ในการแสวงหาอาหาร
ชอบเบียดเบียนแต่ผู้อื่นที่อ่อนแอ ราวกะมิคะจะนั้น.

บทว่า **อุทฺธตา** ได้แก่ ประกอบพร้อมแล้วด้วยจิตที่ฟุ้งซ่าน คือ
ปราศจากจิตที่เป็นเอกัคคตา.

บทว่า **นิลจิวรปารุตา** ได้แก่ นุ่งห่มแต่จิวรสีเขียว ปนสีแดงเพราะ
ข้อมไม่สมควร คือเทียวนุ่งและห่มจิวรเช่นนั้น.

บทว่า **กุหา** ได้แก่ เป็นคนดวงโลก ด้วยวัตถุเครื่องล่อลวง มีการ
ร้ายมนต์เป็นต้น คือทำการล่อลวง เพื่อปรารถนาจะยกย่องคุณที่ไม่มีมีอยู่
ให้ปรากฏเป็นสิ่งที่ประหลาดแก่ชนเหล่าอื่น.

บทว่า **ถุทธา** ได้แก่ มีใจกระด้าง คือมีใจกักขฬะ ด้วยความโกรธ
และมานะ.

บทว่า **ลปา** ได้แก่ เป็นผู้มักเจรจา คือเป็นผู้มีความประพฤติก่อลวง
โลก อธิบายว่า เป็นผู้ใช้วาหะชักชวนพวกผู้ถวายปัจจัย กับพวกมนุษย์
ผู้มีใจเลื่อมใส ให้พูดว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้ามีความต้องการ
ด้วยสิ่งใด, หรือเป็นผู้ล่อลวงเพื่อต้องการปัจจัย ด้วยอำนาจการใช้วาจา
ที่วางแผนมาแล้ว และด้วยอำนาจกลอุบายโกง.

บทว่า **สิงฺคิ** ได้แก่ เขาสัตว์ ในข้อนี้เป็นโจน เขาสัตว์มีอธิบายว่า
ผู้ที่ประกอบพร้อมด้วยกิเลสอันปรากฏชัด เช่นกับเขาสัตว์ ที่ท่านกล่าวไว้
อย่างนี้ว่า ความรักใคร่ ความเยียบแหลม ความฉลาด ความตระเตรียม
ความไตร่ตรองรอบด้าน ดังนี้ เทียวธุเขาไป. คำว่า **อริยา วีย** นี้ เป็น
คำแสดงถึงเนื้อความแห่งบทว่า **กุหา** นั้นนั่นเอง. ก็พระเถระ เมื่อจะ
แสดงว่าพวกภิกษุผู้ลวงโลกตั้งตนดังพระอริยเจ้า จึงกล่าวว่า ทำตนดัง
พระอริยเจ้าท่องเที่ยวไปอยู่ ดังนี้.

บทว่า **เตลฺลญฺเจหิ** ได้แก่ เป็นผู้แต่งเส้นผม ด้วยน้ำมัน ขี้ผึ้ง
หรือด้วยน้ำมันชนิดน้ำ.

บทว่า **จปฺลา** ได้แก่ ประกอบด้วยความกลับกลอก มีการแต่งกาย
และแต่งบริวารเป็นต้น.

บทว่า **อณฺชนกฺขิกา** ได้แก่ มีนัยน์ตาอันหยอดแล้ว ด้วยการหยอด เพื่อประดับตกแต่ง.

บทว่า **รติยาย คมิสฺสนติ** ความว่า สัจฺจฺรไปข้างโน้นข้างนี้ ตาม ถิ่นที่จะเข้าไปสู่สกุล ที่เป็นตรอกน้อยใหญ่ เพื่อศึกษาจาร.

บทว่า **ทนฺตวณฺณิกปารุตา** ได้แก่ มีร่างกายอันคลุมด้วยจีวร ที่ ย่อมด้วยสีงา.

บทว่า **อเชฺลฺลจฺฉํ** ได้แก่ พึงพากันเกลียดชัง. บทว่า **วิมฺตฺเตหิ** ได้แก่ พระอรียเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า **สุรตฺตํ** ความว่า จักพากันเกลียดชังผ้ากาสาวะ อันเป็นธงชัย ของพระอรหันต์ ที่ย่อมแล้วด้วยดี ด้วยเครื่องย่อมอันสมควร เพราะ พระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เคยประพฤติมาแล้ว. เพราะ เหตุไร ? เพราะพอใจแต่ในผ้าขาว ๆ คือถึงความพอใจยินดี. จจริงอยู่ คำนี้เป็นเหตุของการคลุมร่างกายด้วยผ้าสีงา. ก็ภิกษุเหล่านั้น เมื่อพากัน ยินดีพอใจผ้าสีขาว ย่อมนุ่งห่มผ้าสีงา เป็นเหตุให้รู้ว่า เมื่อยึดถือผ้าสีขาว ตลอดกาล ก็เป็นเพียงดังสละเพศฉะนั้น.

บทว่า **ลาภกามา** ได้แก่ มีความยินดีแต่ในลาภผล. ชื่อว่า เป็น **คนเกียจคร้าน** เพราะประกอบแต่ความเกียจคร้าน แม้ในการประพฤติ เทียวไปเพื่อศึกษา.

ชื่อว่า **เป็นผู้มีความเพียรเลวทราม** เพราะไม่มีจิตคิดอุตสาหะเพื่อ บำเพ็ญสมณธรรม.

บทว่า **ภิกฺขุณฺตฺตา** ได้แก่ มีความลำบาก, อธิบายว่า ลำบาก คือ ลำบากใจ เพื่อจะอยู่ในป่าอันสงัด.

บทว่า **คามนุเตสุ** ได้แก่ ในเสนาสนะท้ายหมู่บ้าน คือในเสนาสนะที่ใกล้หมู่บ้าน หรือในเสนาสนะใกล้ ๆ ประตู่บ้าน. บทว่า **วสิสุสเร** แปลว่า จักอยู่.

บทว่า **เต เตว อนุสิขขุตา** ความว่า ภิกษุเหล่าใด ๆ ได้ลาภ ด้วยการประกอบมิจจาชีพ ภิกษุเหล่านั้น ๆ นั้นแหละ จักกลับตัวศึกษาตามคนทั้งหลาย.

บทว่า **ภมิสุสนุติ** ความว่า แม้ตนเองก็จักกลับตัวคบหาราชสกุล เป็นต้น เพื่อให้เกิดลาภ โดยมิจจาชีพ เหมือนภิกษุเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **ภสิสุสนุติ** ดังนี้ก็มี, ความว่า จักคบหา. บทว่า **อสังยา** ได้แก่ ปราศจากการสำรวมในศีล.

บทว่า **เย เย อลาภิโน ลาภ** ความว่า ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ปัจจัย เพราะเว้นจากมิจจาชีพ และเพราะตนเป็นผู้มีบุญน้อย ภิกษุเหล่านั้นจะได้รับการอุปถัมภ์ คือบูชา สรรเสริญ จักไม่มีในกาลนั้น คือในอนาคตกาลเลย.

บทว่า **สุเปสเลปิ เต ชีเร** ความว่า จักไม่คบภิกษุเหล่านั้น ผู้เป็นนักปราชญ์เพราะสมบูรณ์ด้วยปัญญา แม้มีศีลเป็นที่รักด้วยดี คือในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลายผู้มีลาภ ก็ย่อมมุ่งแต่ลาภอย่างเดียวเท่านั้น.

บทว่า **มิลกขุรชน รตุติ** ได้แก่ ย่อมแล้ว ย่อมด้วยผลมะเดื่อกลายเป็นสีดำ. จริงอยู่ บทนี้เป็นบทสมาส, ท่านแสดงถึงการเปล่งเสียงที่ออกทางจมูก เพื่อสะดวกแก่การกล่าวคาถา.

บทว่า **ครหนุตา สกัม ฐัม** ได้แก่ พากันติเตยนผ้ากาสาอะ อันเป็น

ธงชัยของตนเสีย. จริ่งอยู่ ผ้ากาสาเว ชื่อว่าเป็นธงชัยของพวกบรรพชิต
ในพระศาสนา.

บทว่า **ติตุถิยานัม ธัมมเกจิ** ความว่า บางพวกรู้ว่าเป็นสมณศากย-
บุตรอยู่นั้นแล แต่ก็จักนุ่งห่มผ้าขาว อันเป็นธงชัยของพวกเดียรถีย์ ผู้มี
ฝ้านุ่งสีขาว.

บทว่า **อการโว จ กาสาเว** ความว่า ความไม่เคารพ คือความ
ไม่นับถือผ้ากาสาเว อันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ จักมีแก่ภิกษุเหล่านั้น
ในอนาคตกาล.

บทว่า **ปฐิสงฺขา จ กาสาเว** ความว่า จักไม่มีการใช้สอยผ้ากาสาเว
แม้เพียงการพิจารณา โดยนัยเป็นต้นว่า เราพิจารณาโดยแยกคายแล้ว
จึงใช้สอยจีวร ดังนี้.

พระเถระ เมื่อจะชักเอาฉันทันตชาดกขึ้นเป็นอุทาหรณ์ ในตอน
ที่ช้างฉันทันต์ ทำความเคารพผ้ากาสาเวด้วยคิดว่า ผู้ใช้สอยผ้ากาสาเว
มีความเคารพนับถือผ้ากาสาเวมาก พึงควั่นจากทujurิตได้ จึงกล่าวคำ
เป็นต้นว่า **อภิกุตฺตสฺส ทุกฺเคน** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สฺสฺสฺส วิทฺตสฺส** ได้แก่ ถูกลูกศรอันอาบ
ด้วยยาพิษอย่างหนาแทงเข้าแล้ว, ต่อแต่นั้นนั้นแล ก็ถูกความทุกข์อย่างใหญ่
หลวงครอบงำ. บทว่า **รูปฺปโต** ได้แก่ เพราะถึงความวิการแห่งสรีระ.

บทว่า **มหาโฆธา** ความว่า ความกลัว พิจารณาแล้วมากไปด้วย
ความเคารพ จนไม่หวั่นไหวในร่างกายและชีวิต คือไม่อาจจะให้ความคิด
เป็นไปในทางอื่นได้ ได้มีแล้วแก่พระยาช้างฉันทันต์.

ก็พระโพธิสัตว์ ในกาลที่เสวยพระชาติเป็นพระยาช้างจันทันต์ ถูก นายโศณฺฑระพราน ผู้ยืนหลบในที่ซ่อนตัว ยิงด้วยลูกศรที่กำซาบด้วย ยาพิษแล้ว ถูกทุกข้ออย่างใหญ่หลวงครอบงำ จึงจับเขาแล้ว ครั้นพอเห็น ฝ้ากาสาวะที่คลุมกายเขาเข้า จึงคิดว่า ผู้นี้คลุมกายด้วยฝ้ากาสาวะ อันเป็น ธงชัยของพระอริยเจ้า เราไม่พึงเบียดเบียนเลย ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปตั้งไว้ เฉพาะซึ่งเมตตาคิด ในนายพรานนั้นแล้ว แสดงธรรมเป็นเบื้องต้นแรก. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

พระยาช้าง ผู้มีจิตไม่ประทุษร้าย ถูกยิงด้วยลูกศร

อับกำซาบหนาด้วยยาพิษ ได้กล่าวกะนายพรานว่า แน่ะ

สหายเอ๋ย เพื่อประโยชน์อะไร หรือเพื่อสิ่งใด จึงมุ่งฆ่า

เรา หรือว่าความพยายามนี้ ท่านทำเพื่อใคร ดังนี้ เป็นต้น.

พระเถระเมื่อจะแสดงเนื้อความนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **จตุทฺทโท** หิ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุรตุตฺ อรหุทฺธํ** นี้ ท่านกล่าวหมายถึง ถึงฝ้ากาสาวะที่นายโศณฺฑระพราน คลุมร่างกายแล้ว. บทว่า **อภณิ** แปลว่า ได้กล่าวแล้ว. บทว่า **คาถา** แปลว่า ซึ่งคาถาทั้งหลาย.

บทว่า **คโ** แปลว่า พระยาช้างจันทันต์. บทว่า **อตุโลปสํหิตา** ชื่อว่า หิตะ เพราะอิงอาศัยประโยชน์ อธิบายว่า ประกอบแล้วด้วย ประโยชน์.

บทว่า **อนิกฺกสาโว** ในคาถาที่พระยาช้างจันทันต์กล่าวแล้ว ได้แก่ ชื่อว่า กสาวะ เพราะมีกิเลสคุณน้ำฝาด มีราคะ เป็นต้น. บทว่า **ปริทฺทิสฺสุตฺติ**

ความว่า จักใช้สอย ด้วยการนุ่งห่ม และปลูลาด. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **ปริชุตติ** ดังนี้ก็มี.

บทว่า **อเปโต ทมสจฺเจน** ความว่า ปราศจาก พราศจาก คือ สละจากการข่มอินทรีย์ และวชิสังจะที่เป็นฝักฝ่ายแห่งปรมัตตสังจะ.

บทว่า **น โส** ความว่า บุคคลนั้น คือผู้รู้เห็นปานนั้น ย่อมไม่ควร เพื่อจะนุ่งห่มผ้ากาสาละ.

บทว่า **วณฺตกสาवสุส** ความว่า พึงเป็นผู้มีกิเลสจุนน้ำฝนคายออก แล้ว ทิ้งแล้ว คือละได้แล้วด้วยมรรค ๔.

บทว่า **ตีเลสุ** คือในปริสฺพุทฺธิสฺส ๔. บทว่า **สุสมาหิโต** แปลว่า ตั้งมั่นแล้วด้วยดี.

บทว่า **อุเปโต** ได้แก่ เข้าไปประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการข่มอินทรีย์ และด้วยสังจะมีประการดังที่กล่าวไว้แล้ว.

บทว่า **ส เว** ความว่า บุคคลนั้น คือผู้เห็นปานนั้น ย่อมควร (เพื่อจะนุ่งห่ม) ผ้ากาสาละอันมีกลิ่นหอมนั้น โดยส่วนเดียวแท้.

บทว่า **วิปฺนฺนสฺสโต** คือผู้มีศีลขาดแล้ว. บทว่า **ทุมฺเมโธ** ได้แก่ ไม่มีปัญญา คือปราศจากปัญญาเป็นเครื่องที่จะชำระศีล (ให้บริสุทธิ์).

บทว่า **ปากฺโณ** ได้แก่ ปราศภู คือประกาศว่า ผู้นี้เป็นคนทุศีล, หรือปราศภู คือมีอินทรีย์อันปราศภูแล้ว เพราะเหตุที่คนมีอินทรีย์อันฟุ้งซ่านแล้ว. บทว่า **กามการิโย** ได้แก่ เพราะขาดจากความสำรวม จึงเป็นผู้ทำตามใจปรารถนา, หรือกระทำตามความใคร่ของกามและของมาร.

บทว่า **วิพฺภนฺตจิตฺโต** ได้แก่ ผู้มีจิตฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ มีรูปารมณ์เป็นต้น. บทว่า **นิสฺสุกฺโก** ได้แก่ ไม่ขวนขวาย คือปราศจาก. ธรรมฝ่ายขาว เว้นจากหิริโอตตตัปปะ, หรือปราศจากการขวนขวายในการบำเพ็ญกุศลธรรมให้ถึงพร้อม.

บทว่า **วितฺราโค** คือมีฉันทราคะไปปราศแล้ว. บทว่า **โธทามน-
สฺกฺกฺโป** ได้แก่ มีความตรึกในใจสะอาดและบริสุทธิ์ หรือมีความดำริ
อันไม่ซุ่มมัว.

บทว่า **กาสาวิ** ก็ **กริสฺสุติ** ความว่า ผู้ใดไม่มีศีล, ผ้ากาสาจะจก
สำเร็จประโยชน์แก่ผู้นั้นได้อย่างไรเล่า, คือเพศบรรพชิตของเขาจะเป็น
เช่นกับลูกแต่งให้วิจิตรภายนอกฉะนั้น.

บทว่า **ทฺฏฺฐิจฺจิตฺตา** ได้แก่ ผู้มีจิตถูกโทษแห่งกิเลสมีรากะเป็นต้น
ประทุษร้ายแล้ว. บทว่า **อนาทร** ได้แก่ จักเป็นผู้ปราศจากความเอื้อเฟื้อ
คือไม่มีความเคารพ ในพระศาสดา ในพระธรรม และในกันและกัน
(ในพระสงฆ์).

บทว่า **ตาทินฺ** **เมตฺตจิตฺตานํ** ความว่า ผู้มีหัวใจประกอบพร้อม
แล้วด้วยเมตตาภาวนา บรรลุถึงความเป็นผู้คงที่ ในอารมณ์มีอิฏฐารมณ์
เป็นต้น มีคุณอันโอฬาร เพราะบรรลุพระอรหัตตนั้นนั่นแล. ก็คำทั้งสอง
นี้ เป็นฉันทวิภักติ ใช้ลงในอรรถแห่งทุติยาวิภักติ.

บทว่า **นิคฺคณฺ्हิสฺสนฺติ** ความว่า ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ถูกเบียด-
เบียนแล้ว ก็จักหลีกไปโดยประการใด จักถูกเบียดเบียนโดยประการนั้น
ด้วยความไม่เคารพและความกลัวในตนว่า ภิกษุทั้งหลายเห็นผู้สมบุรณ์
ด้วยศีลเป็นต้นแล้ว เมื่อจะทำการยกย่อง จักไม่สำคัญพวกเราผู้มีศีลวิบัติ
เป็นอันมาก.

บพว่า **สิขุขาเปนุตาปี** ได้แก่ แม่ให้ศึกษาอยู่. จริงอยู่ บัดนี้ ท่านแสดงเป็นกัตตุวาจก ลงในกรรมวาจก. บพว่า **เถเรหิ** ได้แก่ อันพระอาจารย์และอุปัชฌาย์ของตน.

บพว่า **จิวรธารณ** นี้ เป็นเพียงแสดงถึงข้อปฏิบัติของสมณะ ความว่า เพราะฉะนั้น จึงให้ศึกษาอยู่ โดยนัยเป็นต้นว่า เธอพึงก้าวไปอย่างนี้, เธอพึงถอยกลับอย่างนี้ ดังนี้.

บพว่า **น สุนิสฺสนฺติ** ความว่า จักไม่ยอมรับฟังโอวาท.

บพว่า **เต ตถา สิขุจิตา พาลา** ความว่า ภิกษุพวกที่โง่เขลาเหล่านั้น แม่อาจารย์และพระอุปัชฌาย์ให้ศึกษาอยู่ ก็ไม่ยอมศึกษา เพราะไม่มีความเอื้อเฟื้อ.

บพว่า **นาทียิสฺสนฺตูปชฺฌายเ** ความว่า ไม่ยอมทำความเอื้อเฟื้อในพระอุปัชฌาย์และในพระอาจารย์ คือไม่ดำรงในคำสั่งสอนของพระอุปัชฌาย์เป็นต้นเหล่านั้น. ถามว่า เปรียบเหมือนอะไร ? เปรียบเหมือนม้าพิการ ไม่เอื้อเฟื้อนายสารถีฉะนั้น. ความว่า ภิกษุแม่เหล่านั้น ย่อมไม่กลัว คือไม่ยินดีในพระอุปัชฌาย์และพระอาจารย์ เปรียบเหมือนม้าพิการคือม้าโง่ ย่อมไม่เอื้อเฟื้อต่อนายสารถีผู้ฝึกม้า คือไม่ตั้งอยู่ในคำสั่งสอนของนายสารถีนั้นฉะนั้น.

คำว่า **เอว** เป็นต้น เป็นคำลงท้ายของเรื่องทีกล่าวไว้แล้วนั้นแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **เอว** แปลว่า โดยประการดังกล่าวไว้แล้ว. บพว่า **อนาคตทฺธาน** ได้แก่ ในกาลที่ยังไม่มาถึง คือในอนาคตกาล.

พระเถระเมื่อจะแสดงถึงกาลนั้นนั่นแหละ โดยสรุป จึงกล่าวคำ
เป็นต้นว่า ปตฺเต กาลมฺหิ ปจฺฉิม ในกาลภายหลังแต่ตติยสังคายนา
ดังนี้.

ก็ปัจฉิมกาลในค่านั้นเป็นไฉน ? อาจารย์บางพวกตอบว่า ตั้งแต่
ตติยสังคายนามา จัดเป็นปัจฉิมกาล, อาจารย์บางพวกไม่รู้ค่านั้นเลย.
จริงอยู่ ยุคแห่งพระศาสนามี ๕ ยุค คือวิมุตติยุค สมာธิยุค ศีลยุค สุตยุค
และทานยุค. บรรดายุคเหล่านั้น ยุคแรกจัดเป็นวิมุตติยุค, เมื่อวิมุตติยุค
นั้น อันตรธานแล้ว สมာธิยุคก็เป็นที่ไป, แม้เมื่อสมာธิยุคนั้น อันตรธาน
แล้ว ศีลยุคก็เป็นที่ไป, แม้เมื่อศีลยุคนั้น อันตรธานแล้ว สุตยุคก็เป็นที่ไป
ทีเดียว. ก็ผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์ ประดับประดา ประยัตติธรรมและพาหุสัจจะ
ให้ดำรงอยู่ได้ โดยอย่างเดียวหรือสองอย่าง เพราะคำที่คนมุ่งถึงลาภ
เป็นต้น. ก็ในคราวใด ประยัตติธรรมมีมาตึกาเป็นที่สุด ย่อมอันตรธาน
ไปทั้งหมด ตั้งแต่นั้นมา จักเหลือก็เพียงเพศเท่านั้น ในคราวนั้นคน
ทั้งหลายจะพากันรวบรวมเอาทรัพย์ตามมีตามได้แล้ว เสียสละโดยมุ่งให้
ทาน, เล่ากันว่า การปฏิบัตินั้น จัดเป็นสัมมาปฏิบัติครั้งสุดท้ายของคน
เหล่านั้น. บรรดายุคเหล่านั้น ตั้งแต่สุตยุคมา จัดเป็นปัจฉิมกาล, อาจารย์
พวกอื่นกล่าวว่า ตั้งแต่ศีลยุคมา จึงจัดเป็นปัจฉิมกาลก็มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุรา อากฺขเต เต ความว่า ภัย
อย่างใหญ่หลวงที่จะทำอันตรายต่อข้อปฏิบัติ ที่เรากล่าวแล้วแก่พวกท่าน
ทั้งหลายนั้น ย่อมมาในอนาคตอย่างนี้ก่อน คือจักมาจนถึงในกาลนั้น
นั่นแล.

บทว่า **สุพฺพจา** ได้แก่ เป็นผู้คัดค้านต่อถ้อยคำ คือประกอบพร้อมด้วยธรรมอันกระทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อธิบายว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในคำสั่งสอนของครูทั้งหลาย คือมีปกติรับโอวาทเบื้องขวา. บทว่า **สจฺฉิลา** ได้แก่ มีใจอ่อนโยน.

บทว่า **เมตฺตจิตฺตา** ได้แก่ มีจิตประกอบพร้อมด้วยเมตตา มีอันนำประโยชน์เข้าไปให้สัตว์ทั้งปวงเป็นลักษณะ.

บทว่า **การุณฺนิกา** ได้แก่ ประกอบแล้วด้วยความกรุณา คือประกอบพร้อมแล้วด้วยความกรุณา มีการประพฤติปลดเปลื้องทุกข์ของสัตว์เหล่าอื่น.

บทว่า **อารทฺหวิริยา** ได้แก่ มีความเพียร เพื่ออันละเสียซึ่งอกุศลทั้งหลายให้ถึงพร้อม.

บทว่า **ปหิตฺตฺตา** ได้แก่ มีจิตอันส่งตรงไปเฉพาะพระนิพพาน.

บทว่า **นิจฺฉํ** ได้แก่ ตลอดกาลทั้งปวง. บทว่า **ทพฺพปรกฺกมา** ได้แก่ มีความเพียรมั่นคง.

บทว่า **ปมาทํ** ได้แก่ ความประมาท คือการไม่ตั้งไว้ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย. สมคังที่ตรัสไว้ว่า:-

ในข้อนั้น ความประมาทเป็นไฉน, การปล่อยจิตไป การตามเพิ่มให้ซึ่งความปล่อยจิตในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ หรือการทำการบำเพ็ญกุศลธรรมโดยไม่เคารพ ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **อปฺปมาทํ** ได้แก่ ความไม่ประมาท, ความไม่ประมาทนั้น

บัณฑิตพึงทราบโดยตรงกันข้ามจากความประมาทเกิด. ก็โดยความหมาย
ชื่อว่าความไม่ประมาท ก็คือการไม่อยู่ปราศจากสติ, และคำนั้น เป็นชื่อ
ของการเข้าไปตั้งสติไว้มั่นคง. จริงอยู่ ในข้อนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้

เพราะสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ทั้งหมด มีความประมาทเป็นมูล และ
สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นมูล ฉะนั้น ท่านทั้งหลาย
พึงเห็นความประมาท โดยความเป็นภัย คือโดยความเป็นอุปัทวะแล้ว
และพึงเห็นความไม่ประมาท โดยความปลอดภัย คือโดยไม่มีอุปัทวะ
แล้ว พึงเจริญอุฏฐังคิกมรรค คืออริยมรรค มีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ
เป็นต้น ที่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ มีศีลขั้นเป็นต้น อันเป็นยอดแห่งข้อ
ปฏิบัติ ด้วยความไม่ประมาทเกิด, ท่านจะถูกต้อง คือกระทำให้แจ้ง ซึ่ง
อมตธรรมได้แก่พระนิพพาน ให้เกิดขึ้นในสันดานของตนได้, ครั้นเข้า
ถึงทสสมมรรค (โสดาปัตติมรรค) แล้ว ก็เจริญด้วยการทำมรรค ๓ เบื้อง
บนให้บังเกิดขึ้นอีก ท่านบำเพ็ญภาวนาจักถึงที่สุดยอดได้ ก็ด้วยความไม่
ประมาท ด้วยประการฉะนี้แล.

พระเถระ กล่าวสั่งสอนบริษัทที่ถึงพร้อมแล้วอย่างนี้แล. ก็คาถา
พยากรณ์ความเป็นพระอรหันต์เหล่านี้ทั้งหมด ได้มีแล้วแก่พระเถระนี้แล.

จบบรรดภาพุสสเถรคาถาที่ ๑

๒. สารีปุตตเถรคาถา

ว่าด้วยสัมมาปฏิบัติของภิกษุ

พระสารีบุตรเถระ ครั้นสำเร็จแห่งสาวกบารมีญาณ ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดีอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทำประโยชน์แก่หมู่สัตว์ วันหนึ่งเมื่อพยากรณ์อรรถผลโดยมุขะ คือประกาศความประพฤติของตน แก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย จึงได้กล่าวคาถาความว่า

[๓๕๖] ผู้ใดสมบุรณ์ด้วยศีล สงบระงับ มีสติ มีความดำริ

ชอบ ไม่ประมาท ยินดีแต่เฉพาะกรรมฐานภาวนาอัน
เป็นธรรมภายใน มีใจมั่นคงอย่างยิ่ง อยู่ผู้เดียว ยินดี
ด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกผู้นั้น
ว่าภิกษุ ภิกษุเมื่อบริโภคอาหารจะเป็นของสดหรือของ
แห้งก็ตาม ไม่ควรติดใจจนเกินไป ควรเป็นผู้มีท้องพร่อง
มีอาหารพอประมาณ มีสติอยู่ การบริโภคอาหารยังอีก
๔-๕ คำจะอิ่ม ควรงดเสีย แล้วดื่มน้ำเป็นการสมควร
เพื่ออยู่สบายของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว อนึ่ง การนุ่งห่ม
จีวรอันเป็นกัปปิยะ นับว่าเป็นประโยชน์ จักว่าพอเป็น
การอยู่สบายของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว การนั่งขัดสมาธิ
นับว่าพอเป็นการอยู่สบายของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว ภิกษุ
รูปใดพิจารณาเห็นสุข โดยความเป็นทุกข์ พิจารณาเห็น
ทุกข์โดยความเป็นอุกสรปักอยู่ที่ว่าง ความถื่อนมั่นว่าเป็น

ตัวเป็นตนในอทุกขมสุขเวทนา ไม่ได้มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุนั้น
จะพึงติดอยู่ในโลกอย่างไร ด้วยกิเลสอะไร ภิกษุ
ผู้มีความปรารถนาลามกเกียจคร้าน มีความเพียรเลว
ทราม ได้สตับน้อย ไม่เอื้อเฟื้อ อย่าได้มาในสำนัก
ของเราแม้ในกาลไหนๆเลย จะมีประโยชน์อะไรด้วย
การให้อิวาทบุคคลเช่นนั้นในหมู่มสัตว์โลกนี้ อนึ่ง ขอ
ให้ภิกษุผู้เป็นพหูสูต เป็นนักปราชญ์ ตั้งมั่นอยู่ในศีล
ประกอบใจให้สงบระงับเป็นเนืองนิตย์ จงมาประดิษฐาน
อยู่บนตীরชะของเราเถิด ภิกษุใดประกอบด้วยธรรมเครื่อง
เนิ่นช้า ยินดีในธรรมเครื่องเนิ่นช้า ภิกษุนั้นย่อมพลาด
นิพพาน อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม
ส่วนภิกษุใด ละธรรมเครื่องเนิ่นช้าได้แล้ว ยินดีใน
อริยมรรคอันเป็นทางไม่มีธรรมเครื่องเนิ่นช้า ภิกษุนั้น
ย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นธรรมเกษม จากโยคะอย่าง
ยอดเยี่ยม พระอรหันต์ทั้งหลาย อยู่ในสถานที่ใด
เป็นบ้านหรือป่าก็ตาม ที่ดอนหรือที่ลุ่มก็ตาม สถานที่
นั้นเป็นภูมิสถานที่น่ารื่นรมย์ คนผู้แสวงหากายย่อมไม่
ยินดีในป่าอันน่ารื่นรมย์เช่นใด ท่านผู้ปราศจากความ
กำหนด จักยินดีในป่าอันน่ารื่นรมย์เช่นนั้น เพราะท่าน
เหล่านั้นไม่เป็นผู้แสวงหากาย บุคคลควรเห็นท่านผู้มี
ปัญญาชี้โทษมีปกติกล่าวข่มขี้ เหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้

ควรคบบัณฑิตเช่นนั้น เพราะว่าเมื่อคบกับบัณฑิตเช่นนั้น
ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีชั่วเลย นักปราชญ์ก็ควรโอวาท
สั่งสอน ควรห้ามผู้อื่นจากกรรมที่มีโทษของสัตว์บุรุษ แต่
บุคคลเห็นปานนั้น ย่อมเป็นที่รักใคร่ของสัตว์บุรุษเท่านั้น
ไม่เป็นที่รักใคร่ของสัตว์บุรุษ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสรู้แล้วมีพระจักษุ ทรงแสดงธรรมแก่ผู้อื่นอยู่ เมื่อ
พระองค์กำลังทรงแสดงธรรมอยู่ เราผู้มุ่งประโยชน์ตั้งใจ
ฟัง การตั้งใจฟังของเรานั้นไม่ไร้ประโยชน์ เราเป็น
ผู้หมดอาสวะ เป็นผู้หลุดพ้นพิเศษ เราไม่ได้ตั้งความ
ปรารถนาเพื่ออุปเพนิวาสญาณ ทิพยจักขุญาณ เจโต-
ปริยญาณ อิทธิวิธี จตุปปาตญาณ ทิพโสตญาณ อัน
เป็นชาติบุริสุทธิ มาแต่ปางก่อนเลย แต่คุณธรรมของ
สาวกทั้งหมดได้มีขึ้นแก่เรา พร้อมกับการบรรลุมรรคผล
เหมือนคุณธรรม คือพระสัพพัญญุตญาณ ได้มีแก่
พระพุทธเจ้าฉะนั้น มียักษ์ตนหนึ่งมากล่าวว่า มีภิกษุ
หัวโล้นรูปหนึ่งชื่ออุปติสสะ เป็นพระเถระผู้อุดมด้วย
ปัญญา ห่มผ้าสังฆาฏินั่งเข้าฌานอยู่ที่โคนต้นไม้ สาวก
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้กำลังเข้าสมาบัติอันไม่มี
วิตก ในขณะที่ถูกยักษ์ตีศีรษะ ก็ยังประกอบด้วยธรรมคือ
ความนิ่งอย่างประเสริฐ ภูเขาหินล้วนตั้งมั่นไม่หวั่นไหว
ฉันใด ภิกษุยอมไม่หวั่นไหวเหมือนภูเขาเพราะสิ้นโมหะ

ก็ฉันนั้น ความชั่วช้าเพียงเท่าปลายขนทราย ย่อม
ปรากฏเหมือนเท่าก้อนเมฆที่ลอยอยู่บนท้องฟ้า แก่ภิกษุ
ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องยั่วยวน แสวงหาความสะอาดเป็นนิตย์
เราไม่ยินดีต่อความตายและชีวิต เราเป็นผู้มีสติสัมป-
ชัญญะจักละทิ้งร่างกายนี้ไป ไม่ยินดีต่อความตายและ
ชีวิต รอคอยเวลาตายอยู่ เหมือนลูกจ้างรอให้หมดเวลา
ทำงานฉะนั้น ความตายนี้ มีแน่นอนในสองคราว คือ
ในเวลาแก่หรือในเวลาหนุ่ม ที่จะไม่ตายเลยย่อมไม่มี
เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญแต่สัมมาปฏิบัติเถิด
ของงอย่าได้ปฏิบัติผิดพินาศเสียเลย ขณะงอย่าได้ล่วง
เลยท่านทั้งหลายไปเสีย เมืองที่ตั้งอยู่ชายแดน เขา
คุ้มครองป้องกันดีทั้งภายนอกและภายในฉันใด ท่าน
ทั้งหลายก็จงคุ้มครองตนฉันนั้นเถิด ขณะงอย่าได้ล่วงเลย
ท่านทั้งหลายไปเสีย เพราะผู้มีขณะอันล่วงเลยไปเสีย
แล้ว ต้องพากันไปเสว้าโศกยึดเยียดอยู่ในนรก ภิกษุ
ผู้สงบระงับ จดเว้นโทษเครื่องเศร้าหมองใจได้อย่าง
เด็ดขาด มีปกติพูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมกำจัด
บาปธรรมได้ เหมือนลมพัดใบไม้ร่วงหล่นไปฉะนั้น ภิกษุ
ผู้สงบระงับ จดเว้นจากโทษเครื่องเศร้าหมองใจได้อย่าง
เด็ดขาด มีปกติพูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ได้ล่อย
บาปธรรมเสียได้ เหมือนลมพัดใบไม้ร่วงหล่นไปฉะนั้น

ภิกษุผู้สงบระงับละเว้นกองกิเลสและกองทุกข์ ที่เป็นเหตุ
ทำให้เกิดความคับแค้น มีใจผ่องใสไม่ขุ่นมัว มีศีลงาม
เป็นนักปราชญ์พึงทำที่สุดทุกข์ได้ บุคคลไม่ควรคู้้นเคย
ในบุคคลบางพวกจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม หรือ
เบื้องต้นเขาจะเป็นคนดี ตอนปลายเป็นคนไม่ดีก็ตาม
นิวรรณ์ ๕ คือ กามฉันทะ ๑ พยาบาท ๑ ถีนมิทชะ ๑
อุทธัจจะ ๑ วิจิกิจฉา ๑ เป็นกรรมเครื่องเศร้าหมองจิต
สมาธิจิตของภิกษุผู้มีปกติชอบอยู่ด้วยความไม่ประมาท
ไม่หวั่นไหวด้วยเหตุ ๒ ประการ คือด้วยมีสักการะ ๑
ด้วยไม่มีผู้สักการะ ๑ นักปราชญ์เรียกบุคคลผู้เพ่งกรรม
อยู่เป็นปกติ พากเพียรเป็นเนืองนิตย์ พิจารณาเห็น
ด้วยปัญญาสุขุม ลึ้นความยึดถือและความยินดีว่าเป็น
สัตบุรุษ มหาสมุทร ๑ แผ่นดิน ๑ ภูเขา ๑ และแม่
นม ๑ ไม่ควรเปรียบเทียบความหลุดพ้นกิเลสอย่าง
ประเสริฐของพระศาสดาเลย พระเถระผู้ยังพระธรรมจักร
อันพระศาสดาให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตาม ผู้มีปัญญา
มาก มีจิตมั่นคง เป็นผู้เสมอด้วยแผ่นดินและไฟ ย่อม
ไม่ยินดียินร้าย ภิกษุผู้บรรลุปัญญาบารมีธรรมแล้ว มี
ปัญญาเครื่องตรัสรู้มากเป็นนักปราชญ์ผู้ใหญ่ ไม่ใช่เป็น
คนเขลา ทั้งไม่เหมือนคนเขลา เป็นผู้ดับความทุกข์ร้อน
ได้ทุกเมื่อ ท่องเที่ยวไปอยู่ เรามีความคู้้นเคยกับ

พระศาสดามาก เราทำคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว
ปลงภาระหนักลงได้แล้ว ถอนค้นหาเครื่องนำไปสู่ภพ
แล้ว ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด
นี้เป็นอนุสาสนีของเรา เราพ้นจากกิเลสทั้งปวงแล้ว
จักปรินิพพาน.

จบสาริปุตตเถรคาถา

อรรถกถาสาริปุตตเถรคาถาที่ ๒*

คาถาของ ท่านพระสาริปุตตเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ยถาจารี ยถา-
สโต ดังนี้, ก็เรื่องของท่านพระมหาโมคคัลลานเถระนั้น บัณฑิตพึง
ทราบอย่างนี้แล.

ในอดีตกาล ในที่สุดแห่งอสงไขยกำไรแสนกัป แต่กับนี้ไป ท่าน
พระสารีบุตรบังเกิดแล้วในตระกูลพราหมณ์มหาศาล โดยมีชื่อว่า สรท-
มานพ. ท่านพระมหาโมคคัลลานะ บังเกิดแล้วในตระกูลคฤหบดีมหา-
ศาล โดยมีชื่อว่า สิริวัฑฒกุมภูพี. คนทั้งสองนั้นได้เป็นสหายร่วมเล่น
เล่นด้วยกัน.

ในบรรดาคณ ๒ คนนั้น สรทมานพพอบิดาล่วงลับดับชีพแล้ว ก็
ครอบครองทรัพย์สมบัติอันเป็นของมีประจำตระกูล วันหนึ่งไปในที่ลับคน
คิดว่า ขึ้นชื่อว่าสัตว์เหล่านี้ ย่อมมีความตายเป็นที่สุดอย่างเดียวกัน,
เพราะฉะนั้น เราควรเข้าไปบวชแสวงหาโมกขธรรมเถิด ดังนี้แล้ว จึง

๑. บาลีเป็นสาริปุตตเถรคาถา.

เข้าไปหาสหาย กล่าวว่า เพื่อนเอ๋ย! เรามีความประสงค์จะบวช, ท่าน
เล่า! จักสามารถเพื่อจะบวชได้ไหม, เมื่อเพื่อนตอบว่า เราไม่สามารถ
จะบวชได้ จึงกล่าวว่า ก็ตามใจเถอะ เราจักบวชคนเดียวก็ได้ ดังนี้แล้ว
จึงให้คนใช้เปิดประตูเรือนคลังสำหรับเก็บรัตนะออกมา ให้มหาทานแก่
คนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น แล้วไปยังเชิงบรรพต บวชเป็นฤาษี.
บรรดาบุตรพราหมณ์ประมาณ ๙๔,๐๐๐ คน ได้พากันออกบวชตามสรท-
มาณพนั้นแล้ว. สรทมาณพนั้นทำภิกขุญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้บังเกิด
ขึ้นแล้ว ก็บอกการบริกรรมกสิณแก่พวกชฎิลแม่เหล่านั้น. พวกชฎิล
แม่เหล่านั้นทั้งหมด ก็พากันทำภิกขุญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้บังเกิดขึ้น
แล้ว.

สมัยนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า อโนมทัสสี ทรง
อุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงยังพระธรรมจักรอันประเสริฐให้เป็นไปแล้ว
ทรงยังหมู่สัตว์ให้ข้ามพ้นจากห้วงน้ำใหญ่ คือสังสาร วันหนึ่ง จึงคิดว่า
เราจักทำการสงเคราะห์สรทดาบส และพวกอันเตวาสิก ดังนี้ พระองค์
เดียวไม่มีใครเป็นที่สอง ทรงถือเอาบาตรและจีวรเสด็จไปโดยอากาศ
ตรัสว่า ดาบสจงรู้เราว่าเป็นพระพุทธเจ้าเถิด ดังนี้ เมื่อดาบสกำลังเห็นอยู่
นั้นแหละ จึงเสด็จลงจากอากาศ ประทับยืนเหนือปฐพี.

สรทดาบส จึงใคร่ครวญถึงมหาปุริสลักษณะในสรีระของพระศาสดา
ถึงความตกลงใจว่า บุคคลนี้ คือพระสัพพัญญูพุทธเจ้าแน่แท้ จึงทำ
การต้อนรับปูลาดอาสนะถวาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะ
ที่เขาปูลาดถวายแล้ว สรทดาบสนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ใกล้เคียงพระ-
ศาสดา.

สมัยนั้น พวกอันเตวาสิกของสรทดาบสนั้น เป็นชฎิลมีประมาณ ๗๔,๐๐๐ คน พวกกันถือเอาผลไม้ไม้น้อยใหญ่ที่ประณีตอย่างยิ่ง มีโอชารส ดีมาแล้ว เห็นพระศาสดา เกิดมีความเลื่อมใส และแลดูอาการที่อาจารย์ และพระศาสดานั้น จึงกล่าวว่า อาจารย์ เมื่อก่อนพวกเราเข้าใจว่า ไม่มีใครยิ่งใหญ่เกินกว่าท่าน แต่บรูชนี่ เห็นจะยิ่งใหญ่กว่าท่านเป็นแน่. สรทดาบสตอบว่า พ่อทั้งหลาย นี่พวกพ่อพุดอะไรกัน พวกพ่อปรารธนา จะทำภูเขาสิเนรุ ซึ่งสูงตั้ง ๖,๘๐๐,๐๐๐ โยชน์ ให้เสมอกับเมื่อดินพันธุ้ ผักกาดได้อย่างไร พวกท่านอย่าเอาเราไปเปรียบกับพระสัพพัญญูพุทธเจ้า เลย.

ครั้งนั้น พวกดาบสนั้นฟังคำของอาจารย์แล้ว พวกกันคิดว่า บรูชนี่เป็นผู้ยิ่งใหญ่หนอ ทั้งหมดจึงพากันหมอบลงที่แทบเท้า ถวายบังคม พระศาสดา.

ครั้งนั้น อาจารย์กล่าวกะพวกอันเตวาสิกนั้นว่า แน่ะพวกพ่อ ไทย-ธรรมของพวกเรา ที่จะสมควรแก่พระศาสดา ไม่มีเลย, และพระศาสดา เสด็จมาในที่นี้ ในเวลาภิกขาจาร, เอาเถอะ พวกเราจักถวายไทยธรรม ตามกำลัง, พวกท่านจงนำผลไม้ไม้น้อยใหญ่ที่ประณีตนั้นมาเถิด ครั้นให้นำ มาแล้ว ล้างมือให้สะอาดแล้ว ตนเองจึงวางไว้ในบาตรของพระตถาคต และพอพระศาสดารับผลไม้ไม้น้อยใหญ่ พวกเทวดาก็เดิมทิพยโอชาลง.

ดาบสทำการกรอน้ำถวายเอง. ต่อแต่นั้น เมื่อพระศาสดา ประทับนั่งทำโภชนกิจให้เสร็จสิ้นแล้ว ดาบสก็เรียกอันเตวาสิกทั้งหมดมา นั่ง กล่าวสารณียกถาในสำนักของพระศาสดา. พระศาสดาทรงดำริว่า อัครสาวกทั้งสอง จงมาพร้อมกับภิกษุสงฆ์เถิด. อัครสาวกทั้งสองนั้น

ทราบพระดำริของพระศาสดาแล้ว ในขณะที่นั้น จึงมีพระจินาสพ
๑๐๐,๐๐๐ รูปเป็นบริวาร พากันมาไหว้พระศาสดาแล้ว ยืน ณ ที่สมควร
ข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น สรทดาบสจึงเรียกพวกอันเตวาสิกมาว่า พวกพ่อ ฟัง
เอาอาสนะดอกไม้ทำการบูชาพระศาสดาและภิกษุสงฆ์เถิด เพราะฉะนั้น
จึงเอาดอกไม้มาเถิด. ในขณะที่นั้นนั่นเอง พวกอันเตวาสิกนั้น นำเอา
ดอกไม้ที่ถึงพร้อมด้วยสีและกลิ่น ด้วยฤทธิ์แล้ว ปลูกเป็นอาสนะดอกไม้
ประมาณโยชน์หนึ่งแต่พระพุทธเจ้า, ประมาณ ๓ คาวุต แก่พระอัครสาวกทั้ง
สอง ประมาณถึงโยชน์แก่พวกพระภิกษุที่เหลือ ปลูกประมาณ ๑ อุสกะ แก่
ภิกษุสงฆ์นวกะ. เมื่อพวกอันเตวาสิกนั้นพากันปลูกอาสนะเรียบร้อยแล้ว
อย่างนั้น สรทดาบสจึงยื่นประคองอัญชลีข้างหน้าพระตถาคต กราบทูล
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงเสด็จขึ้นบนอาสนะดอกไม้
เพื่ออนุเคราะห์แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้แล้ว. เมื่อพระ-
ศาสดาประทับนั่งแล้ว อัครสาวกทั้งสองและพวกภิกษุที่เหลือ ต่างก็พากัน
นั่งบนอาสนะที่ถึงแล้วแก่ตนๆ. พระศาสดาตรัสว่า ขอผลเป็นอันมาก
จงสำเร็จแก่ดาบสเหล่านั้นเถิด แล้วทรงเข้านิโรธสมาบัติ. พระอัครสาวก
ทั้งสองก็ดี ภิกษุที่เหลือก็ดี ทราบว่าพระศาสดาเข้าสมาบัติแล้ว จึงพากัน
เข้านิโรธสมาบัติบ้าง. ดาบสได้ยืนกั้นฉัตรดอกไม้ตลอด ๗ วัน อันหา
ระหว่างมิได้. ฝ่ายอันเตวาสิกนอกนี้ พากันบริโภคมูลผลาผลในป่าแล้ว
ในกาลที่เหลือก็พากันยื่นประคองอัญชลี.

พอล่วง ๗ วัน พระศาสดาก็เสด็จออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ตรัส

เรียกนิสภเถระอัครสาวกมาว่า เธอจงอนุโมทนาอาสนะดอกไม้ของดาบสทั้งหลายเถิด. พระเถระดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณ ได้กระทำการอนุโมทนาอาสนะดอกไม้แก่ดาบสเหล่านั้นแล้ว. ในที่สุดแห่งเทศนาของพระเถระนั้น พระศาสดาทรัสเรียกอโนมเถระอัครสาวกที่สอง (ฝ่ายซ้าย) มาว่า แม้เธอก็จึงแสดงธรรมแก่ดาบสเหล่านี้บ้างเถิด.

แม้พระอโนมเถระนั้น ก็พิจารณาถึงพระพุทธรูทวณะ คือพระไตรปิฎกแล้ว จึงแสดงธรรมแก่ดาบสเหล่านั้น การบรรลุธรรมด้วยการแสดงธรรม แม้ของพระอัครสาวกทั้งสองไม่ได้มีแล้วแก่คน แม้สักคนเดียว. ในที่สุดเทศนา เว้นสรทดาบสเสีย พวกชฎิลที่เหลือทั้งหมดประมาณ ๗๔,๐๐๐ คน ก็บรรลุพระอรหัต. พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ดำรัสว่า จงเป็นภิกษุมานเถิด. ในบัดคณนั้นเอง พวกชฎิลนั้นเป็นผู้มีเพศแห่งดาบสอันตรธานไปแล้ว เป็นผู้ทรงบริวาร ๘ อันประเสริฐ ได้เป็นราวกะพระเถระอายุ ๖๐ ปี.

ฝ่ายสรทดาบส ตั้งความปรารถนาว่า โอหนอ แม่ตัวเรา ฟังได้เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคตกาล เหมือนพระนิสภเถระนี้เถิด ดังนี้ ในเวลาพระศาสดาทรงแสดงธรรม เป็นผู้ตั้งใจไปในที่อื่นเสีย เพราะค่าที่ตนเกิดความปริวิตกขึ้น จึงไม่สามารถจะบรรลุแจ้งมรรคและผลได้. ลำดับนั้น สรทดาบสจึงถวายบังคมพระตถาคตแล้วตั้งความปรารถนาไว้เหมือนอย่างนั้น. แม้พระศาสดาทรงเห็นว่าสรทดาบสนั้น จะสำเร็จความปรารถนาโดยหาอันตรายมิได้ จึงตรัสพยากรณ์

ว่า ตั้งแต่ขึ้นไปล่วงอสงไขยกัณเฑาะฐาไรแสนกัป เธอจักชื่อว่า สารินุตร เป็น
อัครสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโคดม ดังนี้แล้ว จึง
ตรัสธรรมกถา มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว เสด็จไปทางอากาศ.

ฝ่ายสรทดาบส ไปหาสิริวัฑฒะผู้เป็นสหายแล้วกล่าวว่า เพื่อนเอ๋ย
เราปรารถนาตำแหน่งอัครสาวก ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า
โคดม ผู้จะอุบัติในอนาคตกาล ณ บาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
พระนามว่า อโนมทัสสี, แม่ท่าน ก็จงปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกที่
สอง (ฝ่ายซ้าย) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นบ้างเถอะ. สิริวัฑฒะ
ได้ฟังคำแนะนำนั้นแล้ว จึงให้ปรับพื้นที่ประมาณ ๘ กรีส ใกล้เคียง
ที่อยู่ของตนให้สม่ำเสมอแล้ว เกลี่ยดอกไม้ทั้งหลายมีดอกบวบขมเป็นที่ ๕
แล้วให้สร้างมณฑปมุงด้วยดอกอุบลเขียวแล้ว ปลูกดอกอาสนะสำหรับพระ-
พุทธเจ้า และปลูกดอกอาสนะสำหรับพวกภิกษุ เตรียมสักการะและ
สัมนานะเป็นอันมากแล้ว ให้สรทดาบสนิมนต์พระศาสดา ยังมหาทานให้
เป็นไปตลอด ๗ วันแล้ว ให้ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเป็นประมุข นุ่งห่ม
ผ้าอันควรแก่ค่ามากมายแล้ว ได้ตั้งความปรารถนาเพื่อเป็นอัครสาวกที่ ๒.

ถึงพระศาสดาก็ทรงเล็งเห็นว่า เขาจะสำเร็จความปรารถนาโดยหา
อันตรายมิได้ จึงทรงพยากรณ์โดยนัยดังกล่าวแล้ว ทรงกระทำอนุโมทนา
กัตแล้วเสด็จหลีกไป. สิริวัฑฒะร่าเรงดีใจมาก บำเพ็ญกุศลกรรมจน
ตลอดชีวิต ในวาระจิตที่ ๒ บังเกิดในกามาวจรเทวโลก. สรทดาบส
เจริญพรหมวิหาร ๔ บังเกิดในพรหมโลก.

จำเดิมแต่นั้น ท่านก็มีได้กล่าวถึงกรรมในระหว่างแม่แห่งบุคคล
ทั้งสองนั้นเลย. ก็ก่อนหน้าการอุบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเรา สรท-

ดาบสถือปฏิสนธิในท้องของนางพราหมณีชื่อว่า รูปสารี ในอุปติสสคาม ไม่ไกลกรุงราชคฤห์. ในวันนั้นนั่นเอง แม่สหายของเขา ก็ถือปฏิสนธิ ในท้องของนางพราหมณี ชื่อว่า โมคคัลลี ในโกลิตคาม ไม่ไกลกรุง ราชคฤห์นักเลย.

ได้ยินว่า สกุตทั้งสองนั้นเป็นสหายสืบเนื่องกันมา นับได้ ๗ ชั่ว- สกุตนั้นเทียว. จนทั้งหลายได้ให้คำภพบริหารเริ่มตั้งแต่วันที่หนึ่งนั้นแล แก่ตระกูลทั้งสองนั้น. โดยล่วงไป ๑๐ เดือน แม่นม ๖๖ คนได้พากัน บำรุงคนทั้งสองที่เกิดแล้ว, ในวันตั้งชื่อ พวกญาติได้ทำการตั้งชื่อ บุตรของนางพราหมณีรูปสารีว่า อุปติสสะ เพราะเป็นบุตรแห่งสกุตอัน ประเสริฐสุด ในอุปติสสคาม, ตั้งชื่อบุตรนอกนี้ว่า โกลิตะ เพราะเป็น บุตรแห่งสกุตอันประเสริฐสุดในโกลิตคาม. เด็กทั้งสองคนนั้นมีบริวาร มากมาย เจริญวัยแล้ว ได้สำเร็จการศึกษาทุกอย่างแล้ว.

ครั้นวันหนึ่ง เมื่อคนทั้งสองนั้น ดูการเล่นมหรสพบนยอดภูเขา ณ กรุงราชคฤห์ เห็นมหาชนประชุมกันแล้ว มีโยนิโสมนสิการเกิดผุดขึ้น เพราะคำที่คนมีญาณแก่กล้าแล้ว จึงพากันคิดว่า คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ไม่ถึงร้อยปีก็จักตั้งอยู่ในปากแห่งความตาย ดังนี้แล้ว ได้ความสังเวช ทำความตกลงใจว่า พวกเราควรจะแสวงหาโมกขธรรม, และการ จะแสวงหาโมกขธรรมนั้น ควรเพื่อจะได้การบรรพชาสักอย่างหนึ่ง จึงพร้อมกับมาณพ ๕๐๐ คน พากันบวชในสำนักของสัตยชัยปริพาชก. จำเดิมแต่กาลที่คนเหล่านั้นบวชแล้ว สัตยชัยได้เป็นผู้ถึงความเลิศด้วยลาภ และเลิศด้วยยศ.

โดยล่วงไป ๒-๓ วันเท่านั้น คนทั้งสองนั้นพากันยึดถือลัทธิของ

สัจจะทั้งหมดแล้ว มองไม่เห็นสาระในลัทธินั้น จึงพากันออกจากลัทธิ
นั้น ถ้ามปัญหาจะสมณพราหมณ์ ที่สมมติกันว่าเป็นบัณฑิตเหล่านั้น
ในที่นั้นๆ, สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถูกคนทั้งสองนั้นถามปัญหาแล้ว
แก้ปัญหาไม่ได้ โดยที่แท้คนทั้งสองต้องแก้ปัญหาแก่สมณพราหมณ์เหล่า
นั้น. คนทั้งสองนั้น ขณะแสวงหาโมกขธรรม ได้ทำกติกากันไว้แล้ว
อย่างนี้ว่า ในพวกเรา ผู้ใดบรรลุอมตธรรมก่อนกว่า ผู้นั้นจงบอกแก่
คนนอกนี้ให้ทราบบ้าง.

ก็สมัยนั้น เมื่อพระศาสดาของพวกเราบรรลุพระอภิสัมโพธิญาณ
ครั้งแรก ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบรรพ์ให้เป็นไปแล้ว ทรงทรมาน
พวกชฎิล ๑,๐๐๐ คน มีอรุณเวลกัสสปะเป็นต้น โดยลำดับแล้ว ประทับ
อยู่ในกรุงราชคฤห์ วันหนึ่ง อุปติสสปริพาชกไปยังอารามของปริ-
พาชก มองเห็นท่านพระอัสสชิเถระ กำลังเที่ยวบิณฑบาตในกรุง
ราชคฤห์ จึงคิดว่า บรรพชิตผู้สมบูรณ์ด้วยอากัปกิริยาเห็นปานนี้
เราไม่เคยเห็นเลย, ชื่อว่า ธรรมอันสงบพึงมีในที่นี้ ดังนี้ จึงเกิดความ
เลื่อมใส รอทำติดตามไปข้างหลังท่าน เพื่อจะถามปัญหา.

แม้พระเถระได้บิณฑบาตแล้ว ก็ไปยังโอกาสอันสมควร เพื่อจะ
ทำการบริโภคน้ำ, ปริพาชกจึงปลุกตักตั้งสำหรับปริพาชกของตนถวายท่าน.
ก็ในที่สุดกตกิจ เขาได้ถวายน้ำจากคนโทน้ำของตนแก่ท่าน.

ปริพาชกนั้น กระทำอาจารย์วัตรอย่างนั้นแล้ว การทำปฏิสันถาร
กับพระเถระผู้มีกตกิจอันกระทำแล้ว จึงถามว่า ใครเป็นศาสดาของ
ท่าน, หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร. พระเถระแสดงอ้างถึงพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้า พระเถระนั้น ถูกปริพาชกนั้นถามอีกว่า ก็พระศาสดา

ของท่านมีปกติกล่าวอะไร ดังนี้แล้วจึงตอบว่า เราจักแสดงความลึกซึ้งของพระศาสนา นี้ จึงแสดงชี้แจงความที่ตนเป็นผู้ใหม่แล้ว และเมื่อจะกล่าวศาสนธรรมแก่ปริพาชกนั้นโดยสังเขป จึงกล่าวคาถาว่า ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด ดังนี้เป็นต้น. ปริพาชกได้ฟังสองบทแรกเท่านั้น ก็ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล อันสมบูรณ์ด้วยพินัย, สองบทนอกนี้ จบลงในเวลาที่เป็นพระโศคาบันแล้ว.

ก็ในเวลาจบคาถา อุปติสสปริพาชกเป็นพระโศคาบัน กำหนดความวิเศษที่เหนือขึ้นไป ที่พระเถระยังมีให้เป็นไปว่า เหตุนี้ในข้อนี้ จักมีดังนี้แล้ว จึงกล่าวกับพระเถระว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อย่าแสดงพระธรรมเทศนาให้สูงขึ้นไปเลย, เท่านั้นก็พอแล้ว, พระศาสดาของพวกเรา ประทับอยู่ในที่ไหน? พระเถระตอบว่า ที่พระเวฬุวัน. อุปติสสเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงล่วงหน้าไปก่อนเถอะ กระผมจักเปลื้องปฏิกุญญาที่ให้ไว้กับสหายของกระผมก่อนแล้ว จักพาเขาไปดังนี้แล้ว ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ทำประทักษิณ ๓ ครั้งแล้ว ส่งพระเถระไปแล้ว จึงได้ไปยังอาศรมของปริพาชก.

โกณฑปริพาชก มองเห็นอุปติสสปริพาชกกำลังเดินมาแต่ที่ไกล เทียว คิดว่า วันนี้เขามีหน้าตาแจ่มใส ไม่เหมือนในวันอื่นๆ เลย, เห็นทีจักบรรลุอมตธรรมเป็นแน่แท้ ดังนี้แล้ว ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแหละ จึงยกย่องการบรรลุคุณวิเศษของเขาแล้ว ถ้ามถึงการบรรลุอมตธรรม. แม้อุปติสสนั้นก็แสดงให้รู้ว่า ไซ้! อาวุโส เราบรรลุอมตธรรมแล้ว ดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถานั้นนั่นแหละแก่เขา. ในเวลาจบคาถา โกณฑปริพาชกดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล แล้วกล่าวว่า พระศาสดาของพวกเราประทับ

อยู่ที่ไหน ? อุปติสสะตอบว่า ประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน. โกลิตะกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น พวกเราไปกันเถอะ อาวุโส, จักได้เข้าเฝ้าพระศาสดา. อุปติสสะเป็นผู้บูชาอาจารย์แม่ตลอดกาลทั้งปวง, เพราะฉะนั้น ไปหา สัตถุชยแล้ว ประกาศคุณของพระศาสดาแล้ว ได้เป็นผู้ประสงคฺจะนำแม่ สัตถุชยนั้นไปยังสำนักพระศาสดาบ้าง.

สัตถุชยปริพาชกนั้น เป็นผู้ถูกความหวังในลาภเข้าครอบงำ จึง ไม่ต้องการเป็นอันเตวาสิก ห้ามว่า เราไม่อาจจะเป็นคุ่มไต้หน้าอาบได้ อุปติสสะและโกลิตะนั้น ไม่สามารถจะให้สัตถุชยนั้นกลับใจได้ จึงพร้อม กับพวกอันเตวาสิก ๒๕๐ คน ผู้พระพฤติตามโอวาทของตน ได้ไปยัง เวฬุวัน. พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอันเตวาสิกเหล่านั้น กำลัง เดินทางมาแต่ไกล จึงตรัสว่า นั้นจักเป็นคู่สาวกของเรา เป็นคู่อัน เลิศ เป็นคู่อันเจริญ ดังนี้ ทรงแสดงธรรมด้วยอำนาจความประพฤติ ของบริษัทของอัครสาวกทั้งสองนั้น แก่บริษัทแล้ว ให้ตั้งอยู่ในความเป็น พระอรหัต ได้ประทานอุปสมบท โดยเอหิภิกขุ. บาตรและจีวรอัน สำเร็จด้วยฤทธิ์ ได้มาแล้วแม้แก่อัครสาวกทั้งสอง เหมือนอย่างบริษัท ของอัครสาวกทั้งสองนั้นนั่นแล แต่กิจแห่งอริยมรรค ๓ เบื้องบน ยังไม่ สำเร็จ. เพราะเหตุไร ? เพราะสาวกบารมีญาณนั้นยิ่งใหญ่.

ในบรรดาพระอัครสาวกทั้งสองนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ตั้งแต่วันบวชมา ในวันที่ ๗ บำเพ็ญสมณธรรม ที่บ้านกัลลวาลคาม ที่มคธรัฐก้าวลงสู่ความง่วง เป็นผู้อันพระศาสดาให้เกิดความสลัดใจแล้ว บรรเทาความง่วงเสียได้ ฟังธาตุกัมมัญฐานนั้นแล บรรลุอริยมรรค ๓ เบื้องบนแล้ว บรรลุที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ.

ส่วนท่านพระสารีบุตร ตั้งแต่วันบวชมาล่วงไปได้กึ่งเดือน เมื่อ
พระศาสดาแสดงเวทนาปริคคหสูตร แก่ที่মনขปริพาชกหลานของตน
ณ ที่ถ้ำสุกรขาดา ในกรุงราชคฤห์ ส่งญาณไปตามแนวเทศนา ก็บรรลุ
ที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณได้ เหมือนบริโภกภัตที่คนอื่นคดไว้แล้วจะนั้น.
สาวกบารมีญาณของอัครสาวกทั้งสองนั้น ถึงที่สุดในที่ใกล้พระ-
ศาสดานั้นแหละ. ด้วยประการฉะนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ใน
อปทานว่า:-°

ในที่ที่ไม่ไกลจากหิมวันตประเทศ มีภูเขาชื่อลัมพะกะ
เราสร้างอาศรมไว้อย่างดี สร้างบรรณศาลาไว้ใกล้ภูเขานั้น
อาศรมของเราไม่ไกลจากฝั่งแม่น้ำอันไม่ลึก มีทำนน้ำราบ-
เรียบเป็นที่น้ำรื่นรมย์ใจ เกลื่อนกล่นด้วยหาดทรายขาว
สะอาด.

ที่ใกล้อาศรมของเรานั้นมีแม่น้ำไม่มีก้อนกรวด ตลิ่ง
ไม่ชัน น้ำจืดสนิทไม่มีกลิ่นเหม็นไหลไป ทำให้อาศรม
ของเราราม ฝูงจระเข้ มังกร ปลาฉลามและเต่าว่ายน้ำ
เล่นอยู่ในแม่น้ำ ไหลไป ณ ที่ใกล้อาศรมของเรา ย่อม
ทำอาศรมของเราให้งาม ฝูงปลาสด ปลากระบอก
ปลาสวย ปลาเค้า ปลาตะเพียน และปลานกกระจอก
ว่ายน้ำโดดโดดอยู่ ย่อมทำอาศรมของเราให้งาม.

ทั้งสองฝั่งแม่น้ำมีหมู่ไม้ดอก หมู่ไม้ผล ห้อยย้อยอยู่
ทั้งสองฝั่ง ย่อมทำอาศรมของเราให้งาม ไม้มะม่วง ไม้รัง

หมากเฒ่า แคล้อย ไม้ยางทราย สังกลิ้นหอมอบอวลอยู่
เป็นนิจ บานอยู่ใกล้อาศรมของเรา ไม้จำปา ไม้ฮ้อยช้าง
ไม้กระทุ่ม กระถินพิมาน บุนนาคและลำเจียก มีกลิ่นหอม
ฟุ้งไปเป็นนิจ บานสะพรั่งอยู่ใกล้อาศรมของเรา ไม้
ลำดวน ต้นโศก ดอกกุหลาบ บานสะพรั่งอยู่ใกล้
อาศรมของเรา ไม้ปฐู และมะกอลำหลวง ดอกบาน
สะพรั่งอยู่ใกล้อาศรมของเรา การะเกด พะยอมขาว พิกุล
และมะลิซ้อนมีดอกหอมอบอวล ทำอาศรมเราให้งาม ไม้
เจตภังคี ไม้กระณิการ ไม้ประดู่ และไม้ฮ้อยชันมีมาก
มีดอกหอมฟุ้ง ทำให้อาศรมของเรางาม มะนาว มะงั่ว
และแคล้อย ดอกบานสะพรั่งหอมตลบอบอวล ทำอาศรม
ของเราให้งาม ไม้ราชพฤกษ์ อันชันเขียว ไม้กระทุ่ม
และพิกุลมีมาก ดอกหอมฟุ้งไป ทำอาศรมของเราให้งาม.

ถั่วดำ ถั่วเหลือง ถั่วฝักยาว และมะกรูด งอกงามด้วยน้ำ
หอม ออกผลสะพรั่ง ดอกปทุมอย่างอื่นบานแบ่ง ดอก
บัวชนิดอื่นก็เกิดขึ้น บัวหลวงชนิดหนึ่งดอกร่วงพรุ บาน
อยู่ในบึงในกาลนั้น กอปทุมมีดอกตูม เหง้าบัวเลื้อยไป
เสมอ กระจับเคลื่อนด้วยใบ งามอยู่ในบึงในกาลนั้น ไม้
ตาเสือ จงกลนี ไม้อุตตรา และชบากลิ้นหอมตลบไป
ดอกบานอยู่ในบึง.

ในกาลนั้น ผุ่ปลาสดาด ปลากระบอก ปลาสวาย
ปลาเค้า ปลาตะเพียน ปลาสังกุล และปลารำพัน มี

อยู่ในบึงในกาลนั้น ฝูงจระเข้ ปลาฉลาม ปลาฉนาก
ผีเสื้อน้ำ และงูเหลือมใหญ่ที่สุดอยู่ในบึงนั้น.

ในกาลนั้น ฝูงนกค้ำแค นกเป็ดน้ำ นกจากพราก
(ห่าน) นกกาน้ำ นกดูเหว่า และสาธิกา อาศัยเลี้ยง
ชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น ฝูงนกกวัก ไก่ป่า ฝูงนกกะลิงป่า
นกค้อยตีวิด นกแขกเต้า ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้
สระนั้น ฝูงหงส์ นกกระเรียน นกยูง นกแขกเต้า ไก่วง
นกค้อนหอย และนกออก ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้
สระนั้น ฝูงนกแสก นกหัวขวาน นกเขา เขี้ยวมีมาก
และฝูงนกกาน้ำ ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิต อยู่ใกล้สระนั้น.

ฝูงเนื้อฟาน กวาง หมู หม่าป่า หม่าจิ้งจอกมีอยู่มาก
ละมั่ง และเนื้อทราย ย่อมอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระ
นั้น ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หม่าใน

กับเสือดาว โขลงช้างแยกเป็นสามพวก อาศัยเลี้ยงไว้
อยู่ใกล้สระนั้น เหล่ากินนร วานร และแม่คนทำแรงงาน
ในป่า หม่าไล่เนื้อ และนายพราน ก็อาศัยเลี้ยงชีวิต
อยู่ใกล้สระนั้น.

ต้นมะพลับ มะหาด มะขาง หมากเม่า ผลัดผล
ทุกฤดู อยู่ ณ ที่ใกล้อาศรมของเรา ต้นคำ ต้นสน
กระทุ่ม สะพรั่งด้วยผลรสหวาน ผลัดผลทุกฤดู อยู่
ณ ที่ใกล้อาศรมของเรา ต้นสมอ มะขามป้อม ต้นหว่า
สมอพิเภก กระเบา ไม้รักฟ้า และมะตูม ผลัดผล

เป็นนิจ เชือกเขา มันอ่อน ต้นนมแมว มันนก กะเม็ง
และคัตมอน มีอยู่มากมายใกล้อาศรมของเรา.

ณ ที่ใกล้อาศรมของเรานั้น มีสระที่ขุดไว้อย่างดี มีน้ำ
ใสเย็นจืดสนิท มีทำนน้ำราบเรียบเป็นที่รื่นรมย์ใจ ดารดาษ
ด้วยบัวหลวง อุบลและบัวขาว เกล็ดนกลาดด้วยบัวชม
บัวเพื่อน กลิ่นหอมตลบไป.

ในกาลนั้น เราเป็นดาบสชื่อสุรุจิ เป็นผู้มึศีล
สมบูรณ์ด้วยวัตร มีปกติเพ่งฌาน ยินดีในฌานทุกเมื่อ
บรรลุดังอภิญญา ๕ และพละ ๕ อยู่ในอาศรมที่สร้าง
เรียบร้อย นำรื่นรมย์ ในป่าอันบริบูรณ์ด้วยดอกไม้ในดอก
และไม้ผลทุกสิ่งอย่างนี้ ศิษย์ ๒๔,๐๐๐ นี้แลเป็นพราหมณ์
ทั้งหมด ผู้มีชาติมียศบำรุงเรา มวลศิษย์ของเรา นี้ เป็น
ผู้เข้าใจตัวบท เข้าใจไวยากรณ์ ในตำราทายลักษณะ
และในคัมภีร์อิติहाสะ พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆนฺตฺตฺและคัมภีร์
เกฏฺฐะ รู้จบไตรเพท บรรดาศิษย์ของเราเป็นผู้ฉลาดใน
กลางดีร้าย ในนิมิตดีร้าย และในลักษณะทั้งหลาย ศึกษา
ดี ในพื้นแผ่นดินและในอากาศ ศิษย์เหล่านี้มีความ
ปรารถนาน้อย มีปัญญา กินหนเดียว ไม่โลภ สันโดษ
ด้วยลาภและความเสื่อมลาภ บำรุงเราทุกเมื่อ เป็นผู้
เพ่งฌาน ยินดีในฌาน เป็นนักปราชญ์ มีจิตสงบตั้งมั่น
ปรารถนาความไม่มีกังวล บำรุงเราอยู่ทุกเมื่อ เป็นผู้ถึง
ที่สุดอภิญญา ยินดีในอารมณ์อันเป็นโคจรของบิดา

เที่ยวไปในอากาศ เป็นนักปราชญ์ บำรุงเราอยู่ทุกเมื่อ
ศิษย์ของเราเหล่านั้นสำรวจในทวารทั้ง ๖ ไม่หวั่นไหว
รักษาอินทรีย์ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่มณะ เป็นนักปราชญ์
หาผู้อื่นเสมอได้ยาก ศิษย์ของเราเหล่านั้นยังอยู่ด้วย
การนั่งคู่บัลลังก์ การยืนและเดินตลอดราตรี หาผู้อื่น
เสมอได้ยาก มวลศิษย์ของเราไม่กำหนดในธรรมเป็นที่
ตั้งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในธรรมเป็นที่ตั้งความขัด-
เคือง ไม่หลงในธรรมเป็นที่ตั้งความหลง ยากที่จะคร่า
ไปได้ ศิษย์เหล่านั้นแผลงฤทธิ์ได้ต่างๆ ประพฤติอยู่
เป็นนิตยกาล บันดาลให้แผ่นดินไหวก็ได้ ยากที่ใคร ๆ
จะแข่งได้ ศิษย์เหล่านั้นเข้าปฐมฌานเป็นต้น พวกหนึ่ง
ไปยังอมรโคยานทวีป พวกหนึ่งไปยังปุพพวิเทหทวีป
พวกหนึ่งไปยังอุตตรกุรุทวีป ไปนำเอาผลหว่ามา ศิษย์
ของเราหาผู้อื่นเสมอได้ยาก ศิษย์เหล่านั้นส่งหาบไปข้าง
หน้า ตนไปข้างหลัง ท้องฟ้าเป็นฐานะอันดาบส ๒๔,๐๐๐
ปกปิดแล้ว ศิษย์บางพวกปิ้งให้สุกด้วยไฟกิน บางพวก
กินดิบ ๆ นั้นเอง บางพวกเอาฟันแทะเปลือกออกแล้วกิน
บางพวกซ้อมด้วยครกแล้วกิน บางพวกตำด้วยครกหินกิน
บางพวกกินผลไม้ที่หล่นเอง บางพวกชอบสะอาดลงอาบ
น้ำทั้งเวลาเย็นและเช้า บางพวกเอาน้ำรดอาบ ศิษย์
ของเราหาผู้อื่นเสมอได้ยาก ศิษย์ของเราปล่อยเล็บมือ
เล็บเท้าและขนรักแร้งออกยาว จี๋ฟันเขรอะ มีฐลีบนเศียร

หอมด้วยกลิ่นศีล หาผู้อื่นเสมอได้ยาก ดาบสทั้งหลาย
มีตบะแรงกล้า ประชุมกันในเวลาเช้าแล้ว ไปประกาศ
ลาภน้อยลาภมากในอากาศ.

ในกาลนั้น เมื่อดาบสนี้หลีกไป เสียงอันดังย่อมเป็น
ไป เทวดาทั้งหลายย่อมยินดีด้วยเสียงหนังสัตว์ ฤๅษี
เหล่านั้นกล้าแข็งด้วยกำลังของตน เหาะไปในอากาศ
ไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ตามปรารถนา.

ปวงฤๅษีนี้แล ทำแผ่นดินให้หวั่นไหว เทียวไปใน
อากาศ มีเดชแผ่ไป ยากที่จะข่มขี่ได้ ดังสาครยาก
ที่ใคร ๆ จะให้ชุ่มได้ ฤๅษีศิษย์ของเราบางพวกประกอบ
การยืนและเดิน บางพวกไม่นอน บางพวกกินผลไม้
ที่หล่นเอง หาผู้อื่นเสมอได้ยาก ท่านเหล่านั้นมีปกติ
อยู่ด้วยเมตตา แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์
ไม่ยกย่องตน ทั้งหมดไม่ติเตียนใคร ๆ ทั้งนั้น เป็นผู้ไม่
เย้ยหยันใคร ๆ เป็นผู้ไม่กลัวดังพระยาราชสีห์ มีกำลัง
เหมือนพระยาขสาร ยากที่จะข่มขี่ ดุจเสือโคร่ง
ย่อมมาในสำนักของเรา.

พวกวิทยาธร เทวดา นาค คนธรรพ์ ผีเสื้อน้ำ กุมภภัณฑ์
อสูร และครุฑ ย่อมอาศัยและเลี้ยงชีวิตอยู่ใกล้สระนั้น
ศิษย์ของเราเหล่านั้นทรงชฎา เลี้ยงชีวิตด้วยผลไม้และ
เหง้ามัน นุ่งห่มหนังสัตว์ เทียวไปในอากาศได้ทุกตน อยู่
ใกล้สระนั้น.

ในกาลนั้น ศิษย์เหล่านี้เป็นผู้สมควร มีความเคารพ
กันและกัน เสียงโองามของศิษย์ทั้ง ๒๔,๐๐๐ ย่อมไม่มี
ท่านเหล่านี้ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า เจริญเสียงสังวรดี เข้า
มาไหว้เราด้วยเศียรเกล้าทั้งหมดนั้น เราผู้ฟังฉาน ยินดี
ในฉาน ห้อมล้อมด้วยศิษย์เหล่านั้น ผู้สงบระงับ มีตบะ
อยู่ในอาศรมนั้น อาศรมของเรามีกลิ่นหอมด้วยกลิ่นศีล
ของเหล่าฤาษี และด้วยกลิ่นสองอย่าง คือกลิ่นดอกไม้
และกลิ่นผลไม้ เราไม่รู้สึกตลอดคืนและวัน ความไม่ยินดี
ไม่มีแก่เรา เราตั้งสอนบรรดาศิษย์ของตน ย่อมได้ความ
ร่าเริงอย่างยิ่ง เมื่อดอกไม้ทั้งหลายบาน และเมื่อผลไม้
ทั้งหลายสุก กลิ่นหอมตลบอบอวล ทำอาศรมของเราให้
งาม เราออกจากสมาบัติแล้ว มีความเพียร มีปัญญา ถือ
เอาภาระคือหาบเข้าป่า

ในกาลนั้น เราศึกษาขำนาญในกลางดึกกลางร่ำย ผันดี
ผันร้ายและตำราทำนายลักษณะ ทรงลักษณะมนต์อันกำลัง
เป็นไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอินมทัสสี เป็นผู้
ประเสริฐในโลก เป็นนระผู้องอาจ ทรงไกรวิเวก เป็น
สัมพุทธเจ้า เข้าไปยังป่าหิมวันต์ พระองค์ผู้เลิศ เป็น
มุณีประกอบด้วยกรุณา เป็นอุดมบุรุษ เสด็จเข้าป่าหิมวันต์
แล้ว ทรงนั่งคู้บัลลังก์ เราได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าพระองค์
นั้น มีรัศมีสว่างเจ้า นำรัศมย์ใจดังดอกบัวเขียว ทรง

รุ่งเรืองควรบูชา ดังกองไฟ เราได้เห็นพระนายของโลก
ทรงรุ่งโรจน์ดุจดวงไฟ เหมือนสายฟ้าในอากาศ เช่นกับ
พญารั้ง มีดอกบานสะพรั่ง เพราะอาศัยการได้เห็น
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐ เป็นมหาวีระ ทรงทำที่
สุดทุกข์ เป็นมุณีนี้ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ครั้นเรา
ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นเทวดาล่วงเทวดาแล้ว
ได้ตรวจดูลักษณะว่าเป็นพระพุทธรเจ้าหรือมิใช่ มิฉะนั้น
เราจะดูพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีจักขุ เราได้เห็นจักรมีก่า
พันหนึ่งที่พันฝ่าพระบาท ครั้นได้เห็นพระลักษณะของ
พระองค์แล้ว จึงถึงความตกลงในพระตถาคต.

ในกาลนั้น เราจับไม้กวาดกวาดที่นั่นแล้ว ได้นำเอา
ดอกไม้ ๘ ดอกมาบูชาพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด ครั้น
บูชาพระพุทธรเจ้าผู้ข้ามโอฆะไม่มีอาสวะนั้นแล้ว ทำ
หนังสือดาวเวียงบ่าข้างหนึ่ง นมัสการพระนายของโลก
โลก พระสัมพุทธรเจ้าผู้ไม่มีอาสวะ ทรงอยู่ด้วย
พระญาณใด เราจักประกาศพระญาณนั้น ท่านทั้งหลาย
จงฟังคำเรากล่าว พระสยัมภูผู้มีความเจริญมากที่สุด ทรง
ถอนสัตว์โลกนี้แล้ว สัตว์เหล่านั้นอาศัยการได้เห็น
พระองค์ ย่อมข้ามกระแส่น้ำคือความสงสัยได้ พระองค์
เป็นพระศาสดา เป็นยอด เป็นธงชัย เป็นหลัก เป็น
ร่มเงา เป็นที่พึ่ง เป็นประทีปส่องทาง เป็นพระ-
พุทธรเจ้าของสัตว์ทั้งหลาย นำในสมุทราจประมาณด้วย

มาตราดวง แต่ใคร ๆ ไม่อาจประมาณพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์ได้เลย เอาดินมาชั่งดูแล้วอาจประมาณแผ่นดินได้ แต่ใคร ๆ ไม่อาจประมาณพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์ได้เลย อาจวัดอากาศได้ด้วยเชือก หรือนิ้วมือ แต่ใคร ๆ ไม่อาจประมาณพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์ได้เลย ฟังประมาณลำน้ำในมหาสมุทร และแผ่นดินทั้งหมดได้ แต่จะถือเอาพระพุทธานุภาพประมาณนั้นไม่ควร ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักขุ จิตของสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกย่อมเป็นไป สัตว์เหล่านี้เข้าไปภายในข่าย คือพระญาณของพระองค์ พระองค์ทรงบรรลุปริญาณอันอุดมสิ้นเชิงด้วยพระญาณใด พระสัพพัญญูก็ทรงบำเพ็ญอุเบกขาด้วยพระญาณนั้น ท่านสุรุจิดาบสกล่าวชมเชยด้วยคาถาเหล่านี้ แล้วปูลาดหนังเสียบนแผ่นดินแล้วนั่งอยู่ ท่านกล่าวไว้ในบัดนี้ว่า ขุนเขาสูงสุดหยั่งลงในห้วงมหรรณพ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ขุนเขาตินรุทั้งด้านยาวและด้านกว้าง สูงสุดเพียงนั้น ทำให้ละเอียดได้ด้วยประเทภการนับว่าแสนโกฏิ เมื่อตั้งเครื่องหมายไว้ ฟังถึงความสิ้นไป แต่ใคร ๆ ไม่อาจประมาณพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์ได้เลย ผู้ใดฟังเอาข่ายตาเล็ก ๆ ล้อมน้ำไว้ สัตว์น้ำบางเหล่าพึงเข้ารูปภายในข่ายผู้นั้น ข้าแต่พระมหาวิระ เดียรธีย์ผู้มีกิเลสหนา บางพวกก็เช่นนั้น เล่นไปถือเอาทิฏฐิผิด หลงอยู่ด้วย

การลูปคล่า เดียรธีย์เหล่านี้เข้าไปภายในข่ายด้วยพระ-
ญาณอันบริสุทธิ อันแสดงว่าไม่มีอะไรห้ามได้ของพระ-
องค์ในลวงพระญาณของพระองค์ไปได้.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าอินม-
ทัสสี ผู้มีศิวใหญ่ทรงชำนะกิเลส เสด็จออกจากสมาธิ
แล้วทรงตรวจดูทิศ พระอัครสาวกนามว่านิสกะของพระ-
มุนีพระนามว่าอินมทัสสี ทราบพระดำริของพระพุทธเจ้า
แล้ว อันพระชิลมาสพหนึ่งแสน ผู้มีจิตสงบระงับ มั่นคง
บริสุทธิสะอาดได้อภิญญา ๖ คงที่ แวดล้อมแล้ว เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้นำยของโลกล ท่านเหล่านั้นอยู่บน
อากาศ ได้ทำประทักษิณพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วลงมา
ประนมอัญชลี นมัสการอยู่ในสำนักพระพุทธเจ้า พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอินมทัสสี เชษฐบุรุษของโลก
เป็นนระองอาจ ทรงชำนะกิเลส ประทับนั่งท่ามกลาง
ภิกษุสงฆ์ ทรงเยี่ยม ภิกษุนามว่าวรุณ อุปลุกฐากของพระ-
ศาสดาพระนามว่าอินมทัสสี ห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง
แล้ว ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นำยของโลกว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า อะไรเป็นเหตุให้พระศาสดาทรง
เยี่ยมเยี่ยมหนอ อันพระพุทธเจ้าย่อมไม่ทรงเยี่ยมเยี่ยม เพราะ
ไม่มีเหตุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่าอินมทัสสี
เชษฐบุรุษของโลก เป็นนระองอาจ ประทับนั่งในท่ามกลาง

ภิกษุแล้ว ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า ผู้ใดบูชาเราด้วยดอกไม้
และเชยชมบุญของเรา เราจักประกาศผู้นั้น ท่าน
ทั้งหลายจงฟังเรากล่าว เทวดาทั้งปวงพร้อมทั้งมนุษย์
ทราบพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแล้วประสงค์จะฟังพระ-
สัทธรรม จึงพากันมาเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า หมู่ทวยเทพ
ผู้มีฤทธิ์มากในหมื่นโลกธาตุ ประสงค์จะฟังพระสัทธรรม
จึงพากันมาเฝ้าพระสัมพุทธเจ้า อตุรงค์เสนา คือพลช้าง
พลม้า พลรถ พลเดินเท้าจักแวดล้อมผู้นี้เป็นนิจ นี้
เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ดนตรีหกหมื่น กลอง
ที่ประดับสวยงาม จักบำรุงผู้นี้เป็นนิจ นี้เป็นผลแห่งการ
บูชาพระพุทธเจ้า หึงล้วนแต่สาว ๆ หกหมื่นประดับ
ประดาสวยงาม มีผ้าและเครื่องอาภรณ์อันวิจิตร สวน
แก้วมณีและกุณฑล มีหน้าแฉล้ม ยิ้มแย้ม ตะโพกผาย
ไหลผั่งเอวกลม จักห้อมล้อมผู้นี้ นี้เป็นผลแห่งการบูชา
พระพุทธเจ้า ผู้นี้จักรื่นรมย์อยู่ในเทวโลกตลอดแสนกัป
จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชในแผ่นดินพันครั้ง จัก
เป็นจอมเทวดาเสวยราชสมบัติในเทวโลกพันครั้ง จักเป็น
พระเจ้าประเทศราชอันไพบูรณ์นับไม่ถ้วน.

ครั้นถึงภพที่สุด ถึงความเป็นมนุษย์ จักหลุดจาก
กรรมแห่งนางพราหมณ์ชื่อสารี นระนี้จักปรากฏตามชื่อ
และโคตรของมารดา โดยชื่อว่าสารีบุตร จักมีปัญญา
คมกล้า จักเป็นผู้ไม่มีกังวล จะทั้งทรัพย์ประมาณ ๘๐

โกฏิแล้วออกบวช จักเที่ยวแสวงหาสันติบททั่วแผ่นดินนี้
สถุลอวกกาะสมภพในกัปอันประมาณมิได้แต่กัปนี้ พระ-
ศาสดาทรงพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร จักมีในโลก
ผู้นี้จักเป็นโอรสทายาทในธรรมของพระศาสดาพระองค์
นั้น อันธรมนिरมิตแล้ว จักได้เป็นพระอัครสาวกมีนาม
ว่าสารีบุตร แม่น้ำคงคาชื่อภาคิรณีนี้ ไหลมาแต่ประเทศ
หิมวันต์ ย่อมไหลถึงมหาสมุทรยังห้วงน้ำใหญ่ให้เต็ม
ฉนั้นใด พระสารีบุตรนี้ก็ฉนั้นนั้น เป็นผู้อาจหาญ แกล้วกล้า
ในพระเวทสาม ถึงที่สุดแห่งปัญญาบารมี จักยังสัตว์
ทั้งหลายให้อิ่มหนำสำราญ ตั้งแต่ภูเขหิมวันต์จนถึง
มหาสมุทรสาคร ในระหว่างนี้โดยจะนับทรายนี้ นับไม่ถ้วน
การนับทรายเมื่อนั้น ก็อาจนับได้โดยไม่เหลือฉนั้นใด ที่สุด
แห่งปัญญาของพระสารีบุตรจักไม่มี ฉนั้นนั้นเหมือนกัน
เมื่อตั้งคะแนนไว้ ทรายในแม่น้ำคงคาพึงสิ้นไปฉนั้นใด
แต่ที่สุดแห่งปัญญาของพระสารีบุตรจักไม่เป็นฉนั้นนั้นเลย
คลื่นในมหาสมุทรโดยจะนับก็นับไม่ถ้วนฉนั้นใด ที่สุด
แห่งปัญญาพระสารีบุตรจักไม่มีฉนั้นนั้นเหมือนกัน พระ-
สารีบุตรยังพระสัมพุทธเจ้าผู้ศากยโคดมสูงสุดให้โปรด-
ปรานแล้ว จักได้เป็นพระอัครสาวกถึงที่สุดแห่งปัญญา
จักยังธรรมจักรที่พระผู้มีพระภาคศากยบุตรให้เป็นไปแล้ว
ให้เป็นไปตามโดยชอบ จักยังเมล็ดฝน คือธรรมให้
ตกลง.

พระโคตมผู้ศากยะสูงสุดทรงทราบข้อนั้นทั้งหมดแล้ว

จักประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งไว้ในตำแหน่ง
อัครสาวก โอ กุศลกรรมเราได้ทำแล้ว เราได้ทำการ
บูชาพระศาสดาพระนามว่าอินมทัสสีด้วยดอกไม้แล้ว
ได้ถึงที่สุดในที่ทุกแห่ง กรรมที่เราทำแล้วประมาณไม่ได้
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงผลแก่เรา ณ ที่นี้ เราเผา
กิเลสทั้งหลายแล้ว เปรียบเหมือนกำลังลูกศรอันพ้นแล้ว
ด้วยดี เรานี้แสวงหาบทอันปัจฉัยไม่ปรุงแต่ง ดับสนิท
ไม่หวั่นไหว ค้นหาลัทธิทั้งปวงอยู่ ท่องเที่ยวไปแล้วใน
ภพ คนเป็นไข้พึงแสวงหาโอสถ ต้องสั่งสมทรัพย์ไว้ทุก
อย่างเพื่อพ้นจากความป่วยไข้ฉันใด เราก็นั้นนั้น แสวง
หาบทอันปัจฉัยไม่ปรุงแต่ง ดับสนิท ไม่หวั่นไหว ได้
บวชเป็นฤาษีห้าร้อยครั้งไม่คั่นเลย เราทรงชฎา เลี้ยง
ชีวิตด้วยหีบคอน นุ่งห่มหนังเสือ ถึงที่สุดอภิญญาแล้ว
ได้ไปสู่พรหมโลก ความบริสุทธิ์ในลัทธิภายนอกไม่มี
เว้นศาสนาของพระชินเจ้า สัตว์ผู้มีปัญญาทั้งปวง ย่อม
บริสุทธิ์ได้ในศาสนาของพระชินเจ้า ฉะนั้น เราจึงไม่
นำเรานี้ผู้ใคร่ประโยชน์ไปในลัทธิภายนอก เราแสวงหา
บทอันปัจฉัยไม่ปรุงแต่งอยู่ เทียวไปสู่ลัทธิอันผิด บุรุษผู้
ต้องการแก่นไม้ พึ่งตัดต้นกล้วยแล้วผ่าออกก็ไม่พึงได้
แก่นไม้ในต้นกล้วยนั้น เพราะมันว่างจากแก่นฉันใด
คนในโลก ผู้เป็นเดียรฉัตรเป็นอันมาก มีทิฏฐิต่างกัน ก็

จันนั้น คนเหล่านั้นเป็นผู้วางเปล่าจากอสังขตบถ เหมือน
ต้นกล้วยวางเปล่าจากแก่นฉะนั้น ครั้นเมื่อภพถึงที่สุด
แล้ว เราได้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์ เราละทิ้งโลก-
สมบัติเป็นอันมาก แล้วออกบวชเป็นบรรพชิต ข้าพระ-
องค์อยู่ในสำนักพราหมณ์ นามว่าสญชัย ซึ่งเป็นผู้
เล่าเรียน ทรงจำนต รู้จบไตรเพท ข้าแต่พระมหาวิระ
พราหมณ์ชื่ออัสสชิสาวกของพระองค์ หาผู้เสมอได้ยาก
มีเดชรุ่งเรือง เทียววิณฑบาตอยู่ในกาลนั้น ข้าพระองค์
ได้เห็นท่านผู้มีปัญญา เป็นมุณี มีจิตตั้งมั่นในความเป็นมุณี
มีจิตสงบระงับ เป็นมหานาค แยมบานดังดอกปทุม
ครั้นข้าพระองค์เห็นท่านผู้มีอินทรีย์ฝักดีแล้ว มีใจบริสุทธิ์
องอาจประเสริฐ มีความเพียร จึงเกิดความคิดว่า ท่าน
ผู้นี้จักเป็นพระอรหันต์ ท่านผู้นี้มีอิริยาบถน่าเลื่อมใส มี
รูปงาม ตำรวมดี จักเป็นผู้ฝึกแล้วในอุบายเครื่องฝึกอัน
สูงสุด จักเป็นผู้เห็นอมตบถ ฉะนั้นเราพึงถามท่านผู้มี
ใจยินดีถึงประโยชน์อันสูงสุด หากเราถามแล้ว ท่านจัก
ตอบ เราจักสอบถามท่านอีก ข้าพระองค์ได้ตามไป
ข้างหลังของท่านซึ่งกำลังเที่ยววิณฑบาต รอคอยโอกาส
อยู่ เพื่อจะสอบถามอมตบถ ข้าพระองค์เข้าไปหาท่าน
ซึ่งพักอยู่ในระหว่างถนน แล้วได้ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้
นिरทุกข์ มีความเพียร ท่านมีโคตรอย่างไร ท่านเป็น
ศิษย์ของใคร ท่านอันข้าพระองค์ถามแล้ว ไม่ครั้นคร้าม

ตั้งพระยาไกรสร พยากรณ์ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ
แล้วในโลก ฉันเป็นศิษย์ของพระองค์ ท่านผู้มีความ
เพียรใหญ่ ผู้เกิดตาม มียศมาก ศาสนธรรมแห่งพระ-
พุทธเจ้าของท่านเช่นไร ขอให้โปรดบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด
ท่านอันข้าพระองค์ถามแล้ว ท่านกล่าวบทอันลึกซึ้งละเอียด
ทุกอย่าง เป็นเครื่องฆ่าลูกศร คือตัณหา เป็นเครื่อง
บรรเทาความทุกข์ทั้งหมด ว่าธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดน
เกิด พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และ
ความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณเจ้ามีปกติ
ตรัสอย่างนี้ เมื่อท่านอัสสชิแก้ปัญหาแล้ว ข้าพระองค์
นั้นได้บรรลุผลที่หนึ่ง เป็นผู้ปราศจากฐลี ปราศจากมลทิน
เพราะได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพระองค์ได้ฟัง
คำของท่านมุณี ได้เห็นธรรมอันสูงสุด จึงยังลงสู่พระ-
สัทธรรมได้กล่าวคานี้ว่า ธรรมนี้แล เหมือนบทอันมี
สภาพอันเห็นประจักษ์ ไม่มีความโศก ข้าพระองค์ไม่ได้
เห็น ล่วงเลยไปแล้วหลายหมื่นไป ข้าพระองค์แสวงหา
ธรรมอยู่ ได้เที่ยวไปในลัทธิผิด ประโยชน์นั้นข้าพระองค์
บรรลุแล้ว ไม่ใช่กาลที่เราจะประมาท ข้าพระองค์อันท่าน
พระอัสสชิให้ยินดีแล้ว บรรลุบทอันไม่หวั่นไหว แสวงหา
สหายอยู่ จึงได้ไปยังอาศรม สหายเห็นข้าพระองค์แต่
ไกลเที่ยว อันข้าพระองค์ให้ศึกษาดีแล้ว ถึงพร้อมด้วย
อิริยาบถ ได้กล่าวคานี้ว่า ท่านเป็นผู้มีหน้าและตาอัน

ผ่องใส ย่อมจะเห็นความเป็นมุนีแน่ ท่านได้บรรลุอมต-
บถอันดับสนิทไม่เคยเลื่อนแฉหรือ ท่านมีรูปงามราวกะว่ามิ
ความไม่หวั่นไหวอันได้ทำแล้ว มาแล้ว ฝึกแล้วในอุบาย
อันฝึกแล้ว เป็นผู้สงบระงับแล้วหรือพราหมณ์ เราได้
บรรลุอมตบถอันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ คือความโศก
แล้ว แม้ท่านก็จงบรรลุอมตบถนั้น เรามาไปสำนักพระ-
พุทธเจ้ากันเถิด สหายผู้อันข้าพระองค์ให้ศึกษาดีแล้ว
รับคำแล้ว ได้จึงมือพากันเข้ามายังสำนักของพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ศากโยรส แม้ข้าพระองค์ทั้งสองจักบวช
ในสำนักของพระองค์ จักขออาศัยคำสอนของพระองค์
เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ท่านโกธิตะเป็นผู้ประเสริฐด้วยฤทธิ
ข้าพระองค์ถึงที่สุดแห่งปัญญา เราทั้งสองจะร่วมกันทำ
พระศาสนาให้งาม เรามีความดำริยังไม่ถึงที่สุด จึงเที่ยว
ไปในลัทธิผิด เพราะได้อาศัยทัศนะของท่าน ความดำริ
ของเราจึงเต็ม ต้นไม้ตั้งอยู่บนแผ่นดิน มีดอกบานตาม
ฤดูกาลส่งกลิ่นหอมตลบอบอวล ยังสัตว์ทั้งปวงให้
ยินดีนั้นใด ข้าแต่พระมหาวิรศากโยรส ผู้มียศใหญ่
ข้าพระองค์ก็ฉันนั้น ดำรงอยู่ในศาสนธรรมของพระองค์
แล้ว ย่อมเบ่งบานในสมัย พระองค์แสวงหาดอกไม้
คือวิมุตติ เป็นที่พึงภพสงสาร ย่อมยังสัตว์ทั้งปวงให้ยินดี
ด้วยการให้ได้ดอกไม้ คือวิมุตติ ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุ
เว้นพระมahamanิแล้ว ตลอดพุทธเขต ไม่มีใครเสมอด้วย

ปัญญาแห่งข้าพระพุทธเจ้า ผู้เป็นบุตรของพระองค์ ศิษย์
และบริษัของพระองค์ พระองค์แนะนำดีแล้ว ให้ศึกษา
ดีแล้ว ฝึกแล้วในอุบายเครื่องฝึกจิตอันสูงสุด ย่อม
แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นฟังฉาน ยินดี
ในฉาน เป็นนักปราชญ์มีจิตสงบ ตั้งมั่น เป็นมุนี ถึง
พร้อมด้วยความเป็นมุนี ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ
ท่านเหล่านั้นมีความปรารถนาน้อย มีปัญญาเป็นนัก-
ปราชญ์ มีอาหารน้อย ไมโลเล ยินดีทั้งลาภและความ
เสื่อมลาภ ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่าน
เหล่านั้นถืออยู่ป่าเป็นวัตร ยินดีชุกงค์ ฟังฉาน มีจีวร
เศร้าหมอง ยินดียิ่งในวิเวก เป็นนักปราชญ์ ย่อม
แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติ
ตั้งอยู่ในผล เป็นพระเสขะ พรั่งพร้อมด้วยผล หวัง
ผลประโยชน์อันอุดม ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ
ทั้งท่านที่เป็นพระโสดาบัน ทั้งที่เป็นสกทาคามี พระ-
อนาคามี และพระอรหันต์ปราศจากมลทิน ย่อมแวดล้อม
พระองค์อยู่เมื่อ สาวกของพระองค์เป็นอันมาก ฉลาด
ในสติปัญญา ยินดีในโพชฌงค์ภาวนา ทุกท่านย่อม
แวดล้อมพระองค์ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ฉลาด
ในอิทธิบาท ยินดีในสมาธิภาวนา หมั่นประกอบ
ในสัมมัปปธาน ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่าน

เหล่านั้นมีวิชา ๓ มีอภิญญา ๖ ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์ ถึง
ที่สุดแห่งปัญญา ย่อมแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ข้าแต่
พระมหาวิรเจ้า บรรดาศิษย์ของพระองค์เช่นนี้แลหนอ
ศึกษาดีแล้ว หาผู้เสมอได้ยาก มีเดชรุ่งเรือง แวดล้อม
พระองค์อยู่ทุกเมื่อ พระองค์อันศิษย์เหล่านั้นผู้สำรวจ
แล้ว มีตบะแวดล้อมแล้ว ไม่ครั้นคร้านตั้งราชสีห์
ย่อมงดงามดูพระจันทร์ ต้นไม้ตั้งอยู่บนแผ่นดินแล้ว
ย่อมงาม ถึงความไพบูลย์ และย่อมแผ่ดีผลจันใด
ข้าแต่พระองค์ผู้ตักยบุตร ผู้มีศใหญ่ พระองค์เป็นเช่น
กับแผ่นดิน ศิษย์ทั้งหลายก็จันนั้น ตั้งอยู่ในศาสนาของ
พระองค์แล้ว ย่อมได้อมฤตผล แม่น้ำสินธุ แม่น้ำ
สรัสดี แม่น้ำจันทกาคา แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา
แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมही เมื่อแม่น้ำเหล่านั้นไหลมา
สาครย่อมรับไว้หมด แม่น้ำเหล่านี้ย่อมละชื่อเดิม ย่อม
ปรากฏเป็นสาครนั่นเองจันใด วรรณะ ๔ เหล่านี้ก็จันนั้น
บวชแล้วในสำนักของพระองค์ ย่อมละชื่อเดิมทั้งหมด
ปรากฏว่าเป็นบุตรของพระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนดวง-
จันทร์อันปราศจากมลทิน โคจรอยู่ในอากาศ ย่อม
รุ่งโรจน์สว่างมวลหมู่ดาวในโลกด้วยรัศมีจันใด ข้าแต่-
พระมหาวิรเจ้า พระองค์ก็จันนั้น อันศิษย์ทั้งหลายแวด-
ล้อมแล้ว ย่อมรุ่งเรืองก้าวล่วงเทวดา และมนุษย์ ตลอด
พุทธเขตทุกเมื่อ.

คลื่นตั้งขึ้นในน้ำอันลึก ย่อมไม่ล่องเลยฝั่งไปได้

คลื่นเหล่านั้นกระทบทั่วฝั่ง ย่อมเป็นระลอกเล็กน้อย.

เรียกรายหายไปจันใด ชนในโลกเป็นอันมากผู้เป็นเดียรฉัตร

ก็ฉนั้น มีทิวทัศน์ต่าง ๆ กัน ต้องการจะข้ามกรรมของ

พระองค์ แต่ก็ไม่ล่องเลยพระองค์ผู้เป็นมุณีไปได้ ข้าแต่

พระองค์ผู้มีพระจักขุ ก็ถ้าชนเหล่านั้นมาถึงพระองค์ด้วย

ความประสงค์จะคัดค้าน เข้ามายังสำนักของพระองค์แล้ว

ย่อมกลายเป็นจुरुณไป เปรียบเหมือนดอกโกมุท บัวขม

และบัวเผื่อนเป็นอันมาก เกิดในน้ำ ย่อมเอิบอาบ (ฉาบ)

อยู่ด้วยน้ำและเปือกตมจันใด สัตว์เป็นอันมากก็ฉนั้น

เกิดแล้วในโลก ย่อมงอกงาม ไม่อึมด้วยราคะและโทสะ

เหมือนดอกโกมุทในเปือกตมจะนั้น ดอกบัวหลวงเกิดใน

น้ำ ย่อมไฟโรจน์ในท่ามกลางน้ำ มันมีเกสรบริสุทธิ์

ไม่ติดอยู่ด้วยน้ำจันใด ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า พระองค์

ก็ฉนั้น เป็นมหามุณีเกิดแล้วในโลก ไม่ติดอยู่ด้วยโลก

ดังดอกปทุมไม่ติดด้วยน้ำจะนั้น เปรียบเหมือนดอกไม้

อันเกิดในน้ำเป็นอันมาก ย่อมบานในเดือนกัตติกมาส

ไม่พ้นเดือนนั้นไป สมัยนั้นเป็นสมัยดอกไม้ น้ำบานจันใด

ข้าแต่พระองค์ผู้สากยบุตร พระองค์ก็ฉนั้น เป็นผู้บาน

แล้วด้วยวิมุตติของพระองค์ สัตว์ทั้งหลายไม่ล่องเลย

ศาสนาของพระองค์ ดังดอกบัวเกิดในน้ำย่อมบานไม่พ้น

เดือนกัถติกมาสนะนั้น เปรียบเหมือนพญาไม้รังดอกบาน
สะพรั่ง กลิ่นหอมตลบไป อันไม้รังอื่นแวดล้อมแล้ว
ย่อมงามยิ่งนักใจ ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า พระองค์ก็ฉันนั้น
บานแล้วด้วยพระพุทธญาณ อันภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว
ย่อมงามเหมือนพญาไม้รังฉะนั้น เปรียบเหมือนภูเขาคิน
หิมวา เป็นโอสถของปวงสัตว์ เป็นที่อยู่ของพวกนาค
อสูร และเทวดาทั้งหลายนักใจ ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า
พระองค์ก็ฉันนั้น เป็นดังโอสถของมวลสัตว์ ข้าแต่
พระมหาวิรเจ้า บุคคลผู้บรรลุเทวิชา บรรลุอุภิญญา ๖
ถึงที่สุดแห่งฤทธิ ผู้ที่พระองค์ทรงพระกรุณาปราสอนแล้ว
ย่อมยินดีด้วยความยินดีในธรรม ย่อมอยู่ในศาสนาของ
พระองค์ เปรียบเหมือนราชสีห์ผู้พระยาเนื้อ ออกจากถ้ำ
ที่อยู่แล้วเหลือวดูทิศทั้ง ๔ แล้วบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง
เมื่อราชสีห์คำราม เนื้อทั้งปวงย่อมสะดุ้ง แท้จริง ราชสีห์
ผู้มีชาตินี้ ย่อมยังสัตว์เลี้ยงให้สะดุ้งทุกเมื่อฉันใด ข้าแต่
พระมหาวิรเจ้า เมื่อพระองค์ทรงบันลืออยู่ พสุธานี้ย่อม
หวั่นไหว สัตว์ผู้ควรจะตรัสรู้ย่อมตื่น หม่อมารย่อมสะดุ้ง
ฉันนั้น ข้าแต่พระมหามุนี เมื่อพระองค์ทรงบันลืออยู่
ปวงเดียรฉัตรย่อมสะดุ้ง ดังฝูงกาเหยี่ยวและเนื้อ วิ่ง
กระเจิงเพราะราชสีห์ฉะนั้น ผู้เป็นเจ้าของทั้งปวง ชน
ทั้งหลายเรียกว่าเป็นศาสดาในโลก ท่านเหล่านั้น ย่อม

แสดงธรรมอันสืบ ๆ กันมาแก่บริษัท ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า
ส่วนพระองค์ไม่ทรงแสดงธรรมแก่มวลสัตว์อย่างนั้น ตรัสรู้
ลึจะทั้งหลายและโพธิปักขิยธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว
ทรงทราบอชยาศัย กิเลส อินทรีย์ พละและมีชีพละ
ทรงทราบภัพบุคคลและอภัพบุคคลแล้ว จึงทรงบันลือ
เหมือนมหาเมฆ บริษัทพืงนั่งอยู่เต็มตลอดที่สุดจักรวาล
มีทิวฐิต่าง ๆ กัน คิดต่าง ๆ กัน เพื่อจะทรงตัดความ
สงสัยของบริษัทเหล่านั้น พระองค์ผู้เป็นมุณี ทรงทราบ
จิตของบริษัททั้งปวง ทรงฉลาดในข้ออุปมาตรัสแก้ปัญหา
ข้อเดียวเท่านั้น ก็ทรงตัดความสงสัยของสัตว์ทั้งปวงได้
แผ่นดินพืงเต็มด้วยต้นไม้ หญ้า (และมนุษย์) ทั้งหลาย
มนุษย์ทั้งหมดนั้น ประนมมืออัญชลีสรรเสริญพระองค์
ผู้นายกของโลก หรือว่าเขาเหล่านั้นสรรเสริญอยู่ตลอดกับ
พืงสรรเสริญด้วยคุณต่างๆ ก็ไม่สรรเสริญคุณให้สิ้นสุด
ประมาณได้ พระตถาคตเจ้ามีพระคุณหาประมาณมิได้
ด้วยว่าพระมหาชินเจ้า อันใคร ๆ สรรเสริญแล้วด้วย
กำลังของตนเหมือนอย่างนั้น ชนทั้งหลายสรรเสริญจน
ที่สุดกับ ก็พืงสรรเสริญอย่างนี้ ๆ.

ถ้าเหล่าว่าใคร ๆ เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ผู้ศึกษาดี
แล้ว พืงสรรเสริญให้สุดประมาณ ผู้นั้นก็พืงได้ความ
ลำบากเท่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร มียศมาก

ข้าพระองค์ตั้งอยู่ในศาสนาของพระองค์ ถึงที่สุดแห่ง
ปัญญาแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้อยู่ ข้าพระองค์จะย้าย
พวกเดียรฉาย ยังศาสนาของพระชินเจ้าให้เป็นที่ไป วันนี้
เป็นธรรมเสนาบดี ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ศากยบุตร กรรมที่ข้าพระองค์ทำแล้วหาประมาณมิได้
แสดงผลแก่ข้าพระองค์ ณ ที่นี้ ข้าพระองค์เผากิเลสได้แล้ว
ตั้งกำลังลูกศรฟันดีแล้ว มนุษย์คนใดหนึ่ง เทิน (ทูน)
ของหนักไว้บนศีรษะเสมอ ต้องลำบากด้วยภาระนั้นใด
อันภาระเราต้องแบกอยู่ก็ฉันนั้น เราถูกไฟ ๓ กองเผาอยู่
เป็นทุกข์ด้วยการแบกภาระในภพ ท่องเที่ยวไปในภพ
ทั้งหลาย เหมือนดอนขุนเขาตีเนรุฉะนั้น. ก็ (บัดนี้) เรา
ปลงภาระลงแล้ว กำจัดภพทั้งหลายได้แล้ว กิจที่ควรทำ
ทุกอย่างในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าศากยบุตร เรา
ทำเสร็จแล้ว ในกำหนดพุทธเขต เว้นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ศากยบุตร เราเป็นผู้เลิศด้วยปัญญา ไม่มีใครเหมือนเรา
(ด้วยปัญญา) เราเป็นผู้ฉลาดดีในสมาธิ ถึงที่สุดแห่ง
ฤทธิ์ วันนี้เราปรารถนาจะนิรมิตคนสักพันคนก็ได้ พระ-
มхамุณีทรงเป็นผู้ชำนาญในอนุภูวิหารธรรม ตรัสคำ
สั่งสอนแก่เรา นิโรธเป็นที่นอนของเรา เรามีทิพยจักขุ
อันหมดจด เราเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ หมั่นประกอบใน
สัมมัปปธาน ยินดีในการเจริญโพชฌงค์ อันกิจทุกอย่าง

ที่พระสาวกพึงทำ เราทำเสร็จแล้วแล เว้นพระโลกนาถ
แล้ว ไม่มีใครเสมอด้วยเรา เราเป็นผู้ฉลาดในสมาบัติ
ได้ฌานและวิโมกข์เร็วพลัน ยินดีในการเจริญโพชฌงค์
ถึงที่สุดแห่งสาวกคุณ เราทั้งหลายมีความเคารพในอุดม
บุรุษ ด้วยการถูกต้องสาวกคุณ ด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้
จิตของเราสงเคราะห์เพื่อนพรหมจรรย์ด้วยศรัทธาทุกเมื่อ
เรามีมานะและความเขลา (กระด้าง) วางเสียแล้ว ฝูง
ลูกถอนเขี้ยวแล้ว ดังโคอุสุภราชถูกตัดเขาเสียแล้ว เข้า
ไปหาหมูกณะด้วยการระหวั่น ถ้าปัญญาของเราพึงมีรูป
ก็พึงเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย นี่เป็นผลแห่ง
การชมเชยพระญาณ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
อโนมทัสสี เราย่อมยังธรรมจักรอันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ศากยบุตรผู้คงที่ ให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามโดยชอบ
นี่เป็นผลแห่งการชมเชยพระญาณ บุคคลผู้มีความ
ปรารถนาลามก ผู้เกียจคร้าน ผู้ละความเพียร ผู้มีสุตะ
น้อย และผู้ไม่มีอาจารย์ได้สมาคมกับเราในที่ไหน ๆ
สักครั้งเลย ส่วนบุคคลผู้มีสุตะมาก ผู้มีเมธา ผู้ตั้งมั่น
อยู่ด้วยดีในศีลทั้งหลาย และผู้ประกอบด้วยสมณะทางใจ
ของตั้งอยู่บนกระหม่อมของเรา เหตุนั้นเราจึงขอกล่าว
แก่ท่านทั้งหลาย ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย ผู้มา
ประชุมกันในสมาคมนี้ ท่านทั้งหลายจงมีความปรารถนา

น้อย สันโดษ ให้ท่านทุกเมื่อ เราเป็นผู้ปราศจากฐิติ
ปราศจากมลทิน เพราะเห็นท่านอัสสชีก่อน ท่านพระ-
สาวกนามว่าพระอัสสชินั้น เป็นอาจารย์ของเรา เป็น
นักปราชญ์ เราเป็นสาวกของท่านวันนี้ เราเป็นธรรม-
เสนาบดี ถึงที่สุดในที่ทุกแห่ง เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่
ท่านพระสาวกนามว่าอัสสชิ เป็นอาจารย์ของเราล้อมอยู่
ในทิศใด เราย่อมทำท่านไว้เหนือศีรษะในทิศนั้น (นอน
หันศีรษะไปทางทิศนั้น) พระโคตมศากยบุตรพุทธเจ้า
ทรงระลึกถึงกรรมของเราแล้ว ประทับนั่งใน (ท่ามกลาง)
ภิกษุสงฆ์ ทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งอันเลิศ เราเผากิเลส
ทั้งหลายได้แล้ว... ฯลฯ... พระพุทธศาสนาเราทำได้ทำ
เสร็จแล้วแล.

ก็ในกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่พระอริยเจ้า
ในพระเชตวันมหาวิหาร เมื่อจะทรงตั้งเอตทัคคะด้วยคุณวิเศษนั้น ๆ แก่
พระสาวกของพระองค์ จึงทรงตั้งเอกทัคคะให้พระเถระ โดยความมี
ปัญญามากกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุสาวก
ทั้งหลายผู้มีปัญญามากของเรา.

พระสารีบุตรนั้น บรรลุถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณอย่างนั้นแล้ว
ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี บำเพ็ญประโยชน์แก่ปวงสัตว์
วันหนึ่ง เมื่อจะพยากรณ์ความเป็นพระอรหันต์ โดยมุ่งจะแสดงความประ-
พัตติของตน แก่เพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้ใดสมบูรณ์ด้วยศีล สงบระงับ มีสติ มีความดำริ

ชอบ ไม่ประมาท ยินดีแต่เฉพาะกัมมัญฐานภวานอัน
เป็นธรรมภายใน มีใจมั่นคงอย่างยิ่ง อยู่ผู้เดียว ยินดี
ด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า
ภิกษุ.

ภิกษุเมื่อบริโภคอาหาร จะเป็นของสดหรือของแห้ง
ก็ตาม ไม่ควรคิดใจจนเกินไป ควรเป็นผู้มีท้องโปร่ง มี
อาหารพอประมาณ มีสติอยู่ การบริโภคอาหารยังอีก
๔-๕ คำจะอิ่ม ควรงดเสีย แล้วดื่มน้ำ เป็นการสมควร
เพื่ออยู่สบายของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว.

อนึ่ง การนุ่งห่มจีวรอันเป็นกัปปิยะ นับว่าเป็น
ประโยชน์ จัดว่าพอเป็นการอยู่สบายของภิกษุผู้มีใจ
เด็ดเดี่ยว การนั่งขัดสมาธิ นับว่าพอเป็นการอยู่สบาย
ของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว.

ภิกษुरुบิดพิจารณาเห็นความสุข โดยความเป็นทุกข์
พิจารณาเห็นความทุกข์ โดยความเป็นลูกศรปักอยู่ที่ร่าง
ความถือมั่นว่า เป็นตัวเป็นตนในอทุกขมสุขเวทนา ไม่ได้
มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุนั้นจะพึงติดอยู่ในโลกอย่างไร ด้วย
กิเลสอะไร ภิกษุผู้มีความปรารถนาลามกเกียจคร้าน มี
ความเพียรเลวทราม ได้ระดับน้อย ไม่เอื้อเฟื้อ อย่าได้
มาในสำนักของเรา แม้ในกาลไหน ๆ เลย จะมีประโยชน์

อะไรด้วยการให้อิวาทบุคคลเช่นนั้น ในหมูสัตว์โลกนี้.

อนึ่ง ขอให้ภิกษุผู้เป็นพหูสูต เป็นนักปราชญ์ ตั้งมั่น
อยู่ในศีล ประกอบใจให้สงบระงับเป็นเนืองนิตย์ จงมา
ประดิษฐานอยู่บนศิระของเราเถิด.

ภิกษุใดประกอบด้วยธรรมเครื่องเน้นช้ำ ยินดีใน
ธรรมเครื่องเน้นช้ำ ภิกษุนั้นย่อมพลาตนิพพาน อันเป็น
ธรรมเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม ส่วนภิกษุใดละ
ธรรมเครื่องเน้นช้ำได้แล้ว ยินดีในอริยมรรค อันเป็น
ทางไม่มีธรรมเครื่องเน้นช้ำ ภิกษุนั้นย่อมบรรลุนิพพาน
อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม.

พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในสถานที่ใด เป็นบ้านหรือ
ป่าก็ตาม ที่ดอนหรือที่ลุ่มก็ตาม สถานที่นั้นเป็นภูมิ-
สถานที่น่ารื่นรมย์ คนผู้แสวงหากาม ย่อมไม่ยินดีในป่า
อันน่ารื่นรมย์เช่นใด ท่านผู้ปราศจากความกำหนัด จัก
ยินดีในป่าอันน่ารื่นรมย์เช่นนั้น เพราะท่านเหล่านั้นไม่
เป็นผู้แสวงหากาม.

บุคคลควรเห็นท่านผู้มีปัญญา ชี้อโทยมีปกติกถาว่าข่มขี้
เหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ ควรคบบัณฑิตเช่นนั้น เพราะ
ว่าเมื่อคบกับบัณฑิตเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความ
ชั่วเลย นักปราชญ์ก็ควรโอวาทสั่งสอน ควรห้ามผู้อื่น
จากธรรมที่มีโทษของสัตบุรุษ แต่บุคคลเห็นปานนั้น ย่อม

เป็นที่รักใคร่ของสัตบุรุษเท่านั้น ไม่เป็นที่รักใคร่ของ
อสัตบุรุษ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว มีพระจักขุ ทรง
แสดงธรรมแก่ผู้อื่นอยู่ เมื่อพระองค์กำลังทรงแสดงธรรม
อยู่ เราผู้มุ่งประโยชน์ตั้งใจฟัง การตั้งใจฟังของเรานั้นไม่
ไร้ประโยชน์ เราเป็นผู้หมดอาสวะ เป็นผู้หลุดพ้นพิเศษ
เราไม่ได้ตั้งความปรารถนาเพื่ออุปเพณิวาสญาณ ทิพย-
จักขุญาณ เจโตปริยญาณ อิทธิวิธี จุตุปปาตญาณ ทิพ-
โสตญาณ อันเป็นธาตุบริสุทธิ มาแต่ปางก่อนเลย แต่
คุณธรรมของสาวกทั้งหมด ได้มีขึ้นแก่เรา พร้อมกับการ
บรรลุมรรคผล เหมือนคุณธรรม คือพระสัพพัญญุตญาณ
ได้มีแก่พระพุทธเจ้าจะนั้น มียักข์ตนหนึ่งมากล่าวว่า มี
ภิกษุหัวโล้นรูปหนึ่งชื่ออุปติสสะ เป็นพระเถระผู้อุดมด้วย
ปัญญา ห่มผ้าสังฆาฏินั่งเข้าฌานอยู่ที่โคนต้นไม้ สาวก
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้กำลังเข้าสมาบัติอันไม่มีวิตก
ในขณะที่ถูกยักข์ตีศีรษะ ก็ยังประกอบด้วยธรรมคือความ
นิ่งอย่างประเสริฐ ภูเขาหินล้วนตั้งมั่นไม่หวั่นไหวฉันใด
ภิกษุยอมไม่หวั่นไหวเหมือนภูเขา เพราะสิ้นโมหะก็ฉัน-
นั้น ความชั่วช้าเพียงเท่าปลายขนทราย ย่อมปรากฏ
เหมือนเท่าก้อนเมฆที่ลอยอยู่บนท้องฟ้า แก่ภิกษุผู้ไม่มี
กิเลสเครื่องยั่วยวน แสวงหาความสะอาดเป็นนิตย์ เรา

ไม่ยินดีต่อความตายและชีวิต เราเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ
จักละทิ้งร่างกายนี้ไป ไม่ยินดีต่อความตายและชีวิต รอ
คอยเวลาตายอยู่ เหมือนลูกจ้างรอให้หมดเวลาทำงาน
ฉะนั้น.

ความตายนี้มีแน่นอนใน ๒ คราว คือในเวลาแก่
หรือในเวลาหนุ่ม ที่จะไม่ตายเลยย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น
ท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญแต่สัมมาปฏิบัติเถิด ของจงอย่าได้
ปฏิบัติผิด อย่าพินาศเสียเลย ขณะอย่าได้ล่วงเลยท่าน
ทั้งหลายไปเสียเลย เมืองที่ตั้งอยู่ชายแดน เขาคุ่มครอง
ป้องกันดีทั้งภายนอกและภายในฉันใด ท่านทั้งหลายก็จง
คุ่มครองตนฉันนั้นเถิด ขณะอย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลาย
ไปเสีย เพราะผู้มีขณะอันล่วงเลยไปเสียแล้ว ต้องพากัน
ไปเศร้าโศกยึดเยียดอยู่ในนรก ภิกษุผู้สงบระงับ จดเว้น
โทษเครื่องเศร้าหมองใจได้อย่างเด็ดขาด มีปกติพูดด้วย
ปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมกำจัดบาปธรรมได้ เหมือนลม
พัดใบไม้ร่วงหล่นไปฉะนั้น.

ภิกษุผู้สงบระงับ จดเว้นจากโทษเครื่องเศร้าหมองใจ
ได้อย่างเด็ดขาด มีปกติพูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ได้
ลอบบาปธรรมเสียได้ เหมือนลมพัดใบไม้ร่วงหล่นไป
ฉะนั้น ภิกษุผู้สงบระงับ ละเว้นกองกิเลสและกองทุกข์
ที่เป็นเหตุทำให้เกิดความคับแค้น มีใจผ่องใสไม่ขุ่นมัว
มีศีลงาม เป็นนักปราชญ์ ฟังทำที่สุดทุกข์ได้.

บุคคลไม่ควรคั่นเคยในบุคคลบางพวก จะเป็นคฤหัสถ์
หรือบรรพชิตก็ตาม หรือเบื้องต้นเขาจะเป็นคนดี ตอน
ปลายเป็นคนไม่ดีก็ตาม.

นิวรรณ์ ๕ คือกามฉันทะ ๑ พยาบาท ๑ ถีนมิทธะ ๑
อุทธัจจะ ๑ วิจิกิจฉา ๑ เป็นธรรมเครื่องเศร้าหมองจิต
สมาธิจิตของภิกษุผู้มีปกติ ชอบอยู่ด้วยความไม่ประมาท
ไม่หวั่นไหวด้วยเหตุ ๒ ประการ คือด้วยมีสักการะ ๑
ด้วยไม่มีสักการะ ๑ นักปราชญ์เรียกบุคคลผู้เพ่งธรรม
อยู่เป็นปกติ พากเพียรเป็นเนืองนิตย์ พิจารณาเห็นด้วย
ปัญญาสุขุม ลึ้นความยึดถือและความยินดีว่าเป็นสัตบุรุษ.

มหาสมุทร ๑ แผ่นดิน ๑ ภูเขา ๑ และแม่ลม ๑
ไม่ควรเปรียบเทียบความหลุดพ้นกิเลสอย่างประเสริฐของ
พระศาสดาเลย พระเถระผู้ยังพระธรรมจักรอันพระ-
ศาสดาให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตาม ผู้มีปัญญามาก
มีจิตมั่นคง เป็นผู้เสมอด้วยแผ่นดินและไฟ ย่อมไม่ยินดี
ยินร้าย.

ภิกษุผู้บรรลุปัญญาบารมีธรรมแล้ว มีปัญญาเครื่อง
ตรัสรู้มาก เป็นนักปราชญ์ผู้ใหญ่ ไม่ใช่เป็นคนเขลา
ทั้งไม่เหมือนคนเขลา เป็นผู้ดับความทุกข์ร้อนได้ทุกเมื่อ
ท่องเที่ยวไปอยู่ เรามีความคั่นเคยกับพระศาสดามาก
เราทำคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระหนัก

ลงได้แล้ว ถอนตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพได้แล้ว ท่าน
ทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด นี่เป็น
อนุศาสน์ของเรา เราพ้นจากกิเลสทั้งปวงแล้ว จักปริ-
นิพพาน ดังนี้.

จริงอยู่ คาถาบางคาถาเหล่านี้ พระเถระได้กล่าวไว้แล้ว, บางคาถา
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภพระเถระแล้วตรัสภายิตไว้ คาถาหลังสุด
ได้เป็นคาถาของพระเถระเท่านั้น เพราะพระเถระได้กล่าวไว้ ด้วยมุ่งจะ
ประกาศความประพฤติของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถาจารี ความว่า เป็นผู้สำรวมแล้ว
ด้วยการสำรวมทางกายเป็นต้น ประพฤติเป็นปกติอยู่, หรือชื่อว่า ยถาจาร
เพราะประพฤติปฏิบัติตามศีล คือสมบูรณ์ด้วยศีล.

บทว่า ยถาสโต ได้แก่ เป็นผู้สงบระงับ, อธิบายว่า จริงอยู่ ท่าน
แสดงไว้ เพราะลบเสียงที่เกิดทางจุมกเสียด เพื่อสะดวกแก่รูปคาถา ได้แก่
เป็นราวกะผู้สงบระงับ คือไม่มีความพิเศษไปจากพระอรียเจ้าทั้งหลายเลย.

บทว่า สติมา ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยสติอย่างยิ่ง.

บทว่า ยตสฺสกุปฺปชฺฌมยิ ได้แก่ เป็นผู้ละมิจฉาสังกัปปะได้โดย
ประการทั้งปวงแล้ว เป็นผู้มีความดำริอันสำรวมระวังแล้ว ด้วยอำนาจ
แห่งเนกขัมมสังกัปปะเป็นต้น คือเป็นผู้มีปกติเพ่งด้วยอารมณ์นิชฌาน
และลักขณุปนิชฌาน.

บทว่า อปฺปมตฺโต ได้แก่ เป็นผู้มีความดำริอันบังคับให้เป็นไปใน
ความพระพฤติตามปกตินั้นนั่นแล และเป็นผู้เว้นขาดจากความประมาท
ด้วยการเพ่ง คือมีสติสัมปชัญญะตั้งมั่นด้วยดีในที่ทั้งปวง.

บทว่า อชุตตฺตโร ได้แก่ ยินดีเฉพาะแต่กัมมัญฐานภาวนา อันเป็นธรรมภายใน.

บทว่า สมหิตตฺโต ได้แก่ ด้วยภวานานั่นนั่นแหละ จึงมีจิตเป็นหนึ่ง.

บทว่า เอโก ได้แก่ ไม่มีสหาย ละการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ และละการคลุกคลีด้วยกิเลสแล้ว เพิ่มพูนกายวิเวกและจิตตวิเวก.

บทว่า สนฺตุสิโต ได้แก่ เป็นผู้สันโดษโดยยินดีโดยชอบทีเดียว ด้วยความสันโดษด้วยปัจจัย และด้วยสันโดษยินดีในภวานา. จริงอยู่ ปิติ-ปราโมทย์อันโอฬาร ย่อมเกิดขึ้นเพราะการนำมาซึ่งคุณวิเศษชั้นสูง ๆ ขึ้นไปได้ด้วยภวานา, แต่เพราะบรรลุถึงที่สุด จึงไม่มีคำที่จะต้องกล่าวถึงเลย.

บทว่า ตมาหุ ภิกฺขุ ความว่า นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกบุคคลนั้นคือผู้เห็นปานนั้นว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้เห็นภัย และเป็นผู้กำจัดกิเลสได้เด็ดขาด เหตุเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยไตรสิกขา.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงความสันโดษด้วยปัจจัย ในความสันโดษ ๒ ประการ ตามที่กล่าวไว้แล้วก่อน จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า อลฺลํ สุกฺขํ วาดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อลฺลํ ได้แก่ เปียก คือละเอียด ด้วยการบริโภคนัยโสเป็นต้น.

บทว่า สุกฺขํ ได้แก่ หยาบเพราะไม่มีสิ่งของอันละเอียด. วา ศัพท์มีอรรถอันไม่แน่นอน คืออาหารจะเป็นของสด หรือของแห้งก็ตาม.

บพว่า พาพหุ ได้แก่ จนเกินไป. บพว่า สุहित ความว่า ไม่ควรให้เขาเลี้ยงดู. เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำถามว่า จะพึงเป็นอยู่อย่างไร ท่านจึงกล่าวว่า ควรเป็นผู้มีท้องพร้อม มีอาหารพอประมาณ ดังนี้เป็นต้น ความว่า ภิกษุบริโภคโภชนะอันประณีต หรือเสรำหมองก็ตาม ไม่ได้บริโภคตามต้องการแล้ว จะเป็นผู้มีท้องพร้อม มีท้องเบา, ต่อแต่นั้นนั้นแหละ พึงเป็นผู้มีอาหารพอประมาณ คือรู้จักประมาณในโภชนะ นำเอาอาหารอันประกอบด้วยองค์ ๘ มา เป็นผู้มิตติ ด้วยการรู้จักประมาณในโภชนะนั้น และด้วยมิตติเป็นเครื่องพิจารณาในโภชนะนั้นอยู่.

ก็เพื่อจะแสดงอาการที่ชื่อว่า เป็นผู้มีท้องพร้อม มีอาหารพอประมาณว่า เป็นอยู่อย่างไร ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า จตุตทาโร ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า อภุตฺวา ความว่า พึงเว้นโอกาสแห่งอาหารที่จะอิม ไม่บริโภคเหลือไว้อีก ๔-๕ คำ แล้วดื่มน้ำเสีย. ก็ภิกษุนี้ชื่อว่า เป็นผู้มีความประพฤติเบาใจในอาหาร. อธิบายว่า เป็นการสมควรคือความต้องการเพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ผู้มีจิตอันส่งมุ่งตรงพระนิพพานคือเพื่อความอยู่สุขสบาย เพราะประกอบด้วยการบรรลุฌานเป็นต้น. ด้วยบทนี้ ท่านเมื่อจะกล่าวถึงบิณฑบาต ว่าเป็นเครื่องบริหารท้อง จึงแสดงถึงความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ในบิณฑบาตไว้. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า ภุตฺวาน ก็มี, ปาฐะนั้น พึงเป็นปาฐะที่ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งบุคคลที่มีความสามารถ คือมีปกติมั่นคงอย่างยิ่ง เพื่อจะยังสรีระให้เป็นไปด้วยอาหารแม้เพียง ๔-๕ คำก็ได้. ปาฐะนั้น ย่อมเทียบเคียงกันได้กับคาถาที่เหนือขึ้นไปนั้นแล เพราะเรื่องจิวรและเสนาสนะส่วนที่เล็กน้อย ท่านจักกล่าวต่อไป.

บทว่า **กบปิย** ความว่า ซึ่งผ้าที่ทำด้วยเปลือกไม้เป็นต้น อันอนุโลมกับสิ่งที่เป็นกบปิยะอย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า **ตลฺยเจ ฉาเทติ** ความว่า นุ่งห่มจีวรอันเป็นกบปิยะ คือที่ที่จะพึงนุ่งห่มให้เสมอ. อนึ่ง คือที่ที่มีอยู่ ในชาติที่พระศาสดาทรงอนุญาตไว้ คืออันประกอบด้วยประมาณ อันพระศาสดาทรงอนุญาตไว้ โดยกำหนดเบื้องต้น.

บทว่า **อิทฺมคฺคฺก** ได้แก่ เพื่อประโยชน์นี้ คือเพื่อประโยชน์ตามที่พระศาสดาตรัสไว้แล้ว, อธิบายว่า เพียงเพื่อป้องกันความหนาวเป็นต้น และเพื่อปกปิดอวัยวะอันเป็นเหตุยังความละเอียดให้กำริบ. ด้วยคำนั้น ท่านกล่าวถึงจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย และความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ในจีวรนั้น.

บทว่า **ปลฺลฺงฺเกน นิสินฺนสฺส** ความว่า นั่งด้วยการนั่งวงขาโดยรอบ ท่านเรียกว่า คู้บัลลังก์ คือนั่งคู้บัลลังก์สามแห่ง.

บทว่า **ชณฺณฺเณ นาทิวสฺสติ** ความว่า เมื่อภิกษุที่นั่งที่กุฏิอย่างนั้น พอฝนตก น้ำฝนไม่เปียกเข้าทั้งสองข้าง, เสนาสนะแม้มีประมาณเท่านี้ จัดเป็นเสนาสนะท้ายสุด, จริงอยู่ กุลบุตรผู้ต้องการประโยชน์ นั่งในเสนาสนะนั้นแล้ว ก็สามารจะทำประโยชน์ของตนให้สำเร็จได้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า นับว่าพอเป็นการอยู่สบายของภิกษุ ผู้มีใจเด็ดเดี่ยว ดังนี้เป็นต้น.

พระเถระ ครั้นประกาศถึงโอวาทเครื่องขัดเขลาอย่างอุกฤษฏ์ยิ่งนัก แก่ภิกษุทั้งหลายผู้มีความมักมาก ไม่สันโดษ ด้วยคาถาทั้ง ๔ คาถาเหล่านี้

อย่างนั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงถึงความสันโดษในการยินดีภวณา โดยมุ่งถึงเวทนา จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า โย สุขัง ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขัง ได้แก่ สุขเวทนา. บทว่า ทุกขโโต ได้แก่ โดยความเป็นวิปริณามทุกข์.

บทว่า อทุกา ได้แก่ ได้เห็นแล้ว, อธิบายว่า ผู้ที่ได้เห็นแล้วตามความเป็นจริง ด้วยมรรคปัญญา อันประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา. จริ่งอยู่สุขเวทนา แม้จะให้ความสบายใจในเวลาบริโภค แต่ก็เป็นที่ทุกข์อยู่นั่นเอง ในเวลาที่แปรปรวน เหมือนโภชนะที่เจือปนด้วยยาพิษจะนั้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงแสดงถึงการพิจารณาในข้อนี้ว่า เป็นทุกข์.

บทว่า ทุกขมทุกฺขิ สลฺลโโต ความว่า ผู้ที่พิจารณาเห็นทุกขเวทนาว่า เป็นลูกศร. จริ่งอยู่ ทุกขเวทนา จะเกิดขึ้นก็ตาม จะถึงความตั้งอยู่ก็ตาม จะแตกสลายไปก็ตาม ชื่อว่าย่อมเบียดเบียนเสมอที่เดียวเปรียบเหมือนลูกศรปักอยู่ที่ร่างกาย ติดอยู่ก็ตาม ถูกถอนออกก็ตาม ก็ย่อมเกิดการเบียดเบียนอยู่นั่นเอง. ด้วยคำนี้ ท่านจึงยกถึงการพิจารณาเห็นในสรีระนั้นว่า เป็นทุกข์ ขึ้นกล่าวไว้, ด้วยเหตุนี้ จึงยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน ในเวทนาทั้งสอง เพราะคำว่า ความทุกข์เป็นอนัตตา ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า อุภยนฺตรณ ความว่า ในระหว่างเวทนาทั้งสอง คือในอทุกขมสุขเวทนา อันมีในท่ามกลางแห่งสุขเวทนาและทุกขเวทนา.

บทว่า นาโหสิ ความว่า ได้มีความยึดมั่นว่าเป็นตัวเป็นคน ในการตรัสรู้ตามความเป็นจริง.

บทว่า เกน โลกสุมิ ก็ สียา ความว่า ภิกษุกำหนดรู้อุปาทาน-
ชั้นทั้ง ๕ โดยมุ่งถึงเวทนาอย่างนั้นแล้ว ถอนขึ้นเด็ดขาดซึ่งข่ายคือ
กิเลสทั้งสิ้น ที่เนื่องด้วยอุปาทานชั้นนั้นได้ดำรงอยู่ จะพึงติดอยู่ในโลก
ด้วยกิเลสชื่อไรเล่า, อีกอย่างหนึ่ง อนาคตที่จะเกิดในเทวดาเป็นต้น จะพึง
มีอย่างไรเล่า, อธิบายว่า โดยที่แท้ ผู้มีเครื่องผูกพันอันตัดเสียแล้ว พึง
เป็นผู้ไม่ติดในบัญญัติทีเดียว.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะติเตียนบุคคลผู้ปฏิบัติผิด และสรรเสริญบุคคล
ผู้ปฏิบัติชอบ จึงกล่าวคาถา ๔ คาถามีคำว่า มา เม ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มา เม กทาจิ ปาปิจฺโจ ความว่า ผู้ที่
ชื่อว่ามีความปรารถนาลามก เพราะปรารถนาจะยกย่องคุณความดีที่ไม่มี
ในตน, ชื่อว่าผู้เกียจคร้าน เพราะไม่มีความอุตสาหะในสมณธรรม, เพราะ
ความเกียจคร้านนั้นนั่นแหละ จึงชื่อว่า ผู้มีความเพียรเลวทราม, ชื่อว่า
ผู้สตับน้อย เพราะไม่มีการสตับฟัง อันเกี่ยวเนื่องด้วยเรื่องสัจจะและ
ปฏิจสุมุบาทเป็นต้น, ชื่อว่าผู้ไม่เอื้อเฟื้อ เพราะไม่มีความเอื้อเฟื้อใน
โอวาทานุสาสนี, บุคคลผู้เลวทรามเช่นนั้น ขออย่าได้มีในสำนักของเรา
ในกาลไหน ๆ เลย.

เพราะเหตุไร ? เพราะจะพึงติดอยู่ในโลกอย่างไร, อธิบายว่า
โอวาทอะไรในนิกาย ๗ ในโลก จะพึงมีแก่บุคคลนั้น คือผู้เช่นนั้น, อีก
อย่างหนึ่ง เขาจะพึงทำอะไรที่ทำได้ คือหาประโยชน์มิได้.

บทว่า พหุสุตฺโต จ ความว่า บุคคลผู้ที่มีพหุสุตตะ เพราะมีการสตับ
มากอันต่างโดยประเภทมีสุตตะและเคยยะเป็นต้น ที่เกี่ยวเนื่องด้วยศีลเป็น
อาทิ, ชื่อว่ามีเมธา ก็ด้วยอำนาจแห่งปัญญาที่เกิดแต่ธรรม บริหารिय-

ปัญญาและปฏิเวธปัญญา, ชื่อว่าตั้งมั่นด้วยดี เพราะตั้งมั่นด้วยดีในศีลทั้งหลาย, ชื่อว่าประกอบใจให้สงบ คือมีจิตตั้งมั่น อันต่างด้วยประเภทแห่งโลกิยะและโลกุตระ, บุคคลเช่นนั้น แม้จะดำรงอยู่บนศีรษะของเรา ก็ได้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการอยู่ร่วมกัน.

บทว่า โย ปปลงมฺหุยุตฺโต ความว่า ก็บุคคลใดประกอบด้วยธรรมเครื่องเนิ่นช้า มีค้นหาเป็นต้นเป็นประเภท เพราะอรรถว่า เป็นธรรมเครื่องเนิ่นช้า เหตุเป็นไปด้วยความเป็นผู้ยินดีในการทำงานเป็นต้น และด้วยการเกี่ยวข้องกับรูปเป็นต้น และเป็นผู้ยินดียิ่ง เพราะมองไม่เห็นโทษในธรรมเครื่องเนิ่นช้านั้น เป็นเช่นกับผู้ยังแสวงหา, บุคคลนั้นย่อมพลาดจากพระนิพพาน, คือดำรงอยู่ไกลแสนไกลจากพระนิพพาน.

บทว่า โย จ ปปลงฺ จิตฺวาน ความว่า ฝ่ายบุคคลใด ละธรรมเครื่องเนิ่นช้า คือค้นหาเสียได้ ยินดีในหนทาง คือในอุบายเครื่องบรรลुพระนิพพาน อันเป็นธรรมเครื่องไม่เนิ่นช้า เพราะไม่มีปัญญาธรรมนั้นได้แก่อริยมรรค, ยินดียิ่งในการตรัสรู้ภาวนา บุคคลนั้นย่อมยินดีพระนิพพาน ย่อมสำเร็จพระนิพพาน ได้แก่ ย่อมบรรลุพระนิพพาน.

ครั้งวันหนึ่ง พระเถระเห็นว่าพระเรวตเถระผู้น้องชายของตน อยู่ในถิ่นที่กัณดาร ไม่มีน้ำ ปกคลุมด้วยต้นไม้ตะเคียนหนาแน่นไปด้วยหนาม เมื่อจะสรรเสริญท่าน จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า **คาม วา** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คาม วา** ความว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย แม้จะไม่ได้กายวิเวกในที่ละแวกบ้านก็จริง ถึงกระนั้นท่านก็ได้

จิตตวิเวกที่เดียว. จริงอยู่ อารมณ์ทั้งหลาย แม้จะมีส่วนเปรียบด้วยอารมณ์
ทิพย์ ก็ไม่สามารถจะทำจิตของพระอรหันต์ทั้งหลายเหล่านั้นให้หวั่นไหว
ได้เลย, เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จะอยู่ในบ้านหรือในป่าเป็นต้น ที่ใด
ที่หนึ่งก็ตาม เพราะพระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมอยู่ในที่ใด สถานที่นั้น
ย่อมเป็นสถานที่นารีนรมย์ คือภูมิประเทศนั้นย่อมเป็นที่นารีนรมย์ใจ
ทีเดียว.

บทว่า อรณฺยูนิ สัมพันธฺ์ความว่า ป่า อันสมบูรณ์ด้วยน้ำและที่
อาศัยอันสะอาด ประดับประดาด้วยหมู่ไม้ไพโรสณฑ์ ผลิดอกผลัดผล
งดงาม ชื่อว่า สถานที่นารีนรมย์ใจ.

บทว่า ยตุถ ความว่า คนผู้ฝึกไฟในกาม แสวงหากาม ย่อมไม่
ยินดีในสถานที่นารีนรมย์ คุกในป่าที่มีดอกไม้แย้มบาน.

บทว่า วิตราคา ความว่า ฝ่ายพระจิณาสพทั้งหลายผู้มีราคะไปปราศ
แล้ว จักรึนรมย์ในป่าเช่นนั้น คุกฝูงภมรและผึ้ง ยินดีในสวนดอกปทุม
ฉะนั้น.

บทว่า น เต กามคเวสินฺ ความว่า เพราะผู้มีราคะไปปราศแล้ว
เหล่านั้น ย่อมไม่มีการแสวงหากาม.

พระเถระอาศัยความอนุเคราะห์ จึงให้พรหมณ์ทุกตะชื่อว่า ราชะ
บรรพชาแล้วให้อุปสมบทอีก ทำราชะนั้นนั่นแหละให้เป็นปัจฉาสมณะ
เที่ยวไป วันหนึ่ง เมื่อจะให้โอวาทชมเชยราชิกิษุ์นั้นว่า เป็นผู้ว่าง่าย
จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า นิธินฺว ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิธินฺว ได้แก่ หม้อคือขุมทรัพย์ ที่เต็ม
ด้วยวัตถุน่าปลื้มใจ มีเงินและทองคำเป็นต้น ที่เขาฝังเก็บไว้ในที่นั้น ๆ.

บทว่า **ปวัตตาริ** ความว่า กระทบการอนุเคราะห์ แนะนำที่ฝั่ง
ชุมทรัพย์ กะหม่อมคนขัดสนมีชีวิตยากจนว่า มานี้แน่ะ เราจักชี้แนะอุบาย
เพื่อเป็นอยู่สุขสบายแก่เจ้า ดังนี้แล้ว เขียดแขน ราวกะบอก ว่า เจ้าจง
ถือเอาทรัพย์สมบัตินี้แล้ว จงเป็นอยู่ให้สุขสบายเถิด.

บทว่า **วชฺชทลฺลสินิ** ความว่า ผู้ซึ่งโทษมี ๒ ลักษณะ คือการแสวง
หาโทษด้วยคิดว่า เราจักข่มขู่บุคคลนั้น ด้วยสิ่งอันไม่สมควรนี้ หรือด้วย
ความพลั้งพลาดนี้ ในท่ามกลางสงฆ์ และผู้ประสงค์จะให้คนที่ไม่รู้เรื่อง
ได้รับรู้ ให้คนที่รู้เรื่องแล้ว ยินดีพอใจ มองดูความผิดนั้นๆ ตั้งเขาไว้
แล้วในสภาวะที่ยกย่องช่วยเหลือ เพราะมุ่งถึงความเจริญด้วยคุณมีศีล
เป็นต้น, ข้อนี้ท่านประสงค์ถึงในที่นี้.

เหมือนอย่างคนขัดสน แม้ถูกข่มขู่ว่า เจ้าจงถือเอาชุมทรัพย์นี้ ดังนี้
ย่อมไม่ทำความโกรธ ในเพราะการชี้แนะชุมทรัพย์ แต่กลับชื่นชมยินดี
ฉันทใจ ในบุคคลเห็นปานนั้นก็ฉันทนั้น เห็นสิ่งไม่สมควร หรือความพลั้ง
พลาดแล้วบอกให้ บุคคลไม่ควรทำความโกรธเลย แต่พึงมีจิตยินดีรับ
เท่านั้น, และพึงพิจารณาตลอดไปว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านพึงบอกสิ่งที่
สมควรกะผมอีกนะ.

บทว่า **นิคฺคยฺหฺวาทิ** ความว่า บุคคลใดเห็นโทษแล้ว ไม่คิดว่าผู้
นี้เป็นสัทธวิหาริก อันเตวาสิก ของเรา, เป็นผู้มิอุปการะคุณแก่เรา ดังนี้
ข่มขู่ตามสมควรแก่ความผิด ประณาม กระทำทัณฑกรรม ให้ยอมรับรู้,
บุคคลนี้ ชื่อว่านิกคัยหฺวาทิ เหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะนั้น.

สมดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า "ดูก่อนอานนท์ เราจักข่มแล้ว ๆ จึงบอก

ดูก่อนอานนท์ เราจักยกย่องแล้ว ๆ จึงบอก, ผู้ใดมีแก่นสาร ผู้นั้นจักดำรงอยู่ได้.

บทว่า เมธาวิ ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยปัญญา มีรสอันเกิดแต่ธรรม.

บทว่า ตาทิล ได้แก่ บัณฑิตผู้เห็นปานนั้น.

บทว่า ภเช แปลว่า ฟังเข้าไปนั่งใกล้, อธิบายว่า จริงอยู่ อันเวทาสิกผู้คบหาอาจารย์เช่นนั้น ย่อมมีแต่ความประเสริฐ, ไม่มีความเลวทราม มีแต่ความเจริญถ่ายเดียว หากความเสื่อมมิได้.

ในกาลครั้งหนึ่ง พระธรรมเสนาบดีรับพระดำรัสสั่งจากพระศาสดา ในเรื่องอวาตที่กัฎฐาภิรัชชนบท ถูกพระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะประทุษร้าย จึงพร้อมกับบริษัทของตนและพระมหาโมคคัลลานะ ไปยังที่นั่นแล้ว เมื่อพระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะ ไม่ทำความเอื้อเพื่อต่อโอวาท จึงกล่าวคาถานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอวเทยย ความว่า ฟังให้โอวาทคือคำปราศอน.

คำว่า อนุสาเสยย เป็นคำกล่าวโดยอ้อมแห่งคำว่า โอวเทยย นั้นนั่นเอง, อธิบายว่า อีกอย่างหนึ่ง เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้นแล้ว จึงพูดบอก ชื่อว่า ย่อมกล่าวสอน, เมื่อเรื่องยังไม่เกิดขึ้น พูดบอกมุ่งถึงอนาคตกาล เป็นต้นว่า แม้ความเสื่อมยศพึงมีแก่ท่าน ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมปราศอน. อีกอย่างหนึ่ง พูดบอกต่อหน้า ชื่อว่า ย่อมกล่าวสอน. ส่งทูตหรือส่งสาสน์ไปพูดบอกลับหลัง ชื่อว่า ย่อมปราศอน. อีกอย่างหนึ่ง พูดบอกครั้งเดียว ชื่อว่า ย่อมกล่าวสอน, พูดบอกบ่อย ๆ ชื่อว่า ย่อมปราศอน.

บทว่า **อสพฺภา จ** ความว่า พึงห้ามอกุศลธรรม และพึงให้ตั้งมั่น อยู่ในกุศลธรรม.

บทว่า **สตํ หิ โส** ความว่า บุคคลผู้เห็นปานนั้น ย่อมเป็นที่รัก ของสาธุชนทั้งหลาย. บุคคลนั้น ผู้สั่งสอน ผู้พร่ำสอน บุคคลผู้ไม่สงบ ไม่เป็นสัปบุรุษ ยังไม่ข้ามพ้นโลกหน้า มีจักขุเพ่งอำภิส บวชเพื่อเลี้ยง ชีวิตเหล่านั้น ย่อมไม่เป็นที่รักของบุคคลผู้ทิ่มแทงด้วยหอกคือปากอย่าง นี้ว่า ท่านไม่ได้เป็นอุปัชฌาย์ของพวกเรา ท่านไม่ใช่อาจารย์ของพวกเรา ท่านกล่าวสอนพวกเราเพราะอะไร ดังนี้.

เพราะถ้อยคำที่ยกขึ้นกล่าวในหมุกภิภษาว่า พระศาสดาทรงปรารภ ผู้ใดแสดงธรรม ผู้นั้นแหละเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ดังนี้ พระเถระ เมื่อจะแสดงว่า ข้อนี้มันไม่ถูกต้อง จึงกล่าวคาถาว่า **อญฺญสฺส** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญสฺส** ความว่า พระศาสดาตรัส หมายถึงที่মনขปริพาชก ผู้เป็นหลานชายของตน. จริงอยู่ เมื่อพระ- ศาสดาทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตรแก่เขา พระมหาเถระนี้บรรลุมรรค- ภาวนา ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณได้.

บทว่า **โสโตมฺเชตฺติมฺตฺติโก** ความว่า เราเป็นผู้มุ่งประโยชน์ ยิน ถวายงานพัดพระศาสดา เจริญโสตตั้งใจฟัง.

บทว่า **ตํ เม อโหมํ สวณํ** ความว่า การตั้งใจสดับฟังของเรานั้น ไม่ว่างเปล่า คือได้เป็นที่ฟังแก่สมบัติทั้งหลาย ซึ่งอัครสาวกพึงถึง. ด้วย เหตุนั้น ท่านจึงกล่าววว่า **วิมฺตฺโตมฺหิ** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เนว ปุพฺพเพนิวาสา** มีวาจาประกอบ
ความว่า การตั้งปณิธานไม่ได้มีแก่เรา เพื่อประโยชน์แก่ญาณที่จะรู้ถึงที่
เคยอยู่ในกาลก่อน ของตนและของผู้อื่นเลย. อธิบายว่า แม้เพียงการตั้ง
ปณิธานไว้ในใจ ด้วยการทำบริกรรม เพื่อประโยชน์นั้นย่อมไม่มี คือ
ไม่ได้มีแล้ว.

บทว่า **เจโตปริยาย** แปลว่า เพื่อเจโตปริยญาณ.

บทว่า **อิทฺฐิยา** แปลว่า เพื่ออิทธิวิธญาณ.

บทว่า **จฺจฺติยา อุปฺปตฺติยา** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่จตุปปาตญาณ
เครื่องหยั่งรู้การจตุและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย.

บทว่า **โสตฺธาตฺวิสุทฺธิยา** แปลว่า เพื่อทิพโสตญาณ.

บทว่า **ปณฺธิ เม น วิชฺชติ** ความว่า ปณิธานแห่งจิต คือการ
บำเพ็ญทางใจ ด้วยการบริกรรม เพื่อประโยชน์แก่ภิญญาและคุณวิเศษ
เหล่านี้ ย่อมไม่มี คือไม่ได้มีแล้วแก่เรา. จริงอยู่ คุณของพระสาวก
ทั้งหมด จะมีอยู่ในเงื้อมมือของพระสาวกทั้งหลายได้ ก็ด้วยการบรรลु
อริยมรรคเท่านั้น คุณคุณคือพระสัพพัญญู มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ฉะนั้น, เพราะการบรรลุของพระสาวกเหล่านั้น จึงไม่มีหน้าที่ที่จะทำ
บริกรรมเป็นแผนกหนึ่งต่างหาก.

คาถา ๓ คาถาที่เริ่มต้นว่า **รูกฺขมฺมูลํ** ดังนี้ พระเถระกล่าวมุ่งแสดง
ถึงความไม่หวั่นไหวแห่งตน ผู้อยู่ในโกปตกันทรวิหาร ในเวลาถูกยักษ์
ประหาร ด้วยพลังแห่งสมาบัติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มฺญฺโฆ** ได้แก่ ปลงผมแล้วใหม่ ๆ.

บทว่า **สงฺฆาฏิปารุโต** ได้แก่ ห่มผ้าสังฆาฏินั่งแล้ว. และอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ห่มเรียบร้อยด้วยผ้าสังฆาฏี.

บทว่า **ปญฺญา อุตฺตโม เถโร** ความว่า เป็นพระเถระผู้อุดมด้วยปัญญา คือเป็นผู้ประเสริฐกว่าพระสาวกทั้งหลายด้วยปัญญา.

บทว่า **ฌายติ** ความว่า ย่อมเพ่งด้วยอาร์มณูปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌาน คืออยู่ด้วยสมาบัติโดยมาก.

บทว่า **อุเปโต โหติ ตาวเท** ความว่า ผู้ที่ถูกยักษ์ประหารที่ศีรษะ ในขณะที่กำลังเข้าสมาบัติอันไม่มีวิตก คือผลสมาบัติอันประกอบด้วยจตุตถฌานก็ยังไม่เข้าถึง คือประกอบพร้อมด้วยธรรมคือความนิ่งอย่างประเสริฐ. ก็คำว่า **โหติ** นี้ เป็นคำบ่งถึงปัจจุบันกาล ซึ่งใช้ในอรรถแห่งอดีตกาล.

บทว่า **ปพฺพโตว น เวธติ** ความว่า เพราะสิ้นโมหะ ภิกษุจึงทำลายกิเลสทั้งหมดได้ ไม่หวั่นไหว คือตั้งมั่นด้วยดี เหมือนภูเขาคือหิมล้วน ย่อมไม่หวั่นไหว ด้วยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมีอิฏฐารมณ์เป็นต้น คือเป็นผู้คงที่ในอารมณ์ทั้งปวง.

ครั้งวันหนึ่ง เมื่อชายผู้นั่งของพระเถระห้อยย้อยลงโดยมิได้รู้ตัว ตามเนรรูปหนึ่งจึงเตือนว่า ท่านควรนุ่งห่มเป็นปริมณฑลซิกข์รับ. พระเถระครั้งได้ฟังคำนั้นแล้ว รับคูดด้วยเศียรเกล้าว่า คำอันเจริญ เธอกล่าวดีแล้ว ในขณะที่นั้นนั่นเองจึงหลีกไปหน่อยหนึ่งแล้วนุ่งห่มให้เป็นปริมณฑลเมื่อจะแสดงว่า แม้สิ่งนี้ก็นับว่าเป็นโทษแก่คนเช่นกับเรา ดังนี้ จึงกล่าวคาถาว่า **อนงฺกณฺสฺส** ดังนี้ เป็นต้น.

พระเถระ เมื่อจะแสดงว่าคนมีความคิดเสมอกันในความตายและชีวิตซ้ำอีก จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา โดยเริ่มต้นว่า **นาภินนุทามิ** ดังนี้

และเมื่อจะแสดงธรรมแก่คนเหล่านี้ จึงกล่าวคาถา ๒ คาถา โดยเริ่มต้น
ว่า **อุภเยน มিতฺถ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุภเยน** แปลว่า ในสองคราว, อธิบาย
ว่า ในกาลทั้งสอง.

บทว่า **मितฺถ** ได้แก่ **ม** อักษร กระทำการเชื่อมบท. อธิบายว่า
ความตายนี้เท่านั้น, ชื่อว่าความตายย่อมมีอยู่แน่นอน, ความไม่ตายไม่มี.
เพื่อจะเฉลยคำถามว่า ในสองคราวเป็นอย่างไร? ท่านจึงกล่าวว่า ในเวลา
แก่หรือในเวลาหนุ่ม ความว่า ในเวลาแก่เริ่มแต่มีชณิมวัย คือในเวลา
สังขารชราทรุดโทรม หรือในเวลาหนุ่ม คือในกาลเป็นหนุ่ม ความตาย
เท่านั้น ย่อมมีแน่นอน. เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลาย จงบำเพ็ญ คือจง
ทำสมาบัติปฏิบัติให้บริบูรณ์เถิด จงอย่าได้ปฏิบัติผิดให้พินาศเลย คือจงอย่า
ได้เสวยทุกข์อย่างใหญ่หลวงในอบายทั้งหลายเลย.

บทว่า **ขโณ โว มา อุปจจคา** ความว่า เพราะเว้นจากอักษณะ ๘
ขณะที ๙ นี้ อย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสีย.

ครั้งวันหนึ่ง พระเถระเห็นท่านพระมหาโกฏฐิกะแล้ว เมื่อจะ
ประกาศคุณของท่าน จึงได้กล่าวคาถา ๓ คาถา โดยเริ่มต้นว่า **อุปสนฺโต**
ดังนี้.

คำว่า **ฐนาติ** ท่านกล่าวไว้ โดยมีได้มุ่งหมายถึงความในข้อนั้น
เลย ท่านเมื่อจะกล่าวอิงอาศัยพระเถระอีก จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อุปฺปาติ**
ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปฺปาติ** ความว่า ละแล้วไม่นาน.

บทว่า อนายาโส ความว่า ไม่มีความคืนรรน คือปราศจากทุกข์ คือกิเลส.

บทว่า วิปฺปสนฺโน อนาวีโธ ความว่า มีความผ่องใส คือมีจิต ผ่องใสด้วยดี เพราะไม่มีความไม่เชื่อเป็นต้น ชื่อว่าไม่ขุ่นมัว เพราะมีความดำริไม่ขุ่นมัว.

คาถาว่า น วิสฺสเส ท่านกล่าวปรารภพวกพระวัชชีบุตร ผู้เชื่อ พระเทวทัต ชอบใจทิฏฐิของพระเทวทัตนั้นแล้ว ดำรงอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น วิสฺสเส ความว่า ไม่พึงคุ้นเคย คือ ไม่พึงเชื่อ.

บทว่า เอกตฺยเยสุ ความว่า ในปุถุชนผู้มีสภาวะไม่มั่นคงบางพวก.

บทว่า เอว ความว่า เหมือนท่านทั้งหลายถึงความคุ้นเคยว่า พระเทวทัตเป็นผู้ปฏิบัติชอบ.

บทว่า อคาริสฺส แปลว่า ในหมู่คนหัดดี.

บทว่า สาธูปิ หุตฺวาน ความว่า เพราะขึ้นชื่อว่า ความเป็นปุถุชน ย่อมเป็นผู้มีความไม่มั่นคง เหมือนหมอน้ำที่ตั้งอยู่บนหลังม้า และเหมือน ต่อไม้ที่ฝังลงในกองเกลบจะนั้น คนบางพวกตอนต้นเป็นคนดี อยู่ ต่อมาตอนปลายเป็นคนไม่ดี.

อธิบายว่า เหมือนพระเทวทัต ในตอนต้นสมบูรณ์ด้วยศีล เป็น ผู้ใฝ่อภิญญาสมาบัติ แต่ถูกลากและสักการะเข้าครอบงำ บัดนี้ จึงเสื่อมจาก คุณวิเศษเหมือนกาปีกหัก เป็นผู้ไปเกิดในอบาย เพราะฉะนั้น คนเช่นนั้น ไม่ควรคุ้นเคยว่า เป็นคนดี เพราะเพียงแต่ได้เห็นกันเท่านั้น. ส่วนคน บางพวกถึงตอนต้นจะเป็นคนไม่ดี เพราะไม่คบหากัลยาณมิตร แต่ตอน

ปลายกลับตนเป็นคนดีได้ เพราะคบหากัลยาณมิตร เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรคู่กันเคยกับคนดีเทียม ๆ เยี่ยงพระเทวทัตว่าเป็นคนดีเลย.

คนซึ่งมีอุปกิเลสภายในใจ มีกามฉันทะเป็นต้น ยังไม่ไปปราศ ชื่อว่าคนไม่ดี. เมื่อจะแสดงถึงคนที่มีอุปกิเลสไปปราศแล้วว่า เป็นคนดี ท่านจึงกล่าวคาถาว่า กามจฺจนฺโท ดังนี้เป็นต้น และเพื่อจะแสดงถึงลักษณะของคนดีชั้นสูงสุดโดยไม่ทั่วไป ท่านจึงกล่าวคาถา ๒ คาถา โดยเริ่มต้นว่า ยสุตฺต สกฺกกริยมาสนฺตฺต ดังนี้.

ก็เพื่อจะแสดงถึงคนดีชั้นสูงสุด โดยไม่ทั่วไป จึงยกพระศาสดาและตนขึ้นเป็นอุทาหรณ์ กล่าวคาถาเริ่มต้นว่า มหาสมฺมุทฺโท ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาสมฺมุทฺโท ความว่า มหาสมุทรมหาปฐพี หิน คือภูเขาและลม โดยประเภทที่พัดมาจากทิศตะวันออกเป็นต้น ย่อมทนได้ต่ออิฏฐารมณฺ์และอนิฏฐารมณฺ์ เพราะเป็นสภาวะไม่มีเจตนา มิใช่อดทนได้ เพราะกำลังคือความพิจารณาใคร่ครวญ, ส่วนพระศาสดาทรงดำรงอยู่ในความเป็นผู้คงที่ ชั้นยอดเยี่ยม ด้วยอำนาจบรรลุถึงพระอรหัตต์ จึงมีความเสมอ ไม่มีความหวั่นไหวในอารมณ์ทั้งปวง มีอิฏฐารมณฺ์เป็นต้น, มหาสมุทรมุทฺโทเป็นต้นเหล่านั้น จึงไม่ควรเปรียบเทียบกับความหลุดพ้นอย่างประเสริฐ คือหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอรหัตผลของพระศาสดาได้เลย คือย่อมไม่ถึงแม้ทั้งเสี้ยวและทั้งส่วน.

บทว่า จกฺกานฺวตฺตโก ได้แก่ ผู้ยังพระธรรมจักรอันพระศาสดาให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตาม.

บทว่า เถโร ได้แก่ เป็นพระเถระ เพราะเป็นพระอเสขะ คือประกอบพร้อมด้วยศีลขันธเป็นต้น.

บทธว่า มหาณานิ แปลว่า มีปัญญามาก.

บทธว่า สมหิโต ได้แก่ มีความตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิและอัปปนาศมาธิ และอนุตรสมาธิ.

บทธว่า ปจวาลกุติสมาโน ความว่า เป็นผู้ประพฤติเช่นกับแผ่นดิน น้ำ และไฟ เพราะตนเป็นผู้ไม่มีความหวั่นไหว ในเมื่อประจวบกับ อารมณมีอิฏฐารมณเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่าย่อมไม่ยินดี ย่อมไม่ยินร้าย ดังนี้เป็นต้น.

บทธว่า ปญญาปารมิตํ ปตุโต โดยความว่า ถึงฝั่งแห่งสาวกญาณ คือถึง ที่สุดแห่งฝั่งแล้ว.

บทธว่า มหาพุทธิ ได้แก่ ประกอบพร้อมไปด้วยปัญญา ที่ชื่อว่า พุทธิ เพราะกว้างขวาง เหตุบรรลุถึงความเป็นผู้มีปัญญามาก กว้างขวาง ร่าเริง เร็วไว แหลมคม และเป็นเครื่องชำแรกกิเลส.

บทธว่า มหามติ ได้แก่ ประกอบพร้อมไปด้วยความรู้จักคาดหมาย นัยอันสำคัญยิ่ง คือรู้อนุโลมตามธรรมแล้ว. จริงอยู่ พระมหาเถระนี้ ประกอบด้วยคุณวิเศษเช่นมีปัญญามากเป็นต้น เพราะท่านบรรลุถึงคุณ ทั้งหมดไม่มีส่วนเหลือ ยิ่งกว่าท่านผู้มีประเภทแห่งปัญญา เป็น ๔ ส่วน ๑๖ ส่วน ๔๔ ส่วน และ ๗๓ ส่วน จึงสมควรที่จะเรียกว่า มหาพุทธิ ผู้มีปัญญามากยิ่งนัก, เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า:-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญามาก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญากว้างขวาง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาร่าเริง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาอ่อนไว
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาแหลมคม
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้มีปัญญาเครื่อง
ชำแรกกิเลส ดังนี้ เป็นต้น.

บัณฑิตพึงทราบความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ในส่วนแห่งความเป็นบัณฑิต
เป็นต้น ในข้อนั้นดังต่อไปนี้ :- บุคคลจะเป็นบัณฑิตก็ด้วยเหตุ ๔ ประการ
เหล่านี้ คือความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ ความ
เป็นผู้ฉลาดในปฏิจางสมุปปาท และความเป็นผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะ
ดังนี้.

ในการแสดงวิภาคแห่งความเป็นผู้มีปัญญามากเป็นต้น มีพระบาลี
ดังต่อไปนี้ :-

ชื่อว่า ปัญญาใหญ่เป็นไหน? ชื่อว่า ปัญญาใหญ่
เพราะอรรถว่า กำหนดอรรถใหญ่, กำหนดธรรมใหญ่,
กำหนดนिरุตติใหญ่, กำหนดปฐิภาณใหญ่, กำหนดศีลชั้น
ใหญ่, กำหนดสมาธิชั้นใหญ่, กำหนดปัญญาชั้นใหญ่,
กำหนดวิมุตติชั้นใหญ่, กำหนดวิมุตติญาณทัสสนชั้น
ใหญ่, กำหนดฐานะและอฐานะใหญ่, กำหนดวิหารสมา-
บัติใหญ่, กำหนดอริยสัจใหญ่, กำหนดสติปฐิฐานใหญ่,
กำหนดสัมมปปธานใหญ่, กำหนดอิทธิบาทใหญ่, กำหนด
อินทรีย์ใหญ่, กำหนดพลังใหญ่, กำหนดโพชฌงค์ใหญ่,
กำหนดอริยมรรคใหญ่, กำหนดสามัญญผลใหญ่, กำหนด

อภิญาใหญ่ กำหนดนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง
ใหญ่ นี้เป็นปัญญาใหญ่.

ปุถุปัญญาเป็นไฉน ? ชื่อว่าปัญญาหนา เพราะอรรถ
ว่า ญาณเป็นไปในขั้นต่าง ๆ มาก ในชาติต่าง ๆ มาก
ในอายตนะต่าง ๆ มาก ในปัจจุสมุขบาทต่าง ๆ มาก
ในความได้เนื่อง ๆ ซึ่งความสูญต่าง ๆ มาก ในอรรถ
ต่าง ๆ มาก ในธรรมต่าง ๆ มาก ในนิรุตติต่าง ๆ มาก
ในปฏิภาณต่าง ๆ มาก ในศีลขั้นต่าง ๆ มาก ในสมาธิ-
ขั้นต่าง ๆ มาก ในปัญญาขั้นต่าง ๆ มาก ในวิมุตติ-
ขั้นต่าง ๆ มาก ในวิมุตติญาณทัสสนขั้นต่าง ๆ มาก
ในฐานะและฐานะต่าง ๆ มาก ในวิหารสมาบัติต่าง ๆ
มาก ในอริยสังต่าง ๆ มาก ในสติปัญญาต่าง ๆ มาก
ในสัมมัตตปะชานต่าง ๆ มาก ในอิทธิบาทต่าง ๆ มาก ใน
อินทรีย์ต่าง ๆ มาก ในพละต่าง ๆ มาก ในโพชฌงค์
ต่าง ๆ มาก ในอริยมรรคต่าง ๆ มาก ในสามัญญผล
ต่าง ๆ มาก ในอภิญาต่าง ๆ มาก ในนิพพานอันเป็น
ประโยชน์อย่างยิ่ง ล่วงธรรมที่ทั่วไปแก่ปุถุชน นี้เป็น
ปุถุปัญญา.

หาสติปัญญาเป็นไฉน ? ชื่อว่าหาสติปัญญา เพราะ
อรรถว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ มีความร่าเริงมาก มีความ
พอใจมาก มีความยินดีมาก มีความปรารถนามาก
บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ ชื่อว่าหาสติปัญญา เพราะอรรถว่า

มีความร่าเริงมาก ฯลฯ มีความปราโมทย์มาก บำเพ็ญ
อินทรีย์สังวรให้บริบูรณ์ เพราะอรรถว่า มีความร่าเริง
มาก ฯลฯ มีความปราโมทย์มาก บำเพ็ญตนรู้จัก
ประมาณในโภชนะ เพราะอรรถว่า มีความร่าเริงมาก ฯลฯ
มีความปราโมทย์มาก บำเพ็ญชาคริยานุโยค เพราะ
อรรถว่า มีความร่าเริงมาก ฯลฯ มีความปราโมทย์มาก
บำเพ็ญศีลชั้น ๑ ๑ สมာธิชั้น ๑ วิมุตติชั้น ๑ วิมุตติ-
ญาณทัสสนชั้น ๑ ๑ ย่อมตรัสรู้ตลอด. บำเพ็ญวิหาร-
สมาบัติทั้งหลายได้ ย่อมตรัสรู้ตลอดอริยสัจ ๔ ย่อม
เจริญสติปัญญา ๔ ย่อมเจริญสัมมัตตปัญญา ๔ ย่อม
เจริญอิทธิบาท ๔ ย่อมเจริญอินทรีย์ ๕ ย่อมเจริญพละ
๕ ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมเจริญอริยมรรค ๑ ๑
ชื่อว่าหาสปัญญา เพราะอรรถว่า ย่อมทำให้แจ้งได้ซึ่ง
สามัญญผล. ชื่อว่าหาสปัญญา เพราะอรรถว่า มีความ
ร่าเริงมาก มีความพอใจมาก มีความยินดีมาก มีความ
ปราโมทย์มาก ย่อมตรัสรู้แจ้งซึ่งอภิญญา, ชื่อว่าหาส-
ปัญญา เพราะอรรถว่า มีความร่าเริงมาก มีความพอใจ
มาก มีความยินดีมา มีความปราโมทย์มาก ย่อมทำให้
แจ้งซึ่งพระนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง.

ชวนปัญญาเป็นไหน ? ชื่อว่าชวนปัญญา เพราะอรรถว่า
ปัญญาแล่นไปสู่รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีตอนาคต
และปัจจุบัน ฯลฯ มีอยู่ในที่ไกลหรือมีอยู่ในที่ใกล้ โดย

ความเป็นของไม่เที่ยงได้ไฉน แล่นไปโดยความเป็นทุกข์
ได้ไฉน แล่นไปโดยความเป็นอนัตตาได้ไฉน แล่นไปสู่
เวทนา ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต
อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ แล่นไปสู่วิญญาณทั้งหมด
โดยความเป็นของไม่เที่ยงได้ไฉน แล่นไปโดยความเป็นทุกข์ได้ไฉน
แล่นไปโดยความเป็นอนัตตาได้ไฉน แล่นไปสู่จักขุ ฯลฯ
ชราและมรณะ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน
โดยความเป็นของไม่เที่ยงได้ไฉน แล่นไปโดยความเป็น
ทุกข์ได้ไฉน แล่นไปโดยความเป็นอนัตตาได้ไฉน.

ชื่อว่าขวนปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเทียบเคียง
พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า รูปทั้งที่เป็นอดีต
อนาคต และปัจจุบัน ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า ลึนไป
เป็นทุกข์ เพราะอรรถว่า เป็นสิ่งที่น่ากลัว เป็นอนัตตา
เพราะอรรถว่า ไม่มีแก่นสาร แล้วแล่นไปในพระนิพพาน
เป็นที่ดับรูปได้ไฉน ฯลฯ เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ
สังขาร ฯลฯ วิญญาณ. ชื่อว่าขวนปัญญา เพราะอรรถ
ว่า ปัญญาเทียบเคียง พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า
จักขุ ฯลฯ ชรามรณะ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ
ปัจจุบัน ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า ลึนไป เป็นทุกข์
เพราะอรรถว่า เป็นสิ่งที่น่ากลัว เป็นอนัตตา เพราะ
อรรถว่า ไม่มีแก่นสาร แล้วแล่นไปในพระนิพพานเป็น
ที่ดับชรามรณะได้ไฉน.

ชื่อว่าชวนปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเทียบเคียง
พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า รูปทั้งที่เป็นอดีต
อนาคต และปัจจุบัน เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุง
แต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป
ดับไปเป็นธรรมดาแล้ว แล่นไปในพระนิพพานเป็นที่ดับ
รูปได้ไฉ. เวทนา ๑ ล ๑ สัญญา ๑ ล ๑ สังขาร ๑ ล ๑
วิญญาณ. ชื่อว่าชวนปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญา
เทียบเคียง พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า จักขุ ๑ ล ๑
ชราและมรณะ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน
เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มี
ความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา
แล้วแล่นไปในพระนิพพาน อันเป็นที่ดับชราและมรณะ
ได้ไฉ.

ติกขปัญญาเป็นไฉน ? ชื่อว่าติกขปัญญา เพราะ
อรรถว่า ทำลายกิเลสได้ไฉ ไม่รับรองไว้ ย่อมละ
บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีต่อไปซึ่งกามวิตก
ที่เกิดขึ้นแล้ว, ชื่อว่าติกขปัญญา เพราะอรรถว่า ไม่รับ
รองไว้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี
ต่อไป ซึ่งพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่รับรองไว้ ๑ ล ๑
ซึ่งวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว, ชื่อว่าติกขปัญญา เพราะ
อรรถว่า ไม่รับรองไว้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด
ให้ถึงความไม่มีต่อไป ซึ่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้น

แล้ว, ชื่อว่าตักขปัญญา เพราะอรรถว่า ไม่รับรองไว้
ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีต่อไป
ซึ่งราคะที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ ซึ่งโทสะที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ
ซึ่งโมหะที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ ซึ่งความโกรธที่เกิดขึ้นแล้ว
ฯลฯ ซึ่งอุปนาหะที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ ซึ่งมักขะ ปลาสะ
อิสสา มัจฉริยะ มายา ฐาโดย ถัมภะ สารัมภะ มานะ
อติมานะ มทะ ปมาทะ กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง
อภิสังขารทั้งปวง ฯลฯ กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ภพทั้งปวง
ที่เกิดขึ้นแล้ว. ชื่อว่าตักขปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญา
เป็นเหตุให้บุคคลได้บรรลุ ทำให้แจ้ง ถูต้องอริยมรรค ๔
สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ ณ อาสนะเดียว.
นิพเพชฌปัญญาเป็นไฉน ? ชื่อว่านิพเพชฌปัญญา
เพราะอรรถว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มากไปด้วย
ความสะดุ้ง ความหวาดเสียว ความเบื่อหน่าย ความ
ระอา ความไม่พอใจ เบื่อหน่ายออก ไมยินดีในสังขาร
ทั้งปวง ย่อมเบื่อหน่าย ทำลายกองโลภะที่ไม่เคยเบื่อ
หน่าย ที่ไม่เคยทำลายในสังขารทั้งปวง, ชื่อว่านิพเพชฌ-
ปัญญา เพราะอรรถว่า ย่อมเบื่อหน่าย ทำลายกองโทสะ
ที่ไม่เคยเบื่อหน่าย ที่ไม่เคยทำลาย ชื่อว่านิพเพชฌ-
ปัญญา เพราะอรรถว่า ย่อมเบื่อหน่าย ทำลายกองโมหะ
ที่ไม่เคยเบื่อหน่าย ที่ไม่เคยทำลาย, ชื่อว่านิพเพชฌ-
ปัญญา เพราะอรรถว่า ย่อมเบื่อหน่าย ทำลายโกธะ ฯลฯ

อุปนาหะ ๑ ล ๑ กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ภพทั้งปวงที่ไม่
เคยเบื่อหน่าย ที่ไม่เคยทำลาย.

ท่านกล่าวคำว่า มหาพุทธิ มีปัญญามาก ไว้ เพราะพระเถระ
ประกอบพร้อมด้วยปัญญาอย่างมากมาย มีวิภาคตามที่กล่าวไว้แล้ว ด้วย
ประการฉะนี้.

อนึ่ง บัณฑิตพึงทราบความที่พระเถระนี้มีปัญญามาก แม้ด้วยอำนาจ
ธรรมตามลำดับบท และวิปัสสนา. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเห็นแจ้งธรรมตามลำดับ
บทได้เพียงถึงเดือน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในการเห็น
แจ้งธรรมตามลำดับบทของพระสารีบุตรนั้น มีดังต่อ-
ไปนี้ :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องนี้พระสารีบุตร สัจ
จากามทั้งหลาย ๑ ล ๑ เข้าปฐมฌานอยู่. ธรรมใน
ปฐมฌานคือวิตก ๑ ล ๑ จิตตกัคคตา ผัสสะ เวทนา
สัญญา เจตนา จิต ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ
อุปกขา มนสิการ. เป็นอันสารีบุตรกำหนดธรรมได้ตาม
ลำดับบท เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้ง
อยู่ และถึงความดับ. เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า ด้วยประการนี้
เป็นอันว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อม
เสื่อมไป เธอไม่ยินดีไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่
พัวพัน พันวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้น ๆ มี

ใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่, ย่อมรู้ชัด
ว่า ยังมีกรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความ
เห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มาก ก็มีอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก สารีบุตร
เข้าทุติยฆาน ๗ ล ๗ เพราะสงบวิตกและวิจารณ์. เข้าตติย-
ฆานอยู่. เข้าจตุตถฆานอยู่. เข้าอากาธานัญจายตนะอยู่.
เข้าวิญญาณัญจายตนะอยู่. เข้าอากิญจัญญายตนะอยู่.
สารีบุตรล่วงอากิญจัญญายตนฆาน โดยประการทั้งปวง
แล้ว เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฆานอยู่. เธอเป็นผู้มี
สติออกจากสมาบัตินั้น ครั้นเธอมีสติออกจากสมาบัตินั้น
แล้ว พิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงแล้ว ดับแล้ว แปรปรวน
ไปแล้วว่า ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันว่าธรรมที่ไม่มีแก่เรา
ย่อมมี ที่มีแล้วย่อมเสื่อมไป. เธอไม่ยินดีไม่ยินร้าย
อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันวิเศษแล้ว พราภได้
แล้วในธรรมนั้น ๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดน
ได้แล้วอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีกรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้น
ไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออก
นั้นให้มาก ก็มีอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก สารีบุตร
ล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฆาน โดยประการทั้งปวง
แล้ว เข้าสัญญาเวทิตนโรธอยู่. เพราะเห็นด้วยปัญญา
อาสวะของเธอจึงเป็นอันสิ้นไป. เธอย่อมมีสติออกจาก

สมาบัตินั้น ครั้นเธอมีสติออกจากสมาบัตินั้นแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ว่า ด้วยประการนี้ เป็นอันว่า ธรรมที่ไม่มีแก่เรา ย่อมมีที่มิแล้ว ย่อมเสื่อมไป. เธอไม่ยินดีไม่ยินร้าย อันกิเลสไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันวิเศษแล้ว พรากได้แล้วในธรรมนั้น ๆ มีใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดนได้แล้วอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า ยังมีธรรมเครื่องสลัดออกยิ่งขึ้นไปอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ผู้ที่ทำเครื่องสลัดออกนั้นให้มากก็มีอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวชอบ ฟังกล่าวชมภิกษุรูปใดว่า เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยศีล, เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยสมาธิ, เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยปัญญา, เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยวิมุตติ ภิกษุรูปนั้น คือสารีบุตรนั่นเอง ที่ผู้กล่าวชอบ ฟังกล่าวชม ดังนี้.

อธิบายว่า พระเถระชื่อว่า เป็นผู้มีความชำนาญมาก เพราะประกอบพร้อมด้วยความรู้อย่างกว้างขวาง เพราะบรรลุถึงความเป็นผู้มีปัญญามาก กว้างขวาง ร่าเริง เร็วไว แหลคม และเป็นเครื่องชำระแรกกิเลส ด้วยประการฉะนี้. ส่วนความรู้ที่อนุโลมตามธรรม บัณฑิตพึงแสดงด้วยสัมปทานิยสูตรเถิด.^๑ จริงอยู่ พระสุตตรนั้น การคาดหมายของพระเถระท่านกล่าวไว้ว่าเป็นเช่นกับพระสัพพัญญุตญาณ.

บทว่า อชโฬ ขพสมาโน ความว่า ไม่ใช่เป็นคนเขลา แม้โดย

๑. ที. ปาฎิ. ๑๑/ข้อ ๗๓-๕๓.

ประการทั้งปวง เพราะท่านเป็นผู้สูงสุดด้วยปัญญา ในบรรดาสาวกทั้งหลาย แต่ทำเช่นกับคนเขลา คือทำที่เหมือนคนโง่ เพราะแสดงทำคนดูคนที่ไม่รู้อะไร เพราะท่านเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยยิ่งนัก เป็นผู้ดับ คือเป็นผู้เย็นสนิท เพราะไม่มีความทุกข์ร้อนคือกิเลส เทียวไปในกาลทุกเมื่อ คืออยู่เป็นนิตย์.

คาถาว่า **ปริจฉิโน** นี้ พระเถระเมื่อจะประกาศถึงกิจที่ท่านได้ทำไว้ จึงได้กล่าวถึงคานานัน ก็มีเนื้อความดังที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

ก็คาถาว่า **สมุปาเทอปปมาเทน** นี้ พระเถระก็กล่าวไว้ โดยมุ่งที่ที่จะให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายผู้พากันมาประชุม ในเวลาที่ท่านจะปรินิพพาน, ถึงคานานัน ก็มีเนื้อความดังที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

จบบรรดกถาสาริปุตตเถรคาถาที่ ๒

๓. อานันทเถรคาถา

ว่าด้วยความเป็นผู้ทรงธรรม

[๓๕๓] บัณฑิต ไม่ควรทำตนให้เป็นมิตรสหายกับคนที่ชอบ
ส่อเสียด มักโกรธ ตระหนี่ และผู้ปรารถนาให้ผู้อื่นพินาศ
เพราะการสมาคมกับคนชั่ว เป็นความลามก แต่บัณฑิต
ควรทำตนให้เป็นมิตรสหายกับคนผู้มีศรัทธา มีศีลน่ารัก
มีปัญญา และเป็นคนได้ลำดับเล่าเรียนมามาก เพราะการ
สมาคมกับคนดี ย่อมมีแต่ความเจริญอย่างเดียว เชิญดู
ร่างกายอันมีกระดูก ๓๐๐ ท่อน ซึ่งมีเอ็นใหญ่ร้อยผูกขึ้น
เป็นโครงตั้งไว้ อันบุญกรรมตบแต่งให้วิจิตร มีแปลทั่ว
ทุกแห่ง กระสับกระส่าย คนโง่เขลาพากันดำริเป็นอันมาก
ไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น พระอานนทเถระผู้โคดมโคตร เป็น
ผู้ได้ลำดับมามาก มีถ้อยคำไพเราะ เป็นผู้อุปัฏฐากพระ-
พุทธเจ้า ปลงภาระลงแล้ว บรรลุอรหัต สำเร็จการนอน
พระอานนทเถระสิ้นอาสวะแล้ว ปราศจากกิเลสเครื่อง
เกาะเกี่ยวแล้ว ล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องแล้ว ดับสนิท
ถึงฝั่งแห่งชาติและชรา ทรงไว้แต่ร่างกายอันมีในที่สุด
ธรรมทั้งหลายของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่ง
พระอาทิตย์ ตั้งอยู่แล้วในบุคคลใด บุคคลนั้นคือ พระ-
อานนทเถระผู้โคตมะ ชื่อว่าย่อมตั้งอยู่ในมรรคเป็นทาง
ไปสู่นิพพาน พระอานนทเถระได้เรียนธรรมจากพระ-

พุทธเจ้ามา ๘๒,๐๐๐ ธรรมชั้น ๒ ได้เรียนมาจากสำนักภิกษุ
มีพระธรรมเสนาบดีเป็นต้น ๒,๐๐๐ ธรรมชั้น ๒ จึงรวมเป็น
ธรรมที่คล่องปากขึ้นใจ ๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้น ๒ คนที่เป็นชาย
มีการศึกษาเล่าเรียนมาน้อย ย่อมแก่เปล่า เหมือนกับโค
ที่มีกำลังแต่เขาไม่ได้ใช้งานฉะนั้น เนื้อย่อมเจริญแก่เขา
ปัญญาไม่เจริญแก่เขา ผู้ใดเล่าเรียนมามาก ดูหมิ่นผู้
ที่ศึกษาเล่าเรียนมาน้อยด้วยการสดับ แต่เขาไม่ได้ปฏิบัติ
ตามทีเล่าเรียนมา ย่อมปรากฏแก่เรา เหมือนคนตาบอด
ถือดวงไฟไปฉะนั้น บุคคลควรเข้าไปนั่งใกล้ผู้ที่ศึกษามา
มาก แต่ไม่ควรทำสุตะที่ตนได้มาให้พินาศ เพราะสุตะ
ที่ตนได้มานั้น เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น
จึงควรเป็นผู้ทรงธรรม บุคคลผู้รู้อักษรทั้งเบื้องต้นและ
เบื้องปลาย รู้สรรพแห่งภษิต ฉลาดในนิรุติและบท
ย่อมเล่าเรียนธรรม ให้เป็นการเล่าเรียนดี และพิจารณา
เนื้อความ เป็นผู้กระทำความพอใจด้วยความอดทน
พยายามพิจารณา ดังความเพียร ในเวลาพยายามมีจิต
ตั้งมั่นด้วยดีในภายใน บุคคลควรคบหาท่านผู้เป็นพหูสูต
ทรงธรรม มีปัญญา เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า หวัง
การรู้แจ้งธรรมเช่นนั้นเถิด บุคคลผู้เป็นพหูสูตทรงธรรม
แห่งพระพุทธเจ้าผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นดวงตา
ของโลกทั่วไป ผู้ที่เป็นพหูสูตนั้น เป็นผู้อันมหาชนควรบูชา
ภิกษุมิธรรมเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในธรรม คั่นคว่าธรรม

ระลึกถึงธรรม ย่อมไม่เสื่อมไปจากสัพพธรรม เมื่อกายและ
ชีวิตของตนเสื่อมไป ภิกษุผู้หนักในความตระหนี่กาย คิด
อยู่ด้วยความสุขทางร่างกาย ไม่ชวนขวยบำเพ็ญเพียร
ความผาสุกทางสมณะจักมีแต่ที่ไหน ทิศทั้งหมดไม่ปรากฏ
ธรรมทั้งหลายไม่แจ่มแจ้ง ในเมื่อท่านธรรมเสนาบดีผู้
เป็นกัลยาณมิตร นิพพานแล้ว โลกทั้งหมดนี้ปรากฏ
เหมือนความมืดมน กายคตาสติย่อมนำมาซึ่งประโยชน์
โดยส่วนเดียวฉันใด กัลยาณมิตรเช่นนั้น ย่อมไม่มีแก่
ภิกษุผู้มีสหายล่วงลับไปแล้ว มีพระศาสดานิพพานไปแล้ว
ฉันนั้น มิตรเก่าพากันล่วงลับไปแล้ว จิตของเราไม่สวามิ
ด้วยมิตรใหม่ วันนี้เราจะฟังฌานอยู่ผู้เดียว เหมือนกับ
นกที่อยู่ในรังในฤดูฝนฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระอานนทด้วยพระคาถา ๑ พระคาถา ความว่า

เธออย่าห้ามประชาชนเป็นอันมาก ที่พากันมาแต่
ต่างประเทศ ในเมื่อล่วงเวลาเฝ้า เพราะประชุมชนเหล่า
นั้นเป็นผู้มุ่งจะฟังธรรม จงเข้ามาหาเราได้ เวลานี้เป็น
เวลาที่จะเห็นเรา.

พระอานนทเถระจึงกล่าวเป็นคาถาต่อไปว่า

พระศาสดาผู้มีจักขุ ทรงประทานโอกาสให้ประชุม
ชนที่พากันมาแต่ต่างประเทศ ในเมื่อล่วงเวลาเฝ้า ไม่
ทรงห้าม เมื่อเรายังเป็นพระเสขบุคคลอยู่ ๒๕ ปี กาม-
ตัณญาไม่เกิดขึ้นเลย เชิญดูความที่ธรรมเป็นธรรมดี เมื่อ

เรายังเป็นพระเสขบุคคลอยู่ ๒๕ ปี โทสสัญญาไม่เกิดขึ้น
เลย เชิญดูความที่ธรรมเป็นธรรมดี เราได้อุปัฏฐากพระ-
ผู้มีภาคเจ้าด้วยเมตตากายกรรม เหมือนพระนายาคิดตาม
พระองค์อยู่ ๒๕ ปี เราอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย
เมตตาวจีกรรม เหมือนพระนายาคิดตามพระองค์อยู่ ๒๕
ปี เราอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเมคตามโนกรรม
เหมือนพระนายาคิดตามพระองค์อยู่ ๒๕ ปี เมื่อพระ-
พุทธองค์เสด็จดำเนินไป เราก็ได้เดินตามไปเบื้องพระ-
ปฤษฎางค์ของพระองค์ เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมอยู่
ญาณเกิดขึ้นแก่เรา เป็นผู้มีกิจที่จะต้องทำ ยังเป็นพระ-
เสขะยังไม่บรรลอรหัต พระศาสดาพระองค์ใดเป็นผู้ทรง
อนุเคราะห์เรา พระศาสดาพระองค์นั้น ได้เสด็จ
ปรินิพพานไปเสียก่อนแล้ว เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ผู้ถือความเป็นผู้ประเสริฐโดยอาการทั้งปวง เสด็จปรินิพ-
พานแล้ว ครั้งนั้น ได้เกิดมีความหวาดเสียวและได้เกิด
ขนพองสยองเกล้า.

พระสังคีติกาจารย์เมื่อจะสรรเสริญพระอนนทเถระ ได้รจนาคาถา ๓ คาถา
ความว่า

พระอนนทเถระเป็นพหูสูต ทรงธรรม เป็นผู้รักษาค
คลังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาพระคุณอัน
ยิ่งใหญ่ เป็นดวงตาของโลกทั่วไป ปรินิพพานไปเสียแล้ว
พระอนนทเถระเป็นพหูสูต ทรงธรรม เป็นผู้รักษาค
คลังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

เป็นดวงตาของชาวโลกทั่วไป เป็นผู้กำจัดความมืดมนที่
เป็นเหตุทำให้เป็นดังคนตาบอดได้แล้ว พระอานนทเถระ
เป็นผู้มีคติ มีสติ และฉิตา เป็นผู้แสวงคุณ เป็นผู้ทรงจำ
พระสังฆกรรมไว้ได้ เป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ.

พระอานนทเถระ ก่อนแต่นิพพานได้กล่าวคาถา ความว่า

เรามีความคุ้นเคยกับพระศาสดา เราทำคำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระหนักลงแล้ว ถอน
ตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพได้แล้ว.

จบอานนทเถรคาถาที่ ๓

รวมพระเถระ

พระเถระ ๓ รูปนี้ คือ พระปุสสเถระ ๑ พระสารีบุตรเถระ ๑
พระอานนทเถระ ๑ ท่านนิพนธ์คาถาไว้ในดิงสนิบาตนั้น รวม ๑๐๕ คาถา
ฉะนั้นแล.

จบดิงสนิบาต

อรรถกถาอานนทเถรคาถา

คาถาของท่านพระอานนทเถระ มีคำเริ่มต้นว่า ปิสฺสเถเน จ โภชเนน
ดังนี้. เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านพระอานนทเถระแม้เป็นผู้ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้ว ในพระ-
พุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า
ปทุมุตตระ บังเกิดเป็นพี่ชายต่างมารดา แห่งพระศาสดา ในหังสวดีนคร,
ท่านได้มีชื่อว่า สุมณะ ส่วนพระบิดาของท่าน ได้มีพระนามว่า พระเจ้า
อานันทะ. เมื่อสุมณกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรสของตน เจริญวัยแล้ว

พระองค์ได้ทรงพระราชทานเนื้อที่ให้ครอบครองพระนคร ประมาณได้ ๑๒๐ โยชน์ แห่งกรุงหัสติ. พระราชกุมารนั้นบางครั้งก็เสด็จมาเฝ้า พระศาสดา และพระราชบิดา. ในกาลนั้น พระราชาทรงบำรุงพระศาสดา และพระภิกษุสงฆ์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ รูป ด้วยพระองค์เอง. ไม่ยอมให้ คนเหล่านี้บำรุงบ้าง.

สมัยนั้น ปัจฉินตชนบท ได้มีการจลาจลขึ้น. พระราชกุมาร ไม่ยอมกราบบังคมทูลให้พระราชบิดาทรงทราบ ว่า ปัจฉินตชนบทเกิดมีการจลาจล พระองค์เท่านั้น จัดการปราบจลาจลนั้นเสียจนสงบ. พระราชา ทรงทราบเหตุการณ์นั้นแล้ว ทรงเบิกบานพระทัยยิ่งนัก รับสั่งเรียกหา พระราชโอรสมาแล้วตรัสว่า ลูกเอ๋ย พ่อจะให้พรแก่เจ้า เจ้าจงรับพรนะ. พระราชกุมารกราบบังคมทูลว่า หม่อมฉัน ต้องการจะใช้ชีวิตทำการบำรุงพระศาสดา และภิกษุสงฆ์ให้ตลอด ๓ เดือน. พระราชาตรัสว่า พรนั้น เจ้าไม่อาจจะทำ, จงกล่าวขออย่างอื่นเถิด. พระราชกุมาร กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมดาพระมหากษัตริย์ทั้งหลายไม่ตรัสถ้อยคำเป็นสอง. ของพระราชทานพรนั้นแก่หม่อมฉันเถิด, หม่อมฉันไม่ต้องการสิ่งอื่น. พระราชาตรัสว่า ถ้าพระศาสดา ทรงอนุญาต, ก็จงให้ทานตามสบายเถิด. พระราชกุมารนั้นเสด็จไปยังพระวิหาร เพื่อประสงค์ว่า เราจักรู้ความคิดของพระศาสดา. ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำภักติกเสริ้งสิ้นแล้ว จึงเสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี, พระราชกุมารนั้น จึงเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายแล้ว ตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เรามาเพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า, ขอท่านจงชี้พระผู้มีพระภาคเจ้าแก่เราเถิด. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า พระเถระชื่อว่า สุมนะเป็นอุปัฏฐาก, จงไปยังสำนักของพระเถระนั้นเถอะ. พระราชกุมารนั้น เข้าไปหาพระเถระแล้ว ถวาย

บังคมแล้วตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงแสดงพระศาสดาแก่เราเถิด. ลำดับนั้น พระเถระเมื่อพระราชกุมารนั้นเห็นอยู่นั้นแหละ จึงดำลงดิน ไปแล้ว เข้าเฝ้าพระศาสดากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชบุตร จะมาเฝ้าพระองค์. พระศาสดาตรัสว่า ภิกษุ ถ้าอย่างนั้น เชจงให้ปูลาด อาสนะไว้ข้างนอก. พระเถระ ทั้งที่พระกุมารนั้นเห็นอยู่นั้นแหละ รับ พุทธอาสน์แล้ว ดำลงภายในพระคันธกุฎีแล้ว ปราบภูภายนอกบริเวณ ให้ปูลาดอาสนะไว้บริเวณพระคันธกุฎี. พระกุมารเห็นเหตุนี้แล้วเกิดความคิดขึ้นว่า พระเถระนี้สำคัญยิ่งนัก.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากพระคันธกุฎีแล้ว ประทับ นั่งบนอาสนะที่พระเถระปูลาดแล้ว. พระราชบุตรถวายบังคมพระศาสดา แล้ว ทำปฏิสันถารแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเถระรูปนี้ เห็นที่จะมีความคุ้นเคยในพระศาสนาของพระองค์. พระศาสดาตรัสว่า ไซ้แล้วกุมาร เป็นผู้มี ความคุ้นเคย. พระราชกุมารตรัสถามว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ภิกษุนี้ทำอย่างไรจึงมีความคุ้นเคย. พระศาสดาตรัสว่า กระทำบุญ ทั้งหลาย มีทานเป็นต้นไว้. พระราชกุมารตรัสว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ข้าพระองค์จะเป็นผู้มี ความคุ้นเคยในพระพุทธศาสนา ในอนาคต- กาลเหมือนพระเถระรูปนี้เกิด แล้วถวายภัตตามขอบเขตกำหนดตลอด ๗ วันแล้ว ในวันที่ ๗ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ ได้วาระบำรุงพระองค์ตลอด ๓ เดือน จากสำนักพระบิดาของข้าพระองค์ ขอพระองค์ทรงยับยั้งอยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือน เพื่อข้าพระองค์เกิด, พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาว่า ประโยชน์ในการไปในที่นั้น จะมี หรือไม่หนอ ทรงเห็นว่ามี จึงตรัสว่า กุมาร พระตถาคตทั้งหลาย ย่อม ยินดียิ่ง ในเรือนว่างเปล่าแล. พระกุมารตรัสว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ข้าพระองค์ทราบพระดำรัสแล้ว, ข้าแต่พระสุกตเจ้า ข้าพระองค์ทราบพระดำรัสแล้ว, ดังนี้แล้ว ให้พระพุทธเจ้ารับปฏิญญาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไปถึงแล้ว ก่อนอื่นจะให้คนสร้างวิหาร, เมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวสาสน์แล้ว ขอพระองค์จงเสด็จมาพร้อมกับภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป ดังนี้แล้ว ไปเฝ้าพระราชบิดาแล้ว ถวายบังคมพระราชบิดา ด้วยพระดำรัสว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้ปฏิญญาแก่ข้าพระองค์แล้ว, เมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวสาสน์ไปแล้ว พึงได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแน่ ดังนี้แล้วจึงออกไป เมื่อจะสร้างวิหารในเนื้อที่ทุก ๆ โยชน์ เสด็จไปสู่หนทางไกลถึง ๑๒๐ โยชน์. ก็ครั้งเสด็จไปแล้ว พิจารณาถึงสถานที่สร้างวิหารในพระนครของพระองค์ เห็นอุทยานของโสภณ-กุฎุมพี จึงซื้อด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ แล้วสละทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ ให้สร้างวิหาร. ครั้งให้สร้างพระคันธกุฎีสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า และให้สร้างกุฎีที่เร้นและมณฑป เพื่อเป็นที่พักกลางคืนและกลางวันสำหรับหมู่ภิกษุที่เหลือในที่นั้นแล้ว ให้ตั้งกำแพงล้อมรอบ และซุ้มประตูแล้ว จึงส่งสาสน์ไปยังสำนักพระราชบิดาว่า การงานของข้าพระองค์เสร็จแล้ว, ขอพระองค์ จงส่งสาสน์ไปยังพระศาสดา.

พระราชาทรงนิมนต์ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การงานของสมณะ สำเร็จแล้ว, บัดนี้ หวังการเสด็จไปของพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป แวดล้อมแล้ว ได้เสด็จไปประทับอยู่ในวิหารทุก ๆ โยชน์. พระกุมารทรงทราบว่า พระศาสดาจะเสด็จมา จึงเสด็จไปต้อนรับในที่โยชน์หนึ่ง นำเอาของหอมและดอกไม้เป็นต้นบูชา นิมนต์ให้เสด็จเข้าไปยังวิหารที่สร้างด้วยทรัพย์

๑๐๐,๐๐๐ ในอุทยานชื่อว่า โสภณะ ที่ซื้อด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ แล้ว
มอบถวายวิหารนั้น ด้วยพระดำรัสว่า:-

ข้าแต่พระมหารุณีเจ้า ขอพระองค์จงทรงรับอุทยาน

ชื่อโสภณะ ที่ข้าพระองค์ซื้อด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ แล้ว

สร้างด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ เถิด.

ในวันเข้าพรรษา พระกุมารนั้น ยังมหาทานให้เป็นไปแล้ว มอบหมาย
หน้าที่การงานให้บุตรและภรรยา อีกทั้งพวกอำมาตย์ ด้วยพระดำรัสว่า
พวกท่านพึงให้ทาน โดยทำนองนี้แหละ แล้วพระองค์เองก็อยู่ในที่ใกล้
สถานที่อยู่ของพระสุมนเถระนั้นแล ทำการบำรุงพระศาสดาตลอด ๓ เดือน
เมื่อใกล้ถึงวันปวารณา จึงเข้าไปสู่บ้านแล้ว ยังมหาทานให้เป็นไปตลอด
๗ วัน ในวันที่ ๗ จึงจัดวางผ้าไตรจีวรทั้งหลาย ที่แทบพระบาทพระ-
ศาสดาและภิกษุสงฆ์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ รูปแล้ว ถวายบังคม ตั้งปณิธาน
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ทำบุญมาตั้งแต่การให้ทานตามเขต
กำหนดตลอด ๗ วัน ขอผลบุญอันนั้น อย่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ แก่
สวรรค์สมบัติเป็นต้นเลย โดยที่แท้ขอให้ข้าพระองค์พึงได้เป็นอุปัฏฐากของ
พระพุทธเจ้าสักองค์หนึ่งในอนาคตกาล เหมือนพระสุมนเถระรูปนี้เถิด.
แม้พระศาสดา ก็ทรงเห็นว่า ความปรารถนาของพระกุมารนั้นหาอันตราย
มิได้ จึงตรัสพยากรณ์แล้วเสด็จหลีกไป.

แม้พระราชากุมารนั้น ทรงบำเพ็ญบุญมากมาย ตลอด ๑๐๐,๐๐๐ ปี
ในพุทธบูชากาลนั้นแล้ว แม้ที่ยังไปกว่านั้น ก็ทรงสะสมบุญกรรมอัน
โอฬารในภพนั้น ๆ แล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ในกาล
แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ ได้ถวายผ้าอตุตตราฎก
เพื่อเป็นถลกบาตรแก่พระเถระรูปหนึ่ง ผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ แล้วได้

ทรงทำการบูชา. บังเกิดในสวรรค์อีกครั้งแล้ว จุติจากสวรรค์นั้น ไปเกิดเป็น พระเจ้าพาราณสี ทรงพบพระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ นิมนต์ให้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น บริโภคแล้ว ให้ช่างสร้างบรรณศาลา ๘ หลัง ใน มงคลอุทยานของตนแล้ว ให้ตบแต่งตั้งที่สำเร็จล้วนด้วยรัตนะ และที่รอง เป็นแก้วมณี ๘ ที่ เพื่อเป็นที่นั่งของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ได้ทำการบำรุงตลอด ๑๐,๐๐๐ ปี. สถานที่เหล่านั้น ยังปรากฏอยู่.

ก็เมื่อพระราชาทรงบำเพ็ญบุญเป็นอันมาก ในภพนั้นๆ ตลอดแสนกัป จึงได้บังเกิดในคฤติบุรี พร้อมกับพระโพธิสัตว์ของพวกเรา จุติจากคฤตินั้นแล้ว บังเกิดในวังของอมิตอทนะศากยวงศ์ ได้มีพระนามว่า อานนท์ เพราะท่านเกิดแล้ว ทำให้หมู่ญาติทั้งหมดได้รับความยินดีเปลิดเปลิน. ท่านเจริญวัยโดยลำดับแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกอภิเนษกรรมแล้วบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบรรพ์ให้ เป็นไป แล้วเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก เสด็จออกจากกรุงนั้น (ท่านอานนท์) ออกไปพร้อมกับเจ้ากัททิยะเป็นต้น ออกไปเพื่อบวชเป็น บริวารของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บวชแล้วในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่อกาลไม่นานนัก ได้ฟังธรรมกถาในสำนักของท่าน พระปุลณณมันตานิบุตรแล้วดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล.

ก็สมัยนั้น ตลอดเวลา ๒๐ ปี ในปฐมโพธิกาล ไม่มีอุปฏฐาก ประจำสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า. บางคราว พระนาคสมาละ ก็รับบาตร และจีวร ตามเสด็จไป, บางคราว พระนาคิตะ, บางคราว พระอุปวานะ, บางคราว พระสุนักขัตตะ, บางคราว พระจุนทสมณุตเทส, บางคราว พระสาคตะ, บางคราว พระเมฆิยะ, โดยมาก ท่านเหล่านั้นมิได้ทำจิต ของพระศาสดาให้ยินดีโปรดปรานเลย. ครั้นวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า

มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ประทับนั่งบนบรรพตพุทธอาสน์ ที่เขาปูลาดไว้ ที่บริเวณ พระคันธกุฎีแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราเป็นคนแก่, ภิกษุบางพวก เมื่อเรากล่าวว่า เราจะไปทางนี้ บัดนี้ ก็กลับไปทางอื่นเสีย. ภิกษุบางพวก วางบาตรและจีวรของเราไว้ที่ภาคพื้น, พวกเธอจงรู้ภิกษุผู้จะอุปฐากเราเป็นประจำ. เพราะได้ฟังพระดำรัสนั้น ชรรณสังเวชเกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุทั้งหลาย. ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรลุกขึ้น ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอุปฐากบำรุงพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสห้ามท่านพระสารีบุตร. พระมหาสาวกทั้งหมด เริ่มต้นแต่พระมหาโมคคัลลานะไป เว้นท่านพระอานนท์เสีย พวกท่านลุกขึ้นกราบทูลโดยอุบายนั้นว่า ข้าพระองค์ จักอุปฐาก, ข้าพระองค์ จักอุปฐาก ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสห้ามพระสาวกแม่เหล่านั้นเสีย. ส่วนพระอานนท์นั้น ได้นั่งนิ่งแล้วทีเดียว. ลำดับนั้น พวกภิกษุ กล่าวกะท่านพระอานนท์นั้นว่า ผู้มีอายุ แม้ท่านก็จงทูลขอตำแหน่งการอุปฐากเป็นประจำพระศาสดาเถิด. พระอานนท์กล่าวว่า ถ้าทูลขอได้ตำแหน่งมาแล้ว จะเป็นเช่นไร. ถ้าชอบใจ, พระศาสดา ก็จักตรัสเอง. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าอื่น จะพึงให้อานนท์อุตสาหะขึ้นไม่ได้, ตนเองเท่านั้น ทราบแล้ว จักอุปฐาก. เรา, ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลาย พวกท่านกล่าวว่า อานนท์ผู้มีอายุ เธอจงลุกขึ้น จงทูลขอตำแหน่งอุปฐากกะพระศาสดาเถิด.

พระเถระลุกขึ้นแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จักไม่ให้จีวรอันประณีต ที่พระองค์ได้แล้ว แก่ข้าพระองค์

จักไม่ให้บิดบาตอันประณีต, จักไม่ให้อู่อยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกัน, รับนิมนต์แล้ว จักไม่ไป, ข้าพระองค์จักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง. พระอานนท์ ได้เป็นผู้อุปัฏฐากประจำ รับพร ๘ ประการ คือ ข้อห้าม ๔ ประการเหล่านี้ เพื่อปลดเปลื้องคำติเตียนว่า เมื่อพระศาสดาได้รับคุณ มีประมาณเท่านี้, ภาระอะไร ในการที่จะอุปัฏฐาก, พระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จไป ยังที่นิมนต์ที่ ข้าพระองค์รับแล้ว, ถ้าเมื่อมีคนพากันมาจากที่ไกล ข้าพระองค์จักได้เพื่อ เข้าเฝ้าในทันทีทีเดียว. เมื่อข้าพระองค์เกิดความสงสัยขึ้น จักได้เพื่อเข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทันทีทีเดียว, ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จักทรงแสดง ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้วลับหลัง แก่ข้าพระองค์ซ้ำอีก ข้าพระองค์จัก อุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าทันที การทูลขอพร ๔ ประการเหล่านี้ เพื่อปลด เปลื้องคำติเตียนพระอานนท์ ย่อมไม่ได้การอนุเคราะห์ในสำนักของพระ- ศาสดา แม้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล. และเพื่อบำเพ็ญบารมีความเป็น ธรรมกัณฑ์การิกให้บริบูรณ์ว่า พระอานนท์บรรลุผลแห่งบารมีที่บำเพ็ญ มาตลอดแสนกัป ก็เพื่อประโยชน์แก่ตำแหน่งนั้นนั่นแหละแล้ว, ท่านตั้งแต่วินาทีที่ได้ตำแหน่งอุปัฏฐากแล้ว เมื่อจะอุปัฏฐากพระทศพล ด้วยกิจทั้งหลาย เป็นดังนี้ว่า ด้วยน้ำ ๒ ชนิด, ด้วยไม้สีฟัน ๓ ชนิด, ด้วยการ บริกรรมมือและเท้า, ด้วยการบริกรรมหลัง, ด้วยการปิดกวาดบริเวณ พระคันธกุฎี ดังนี้ ก็ทราบว่ เวลาที่พระศาสดาควรจะได้สิ่งนี้, และ ควรจะทำการนี้ถวาย ดังนี้ เป็นผู้เฝ้าสำนักตลอดกลางวัน ในเวลากลางคืน ก็ตามประทีปใหญ่ไว้ คอยรักษาเหตุการณ์บริเวณพระคันธกุฎี ๕ ครั้ง เมื่อพระศาสดาตรัสเรียก ก็รีบถวายคำตอบ เพื่อบรรเทาถิ่นมิทณิวัณเสีย.

ลำดับนั้น พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่พระอริยสงฆ์ใน
พระเชตะวันแล้ว ทรงสรรเสริญท่านพระอนนท์ โดยอเนกปริยายแล้ว
ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นพหูสูต ผู้มีสติ ผู้มีคติ
ผู้มีริติ และผู้อุปัฏฐาก. พระอนนท์ ได้รับการแต่งตั้งตำแหน่งเอตทัคคะ
ในฐานะ ๕ ประการจากพระศาสดาอย่างนี้แล้ว ประกอบด้วยอัจฉริย-
อัปภูตธรรม ๔ ประการ เป็นผู้รักษาลังพระธรรมของพระศาสดา พระ-
มหาเถระรูปนี้ ถึงจะยังเป็นพระเสขบุคคลอยู่ก็ตาม แต่เมื่อพระศาสดา
ปรินิพพานแล้ว ภายหลังถูกหมู่ภิกษุกระตุ้นให้อาจหาญแล้ว และถูก
เทวดาทำให้เกิดสังเวชแล้ว โดยนัยดังที่กล่าวมาแล้ว จึงได้เกิดความ
อุตสาหะขึ้นว่า ก็กาลพຽงนี้แล้วซิหนอ พระมหาเถระทั้งหลาย จะทำการ
รื้อยกรองพระธรรมวินัยกัน, ข้อที่เราเป็นพระเสขบุคคล เป็นผู้มิจิตที่
จะต้องทำ จะเข้าสู่ที่ประชุมเพื่อรื้อยกรองพระธรรมวินัยร่วมกับพระเถระ
อเสขบุคคลทั้งหลาย ไม่สมควรแก่เราเลยหนอ ดังนี้ จึงเริ่มเจริญวิปัสสนา
บำเพ็ญวิปัสสนาทั้งกลางวันและคืน ไม่ได้ความเพียรที่สม่าเสมอในการเดิน
จงกรม จึงไปสู่วิหาร นั่งบนที่นอน ประสงค์จะนอนพักผ่อน จึงเอนกายลง.
ศิระะยังไม่ทันถึงหมอน เท้าทั้งสองข้างเพียงพ้นจากพื้น ในระหว่างนั้น
จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น เป็นผู้ได้อภิญญา ๖.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอปทานว่า:-

พระมหารูปีพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จออกจาก

ประตูพระอารามแล้ว ทรงยังเมล็ดฝนอมฤติให้ตกอยู่ ยัง
มหาชนให้เย็นสบาย พระจีณาสพผู้เป็นนักปราชญ์
เหล่านั้นประมาณตั้งแสน ได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก

แวดล้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดูพระฉายาตามพระองค์
ฉะนั้น เวลานั้น เราอยู่บนคอช้าง ทรงไว้ซึ่งฉัตรขาว
อันประเสริฐสุด ปิety่อมเกิดแก่เราเพราะได้เห็นพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีรูปร่าง เราลงจากคอช้างแล้ว เข้า
ไปเฝ้าพระนราศก ได้กั้นฉัตรแก้วของเราถวายแด่
พระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด พระมหาฤาษีพระนามว่า
ปทุมตระ ทรงทราบความดำริของเราแล้ว ทรงหยุด
กลานันไว้ แล้วได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า ผู้ใดได้กั้นฉัตร
อันประดับด้วยเครื่องอสังการทอง เราจักพยากรณ์ผู้นั้น
ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว สัตว์ผู้นี้ไปจากมนุษยโลกนี้
จักครอบครองดุสิต จักเสวยสมบัติมีนางอัปสรทั้งหลาย
แวดล้อม จักเสวยเทวราชสมบัติ ๓๔ ครั้ง จักเป็นอธิบดี
แห่งชน ครอบครองแผ่นดิน ๘๐๐ ครั้ง จักเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ ๕๘ ครั้ง จักเสวยราชสมบัติในประเทศราช
อันไพบูรณ์ในแผ่นดิน ในแสนกัปพระศาสดาพระนามว่า
โคดมโดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช
จักเสด็จอุบัติในโลก ผู้นี้จักเป็นโอรสแห่งพระญาติของ
พระพุทธรเจ้าผู้เป็นธงชัยแห่งสกุลสาकยะ จักเป็นพุทธ-
อุปัฏฐาก มีชื่อว่า อานนท์ จักมีความเพียร ประกอบ
ด้วยปัญญา ฉลาดในพหุสัจจะ มีความประพฤดิอ่อนน้อม

ไม่กระด้าง ชำนาญในบาลีทั้งปวง พระอานนท์นั้นมีตน
ส่งไปแล้วเพื่อความเพียร สงบระงับไม่มีอุปธิ จักกำหนด
รู้อัสวะทั้งปวงแล้ว จักไม่มีอัสวะนิพพาน มีช้างกฤษกร
อยู่ในป่า อายุ ๖๐ ปี ตกมันสามครั้ง เกิดในตระกูลช้าง
มาตั้งกะ มีงานองงาม ควรเป็นราชพาหนะฉันใด แม้
บัณฑิตทั้งหลายก็ฉันนั้น ประมาธได้หลายแสนมีฤทธิ์มาก
ทั้งหมดนั้น ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เป็นผู้ไม่มีกิเลส
เราจักน้อมสการทั้งยามตื่น ในยามกลาง และในยามสุด
เรามีจิตผ่องใส ปลื้มใจ บำรุงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด
เรามีความเพียร ประกอบด้วยปัญญา มีสติสัมปชัญญะ
บรรลुโสดาปัตติผล ฉลาดในเสขภูมิ ในแสนกัปแต่กัปนี้
เราก่อสร้างกรรมใด เราบรรลुถึงภูมิแห่งกรรมนั้นแล้ว
ศรัทธาตั้งมั่นแล้วมีผลมาก การมาในสำนักพระพุทธเจ้า
ผู้ประเสริฐสุดของเรา เป็นการมาดีหนอ...ฯ ล ฯ...พระ-
พุทธศาสนาเราทำได้สำเร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ก็ท่านพระอานนท์ เป็นผู้ได้อภิญญา ๖ เข้าไปสู่มณฑปสำหรับ
สังคายนา เมื่อจะสังคายนาพระธรรม จึงทำการแยกกล่าวคาถาภายิตไว้
แผนกหนึ่ง ด้วยมุ่งที่จะให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายในที่นั้น ๆ และมุ่งที่จะ
ประกาศข้อปฏิบัติของตนเป็นต้น ในเวลาที่จะทำการสังคายนาขุททกนิกาย
ตามลำดับ เมื่อจะยกขึ้นสู่สังคายนา ในเถรคาถา จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

บัณฑิต ไม่ควรทำตนให้เป็นมิตรสหายกับคนที่ชอบ
ต่อเสียด มักโกรธ ตระหนี่ และผู้ปรารภนาให้ผู้อื่น
พินาศ เพราะการสมาคมกับคนชั่ว เป็นความลามก แต่
บัณฑิตควรทำตนให้เป็นมิตรสหายกับคนผู้มีศรัทธา มี
ศีลน่ารัก มีปัญญา และเป็นคนได้ลำดับเล่าเรียนมามาก
เพราะการสมาคมกับคนดี ย่อมมีแต่ความเจริญอย่าง
เดียว เชิญดูร่างกายอันมีกระดูก ๓๐๐ ท่อน ซึ่งมีเอ็น
ใหญ่ร้อยผูกขึ้นเป็นโครงตั้งไว้ อัญมณีกรรมตบแต่งให้
วิจิตร มีแปลทั่วทุกแห่ง กระสับกระส่าย คนโง่เขลา
พากันตำริเป็นอันมาก ไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น พระ-
อานนทเถระผู้โคดมโดยโคตร เป็นผู้ได้ลำดับมามาก มี
ถ้อยคำไพเราะ เป็นผู้อุปฐากพระพุทธเจ้า ปลงภาระลง
แล้ว บรรลุอรหัต สำเร็จการนอน พระอานนทเถระสิ้น
อาสวะแล้ว ปราศจากกิเลสเครื่องเกาะเกี่ยวแล้ว ล่วง
ธรรมเป็นเครื่องข้องแล้ว ดับสนิท ถึงฝั่งแห่งชาติและ
ชรา ทรงไว้แต่ร่างกายอันมีในที่สุด ธรรมทั้งหลายของ
พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ตั้งอยู่แล้ว
ในบุคคลใด บุคคลนั้น คือพระอานนทเถระผู้โคดม
ชื่อว่ายอมตั้งอยู่ในมรรค เป็นทางไปสู่นิพพาน พระ-
อานนทเถระได้เรียนธรรมจากพระพุทธเจ้ามา ๘๒,๐๐๐
ธรรมชั้น ได้เรียนมาจากสำนักภิกษุมีพระธรรมเสนาบดี
เป็นต้น ๒,๐๐๐ ธรรมชั้น จึงรวมเป็นธรรมที่คล่องปากขึ้น

ใจ ๘๔,๐๐๐ ชรามันต์ คนที่เป็นชายมีการศึกษาเล่าเรียน
มาน้อย ย่อมแก่เปล่า เหมือนกับโคที่มีกำลังแต่เขาไม่
ได้ใช้งานฉะนั้น เนื้อย่อมเจริญแก่เขา ปัญญาไม่เจริญ
แก่เขา ผู้ใดเล่าเรียนมามาก ดูหมิ่นผู้ที่ศึกษาเล่าเรียน
มาน้อยด้วยการสดับ แต่เขาไม่ปฏิบัติตามที่เล่าเรียนมา
ย่อมปรากฏแก่เรา เหมือนคนตาบอดถือดวงไฟไปฉะนั้น
บุคคลควรเข้าไปนั่งใกล้ผู้ที่ศึกษามาก แต่ไม่ควรทำ
สุตะที่ตนได้มาให้พินาศ เพราะสุตะที่ตนได้มานั้น เป็น
เบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น จึงควรเป็นผู้ทรง
ธรรม บุคคลผู้รู้อักษรทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย รู้อรุณ
แห่งภษิต ฉลาดในนิรุตติและบท ย่อมเล่าเรียนธรรมให้
เป็นการเล่าเรียนดี และพิจารณาเนื้อความ เป็นผู้กระทำ
ความพอใจด้วยความอดทน พยายามพิจารณา ตั้งความ
เพียร ในเวลาพยายามมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในภายใน บุคคล
ควรคบหาท่านผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม มีปัญญา เป็น
สาวกของพระพุทธเจ้า หวังการรู้แจ้งธรรมเช่นนั้นเถิด
บุคคลผู้เป็นพหูสูตทรงธรรม เป็นผู้รักษาคลั้งพระธรรม
แห่งพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็น
ดวงตาของโลกทั่วไป ผู้ที่เป็นพหูสูตนั้น เป็นผู้อันมหาชน
ควรบูชา ภิกษุมีธรรมเป็นพหูสูตยินดี ยินดีแล้วในธรรม
ค้นคว้าธรรม ระลึกถึงธรรม ย่อมไม่เสื่อมไปจากสัทธรรม
เมื่อกายและชีวิตของตนเสื่อมไป ภิกษุผู้หนักในความ

ตระหนี่กาย ติดอยู่ด้วยความสุขทางร่างกาย ไม่ขวนขวาย
บำเพ็ญเพียร ความผาสุกทางสมณะจักมีแต่ที่ไหน ทิศ
ทั้งหมดไม่ปรากฏ ธรรมทั้งหลายไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า
ในเมื่อท่านธรรมเสนาบดีผู้เป็นกัลยาณมิตรนิพพานแล้ว
โลกทั้งหมดนี้ปรากฏเหมือนความมืดมน ภายคตาสติ
ย่อมนำมาซึ่งประโยชน์โดยส่วนเดียวฉันใด กัลยาณมิตร
เช่นนั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้มีสหายล่องลับไปแล้ว มี
พระศาสดานิพพานไปแล้วฉันนั้น มิตรเก่าพากันล่องลับ
ไปแล้ว จิตของเราไม่สมาคมด้วยมิตรใหม่ วันนี้เราจะ
เพ่งฌานอยู่ผู้เดียว เหมือนกับนกที่อยู่ในรัง ในฤดูฝน
ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระอานนท์ด้วยพระคาถา ๑ พระคาถา ความว่า

เธออย่าห้ามประชาชนเป็นอันมาก ที่พากันมาแต่
ต่างประเทศ ในเมื่อล่วงเวลาเฝ้า เพราะประชุมชน
เหล่านั้นเป็นผู้มุ่งจะฟังธรรม จงเข้ามาหาเราได้ เวลานี้
เป็นเวลาที่จะเห็นเรา.

พระอานนท์เถระจงกล่าวเป็นคาถาต่อไปว่า

พระศาสดาผู้มีจักขุ ทรงประทานโอกาสให้ประชุม
ชนที่พากันมาแต่ต่างประเทศ ในเมื่อล่วงเวลาเฝ้า ไม่
ทรงห้าม เมื่อเรายังเป็นพระเสขบุคคลอยู่ ๒๕ ปี กาม-
ตัณญาไม่เกิดขึ้นเลย เชิญดูความที่ธรรมเป็นธรรมดี เมื่อ
เรายังเป็นพระเสขบุคคลอยู่ ๒๕ ปี โทสตัณญาไม่เกิด

ขึ้นเลย เชิญดูความที่ธรรมเป็นธรรมดี เราได้อุปฐาก
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเมตตาทายกรรม เหมือนพระ-
นายาติดตามพระองค์อยู่ ๒๕ ปี เราอุปฐากพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าด้วยเมตตาวิจิตรกรรม เหมือนพระนายาติดตาม
พระองค์อยู่ ๒๕ ปี เราอุปฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย
เมตตาโมกกรรม เหมือนพระนายาติดตามพระองค์อยู่
๒๕ ปี เมื่อพระพุทธรองค์เสด็จดำเนินไป เราก็ได้เดิน
ตามไปเบื้องพระปฤษฎางค์ของพระองค์ เมื่อพระองค์ทรง
แสดงธรรมอยู่ ฌานเกิดขึ้นแก่เรา เราเป็นผู้มีกิจที่จะต้อง
ทำ ยังเป็นพระเสขะ ยังไม่บรรลอรหัต พระศาสดา
พระองค์ใดเป็นผู้ทรงอนุเคราะห์เรา พระศาสดาพระองค์
นั้น ได้เสด็จปรินิพพานไปเสียก่อนแล้ว เมื่อพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าผู้ถือความเป็นผู้ประเสริฐโดยอาการทั้งปวง
เสด็จปรินิพพานแล้ว ครั้งนั้น ได้เกิดมีความหวาดเสียว
และได้เกิดขนพองสยองเกล้า.

พระสังคีติกาจารย์เมื่อจะสรรเสริญพระอานนทเถระ ได้รจนาคาถา ๑ คาถา
ความว่า

พระอานนทเถระเป็นพหูสูต ทรงธรรม เป็นผู้รักษา
คลังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาพระคุณ
อันยิ่งใหญ่ เป็นดวงตาของโลกทั่วไป ปรินิพพานไปเสีย
แล้ว พระอานนทเถระเป็นพหูสูต ทรงธรรม เป็นผู้รักษา
คลังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่ง

ใหญ่ เป็นดวงตาของชาวโลกทั่วไป เป็นผู้กำจัดการ
มีดมน์ที่เป็นเหตุทำให้เป็นดังคนตาบอดได้แล้ว พระ-
อานนทเถระเป็นผู้มีคติ มีสติ และชิตี เป็นผู้แสวงคุณ
เป็นผู้ทรงจำพระสัทธรรมไว้ได้ เป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ.

พระอานนทเถระ ก่อนแต่นิพพานได้กล่าวคาถา ความว่า

เรามีความคุ้นเคยกับพระศาสดา เราทำคำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระหนักลงแล้ว ถอน
ค้นหาเครื่องนำไปสู่ภพได้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น คาถา ๒ คาถาเริ่มต้นว่า ปิสุณน จ ความว่า
บัณฑิตเป็นพวกภิกษุจฬพัคคีย์ ผู้ทำการคลุกคลีกันกับพวกภิกษุฝ่ายพระ-
เทวทัตแล้ว กล่าวโดยมุ่งที่จะให้โอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิสุณน ได้แก่ ด้วยวาจาต่อเสียด.
จริงอยู่ บุคคลผู้ประกอบด้วยวานั้น ท่านเรียกว่า ปิสุณะ เพราะเปรียบ
เหมือนผ้าสีเขียวประกอบด้วยส่วนสีเขียว. บทว่า โภชเนน แปลว่า มี
ความโกรธเป็นปกติ. ชื่อว่าผู้ตระหนี่ เพราะมีความตระหนี่อันมีลักษณะ
ปกปิดสมบัติของตน.

บทว่า วิภูตนนุทินา ความว่า ผู้ปรารถนาจะทำสมบัติที่ปรากฏชัด
ของปวงสัตว์ให้พินาศไป หรือผู้ปรารถนาจะให้สมบัติที่ปรากฏชัดนั้น
แยกเป็นแผนกจากกัน, คำทั้งหมดนั้น ท่านกล่าวประสงค์ถึงพวกภิกษุ
ฝ่ายพระเทวทัตเท่านั้น. จริงอยู่ ภิกษุเหล่านั้น ผู้ถูกความตระหนี่ครอบงำ
มีแต่ความตระหนี่กล้าแข็งเป็นต้น พวกกันทำลายเหล่าชนผู้ปฏิบัติปฏิบัติ

ชอบเป็นจำนวนมาก เพื่อที่จะแสดงวัตถุ ๕ ประการ เพราะคนทำ
พระศาสนาไว้ภายนอก ดำเนินการเพื่อความพินาศแก่มหาชนเป็นอันมาก.

บทว่า **สจิตฺ** ความว่า ไม่ควรทำตนให้เป็นสหาย คือให้มีความ
คลุกคลีกัน, เพราะเหตุไร? เพราะการสมาคมกับคนชั่ว เป็นความ
ลามก คือการสมาคมกับคนชั่ว คือคนบาป เป็นความเลวทรามต่ำช้า.
จริงอยู่ คนที่เอาเยี่ยงอย่างคนพาลนั้น ก็มีแต่จะนำเอาลักษณะคนพาล
มีความคิดถึงเรื่องที่เกิดแล้วชั่วเป็นต้น เป็นประเพณีมาให้, จะป่วยกล่าว
ไปใย ถึงคนที่ทำตามคำพูดของคนพาลเหล่านั้นเล่า. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัยบางอย่างที่จะเกิด
ขึ้น, ภัยเหล่านั้นทั้งหมด เกิดขึ้นเพราะคนพาล, มิใช่เกิดขึ้นเพราะ
บัณฑิตเลย ดังนี้เป็นต้น.

ก็เพื่อจะแสดงถึงบุคคล ที่บัณฑิตจะพึงทำความเกี่ยวข้องด้วย ท่าน
จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **สทุเรน จ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สทุเรน** ความว่า ผู้ประกอบพร้อมด้วย
ความเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม และด้วยความเชื่อในพระรัตนตรัย.

บทว่า **เปสเลน** ได้แก่ มีศีลน่ารัก คือสมบูรณ์ด้วยศีล.

บทว่า **ปญฺญวตา** ความว่า มีความสมบูรณ์ด้วยปัญญา ด้วยอำนาจ
ปัญญาเครื่องรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งความเกิดขึ้นและเสื่อมไป.

บทว่า **พหุสฺสูเตน** ความว่า ผู้ได้สดับเล่าเรียนมามาก เพราะ
บริบูรณ์ด้วยพาสุสัจจะจนถึงปริยัติและปฏิเวธ.

บทว่า **ภทฺโท** อธิบายว่า การเกี่ยวข้อง กับคนดีเช่นนั้น เป็นความ

เจริญ เป็นความดี เป็นความงาม ย่อมนำมาซึ่งประโยชน์อันต่างด้วย
ประโยชน์ในโลกนี้เป็นต้น.

คาถา ๗ คาถา มีคำเริ่มต้นว่า **ปสุต จิตตกต** ดังนี้ ความว่า เมื่อ
นางอุตตราอุบาสิกาเกิดกามตัณญาขึ้น เพราะได้เห็นรูปสมบัติของท่าน
ท่านกล่าวคาถาไว้ก็เพื่อจะให้เกิดการตัดความพอใจในร่างกายได้. อาจารย์
บางพวกกล่าวว่า เพื่อจะให้โอรสแก่เหล่าภิกษุผู้มีจิตฟุ้งซ่าน เพราะได้
เห็นนางอัมพาลีศณิกา ดังนี้ก็มี. คาถานั้นมีเนื้อความตามที่ได้กล่าวไว้
แล้วในหนหลังนั่นแล.

คาถา ๒ คาถา มีคำเริ่มต้นว่า **พหุสุโต จิตตกถิ** พระเถระบรรล
พระอรหัตแล้ว กล่าวไว้ด้วยอำนาจอุทาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริจารโก** คือเป็นผู้อุปฐาก. คำว่า
เสยฺย กปเปติ นี้ ท่านกล่าวไว้ เพราะพระอนนทนนอนในลำดับต่อจาก
การบรรลพระอรหัต. จริงอยู่ พระเถระยังราตรีเป็นอันมากให้ผ่าน
ผ่านไปด้วยการจงกรมแล้ว จึงเข้าไปสู่ห้อง เพื่อจะให้ร่างกายเกิดความ
อบอุ่นแล้ว นั่งบนเตียงเพื่อจะนอน พอเท้าสองข้างพ้นจากพื้น แต่ศีรษะ
ยังไม่ทันถึงหมอน, ในทันทีนั้น ท่านก็บรรลพระอรหัต แล้วจึงนอน.

บทว่า **จีณาสโว** ความว่า ท่านสิ้นอาสวะทั้ง ๔ ได้แล้ว ต่อแต่
นั้นนั่นแหละ ท่านก็ปราศจากโยคะทั้ง ๔ ล่วงกรรมเป็นเครื่องข้องได้
แล้ว เพราะล่วงพ้นจากเครื่องข้องคือราคะเป็นต้นได้, เป็นผู้ดับสนิท คือ
เย็น เพราะสงบระงับความเร่าร้อนคือกิเลสได้สิ้นเชิง.

คาถาว่า **ยสุมี ปติฏฺฐิตา ฆมฺมา** ท้าวมหาพรหมจีณาสพกล่าวไว้
เพราะมุ่งจะจงพระเถระ. จริงอยู่ เมื่อการทำสังคายนาพระธรรม

จนใกล้เข้ามาแล้ว ภิภษุทั้งหลายจึงกล่าวว่า ภิภษุรูปหนึ่งยอมพุ่งไป
ด้วยกลิ่นหอมอบอวลดังนี้ เจาจงพระเถระ. ลำดับนั้น เมื่อบรรลุพระ-
อรหัตแล้ว พระเถระจึงมายังประตูถ้ำสัตตบรรณคูหา เพื่อให้สงฆ์พร้อม
เพรียงกัน ท้าวมหาพรหมชั้นสุทธาวาส เมื่อจะให้ภิภษุเหล่านั้นละลาย
ด้วยการประกาศความเป็นพระจีณาสของพระอนันท์ จึงกล่าวคาถาว่า
ยสุมี ปติภูริตา ธมฺมา ดังนี้เป็นต้น, ความแห่งคาถานั้นว่า :- ธรรม
ทั้งหลายของพระพุทธเจ้า คือของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แก่ ปฏิเวธธรรม
และปริยัติธรรม ที่พระองค์ท่านนั้นบรรลุแล้ว และประกาศแล้ว ตั้งอยู่
แล้วในบุรุษผู้วิเศษใด, บุรุษผู้วิเศษนี้ นั่น คือพระอนันท์ผู้โคทมโคตร
ผู้เป็นธรรมกัณฑ์คาริก บัดนี้ตั้งอยู่แล้วในมรรคอันเป็นทางไปสู่นุปาทิ-
เสสนิพพาน เพราะท่านได้บรรลุสู่นุปาทิเสสนิพพานแล้ว ก็เป็นผู้มี
ส่วนแห่งนิพพานนั้นแน่นอน.

ครั้นวันหนึ่ง พราหมณ์ชื่อว่าโคปกโมคคัลลานะ เรียนถาม
พระเถระว่า ท่านเป็นผู้ปรากฏในพระพุทธศาสนาว่า เป็นพหูสูต,
ธรรมทั้งหลายมีประมาณเท่าใดที่พระศาสดาได้ตรัสแล้วแก่ท่าน, ที่ท่าน
ทรงจำไว้แล้ว? พระเถระเมื่อจะให้คำตอบแก่พราหมณ์นั้น จึงกล่าวคาถา
ว่า **ทฺวาสิติ** ดังนี้เป็นต้น. ในคำว่า **ทฺวาสิติ** นั้น มีโยชนาแก้วว่า ๘๒,๐๐๐
พระธรรมชั้นตรี. บทว่า **พฺพุทฺโธ คณฺหิ** ความว่า ได้เล่าเรียนมาจากพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้า คือได้เรียนมาจากสำนักของพระศาสดา ๘๒,๐๐๐ พระ-
ธรรมชั้นตรี. บทว่า **เทว สหฺสุตฺตานิ ภิภฺษุโธ** ความว่า ได้เล่าเรียนจาก
สำนักภิภษุ ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี คือได้เล่าเรียนจากสำนักภิภษุทั้งหลาย
มีพระธรรมเสนาบดีเป็นต้น.

บทว่า จตุราตีตีสหุสถานิ ได้แก่ รวมทั้ง ๒ สำนักนั้นได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี. บทว่า เย เม ธมฺมาปวตฺติโน ความว่า พระธรรมชั้นตรีมีประมาณตามที่ได้กล่าวไว้แล้วของข้าพเจ้า ข้าของ คล่องปาก คิดอยู่ที่ปลายลิ้น.

ในกาลครั้งหนึ่ง พระเถระบวชในพระศาสนาแล้ว เห็นคนคนหนึ่ง ผู้ไม่ประกอบในวิปัสสนาธุระและคันถธุระแล้ว เมื่อจะประกาศโทษใน เพราะความไม่มีพาสัจจะ จึงกล่าวคาถาว่า อปฺปสฺสุตฺตํ ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปฺปสฺสุตฺตํ ความว่า คนที่มีการศึกษาเล่าเรียนมาน้อย เพราะไม่มีการเล่าเรียนพระสูตร ๑ สูตร, ๒ สูตร, หรือ ๕๐ สูตร, อีกอย่างหนึ่ง เพราะไม่มีการเล่าเรียนพระสูตร ๑ สูตร, หรือ ๒ สูตร, โดยที่สุดแม้พระสูตร ๑ วรรค แต่เขาพากเพียรเรียนกัมมัฏฐาน ก็ชื่อว่า เป็นพหูสูตได้. บทว่า พลิตฺทโทว ชีรติ ความว่า เปรียบเหมือนโคที่มีกำลัง มีชีวิต เจริญเติบโตมิใช่เพื่อเป็นแม่โค หรือพ่อโค, ไม่เจริญเพื่อประโยชน์แก่หมู่ญาติที่เหลือ, ที่แท้ ย่อมแก่เปล่าไร้ประโยชน์ฉันใด แม้คนนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมไม่ทำอุปัชฌายวัตร, อาจารย์วัตร, และ อากันตุกวัตรเป็นต้น, ไม่ประกอบความเพียรบำเพ็ญภาวนา, ก็มีแต่แก่เปล่าไร้ประโยชน์. บทว่า มฺตานิ ตสฺส วฑฺฒนฺติ ความว่า เปรียบเหมือนเมื่อโคที่มีกำลัง ถูกเจ้าของปล่อยไปในป่า ด้วยคิดว่า โคตัวนี้ไม่สามารถในการลากไถและนำภาระเป็นต้นไปได้ ดังนี้ มันจะเที่ยวกินและ คืบตามสบายใจ เนื้อย่อมเจริญแก่มัน ฉันใด, แม้คนคนนี้ก็ฉันนั้น นั่นแหละ ทอดทิ้งจากวัตร มีอุปัชฌายวัตรเป็นต้น อาศัยพระสงฆ์ พอได้ปัจจัย ๔ แล้ว ทำกิจมีการถ่ายเป็นต้นแล้ว บำรุงเลี้ยงร่างกาย เนื้อ

ของเขาข่อมเจริญ เป็นผู้มีสิริระอ้วนเที่ยวไป. บทว่า **ปญญา** อธิบายว่า ส่วนปัญญาที่เป็นโลกิยะและโลกุตระของเขา แม้เพียงองค์หนึ่งก็ไม่เจริญขึ้น คือค้นหาและมานะ ๘ ประการ ข่อมเจริญแก่เขา เพราะอาศัยทวารทั้ง ๖ เหมือนกอไม้และเถาวัลย์เป็นต้น งอกงามในป่าฉะนั้น.

คาถาว่า **พหุสุโต** ท่านกล่าวมุ่งถึงภิกษุรูปหนึ่ง ผู้ดูหมิ่นภิกษุอื่น เพราะอาศัยว่าตนเป็นพหุสุต. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุเตน** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งสุตะ คือระบุว่าตนเป็นพหุสุต. บทว่า **อติมมฺยติ** ความว่า ข่อมก้าวล่วงดูหมิ่น คือยกตนขึ้นข่มขู่ผู้อื่น. บทว่า **ตถเว** ความว่า เหมือนคนตาบอดถือดวงไฟไปในที่มืด เพราะการให้แสงสว่าง จึงเป็นเหตุนำประโยชน์มาให้แก่คนเหล่านี้เท่านั้น หานำประโยชน์มาให้แก่ตนเองไม่ฉันใด บุคคลฟังปรีชิตจนเป็นผู้คงแก่เรียน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่เข้าถึงการฟัง ไม่บำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ตน กลับเป็นคนบอด ด้วยการให้แสงสว่างแห่งญาณ จึงนำประโยชน์มาให้แก่คนเหล่านี้เท่านั้น ไม่นำประโยชน์มาให้แก่ตนเองเลย คุณคนตาบอดถือดวงไฟ ข่อมปรากฏแก่เรา ฉะนั้น.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงถึงอานิสงส์ในความเป็นผู้ได้สดับมามาก ท่านจึงกล่าวคาถาว่า **พหุสุตํ** ดังนี้ เป็นต้น, บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปาสฺย** แปลว่า ฟังเข้าไปนั่งใกล้. บทว่า **สุตฺย จ น** วินาสเย ความว่า เข้าไปหาท่านผู้เป็นพหุสุตแล้ว ไม่ยอมให้การสดับที่ได้แล้ว พินาศไป เหือดแห้งไป แต่กลับไปให้เจริญด้วยการทรงจำ กู้นเคย สอบถาม และมนสิการ. บทว่า **ตํ มฺลํ พุรฺหมจฺริยสุต** ความว่า เพราะเข้าไปหาท่านผู้เป็นพหุสุต ได้สดับสูตรที่ฟังมาเป็นอันมากคือปรีชิตธรรมนั้น

เป็นเบื้องต้น เป็นประธานแห่งมรรคพรหมจรรย์. เพราะฉะนั้น จึงสมควรเป็นผู้ทรงธรรม คือเป็นผู้ตั้งอยู่ในหัวข้อแห่งวิมุตตายนะ ในการทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว ครั้งแรกพึงเป็นผู้ทรงปริยัติธรรม.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงเนื้อความที่บุคคลจะพึงให้สำเร็จด้วยความเป็นผู้ได้สดับฟังมากในปริยัติธรรม ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ปุพฺพพาปรัญฺญ** ดังนี้. บัณฑิตพึงทราบวิเคราะห์ในคำนั้นว่า **ชื่อว่าปุพฺพพาปรัญฺญ** เพราะอรรถว่า ย่อมรู้อักษรทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย. จริงอยู่ แม้เมื่อส่วนแห่งอักษรเบื้องต้นของคาถาหนึ่งยังไม่ปรากฏ หรือส่วนแห่งอักษรเบื้องต้นปรากฏอยู่ส่วนแห่งอักษรเบื้องปลายยังไม่ปรากฏก็ตาม เขารู้ว่า นี่พึงเป็นส่วนอักษรต้น แห่งส่วนอักษรเบื้องปลาย หรือว่า นี่พึงเป็นส่วนอักษรปลายแห่งส่วนอักษรเบื้องต้น ดังนี้ชื่อว่า **ปุพฺพพาปรัญฺญ**. **ชื่อว่าอັถถัญญ** เพราะอรรถว่า ย่อมรู้จักชนิดแห่งประโยชน์มีประโยชน์ต้นเป็นต้น คือประโยชน์แห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แล้ว. บทว่า **นินฺรุตฺติปทโกวิท** ความว่า เป็นผู้ฉลาดในปฏิสัมภิตาทั้ง ๔ คือในนินฺรุตติปฏิสัมภิตา และแม้ในบทที่เหลือด้วย. บทว่า **สุคฺคหิตญจคณฺหาติ** ความว่า เพราะความเป็นผู้ฉลาดนั้นแล ย่อมเล่าเรียนธรรมให้เป็นการเล่าเรียนดีทีเดียว ทั้งโดยอรรถ ทั้งโดยพยัญชนะ. บทว่า **อตุลฺลโงปปริกฺขติ** ความว่า ย่อมพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมตามที่ได้ฟังแล้ว ตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนแล้ว คือกำหนดไว้ในใจว่า ดังนี้เป็นศีล ดังนี้เป็นสมาธิ ดังนี้เป็นปัญญา เหล่านี้เป็นรูปธรรมและอรุปรธรรม.

บทว่า **ขนฺตุยา ฉนฺทิกโต โหติ** ความว่า เมื่อธรรมทั้งหลายที่ตาม

เพ่งด้วยใจเหล่านั้น อดทนต่อการเพ่งพินิจ ด้วยทนต่อการเห็นและการเพ่งพินิจมีอยู่ ย่อมเป็นผู้กระทำความพอใจ คือเกิดความพอใจ ในการโน้มน้าวไปในวิปัสสนา โดยมุ่งที่จะกำหนดรูปเป็นต้น. และเมื่อบำเพ็ญวิปัสสนาเป็นอย่างนั้นแล้ว พยายามพิจารณา คือทำความอุตสาหะ ด้วยการเห็นปัจจัยและนามรูปนั้น ๆ ต่อแต่นั้นก็ยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ไตรตรง พิจารณา เห็นนามรูปนั้นว่า ไม่เที่ยงบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นอนัตตาบ้าง. บทว่า สมเย โส ปทหติ, อชฺฌตฺตํ สุตมาหิโต ความว่า ท่านเมื่อพิจารณาเห็นอย่างนั้นแล้ว ก็ตั้งความเพียร ด้วยการระคองจิตเป็นต้น ในสมัยที่ควรระคองจิตเป็นต้น, และเมื่อจะเริ่มตั้งความเพียรพึงเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดี ด้วยวิปัสสนาสมาธิ และมรรคสมาธิไว้ในภายใน คือในภายในอารมณ์. พึงละกิเลสทั้งหลายที่เป็นเหตุไม่ตั้งมั่นเสีย. อธิบายว่า เพราะคุณนี้นั้นแม้ทั้งหมด ย่อมมีแก่ผู้เข้าไปนั่งใกล้ท่านผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม มีปัญญา เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าฉะนั้น บุคคลปรารถนอสัจธรรม หวังความรู้ในธรรม คือรู้แจ้งในธรรม เพราะตนทำหน้าที่อันประเสริฐสุด มีการกำหนดรู้ทุกข์เป็นต้น พึงคบ พึงเสพ คือพึงเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร มีประการดังกล่าวแล้วเช่นนั้นเกิด.

พระเถระเมื่อจะแสดงว่าท่านผู้เป็นพหูสูตนั้น เป็นผู้ควรแก่การบูชา เพราะมีอุปการคุณมากมายอย่างนั้น จึงกล่าวคาถาว่า พหุสฺสูโต ดังนี้ เป็นต้น. ความแห่งบาทคาถานั้นว่า :- ชื่อว่า พหุสฺสูตะ เพราะมีคำสอนของพระศาสดา เช่น สุตตะและเคยยะเป็นต้น ที่ได้สดับแล้วเป็นอันมาก, ชื่อว่า ฐัมมธระ เพราะทรงจำเทศนาธรรมนั้นทั้งหมดได้ ไม่

ให้สูญหายไป เหมือนน้ำมันเหลวของราชสีห์ ที่บุคคลใส่ไว้ในภาชนะทองคำ ฉะนั้น. ต่อแต่นั้น ก็ชื่อว่า โสธารักขะ เพราะรักษาคงพระธรรม ธรรมรัตนะของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่, เพราะเป็นดวงตาของชาวโลก ด้วยการมองดูอย่างสม่ำเสมอ ฉะนั้น จึงเป็นดวงตาที่ชาวโลกทั้งหมดควรบูชา คือควรนับถือ, ท่านกล่าวคำว่า พหุสุตโต ซ้ำอีก ก็ด้วยอำนาจคำลงท้าย เพื่อแสดงถึงความ เป็นพหุสุตว่า ชนเป็นอันมากควรบูชา.

พระเถระครั้งได้กัลยาณมิตรเห็นปานนั้นแล้ว เมื่อจะแสดงความไม่เสื่อมย่อมีแก่บุคคลผู้ทำตามเท่านั้น, หามีแก่บุคคลผู้ไม่ทำตามไม่ ดังนี้ จึงกล่าวคาถาว่า ฆมมาราโม ดังนี้ เป็นต้น. อธิบายว่า ความยินดีมีสมณะและวิปัสสนาเป็นธรรม เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่อาศัยในธรรมนั้น, ชื่อว่า ฆมมระตะ เพราะยินดี คือยินดียิ่งในธรรมนั้นนั่นเอง ชื่อว่า คันคว้าธรรม คือคำนึงถึงธรรม ได้แก่ กระทำไว้ในใจด้วยการคิดถึงธรรมนั้นนั่นแหละบ่อย ๆ.

บทว่า อนุสุตริ ได้แก่ ระลึกถึงธรรมนั้นเท่านั้น.

บทว่า สทฺฐมฺมา ความว่า ภิกษุเห็นปานนั้น ย่อมไม่เสื่อมจากโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประเภท และจากโลกุตรธรรม ๕ ประการ, ในกาลไหน ๆ ความเสื่อมจากธรรมนั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น.

ครั้งวันหนึ่ง พระเถระเมื่อจะให้ภิกษุผู้ชื่อว่ามิราคะยังไม่ไปปราศ เกียจคร้าน มีความเพียรต่ำทราม มีความฉลาด ให้เกิดความสังเวชในร่างกาย จึงกล่าวคาถาว่า กายมจฺเจรฺครุโน ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กายมจฺเจรฺครุโน ความว่า เทียวไป
ไม่ยอมทำอะไรที่ควรทำทางกายแก่อาจารย์และอุปัชฌาย์ มัวแต่สำคัญกาย
ว่าเป็นของเรา มากไปด้วยความยึดมั่นในร่างกาย.

บทว่า หิyyมมาน ความว่า เมื่อร่างกายและชีวิตของตนเสื่อมไป
ทุก ๆ ขณะ.

บทว่า อนุญฺจเห ความว่า ไม่พึงทำความเพียรเป็นเหตุลุกลี้ ด้วย
อำนาจการบำเพ็ญคุณมีศีลเป็นต้น.

บทว่า สริริสุขฺกิตฺทสุต ความว่า ถึงความติดคอยู่ (ในสรีระ) ด้วย
การทำสรีระของตนให้ถึงความสุขนั้นแล.

บทว่า กุโธ สมณฺผาสฺตา ความว่า ความอยู่สุขสบายด้วยความ
เป็นสมณะของบุคคลเห็นปานนั้น จักมีแต่ที่ไหน, คือความอยู่ผาสุกย่อม
ไม่มีแก่บุคคลนั้นเลย.

คาถาเริ่มต้นว่า น ปกฺขนฺติ ดังนี้ พระเถระทราบอย่างแจ่มชัดว่า
ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรปรินิพพานแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ปกฺขนฺติ ทิสฺสา สพฺพทา ความว่า
ทิสทั้งหมดมีทิสตะวันออกเป็นต้น ย่อมไม่ปรากฏ คือเป็นผู้หลงทิส.

บทว่า ฆมฺมา น ปฏฺิภฺนฺติ มํ ความว่า ธรรมที่ได้เล่าเรียนแล้ว
แม้จะซ้ำของด้วยดีในครั้งก่อน. แต่ในบัดนี้ แม้จะนำมาเทียบเคียงโดย
เคารพ ก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพเจ้า.

บทว่า คเต กลฺยาณมิตฺตมฺหิ ความว่า เมื่อท่านพระธรรมเสนาบดี
ผู้เป็นกัลยาณมิตรของชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ถึงอนุปาติเสสนิพพานแล้ว.

บพว่า **อนุชการิว ขายติ** ความว่า โลกนี้แม้ทั้งหมด ย่อมปรากฏ เหมือนมิดมน.

บพว่า **อพุกตีสหายสุส** ความว่า ผู้มีสหายล่งลับไปแล้ว คือ ปราศจากกัลยาณมิตร.

บพว่า **อตีตคตสตุธโน** ความว่า ท่านเป็นผู้มีพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จล่งลับไปแล้ว คือเป็นผู้มีพระศาสดาปรินิพพานไปแล้ว.

บพว่า **ยถา กายคตา สติ** อธิบายว่า ชื่อว่า มิตรอื่นที่จะนำ ประโยชน์มาให้โดยส่วนเดียว แก่บุคคลผู้ไม่มีที่พึ่งเช่นนั้น ไม่มี เหมือน กายคตาสติภาวณา มีแต่จะนำประโยชน์มาให้โดยส่วนเดียวแก่บุคคลผู้ บำเพ็ญนั้น, ภาวณาอย่างอื่นนำประโยชน์มาให้ ก็เฉพาะบุคคลที่มีที่พึ่ง เท่านั้น.

บพว่า **ปุราณา** ได้แก่ มิตรเก่า ที่พระเถระกล่าวหมายเอากัลยาณมิตร มีพระสารีบุตรเป็นต้น.

บพว่า **นเวหิ** ได้แก่ ด้วยมิตรใหม่.

บพว่า **น สเมติ เม** ความว่า จิตของเราย่อมไม่สมาคม คือจิต ของเรามีได้เกิดความยินดีกับพวกมิตรใหม่เลย.

บพว่า **สุชช** เอโกว **ณยามิ** ความว่า วันนี้ เรานั้นเว้นจาก ท่านผู้แก่กว่าทั้งหลาย เป็นผู้เดียวเพ่งฌานอยู่ ก็เป็นผู้ชวนชวายนในฌานอยู่.

บพว่า **วสุสเปโต** ได้แก่ เหมือนนกที่เข้าอยู่ในรังในฤดูฝน, บาลี ว่า **วสุสเปโต** ดังนี้บ้าง ความว่า เข้าไปอยู่.

คาถาว่า **ทสฺสนาย อภิกกนฺเต** ดังนี้ พระศาสดาได้ตรัสไว้. ความ

แห่งบาทคานันนั้นว่า:- อานนท์ เธออย่าห้ามประชาชนเป็นอันมากที่พากันมาจากประเทศต่าง ๆ ไม่ให้เข้าเฝ้าเรา ในเมื่อล่วงเวลาเฝ้าของเราเลย. เพราะอะไร ? เพราะคนฟังธรรมเหล่านั้น (ต้องการ) จะเห็นเรา, ก็เฉพาะในเวลาเฝ้านี้เท่านั้น.

พระเถระได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาอื่นอีกว่า **ทสุสนาย อภิกุณฺเฑ** ดังนี้ เป็นต้น. ก็คาถาก่อนที่ท่านวางไว้ในที่นี้ ก็เพื่อความสัมพันธกันกับคานัน, ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแหละ ท่านจึงแสดงความสำเร็จประโยชน์แห่งบทนั้นว่า ถ้าเราจักได้เพื่อให้ประชาชนที่พากันมาจากประเทศอื่น ได้เข้าเฝ้าในทันทีไซ้.

คาถา ๔ คาถาเริ่มต้นว่า **ปณฺณวีสติ วสุตานิ** ดังนี้ พระเถระกล่าวเพื่อแสดงว่าตนเป็นอุปัฏฐากผู้เลิศ. จริงอยู่ เพราะการเริ่มบำเพ็ญกัมมัฏฐาน และเพราะการชวนชวนอุปัฏฐากพระศาสนา กามสัจญญา เป็นต้น แม้ที่ยังมิได้ตัดขาดด้วยมรรค มิได้เกิดขึ้นแก่พระเถระเลย, และกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ก็ได้มีเมตตาเป็นหัวหน้า คล้อยไปตามเมตตาในพระศาสดาตลอดกาล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺณวีสติ วสุตานิ** แปลว่า ตลอด ๒๕ ปี.

บทว่า **เสขภูตสุส เม สโต** ความว่า เมื่อเรายังดำรงอยู่ในเสขภูมิ คือในโศดาปัตติผลอยู่.

บทว่า กามสญญา ความว่า สัญญาที่ประกอบด้วยกาม ไม่ได้เกิดขึ้นแล้ว, ก็ในคำนี้ พระเถระแสดงถึงความบริสุทธิ์แห่งอชยาศัยตน ด้วยคำที่มุ่งถึงการไม่เกิดขึ้นแห่งกามสัญญาเป็นต้น, และแสดงถึงความบริสุทธิ์แห่งประโยชน์ ด้วยคำเป็นต้นว่า เมตฺเตน กายกมฺเมน ดังนี้. ฟังทราบเนื้อความในข้อนี้ ดังต่อไปนี้ :- เมตตากายกรรม ฟังทราบด้วยการทำเครื่องใช้ในพระคันธกุฎีเป็นต้น และด้วยการทำวัตรและปฏิวัตร ถวายแก่พระศาสดา, เมตตาวจีกรรม ฟังทราบด้วยกิจมีการบอกเวลาแสดงธรรมเป็นต้น, เมตตามโนกรรม ฟังทราบด้วยการใส่ใจ น้อมนำมามุ่งถึงประโยชน์เกื้อกูลเฉพาะพระศาสดาในที่ลับ. คำว่า ฌาณํ เม อุตฺตมํ หนี่ พระเถระกล่าวถึงการบรรลุเสขภูมิของตน.

คาถาว่า อหิ สกรณียมฺหิ หนี่ เป็นคาถาที่เมื่อพระศาสดาใกล้จะปรินิพพาน พระอานนทฺ์เข้าไปยังปะรำ เหนี่ยวคันทวยแล้วกล่าวมุ่งจะครอบงำความเศร้าโศก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สกรณียมฺหิ ความว่า เราเป็นผู้มีกิจมีการกำหนดรู้ทุกข์เป็นต้น ที่จะต้องทำ.

บทว่า อปฺปตฺตมานโส แปลว่า ยังไม่บรรลุพระอรหัต.

บทว่า สตฺถุ จ ปรีนึพฺพานํ ใต้แก่ พระศาสดาของเราได้เสด็จปรินิพพานไปแล้ว.

บทว่า โย อมฺหิ อนุกมฺปิโก ใต้แก่ พระศาสดาพระองค์ใด เป็นผู้ทรงอนุเคราะห์เรา.

คาถาว่า ตทาสิ ยํ ภิสํกํ หนี่ เป็นคาถาที่พระเถระเห็นแผ่นดิน

ไหว และความแผ่ไปแห่งเสียงกลองสวรรค์ เป็นต้น แล้วกล่าวไว้ด้วย
เกิดความสังเวช.

คาถา ๓ คาถา มีคำเริ่มต้นว่า พหุสุตโต ดังนี้ พระสังคีติกาจารย์
ทั้งหลายพากันสรรเสริญพระเถระ ตั้งไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คติมนุโต ได้แก่ ผู้ประกอบพร้อมด้วย
ญาณคติไม่มีใครเสมอ.

บทว่า สติมนุโต ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยสติและเนปั๊กกปัญญา
เป็นอย่างยิ่ง.

บทว่า ธิติมนุโต ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยปัญญาสัมปทา มีความ
สามารถกำหนดพยัญชนะและอรรถะโดยเฉพาะ. จริงอยู่ พระเถระรูปนี้
กำหนดจำไว้บทเดียวเท่านั้น ก็ย่อมกำหนดถือเอา โดยทำนองที่พระศาสดา
ตรัสแล้วได้ตั้ง ๖๐,๐๐๐ บท, และบทที่ได้กำหนดแล้ว ย่อมไม่สูญหาย
ตลอดกาลนาน เหมือนน้ำมันหหลวงราชสีห์ที่บุคคลใส่ไว้ในภาชนะทองคำ
ฉะนั้น, เป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยปัญญา อันมีสติเป็นเบื้องหน้า ซึ่ง
สามารถกำหนดพยัญชนะไม่ให้วิปริต และด้วยสติอันมีปัญญาเป็นเบื้องหน้า
ซึ่งสามารถกำหนดอรรถะ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนท์ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของ
เรา ฝ่ายพหุสุต ดังนี้ เป็นต้น. และเหมือนอย่างที่ว่าพระธรรมเสนาบดี
กล่าวไว้ว่า ท่านพระอานนท์ เป็นผู้ฉลาดในอรรถ ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า รตนาภโร ได้แก่ เป็นบ่อเกิดแห่งพระรัตนะ คือพระ-
สัตถธรรม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๑ ตอน ๔ - หน้าที่ 333

คาถาว่า **ปริจิตฺโณ** นี้ พระเถระกล่าวในเวลาใกล้ปรินิพพาน,
คานานัน มีเนื้อความตามที่กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาอานันทเถรคาถาที่ ๓

จบปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

ติงสนิบาท

เถรคาถา จัตตาลีสนิบาต

๑. มหากัสสปเถรคาถา

ว่าด้วยสถานที่และข้อปฏิบัติที่ดีงาม

[๓๕๘] ผู้มีปัญญาเห็นว่า ไม่ควรอยู่คลุกคลีด้วยหมู่ เพราะ
เป็นเหตุทำใจให้ฟุ้งซ่านได้สมาธิโดยยาก การสงเคราะห์
ชนต่าง ๆ เป็นความลำบากดังนี้ จึงไม่ชอบใจหมู่คณะ
นักปราชญ์ไม่ควรเกี่ยวข้องกับตระกูลทั้งหลาย เพราะเป็น
เหตุทำใจให้ฟุ้งซ่านได้สมาธิโดยยาก ผู้ที่เกี่ยวข้องกับ
ตระกูลนั้น ย่อมต้องขวนขวายในการเข้าไปสู่ตระกูล มัก
ติตรสอาหาร ย่อมละทิ้งประโยชน์อันจะนำความสุขมาให้
นักปราชญ์ได้กล่าวการกราบไหว้และการบูชาในตระกูล
ทั้งหลายว่าเป็นเปลือกถม และเป็นลูกศรที่ละเอียดอ่อน
ได้ยาก บุรุษผู้เลวทรามย่อมละสักการะได้ยากยิ่ง.

เราลงจากเสนาสนะแล้ว ก็เข้ารูปบิณฑบาตยัง
นคร เราได้เข้าไปหาบุรุษโรคเรื้อน ผู้กำลังบริโภคอาหาร
ด้วยความอ่อนน้อม บุรุษโรคเรื้อนนั่นได้น้อมเข้ามาซึ่งคำ
ข้าวด้วยมือโรคเรื้อน เมื่อเขาใส่คำข้าวลงนิ้วมือของเขาก็
ขาดตกลงในบาตรของเรา นี่ เราอาศัยชายคาเรือนฉันข้าว
นั้นอยู่ ในเวลาที่กำลังฉันและฉันเสร็จแล้ว เรามีได้มี
ความเกลียดชังเลย ภิกษุใดไม่ดูหมิ่นปัจจัยทั้งสี่ คือ
อาหารบิณฑบาตที่จะพึงลุกขึ้นยืนรับ ๑ บังสุกุลจีวร ๑

เสนาสนะคือโคนไม้ ๑ ยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า ๑ ภิกษุ
นั้นแล สามารถจะอยู่ในจาคูรทิศได้ ในเวลาแก่ภิกษุ
บางพวกเมื่อขึ้นเขาย่อมลำบาก แต่พระมหากัสสปะผู้เป็น
ทายาทของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ แม้ใน
เวลาแก่เป็นผู้แข็งแรงด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ ย่อมขึ้นไปได้
ตามสบาย พระมหากัสสปะผู้หมดอุปาทาน ละความกลัว
ภัยได้แล้ว กลับจากบิณฑบาตแล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌาน
อยู่ พระมหากัสสปะผู้หมดอุปาทาน เมื่อสัตว์ทั้งหลาย
ถูกไฟไหม้อยู่ เป็นผู้ดับไฟได้แล้ว กลับจากบิณฑบาต
แล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่ พระมหากัสสปะผู้
หมดอุปาทาน ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ กลับจาก
บิณฑบาตแล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่ ภูมิภาคอันประกอบ
ด้วยระเบียบแห่งต้นกุ่มทั้งหลาย นารีนรมย์ใจ กีก้อง
ด้วยเสียงข้างร้อง นารีนรมย์ ล้วนแล้วด้วยภูเขา ย่อม
ทำให้เรยินดี ภูเขามีสีเขียวดุดม งดงาม มีธารน้ำ
เย็นใสสะอาด ดารดาษไปด้วยห้วยน้ำมีสีเหมือนแมลง-
ค่อมทอง ย่อมยังเราให้นารีนรมย์ ภูเขาอันสูงตระหง่าน
แทบจดเมฆเขียวช่อม เปรียบปานดังปราสาท กีก้อง
ด้วยเสียงข้างร้อง นารีนรมย์ยิ่งนัก ย่อมยังเราให้ยินดี
ภูเขาที่ฝนตกครดแล้ว มีพืชนารีนรมย์ เป็นที่อาศัยของ
เหล่าฤาษี เช้งแซ่ด้วยเสียงนกยูง ย่อมยังเราให้นารีนรมย์

สถานที่เหล่านั้น เหมาะสำหรับเราผู้ยินดีในการเพ่งฌาน
มีใจเด็ดเดี่ยว มีสติ เหมาะสำหรับเราผู้ใคร่ประโยชน์
รักษาตนดีแล้ว ผู้เห็นภัยในวิภวสงสาร เหมาะสำหรับเรา
ผู้ปรารถนาความผาสุก มีใจเด็ดเดี่ยว เหมาะสำหรับเรา
ผู้ปรารถนาประกอบความเพียร มีใจแน่วแน่ ศึกษาอยู่
ภูเขาที่มีสีดั่งดอกผักตบ ปกคลุมด้วยหมู่เมฆบนท้องฟ้า
เคลื่อนกล่นด้วยหมู่เมฆต่าง ๆ ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ ภูเขา
อันไม่เคลื่อนกล่นด้วยผู้คน มีแต่หมู่เนื้ออาศัย ดารดาษ
ด้วยหมู่เมฆต่าง ๆ ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ ภูเขาที่มีน้ำใส
สะอาด มีแผ่นหินเป็นแท่งทึบ เคลื่อนกล่นด้วยค่างและ
มฤคชาติ ดารดาษไปด้วยสาหร่าย ย่อมยังเราให้รื่นรมย์
เราผู้มีจิตตั้งมั่น พิจารณาเห็นธรรมโดยชอบ ย่อมไม่มีความ
ยินดีด้วยดนตรีเครื่อง ๕ เช่นนั้น ภิกษุไม่พึงทำ
การทำงานให้มากนัก พึงเว้นคนผู้มีใจกัลยาณมิตรเสีย ไม่
ควรชวนชวายเป็นลาภผล ท่านผู้ปฏิบัติเช่นนั้น ย่อมจะ
ต้องชวนชวายและติดในรสอาหาร ย่อมละทิ้งประโยชน์
อันจะนำความสุขมาให้ ภิกษุไม่พึงทำงานให้มากนัก
พึงเว้นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เสีย เมื่อภิกษุชวนชวายใน
การทำงานมาก ก็จะต้องเยียวร่างกายลำบาก ผู้มีร่างกาย
ลำบากนั้น ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จ ภิกษุไม่รู้สึกลด
ด้วยเหตุสักว่าการท่องบ่นพระพุทธรวจนะ ย่อมเที่ยวชูด

สำคัญตนประเสริฐกว่าผู้อื่น ผู้ใดไม่ประเสริฐ เป็นพาล
แต่สำคัญตนว่าประเสริฐกว่าเขา เสมอเขา นักปราชญ์
ทั้งหลายย่อมไม่สรรเสริญผู้นั้น ซึ่งเป็นผู้มีใจกระด้างเลย
ผู้ใดไม่หวั่นไหวเพราะมานะ ๓ อย่าง ที่ถือว่าตัวเราเป็น
ผู้ประเสริฐกว่าเขา ๑ เสมอเขา ๑ เลวกว่าเขา ๑
นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นแหละว่า เป็นผู้มี
ปัญญา มีวาจาจริง ตั้งมั่นดีแล้วในศีลทั้งหลาย และว่า
ประกอบด้วยความสงบใจ ภิกษุใดไม่มีความเคารพใน
เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้เหินห่าง
จากพระสังฆกรรม เหมือนฟ้ากับดินฉะนั้น ภิกษุเหล่าใด
เข้าไปตั้งหิริและโอตตปะไว้ชอบทุกเมื่อ มีพรหมจรรย์
อันงอกงาม ภิกษุเหล่านั้นมีภพใหม่สิ้นแล้ว ภิกษุผู้ยังมี
ใจฟุ้งซ่าน กลับกลอก ถึงจะนุ่งห่มผ้าบังสุกุล ภิกษุนั้นย่อม
ไม่งดงามด้วยผ้าบังสุกุลนั้น เหมือนกับวานรคลุมด้วย
หนังราชสีห์ฉะนั้น ส่วนภิกษุผู้มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กลับ
กลอก มีปัญญาเครื่องรักษาตน ดำรงอินทรีย์ ย่อม
งดงามเพราะผ้าบังสุกุล ดังราชสีห์ในถ้ำฉะนั้น เทพเจ้า
ผู้มีฤทธิ์ มีเกียรติยศเป็นอันมากประมาณหมื่น และ
พรหมทั้งปวง ได้พากันมายืนประนมอัญชลี นอบน้อม
ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ผู้มีปัญญามาก ผู้มีมาน
ใหญ่ มีใจตั้งมั่น เปล่งวาจาว่า ข้าแต่ท่านบุรุษอาชาไนย
ขอนอบน้อมแต่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นอุดมบุรุษ ขอนอบ

ขอนอบน้อมแด่ท่าน ท่านยอมเข้ามานอยู่เพราะอาศัยอา-
รรมณ์ใด ข้าพเจ้าทั้งหลายย่อมรู้ไม่ถึงอารมณ์เหล่านั้นของ
ท่าน นำอัสจรรยัจริงหนอ วิสัยของท่านผู้รู้ทั้งหลายลึกซึ้ง
ยิ่งนัก ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้นับว่าเป็น
ผู้เทียบแหลมดูจนายขมังธนู ก็ยังรู้ไม่ถึง ความยืมแยม
ได้ปรากฏมีแก่ท่านพระกบป็นเถระ เพราะได้เห็นท่าน
พระสารีบุตรผู้ควรแก่สักการบูชา อันหมู่ทวยเทพบูชา
อยู่เช่นนั้นในเวลา นั้น ตลอดทั่วพุทธอาณาเขต ยกเว้น
แต่สมเด็จพระมหาโมนังค์เดียวเท่านั้น เราเป็นผู้ประ-
เสริฐสุดในทางตรงคุณ ไม่มีใครเทียมเท่าเลย เราเป็น
ผู้คุ้นเคยกับพระบรมศาสดา เราทำคำสอนของพระ-
พุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลงภาระอันหนักลงแล้ว ถอนตัณหา
เครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว พระสมณโคดมผู้ทรงพระคุณ
หาปริมาณมิได้ มีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะ ทรงสลัด
ภพทั้ง ๓ ออกได้แล้ว ย่อมไม่ทรงติดอยู่ด้วยจิวร บิณฑ-
บาทและเสนาสนะ เปรียบเหมือนบัวไม่ติดอยู่ด้วยน้ำ
ฉะนั้น พระองค์ทรงเป็นจอมนักปราชญ์ มีสติปัญญาเป็น
พระคอ มีศรัทธาเป็นพระหัตถ์ มีปัญญาเป็นพระเตียร
ทรงพระปริชามก ทรงดับเสียแล้วซึ่งกิเลสแกลองทุกข์
ตลอดกาลทุกเมื่อ.

จบมหากัสสปเถรคาถา

ในจัตตาลีสนิบาตนี้ มีพระมหากัสสปเถระองค์เดียวเท่านั้น

ได้ภยิตคาถาไว้ ๔๐ คาถา.

จัตตาลีสนิบาตจบบริบูรณ์

อรรถกถาจัตตาลีสนิบาต

อรรถกถากัสสปเถรคาถาที่ ๑

ในจัตตาลีสนิบาต คาถาของท่านพระมหากัสสปเถระ มีคำเริ่มต้นว่า น กณน ปุรกุขโต จเร ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระเถระนี้ได้เป็นกุกุมพิมิสมบัตติ ๘๐ โกฏิ นามว่า เวเทหะ ในหังสวดีนคร. ท่านเป็นอุบาสกพุทธมามกะ ธรรมมามกะ สังฆมามกะ อยู่. ในวันอุโบสถวันหนึ่ง เขาบริโภคนอาหารดีแต่เช้าตรู่ อริชฐานองค์แห่งอุโบสถ ถือเอาของหอมและดอกไม้เป็นต้นไปยังวิหาร บูชาพระศาสดา ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ก็ในขณะนั้น พระศาสดาทรงตั้งพระสาวกที่ ๑ นามว่า มหานิสกเถระ ในเอตทัคคะว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้สาวกของเรา ผู้ถือชุดงค์นี้ นิสกะเป็นเลิศ. อุบาสกได้ฟังดังนั้น จึงเลื่อมใส ในเวลาจบธรรมกถาเมื่อมหาชนลุกไป จึงถวายบังคมพระศาสดา เชื่อเชิญว่า พรุ่งนี้ขอพระองค์จงทรงรับภิกษาของข้าพระองค์เถิด. พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนอุบาสก ภิกษุสงฆ์มีมากแล. เขาทูลถามว่า มีเท่าไร พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่ามี ๖,๘๐๐,๐๐๐ รูป. เขาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงรับ

ภิกษาของข้าพระองค์ อย่าเหลือไว้ในวิหารแม่สามเนรรูปเดียว. พระศาสดาทรงรับแล้ว. อุบาสกทราบว่าพระศาสดาทรงรับแล้ว จึงไปยังเรือนจัดแจงมหาทาน วันรุ่งขึ้นจึงกราบทูลกาลแก่พระศาสดา. พระศาสดาทรงถือบาตรและจีวร แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จไปยังเรือนอุบาสก ประทับนั่งบนอาสนะ ที่เขาคดแต่งไว้ ในเวลาจบอนุโมทนา ทรงรับข้าวยาถูกเป็นต้น ได้ทรงกระทำการแจกภัต. แม้อุบาสกก็ได้นั่งอยู่ในสำนักพระศาสดา.

ในระหว่างนั้น พระมหานิสกเถระกำลังเที่ยวบิณฑบาต ดำเนินไปตามถนนนั้นนั่นแล. อุบาสกเห็นเข้า ลุกไปไหว้พระเถระ กล่าวว่า จงให้บาตรเถิดขอรับ. พระเถระได้ให้แล้ว. อุบาสกกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงเข้าไปในที่นี้แหละ แม้พระศาสดาก็ประทับนั่งในเรือน. พระเถระกล่าวว่า จักไม่สมควร อุบาสก. เขารับบาตรของพระเถระแล้ว บรรจُبิณฑบาตให้เต็มแล้วได้ถวาย. ลำดับนั้น เขาตามส่งพระเถระ กลับแล้วนั่งในสำนักพระศาสดา กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระมหานิสกเถระ แม้เมื่อข้าพระองค์กล่าวว่า แม้พระศาสดาก็ประทับนั่งในเรือน ก็ไม่ปรารถนาจะเข้าไป ท่านมีคุณยิ่งกว่าคุณของพระองค์หรือ. จริงอยู่ ความตระหนี่ของคุณย่อมไม่มีแก่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงตรัสอย่างนี้ว่า อุบาสก พวกเรารอภิกษาอยู่ จึงนั่งอยู่ในเรือน. ก็ภิกษุนี้ไม่นั่งเฟงเล็งภิกษาอยู่อย่างนี้ พวกเราอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน เธออยู่ในป่าเท่านั้น พวกเราอยู่ที่มุงบัง เธออยู่แต่ในกลางแจ้งเท่านั้น, พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า ข้อนี้และ

ข้อนี้เป็นคุณของเธอตั้งนี้แล้ว จึงเป็นเสมือนยังมีมหาสมุทรให้เต็ม ทรง
แสดงคุณของเธอ.

แม้ตามปกติ อุบาสกเป็นผู้เลื่อมใสด้วยดียิ่งนัก เหมือนประทีป
กำลังโพลงซึ่งลาดด้วยน้ำมัน คิดว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยสมบัติอย่าง
อื่น ในอนาคตเราจะตั้งความปรารถนา เพื่อความเป็นเลิศกว่าผู้ถือธุดงค์
ในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง. เธอนิมนต์พระศาสดาแม่ือก ถวาย
มหาทานตลอด ๗ วัน โดยทำนองนั้นนั่นแล ในวันที่ถวายไตรจีวร
แต่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน นั่งแทบพระบาทมูลของพระ-
ศาสดา จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ถวาย
ทานตลอด ๗ วัน ข้าพระองค์ได้เข้าไปตั้งกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม
มีเมตตาเป็นอารมณ์ ด้วยบุญกรรมนี้ ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาเทวสมบัติ
สักกสมบัติ มารสมบัติ และพรหมสมบัติอย่างอื่น. ก็กรรมของข้าพระองค์นี้
จึงเป็นบุญญาธิการ เพื่อความเป็นผู้เลิศแห่งภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งธุดงค์ ๑๓
เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุดำแหน่ง ที่พระมหานิสกเถระ ปรารถนาไว้
ในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต. พระศาสดาทรงตรวจ
ดูว่า อุบาสกนี้ปรารถนาตำแหน่งใหญ่ เธอจักสำเร็จหรือไม่หนอ
ทรงเห็นว่าจะสำเร็จ จึงตรัสพยากรณ์ว่า เธอปรารถนาตำแหน่งน่าชอบใจ
ในอนาคตในที่สุดแห่ง ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า โคดม
จักเสด็จอุบัติ เธอจักเป็นสาวกที่ ๓ ของพระองค์ มีนามว่าพระมหา-
กัสสปเถระ. อุบาสกได้ฟังดังนั้นแล้วคิดว่า ขึ้นชื่อว่าถ้อยคำเป็นสองย่อมน
ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงได้สำคัญสมบัตินั้น เหมือนจะพึงได้ใน

วันรุ่งขึ้น. เธอถวายทานจนตลอดอายุ สมทานรักษาศีล กระทำกัลยาณกรรมมีประการต่าง ๆ ทำกาละแล้วบังเกิดในสวรรค์.

จำเดิมแต่นั้นมา เธอเสวยสมบัติในเทวโลกและมนุษย์โลก ในกัปที่ ๕๑ แต่กัทรกัปนี้ เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสีเสด็จเข้าไปอาศัยพันธุมวดีนคร ประทับอยู่ในมฤคทายวันอันเกษม จุติจากเทวโลกแล้ว บังเกิดในตระกูลพราหมณ์เก่าแก่แห่งหนึ่ง. ก็ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ทรงแสดงธรรมทุก ๆ ๗ ปี ได้มีความเอิกเกริกอย่างใหญ่. เทวดาในชมพูทวีปทั้งสิ้นนอกจาก พระศาสดาจักแสดงธรรม. พราหมณ์ได้ฟังข่าวนั้นแล้ว ก็ท่านได้มีฝ้านุ่งอยู่ผืนเดียวเท่านั้น นางพราหมณ์ก็เหมือนกัน. แต่ท่านทั้งสองมีผ้าห่มผืนเดียวเท่านั้น เขาปรากฏในพระนครทั้งสิ้นว่า เอกสาฎกพราหมณ์. เมื่อมีการประชุมด้วยกิจอย่างใดอย่างหนึ่งของพวกพราหมณ์ พราหมณ์นั้นจึงพักนางพราหมณ์ไว้ในเรือน ส่วนตนเองห่มฝ้านั้นไป, เมื่อมีการประชุมของพวกพราหมณ์ ตนเองก็อยู่ในเรือน นางพราหมณ์ก็ห่มฝ้านั้นไป. ก็วันนั้นพราหมณ์กล่าวกะนางพราหมณ์ว่า แน่ะนางผู้เจริญ เธอจักฟังธรรมในกลางคืนหรือในกลางวัน. นางพราหมณ์กล่าวว่า พวกเราเชื่อว่าเกิดเป็นผู้หญิง ไม่ปรารถนาจะฟังในกลางคืน จักฟังในกลางวัน จึงได้พักพราหมณ์ไว้ในเรือน แล้วห่มผ้าพร้อมด้วยอุบาสิกาไปในกลางวัน ถวายบังคมพระศาสดาแล้วนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ฟังธรรมแล้วได้กลับมาพร้อมด้วยอุบาสิกาทั้งหลายนั้นแล. ลำดับนั้น พราหมณ์จึงพักนางพราหมณ์ไว้ในเรือน ห่มฝ้านั้นไปวิหาร.

สมัยนั้น พระศาสดาประทับนั่งบนธรรมาสน์ ที่เขาประดับแล้วในท่ามกลางบริษัท จับพัดวิชนีแสดงธรรมกถา ประหนึ่งเทวดาผู้วิเศษ หยั่งลงสู่แม่น้ำในอากาศ หรือเหมือนทำเขาสิเนรุให้เป็นข้าวตุก้อนแล้ว กดสงสู่สาครฉะนั้น. เมื่อพราหมณ์นั่งอยู่ที่ท้ายบริษัทฟังธรรมอยู่ ในปฐมยามนั่นเอง ปิติมีวาระ ๕ เกิดขึ้น ทำสรีระทั้งสิ้นให้เต็ม. เขาม้วนผ้าที่ตนห่มแล้วคิดว่า จักถวายแด่พระทศพล. ถ้าดับนั้น ความตระหนี่อันแสดงโทษตั้ง ๑,๐๐๐ เกิดขึ้นแก่เขาแล้ว, เขาคิดว่า นางพราหมณีและเราก็มีผ้าผืนเดียวเท่านั้น, ผ้าห่มอะไรอื่นไม่มี ก็ธรรมดาว่าเราจะไม่ห่มแล้ว ไม่สามารถออกไปข้างนอกได้ ได้เป็นผู้ใคร่จะไม่ให้โดยประการทั้งปวง ครั้นปฐมยามทั้งมัชฌิมยามผ่านไป ปิตีก็เกิดขึ้นแก่เขาเช่นนั้นเหมือนกัน. ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว ไม่ปรารถนาจะให้เหมือนกัน ครั้นมัชฌิมยามทั้งปัจฉิมยามผ่านไป เขาก็เกิดปิติขึ้นเช่นนั้นเหมือนกัน. ในกาลนั้นเขาคิดว่า เหตุอย่างใดอย่างหนึ่งยกไว้ก่อน เราจักรู้ในภายหลัง ดังนี้แล้วจึงม้วนผ้าวางไว้แทบบาทมูลของพระศาสดา. ถ้าดับนั้น เขาจึงสู่มือซ้ายปรบด้วยมือขวาขึ้น ๓ ครั้ง บันลือขึ้นทั้งสามครั้งว่า เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว.

ก็สมัยนั้น พระเจ้าพันธุมราชประทับนั่งฟังธรรมอยู่ภายในม่านหลังธรรมาสน์ ก็ธรรมดาว่า เสียงว่า เราชนะแล้ว ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของพระราชา. ท้าวเธอทรงส่งบุรุษไปให้รู้ว่า เธอจงไป จงถามบุรุษนั้น เขากล่าวกระไร ? เขาอันบุรุษนั้นไปถามแล้ว จึงตอบว่า พวกคนที่เหลือนี้ขึ้นสู่ยานข้างเป็นต้น ถือเอาดาบและโล่หนังเป็นต้นชนะเสนาอื่น ข้อนั้นไม่น่าอัศจรรย์. แต่เราย่ำยิจิตคือความตระหนี่แล้ว ถวายผ้าห่มแด่พระทศพล

เหมือนคนเอาค้อนทุบศิระโคโคง ผู้มาข้างหลังแล้วให้มันหนีไป ข้อที่
เราชนะความตระหนี่นั้นอัศจรรย์. บุรุษนั้นกลับมากกราบทูลเรื่องนั้นแด่
พระราชชา. พระราชาตรัสว่า พนาย พวกเราไม่รู้กรรมอันสมควรแต่พระ-
ทศพล พราหมณ์รู้แล้วดังนี้ ได้ส่งคู่ผ้าไปให้แล้ว. พราหมณ์เห็นดังนั้น
จึงคิดว่า พระราชานี้ไม่ได้ให้อะไร ๆ ก่อนแก่เราผู้นั่งนั่ง ต่อเมื่อเรากล่าว
คุณของพระศาสดา จึงได้ให้ ก็จะประโยชน์อะไรแก่เรา ด้วยวัตถุที่เกิดขึ้น
เพราะอาศัยคุณของพระศาสดา ดังนี้แล้วได้ถวายคู่ผ้าแก่นั้นแด่พระทศพล
เท่านั้น. ฝ่ายพระราชาตรัสถามว่า พราหมณ์ทำอะไร ? ครั้นทรงสดับว่า
พราหมณ์นั้นถวายคู่ผ้าแก่นั้นแด่พระตถาคตนั้นแล. จึงประทานคู่ผ้า ๒ คู่
แม้อื่นไปให้แล้ว พราหมณ์นั้นได้ถวายคู่ผ้าแม่เหล่านั้น. พระราชาจึงได้
ประทานคู่ผ้าแม่อื่น ๔ คู่ ถึง ๑๒ คู่. ลำดับนั้นพราหมณ์คิดว่า นี่เป็น
เหมือนรับเพิ่มขึ้น จึงรับคู่ผ้าไว้ ๒ คู่ คือเพื่อประโยชน์แก่ตนคู่หนึ่ง
แก่นางพราหมณีคู่หนึ่ง แล้วได้ถวายคู่ผ้าทั้ง ๑๒ คู่แด่พระตถาคตนั้นแหละ.
ก็จำเดิมแต่นั้นเธอได้เป็นผู้คุ้นเคยต่อพระศาสดา.

ครั้นวันหนึ่ง พระราชาเห็นเขาฟังธรรมอยู่ในสำนักพระศาสดาใน
ฤดูหนาว จึงประทานผ้ากัมพลแดงที่พระองค์ทรงห่มมีราคา ๑๐๐,๐๐๐
แล้วตรัสว่า ตั้งแต่นี้ไป เธอจงห่มผ้านี้ฟังธรรม. เขาคิดว่า เราจะประโยชน์
อะไรด้วยผ้ากัมพลนี้ ที่จะนำเข้าไปในกายอันเปื่อยเน่านี้ จึงได้ไปกระทำ
เป็นแพदानในเบื้องบนเตียงของพระตถาคตภายในพระคันธกุฎี. ภายหลัง
วันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปยังพระวิหารแต่เช้าตรู่ ประทับนั่งในสำนักพระ-
ศาสดาภายในพระคันธกุฎี. ก็สมัยนั้น พระพุทธศรีศมีมีวรรณะ ๖ กระทบ
ผ้ากัมพล, ผ้ากัมพลรุ่งโรจน์อย่างยิ่ง. พระราชาทรงแหงนดู ทรงจำได้

จึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี่เป็นผ้ากัมพลของข้าพระองค์. ข้าพระองค์ได้ให้เอกสาฎกพราหมณ์. พระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร มหาบพิตร บุษยาพราหมณ์ เป็นอันพราหมณ์บุษยาเราแล้ว. พระราชาทรงเลื่อมใสพราหมณ์รู้ถึงสิ่งที่ควร เราไม่รู้ จึงทรงการทำสิ่งซึ่งเป็นอุปการะแก่พวกมนุษย์ทั้งหมดให้เป็นอย่างละ ๘ แล้วได้ให้ทานชื่อหมวด ๘ ของสิ่งทั้งปวง แล้วทรงตั้งไว้ในตำแหน่งปุโรหิต. ฝ่ายปุโรหิตนั้นคิดว่า ชื่อว่าสิ่งอย่างละ ๘ ๆ รวม ๖๔ อย่าง ได้ผูกสลากภัต ๖๔ ที่เป็นประจำ แล้วถวายทานรักษาศีลตลอดชีวิต จุดจากอัฐภาพนั้นแล้วบังเกิดในสวรรค์.

เขาจุดจากอัฐภาพนั้นอีก ในกัปนี้จึงบังเกิดในเรือนแห่งกุกุมพี ในกรุงพาราณสี ในระหว่างแห่งพระพุทธเจ้าทั้งสอง คือพระพุทธเจ้าพระนามว่า โจนาคมนะ และพระกัสสปทศพล.

เขาเจริญวัยแล้ว อยู่ครองเรือน วันหนึ่งเที่ยวไปสู่ชังฆวิหารในป่า. ก็สมัยนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า กระทำจิวรกรรมที่ฝั่งแม่น้ำ เริ่มจะรวบรวมฝ้านุवादที่ไม่เพียงพอวางไว้. เขาเห็นเข้าจึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะเหตุไรท่านจึงรวบรวมวางไว้. พระปัจเจกพุทธเจ้าตอบว่า ฝ้านุवादไม่เพียงพอ. เขากล่าวว่า ท่านจงกระทำด้วยฝ้านี้เถิดขอรับ แล้วได้ถวายฝ้าอุตรสาฎกแล้ว ตั้งความปรารถนาว่า ขอความเลื่อมเพราะสิ่งอะไร ๆ จงอย่ามีแก่เราในที่เราก็คงแล้ว ๆ.

เมื่อภรรยากับน้องสาวของเรากะทำความทะเลาะแม่ในเรือน พระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าไปบิณฑบาต ลำดับนั้น น้องสาวของเขาถวายบิณฑบาตแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายเอาภรรยาของเขา จึงตั้งความปรารถนาว่า เราพึงเว้นคนพาลเห็นปานนี้จากที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ นางยืนอยู่ที่ลาน

เรือนได้ยินเข้าจึงคิดว่า ขอพระปัจเจกพุทธเจ้าจงอยู่บริโภกภัตที่หญิงนี้ ให้ จึงเทบิณฑบาตทิ้ง แล้วได้ให้เต็มด้วยเปลือกตม. ฝ่ายน้องสาวกล่าวว่า คุณก่อนคนพาล เจ้าจงคำ จงประหารเราก่อนเถิด การที่เจ้าเทกัฏจากบาตรของท่านผู้เห็นปานนี้ ผู้บำเพ็ญบารมีมาสิ้น ๒ อสงไขย แล้วให้เปลือกตมไม่ควรเลย. ลำดับนั้น การพิจารณาได้เกิดขึ้นแก่ภรรยาของเขา นางกล่าวว่า จงหยุดเถิดเจ้าข้า ดังนี้แล้วเทเปลือกตม ล้างบาตรขัดสีด้วยจุ่มหอม บรรจุให้เต็มด้วยภัตอันประณีต และด้วยอาหารมีรสอร่อย ๔ อย่าง แล้ววางสิ่งที รุ่งเรื่องด้วยเนยใส มีสีดั่งกลีบปทุมที่เขาราดไว้ในเบื่องบน ไว้ในมือของ พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว ตั้งความปรารถนาว่า บิณฑบาตนี้มีแสงสว่าง ฉนั้นใด สรีระของเราจะมีแสงสว่างฉนั้นนั้น. พระปัจเจกพุทธเจ้าอนุโมทนา แล้ว จึงเหาะไปแล้ว.

ฝ่ายเมียและพี่ทั้งสอง บำเพ็ญกุศลจนตลอดชีวิต บังเกิดในสวรรค์ จุติจากอัทธานันอีกเป็นอุบาสก ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ บังเกิดเป็นบุตรแห่งเศรษฐี มีสมบัติ ๘๐ โกฎิ ในกรุง พาราณสี ฝ่ายภรรยาบังเกิดเป็นธิดาของเศรษฐีนั้นนั้นแล. เมื่อเขาเจริญวัยแล้ว ญาติทั้งหลายได้นำธิดาเศรษฐีนั้นนั้นแลมาให้ พอเมื่อนางเข้าไปสู่ ตระกูลสามี ด้วยอานุภาพของบาปกรรม ที่มีผลไม่น่าปรารถนาในกาลก่อน สรีระทั้งสิ้นได้เกิดมีกลิ่นเหม็น เหมือนเวจกุกุฎิที่เขาเปิดไว้ที่ธรณีประตู เศรษฐีกุมารถามว่า นี่กลิ่นของอะไร? ทราบว่าเป็นกลิ่นของเศรษฐีธิดา แล้วส่งไปเรือนแห่งตระกูล โดยทำนองที่เขานำมาว่า จงนำออกไป จง นำออกไป. นางนั้นอันสามีนั้นนั้นแหละขับไล่แล้วให้นำกลับมา ๗ ครั้ง.

ก็สมัยนั้น พระกัศสปทศพลปรินิพพานแล้ว คนทั้งหลายได้พากันสร้างเจดีย์สูงหนึ่งโยชน์ถวายพระองค์ ด้วยอิฐแล้วด้วยทองสี่แดง มีราคา ๑๐๐,๐๐๐ บุให้แห่งทีป. เมื่อเขาสร้างเจดีย์นั้น เศรษฐีชื่อนั้นคิดว่า เราถูกนำกลับมาถึง ๗ ครั้ง จะประโยชน์อะไรด้วยความเป็นอยู่ของเรา ดังนี้แล้ว จึงให้ทำลายเครื่องอาภรณ์ของตน ให้ก่ออิฐแล้วด้วยทอง อันเป็นป่อเกิดแห่งรัตนะ กว้างหนึ่งคืบ สูงสี่นิ้ว. ถ้าคืบนั้น จึงถือเอาก้อนหรรดลและมโนศิลา แล้วถือเอาดอกอุบล ๘ กำไปยังที่กระทำเจดีย์.

ก็ในขณะที่นั้น แนวอิฐที่วงล้อมเจดีย์ขาดไป ๑ ก้อน ชิดาเศรษฐีจึงกล่าวกะนายช่างว่า ท่านจงวางแผ่นอิฐนี้ไว้ในที่ว่างนี้. นายช่างกล่าวว่า คุณก่อนแม่นางผู้เจริญ ท่านมาทันเวลา จงวางเองเถิด. นางขึ้นไปแล้วประกอบก้อนหรรดลและมโนศิลาด้วยน้ำมัน วางก้อนอิฐให้ติดกับเครื่องเชื่อมนั้น กระทำการบูชาด้วยดอกอุบล ๘ กำมือไว้ข้างบน ไหว้แล้วตั้งความปรารถนาว่า ขอกลิ่นจันทน์จงพุ่งออกจากกายของเรา ขอกลิ่นอุบลจงพุ่งออกจากปาก ในที่ที่เกิดแล้ว ๆ ดังนี้แล้วไหว้เจดีย์กระทำประทักษิณได้ไปแล้ว.

ครั้นในขณะที่นั้นนั่นเอง เศรษฐีบุตรได้นำนางไปสู่เรือนคราก่อนความระลึกถึงเพราะปรารถนางเกิดขึ้นแล้วแก่เศรษฐีนั้น. แม้ในพระนครเขาก็ป่าวร้องเล่นนักษัตร์. เขากล่าวกะอุปัฏฐากว่า ในกาลนั้นเขานำธิดาเศรษฐีมาในที่นี้ นางไปไหน? นางตอบว่า เธออยู่ในเรือนของตระกูล. เขากล่าวว่า ท่านจงนำนางมาเถิด, เราจักเล่นนักษัตร์. อุปัฏฐากเหล่านั้นไปยืนไหว่นาง ถูกนางถามว่า พ่อทั้งหลายพวกท่านมาทำไม จึงแจ้งเรื่องนั้น. นางกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย ฉันบูชาพระเจดีย์ด้วยเครื่องอาภรณ์; ฉัน

ไม่มีเครื่องอาภรณ์. อุปัฏฐากเหล่านั้นไปบอกบุตรเศรษฐี. บุตรเศรษฐี
กล่าวว่า พวกท่านจงนำนางมา นางจักได้เครื่องประดับ อุปัฏฐากเหล่านั้น
นำมาแล้ว กลิ่นจันทน์และกลิ่นดอกอุบลเขียว ฟุ้งไปทั่วเรือนพร้อมด้วย
การเข้าไปสู่เรือนของนาง. เศรษฐีบุตรถามนางว่า ครั้งก่อนกลิ่นเหม็นฟุ้ง
ออกจากร่างกายของเจ้า แต่บัดนี้ กลิ่นจันทน์ฟุ้งออกจากร่างกาย และกลิ่น
อุบลฟุ้งออกจากปากของเจ้า นี่เป็นเพราะเหตุอะไร ? นางบอกกรรมที่ตน
ทำตั้งแต่ต้น. บุตรเศรษฐีเลื่อมใสว่า พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องนำสัตว์
ออกจากทุกข์ได้จริงหนอ, จึงล้อมสุวรรณเจดีย์ประมาณโยชน์หนึ่ง ด้วย
ผ้าคลุมอันทำด้วยผ้ากัมพล แล้วประดับด้วยดอกปทุมทอง ประมาณเท่า
ล้อมรถในที่นั่ง ๆ ดอกปทุมทองเหล่านั้น ได้ห้อยลงประมาณ ๑๒ สอก.

เขาคำรงอยู่ในที่นั้นจนตลอดอายุ แล้วบังเกิดในสวรรค์ จูติจาก
อตภาพนั้นแล้วบังเกิดในตระกูลอำมาตย์ตระกูลหนึ่ง ในที่ประมาณโยชน์
หนึ่ง แต่กรุงสาวัตถี. แม้ธิดาเศรษฐีจูติจากเทวโลกแล้ว บังเกิดเป็นธิดา
คนโตในราชตระกูล. เมื่อคนทั้งสองนั้นเจริญแล้ว ในบ้านที่อยู่ของกุมาร
เขาป่าวร้องการเล่นนักยัตร์. เขากล่าวกะมารดาว่า ลูกอ่อนแม่ ขอแม่จง
ให้ผ้าสาฎกแก่ฉัน ฉันจักเล่นนักยัตร์. นางนำผ้าที่ชำระแล้วได้ให้ไป.
เขากล่าวว่า แม่ นี่เป็นผ้าเนื้อหยาบ. นางได้นำผ้าอื่นให้ไป แม่ผ้านั้น
เขาก็ห้าม. ลำดับนั้น มารดาจึงกล่าวกะเขาว่า ลูกอ่อนพ่อ เราเกิดในเรือน
เช่นใด บุญเพื่อได้ผ้าเนื้อละเอียดจากที่นี่ ย่อมไม่มีแก่พวกเรา. เขากล่าวว่า
ถ้าเช่นนั้น ฉันจะไปสู่ที่ ๆ จะได้ผ้าจ๊ะแม่. นางกล่าวว่า ลูก วันนี้แหละ
แม่ปรารถนาจะให้เจ้าได้รับราชสมบัติในกรุงพาราณสี. เขาไหว้มารดาแล้ว
กล่าวว่า ฉันจะไปละ แม่. นางกล่าวว่า ไปเกิดลูก. ได้ยินว่า มารดาได้มี

ความคิดอย่างนี้ว่า บุตรจักไปในที่ไหน บุตรจักนั่งอยู่ในที่นี้หรือที่ใน
เรือน. ก็เขาออกแล้วไปด้วยการกำหนดแห่งบุญ ไปยังกรุงพาราณสี นอน
คลุมโปงอยู่ที่แผ่นมงคลศิลาในอุทยาน และวันนั้นเป็นวันที่ ๗ ที่พระเจ้า
พาราณสีสวรรคต.

อำมาตย์ทั้งหลายจัดถวายพระเพลิงสรีระของพระราชาแล้ว นั่งอยู่ที่
พระลานหลวงปรึกษากันว่า พระราชามีแต่พระธิดาองค์หนึ่งเท่านั้น แต่
ไม่มีพระราชโอรส ราชสมบัติอันไม่มีพระราชาจักพินาศ ใครจักเป็น
พระราชา ดังนี้แล้ว จึงกล่าวกันว่า ท่านจงเป็นพระราชา ท่านจงเป็น
พระราชา.

ปุโรหิตกล่าวว่า การคัดเลือกโดยไม่กำหนด การเห็นแก่หน้ากันมาก
ไป ย่อมไม่สมควร เราจักปล่อยรถขาวเสียดายไป. อำมาตย์เหล่านั้นจึง
เทียมม้าสินธพ ๔ ม้า มีสีดังดอกโกมุท แล้ววางราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕
และเสวตฉัตรไว้บนรถนั่นเอง จึงปล่อยรถประโคมดุริยางค์ตามหลังไป
รถออกทางด้านทิศตะวันออกมุ่งหน้าไปอุทยาน. อำมาตย์บางพวกกล่าวว่า
รถมุ่งหน้าไปทางอุทยานด้านที่คู้้นเคย พวกเราจงให้กลับ. ปุโรหิตกล่าวว่า
ท่านอย่าให้กลับเลย. รถทำประทักษิณกุมารแล้วได้หยุดรอให้ขึ้นไป
ปุโรหิตเลิกชายผ้าแลดูพื้นเท้าพลาดกล่าวว่า ทวีปนี้จึงยกไว้ บรรดาทวีป
ใหญ่ทั้ง ๔ มี ๒,๐๐๐ ทวีปเป็นบริวาร ผู้นี้ควรครองราชสมบัติ แล้ว
กล่าวว่า ท่านจงประโคมดนตรีแม่อีก จงประโคมดนตรีแม่อีก ดังนี้แล้ว
จึงให้ประโคมดนตรีขึ้น ๓ ครั้ง.

ลำดับนั้น กุมารเปิดหน้าแลดู กล่าวว่า ท่านมาด้วยกรรมอะไร ?
พวกเขากล่าวว่า ข้าแต่สมมติเทพ ราชสมบัติถึงแก่ท่าน. กุมารถามว่า

พระราชายู่ที่ไหน ? อำมาตย์กล่าวว่า พระองค์สวรรคตแล้วนาย. กุมารถามว่า ล่วงไปกี่วันแล้ว. อำมาตย์กล่าวว่า วันนี้เป็นที่ ๗. กุมารถามว่า พระโอรสและพระธิดาไม่มีหรือ ? อำมาตย์ทูลว่า พระธิดามีพระเจ้าข้า แต่พระโอรสไม่มี. กุมารถามว่า เราจักรองราชสมบัติ. ในขณะนั้นนั่นเอง อำมาตย์เหล่านั้น จึงสร้างมณฑปอภิเษก ประดับราชธิดาด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง แล้วนำมายังพระอุทยาน การทำอภิเษกแก่กุมาร. ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลายได้น้อมนำผ้ามีราคา ๑๐๐,๐๐๐ เข้าไปให้แก่กุมารผู้ได้อภิเษก. กุมารกล่าวว่า นี้อะไรกันพ่อ. อำมาตย์ทูลว่า ผ้าสำหรับนุ่ง กุมารถามว่า พ่อทั้งหลาย หยาบไปมิใช่หรือ ? อำมาตย์ทูลว่า ไม่มีผ้าที่ละเอียดกว่านี้ ในบรรดาผ้าเครื่องใช้สอยของพวกมนุษย์ พระเจ้าข้า. กุมารกล่าวว่า พระราชาของท่านนุ่งผ้าเห็นปานนี้หรือ. อำมาตย์ทูลว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า. กุมารกล่าวว่า ชะรอยว่าพระราชาของพวกท่านคงจะไม่มีบุญ ท่านจงนำเหยือกน้ำทองคำมาให้เรา เราจักได้ผ้า. อำมาตย์นำเหยือกน้ำทองคำมาแล้ว. กุมารนั้นลุกขึ้นล้างมือ บ้วนปาก เขามีอวักน้ำประพรมในปฐัถิมทิศ, ขณะนั้นนั่นเอง ดันกัลปพฤกษ์ ๘ ต้น ผุดขึ้นทำลายแผ่นดินเป็นแห่งที่สิบ กุมารอวักน้ำประพรมทั้ง ๔ ทิศอย่างนี้อีก คือในทิศทักษิณ ทิศปัจฉิม ทิศอุดร ดันกัลปพฤกษ์ ๓๒ ต้นผุดขึ้น การทำให้เป็นกลุ่มละ ๘ ต้นในทุกทิศ. กุมารนั้นนุ่งผ้าทิพย์ผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่ง แล้วกล่าวว่า พวกท่านจงพากันตีกลอง ร้องประกาศอย่างนี้ว่า หญิงทั้งหลายผู้ปั่นด้ายอย่าปั่นด้าย ในแวนแคว้นของพระเจ้านันทะ และให้ยกฉัตรประดับตกแต่งอยู่บนคอช้างตัวประเสริฐ เข้าไปยังพระนคร ขึ้นสู่ปราสาทแล้วเสวยมหาสมบัติ.

เมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ วันหนึ่ง พระเทวีทรงเห็นมหาสมบัติของ พระราชา จึงแสดงอาการความเป็นผู้มีกรุณาว่า น้าอัครรรย พระองค์ มีตบะ. ก็เมื่อถูกถามว่า นี้อะไรกันเทวี จึงทูลว่า สมบัติของพระองค์ มีมาก พระเจ้าข้า. ในอดีตกาล พระองค์ทรงเชื่อต่อพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้กระทำกัลยาณกรรม บัดนี้ ไม่ทรงทำกุศลอันเป็นปัจจัยแก่นาคหรือ. พระราชาตรัสว่า จะให้แก่ใครบุคคลผู้มีศีลไม่มี. พระเทวีทูลว่า พระเจ้าข้า ชมพูทวีปไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ขอพระองค์จงให้จัดแจงทาน เท่านั้น เราจะได้พระอรหันต์ทั้งหลาย.

วันรุ่งขึ้น พระราชารับสั่งให้จัดแจงทาน ที่ประตูด้านทิศตะวันออก พระเทวีทรงอธิษฐานองค์อุโบสถแต่เช้าตรู่ หมอบลงบ่ายหน้าต่อทิศบูรพา ในปราสาทชั้นบนตรัสว่า ถ้าพระอรหันต์ทั้งหลายมีอยู่ในทิศนี้ไซ้ รุ่ง นี้แหละ ขอพระอรหันต์ทั้งหลายจงมารับภิกษาของพวกเราทั้งหลาย. พระอรหันต์ทั้งหลายไม่มีในทิศนั้น จึงได้ให้เครื่องสักการะแก่คนกำพร้า และยากทั้งหลาย. วันรุ่งขึ้นพระเทวีทรงจัดแจงทานที่ประตูด้านทักษิณ ได้กระทำเหมือนอย่างนั้น. วันรุ่งขึ้นได้กระทำที่ประตูด้านทิศปัจฉิม แต่ ในวันที่จัดแจงที่ประตูด้านทิศอุดร เมื่อพระเทวีเชื่อเชิญเหมือนอย่างนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้ามาปทุมะ ผู้เป็นหัวหน้าของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ บุตรของพระนางปทุมวดีผู้อยู่ที่หิมวันตประเทศ จึงเรียกพี่น้องชายทั้งหลาย มาว่า คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์ พระเจ้านั้นทะเชื่อเชิญพวกท่าน พวกท่านจง รับทานของพระองค์เถิด พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นรับคำแล้ว.

วันรุ่งขึ้น จึงล้างหน้าที่สระอโนดาต แล้วมาทางอากาศ ลงที่ประตู ด้านทิศอุดร. มนุษย์ทั้งหลายเห็นแล้วไปกราบทูลพระราชาว่า พระปัจเจก-

พุทธเจ้า ๕๐๐ มา พระเจ้าข้า. พระราชาพร้อมกับเทวีไปไหว้แล้วรับบาตร
ให้อารธนาพระปัจเจกพุทธเจ้าขึ้นสู่ปราสาท ถวายทานแด่พระปัจเจก-
พุทธเจ้าเหล่านั้นในที่นั้น ในที่สุดแห่งภักตกิจ พระราชาถวายแก่พระสังฆ-
เถระ พระเทวีหมอบลงแทบเท้าของพระสังฆนวกะ ภิกษุผู้ใหม่ในสงฆ์
แล้วกระทำปฏิญาณว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจักไม่ลำบากด้วยปัจจัย พวก
เร้าจักไม่เสื่อมจากบุญ จึงจัดแจงที่เป็นที่อยู่โดยอาการทั้งปวงในพระ-
อุทยาน คือบรรณศาลา ๕๐๐ ที่จงกรม ๕๐๐ แล้วให้อยู่ในที่นั้น.

เมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ ปัจฉันทชนบทของพระราชากำเริบ พระ-
ราชาโอวาทพระเทวีว่า เราจะไปปราบปัจฉันทชนบทให้สงบ เจ้าอย่า
ประมาทในพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย. เมื่อพระราชายังไม่เสด็จกลับมา
นั้นแล อายุสังขารของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายก็สิ้นไป. พระมหาปทุม-
ปัจเจกพุทธเจ้าเล่นฉานตลอดยาม ๓ แห่งราตรี จึงยื่นเหนียวแผ่นกระดาน
เป็นที่ยึดหน่วง แล้วปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในเวลาอรุณ
ขึ้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวงได้ยื่นยึดหน่วงแผ่นกระดานที่เหลือ ด้วย
อุบายนี้ปรินิพพานแล้ว. วันรุ่งขึ้น พระเทวีให้สร้างที่เป็นที่นั่งของพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เกลี่ยดอกไม้ถวายรูป นั่งคอยคูการมาของพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น เมื่อไม่เห็นมา จึงส่งบุรุษไปว่า ไปเกิดพ่อ จงรู้
พระผู้เป็นเจ้าคงจะมีความไม่ผาสุกอะไร ๆ บ้างกระมัง. บุรุษนั้นไปเปิด
ประตูบรรณศาลาแห่งพระปัจเจกพุทธมหาปทุมะ เมื่อไม่เห็นในที่นั้น จึง
ไปสู่ที่จงกรม เห็นท่านยื่นพิงแผ่นกระดานสำหรับยึดหน่วง ไหว้แล้ว
กล่าวว่ ถึงเวลาแล้วขอรับ. สรีระปริพพานจักกล่าวอะไร? เขาคิดว่า

ชะรอยว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าจะหลับ จึงไปเอามือลูบหลังเท้า ทราบว่าท่าน
ปรินิพพานแล้ว เพราะเท้าเย็นและแข็งกระด้าง จึงได้ไปยังสำนักของ
พระปัจเจกพุทธเจ้ารูปที่ ๒ ไปยังสำนักพระปัจเจกพุทธเจ้ารูปที่ ๓ ด้วย
อาการฉะนี้. ทราบว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดปรินิพพานแล้ว พระเทวี
ทรงกันแสงออกไปพร้อมกับชาวพระนคร ไปในที่นั้น ให้กระทำการเล่น
อย่างสนุกสนาน ให้กระทำฅาปนกิจสรีระของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
ให้ถือเอาพระธาตุสร้างพระเจดีย์ไว้.

พระราชารักรับทราบปัจฉินตชนบทให้สงบแล้ว จึงเสด็จมาตรัส
ถามพระเทวีผู้กระทำการต้อนรับว่า นางผู้เจริญ เจ้าไม่ประมาทต่อพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าหรือ? พระผู้เป็นเจ้าไม่มีโรคหรือ? พระเทวีทูลว่า
พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายปรินิพพานเสียแล้ว, พระราชาทรงพระดำริว่า มรณะ
ย่อมเกิดขึ้นแก่บัณฑิตแม้เห็นปานนี้ ความฝันของเราจักมีแต่ที่ไหน พระ-
องค์ไม่เสด็จไปพระนคร เสด็จไปยังพระอุทยานเท่านั้น รับสั่งให้เรียก
พระราชโอรสองค์โตมา แล้วมอบราชสมบัติแก่เธอ พระองค์เองบวชเป็น
สมณะ ฝ่ายพระเทวี ทรงดำริว่า เมื่อพระราชนิंबวชแล้ว เราจักทำอะไร
จึงบวชในอุทยานนั้นนั่นเอง แม้ทั้งสองพระองค์ยังฉะฉานให้เกิดขึ้น จุติ
จากอภัพพนั้นแล้วบังเกิดในพรหมโลก.

เมื่อท่านทั้งสองอยู่ในที่นั้นนั่นเอง พระศาสดาของเราทั้งหลายเสด็จ
อุบัติขึ้นในโลก ประกาศธรรมจักรอันบวร เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์
โดยลำดับ. เมื่อพระศาสดาเสด็จเข้าในกรุงราชคฤห์นั้น ปีผลิมาณพนี้
บังเกิดในท้องของพระอักรรมเหสีของกบิลพราหมณ์ ในมหาตตถพราหมณ-
คาม ในมคธรัฐ, นางภัตทกาปิตานีนี้ บังเกิดในท้องของอักรรมเหสี

ของโกสิยโคตรพราหมณ์ ในสาคลนคร ในมครรัฐ เมื่อท่านเหล่านั้น
เจริญโดยลำดับ เมื่อปีผลิมาณพมีอายุได้ ๒๐ ปี นางภัททามีอายุครบ ๑๖
ปี มารดาบิดาแลดูบุตรแล้วคาดคั้นอย่างหนักว่า ลูกอ่อนพ่อ เจ้าเจริญวัย
แล้ว ชื่อว่าวงศ์ตระกูลจะต้องดำรงไว้. มาณพกล่าวว่า ท่านอยากกล่าว
ถ้อยคำเห็นปานนี้ในคลองแห่งโศตประสาทของฉันทัน จันทันจับปรนนิบัติท่าน
ตลอดเวลาที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ โดยกาลล่วงไปแห่งท่าน จันทันจักออกบวช.
โดยล่วงไป ๒-๓ วัน ท่านทั้งสองก็กล่าวอีก แม้ท่านก็ปฏิเสธเหมือน
อย่างนั้นนั่นเอง. จำเดิมแต่นั้นมาท่านก็กล่าวอย่างนั้นไม่ขาดระยะเลย.

มาณพคิดว่า เราจักให้มารดาของเรายินยอม จึงให้แห่งทองสุกปลั่ง
๑,๐๐๐ แห่ง อันช่างทองทำให้อ่อนตามต้องการทั้งปวงแล้ว สร้างรูปหญิง
รูปหนึ่ง ในเวลาสิ้นสุดแห่งกรรม มีการเช็ดและบูชาเป็นต้นของแห่งทองนั้น
ก็ให้นุ่งผ้าแดง ให้ประดับด้วยดอกไม้สมบุรณ์ด้วยดี และเครื่องประดับ
ต่างๆ ให้เรียกมารดาว่าแม่ เมื่อฉันได้อารมณ์เห็นปานนี้ จัก
อยู่ครองเรือน เมื่อไม่ได้จักไม่อยู่. นางพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตคิดว่า บุตร
ของเรามีบุญ ได้เคยให้ทาน เคยทำอภินิหารไว้ เมื่อทำบุญ ไม่ได้เป็น
ผู้ๆ เดียวกระทำ โดยที่แท้เคยทำบุญร่วมกับเขาไว้ จึงเป็นผู้มีส่วนเปรียบ
ด้วยรูปทอง ดังนี้แล้ว จึงให้เรียกพราหมณ์ทั้ง ๘ คนมา ให้อิมหน้าด้วย
กามทั้งปวง ให้ยกรูปทองขึ้นสู่รถส่งไปเพื่อให้รู้ว่า พ่อทั้งหลาย พวกท่าน
จงไปในตระกูลที่เสมอกันโดยชาติโคตรและโภคะของเรา จงดูนางทาริกา
เห็นปานนี้ จงกระทำรูปทองนี้แหละให้เป็นเครื่องบรรณาการแล้วจงกลับ
มา.

พราหมณ์เหล่านั้น ออกไปด้วยคิดว่า นี่เป็นกรรมชื่อของพวกเรา
คิดว่าพวกเราจักไปในที่ไหน จึงคิดว่า ชื่อว่ามัททรัฐ เป็นบ่อเกิดแห่ง
หญิง เราไปมัททรัฐ ดังนี้แล้ว ได้ไปสาคลนคร ในมัททรัฐ. ได้วาง
รูปทองนั้นไว้ที่ท่าอาบน้ำในสาคลนครนั้น แล้วได้นั่งที่ควรข้างหนึ่ง ลำดับ
นั้น พี่เลี้ยงของนางภักทา ให้นางภักทาอาบน้ำแล้ว แล้วประดับ ให้นั่ง
ในห้องอันประกอบด้วยสิริ ตนเองก็ไปยังทำน้ำเพื่ออาบน้ำ ได้เห็นรูปทอง
นั้นในที่นั้น คิดว่า ธิดานี้ใคร ๆ ไม่ได้นำมา มาอยู่ในที่นี่ได้อย่างไร ?
จึงได้ตะคอกข้างหลังรู้ว่ารูปทอง จงกล่าวว่า เราให้เกิดความสำคัญขึ้นว่า
นี่ธิดาแม่เจ้าของเรา แต่ไม่เหมือนธิดาแม่เจ้าของเรา แม้ผู้รับเครื่อง
นุ่งห่ม. ลำดับนั้น มนุษย์เหล่านั้น จึงพากันห้อมล้อมรูปนั้นแล้วถามว่า
รูปเห็นปานนี้เป็นธิดาของท่านหรือ? พี่เลี้ยงกล่าวว่า นี้อะไรกัน ธิดา
แม่เจ้าของเรา ยังงามกว่ารูปทองเปรียบนี้ตั้ง ๑๐๐ เท่า ๑,๐๐๐ เท่า เมื่อ
นางนั่งอยู่ในห้องประมาณ ๑๒ ศอก กิจด้วยประทีปย่อมไม่มี แม่เจ้ายอม
กำจัดความมืด โดยแสงสว่างแห่งสรีระนั่นเอง. พวกเขาจึงกล่าวว่า ถ้า
เช่นนั้นจงมาเถิด แล้วพากันค่อมนั้น ยกรูปทองขึ้นบนรถยืนอยู่ที่ประตู
เรือนของพราหมณ์โกสิยโคตร จึงได้แจ้งการมาให้ทราบ.

พราหมณ์ปฎิสันถารแล้วถามว่า พวกท่านมาจากไหน? พวก
พราหมณ์กล่าวว่า มาแต่เรือนของกบิลพราหมณ์ ในมหาตตถคาม มคธรัฐ.
พราหมณ์ถามว่า มาเพราะเหตุอะไร? พวกพราหมณ์ตอบว่า เพราะเหตุ
ชื่อนี้ พราหมณ์กล่าวว่า เป็นกรรมดีละพ้อทั้งหลาย พราหมณ์ของพวกเรา
มีชาติโคตรและสมบัติเสมอกัน เราจักให้นางทาริกา ดังนี้แล้วรับเอาเครื่อง

บรรณาการไว้. พวกเขาได้ส่งสาสน์ไปให้แก่บิลพราหมณ์ว่า ได้นาง
ทาริกาแล้ว นางจงกระทำสิ่งที่ควรทำ คนทั้งหลายได้ทราบข่าวนั้นแล้ว
จึงแจ้งให้บิลพราหมณ์ทราบว่า ได้ยินว่า ได้นางทาริกาแล้ว. มาณพคิดว่า
เราคิดว่าจักไม่ได้ พวกเหล่านั้นกล่าวว่าได้แล้ว เราไม่มีความต้องการ จักส่ง
หนังสือไป ดังนี้แล้ว ได้อยู่ในที่ลับเขียนหนังสือส่งไปว่า ขอนางภัททา
จงได้ครองเรือน อันสมควรแก่ชาติโคตรและโภคะของตนเถิด เราจักออก
บวช อย่าได้มีความเดือดร้อนในภายหลังเลย. ฝ่ายนางภัททาได้สดับว่า
บิดาประสงค์จะให้เราแก่ชายโน้น จึงคิดว่า เราจักส่งหนังสือไปดังนี้แล้ว
ได้อยู่ในที่ลับเขียนหนังสือส่งไปว่า พระลูกเจ้า พระลูกเจ้า จงได้ครองเรือน
อันสมควรแก่ชาติโคตรและโภคะของตนเถิด ดิฉันจักบวช อย่าได้มีความ
เดือดร้อนในภายหลังเลย. หนังสือทั้งสองได้มาประจวบกันในระหว่างทาง
ถามว่าเป็นหนังสือของใคร ? เมื่อได้คำตอบว่า เป็นหนังสือที่ปิปผลิมาณพ
ส่งหนังสือถึงนางภัททา ก็เมื่อกล่าววว่า นางภัททาก็ส่งหนังสือถึงปิปผลิ
มาณพ. คนทั้งหลายได้อ่านหนังสือทั้งสองฉบับแล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย
จงดูกรรมของเด็กทั้งหลาย ดังนี้แล้ว ก็ฉีกทิ้งเสียในป่า จึงเขียนหนังสือ
อื่นซึ่งเหมือนกับหนังสือนั้น แล้วส่งไปข้างโน้นและข้างนี้. การสมาคม
แห่งคนทั้งสองผู้ไม่ปรารถนาอยู่นั้นแหละ เพราะหนังสือที่เหมือนกัน ที่
เกื้อกูลแก่ความยินดีทางโลกเท่านั้นของกุมารกับนางกุมาริกา ได้มีแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

ในวันนั้นนั่นเอง ปิปผลิมาณพให้ร้อยพวงดอกไม้พวงหนึ่ง แม้
นางภัททาก็ร้อย คนทั้งสองวางพวงดอกไม้ไว้บนท่ามกลางที่นอน บริโภค
อาหารเย็นแล้ว คิดว่าเราจักขึ้นสู่ที่นอน, มาณพขึ้นสู่ที่นอนโดยทางข้างขวา,

นางภัททาขึ้นทางซ้าย แล้วกล่าวว่า เราจ้กรู้ว่า ดอกไม้ย่อมเหี่ยว ณ ข้างของ
ผู้ใด รากะจิตเกิดแล้วแก่ผู้นั้น พวงดอกไม้ไม่เพียงเป็นดอกไม้สด. คน
ทั้งสองนั้นไม่ก้าวล่วงลงสู่ความหลับเลย ปล่อยให้ ๓ ยามแห่งราตรีล่วงไป
เพราะกลัวแต่สัมผัสแห่งร่างกายของกันและกัน, ส่วนในกลางวันแม้เพียง
ยืมแยมก็มีได้มี คนทั้งสองนั้นไม่ได้คลุกคลีด้วยโลกามิส ไม่ได้พิจารณา
ถึงขุณทรีย์ตลอดเวลาที่มารดาบิดายังดำรงชีพอยู่ เมื่อมารดาบิดาทำกาละ
แล้วจึงพิจารณา. สมบัติของมาณพมีดังต่อไปนี้ :-

ในวันหนึ่ง ควรได้จุมทองคำที่เขาจัดดูร่างกายแล้วพึงทิ้งไปประมาณ
๑๒ ทะนานโดยทะนานมกธ, สระใหญ่ ๖๐ สระผูกติดเครื่องยนต์ การ
งานประมาณ ๑๒ โยชน์, บ้านส่วย ๑๔ ตำบลเท่าเมืองอนูราชบุรี, ยาน
ที่เทียมด้วยช้าง ๑๔, ยานที่เทียมด้วยม้า ๑๔, ยานที่เทียมด้วยรถ ๑๔.

วันหนึ่งมาณพนั้นขึ้นม้าที่ประดับแล้ว แวดล้อมไปด้วยมหาชน
ไปยังที่ทำงาน ยืนอยู่ที่ปลายนา เห็นนกกัมภิกาเป็นต้น จิกสัตว์มีไส้เดือน
เป็นต้นกัดกินจากที่ที่ถูกไถทำลาย จึงถามว่า พ่อทั้งหลาย สัตว์เหล่านี้
กินอะไร ชนทั้งหลายกล่าวว่า กินไส้เดือน ผู้เป็นเจ้า. มาณพกล่าวว่า
บาปที่สัตว์เหล่านั้นกระทำย่อมมีแก่ใคร. ชนทั้งหลายตอบว่า มีแก่ท่านผู้
เป็นเจ้า.

เขาคิดว่า ถ้าบาปที่สัตว์เหล่านี้กระทำมีแก่เราไซ้ ทรัพย์ ๘๗
โกฏิจักกระทำประโยชน์อะไรแก่เรา การงาน ๑๒ โยชน์จะทำอะไร สระที่
ผูกติดเครื่องยนต์จะทำอะไร บ้านส่วย ๑๔ ตำบลจะทำอะไร เราจักมอบ
ทรัพย์ทั้งหมดนี้ให้นางภัททกาปีลานี แล้วออกบวช.

ในขณะนั้น แม่นางภัททกาปิลานี ก็ให้ตากหม้อเมล็ดงา ๓ หม้อ ใน ภายในพื้นที่ นั่งแวดล้อมไปด้วยพีเลียง เห็นกาทั้งหลายจิกกินสัตว์ที่อยู่ใน เมล็ดงา ก็ถามว่า แม่ สัตว์เหล่านี้กินอะไร ? พวกพีเลียงกล่าวว่า กิน สัตว์แม่เจ้า. นางถามว่า อุกุศลย่อมมีแก่ใคร ? พวกพีเลียงกล่าวว่า มีแก่ ท่านแม่เจ้า. นางคิดว่า การที่เราได้ฟ้า ๔ สอก และข้าวสารเพียงเท่านั้น หนึ่งย่อมควร ก็ถ้าอุกุศลที่ชนมีประมาณเท่านี้กระทำ ย่อมมีแก่เราไซ้เร ก็ไม่สามารถเงยศีรษะขึ้นได้จากวิภูฏะแม่ตั้ง ๑,๐๐๐ ภพ พอลูกเจ้ามา ถึงเท่านั้น เราก็จะมอบสมบัติทั้งหมดแก่ลูกเจ้า แล้วจักออกบวช.

มาณพมาแล้ว อายบน้ำขึ้นสู่ปราสาท นั่งบนบัลลังก์อันมีค่ามาก. ลำดับนั้น ชนทั้งหลายก็จัดแจงโภชนะอันสมควรแก่พระเจ้าจักรพรรดินั้น. เมื่อชนผู้เป็นบริวารออกไปแล้ว ชนทั้งสองบริโศกแล้วอยู่ในที่ลับ นั่งอยู่ในที่อันผาสุก. ลำดับนั้น มาณพนั้นกล่าวกะนางภัททาทว่า นางผู้เจริญ เธอมาสู่เรือนนี้ นำทรัพย์มาประมาณเท่าไร ?

นาง. ๕๕,๐๐๐ เล่มเกวียน ลูกเจ้า.

มาณพ. ทรัพย์ทั้งหมดคือทรัพย์ ๘๗ โภกฏี และสมบัติต่างโดยสระ ๖๐ ที่ผูกด้วยยนต์ที่มีอยู่ในเรือนนี้ทั้งหมด ฉันมอบให้แก่เธอเท่านั้น.

นาง. ก็ท่านเล่า ลูกเจ้าจะไปไหน ?

มาณพ. เราจักบวช.

นาง. ลูกเจ้า แม้ดิฉันก็นั่งรอคอยการมาของท่านอยู่เท่านั้น ดิฉัน ก็จักบวช. ภพ ๓ ได้ปรากฏแก่คนทั้งสองนั้น เหมือนกุฎีที่มุงด้วยใบไม้ ลูกไฟใหม่จะนั้น คนเหล่านั้น ให้นำผ้าที่ย้อมน้ำฝาดและบาตรดินมาจาก ร้านตลาด ให้ปลงผมกันและกันแล้วกล่าวว่า พระอรหันต์เหล่าใด

มีอยู่ในโลก เราทั้งหลายจงบวชอุทิศพระอรหันต์เหล่านั้น ดั่งนี้แล้วบวช
ใส่บาตรเข้าในถุงคล้องไว้ที่ไหล่ ลงจากปราสาท. ใคร ๆ ในบรรดาทาส
หรือกรรมกรในเรือน จำไม่ได้.

ลำดับนั้น ชาวบ้านทาสคามจำคนทั้งสองนั้นผู้ออกจากพราหมณ-
คาม ไปทางประตูทาสคามได้ ด้วยสามารถอากัปกิริยา. คนเหล่านั้น
ร้องไห้หมอบที่เท้า กล่าวว่า ผู้เป็นเจ้าของทั้งหลาย พวกท่านทำพวกข้าพเจ้า
ไม่ให้มีที่พึ่งหรือ? คนทั้งสองนั้นกล่าวว่า พวกเรากล่าวว่า พนาย
ภพทั้ง ๓ ปราภฏเหมือนบรรณศาลาที่ถูกไฟไหม้ จึงได้บวช ถ้าเราทำแต่
ละคนในบรรดาท่านให้เป็นไทไซริ้ แม้ตั้ง ๑๐๐ ปีก็ไม่พอ พวกท่าน
นั้นแหละจงชำระศีรษะของท่านจงเป็นไทเถิด ดั่งนี้ เมื่อคนเหล่านั้นกำลัง
ร้องไห้อยู่ตนเองได้หลีกไปแล้ว.

พระเถระไปข้างหน้ากลับเหลียวมาดูคิดว่า นางภัททกาปิตานีนี้ เป็น
หญิงมีค่าในชมพูทวีปทั้งสิ้นมาข้างหลังเรา ข้อที่ใคร ๆ พึงคิดอย่างนี้ว่า
คนทั้งสองนี้ แม้บวชแล้วไม่อาจพราจจากกันได้ กระทำไม่สมควร ข้อ
นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ เกิดความคิดขึ้นว่า ใคร ๆ พึงคิดประทุษร้ายด้วย
ความชั่ว พึงเป็นผู้แออัดในอบาย การที่เราละผู้นี้ไปจึงควร. ท่านไปข้าง
หน้าเห็นทาง ๒ แพร่ง ได้หยุดอยู่ในที่สุดแห่งทางนั้น. ฝ่ายนางภัททามา
ไหว้แล้วได้ยืนอยู่แล้ว. ลำดับนั้น ท่านกล่าวกะทางภัททาว่า แน่ะนาง
ผู้เจริญ มหาชนเห็นหญิงเช่นนั้นเดินมาตามเราแล้วคิดว่า คนเหล่านี้
แม้บวชแล้ว ก็ไม่อาจจากกันได้ พึงมีจิตคิดประทุษร้ายในเรา พึงเป็นผู้
แออัดในอบาย. ท่านจึงกล่าวว่า ในทาง ๒ แพร่งนี้ เจ้าจงถือเอาทางหนึ่ง
เราจักไปโดยทางหนึ่ง. นางภัททากล่าวว่า อย่างนั้นพระผู้เป็นเจ้าของ

มาตุคามเป็นเครื่องกังวลของบรรพชิตทั้งหลาย คนทั้งหลายจักแสดงโทษ
ของพวกเราว่า คนเหล่านี้แม้บวชแล้ว ก็ไม่พราจจากกันได้ ท่านจงถือ
เอาทางหนึ่ง พวกเราจักแยกจากกัน ดังนี้แล้วกระทำประทักษิณ ๓ รอบ
ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ในฐานะทั้ง ๔ ประคองอัญชลีอันรุ่งโรจน์ด้วย
ทสนขสโมธานแล้วกล่าวว่า ความสนิทสนมกันโดยฐานมิตร ที่ทำไว้ใน
กาลนานประมาณแสนปี ย่อมทำลายลงในวันนี้ แล้วกล่าวว่า ท่านชื่อว่า
เป็นชาติขวา ทางขวาสมควรแก่ท่าน เราชื่อว่าเป็นมาตุคามเป็นชาติซ้าย
ทางฝ่ายซ้ายควรแก่เราดังนี้ ไหว้แล้วเดินทางไป. ในกาลที่คนทั้งสองแยก
ทางกัน มหาปฐพีนี้ร้องไห้หวั่นไหวเหมือนกล่าวอยู่ว่า เราสามารถ
จะทรงไว้ซึ่งขุนเขาจักรวาลและขุนเขาสิเนรุได้ แต่ไม่สามารถจะทรงคุณ
ของท่านได้ เป็นไปเหมือนเสียงอสณิบาดในอากาศ ขุนเขาจักรวาลและ
สิเนรุบันลือลั่น.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับนั่งที่พระคันธกุฎีในพระเชตวันมหา
วิหาร สดับเสียงแผ่นดินไหว ทรงรำพึงว่า แผ่นดินไหวเพื่อไครหนอ
ทรงพระดำริว่า ปีปผลิมาณพและนางภัททกาปิลาณี ละสมบัติอันหาประ
มาณมิได้บวชอุทิศเรา แผ่นดินไหวนี้เกิดเพราะกำลังคุณของคนทั้งสอง ใน
ฐานะที่คนทั้งสองแยกจากกัน แม้เราควรกระทำการสงเคราะห์แก่คนทั้ง
สองนั้น ดังนี้แล้วออกจากพระคันธกุฎี ถีอบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง
ไม่ปริกษากะใคร ๆ ในบรรดาพระอสีติมหาเถระ กระทำหนทาง ๓ คาจุด
ให้เป็นที่ต้อนรับ ทรงนั่งคู้บัลลังก์ ณ โคนต้นพหูปัตตนิโครธ ใน
ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา. และเมื่อนั่ง ไม่ทรงนั่งเหมือน
ภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลรูปใดรูปหนึ่ง ทรงถือเอาเพศแห่งพระพุทธเจ้า

ประทับนั่งฉายพระพุทธรัศมีเป็นแห่งทีบประมาณ ๘๐ ศอก. ดังนั้นใน
ขณะนั้น พระพุทธรัศมี ซึ่งมีประมาณเท่าฉัตร ใบไม้ลือเกวียนและเรือน
ยอดเป็นต้น แผ่สว่างไปข้างโน้นข้างนี้ กระทำเหมือนเวลาที่ขึ้นไปแห่ง
พระจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง และพระอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง กระทำที่สุคป่า
นั้นให้มีแสงเป็นอันเดียวกัน. เหมือนท้องฟ้าที่รุ่งโรจน์ด้วยหมู่ดาว ที่
รุ่งโรจน์ด้วยสิริแห่งมหาปริสตัลกะณะ ๓๒ เหมือนน้ำรุ่งเรืองด้วยดอกกมล
และดอกบัวอันบานสะพรั่ง ทำที่สุคป่าให้รุ่งโรจน์ ลำต้นแห่งต้นไม้ชื่อ
นิโครธย่อมาขาว ใบเขียว สุกปลั่ง. ก็ในวันนั้น ต้นนิโครธทั้ง ๑๐๐ กิ่งได้มี
สีเหมือนสีทองคำ.

พระมหากัสสปเถระคิดว่า ผู้นี้ชะรอยจักเป็นพระศาสดาของพวกเรา
เราวขอทิสท่านผู้นี้ จึงน้อมลง น้อมลง จำเดิมแต่ที่ที่ตนเห็นแล้ว
ไปถวายบังคมในฐานะทั้ง ๓ กล่าวว่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มี-
พระภาคเจ้า จงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก, ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงเป็นศาสดาของข้าพระองค์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านว่ กัสสปะ ถ้าเธอพึง
กระทำการนอบน้อมนี้ แก่แผ่นดินใหญ่ แม้แผ่นดินก็ไม่สามารถทรงอยู่
ได้ แผ่นดินใหญ่นี้รู้ความที่ตถาคตมีคุณมากถึงอย่างนี้ การกระทำการ
นอบน้อมที่ท่านกระทำแล้ว ไม่อาจให้แม่ขนของเราไหวได้ นั่งเถิดกัสสปะ
เราจะให้มรดกแก่เธอ. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงประทาน
อุปสมบทแก่ท่านด้วยโอวาท ๓ ข้อ, ครั้นประทานแล้วจึงออกจากโคนต้น
พหูพฤตตนิโครธ กระทำพระเถระให้เป็นปัจฉาสมณะ แล้วทรงดำเนิน
ไป. พระสรีระของพระศาสดา วิจิตรด้วยมหาปริสตัลกะณะ ๓๒ ประการ

สรีระของพระมหากัสสปะ ประดับด้วยมหาปฐิสลักขณะ ๗ ประการ ท่านติดตามพระบาทพระศาสดา เหมือนมหานาวาทองที่ติดตามข้างหลัง. พระศาสดาเสด็จไปหน่อยหนึ่งแล้วเสด็จลงจากทาง แสดงอาการประทับนั่งที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง. พระเถระรู้ว่า พระศาสดาจะประทับนั่ง จึงปฐังฆาฏิด้วยแผ่นผ้าเก่าที่ตนห่ม กระทำให้เป็น ๔ ชั้นถวายเป็น

พระศาสดาประทับนั่งบนที่นั้น เอาพระหัตถ์ลูบคลำจีวร จึงตรัสว่า กัสสปะ สังฆาฏิตที่เป็นแผ่นผ้าเก่าของเธอนี้อ่อนนุ่ม. พระเถระทราบบว่า พระศาสดาตรัสว่า สังฆาฏิตของเรานี้อ่อนนุ่ม ทรงพระประสงค์จะห่ม จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงห่มสังฆาฏิตเถิด. พระศาสดาตรัสว่า กัสสปะ ท่านจักห่มอะไร. พระมหากัสสปะเถระทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ได้ฝ้านุ่งของพระองค์ก็จักห่ม. พระศาสดาตรัสว่า กัสสปะ เธออาจจะทรงผ้าบังสุกุลอันใช้คร่ำคร่ำนี้หรือ ? จริงอยู่ ในวันที่เราถือเอาผ้าบังสุกุลนี้ แผ่นดินไหวจนถึงนํ้ารองแผ่นดิน, เชื่อว่าจีวรที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายใช้สอยคร่ำคร่ำนี้ เราไม่สามารถจะทรงได้ โดยคุณแห่งพระปริตร, การที่ผู้ทรงผ้าบังสุกุลตามกําเนิด ทรงฝ้านี้ตามความสามารถ คือด้วยความสามารถในการบำเพ็ญข้อปฏิบัติ จึงจะควร ดังนี้แล้วจึงทรงเปลี่ยนจีวรกับพระเถระ.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำการเปลี่ยนจีวรอย่างนี้ แล้วทรงห่มจีวรที่พระเถระห่มแล้ว. พระเถระก็ห่มจีวรของพระศาสดา. ในสมัยนั้นแผ่นดินนี้แม้ไม่มีเจตนา ก็หวั่นไหวจนถึงนํ้ารองแผ่นดิน เหมือนจะกล่าวอยู่ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านได้การทำกรรมที่ทำได้ยาก จีวรที่ตนห่มชื่อว่าเคยให้แก่พระสาวกย่อมไม่มี เราไม่สามารถจะทรงคุณ

ของท่านทั้งหลายได้. ฝ่ายพระเถระคิดว่า บัดนี้เราได้จิ๋วที่พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายใช้สอยแล้ว บัดนี้สิ่งที่เราควรทำให้ง่ายไปกว่านี้มีอยู่หรือ ดังนี้จึง
ไม่กระทำการบันลือ สมทานธุดงค์ ๑๓ ข้อในสำนักพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
นั้นแล ได้เป็นปุถุชนเพียง ๗ วัน ในวันที่ ๘ ก็บรรลुพระอรหัตพร้อม
ด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในกาลเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ

เชษฐบุรุษของโลก ผู้คงที่ เป็นนาถะของโลก นิพพาน
แล้ว ชนทั้งหลายทำการบูชาพระศาสดา หมุ่นมิจิต
ราเริงบิกบานบันเทิง เมื่อเขาเหล่านั้นเกิดความสังเวช
ปีติยอมเกิดขึ้นแก่เรา เราประหุมนญาติและมิตรแล้วได้
กล่าวคำนี้ว่า พระมหาวีรเจ้าปรีนิพพานแล้ว ได้กล่าวคำ
นี้ว่า พระมหาวีรเจ้าปรีนิพพานแล้ว เชิญเรามาทำการ
บูชากันเถิด พวกเขา รับคำว่า สาธุ แล้วทำความรำเริง
ให้เกิดแก่เราอย่างยิ่งว่า พวกเราทำการก่อสร้างบุญ ใน
พระพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลก เราได้สร้างเจดีย์อันมี
ค่าทำอย่างเรียบร้อย สูงร้อยศอก สร้างปราสาทสูงร้อย-
ห้าสิบศอก สูงจดท้องฟ้า ครั้นสร้างเจดีย์อันมีค่างดงาม
ด้วยระเบียบอันดีไว้ที่นั่นแล้ว ได้ยังจิตของตนให้เลื่อมใส
บูชาเจดีย์อันอุดม ปราสาทย่อมรุ่งเรือง ดังกองไฟโพลง
อยู่ในอากาศ เช่นพญารังกำลังดอกบาน ย่อมสว่างจ้า
ทั่วสี่ทิศ เหมือนสายฟ้าในอากาศ เรายังจิตให้เลื่อมใส

ในห้องพระบรมชาตุนั้น ก่อสร้างกุศลเป็นอันมาก ระลึกถึงกรรมเก่าแล้ว ได้เข้าถึงไตรทศ เราอยู่บนยานทิพย์ อันเทียมด้วยม้าสินธพพันตัว วิมานของเราสูงตระหง่าน สูงสุดเจ็ดชั้น ภูฏาคาร (ปราสาท) พันหนึ่ง สำเร็จด้วยทองคำล้วน ย่อมรุ่งเรือง ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว ด้วยเดชของตน ในกาลนั้น ศาลาหน้ามุขแม่เหล่านั่นอันสำเร็จด้วยแก้วมณีมีอยู่ แม้ศาลาหน้ามุขเหล่านั้นก็โชติช่วงด้วยรัตมีทั่ว ๔ ทิศ โดยรอบภูฏาคารอันบังเกิดขึ้นด้วยบุญกรรม อันบุญกรรมเนรมิตไว้เรียบร้อย สำเร็จด้วยแก้วมณีโชติช่วง ทิศน้อยทิศใหญ่โดยรอบ โอบอ้อมแห่งภูฏาคารอันโชติช่วงอยู่เหล่านั้นเป็นสิ่งไพบุลย์ เราย่อมครอบงำเทวดาทั้งปวงได้ นี่เป็นผลแห่งบุญกรรม เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิครอบครองแผ่นดิน มีสมุทรสาครสี่เป็นขอบเขต เราเกิดเป็นกษัตริย์ นามว่า อูพพิทระชนะประเทศในที่สุดทิศทั้งสี่ ครอบครองแผ่นดินอยู่กับที่หกหมื่น ในภัทธกัปนี้ เราได้เป็นเหมือนอย่างนั้น ๓๐ ครั้ง เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีกำลังมาก ยินดีในกรรมของตน สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ ในครั้งนั้นปราสาทของเราสว่างไสวดังสายฟ้า ด้านยาว ๒๕ โยชน์ ด้านกว้าง ๑๒ โยชน์ พระนครชื่อรัมมณะ มีกำแพงและค่ายมั่นคง ด้านยาว ๕๐๐ โยชน์ ด้านกว้าง ๒๕๐ โยชน์ คับคั่งด้วยหมู่ชน เหมือนเทพนครของชาวไตรทศ เข้ม ๒๕ เล่มเขาใส่ไว้ในกล่อง

เข็ม ย่อมกระทบกันและกัน เบียดเสียดกันเป็นนิตย
จันใด แม้นครของเรากัณนั้น กลื่อนด้วยข้าง ม้า
และรถ คับคั่งด้วยหมู่มนุษย์ นำรินรมย์ เป็นนครอุดม
เรากินและดื่มอยู่ในนครนั้น แล้วไปเกิดเป็นเทวดาอีก
ในภพที่สุด กุศลสมบัติได้มีแล้วแก่เรา เราสมภพใน
สกุลพราหมณ์ สังสมรตนะมาก ละเงินประมาณ ๘๐
โกฏิเสียแล้วออกบวช คุณวิเศษเหล่านี้คือปฏิสัมภิทา ๔
วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว พระพุทธ-
ศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงสรรเสริญพระกัสสปเถระนั้น โดยนัยมี
อาทิว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปะเปรียบเหมือนดวงจันทร์ เข้าไปหา
ตระกูล ไม่กะนองกายไม่กะนองจิต เป็นผู้ใหม่เป็นนิตย ไม่ทะนงตัวใน
ตระกูล ภายหลังนั่งในท่ามกลางแห่งหมู่พระอริยะ ทรงตั้งไว้ในตำแหน่ง
อันเลิศ แห่งภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งรุดงค์ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุ
ผู้สาวกของเราผู้ถือรุดงค์ มหากัสสปะเป็นเลิศ. ท่านให้อิวาทแก่ภิกษุ
ทั้งหลาย โดยระบุงการยินดียิ่งในวิเวก เมื่อจะประกาศการปฏิบัติของตน
จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้มีปัญญาเห็นว่า ไม่ควรอยู่คลุกคลีด้วยหมู่ เพราะ
เป็นเหตุทำใจให้ฟุ้งซ่าน ได้สมาธิโดยยาก การสงเคราะห์
ชนต่าง ๆ เป็นความลำบากดังนี้ จึงไม่ชอบใจหมู่คณะ
นักปราชญ์ไม่ควรเกี่ยวข้องกับตระกูลทั้งหลาย เพราะ
เป็นเหตุทำใจให้ฟุ้งซ่าน ได้สมาธิโดยยาก ผู้ที่เกี่ยวข้อง

กับตระกูลนั้น ย่อมต้องขวนขวายในการเข้าไปสู่ตระกูล
มักคิดรสอาหาร ย่อมละทิ้งประโยชน์อันจะนำความสุข
มาให้ นักปราชญ์กล่าวการกราบไหว้และการบูชาใน
ตระกูลทั้งหลาย ว่าเป็นเปลือกตม และเป็นลูกศรที่
ละเอียดถอนไต่ยาก บุรุษผู้เลวทรามย่อมละสักการะได้
ยากยิ่ง เราลงจากเสนาสนะแล้วก็เข้าไปบิณฑบาตยัง
นคร เราได้เข้ารูปหามบุรุษโรคเรื้อน ผู้กำลังบริโภคอาหาร
ด้วยความอ่อนน้อม บุรุษโรคเรื้อนนั่นได้น้อมเข้าซึ่งคำ
ข้าวด้วยมือโรคเรื้อน เมื่อเขาใส่คำข้าวลง นิ้วมือของเขา
ก็ขาดตกลงในบาตรของเรา นี้ เราอาศัยชายคาเรือนนั้น
ข้าวนั้นอยู่ ในเวลาที่กำลังฉันและฉันเสร็จแล้ว เรามีได้
มีความเกลียดชังเลย ภิกษุใดไม่ดูหมิ่นปัจจัยทั้ง ๔ คือ
อาหารบิณฑบาตที่จะพึงลูกขี้เ็นรับ ๑ บังสุกุลจิวร ๑
เสนาสนะคือโคนไม้ ๑ ยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า ๑ ภิกษุ
นั้นแลสามารถจะอยู่ในจาคูรทิศได้ ในเวลาแก่ภิกษุ
บางพวกเมื่อขึ้นเขาย่อมลำบาก แต่พระมหากัสสปะผู้
เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มิตติสัมปชัญญะ แม้
ในเวลาแก่ก็เป็นผู้แข็งแรงด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ ย่อมขึ้นไป
ได้ตามสบาย พระมหากัสสปะผู้หมดอุปาทาน ละความ
หวาดกลัวภัยได้แล้ว กลับจากบิณฑบาตแล้ว ขึ้นสู่ภูเขา
พังผานอยู่ พระมหากัสสปะผู้หมดอุปาทาน เมื่อสัตว์
ทั้งหลายถูกไฟไหม้อยู่ เป็นผู้ดับไฟได้แล้ว กลับจาก

บิณฑบาตแล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่ พระมหากัสสปะ
ผู้หมดอุปาทาน ทำกิจแล้วไม่มีอาสวะ กลับจากบิณฑบาต
แล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเพ่งฌานอยู่ ภูมิภาคอันประกอบด้วย
ระเบียบแห่งต้นกุ่มทั้งหลาย นำรื่นรมย์ใจ กึกก้องด้วย
เสียงข้างร้อง นำรื่นรมย์ล้วนแล้วด้วยภูเขา ย่อมทำให้
เรายินดี ภูเขามีสีเขียวดุดม งดงาม มีธารน้ำเย็นใส
สะอาด ดารดาษไปด้วยหล้ามีสีเหมือนแมลงค่อมทอง
ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ ภูเขาอันสูงตระหง่านแทบจดเมฆ
เขียวข่ม เปรียบปานดั่งปราสาท กึกก้องด้วยเสียง
ข้างร้อง นำรื่นรมย์นัก ย่อมยังเราให้ยินดี ภูเขาที่ฝน
ตกรดแล้ว มีพื้นนำรื่นรมย์ เป็นที่อาศัยของเหล่าฤาษี
แข็งแรงแด้วยเสียงนกยูง ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ สถานที่
เหล่านั้นเหมาะสำหรับเราผู้ยินดีในการเพ่งฌาน มีใจ
เด็ดเดี่ยว มีสติ เหมาะสำหรับเราผู้ใคร่ประโยชน์ รักษา
ตนดีแล้ว ผู้เห็นภัยในภัยในวิภูตงสาร เหมาะสำหรับเรา
ผู้ปรารถนาความผาสุก มีใจเด็ดเดี่ยว เหมาะสำหรับเรา
ผู้ปรารถนาประกอบความเพียร มีใจแน่วแน่ ศึกษาอยู่
ภูเขาที่มีสีดั่งดอกผักตบ ปกคลุมด้วยหมู่เมฆบนท้องฟ้า
เกลื่อนกล่นด้วยหมูนกต่าง ๆ ย่อมยังเราให้รื่นรมย์
ภูเขาอันไม่เกลื่อนกล่นด้วยผู้คน มีแต่หมู่เนื้ออาศัย
ดารดาษด้วยหมูนกต่าง ๆ ย่อมยังเราให้รื่นรมย์ ภูเขาที่
มีน้ำใสสะอาด มีแผ่นหินเป็นแท่งทึบ เกลื่อนกล่นด้วย

ค่างและมฤคชาติ คารดาชไปด้วยสาหร่าย ย่อมยังเรา
ให้ร้นรมย์ เราผู้มีจิตตั้งมั่น พิจารณาเห็นธรรมโดยชอบ
ย่อมไม่มีความยินดีด้วยดนตรีเครื่อง ๕ เช่นนั้น ภิกษุไม่
ควรทำงานให้มากนัก พึงเว้นคนผู้ไม่ใช้กัลยาณมิตร
เสีย ไม่ควรชวนชวายเป็นลาภผล ท่านผู้ปฏิบัติเช่นนั้น
ย่อมจะต้องชวนชวายและติดในรสอาหาร ย่อมละทิ้ง
ประโยชน์อันจะนำความสุขมาให้ ภิกษุไม่พึงทำงาน
ให้มากนัก พึงเว้นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เสีย เมื่อภิกษุ
ชวนชวายในการทำงานมาก ก็จะต้องเยียวร่างกายลำบาก
ผู้มีร่างกายลำบากนั้น ย่อมไม่ได้ประสบความสำเร็จ
ภิกษุไม่รู้ลึกตนด้วยเหตุสักว่า การท่องเที่ยวพุทธจวนะ
ย่อมท่องเที่ยวชุกคอสำคัญตนว่าประเสริฐกว่าผู้อื่น ผู้ใดไม่
ประเสริฐเป็นพาล แต่สำคัญตนว่าประเสริฐกว่าเขา
เสมอเขา นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมไม่สรรเสริญผู้
ซึ่งเป็นผู้มีใจกระด้างเลย ผู้ใดไม่หวั่นไหวเพราะมานะ
๓ อย่าง คือ ว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา ๑ เสมอเขา ๑
เลวกว่าเขา ๑ นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้
นั้นแหละว่า เป็นผู้ปัญญามีวาจาจริง ตั้งมั่นดีแล้วในศีล
ทั้งหลาย และว่าประกอบด้วยความสำเร็จ ภิกษุใดไม่มี
ความเคารพในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ภิกษุนั้น
ย่อมห่างเหินจากพระสัทธรรม เหมือนฟ้ากับดินฉะนั้น

ภิกษุเหล่าใดเข้าไปตั้งหิริและโอตตปปะไว้ชอบทุกเมื่อ มี
พรหมจรรย์อันงอกงาม ภิกษุเหล่านั้นมีภพใหม่สิ้นแล้ว
ภิกษุผู้ยังมีใจฟุ้งซ่านกัลบักลอก ถึงจะนุ่งห่มผ้าบังสุกุล
ภิกษุนั้นย่อมไม่มงดงามด้วยผ้าบังสุกุลนั้น เหมือนกับวานร
คลุมด้วยหนังราชสีห์ฉะนั้น ส่วนภิกษุผู้มีใจไม่ฟุ้งซ่าน
ไม่กัลบักลอก มีปัญญาเครื่องรักษาตน ตำรวมอินทรีย์
ย่อมมงดงามเพราะผ้าบังสุกุล ดังราชสีห์ในถ้ำฉะนั้น
เทพเจ้าผู้มีฤทธิ์มีเกียรติยศเป็นอันมากประมาณหมื่นและ
พรหมทั้งปวง ได้พากันมายืนประนมอัญชลี นอบ-
น้อมท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ผู้มีปัญญามาก ผู้มี
ฉานใหญ่ มีใจตั้งมั่น เปล่งวาจาว่า ข้าแต่ท่านบุรุษ
อาชาไนย ขอนอบน้อมแต่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นอุดม-
บุรุษ ขอนอบน้อมแต่ท่าน ท่านยอมเข้ามานอยู่
เพราะอาศัยอารมณฺ์ใด ข้าพเจ้าทั้งหลายย่อมรู้ไม่ถึง
อารมณฺ์เหล่านั้นของท่าน นำอัสจรรย์จริงหนอ วิสัยของ
ท่านผู้รู้ทั้งหลายลึกซึ้งยิ่งนัก ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้มา
ประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ นับว่าเป็นผู้เจียมแหลมดังนาย
ขมังธนูก็ยังไม่ถึง ความยืมแยมได้ปรากฏมีแก่ท่าน
พระกัปปินเถระ เพราะได้เห็นท่านพระสารีบุตรผู้ควรแก่
สักการบูชา อันหมู่ทวยเทพบูชาอยู่เช่นนั้นเวลานั้น
ตลอดทั่วพุทธอาณาเขต ยกเว้นแต่สมเด็จพระมหามุนี

องค์เดียวเท่านั้น เราเป็นผู้ประเสริฐสุดในทางชุกคุณ
ไม่มีใครเทียมเท่าเลย เราเป็นผู้คุ้นเคยกับพระบรม-
ศาสดา เราทำคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว ปลง
ภาระอันหนักลงแล้ว ถอนค้นหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้
แล้ว พระสมณโคดมผู้ทรงพระคุณหาประมาณมิได้ มี
พระทัยน้อมไปในเนกขัมมะ ทรงสละภพทั้ง ๓ ออก
ได้แล้ว ย่อมไม่ทรงติดอยู่ด้วยจิวร บิณฑบาต และ
เสนาสนะ เปรียบเหมือนบัวไม่ติดอยู่ด้วยน้ำฉะนั้น พระ-
องค์ทรงเป็นจอมนักปราชญ์ มีสติปัญญาเป็นพระศอ
มีศรัทธาเป็นพระหัตถ์ มีปัญญาเป็นพระเตียร ทรงพระ-
ปริชามาก ทรงดับเสียแล้วซึ่งกิเลสและกองทุกข์ตลอด
กาลทุกเมื่อ.

ในคาถาเหล่านั้น ๓ คาถาข้างต้น ท่านเห็นภิกษุทั้งหลายผู้คลุกคลี
ในคณะและตระกูล แล้วกล่าวด้วยการให้โอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น คณน ปุรุขุโต จเร ความว่า
เป็นผู้ได้รับการยกย่อง คือห้อมล้อมด้วยคณะของภิกษุ ไม่พึงประพฤติ
คือไม่พึงอยู่. เพราะเหตุไร? เพราะเป็นผู้ทำใจให้ฟังชาน ได้สมาธิโดย
ยาก เหตุผู้บริหารคณะมีใจชวนชวยในการให้เกิดทุกข์ เมื่อกระทำการ
อนุเคราะห์ด้วยอุทเทส โอวาท และอนุศาสนี ย่อมเป็นผู้มีจิตฟังชาน
คือมีจิตวิการเพราะไม่ปฏิบัติตามความพรั้าสอน จากนั้นเมื่อไม่ได้อารมณ์
เป็นหนึ่งเพราะการคลุกคลี สมาธิก็ได้โดยยาก, แม้เพียงอุปจารสมาธิ

ก็ไม่สำเร็จแก่ภิกษุผู้เช่นนั้น จะป่วยการไปไยถึงภิกษุนอกนี้เล่า.

บทว่า นานาชนสฺสจฺโหม ได้แก่ การสงเคราะห์ชนผู้มีอัธยาศัยต่างกัน คือผู้มีความชอบใจต่างกัน ด้วยคำพูดที่น่ารักเป็นต้น.

บทว่า ทฺวโฆ แปลว่า ยาก คือลำบาก.

บทว่า อิติ ทิสฺวาน ความว่า เห็นโทษมากมายในการสงเคราะห์หมู่คณะด้วยอาการอย่างนี้ แล้วแลดูด้วยญาณจักษุ, ไม่พึงใจคือไม่พึงชอบใจหมู่คณะ คือการอยู่ด้วยหมู่คณะ.

บทว่า น กุลานิ อุปฺพุพฺเพ มฺหิ ความว่า บรรพชิตในศาสนา นี้ ไม่พึงเป็นผู้เข้าถึงตระกูลกษัตริย์เป็นต้น. เพราะเหตุไร ? เพราะเป็นผู้มีใจฟุ้งซ่าน ได้สมาธิโดยยาก. เขาเป็นผู้ขวนขวาย คือถึงความขวนขวายในการเข้าไปหาตระกูล เป็นผู้ติด คือถึงความติดข้องในรสอร่อยเป็นต้น ที่จะพึงได้ในตระกูล ได้แก่ถึงความพยายามด้วยตนเองในกิจน้อยใหญ่ที่เกิดขึ้นนั้น.

บทว่า อตุถํ ธิญฺจติ โย สุขาวโห ความว่า สภาวะใดน่าสุข อันเกิดแต่มรรคผลและนิพพานแก่ตน ย่อมล้าก็คือละ อธิบายว่า ย่อมไม่ตามประกอบประโยชน์ กล่าวคือ ศีลวิสุทธิต เป็นต้นนั้น.

คาถาที่ ๓ ได้กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

๔ คาถาว่า เสนาสนมฺหา โอรุญฺห เป็นต้น ท่านกล่าวด้วยสามารถให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมดาว่า ภิกษุพึงปฏิบัติอย่างนี้ โดยยกการแสดงความที่ตนสันโดษในปัจจุบันเป็นนิทศน์. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า เสนาสนมฺหา โอรุญฺห ท่านกล่าวหมายถึงเสนาสนะบนภูเขา.

บทว่า **สกุจจํ ตํ อุปฺภูทธี** ความว่า เป็นผู้ต้องการด้วยภิกษา เพราะเป็นผู้ประสงค์จะให้บุรุษโรคเรื้อนนั้น ได้รับสมบัติอันโอฬาร จึงเข้าไปยืนอยู่ด้วยความเอื้อเฟื้อ เหมือนบุคคลผู้ปรารถนามากซึ่งตระกูล ผู้ให้ภิกษาอันประณีตฉะนั้น.

บทว่า **ปกฺกณ** ความว่า อันคอดกั้วจนหลุดแล้ว เพราะโรคเรื้อนที่กินถึงกระดูก.

บทว่า **องฺคฺลฺลึ เจตฺถ นิชฺชถ** ความว่า นิ้วมือของเขานั้นขาดลงในบาตรของเรานั้น ตกไปพร้อมกับอาหาร.

บทว่า **กฺกฺกฺกฺมฺมฺมํ นิสฺสตาย** ความว่า เราจักนั่งในที่ใกล้ฝาเรือน เช่นนั้น แล้วฉันคือบริโภคน้ำขาวนั้น เพื่อให้บุรุษนั้นเกิดความเลื่อมใส. ก็การปฏิบัติของพระเถระนี้ ฟังเห็นว่า เกิดขึ้นในเมื่อยังไม่บัญญัติสิกขาบท. เมื่อพระเถระฉันอาหารนั้น ความหิวไม่เกิดขึ้น เพราะความสำเร็จอันเป็นข้าศึก อันรู้กันว่าเป็นของไม่ปฏิภูถ เหมือนในของปฏิภูถว่าเป็นของไม่ปฏิภูถ. แต่เมื่อปลูชนบริโภคน้ำขาวเช่นนั้น ถ้าใส่ใหญ่ฟังขย้อออกไป. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ เมื่อกำลังกินก็ดี กินแล้วก็ดี ความรังเกียจของเราย่อมไม่มี.

บทว่า **อฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ** ความว่า ฟังลุกขึ้นยืนที่ประตูเรือนของคนเหล่าอื่นแล้วฟังรับบิณฑบาต. อธิบายว่า อาศัยกำลังแข็งแล้วไปตามลำดับเรือน ฟังได้ภิกษาที่ระคนกัน.

บทว่า **ปฺปฺตฺมฺมฺมฺมฺมฺ** ได้แก่ ชื่นสมอที่ดองด้วยน้ำมูตรโคเป็นต้น.

บทว่า **ยฺสฺสเสเต อภิสฺมฺมฺมฺมฺ** ความว่า ภิกษุใดไม่ดูหมิ่น ยินดี ยิงบริโภคน้ำขาว ๔ มีบิณฑบาตอันบุคคลฟังลุกขึ้นยืนรับเป็นต้นเหล่านั้น.

ว่า ภูเขาที่อยู่ในป่านั้นแลเป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ จึงได้กล่าว ๑๒ คาถา มีอาทิว่า **กเรริมาลาวิตตา** ดังนี้. พระคาถาเหล่านั้น บทว่า **กเรริมาลา-วิตตา** ความว่า ประกอบด้วยแนวแห่งต้นกุ่มทั้งหลาย. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อันดอกไม้มีสีตามฤดูกาลปกคลุมแล้ว. บทว่า **กฤษุชราภिरูทา** ความว่า ถูกช้างผู้เที่ยวหากินตัวซบมัน อันเป็นคุณแห่งความสะอาดอันเสียด เป็นต้นย่ำยี.

บทว่า **อภิวุจฺจา** ความว่า อันมหาเมฆยังฝนให้ตกแล้ว. บทว่า **รุมมตลา** ความว่า ชื่อว่า มีพื้นอันนำรื่นรมย์ เพราะปราศจากความสกปรกคุดเปรี้ยว และสิ่งอันเกื้อกูลแก่ใบไม้เป็นต้นนั้นนั่นเอง. บทว่า **นคา** ความว่า ภูเขา อันได้นามว่า **นคะ** เพราะไม่ไปสู่ถิ่นอื่น และชื่อว่า **เสละ** เพราะล้วนแต่หิน. บทว่า **อพฺพฺพนฺนทิตา ลิจฺหิ** ความว่า ก็ก่อกองไปด้วยเสียงร้องไห้เพราะ.

บทว่า **อลิ** แปลว่า ควรแล้ว หรือสามารถ. แม้ในบทว่า **ณายิตุกามสฺส อตฺถกามสฺส** ดังนี้เป็นต้น ก็พึงประกอบโดยนัยนี้. บทว่า **ภิกฺขุโน** เชื่อมความว่า ได้แก่ ภิกษุผู้ทำลายกิเลสแล้วนั่นเอง.

บทว่า **อุมานุปฺปนฺน** **สมานา** ความว่า เสมือนกับดอกผักตบ เพราะสีเหมือนกับสีเขียวคราม.

บทว่า **คคนาวพฺพฺภณาทิตา** ความว่า คารดาชไปด้วยเมฆดำ เหมือนเมฆหมอกในอากาศ แห่งฤดูใบไม้ร่วงนั้นนั่นเอง อธิบายว่า มีสีดำ.

บทว่า **อนาภินฺน** ความว่า ไม่เกื้อหนุนกลั่น คือไม่คับแคบ.

บทว่า **ปญฺจจฺกฺก** ความว่า เมื่อแควค้อมไปด้วยศุริยาคันต์ ประกอบด้วยองค์ ๕ มีกลองชิงหน้าเดียวเป็นต้น ความยินดีแม้เช่นนั้น

ก็ไม่มี อย่างความยินดีของบุคคลผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือผู้มีจิตตั้งมั่น
พิจารณารูปธรรมและนามธรรมโดยชอบแท้ ด้วยอำนาจอนิจจลักษณะ
เป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า

**ในกาลใด ๆ บุคคลพิจารณาเห็นการเกิดขึ้นและการ
ดับไปแห่งขันธทั้งหลาย ในกาลนั้นๆ เขาย่อมได้ปีติ
และปราโมช ปีติและปราโมชนั้น เป็นอมตะของผู้รู้แจ้ง.**

ท่านกล่าว ๒ คาถา โดยนัยมีอาทิว่า **กมฺมํ พหุกํ** ดังนี้ ด้วย
อำนาจให้อิวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีภาระงานที่มายินดี ผู้อยากได้ปัจจัย.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กมฺมํ พหุกํ** น การเย ความว่า เป็นผู้
กรรมเป็นที่มายินดี ไม่พึงให้ทำการงาน คือไม่พึงอธิษฐานซึ่งการงานชื่อ
เป็นอันมาก แต่การซ่อมแซมสิ่งที่หักพังทำลาย พระศาสดาทรงอนุญาต
แล้วนั้นแล. บทว่า **ปริวชฺชเยยฺย** ชนฺ ความว่า พึงเว้นคนผู้ไม่เป็น
กัลยาณมิตร. บทว่า **น อญฺญเม** ความว่า ไม่พึงทำความพยายามด้วย
อำนาจ เพื่อให้ปัจจัยเกิดขึ้นและเพื่อคุมคณะ.

บทว่า **อนตฺตเนยฺยเมตฺติ** ความว่า การอธิษฐานนวักรรมเป็นต้น
นี้ ไม่เป็นเหตุนำมาซึ่งประโยชน์แก่ตน. ในข้อนี้ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า
กายย่อมลำบาก ย่อมฝืดเคือง ก็เมื่อขวนขวายนวักรรมเป็นต้น เทียว
ไปในที่นั้น ๆ เขาย่อมประสบยาก คือย่อมลำบาก ย่อมถึงความลำบาก
เพราะไม่ได้สุขทางกายเป็นต้น และชื่อว่า ได้รับทุกข์เพราะการลำบาก
กายนั้น. อธิบายว่า บุคคลนั้นย่อมไม่ได้ความสงบ คือไม่ได้ความ
ยึดมั่นทางจิต เพราะไม่มีการกระทำวัตถุให้สลสลวยแก่การแนะนำตน.

ท่านกล่าว ๒ คาถา โดยนัยมีอาทิว่า **โกฎฺอุปฺปทตฺตเตน** เป็นต้น

ท่านกล่าวด้วยสามารถการตีเทียบบุคคลผู้มีมานะว่าตัวเป็นบัณฑิต ผู้มีสุตะ
เป็นอย่างยิ่ง กล่าว ๒ คาถาถัดจากนั้น ด้วยอำนาจการสรรเสริญบัณฑิต.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โยจฺจุปฺพหตฺตมฺตฺเตน ความว่า ด้วยเหตุ
เพียงการขยับปาก โดยยกการทอ้งบ่นเป็นประธาน อธิบายว่า ด้วยเหตุ
เพียงการทำการทอ้งบ่นพระพุทฺธพจน์.

บทว่า อตฺตทานมฺปิ น ปสฺสติ ความว่า ย่อมไม่รู้orroด แม้
อันเป็นข้าศึกแก่ตน เพราะรู้สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ อธิบายว่า ย่อมไม่
กำหนดประมาณของตนตามความเป็นจริง.

บทว่า ปตฺตทฺชฺชลิโว จรติ ความว่า เป็นผู้กระด้างเพราะมานะว่า
เราเป็นพหูสูต มีสติ มีปัญญา ไม่มีคนอื่นเสมือนเรา ไม่เห็นการนอบ-
น้อมแม้ต่อบุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู เป็นผู้มีความยาว ประพฤติเหมือน
กลิ้งกินชีเหล็กตั้งอยู่.

บทว่า อหิ เสยฺโยติ มนฺยติ ความว่า ย่อมสำคัญว่า เรา
เท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐคือสูงสุด.

บทว่า อเสยฺโย เสยฺยสมานํ, พาโล มนฺยติ อตฺตานํ
ความว่า ผู้นี้เป็นผู้ไม่ประเสริฐ เป็นคนเลว เป็นคนพาล มีความรู้่น้อย
ย่อมสำคัญตน กระทำให้เสมอ คือให้เหมือนกันกับผู้อื่น ผู้ประเสริฐคือ
สูงสุด โดยความที่เป็นคนพาลนั่นเอง.

บทว่า น ตํ วิญฺญฺ ปถฺสนฺติ ความว่า ผู้รู้คือบัณฑิตทั้งหลาย
ย่อมไม่สรรเสริญคนพาลนั้นคือผู้เช่นนั้น ผู้มีใจกระด้าง คือผู้มีตน
กระด้าง เพราะมีจิตประคองไว้ โดยที่แท้ย่อมตีเทียบเท่านั้น.

บทว่า เสยฺโยหฺมสมฺมิ ความว่า ก็บุคคลใดเป็นบัณฑิต ไม่

สาธยายถึงมานะแม้บางอย่างว่า เราเป็นผู้ประเสริฐ หรือว่าเราเป็นผู้ไม่ประเสริฐ ด้วยอำนาจมีมานะเสมือนกับคนเลว ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจมานะบางอย่าง ในบรรดาส่วนแห่งมานะ ๕ อย่าง.

บทว่า **ปญฺจนุคฺติ** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีปัญหา ด้วยอำนาจปัญญาอันเกิดแต่อรหัตผล. ชื่อว่า ผู้คงที่ เพราะถึงความเป็นผู้คงที่ ในอารมณ์ทั้งหลาย มีอิฏฐารมณ์เป็นต้น ชื่อว่า ผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในศีล เพราะตั้งมั่นอยู่ด้วยดีในอเสขผลศีลทั้งหลาย. ชื่อว่า ผู้มีจิตประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งเจโตสมถะ เพราะเข้าอรหัตผลสมาบัติ.

บทว่า **เจโตสมถมนุยุตฺติ** ความว่า ผู้รู้คือบัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมสรรเสริญ คือย่อมชมเชยบุคคลเช่นนั้นผู้ละมานะได้แล้ว คือผู้สิ้นอาสวะแล้วโดยประการทั้งปวง.

ท่านเห็นภิกษุรูปหนึ่ง ผู้ว่ายากอีก ชื่อว่าผู้มีโทษ เมื่อจะประกาศโทษแห่งความเป็นผู้ว่ายาก และอานิสงส์แห่งความเป็นผู้ว่าง่าย จึงกล่าว ๒ คาถา มีอาทิว่า **ยสฺส สปุรฺหมจาริสฺสุ** ดังนี้. คาถานั้นมีอรรถดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ครั้นท่านเห็นภิกษุรูปหนึ่ง ผู้มีมานะดั่งไม้้ออันยกขึ้นแล้วอีก เมื่อจะประกาศโทษในความเป็นผู้มีจิตอันมานะยกขึ้นแล้วเป็นต้น และคุณในความเป็นผู้ไม่มีจิตอันมานะยกขึ้นแล้วเป็นต้น จึงได้กล่าว ๒ คาถา มีอาทิว่า **อุทฺธโต จปฺโล ภิกฺขุ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กปิวิ สิทฺทมมฺ** ความว่า ภิกษุนั้นคือผู้ประกอบด้วยโทษมีความเป็นผู้มีจิตอันมานะยกขึ้นแล้วเป็นต้น เหมือนลิงห่มหนังราชสีห์ย่อมไม่มั่งคาม ด้วยธงแห่งพระอริยะอันเปื้อนด้วยฝุ่นนั้น เพราะไม่มีคุณแห่งอริย.

ก็เพื่อจะแสดงผู้ดงามนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อนุทฺธโต** ดังนี้.

๕ คาถาว่า **เอเต สมพหุลา** ดังนี้เป็นต้น ท่านเห็นเทพทั้งหลาย ผู้นับเนื่องในพรหม ผู้มีสักการท่านพระสารีบุตร แล้วกล่าวนิมิตคือการทำ การแย้มให้ปรากฏแก่ท่านพระกัปปินะ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอเต** ท่านกล่าวโดยความที่ท่านเหล่านั้นปรากฏแล้ว. บทว่า **สมพหุลา** แปลว่า เพราะมีมาก. แต่ท่านกำหนดภาวะที่มีมากนั้น จึงกล่าวว่า **ทสเทวสหัส- สานิ** มีเทพ ๑๐,๐๐๐ ดังนี้. เมื่อจะแสดงความที่ท่านเหล่านั้นเป็นเทพ นั้น ให้แปลกออกไปว่า **อญฺเณ** เหล่าอื่น จึงกล่าวว่า **สพฺเพ เต พุรหมฺกายิกา** ดังนี้. เพราะเหตุที่ท่านเหล่านั้น ประกอบด้วยอุปบัติฤทธิ เทวฤทธิ์ใหญ่ของตน และเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยบริวาร ฉะนั้นท่านจึง กล่าวว่ **อิทธิมนฺโต ยสฺสสฺสโน** ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสว่า สารีบุตร อนุวัตรตามธรรมจักร อันเราประกาศแล้วได้ยอดเยี่ยมดังนี้ ด้วยอำนาจการถามว่า ข้าแต่ท่าน ผู้เจริญ พระสารีบุตรเป็นเสนาบดีอะไรหนอ จึงทรงอนุญาตที่ท่านพระ- สารีบุตรเถระเป็นพระธรรมเสนาบดี เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สารี- บุตร พระธรรมเสนาบดีผู้มีความเพียร พงษ์ฉานใหญ่ ผู้มีจิตตั้งมั่น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วีริ** ความว่า ผู้มีความเพียร ผู้มีความกล้าหาญ มาก เพราะขำยิกิเลสสามารถเป็นต้นเสียได้. บทว่า **มหาณายิ** ชื่อว่า ผู้เพ่งฉาน ใหญ่ เพราะเข้าถึงธรรมอันสูงสุดแห่งทิวiharธรรมเป็นต้น. ชื่อว่า ผู้มีจิต ตั้งมั่น ด้วยอำนาจกำจัดความฟุ้งซ่านโดยประการทั้งปวง เพราะเหตุ นั้นแล. บทว่า **นมสฺสฺสนฺตา** ความว่า ยืนประคองอัญชลินมีสักการเหนือ เสียรเกล้า.

บทว่า **ยมฺปิ นิสฺสาย** ความว่า พรหมทั้งหลายปรารถน คือ

อาศัยเพ่งอารมณ์อย่างใดหนอ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้ โดย
ความเป็นปุถุชนว่า เราไม่รู้.

บทว่า อจฺจริยํ วัต แปลว่า น้าอจฺจรรยํหนอ.

บทว่า พุทฺธานํ ได้แก่ ผู้รู้สัจจะ ๔.

บทว่า คมฺภีโร โคจโร สโก ความว่า ลึกอย่างยิ่ง คือเห็น
ได้ยากยิ่ง หยั่งรู้ได้ยาก ไม่ทั่วไปคือไม่ใช่วิสัยปุถุชน. บัดนี้ เพื่อจะ
แสดงเหตุในภาวะที่ธรรมลึกซึ้ง จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เย มยฺยํ ดังนี้
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาลเวธิสมาคตา ความว่า พวกเราใดเป็น
เสมือนนายฆังธนูผู้ยิงชนทราย สามารถแทงตลอดวิสัยแม้อันละเอียดได้
มาแควดล้อมยังไม่รู้. วิสัยของพระพุทธเจ้าลึกซึ้งหนอ.

บทว่า ตํ ตถา เทวกาเยหิ ความว่า ความยืมเยี่ยมได้ปรากฏ
แก่ท่านพระมหากัปยณะ เพราะได้เห็นท่านพระสารีบุตรเห็นปานนั้น ผู้ควร
แก่การบูชาของชาวโลกพร้อมด้วยเทวโลก ผู้อันหม่อมพรหมเหล่านั้นบูชา
แล้ว โดยประการนั้น ๆ อธิบายว่า เป็นวิสัยของพระสาวกทั้งหลายใน
ที่ไม่เป็นวิสัยแม้ของพวกพรหม ซึ่งโลกสมมติกันแล้วนี้.

คาถาว่า ยาวตา พุทฺธเขตฺตมฺหิ พระเถระปรารภตนแล้วกล่าว
ด้วยการบันลือสีหนาทให้มีขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า พุทฺธเขตฺตมฺหิ ท่านกล่าวหมาย
เอาอาณาเขต (เขตอำนาจ).

บทว่า ฐปยิตฺวา มหามฺหฺนี ได้แก่ เว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.
จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย ถึงความเป็นผู้สูงสุดอย่างยิ่ง
กว่าสรรพสัตว์ แม้โดยคุณคือธุดงค์คุณนั้นแล. แต่พระองค์มีพระทัยอัน

พระมหากษัตริย์กระตุนเตือนอย่างเดียวกัน จึงทรงพิจารณาอุปการะใหญ่ เช่นนั้นของสัตว์ทั้งหลาย ทรงอนุวัตรตามการอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้านเป็น ดัน จึงเป็นข้าศึกต่ออชุตธรรมนั้น ๆ

บทว่า **ชุตคุณ** ความว่า ซึ่งคุณอันไม่เฟ่งพินิจโดยภาวะแห่งผู้ อยู่ป่าเป็นต้น ด้วยคุณอันกำจัดกิเลสทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ชุตคุณ** นี้ เป็นสัตตมวิวิกตติ ใช้ในอรรถตติยาวิกตติ. คุณเช่นนั้นของ เราไม่มี. อธิบายว่า ก็คุณอันยิ่งจักมีแต่ที่ไหน. จริงอย่างนั้น พระเถระ นี้ อันพระศาสดาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอันเลิศนั้น.

ท่านการทำหน้าที่กล่าวแล้วว่า **รพยิตฺวา มหามุนี** นั้นแล ให้ ปราศจากมลทิน ปราศจากฐลิตี ไม่คิดด้วยน้ำ ฉนโค พระผู้มีพระภาคเจ้า ในจิวรเป็นต้น เป็นผลแห่งชุตงค์, ในข้อนั้นมีวาจาประกอบความว่า ไม่คิดด้วยอำนาจตัดหาในเมื่อจิวรพร้อมมูล.

บทว่า **สยเน** ได้แก่ เสนาสนะ ที่นอนและที่นั่ง.

ท่านระบุพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระโคตรว่า **โคตมโคตร**.

บทว่า **อนุปฺเปมฺโย** ความว่า ไม่พึงประมาณได้ เพราะไม่มี กิเลสเครื่องกระทำประมาณ และเพราะมีคุณประมาณไม่ได้.

บทว่า **มุพาลปฺปฺผู้** **วิมลว** **อมฺพฺนา** ความว่า ดอกอุบลเขียว ปราศจากมลทิน ปราศจากฐลิตี ไม่คิดด้วยน้ำ ฉนโค พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้โคตมะก็ฉนนั้น ย่อมไม่คิดด้วยการคิดด้วยอำนาจตัดหาเป็นต้น, ท่าน เป็นผู้โน้มไปในเนกขัมมะ คือโน้มไปในอกนิเชยกรรม์ เพราะเหตุ นั้นนั้นแล ท่านจึงสลัดออกจากภพทั้ง ๓ คือปราศจากไป ไม่ประกอบ ด้วยภพ ๓.

ท่านไม่ติดอยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพราะบริบูรณ์ด้วยภาวณาธรรม
อันมีสติปัญญาเป็นพระศอเป็นต้น ได้เป็นผู้โน้มไปในเนกขัมมะเท่านั้น
โดยแท้ เมื่อจะแสดงสติปัญญาเป็นต้นอันเป็นองค์เหล่านั้น ท่านจึง
กล่าวคาถาสุดท้ายว่า สติปัญญาวิโว ดังนี้เป็นต้น.

สติปัญญาเป็นพระศอของพระองค์เพราะเป็นที่ตั้งแห่งปัญญา อัน
เป็นองค์สูงสุดกว่าองค์แห่งคุณ ในคานานั้น เพราะเหตุนี้ พระองค์
ชื่อว่า มีสติปัญญาเป็นพระศอ ศรัทธาในการยึดถือธรรมอันหาโทษ
มิได้เป็นพระหัตถ์ของพระองค์ เหตุนี้พระองค์ชื่อว่า มีศรัทธาเป็น
พระหัตถ์. มีปัญญาเป็นพระเศียร เพราะเป็นอวัยวะสูงสุดแห่งศีรษะคือ
คุณ เป็นพระเศียรของพระองค์ เหตุนี้พระองค์ชื่อว่า มีพระปัญญา
เป็นพระเศียร, ญาณกล่าวคือพระสัพพัญญุตญาณอันใหญ่ เพราะเป็น
ที่มาของมหาสมุทร เพราะมีอารมณ์มาก เพราะมีอนุภาพมาก และ
เพราะมีกำลังมาก ของพระองค์มีอยู่ เหตุนี้พระองค์ชื่อว่า ผู้มีพระญาณ
มาก. พระองค์ดับสนิท คือเย็นสนิท เทียบไปในกาลทุกเมื่อ คือตลอด
กาลทั้งปวง. ก็ควรแสดงไขสุดตบทีในคำนี้ว่า สุตมาหิต... ๗๑...
นาโค. ก็ในข้อนี้คำที่ยังไม่ได้จำแนกโดยอรรถ คำนี้มีนัยดังกล่าวใน
หนหลังนั้นแล.

จบอรรถกถาหากัสสปเถรคาถาที่ ๑

จบปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

จัดตาลีสนิบาต

เถรคาถา ปัญญาสนิบาติ

๑. ตาลปฏฺฐเถรคาถา

ว่าด้วยจิตใต้สำนึก

[๓๘๘] เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้อยู่แต่ผู้เดียว ไม่มีตัณหา
เป็นเพื่อนสอง ณ ภูเขาและชอกเขา. เมื่อไรหนอ เราจึง
จักพิจารณาเห็นแจ้งภพทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้เป็นนักปราชญ์ นุ่งห่มผ้า
กาสาวพัศตร้อนเศร้ามอง ไม่มีคามยึดมั่น ไม่มีคาม
หวัง เป็นผู้มาราคะ โทสะ และโมหะได้ แล้วเที่ยวไป
ตามป่าใหญ่อย่างสบาย ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จ
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้เห็นแจ้งซึ่งร่างกายนี้ อัน
เป็นของไม่เที่ยง เป็นรังแห่งโรค คือความตาย ถูกความ
ตายและความเสื่อมโทรมบีบคั้นแล้ว เป็นผู้ปราศจากภัย
อาศัยอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ความตรึกเช่นนี้ของเราจัก
สำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้ถือเอาซึ่งดาบอันคมกริบ คือ
อริยมรรคอันสำเร็จด้วยปัญญา แล้วตัดเสียซึ่งลดาชาติ
คือตัณหาอันก่อให้เกิดภัย นำมาซึ่งทุกข์ เป็นเหตุให้คิด

วนเวียนไปในอารมณ์ภายนอก ความตรึกเช่นนี้ของเรา
จักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้ถือเอาซึ่งศาสตราอันสำเร็จ
ด้วยปัญญา มีเดชานุภาพมากของฤาษี คือพระพุทธรเจ้า
พระปัจเจกพุทธรเจ้าและพระอริยสาวก แล้วหักรานเสีย
ซึ่งกิเลสพร้อมทั้งเสนาโดยเร็วพลัน เหนือเถรอาสน์
มีลีลาศดังราชสีห์ ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จ
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ นักปราชญ์มีพระพุทธรเจ้าเป็นต้น ผู้มี
ความหนักแน่นในธรรม ผู้คงที่ มีปกติเห็นตามความเป็น
จริง มีอินทรีย์อันชนะแล้ว จักเห็นว่าเราบำเพ็ญเพียร
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ ความเกียจคร้าน ความหิวระหาย ลม
แดด เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายจึงจักไม่
เบียดเบียนเรา ตามชอกเขา ข้อนั้นเป็นความประสงค์
ของเรา ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักเป็นผู้มีจิตมั่นคง มีสติ ใ้บรรลु
อริยสัจ ๔ ที่เห็นได้แสนยาก อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงทราบแล้วด้วยปัญญา
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักประกอบด้วยความสงบระงับ
จากเครื่องเร้าร้อนใจในเพราะรูป เสียง กลิ่น รส โผฏ-

ฐัพพะ และธรรมารมณฺ์ ที่เรายังไม่รู้เท่าถึง พิจารณาเห็น
ด้วยปัญญา ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เมื่อเราถูกว่ากล่าวติเตียนด้วยถ้อยคำชั่ว
หยาบแล้ว จักไม่เดือดร้อนใจเพราะถ้อยคำชั่วหยาบนั้น
อนึ่ง ถึงเขาจะสรรเสริญก็จักไม่ยินดีเพราะถ้อยคำเช่นนั้น
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักพิจารณาเห็นสภาพภายใน
กล่าวคือเบญจขันธ์ และรูปธรรมเหล่าอื่นที่ยังไม่รู้ทั่วถึง
และสภาพภายนอก คือต้นไม้ หญ้า และลดาชาติ ว่า
เป็นสภาพเสมอกัน ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จ
เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ ฝนที่ตกในเวลาปัจจุสมัย จักครดเรา
ผู้มุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ผู้ปฏิบัติอยู่ในมรรคปฏิปทาที่
นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นดำเนินไปแล้ว ด้วยน้ำ
ใหม่อยู่ในป่า ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไร
หนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้ฟังเสียงร่ำร้องแห่งนกยูง
และทิวาชาติในป่าและชอกเขา ลุกขึ้นจากการนอนแล้ว
พิจารณาธรรมโดยความไม่เที่ยง เพื่อบรรลุมตธรรม
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักข้ามพินแม่น้ำคงคา ยมนา
สรัสสดี ที่ไหลไปกระทั่งถึงบาดาล เป็นปากน้ำใหญ่

นำกลั้วน้ำ ไปได้ด้วยฤทธิ์โดยไม่ติดขัด ความตรึกเช่นนี้
ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักเว้นความเห็นว่านิमितงามทั้งปวง
เสียโดยเด็ดขาด ขวนขวายอยู่ในฌาน แล้วทำลาย
ความพอใจในกามคุณทั้งหลายเสียได้ เหมือนช่างทำลาย
เสาตะลุงและโซ่เหล็กแล้ว เทียวไปในสงครามฉะนั้น
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักละความพอใจในกามคุณ ได้
บรรลुकำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
แล้วเกิดความยินดีเปรียบเหมือนลูกหนี้ผู้ขัดสน เมื่อถูก
เจ้าหนี้บีบบังคับแล้ว แสวงหาทรัพย์มาได้และชำระหนี้
เสร็จแล้ว พึงดีใจฉะนั้น ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จ
เมื่อไรหนอ.

ดูก่อนจิต ท่านได้อ่อนนอนเราเป็นเวลาหลายปีแล้ว
ว่าท่านไม่สมควรอยู่ครองเรือนเลย บัดนี้เราก็ได้บวชสม
ประสงค์แล้ว เหตุไฉนท่านจึงละทิ้งสมถวิปัสสนา มัว
แต่เกียจคร้านอยู่เล่า.

ดูก่อนจิต ท่านได้อ่อนนอนเรานานแล้วมิใช่หรือว่า ผุง
นกงุงมิขนิปิกอันแพรวพราว และเสียงกึกก้องแห่งธาร
น้ำตกตามซอกเขา จักยังท่านผู้เฟื่องฉานอยู่ในป่าให้
เปลิดเพลิน เรายอมสละญาติและมิตรที่รักใคร่ในตระกูล

สลัดความยินดีในการเล่นและกามคุณในโลกได้หมดแล้ว
ได้เข้าถึงป่าและบรรพชาเพศนี้แล้ว.

ดูก่อนจิต ส่วนท่านไม่ยินดีต่อเราผู้ดำเนินตามเสียด
เลย เมื่อเราพิจารณาเห็นว่าจิตนี้เป็นของเรา ไม่ใช่ของ
ผู้อื่น จะประโยชน์อะไรด้วยการร้องไห้รำพึงไร ในเวลา
ทำสงครามกับกิเลสमार เพราะจิตทั้งหมดนี้เป็นธรรมชาติ
หวั่นไหว ดังนั้นจึงได้ออกบวช แสวงหาทางอันไม่ตาย.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย ผู้
เป็นจอมท้าวสักกเทวราช เป็นจอมสารถิณีคนระ ตรีธ
ภายิตไว้ว่า จิตนี้กวัดแกว่งเช่นวานร ห้ามได้แสนยาก
เพราะยังไม่ปราศจากความกำหนัด ปุถุชนทั้งหลายผู้ไม่รู้
เท่าทัน พัวพันอยู่ในกามทั้งหลาย อันล้วนแต่เป็นของ
งดงาม มีรสอร่อย นารี نرمโยใจ เขาเหล่านั้นเป็นผู้แสวง
หาภพใหม่ กระทำแต่สิ่งไร้ประโยชน์ ชื่อว่าประสงค์
ทุกข์ ย่อมถูกจิตนำไปสู่นรกโดยแท้.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราไว้ว่า ท่านจง
เป็นผู้แหวดล้อมด้วยเสียงร่ำร้องแห่งนกยูง และนก-
กระเรียนอีกทั้งเสื่อเหลืองและเสื่อโคร่งอยู่ในป่า ท่านจง
สละความหวังใยในร่างกาย อย่ามีความอาลัยเลย.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงอุตสาห์

เจริญญาณ อินทรีย์ พละ โภชณงค์ และสมาธิภาวนา
จงบรรลุวิชา ๓ ในพระพุทธศาสนา.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงเจริญ
อภิวรรณกรรมเพื่อบรรลุนิพพาน อันเป็นทางนำสัตว์ออก
จากโลก ให้ถึงความสิ้นทุกข์ทั้งปวง เป็นเครื่องชำระล้าง
กิเลสทั้งปวง.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงพิจารณา
เห็นเบญจขันธ์โดยอุบายอันแยบคายว่า เป็นทุกข์ จงละ
เหตุอันก่อให้เกิดทุกข์ จงทำที่สุดแห่งทุกข์ในอภิปภาพ
นี้เถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงพิจารณา
เบญจขันธ์โดยอุบายอันแยบคายว่า เป็นของไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นของว่างเปล่า หาตัวตนมิได้ เป็นของวิบัติ
และว่าเป็นผู้ฆ่า จงดัมมโนวิจารณ์โดยแยบคายเถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงปลงผม
และหนวดแล้ว ถือเอาเพศสมณะ มีรูปลักษณะอันแปลก
ต้องถูกเขาสาปแช่ง ถือเอาบาตรเที่ยวภิกษาตามตระกูล
จงประกอบตนอยู่ในคำสอนของพระบรมศาสดา ผู้แสวง
หาคุณอันยิ่งใหญ่เถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงสำรวจ
ระวังเมื่อเวลาเที่ยวไปปัญหาบาดความระหว่างตรอก อย่ามี

ใจเกี่ยวข้องกับตระกูลและกามารมณ์ทั้งหลาย เหมือน
พระจันทร์ในวันเพ็ญ เว้นจากโทษฉะนั้น.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงยินดีใน
ชุดงคคุณทั้ง ๕ คือถืออยู่ในป่าเป็นวัตร ถือเที่ยววิณฑบาต
เป็นวัตร ล้อมอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
ถือการไม่นอนเป็นวัตร ตลอดกาลทุกเมื่อเถิด.

บุคคลผู้ต้องการผลไม้ ปักต้นไม้ไว้แล้ว เก็บผล
ไม้ได้ ก็ประสงค์จะโค่นต้นไม้ นั้นเสียจันดี. ดูก่อนจิต
ท่านแนะนำเราผู้ใดให้หวั่นไหวในความไม่เที่ยง ท่านจง
ทำเราผู้นี้ให้เหมือนกับบุคคลผู้ปักต้นไม้ไว้จันนั้นเถิด.

ดูก่อนจิต ผู้หารูปมีได้ ไปได้ในที่ไกล เทียวไปแต่
ผู้เดียว บัดนี้เรจักไม่ทำตามคำของท่านแล้ว เพราะว่า
กามทั้งหลายล้วนเป็นทุกข์ มีผลเผ็ดร้อน เป็นภัยใหญ่
หลวง เรจักมีใจมุ่งนิพพานเท่านั้น เราไม่ได้ออกบวช
เพราะหมดบุญ เพราะไม่มีความละเอียด เพราะเหตุแห่ง
จิต เพราะเหตุแห่งการทำผิดต่อชาติบ้านเมือง หรือ
เพราะเหตุแห่งอาชีพ.

ดูก่อนจิต ท่านได้รับรองกับเราไว้ว่า จักอยู่ในอำนาจ
ของเรามีไซ้หรือ.

ดูก่อนจิต ท่านได้แนะนำเราไว้ในครั้งนั้นว่า ความ

เป็นผู้มีก้น้อย การละความสบลู่คุณท่าน และความ
สงบระงับทุกข์ สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ แต่บัดนี้ท่าน
กลับเป็นผู้มีความมกมากขึ้น เราไม่อาจกลับไปสู่ตัณหา
ราคะ ความรัก ความชัง รูปอันสวยงาม สุขเวทนา
และเบญจกามคุณ อันเป็นของชอบใจที่เราเคยเสียแล้ว
อีก.

ดูก่อนจิต เราได้ปฏิบัติตามถ้อยคำของท่านในภพ
ทั้งปวงแล้ว เราไม่ได้มีความขุ่นเคืองต่อท่านหลายชาติ
มาแล้ว เพราะความที่ท่านมีความกตัญญู จึงปรากฏมี
อติภาพนี้ขึ้นอีก ท่านทำให้เราต้องท่องเที่ยวไปในกอง
ทุกข์มาช้านานแล้ว.

ดูก่อนจิต ท่านทำเราให้เป็นพราหมณ์ก็มี เป็นพระ-
ราชามหากษัตริย์ก็มี เพราะอำนาจแห่งท่าน บางคราว
เราเป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นเทพเจ้าก็มี เพราะอำนาจ
แห่งท่าน เพราะเหตุแห่งท่าน มีท่านเป็นมูลเหตุ เรา
เป็นอสูร บางคราวเป็นสัตว์นรก บางคราวเป็นสัตว์
ดิรัจฉาน บางคราวเป็นเปรต ท่านได้ประทุษร้ายเรามา
บ่อยๆ มิใช่หรือ บัดนี้ เราจักไม่让您ทำเหมือนกาล
ก่อนอีกละ แม้เพียงครู่เดียว ท่านได้ล่อลวงเราเหมือน
กับคนบ้า ได้ทำความผิดให้แก่เรามาแล้วมิใช่หรือ.

จิตนี้แต่ก่อนเคยเที่ยวจาริกไปในอารมณต่างๆ ตาม

ความประสงค์ ตามความใคร่ ตามความสบาย วันนี้
เราจักข่มจิตนั้นไว้โดยอุบายอันชอบ ดังนายหัตถาจารย์
ข่มช้างตัวตกมันไว้ด้วยขอละนั้น.

พระศาสดาของเราได้ทรงตั้งโลกนี้ โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่เป็นแก่นสาร ดูก่อนจิต ท่าน
จงพาเราบ่ายหน้าไปในศาสนาของพระชินสีห์ จงพาเรา
ข้ามจากห้วงน้ำใหญ่ที่ข้ามได้แสนยาก.

ดูก่อนจิต เรือนคืออรรถภาพของท่านนี้ ไม่เป็นเหมือน
กาลก่อนเสียแล้ว เพราะจักไม่เป็นไปตามอำนาจของท่าน
อีกต่อไป เราได้บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้แสวง
หาประโยชน์อันยิ่งใหญ่แล้ว สมณะทั้งหลายผู้ทรงความ
พินาศไม่เป็นเช่นเรา ภูเขา มหาสมุทร แม่น้ำคงคา
เป็นต้น แผ่นดิน ทิศใหญ่สี่ ทิศน้อยสี่ ทิศเบื้องบน
ทิศเบื้องต่ำ และภพสาม ล้วนเป็นสภาพไม่เที่ยง มีแต่
ถูกเบียดเบียนอยู่เสมอ.

ดูก่อนจิต ท่านจะไป ณ ที่ไหนเล่า จึงจะมีความสุข
รื่นรมย์.

ดูก่อนจิต เบื้องหน้าแต่จิตของเราตั้งมั่นแล้ว ท่านจัก
ทำอะไรแก่เราได้ เราไม่เป็นไปตามอำนาจของท่านแล้ว.

บุคคลไม่ควรถูกต้องได้สองปาก คือร่างกายอันเต็ม
ไปด้วยของไม่สะอาด มีช่อง ๕ ช่องเป็นที่ไหลออก

นำดีเตียน ท่านผู้ไปสู่เรือนคือถ้ำที่เงื่อมภูเขาอันสวยงาม
ตามธรรมชาติ เป็นที่อาศัยอยู่แห่งสัตว์ป่า คือหมูและ
กวาง และในป่าที่ฝนตกใหม่ๆ จักได้ความรื่นรมย์ใจ
ณ ที่นั้นฝูงนกยูงมีขนที่คอเขียว มีหงอนและปีกงาม
ลำแพนหางมีแวววิจิตรนัก ส่งลำเนียงก้องกังวาลไพเราะ
จับใจ จักยังท่านผู้บำเพ็ญฌานอยู่ในป่าให้ร่าเริงได้ เมื่อ
ฝนตกแล้วหล้างอกยาวประมาณ ๔ นิ้ว ท้องฟ้างาม
แจ่มใสไม่มีเมฆปกคลุม เมื่อท่านทำตนให้เสมอด้วยไม้
แล้ว นอนอยู่บนหญ้าระหว่างภูเขานั้น จะรู้สึกอ่อนนุ่ม
ดังล้าดี เราจักทำให้เหมือนผู้ใหญ่ จะยินดีด้วยปัจจัย
ตามมีตามได้ บุคคลผู้ไม่เกียจคร้าน ย่อมกระทำจิตของ
ตนให้ควรแก่การงานฉันใด เราจักกระทำจิตฉันนั้น
เหมือนบุคคลเลื่อนตุ้งใส้แมวไว้จะนั้น เราจักทำให้เหมือน
ผู้ใหญ่ จักยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ จักนำท่านไปสู่
อำนาจของเราด้วยความเพียร เหมือนนายหัตถาจารย์ผู้
ฉลาด นำช้างที่จับมันไปสู่อำนาจของตนด้วยขอฉะนั้น
เราย่อมสามารถที่จะดำเนินตามหนทางอันเกษมสุข ซึ่ง
เป็นทางอันบุคคลผู้ตามรักษาจิต ได้ดำเนินมาแล้วทุกสมัย
ด้วยหทัยอันเที่ยงตรง ที่ท่านฝึกฝนไว้ดีแล้ว มันคงแล้ว
เปรียบเหมือนนายอัสสาจารย์ สามารถจะดำเนินไปตาม
ภูมิสถานที่ปลอดภัย ด้วยน้ำที่ฝึกดีแล้วจะนั้น.

เราจักผูกจิตไว้ในอารมณ์ คือกรรมฐานด้วยกำลัง
ภavana เหมือนนายหัตถาจารย์มัดช้างไว้ที่เสาตะลุงด้วย
เชือกอันมั่นคงฉะนั้น จิตนี้เรากู้มครองดีแล้ว อบรมดีแล้ว
ด้วยสติ จักเป็นจิตอันค้นหาเป็นต้น ไม่อาศัยในภพ
ทั้งปวง ท่านจงตัดหางดำเนินที่ผิดเสียด้วยปัญญา ข่มใจ
ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกด้วยความเพียร ได้เห็นแจ้งทั้ง
ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป แล้วจักได้เป็นทายาท
ของพระพุทธเจ้า ผู้มักแสดงธรรมอันประเสริฐ.

ดูก่อนจิต ท่านได้นำเราให้เป็นที่ไปตามอำนาจของ
ความเข้าใจผิด ๔ ประการ เหมือนบุคคลงูเด็กชาวบ้าน
วิ่งวนไปฉะนั้น ท่านควรคบหาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้
ตัดเครื่องเกาะเกี่ยวและเครื่องผูกเสียได้ เพียบพร้อมด้วย
พระมหากรุณาเป็นจอมปราชญ์มิใช่หรือ มฤคชาติเข้าไป
ยังภูเขาอันน้ำรินรมย์ ประกอบด้วยน้ำและดอกไม้ เทียว
ไปในป่าอันงดงามตามลำพังใจฉันใด ดูก่อนจิต ท่านก็
จักรักรัณมย์อยู่ในภูเขาที่ไม่เคลื่อนกล่น ด้วยผู้คนตามลำพัง
ใจฉันนั้น เมื่อท่านไม่ยินคืออยู่ที่ภูเขา ท่านก็จักต้อง
เสื่อมโดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนจิต หลึงชายเหล่าใดประพฤติตามความพอใจ
ตามอำนาจของท่าน แล้วเสวยความสุขใดอันอาศัยเบญจ-
กามคุณ หลึงชายเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้โง่เขลา ตกอยู่ใน

อำนาจของมาร เป็นผู้ผลิตเพลิงอยู่ในภพน้อย ภพใหญ่
และชื่อว่าเป็นสาวกของท่าน.

จบतालपुण्णेरकाठा

พระतालपुण्णเระองค์เดียวเท่านั้น ได้ภษิตคาถาไว้
ในปัญญาสนิบาทนี้ รวมเป็นคาถา ๕๕ คาถา ฉะนี้แล.
ปัญญาสนิบาทจบบริบูรณ์

อรรถกถาतालपुण्णेरकाठाที่ ๑

อรรถกถาतालपुण्णेरकाठाที่ ๑

ในปัญญาสนิบาท คาถาของท่านพระतालपुण्णเระ มีคำเริ่มต้นว่า
กทา นุหิ ปพุตตกนุทราสุ ดังนี้ เรื่องนั้นมีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระเถระเมื่อนี้ ได้กระทำบุญญาธิการไว้ในพระพุทธเจ้าในปางก่อน
ตั้งสมกุศลอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานในภพนั้น ๆ ในพุทธรูปบาทกาล
นี้บังเกิดในตระกูลแห่งนักพื่อนแห่งหนึ่งในกรุงราชคฤห์ ถึงความเป็นผู้รู้
เคียงสา ถึงความสำเร็จในฐานะเป็นนักพื่อนอันสมควรแก่ตระกูล ได้
ปรากฏเป็นนักพื่อนชื่อว่า นฏคามณี ในชมพูทวีปทั้งสิ้น.

เขามีมาตุคาม ๕๐๐ เป็นบริวาร แสดงมหรสพในบ้าน นิคมและ
ราชธานี ด้วยสมบัติแห่งการพื่อนเป็นอันมาก ได้การบูชาและสักการะเป็น
อันมากเที่ยวไป มายังกรุงราชคฤห์แสดงแก่ชาวพระนคร ได้ความนับถือ

และสักการะ เพราะความที่ตนถึงความแก่กล้าแห่งญาณ จึงไปเฝ้าพระ-
ศาสดา ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ได้กราบทูลคำนี้กะพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับฟังคำของ
พวกนักพื่อนผู้เป็นอาจารย์ และอาจารย์ผู้เป็นประธานผู้เป็นหัวหน้ากล่าว
อยู่ว่า นักพื่อนนั้นใด ทำให้ชนร่าเริงยินดี ด้วยการกล่าวคำจริงและ
เหลาะแหละในท่ามกลางมหรสพ ในท่ามกลางเวทีโรงละคร นักพื่อนนั้น
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทพ
ทั้งหลายผู้ร่าเริง ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างไร ?

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสห้ามเขาถึง ๓ ครั้งว่า อย่า
ถามข้อนั้นกะเราเลย ถูกเขาถามครั้งที่ ๔ พระองค์ถึงตรัสว่า ความฉิ
สัคว์เหล่านี้ แม้ตามปกติก็ถูกเครื่องผูกคืออระฆุกพันแล้ว ถูกเครื่องผูก
คือโทสะ และโมหะผูกพันแล้ว, ท่านนำเข้าไปเปรียบเทียบกับเกิดความ
เลื่อมใส ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ความขัดเคือง และอัน
เป็นที่ตั้งแห่งความหลง แม้โดยยังแห่งสัคว์เหล่านั้น เบื้องหน้าแต่ตาย
เพราะกายแตก ย่อมเกิดในนรก. แต่ถ้าเขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นักพื่อน
นั้นใดยอมยังชนให้ร่าเริงให้ยินดี ด้วยคำจริงและด้วยคำเหลาะแหละ ใน
ท่ามกลางมหรสพในท่ามกลางเวทีโรงละคร เขาเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกาย
แตก ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทพทั้งหลายผู้ร่าเริง เพราะเหตุนี้
เขาจึงมีความเห็นผิดเช่นนั้น, ก็ผู้มีความเห็นผิดพึงปรารถนาคตอย่างใด
อย่างหนึ่ง บรรดาคตทั้งสอง คือนรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน. นายตาล-
ปฏุกามณีได้ฟังดังนั้นแล้วก็ร้องไห้ จะป่วยกล่าวไปไยที่เราจะห้ามนาย
กามณีมิใช่หรือว่า อย่าได้ถามข้อนั้นกะเราเลย. นายกามณีกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ได้ร้องให้ถึงข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสอภิธรรมปรายภพของนักพื่อนทั้งหลาย กะข้าพระองค์อย่างนี้ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์ถูกนักพื่อนทั้งหลายผู้เป็น
อาจารย์และอาจารย์ผู้เป็นประธานในก่อนหลอกลวงว่า นักพื่อนแสดง
มหรสพของนักพื่อนแก่มหาชนแล้วเข้าถึงสุคติ. เขาฟังธรรมในสำนัก
พระศาสดา ได้ศรัทธาได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว กระทำกรรมด้วย
วิปัสสนา ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต. ก็ท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว ก่อน
แต่บรรลุพระอรหัต โดยอาการอันเป็นเหตุให้เกิดการกระทำไว้ในใจโดย
อุบายอันแยบคาย ด้วยสามารถการข่มจิตของตน เพื่อจะแสดงจำแนก
อาการนั้น โดยอาการเป็นอันมาก จึงได้กล่าวคาถาทั้งหลายว่า :-

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้อยู่แต่ผู้เดียว ไม่มีตัณหา
เป็นเพื่อนสอง ณ ภูเขาและชอกเขา เมื่อไรหนอ เราจึง
จักพิจารณาเห็นแจ้งภพทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้เป็นนักปราชญ์ นุ่งห่มผ้า-
กาสาวพัสดร์อันเศร้าหมอง ไม่มีความยึดมั่น ไม่มีความ
หวัง เป็นผู้ฆ่าราคะ โทสะ และโมหะ ได้แล้ว เทียว
ไปตามป่าใหญ่อย่างสบาย ความตรึกเช่นนี้ของเราจัก
สำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจะเห็นแจ้งซึ่งร่างกายนี้ อันเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นรังแห่งโรค คือความตาย ถูกความตาย

และความเสื่อมโทรมบีบคั้นแล้ว เป็นผู้ปราศจากภัย
อาศัยอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ความตรึกเช่นนี้ของเราจัก
สำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจักได้ถือเอาซึ่งดาบอันคมกริบ คือ
อริยมรรคอันสำเร็จด้วยปัญญา แล้วตัดเสียซึ่งลดาชาติ
คือตัณหาอันก่อให้เกิดภัย นำมาซึ่งทุกข์ เป็นเหตุให้คิด
วนเวียนไปในอารมณ์ภายนอก ความตรึกเช่นนี้ของเรา
จักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้ถือเอาซึ่งศาสตราอันสำเร็จ
ด้วยปัญญา มีเดชานุภาพมากของฤาษี คือพระพุทธเจ้า
พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวก แล้วหักรานเสีย
ซึ่งกิเลสรวมพร้อมทั้งเสนาโดยเร็วพลัน เหนือเถรอาสน์
มีลีลาศดังราชสีห์ ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไร
หนอ.

เมื่อไรหนอ นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้มี
ความหนักแน่นในธรรม ผู้คงที่ มีปกติเห็นตามความเป็น
จริง มีอินทรีย์อันชนะแล้ว จักเห็นว่าเราบำเพ็ญเพียร
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ ความเกียจคร้าน ความหิวระหาย ลม
แดด เหลือบ ยุง และสัตว์เสือกคลานทั้งหลายจึงจักไม่
เบียดเบียนเรา คามชอกเขา ช้อนั้นเป็นความประสงค์

ของเรา ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักเป็นผู้มีจิตมั่นคง มีสติ ได้
บรรลูลอริยสัจ ๔ ที่เห็นได้แสนยาก อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงทราบแล้วด้วยปัญญา
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักประกอบด้วยความสงบระงับ
จากเครื่องเร้าร้อนใจในเพราะรูป เสียง กลิ่น รส โผฏ-
ฐัพพะ และธรรมารมณ์ที่เรายังไม่รู้เท่าถึง พิจารณาเห็น
ด้วยปัญญา ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เมื่อเราถูกว่ากล่าวติเตียนด้วยถ้อยคำชั่ว
หยาบแล้ว จักไม่เดือดร้อนใจเพราะถ้อยคำชั่วหยาบนั้น
หนึ่ง ถึงเขาจะสรรเสริญก็จะไม่ยินดีเพราะถ้อยคำเช่นนั้น
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักพิจารณาเห็นสภาพภายใน
กล่าวคือเบญจขันธ์ และรูปธรรมเหล่าอื่นที่ไม่รู้ทั่วถึง และ
สภาพภายนอก คือต้นไม้ หญ้า และลดาชาติ ว่าเป็น
สภาพเสมอกัน ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไร
หนอ.

เมื่อไรหนอ ฝนที่ตกในเวลาปัจจุสมัย จักตกรดเรา
ผู้นั่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ผู้ปฏิบัติอยู่ในมรรคปฏิปทา ที่
นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นดำเนินไปแล้ว ด้วยน้ำ

ใหม่อยู่ในป่า ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไร

หนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้ฟังเสียงร่ำร้องแห่งนกยูง
และทิวาชาติในป่าและชอกเขา ลุกขึ้นจากการนอนแล้ว
พิจารณาธรรมโดยความไม่เที่ยง เพื่อบรรลุมตธรรม
ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักข้ามพินแม่น้ำคงคา ยมุนา
สรัสสติ ที่ไหลไปกระทั่งถึงบาดาล เป็นปากน้ำใหญ่น่า
กลัวนัก ไปได้ด้วยฤทธิ์โดยไม่ติดขัด ความตรึกเช่นนี้
ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักเว้นความเห็นว่านิมิตงามทั้งปวง
เสียโดยเด็ดขาด ขวนขวายอยู่ในฉาน แล้วทำลายความ
พอใจในกามคุณทั้งหลายเสียได้ เหมือนช่างทำลายเสา
ตะลุมและโซ่เหล็กแล้ว เทียวไปในสงครามฉะนั้น ความ
ตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

เมื่อไรหนอ เราจึงจักละความพอใจในกามคุณ ไปได้
บรรลุลำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
แล้วเกิดความยินดี เปรียบเหมือนลูกหนี่ผู้ขัดสน เมื่อถูก
เจ้าหนี่บีบบังคับแล้ว แสวงหาทรัพย์มาได้และชำระหนี่เสร็จ
แล้วพึงดีใจฉะนั้น ความตรึกเช่นนี้ของเราจักสำเร็จเมื่อไร
หนอ.

ดูก่อนจิต ท่านได้อ่อนนอนเราเป็นเวลาหลายปีแล้ว
ว่าท่านไม่สมควรอยู่ครองเรือนเลย บัดนี้เราได้บวชสม
ประสงค์แล้ว เหตุไฉนท่านจึงละทิ้งสมถวิปัสสนา มัว
แต่เกียจคร้านอยู่เล่า.

ดูก่อนจิต ท่านได้อ่อนนอนเรามาแล้วมิใช่หรือว่า ผุง
นกยูงมีขนปีกอันแพรวพราว และเสียงกึกก้องแห่งธาร
น้ำตกตามซอกเขา จะยังท่านผู้เฟื่องฟูอยู่ในป่าให้
เปลิดเปล็น เรายอมสละญาติและมิตรที่รักใคร่ในตระกูล
สลัดความยินดีในการเล่นและกามคุณในโลกได้หมดแล้ว
ได้เข้าถึงป่าและบรรพชาเพศนี้แล้ว.

ดูก่อนจิต ส่วนท่านไม่ยินดีต่อเราผู้ดำเนินตามเสียด
เลย เมื่อเราพิจารณาเห็นว่าจิตนี้เป็นของเรา มิใช่ของ
ผู้อื่น จะประโยชน์อะไรด้วยการร้องไห้รำพึงไร ในเวลา
ทำสงครามกับกิเลสมาร เพราะจิตทั้งหมดนี้เป็นธรรมชาติ
หวั่นไหว ดังนี้จึงได้ออกบวช แสวงหาทางอันไม่ตาย.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย ผู้
เป็นจอมท้าวสักกเทวราช เป็นจอมสารถิ์ฝีกนระ ตรัส
สุภาษิตไว้ว่า จิตนี้กวัดแกว่งเช่นวานร ห้ามได้แสนยาก
เพราะยังไม่ปราศจากความกำหนัด ปุถุชนทั้งหลายผู้ไม่
รู้เท่าทัน พัวพันอยู่ในกามทั้งหลาย อันล้วนแต่เป็นของ
จงงาม มีรสอร่อย นำรื่นรมย์ใจ เขาเหล่านั้นเป็นผู้แสวง

หากพิใหม่ กระทำแต่สิ่งไร้ประโยชน์ อย่าประสงค์
ทุกข์ ย่อมถูกจิตนำไปสู่รอกโดยแท้.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราไว้ว่า ท่านจง
เป็นผู้แวดล้อมด้วยเสียงร่ำร้องแห่งนกยูง และนก-
กระเรียน อีกทั้งเสือเหลืองและเสือโคร่งอยู่ในป่า ท่าน
จงสละความห่วงใยในร่างกาย อย่ามีความอาลัยเลย.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงอุตสาหะ
เจริญทาน อินทรีย์ พละ โภชณงค์ และสมาธิภาวนา
จงบรรลุมรรคา ๓ ในพระพุทธศาสนา.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงเจริญ
อภิวรรคกรรมเพื่อบรรลุนิพพาน อันเป็นทางนำสัตว์ออก
จากโลก ให้ถึงความสิ้นทุกข์ทั้งปวง เป็นเครื่องชำระล้าง
กิเลสทั้งปวง.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงพิจารณา
เห็นเบญจขันธ์โดยอุบายอันแยบคายว่า เป็นทุกข์ จงละ
เหตุอันก่อให้เกิดทุกข์ จงทำที่สุดแห่งทุกข์ในอัตภาพนี้
เถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงพิจารณา
เบญจขันธ์โดยอุบายอันแยบคายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ เป็นของว่างเปล่าหาตัวตนมิได้ เป็นวิบัติ และว่า
เป็นผู้มา จงดัมมนิวิจารณ์เสียโดยแยบคายเถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงปลงผม
และหนวดแล้ว ถือเอาเพศสมณะ มีรูปลักษณะอันแปลก
ต้องถูกเขาสาปแช่ง ถือเอาบาตรเที่ยวภิกษาตามตระกูล
จงประกอบตนอยู่ในคำสอนของพระบรมศาสดา ผู้แสวง
หาคุณอันยิ่งใหญ่เถิด.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงสำรวจ
ระวังเมื่อเวลาเที่ยวไปปัญหาตตามระหว่างตรอก อย่ามี
ใจเกี่ยวข้องในตระกูลและกามารมณ์ทั้งหลาย เหมือน
พระจันทร์ในวันเพ็ญ เว้นจากโทษฉะนั้น.

ดูก่อนจิต แต่ก่อนท่านเคยแนะนำเราว่า จงยินดีใน
ชุดงคคุณทั้ง ๕ คือถืออยู่ในป่าเป็นวัตร ถือเที่ยวปัญหาต
เป็นวัตร ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
ถือการไม่นอนเป็นวัตร ตลอดกาลทุกเมื่อเถิด.

บุคคลผู้ต้องการผลไม้ ปลุกต้นไม้ไว้แล้ว เก็บผล
ไม่ได้ ก็ประสงค์จะโค่นต้นไม้ นั้นเสียฉันใด. ดูก่อนจิต
ท่านแนะนำเราผู้ใดให้หวนไหวในความไม่เที่ยง ท่านจง
ทำเราผู้นี้ให้เหมือนบุคคลผู้ปลุกต้นไม้ไว้ฉันนั้นเถิด.

ดูก่อนจิต ผู้หารูปมิได้ ไปได้ในที่ไกล เทียวไปแต่
ผู้เดียว บัดนี้เรจักไม่ทำตามคำของท่านแล้ว เพราะว่า
กามทั้งหลายล้วนเป็นทุกข์ มีผลเผ็ดร้อน เป็นภัยใหญ่

หลวง เราจักมีใจมุ่งนิพพานเท่านั้น เราไม่ได้ออกบวช เพราะหมคนบุญ เพราะไม่มีความสะอาด เพราะเหตุแห่งจิต เพราะเหตุแห่งการทำผิดต่อชาติบ้านเมือง หรือ เพราะเหตุแห่งอาชีพ.

ดูก่อนจิต ท่านได้รับรองกับเราไว้ว่า จักอยู่ในอำนาจของเรามีใช้หรือ.

ดูก่อนจิต ท่านได้แนะนำเราไว้ในครั้งนั้นว่า ความเป็นผู้มีกน้อย การละความสบลหู่คุณท่าน และความสงบระงับทุกข์ สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ แต่บัดนี้ท่านกลับเป็นผู้มีความมักมากขึ้น เราไม่อาจกลับไปสู่ตัณหาราคะ ความรัก ความชัง รูปอันสวยงาม สุขเวทนา และเบญจกามคุณอันเป็นของชอบใจที่เราเคยเสียแล้วอีก.

ดูก่อนจิต เราได้ปฏิบัติตามถ้อยคำของท่านในภพทั้งปวงแล้ว เราไม่ได้มีความขุ่นเคืองต่อท่านหลายชาติมาแล้ว เพราะความที่ท่านมีความกตัญญู จึงปรากฏมีอติภาพนี้ขึ้นอีก ท่านทำให้เราต้องท่องเที่ยวไปในกองทุกข์มาช้านานแล้ว.

ดูก่อนจิต ท่านทำให้เราเป็นพราหมณ์ก็มี เป็นพระราชามหากษัตริย์ก็มี เพราะอำนาจแห่งท่าน บางคราวเราเป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นเทพเจ้าก็มี เพราะอำนาจแห่งท่าน เพราะเหตุแห่งท่าน มีท่านเป็นมูลเหตุ เราเป็น

อสูร บางคราวเป็นสัตว์นรก บางคราวเป็นสัตว์ดิรัจฉาน
บางคราวเป็นเปรต ท่านได้ประทุษร้ายเรามาบ่อยๆ มิใช่
หรือ บัดนี้ เราจักไม่让您ทำเหมือนกาลก่อนอีกละ
แม้เพียงครู่เดียว ท่านได้ล่อลวงเราเหมือนกับคนบ้า ได้
ทำความผิดให้แก่เรามาแล้วมิใช่หรือ.

จิตนี้แต่ก่อนเคยเที่ยวจาริกไปในอารมณ์ต่างๆ ตาม
ความประสงค์ ตามความใคร่ ตามความสบาย วันนี้
เราจักข่มจิตนั้นไว้โดยอุบายอันชอบ ดังนายหัตถาจารย์
ข่มช้างตัวตกมันไว้ด้วยของฉะนั้น.

พระศาสดาของเราได้ทรงตั้งโลกนี้ โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่เป็นแก่นสาร ดูก่อนจิต
ท่านจงพาเราบ่ายหน้าไปในศาสนาของพระชินสีห์ จง
พาเราข้ามจากห้วงน้ำใหญ่ที่ข้ามได้แสนยาก.

ดูก่อนจิต เรือนคืออรรถภาพของท่านนี้ ไม่เป็นเหมือน
กาลก่อนเสียแล้ว เพราะจักไม่เป็นไปตามอำนาจของท่าน
อีกต่อไป เราได้ออกบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้
แสวงหาประโยชน์อันยิ่งใหญ่แล้ว สมณะทั้งหลายผู้ทรง
ความพินาศไม่เป็นเช่นเรา ภูเข มหาสมุทร แม่น้ำ
คงคาเป็นต้น แผ่นดิน ทิศใหญ่สี่ ทิศน้อยสี่ ทิศเบื้องบน
ทิศเบื้องต่ำ และภพสาม ล้วนเป็นสภาพไม่เที่ยง มีแต่
ถูกเบียดเบียนอยู่เสมอ.

ดูก่อนจิต ท่านจะไป ณ ที่ไหนเล่า จึงจะมีความสุข
รื่นรมย์.

ดูก่อนจิต เบื้องหน้าแต่จิตของเราตั้งมั่นแล้ว ท่านจัก
ทำอะไรแก่เราได้ เราไม่เป็นไปตามอำนาจของท่านแล้ว.
บุคคลไม่ควรถูกต้องไถ่สองปาก คือร่างกายอันเต็ม
ไปด้วยของไม่สะอาด มีช่อง ๕ ช่องเป็นที่ไหลออก นำ
ติเตียน ท่านผู้ไปสู่เรือนคือถ้ำ ที่เงื่อมภูเขาอันสวยงาม
ตามธรรมชาติ เป็นที่อาศัยอยู่แห่งสัตว์ป่า คือหมูและ
ควาง และในป่าที่ฝนตกใหม่ๆ จักได้ความรื่นรมย์ใจ
ณ ที่นั้นฝูงนกยูงมีขนที่คอเขียว มีหงอนและปีกงาม ลำ-
แพนหางมีแฉ่ววิจิตรนัก ส่งลำเนียงก้องกังวานไพเราะ
จับใจ จักยังท่านผู้บำเพ็ญฌานอยู่ในป่าให้ร่าเริงได้ เมื่อ
ฝนตกแล้วหย่างอกยาวประมาณ ๔ นิ้ว ท้องฟ้างามแจ่มใส
ไม่มีเมฆปกคลุม เมื่อท่านทำตนให้เสมอด้วยไม้ แล้ว
นอนอยู่บนหญ้าระหว่างภูเขานั้น จะรู้สึกอ่อนนุ่มดังตำลึง
เราจักกระทำให้เหมือนผู้ใหญ่ จะยินดีด้วยปัจจัยตามมี
ตามได้ บุคคลผู้ไม่เกียจคร้าน ย่อมกระทำจิตของตนให้
สมควรแก่การงานฉันใด เราจักกระทำจิตฉันนั้น เหมือน
บุคคลเลื่อนดูงูใส่แมวไว้ฉะนั้น เราจักทำให้เหมือนผู้ใหญ่
จักยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ จักนำท่านไปสู่อำนาจ
ของเราด้วยความเพียร เหมือนนายหัตถาจารย์ผู้ฉลาด

นำช่างที่ชำนาญไปสู่อำนาจของตนด้วยขอฉะนั้น เรื่อยอม
สามารถที่จะดำเนินตามหนทางอันเกษมสุข ซึ่งเป็นทาง
อันบุคคลผู้ตามรักษาจิต ได้ดำเนินมาแล้วทุกสมัย ด้วย
หทัยอันเที่ยงตรง ที่ท่านฝึกฝนไว้ดีแล้ว มั่นคงแล้ว เปรียบ
เหมือนนายอัสสาจารย์ สามารถจะดำเนินไปตามภูมิสถาน
ที่ปลอดภัย ด้วยม้าที่ฝึกดีแล้วฉะนั้น.

เราจักผูกจิตไว้ในอารมณ์ คือกรรมฐานด้วยกำลัง

ภavana เหมือนนายหัตถาจารย์มัดช่างไว้ที่เสาตะลุงด้วย
เชือกอันมั่นคงฉะนั้น จิตที่เราคุ้มครองดีแล้ว อบรมดีแล้ว
ด้วยสติ จักเป็นจิตอันค้นหาเป็นต้นไม่อาศัยในภพทั้งปวง
ท่านจงตัดทางดำเนินที่ผิดเสียด้วยปัญญา ข่มใจให้ดำเนิน
ไปในทางที่ถูกด้วยความเพียร ได้เห็นแจ้งทั้งความเกิด
ขึ้นและความเสื่อมไป แล้วจักได้เป็นทายาทของพระ-
พุทธเจ้า ผู้มักแสดงธรรมอันประเสริฐ.

ดูก่อนจิต ท่านได้นำเราให้เป็นไปตามอำนาจของ
ความเข้าใจผิด ๔ ประการ เหมือนบุคคลจูงเด็กชาวบ้าน
วิ่งวนไปฉะนั้น ท่านควรคบหาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตัด
เครื่องเกาะเกี่ยวและเครื่องผูกเสียได้ เพียบพร้อมด้วย
พระมหากรุณา เป็นจอมปราชญ์มิใช่หรือ มฤคชาติเข้า
ไปยังภูเขานำแร่ธรรม์ ประกอบด้วยน้ำและดอกไม้
เที่ยวไปในป่าอันงดงามตามลำพังใจฉันใด ดูก่อนจิต

ท่านก็จักรัณรมย์อยู่ในภูเขา ที่ไม่เคลื่อนกล่นด้วยผู้คน
ตามลำพังใจฉันนั้น เมื่อท่านไม่ยินดีอยู่ที่ภูเขานั้น ท่าน
ก็จักต้องเสื่อมโดยไม่ต้องสงสัย.

ดูก่อนจิต หลึงชายเหล่าใดประพฤติตามความพอใจ
ตามอำนาจของท่าน แล้วเสวยความสุขใจอันอาศัย
เบญจกามคุณ หลึงชายเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้โง่เขลา ตก
อยู่ในอำนาจของมาร เป็นผู้เพลิดเพลिन อยู่ในภพน้อย
ภพใหญ่ และชื่อว่าเป็นสาวกของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กทา นุหิ ตัดเป็น กทา นุ อหิ เมื่อไร
หนอไร.

บทว่า ปพฺพตกนฺทราสุ ความว่า ณ ที่ภูเขาและชอกเขา หรือที่
ชอกแห่งภูเขา.

บทว่า เอกาภิโย แปลว่า ผู้ ๆ เดียว. บทว่า อทฺทุติโย แปลว่า
ไม่มีตัณหา. กัตถมา ชื่อเป็นที่ ๒ ของบุรุษ. บทว่า วิหฺลุตฺติ แปลว่า
จักอยู่.

บทว่า อนิจฺจโต สพฺพทวํ วิปฺลุตฺติ มีวาจาประกอบความว่า เรา
เมื่อพิจารณาเห็นภพแม้ทั้งหมด ต่างด้วยกามภพเป็นต้นว่า ชื่อว่า ไม่เที่ยง
เพราะมีแล้วกลับไม่มี ดังนี้ จักอยู่เมื่อไรหนอ. ก็ค่านั้นมีอันแสดงเป็น
นิทสน์ ฟังทราบวาท่านกล่าวลักษณะทั้งสองแม่นอกนี้ไว้แล้วแล. เพราะ
พระบาลีว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น
อนัตตา.

บทว่า ตัม เม อิทํ ตํ นุ กทา ภวิสฺสตี ความว่า ความปริวิตก
ของเรานี้จักมีเมื่อไรหนอ, คือจักถึงที่สุดเมื่อไรหนอ ?

ก็บทว่า ตัม ในบทว่า ตํ นุ นี้ เป็นเพียงนิบาต. ในที่นี้มีความ
ตั้งเขปลดต่อไปนึ่ว่า เมื่อไรหนอ เราตัดเครื่องผูกคือกฤหัสถ์ เหมือนช้าง
ใหญ่ตัดเครื่องผูกเท้าช้าง ออกบวช พอกพูนกายวิเวก เป็นผู้โดดเดี่ยว
ไม่มีเพื่อนสอง ในชอกเขาทั้งหลาย ไม่อาศัยในอารมณ์ทั้งปวง พิจารณา
เห็นสังขารทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยงจักอยู่.

บทว่า ภินุญฺญนุโร ความว่า เป็นผู้ทรงผ้าที่ถูกทำลาย, ท่าน
กล่าวไว้โดยลง น อากม เพื่อสะดวกแก่คาถา. อธิบายว่า ทรงไว้ซึ่งแผ่นผ้า
เป็นจีวรที่ตัดด้วยศาสตรา ทำลายสัมผัสและสีอันเลิศ.

บทว่า มุนิ ได้แก่ บรรพชิต.

บทว่า อมโหม ความว่า เชื่อว่า ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตัวเอง เพราะ
ไม่มีความยึดถือในตระกูลหรือคณะ ว่าเป็นของ ๆ ตัว. เชื่อว่าไม่มีความ
หวัง เพราะไม่มีความหวังในอารมณ์แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า หนตฺวา สุจี ปวนคโต วิหสฺสตี ความว่า เราจักตัดกิเลส
มีรากะเป็นต้นด้วยอริยมรรค อยู่เป็นสุข ด้วยสุขเกิดแต่มรรคและสุขอัน
เกิดแต่ผล ไปสู่ป่าใหญ่ จักอยู่เมื่อไรหนอ.

บทว่า วรโรคนีฬํ ความว่า เป็นรังแห่งมรณะ และเป็นรังแห่ง
โรค.

บทว่า กายํ อิมํ ได้แก่ ซึ่งกายกล่าวคือขันธ ๕ นี้. จจริงอยู่ ขันธ
ทั้ง ๕ ท่านเรียกว่า กาย ในประโยคมีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย กายนี้แล

คือนามรูปในภายนอก สำหรับบุรุษบุคคลผู้ถูกอวิชาครอบงำ ผู้ถูกค้นหา
ติดตาม.

บทว่า มจฺจุชรายุปทุทฺติ ความว่า ถูกมรณะและชราบีบคั้น. อธิบาย
ว่า เราเมื่อพิจารณาเห็น ชื่อว่า เป็นผู้ปราศจากภัย เพราะละเหตุแห่งภัย
เสียได้ จักมีเมื่อไรหนอ.

บทว่า ภยชนฺนี ความว่า เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งภัยใหญ่ ๒๕ ชื่อว่า
นำมาซึ่งทุกข์ เพราะนำมาซึ่งทุกข์ในวิญญูะทั้งสิ้น ที่เป็นไปทางกายและ
เป็นไปทางใจ.

บทว่า ตณฺหาลตฺติ พหุวิธานวุตฺตฺตฺนํ ความว่า ตัณหาคือเครื่องเอา
อันชื่อว่า เป็นไปตามมากหลาย เพราะเป็นไปตาม คือเล่นไปตามอารมณ์
หรือภพเป็นอันมาก.

บทว่า ปญฺญามยฺยํ มีวาจาประกอบความว่า จับพระขรรค์คือดาบ
อันสำเร็จด้วยมรรคปัญญาที่ลับดีแล้วด้วยหัตถ์ คือศรัทธาอันประคองไว้
ด้วยวิริยะ แล้วตัด ตริกไปว่า เมื่อไรหนอเราพึงอยู่ เมื่อไรหนอความตริก
นั้นจักสำเร็จ.

บทว่า อุกฺคเตชฺชํ ความว่า มีเดชกล้า เพราะอาศัยอำนาจสมณะ
และวิปัสสนา.

บทว่า สตฺถํ อีสึนํ ความว่า เป็นศัสตราของพระพุทธเจ้า พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวกและฤาษีทั้งหลาย.

บทว่า มารํ สเสณํ สหสา ภยฺชิสฺสุตฺติ ความว่า เราจักหักมารมี
อภิสังขารมารเป็นต้น พร้อมด้วยเสนาคือกิเลส ชื่อสเสณะ โดยพลัน
คือโดยเร็วทีเดียว.

บทว่า สีหาสเน ได้แก่ บนอาสนะอันมั่นคง อธิบายว่า บน
อปราจิตบัลลังก์.

บทว่า สพุทธิ สมาคเมสุ ทิฏฐโธ ภเว มีวาจาประกอบความว่า
เราได้เห็นในการสมาคมด้วยคนดีทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้ชื่อว่า
หนักในธรรม เพราะประกอบด้วยความเคารพในธรรม ชื่อว่า ผู้คงที่
เพราะถึงลักษณะแห่งผู้คงที่ ชื่อว่า ผู้เห็นตามความเป็นจริง เพราะมีความ
เห็นไม่วิปริต ชื่อว่า ผู้มีอินทรีย์อันชนะแล้ว เพราะมีอินทรีย์อันชนะบาป
ด้วยอริยมรรคนั้นแล, ว่าเมื่อไรหนอ เราจักมีความเพียร เพราะฉะนั้น
ความตรึกของเรานั้นจักสำเร็จเมื่อไร? โดยนัยนี้ พึงทราบบทโยชนาใน
ที่ทั้งปวง เราจักพรรณนาเพียงอรรถเฉพาะบทเท่านั้น.

บทว่า ตนุทธิ แปลว่า ความเกียจคร้าน.

บทว่า ขุทา แปลว่า ความหิว.

บทว่า กิฏฐีรสปา ได้แก่ แมลงและสัตว์เลื้อยคลาน.

บทว่า น พายิสฺสุสนฺติ อธิบายว่า จักไม่เบียดเบียนเรา เพราะ
ห้ามสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ด้วยฉาน.

บทว่า คิริพฺพเช ได้แก่ ในชอกเขา.

บทว่า อตุลฺลตุลฺลิตฺถิ ความว่า มีความต้องการด้วยประโยชน์ กล่าวคือ
ประโยชน์ตน.

บทว่า ยํ วิทิตฺตํ มเหตฺตินา ความว่า สัจจะ ๔ อันท่านผู้แสวงหาคุณ
อันยิ่งใหญ่ คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสรู้แล้วคือแทงตลอดแล้ว, เราผู้
มีจิตตั้งมั่นดีแล้วด้วยมรรคสมาธิ เป็นผู้มิตติด้วยสัมมาสติ มาถึง คือจักแทง

ตลอด ได้แก่ จักบรรลุสัจจะ ๔ เหล่านั้นที่เห็นได้แสนยาก ด้วยกุศลสมภาร
อันเราสั่งสมมาด้วยปัญญาในอริยมรรค.

บทว่า รูปเป ได้แก่ ในรูปอันจะรู้ได้ด้วยจักขุ.

บทว่า อमित ความว่า ไม่รู้แล้วด้วยญาณ อธิบายว่า กำหนดไม่ได้
แล้ว คือกำหนดรู้ไม่ได้แล้ว.

บทว่า ผลิตเต แปลว่า ฟังถูกต้อง. บทว่า ฌมฺเม ได้แก่ ในธรรม
ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อमित ได้แก่ ในรูปหาประมาณมิได้ คือ
แตกต่างกันหลายประเภท ด้วยสามารถสีเขียวเป็นต้น, และสัททรูปเป็นต้น
อันแตกต่างกันหลายประเภท ด้วยอำนาจเสียงกลองเป็นต้น ด้วยอำนาจ
รสที่ร่ากเป็นต้น ด้วยสามารถความเป็นของหยาบและอ่อนเป็นต้น และ
ด้วยอำนาจเป็นสุขและทุกข์เป็นต้น.

บทว่า อาทิตฺตโต เพราะเป็นธรรมชาติ อันไฟ ๑๑ กองติดทั่ว
แล้ว.

บทว่า สมเถหิ ยุตฺโต ได้แก่ ประกอบด้วยฉาน วิปัสสนา และ
มรรคสมาธิ.

บทว่า ปญฺญา ทจฺฉิ ความว่า จักเห็นด้วยปัญญาในมรรค อัน
ประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา.

บทว่า ทุพฺพจนน วุตฺโต ได้แก่ สืบต่อด้วยคำที่กล่าวซ้ำ.

บทว่า ตโต นิमितฺตํ ได้แก่ เพราะเหตุแห่งผลสุวาจา.

บทว่า วิมโน น เหสุสฺส ความว่า ไม่พึงเกิดโทมนัส.

บทว่า อโธ แก่เป็น อถ แปลว่า อนึ่ง.

บทว่า กฏฺฐุได้แก่ ในท่อนไม้. บทว่า ติณฺณ ได้แก่ กองหญ้า.

บทว่า อิม ได้แก่ ชั้นที่ ๕ อันนับเนื่องในสันตติของเราเหล่านี้.

บทว่า อมิเต จ ฐมฺเม ได้แก่ ในรูปธรรม อันกำหนดนับไม่ได้ ด้วยอินทรีย์ชั้นอื่น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นไปในภายในและ เป็นไปในภายนอก ดังนี้.

บทว่า สมนฺ ตุเลยยํ ความว่า พิจารณาสิ่งทั้งปวงให้สม่าเสมอทีเดียว ด้วยสามารถนิจลักษณะเป็นต้น และด้วยสามารถอุปมาด้วยสิ่งอันหาสาระ มิได้เป็นต้น.

บทว่า อธิปฺปยาตมฺหิ ปเถ วชนฺตุ ความว่า ไปอยู่ คือดำเนินไป อยู่ในทางสมณะและวิปัสสนา อันท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีพระพุทฺธเจ้าเป็นต้น ทรงชำระแล้วโดยชอบแล้ว. ในสมัยฝนตก ท่านแสดง ถึงความปริวิตกถึงภาวะที่ท่านอยู่ในกลางแจ้ง ว่าเมื่อไรหนอฝนจักตกลงใน ป่าที่ขั้ว ยังจิ๋วของตนให้เปียกด้วยน้ำ คือด้วยน้ำฝนตกใหม่.

บทว่า มยฺรสุสฺส ลิกฺขณฺทฺธิโน วเน ทิชฺสุสฺส ได้แก่ ทิชชาติด้วย อำนาจเกิด ๒ ครั้ง คือเกิดจากท้องมารดา ๑ เกิดจากฟองไข่ ๑ ก็เมื่อไร เราจะไต่ยีนเสียงร้อง คือเสียงร้องของนกยูง โดยสมภพของนกยูง และ โดยหางของนกยูงในป่า คือที่ซอกเขา แล้วกำหนดเวลาออกจากที่นอน แล้ว บรรลุอมตะ คือบรรลุพระนิพพาน.

บทว่า สญฺจินฺตเย ความว่า ฟังกระทำไว้ในใจ คือฟังเห็นแจ้ง ภพที่จะกล่าวอยู่ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น.

บพว่า **คณฺถุ ยมฺนํ สรสุตฺตี** มีวาจาประกอบ ความว่า เมื่อไรหนอ
ความตริกของเราเนี้ พึงไหลไปยังแม่น้ำใหญ่เหล่านั้นไม่ติดขัด ด้วยฤทธิ์
อันสำเร็จด้วยภาวณา.

บพว่า **ปาตลจิตฺตํ พพวามฺขณฺจ** ความว่า พอละ คือถึงที่สุดแห่ง
การตกไป ฉะนั้นจึงชื่อว่าบาดาล ชัดไปสู่บาดาลนั้นนั่นแหละ, คือดำรงอยู่
อย่างนั้นในเวลาตั้งแผ่นดิน เพราะฉะนั้น ชื่อว่า ชัดให้ไหลไปยังบาดาล
ที่เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นที่อยู่ของนาคเป็นต้น หรือที่ตั้งอยู่แล้วโดยว่างเปล่า
นั่นเอง ชื่อว่าที่ฝั่งแผ่นดินในมหาสมุทรมีร้อยโยชน์เป็นต้นเป็นประเภท.

บพว่า **พพวามฺข** ได้แก่ ปากน้ำวนใหญ่ในมหาสมุทร จริงอยู่
ในเวลาประตุมหานรกเปิด ท่อไฟใหญ่พุ่งออกจากประตุมหานรกนั้น
เบื้องหน้าแต่นั้น ไหม้ส่วนภายใต้มหาสมุทรยาวและกว้างหลายร้อยโยชน์
เมื่อส่วนภายใต้มหาสมุทรถูกไฟไหม้ น้ำข้างบนก็วนเวียนโดยอาการเป็น
บ่อตกลงในภายใต้ด้วยเสียงดัง ในที่นั้นมีสมัญญาว่าปากน้ำใหญ่ ดังนั้น
แม่น้ำที่ไหลไปยังบาดาลและปากน้ำใหญ่ นำหาคเสียนำสะพังกแล้ว เมื่อ
ไรหนอ จะพึงไหลตกไปด้วยกำลังฤทธิ์ไม่ติดขัด ดังนั้น ความตริกของเรา
จักพึงมีเมื่อไรหนอ เราพึงยังฤทธิ์อันสำเร็จด้วยภาวณาให้บังเกิด จักค้น
พบรอยฤทธิ์อย่างนี้ได้เมื่อไรหนอ.

บพว่า **นาโคว อสงฺคจาริ ปหาลเย** ความว่า ช้างตัวซบมันทำลาย
เสาอันมัน กำจัดโซ่เหล็ก ทำลายเสาตะลุง เข้าไปสู่ป่า เป็นผู้ๆ เดียว
ไม่มีเพื่อนสอง เทียวไปตามความชอบใจของตนฉันใด เราก็ฉันนั้น เมื่อ
ไรหนอ จะละทิ้งนิมิตที่ได้ยินมาทุกอย่าง คือเว้นเสียโดยไม่มีส่วนเหลือ
ไม่เป็นไปในอำนาจแห่งกามฉันทะ ประกอบการชวนชวายในฉวาน พึง

ทำลาย ฟังตัด ฟังละความพอใจในกามคุณ เพราะฉะนั้น ความตริักของเรานั้นจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

บทว่า อธิญฺญว ทลิตฺทโก นิธิ อารายิตฺวา ความว่า คนจนบางคนเป็นผู้มีการเลี้ยงชีพเป็นปกติ กู้หนี้ยี้ เมื่อไม่สามารถจะชำระหนี้ได้ มีคดีเพราะหนี้ี้ คืออดอดใจเพราะหนี้ี้ ถูกเจ้าทรัพย์บีบบั่น ครั้นยินดีคือประสบชุมทรัพย์ และชำระหนี้ี้แล้ว ฟังเป็นอยู่ ยินดีโดยความสุขฉันทใจแม้เรากั้ฉันทนั้น เมื่อไรหนอ จะฟังละกามฉันทอัน เป็นเสมือนกับผู้มีหนี้ี้ แล้วประสบความยินดีในพระศาสนาของท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่คือพระศาสนาของพระพุทธเจ้า อันเป็นเสมือนชุมทรัพย์อันเต็มไปด้วยรัตนะ มีแก้วมณีและทองคำเป็นต้น เพราะเพียบพร้อมไปด้วยอริยทรัพย์ เพราะฉะนั้น ความตริักของเรานั้นจักสำเร็จเมื่อไรหนอ.

ครั้นแสดงความเป็นไปแห่งวิตกของตน อันเป็นแล้วด้วยอำนาจเนกขัมมวิตกในกาลก่อน แต่การบรรพชาอย่างนี้ี้แล้ว บัดนี้ี้ ครั้นบวชแล้ว เมื่อจะแสดงอาการอันเป็นเหตุให้สอนตนแล้วจึงบรรลุ จึงได้กล่าวคาถามีอาทิว่า พหุณี วสุธานี ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุณี วสุธานี ตยามหิ ยาจิโต อคารวาเสน อลฺลํ นู เต อิทํ ความว่า คุณก่อนจิตผู้เจริญ เราถูกท่านอ่อนวอนมาหลายปีแล้วมิใช่หรือว่า พอละ คือถึงที่สุดแล้วสำหรับท่าน ด้วยการอยู่ในท่ามกลางเรือน ด้วยการตามผูกพันทุกข์ต่าง ๆ อยู่หลายปี.

บทว่า ตํ ทานิ มํ ปพฺพชิตํ สมานํ ความว่า คุณก่อนจิต ท่านไม่ประกอบเรานั้น ผู้เป็นบรรพชิต ด้วยความอดุทธสาหะเช่นนั้น ด้วยเหตุอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ทิงสมณะและวิปัสสนา ประกอบในความเกียจคร้านอันแล้ว.

บทว่า นนุ อหิ จิตฺต ตยามฺหิ ยาจิโต อธิบายว่า คุณก่อนจิตผู้เจริญ เราเป็นผู้อันท่านอ่อนนวยมม คือยังจะขอร้องมิใช่หรือ? ถ้าท่านขอร้อง เพราะเหตุไร? ท่านจึงไม่ปฏิบัติให้สมควรแก่ความขอร้องนั้น.

ท่านแสดงถึงอาการขอร้อง โดยนัยมีอาทิว่า คิริพุพฺเช ดังนี้, อธิบายว่า วิหค มีชนปีกอันแพรวพราว คือมีขนหางและปีกอันวิจิตร อธิบายว่า นกยูง.

บทว่า มหินฺทฺโฆสฺตถฺนิตาภิกฺขุชิโน ความว่า มีการแผดเสียงเป็นปกติด้วยดี ด้วยเหตุที่เสียงอันกึกก้องจากสายน้ำ.

ด้วยบทว่า เต ตํ รเมสฺสนฺตฺติ วณฺมฺหิ ฌายินิ ท่านแสดงว่า เราถูกท่านอ่อนนวยมมมิใช่หรือว่า นกยูงเหล่านั้น จักให้เราเป็นผู้ชวนชวายนในฌานในป่าเกิดความยินดี.

บทว่า กุสฺมฺหิ ความว่า ในการเวียนมาแห่งตระกูล.

บทว่า อิมมชฺฌุปลกฺโต ความว่า วันนี้ ท่านมาใกล้ที่ป่า หรือบรรพชานี้.

บทว่า อโถปี ตฺว จิตฺต น มยฺห ตฺสฺสฺสฺติ ความว่า ท่านจักไม่ยินดีกะเราแม้ผู้ประพฤติดามตั้งอยู่เสียเลย.

บทว่า มเมว เอตํ น หิ ตฺว ปเรสํ อธิบายว่า คุณก่อนจิต เพราะท่านพิจารณาเห็นว่าจิตนี้เป็นของเราเท่านั้นไม่ใช่ของคนเหล่าอื่น. แต่ในเวลาสงบท่านทำจิตนี้ให้เป็นเหมือนของคนเหล่าอื่น ด้วยการสงบภาวนาเพื่อลบกิเลสสารทั้งหลาย เพราะกระทำอธิบายดังว่ามานี้ ท่านจะประโยชน์อะไรด้วยการร้องไห้อยู่เล่า บัดนี้ เราจักไม่ให้คุณประพฤติโดยประการอื่น.

บพว่า สพุพ อิท จลมิถึ เปกขมาโน อธิบายว่า เพราะเหตุที่
เมื่อเราตรวจดูด้วยปัญญาจักขุว่า จิตนี้ เป็นอื่นทั้งหมดมีสังขารเป็นไปใน
ภุมิ ๓ กวัคแกว่ง ไม่ตั้งมั่น อยาไค้ แสวงหาการออกจากเรื้อน และ
จากกามทั้งหลาห คื้อมตบพ คื้อมพระนิพพาน ฉะนั้น จึงไม่ไปตามจิต
กระทำการแสวงหาพระนิพพานอย่างเดีหวเท่านั้น.

มีวาจาประกอบความว่า จิตห้ามได้แสนยาก เพราะไม่ปราศจาก
ราคะ เป็นเช่นกับลิง ด้วยอำนาจการฝึก เพราะฉะฉนั้น เราจึงกล่าวแต่
คำที่ควรด้วยดี กล่าวคำเป็นแต่สุภาหิต เป็นนายสารถิฝึกนระ ผู้อันเขา
สักการะอย่างยิ่งใหญ่ สูงสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า.

บพว่า อวิททสุ ยตถ ลิตา ปุถุชชนา ความว่า อันธปุถุชน
เหล่านั้น ผู้กตคอยู่ คื้อมเนื่องเฉพาะในวัตถุกามและกิเลสกามอย่างใดอย่าง
หนึ่งแสวงหาภพใหม่ด้วยกามราคะฉนั้น ปรารธนาทุกซ์โดยส่วนเดีหวเท่านั้น
และเมื่อปรารธนา จึงถูกจิตนำไค้ คื้อมถูกทอดทิ้งในนรก เพราะฉะฉนั้น
จึงเป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งจิต กระทำกรรมอันเป็นทางแห่งนรก เป็น
ผู้ทอดทิ้งจากหิตสุข คื้อมถูกนำไค้ในนรกโดยจิตของตนฉนั้นเอง ไม้นำไค้
โดยประการอื่น เพราะฉะฉนั้น ท่านจึงแสดงความที่จิตเท่านั้นที่ควรข่ม.

เมื่อรู้เพื่อจะข่มจิตฉนั้นแลแม้อีก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า มยुरโกญจา-
ภิริตุมหิ ฉัฉนี้.

บรรดาบพเหล่านั้น บพว่า มยुरโกญจาภิริตุมหิ ความว่า อัน
นกยุงและนกกระในร็อง.

บพว่า ทิปิหิ พยคุเมหิ ปุรกขโต วลั ความว่า เป็นผู้แควดล้อม
คื้อมห้อมล้อมด้วยสัตว์ดิรัฉฉานเห็นปานฉนั้น เพราะเป็นผู้อยู่ด้วยเมตตา-

กรรมฐานเป็นอารมณ์อยู่ในป่า ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวการเจริญความว่างเปล่า.

บทว่า กาย อเปกฺข ชห ความว่า จงละไม่อาศัยในกายโดยประการทั้งปวง, เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวถึงที่บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น.

บทว่า มา วิราชย ความว่า อย่างขณะที่ ๕ อันได้เสนยากนี้ให้ล้มเหลว.

บทว่า อิตฺตฺส มํ จิตฺต ปุเร นินฺยฺชฺชติ ความว่า ดูก่อนจิต ท่านประกอบเราไว้ในสัมมาปฏิบัติก่อนแต่บวช ด้วยประการฉะนี้แล.

บทว่า ภาวเหติ ความว่า จงให้เกิดและให้เจริญ.

บทว่า ฌานี ได้แก่ ฌาน ๔ มีปฐมฌานเป็นต้น.

บทว่า อินฺทฺริยานี ได้แก่ อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น.

บทว่า พฺลานี ได้แก่ พละ ๕ เหล่านี้แน่นอนแล.

บทว่า โปชฺฌนฺคฺสมภาวนา ได้แก่ โปชฌงค์ ๗ และสมาธิภาวนา ๔.

บทว่า ติสฺโส จ วิชฺชา ได้แก่ วิชชา ๓ มีปุพเพนิวาสญาณเป็นต้น, ท่านตั้งอยู่ในพระพุทธศาสนา คือในโอวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงถูกต้อง คือจงบรรลุ.

บทว่า นินฺยฺชฺชติ ได้แก่ นำออกจากวิญญูทุกข์.

บทว่า สพฺพทฺถุขกฺขโยคธํ ได้แก่ หยั่งลงในอมตะ คือมีพระนิพพานเป็นที่พึ่ง ได้แก่ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์.

บทว่า สพฺพกิเลสฺโสธนํ ความว่า ชำระมลทิน คือกิเลสไม่ให้มีส่วนเหลือ.

บทว่า **ขนฺธุ** ได้แก่ อุปาทานจันท์.

บทว่า **ปฏิปสฺส โยนิโส** ความว่า จงเห็นด้วยอุบายโดยชอบด้วย
วิปัสสนาญาณ โดยประการต่าง ๆ มีอาทิอย่างนี้ว่า โดยเป็นโรค โดย
เป็นจุฬี โดยเป็นจุลจุกศร โดยเป็นความคับแค้น โดยเป็นอาพาธ.

บทว่า **ตํ ชห** ความว่า จงละ คือจงถอนค้นหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์
นั้น.

บทว่า **อิธว** ได้แก่ ในอรรถภาพนี้เท่านั้น.

บทว่า **อนิจฺจํ** เป็นต้น ความว่า ท่านจงเห็นว่าไม่เที่ยง เพราะมี
ที่สุด เพราะไม่ล่วงความเป็นของไม่เที่ยงไปได้ เพราะเป็นไปชั่วกาล
เท่านั้น และปฏิเสธต่อความเที่ยง. บทว่า **ทุกฺขํ** ความว่า จงเห็นว่าเป็น
ทุกข์ เพราะถูกความเกิดขึ้นและดับไปบีบคั้น เพราะมีภัยเกิดขึ้นเฉพาะ
หน้า เพราะทนได้ยาก เพราะปฏิเสธความสุข.

บทว่า **สุญฺญํ** ความว่า ชื่อว่า ว่างเปล่า เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ
เพราะไม่มีเจ้าของ เพราะไม่มีสาระ และเพราะปฏิเสธอัตตา เพราะเหตุ
นั้นนั่นแล จึงชื่อว่าเป็นอนัตตา. มีวาจาประกอบความว่า จงพิจารณา
เห็นโดยแยกคายว่า เป็นทุกข์และเป็นผู้มา เพราะเป็นอันจะพึงถูกคิดเตียน
แลเป็นความเจ็บป่วยหาความเจริญมิได้.

บทว่า **มโนวิจारे อุปฺปนฺธ เจตโส** ความว่า จงปิดกั้น คือจง
ห้าม ได้แก่ จงดับความสำคัญทางมโนวิจารทางใจ ๑๘ อย่าง มีการ
พิจารณาถึงโสมนัสเป็นต้นอันอาศัยเรื่อน.

บทว่า **มฺหุโตะ** ความว่า เข้าถึงซึ่งความเป็นคนโล้น ก็เป็นผู้
ปลงผมและหนวด.

บทว่า **วิรูป** ความว่า เป็นผู้ผิดรูป คือเข้าถึงความเป็นผู้มีรูปต่าง
กัน เพราะเป็นคนโล้นนั้น เพราะมีขนรุงรัง เพราะมีฝ้ากาสาเยถูก
ทำลาย.

บทว่า **อภิสาปมาลโต** ความว่า เข้าถึงการถูกสาปแช่งอย่างยิ่ง อัน
พระอริยเจ้าทั้งหลายควรกระทำว่า ผู้มีก้อนข้าวมีบาตรอยู่ในมือเที่ยวไป.
สมจริงดังคำที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านเป็นผู้มีก้อนข้าว
มีบาตรในมือเที่ยวไปในโลก นี่เป็นผู้ถูกสาปแช่ง ด้วยเหตุนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า ท่านเป็นเหมือนมีกระเบื้องในมือ เที่ยวขอในตระกูล.

บทว่า **ยฺยชฺชสุ สตุจฺจน** ความว่า จงการทำการประกอบ คือ
จงประกอบเนื่อง ๆ ในโอวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **สุสฺสูตฺโต** ความว่า ผู้สำรวมโดยชอบแล้ว ด้วยกาย วาจา
และจิตด้วยดี.

บทว่า **วิสุขนฺตเร จริ** ความว่า เที่ยวไปอยู่ในตบะพิเศษเพื่อ
ภิกขาจาร.

บทว่า **จนฺโท ยถา โทสินปฺปญฺณมาธียา** มีวาจาประกอบความว่า
จงเที่ยวไปเหมือนพระจันทร์เพ็ญปราศจากโทษ ใหม่อุญเป็นนิจในตระกูล
น่าเลื่อมใส.

บทว่า **สทา ฐเต รโต** ความว่า ยินดียิ่งในฐคงคุณตลอดกาล
ทั้งสิ้น.

บทว่า **ตถูปมํ จิตฺตมิทํ กโรติ** ความว่า บุรุษบางคนปรารถนา
ผลไม้ ปลูกต้นไม้มีผล พอได้ผลจากต้นไม้ นั้น ก็ปรารถนาจะตัดต้นไม้

ชื่อว่ามิภัยใหญ่หลวง. เพราะติดตามด้วยภัยใหญ่ ต่างด้วยมีการตีเขย่นตน เป็นต้น เราจักมีใจมุ่งสู่พระนิพพานเท่านั้นเที่ยวไป เพราะฉะนั้น เราจึงมีจิตมุ่งเฉพาะพระนิพพานเท่านั้นอยู่.

เมื่อจะแสดงภาพที่เราใจมุ่งสู่พระนิพพานนั้นเท่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เราไม่ได้ออกบวชเพราะหมดบุญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นานํ อลกฺขยา มีวาจาประกอบความว่า เราไม่ได้ออกจากเรือนเพราะหมดบุญ คือเพราะหมดสิริ.

บทว่า อหิริกฺกตย ความว่า เพราะไม่มีความละอาย เหมือนกระทำการเยาะเย้ยตามที่มีโทษ.

บทว่า จิตฺตเหตุ ความว่า บางคราวเป็นนิครนถ์ บางคราวเป็นปริพาชก เป็นต้น เป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งจิต เหมือนบุรุษมีจิตไม่ตั้งมั่นจะนั้น.

บทว่า ทูรณฺตนา ความว่า เพราะได้รับเมตตาจากพระราชาเป็นต้นแล้ว มีจิตคิดประทุษร้ายในพระราชาเป็นต้นนั้น.

บทว่า อาชีวะเหตุ ความว่า เพราะเหตุแห่งอาชีพ เราเป็นผู้มีอาชีพะเป็นปกติ ไม่ได้ออกบวชเพราะภัยจากอาชีพะ.

ด้วยบทว่า กโต จ เต จิตฺต ปฏิสฺสโว มยา นี้ ท่านแสดงว่า คู่ก่อนจิต ท่านได้กระทำการรับรองไว้กับเราแล้วมิใช่หรือว่า เราจะอยู่ในอำนาจของท่านจำเดิมแต่กาลบวชแล้ว.

บทว่า อปฺปิจฺจตา สปฺปริเสหิ วณฺณิตา ความว่า ชื่อว่า ความเป็นผู้มักน้อยในปัจจัยทั้งหลายโดยประการทั้งปวง บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น สรรเสริญว่า เป็นความดี อนึ่งการละความลบหลู่

คือการละความลบลหู่คุณของตนเหล่าอื่น การเข้าไปสงบคือการเข้าไปสงบ
ทุกข์ทั้งปวง ได้แก่การให้บรรลุพระนิพพานอันสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ
แล้ว. อธิบายว่า คุณก่อนจิต ท่านได้แนะนำเราไว้ในครั้งนั้นดังกล่าวมา
แล้วคือ คุณก่อนจิต ท่านได้แนะนำเราไว้ในครั้งนั้นว่า สหาย ท่านพึง
ปฏิบัติในคุณเหล่านั้น บัดนี้ท่านจะเดินตามข้อที่เคยประพฤติมา คือบัดนี้
ท่านจะละราปฏิบัติความมักมากเป็นต้น ที่ตนเคยประพฤติมา, นี้อย่างไร
กัน ?

ท่านหมายเอาเรื่องใดจึงกล่าวว่า ท่านจะดำเนินตามข้อที่เคย
ประพฤติมา. เพื่อแสดงเรื่องนั้นจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ตณฺหา อวิชฺชา จ**
ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตณฺหา** ได้แก่ ตัณหาในปัจจุบันทั้งหลาย.
บทว่า **อวิชฺชา** ได้แก่ อวิชชา มีการปกปิดโทษเป็นต้นในเรื่องนั้นนั่นแล.

บทว่า **ปิยาปิย** ความว่า ความที่สัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก
กล่าวคือความรักในบุตรและภรรยาเป็นต้น และความที่สัตว์และสังขาร
อันไม่เป็นที่รัก กล่าวคือความไม่ยินดีในเสนาสนะอันสงัด คือในกุศล-
ธรรมอันยิ่ง มีความยินดีและยินร้ายในสองอย่างนั้น.

บทว่า **สุภานิ รูปานิ** ได้แก่ รูปงามทั้งภายในและภายนอก.

บทว่า **สุขา เวทนา** ได้แก่ สุขเวทนาอาศัยอิฏฐารมณ์เกิดขึ้น.

บทว่า **มนาปิยา กามคฺฉา** ได้แก่ ส่วนแห่งกามคุณอันนำ
รินรมย์ใจ ที่เหลือดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **วนฺตฺตา** ความว่า เชื่อว่า อันเราตายแล้ว เพราะละด้วยการ
ข่มไว้ ทั้งและสละฉันทราคะ อันอาศัยอารมณ์จากที่ไม่มีรูป.

ด้วยบทว่า วนฺเต อหิ อวมิตุ น อุตฺสเห ท่านกล่าวว่า เราไม่สามารถจะจับต้องกามคุณเหล่านั้นที่เราละเสียแล้วอีกด้วยอาการอย่างนี้ คือเป็นธรรมชาติอันสละเสียแล้วนั่นเอง.

บทว่า สพฺพุตฺต ได้แก่ ในภพทั้งปวง ในกำเนิดทั้งปวง ในคติทั้งปวง และในวิญญูณฐิติทั้งปวง.

บทว่า วโจ กตฺ มยา ความว่า คุณก่อนจิตผู้เจริญ เราได้ทำตามคำของท่านแล้ว.

เมื่อจะทำอธิบาย บทว่า พหุสุ ชาติสุ น เมสิ โภปิโต ความว่า ก็เมื่อเราไม่ได้โกรธเคืองท่านในชาติเป็นอันมาก. เราเองมิได้ดูหมิ่นท่าน.

อนึ่ง ความเกิดในภายในแม้เกิดในตน เมื่อท่านกระทำเราให้ท่องเที่ยวไปในทุกข์สิ้นกาลนาน เพราะท่านเป็นผู้ไม่กตัญญู เพราะฉะนั้นเราจึงเที่ยวเร่ร่อนไปในสังสารทุกข์ตลอดกาลนาน อันหาเบื้องต้นและที่สุดรู้ไม่ได้ที่ตนบังเกิด.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงความที่กล่าวแล้วโดยสังเขปว่า ท่านกระทำเราให้ท่องเที่ยวไปในทุกข์ ตลอดกาลนาน และโดยพิสดารด้วยประเภทแห่งการอุบัติ และโดยประเภทแห่งคติ จึงกล่าวว่า ตวญฺเฒว ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราชทฺธิ ตตฺเตน ราชา อธิ ท อักษร ทำการเชื่อมบท. มีวาจาประกอบความว่า เราเป็นแพศย์และศูทรนั้นก็เนื่องในกาลบางคราว. เพราะเหตุแห่งท่านนั่นเอง.

บทว่า เทวตฺตฺตฺน วาปี มีวาจาประกอบความว่า คุณก่อนจิต ท่านเท่านั้นทำให้เราเป็นทเวดา.

บทว่า วาหฺสา แปลว่า เพราะความเป็นเหตุ.

บทว่า ตเวว เหตุ ความว่า เพราะเหตุแห่งท่านนั่นเอง.

บทว่า ตวุมฺลํ แปลว่า มีท่านเป็นนิमित.

บทว่า นนุ ทฺพฺภิสฺสตี มํ ปุณฺปุณฺโณ ความว่า ท่านประทุษร้าย บ่อย ๆ มิใช่หรือ? คู่ก่อนจิต เมื่อก่อนคือในอนันตชาติ ท่านเป็น มิตรเทียม คือเป็นข้าศึก ประทุษร้ายเราบ่อย ๆ ฉนั้นใด บัดนี้ เห็นจัก ประทุษร้ายฉันนั้น อธิบายว่า เราจักไม่ให้ท่านเที่ยวไปเหมือนในกาลก่อน.

บทว่า มฺหุ มฺหุ จารณิกํ ทสฺสยํ ความว่า ใจตั้งจะให้เรา เที่ยวไปเนื่อง ๆ ลวงบรูษให้เที่ยวไป ให้ภพนั้น ๆ บ่อย ๆ เหมือน ควบคุมการเที่ยวไปให้สำเร็จ.

บทว่า อุมฺมตฺตเกเนว มยา ปโลภตี ความว่า ท่านเล่นกับเรา เหมือนกับคนบ้า แสดงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความประเล้าประโลมนั้น แล้วจึงประเล้าประโลม.

บทว่า กิณฺจปิ เต จิตฺต วิราธิตํ มยา อธิบายว่า คู่ก่อนจิต ผู้เจริญ อะไรที่เราทำความผิดพลาดให้แก่ท่าน ท่านจงบอกเรื่องนั้น.

บทว่า อิทํ ปุเร จิตฺตํ ความว่า ธรรมดว่าจิตนี้ เมื่อก่อนแต่นี้ ย่อมปรารถนาด้วยอาการอย่างใด มีความยินดีเป็นต้นในอารมณ์มีรูป เป็นต้น และความใคร่ของจิตนั้น ย่อมเกิดในอารมณ์ใด และความใคร่ เมื่อเที่ยวไปโดยประการที่ความสุขย่อมมีแก่จิตผู้เที่ยวไปตามอำนาจตามความ ปรารถนา ก็เที่ยวจาริกไปตามความสุขตลอดกาลนาน วันนี้เราจักข่มจิต นั้น ด้วยโยนิโสมนสิการ เหมือนความขู่ขังผู้ฉลาด กล่าวคือ นาย ภัคตอาจารย์ใช้ข่มขังตัวชั้บมันผู้แตกปลอกจะนั้น ก็เราจะไม่ให้มัน ก้าวไปได้.

บทว่า **สตถา จ เม โลกมิมิ อธิฏฐหิ** ความว่า พระศาสดา
สัมพุทธเจ้าของเรา ทรงอธิษฐานด้วยพระญาณถึงชั้นโลกโดยไม่มีส่วน
เหลือฉะนั้น, อธิษฐานกระไร ? อธิษฐานโดยความไม่เที่ยง เพราะอรรถ
ว่ามีแล้วกลับไม่มี โดยความไม่ยั่งยืน เพราะไม่มีความยั่งยืน คือถาวรแม้
อย่างไร โดยความไม่มีสาระ เพราะไม่มีสุขเป็นสาระเป็นต้น.

บทว่า **ปกฺขนฺท มํ จิตฺต ชินฺสฺส สาสเน** ความว่า ลูก่อนจิต
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงยังเราให้เล่นไป คือให้เข้าไปในศาสนาของ
พระชินะผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อปฏิบัติตามความเป็นจริง. บาลีว่า **ปกฺขนฺทิม**
ดังนี้ก็มี ท่านจงเล่นไปสู่โลกในศาสนาของพระชินะเจ้าด้วยญาณ จงให้
ข้ามตามความเป็นจริงและแม้เล่นไป คือเมื่อให้เล่นไปให้เป็นไปด้วย
มรรคอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนาญาณ จงให้เราข้ามจากโอชะใหญ่คือสงสาร
ที่ข้ามได้แสนยาก.

บทว่า **น เต อิทํ จิตฺต ยถา ปุราณํ** ความว่า ลูก่อนจิตผู้เจริญ
เรื่อนคืออรรถาพนี้ ย่อมไม่มีแก่ท่าน เหมือนมีในกาลก่อน เพราะเหตุไร ?
เพราะเราจักไม่เป็นไปในอำนาจของท่านต่อไป อธิบายว่า บัดนี้เราไม่ควร
เพื่อจะเป็นไปในอำนาจของท่าน เพราะเหตุที่เราออกบวชในศาสนาของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ และจำเดิมแต่กาลที่เราบวช
แล้ว ชื่อว่า สมณะทั้งหลายผู้เช่นกับเราย่อมไม่มี เป็นผู้ทรงไว้ซึ่ง
ความพินาศ เป็นสมณะโดยส่วนเดียวเท่านั้น.

บทว่า **นคา ได้แก่ ภูเขาท้งปวง มีภูเขาสิเนรุและภูเขาคิมวันต์**
เป็นต้น.

บทว่า **สมฺมุตฺทา ได้แก่ สมฺมุตฺรท้งปวง มีสมฺมุตฺรที่ตั้งในทิศตะวันออก**
เป็นต้น และสมฺมุตฺรเข็นเป็นต้น.

บทว่า สริตา ได้แก่ แม่น้ำทั้งปวงมีแม่น้ำคงคาเป็นต้น.

บทว่า วสุษฐา แปลว่า แผ่นดิน.

บทว่า ทิสา จตฺสฺโส ได้แก่ ทิศทั้ง ๔ อันต่างด้วยทิศตะวันออกเป็นต้น.

บทว่า วิทิสา ได้แก่ ทิศน้อยทั้ง ๔ มีทิศที่อยู่ระหว่างทิศตะวันออกและทิศทักษิณเป็นต้น

บทว่า อโธ ความว่า ภายใต้งจนถึงกองลมที่รองรับน้ำ.

บทว่า ทิวา ได้แก่ เทวโลก. ก็ด้วย ทิวา ศัพท์ ในบทว่า ทิวานี้ ท่านกล่าวหมายเอาสวรรค์และสังขารที่อยู่ในที่นั้น.

บทว่า สพฺเพ อนิจฺจา ติกฺวา อปฺพุตฺตา อธิบายว่า ภพทั้ง ๓ มีกามภพเป็นต้นทั้งหมดเป็นของไม่เที่ยง ถูกทุกข์มีชาติทุกข์เป็นต้น และกิเลสมีราคะเป็นต้น ทำให้วุ่นวายและเบียดเบียน, ชื่อว่า สถานที่อันปลอดภัยอะไร ๆ ในที่นี้ย่อมไม่มี คุณอนิจิต เพราะไม่มีความปลอดภัยนั้น ท่านไปในที่ไหนจักรัณมย์เป็นสุข เพราะฉะนั้น ท่านจงแสวงหาที่สลัดออกจากชาติทุกข์เป็นต้นนั้นในที่นี้.

บทว่า ธิติปฺปริ ความว่า คุณอนิจิต เบื้องหน้าแต่จิตของเราตั้งมั่นแล้ว ท่านจักทำอะไรแก่เราผู้ตั้งอยู่ในความมั่นคง ท่านไม่สามารถจักทำให้เราหวั่นไหวแม้เพียงหนึ่ง จากอารมณ์อันเป็นทุกข์นั้นได้.

ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า คุณอนิจิต เราไม่ควรเพื่อจะเป็นไปใ้อานาจของท่าน. บัดนี้เมื่อจะแสดงความนั้นให้ปรากฏชัด ท่านจึงกล่าวว่าบุคคลไม่ควรถูกต้องไถ่สองปาก คือร่างกายอันเต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีช่อง ๕ แห่งเป็นที่ไหลออก นำติเตียน.

งาน คือให้เหมาะแก่การงานด้วยภาวนา โดยการประกอบสัมมัตถาน
ฉันทะ อกุศลจิต แม้เรากลั้นนั้น กระทำจิตนั้นให้ควรแก่การงาน คือ
ให้เหมาะแก่การงาน ได้แก่ให้เป็นไปในอำนาจแห่งตน. เปรียบเหมือน
อะไร? เหมือนบุคคลเลื่อนตุ้ไปแนวระนั้น. ศัพท์ว่า น เป็นเพียงนิบาต.
ตุ้ไปแนวที่บุคคลเลื่อนดีแล้ว ย่อมควรแก่การงาน คือแก่การงานและ
เป็นอันคุ้มครองได้โดยสะดวกฉันทะ เราจักกระทำจิตให้เป็นฉันทนั้น.

บทว่า วิริเยน ตัม มยฺห วสุธานยิสฺสึ ความว่า อกุศลจิตผู้เจริญ
เราจักยังกำลังแห่งภาวนาให้เกิดด้วยความเพียรของตน แล้วจักนำเธอมาสู่
อำนาจของเราด้วยความเพียรนั้น.

บทว่า คชว มตฺตํ กุสลํกุสฺสคฺคโ ความว่า เหมือนนายหัต-
ถาจารย์ผู้ฉลาดเฉียบแหลม นำช้างตัวซบมันมาสู่อำนาจของตน ด้วยกำลัง
แห่งการศึกษาของตน อธิบายว่าเหมือนกันนั้นแหละ.

ศัพท์ว่า หิ ในบทว่า ตยา สฺทฺนฺเตน อวฺภูจฺติเตน หิ เป็นเพียง
นิบาต ความว่า อกุศลจิต ท่านผู้ฝึกด้วยดีด้วยสมณะและวิปัสสนาภาวนา
ชื่อว่าตั้งมั่นแล้ว เพราะดำเนินตามวิปัสสนาวิถิ โดยชอบแท้เพราะเหตุ
นั้นแล.

บทว่า หยเน โยคฺคาจฺริโยว อฺชฺชุนา ความว่า นายอัสสาจารย์
ผู้ประกอบด้วยวิชาฝึกม้าที่ให้ตรงไม่โกง เพราะตนฝึกดีแล้วสามารถเพื่อ
ดำเนินไปจากที่ไม่ปลอดภัยสู่ที่อันปลอดภัยฉันทะ เราก็สามารถเพื่อดำเนิน
ไปสู่ที่ปลอดภัยฉันทนั้น อธิบายว่า ชื่อว่าที่ปลอดภัย เพราะไม่มีกิเลสอัน
กระทำความปลอดภัย.

บทว่า จิตฺตานุรฺกฺขิหิ ความว่า เราอาจ คือสามารถเพื่อดำเนิน
ตาม คือเพื่อบรรลุอุริยมรรค อันบัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น

เสพแล้วตลอดกาลทั้งสิ้น ด้วยศีลเป็นเครื่องตามรักษาจิตของตน.

บทว่า อารมฺมณฺเ ตํ พลสฺวา นิพฺนุชิตํ นาคํ ฌมฺภุมฺหิ ทพฺุหาย
รชฺชฺยูฯ ความว่า คุณก่อนจิต เราจะผูกจิตไว้ในอารมณ์กรรมฐาน
ด้วยกำลังภาวนา เหมือนนายหัตถาจารย์มัดช้างใหญ่ไว้ที่เสาตะลุง ด้วย
เชือกอันมั่นคงจะนั้น.

บทว่า ตํ เม สุกฺกตํ สติยา สุภาวิตํ ความว่า คุณก่อนจิต ท่าน
นั้นเป็นผู้อันสติของเราคุ้มครองดีแล้ว และอบรมดีแล้ว.

บทว่า อนิสฺสฺสิตํ สพฺุภเวสุ เหหิสิ ความว่า ท่านจักเป็นผู้อัน
ความประพฤติที่นอนเนื่องในสันดานมีต้นหาเป็นต้น ในภพทั้งหมดมี
กามภพเป็นต้นไม่อาศัยแล้ว ด้วยกำลังอริยมรรคภาวนา.

บทว่า ปญฺุณาย เจตฺวา วิปถามุสฺสารินํ ความว่า ท่านจงตัด
ทางดำเนินที่ผิด คือที่เกิดแห่งอายตนะ คือจงตัดทางเป็นที่ไหลออกแห่ง
กิเลส คือทางคั่นรณแห่งกิเลส อันเป็นเหตุให้เดินทางผิดตามความเป็นจริง
แล้วทำการป้องกันด้วยอำนาจตัดกระแสตัณหา ด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา
อันเป็นที่เข้าไปอาศัยอินทริยสังวร.

บทว่า โยเคน นิคฺคฺยฺห ความว่า ช่มใจแล้วด้วยการทำลายด้วย
ความสามารถคือด้วยความเพียรกล่าวคือวิปัสสนาภาวนา. บทว่า ปเล
นิเวสิยา ความว่า สง่ใจคือให้ตั้งอยู่ในวิปัสสนาวิधि อนึ่ง ในกาลใด
วิปัสสนาอันตนพยายามให้เกิดขึ้น ย่อมสืบต่อด้วยมรรค เมื่อนั้นท่านจัก
เห็นความเสื่อมและความเจริญ แห่งความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ โดยความ
ไม่หลงโดยประการทั้งปวง ด้วยการแสดงไขว่ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความ
เกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา จักเป็น

ทนายทคือเป็นโอรสของผู้มีวาตะอันเลิศในโลกพร้อมด้วยเทวโลก คือพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า จตุพพิปลุลาตวส อธิจฺจติ ความว่า ได้นำเราให้ตั้งมั่น
คือให้เข้าไปตามอำนาจของความเข้าใจผิด ๔ ประการนี้ คือในสิ่งที่ไม่
เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่มี
ใจตนว่าเป็นตน ดังนี้.

บทว่า คามณฺฑลํ ปริเนติ จิตฺตํ มํ ความว่า ลูกอ่อนจิตผู้เจริญ
ท่านจุกคร่าเราไปเหมือนเด็กชาวบ้าน คือจุกคร่าให้หมุนไปจากที่โน้นและ
ที่นี่.

บทว่า นนฺ สํโยชนพฺนุชฺชจฺฉิํ ความว่า ท่านคบหาพระมหา-
มุณี คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประกอบด้วยกรุณา ผู้ตัดเครื่องผูก ๑๐
อย่าง กล่าวคือสังโยชน์ห้า ย่อมสรรเสริญพระศาสดาด้วยการประกอบ
ด้วยความสรรเสริญว่า ท่านเว้นผู้มีอานุภาพมากเห็นปานนี้ แต่แสวงหา
ท่านผู้มีตบะเห็นตามความชอบใจ.

บทว่า มิโค ยถา ความว่า เหมือนมฤคชาติพอใจมีอำนาจเอง
ย่อมยินดีด้วยความใคร่ ในที่ไม่อาภุค อันวิจิตรตระการด้วยดี ด้วยต้นไม้
กอไม้และเถาวัลย์ เป็นต้น.

บทว่า รมฺมํ คิริ ปาวุสอพฺภมาลินี ความว่า เราได้ภูเขานำ
รื่นรมย์ใจ เพราะสงัดจากหมู่ชนและเป็นทีที่รื่นรมย์ใจ ชื่อว่ามีพวงมาลัยจุก
กลุ่มเมฆ เพราะประกอบด้วยดอกไม้ทั้งบนบกและในน้ำ โคตรอบในฤดู
ฝนอย่างนี้ จักยินดีภูเขานั้น ลูกอ่อนจิต ท่านจักเสื่อมโดยส่วนเดียว
อธิบายว่า จักตั้งอยู่ด้วยความวอดวายในสงสาร.

ด้วยบทว่า **เย อุตฺตฺห จฺนฺเทน วเสณ วตฺติโน** ท่านกล่าวหมาย
เอาบุุชชนทั้งปวง โดยความเป็นผู้เสมอกับจิต.

คำนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ คู่ก่อนจิตผู้เจริญ นระและนารีทั้งหลาย
ตั้งอยู่ด้วยความพอใจ คือด้วยอำนาจความชอบใจของท่าน ย่อมเสวย
จักประสบความสุขอันอาศัยเรือนใจ คนเหล่านั้น เป็นคนโง่ อัมธพาล
เป็นไปในอำนาจแห่งมาร คือมีปกติเป็นไปในอำนาจแห่งกิเลสมาเป็นต้น
เพลิดเพลินในภพเพราะเพลิดเพลินในกามภพเท่านั้น สาวกของท่าน
กระทำตามคำปรา้สอน ส่วนพวกเราเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เราไม่ไปเป็นไปในอำนาจของท่าน.

เมื่อก่อนพระเถระจำแนกโยนิโสมนสิการ อันเป็นไปด้วยอำนาจการ
ข่มจิตโดยประการต่าง ๆ แสดงธรรมด้วยอำนาจให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย
ผู้ตั้งอยู่ในที่ไกล. ก็ในที่นี้คำใดที่ท่านไม่ได้จำแนกไว้โดยอรรถใน
ระหว่าง ๆ คำนั้นมีอรรถง่ายทั้งนั้น เพราะมีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังแล.

จบอรรถกถาตาลปฏฺฐเถรคาถาที่ ๑

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาเถรคาถา ปัญญาสนิบาต

เถรคาถา สัจจกนิบาต

๑. มหาโมคคัลลานเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระมหาโมคคัลลานเถระ

[๔๐๐] พระโมคคัลลานเถระ ได้ภยิตคาถา ๔ คาถาเบื้องต้น
ความว่า

ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยววิณฑบาต
เป็นวัตร ยินดีเฉพาะอาหารที่มีอยู่ในบาตรอันเนื่องแต่การ
แสวงหา มีจิตใจมั่นคงด้วยดีในภายใน พึงทำลายเสนา
แห่งพระยามัจจุราชเสียได้ ภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่าเป็น
วัตร ถือการเที่ยววิณฑบาตเป็นวัตร ยินดีเฉพาะอาหาร
ที่มีอยู่ในบาตรอันเนื่องแต่การเสาะแสวงหา พึงกำจัด
เสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ เหมือนช้างกฤษกรทำลาย
เรือนไม้่อฉะนั้น ภิกษุผู้ถือการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร
มีความพากเพียรเป็นนิตย์ ยินดีเฉพาะอาหารในบาตร
อันเนื่องแต่การแสวงหา มีจิตใจมั่นคงด้วยดี พึงทำลาย
เสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ ภิกษุทั้งหลายผู้ถือการ
อยู่โคนไม้เป็นวัตร มีความพากเพียรเป็นนิตย์ ยินดี
เฉพาะอาหารในบาตรอันเนื่องแต่การแสวงหา พึงกำจัด
เสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ เหมือนช้างกฤษกรทำลาย
เรือนไม้่อฉะนั้น.

อีก ๔ คาถาต่อไป ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระได้ภยิตไว้ ด้วย
อำนาจสอนหญิงแพศยาซึ่งมาเล่าโลมท่านว่า

เราตีเทียนกระท่อม คือสรีระร่างอันสำเร็จด้วยโครง
กระดูกอันฉาบทาด้วยเนื้อ ร้อยรัดด้วยเส้นเอ็น เต็มไป
ด้วยของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียด ที่คนทั่ว ๆ
ไปเข้าใจว่าเป็นของผู้อื่นและเป็นของตน ในร่างกายของ
เธอเช่นกับถุงอันเต็มไปด้วยมูล มีหนังหุ้มห่อปกปิดไว้
เหมือนนางปีศาจ มีฝีที่อก มีช่องเก่าช่องเป็นที่ไหลออก
เนื่องนิคย์ ภิกษุควรละเว้นสรีระของเธออันมีช่องเก่าช่อง
เต็มไปด้วยกลิ่นเหม็น ดังชายหนุ่มผู้ชอบสะอาด หลีก
เลียงมูตรมูลไปจนห่างไกลฉะนั้น หากว่าคนพึงรู้จักสรีระ
ของเธอเช่นเดียวกับฉันรู้จัก ก็จะพากันหลบหลีกเธอไป
เสียดห่างไกล เหมือนบุคคลผู้ชอบสะอาด เห็นหลุมมูล
ในฤดูฝนแล้ว หลีกเลียงไปเสียดห่างไกลฉะนั้น.

เมื่อหญิงแพศยาคนนั้นได้ฟังดังนี้แล้ว ก็เกิดความสลดใจ จึงตอบ
พระเถระเป็นคาถา ความว่า

ข้าแต่สมณะผู้มีความเพียรมาก ท่านพูดอย่างไรเป็น
จริงอย่างนั้น แต่คนบางจำพวกยังจมอยู่ในร่างกายอันนี้
เหมือนกับโคเฒ่าที่จมอยู่ในตมฉะนั้น.

พระมหาโมคคัลลานเถระเมื่อจะชี้แจงให้นางรู้ว่า การประพฤติตาม
ใจชอบเช่นนี้ไม่มีประโยชน์ มีแต่นำโทษมาให้โดยถ่ายเดียว จึงกล่าว
เป็นคาถา ๒ คาถา ความว่า

ผู้ใดประสงค์ย้อมอากาศด้วยขมมัน หรือด้วยน้ำย้อม
อย่างอื่น การกระทำของผู้นั้นก็ลำบากเปล่า ๆ จิตของเรา

นี้ก็เสมอกับอากาศ เป็นจิตตั้งมั่นด้วยดีในภายใน เพราะ-
ฉะนั้น เธออย่ามาหวังความรักที่มีอยู่ในดวงจิตอันลามก
ของเธอจากฉันเลย เหมือนตัวแมลงธลาเข้าสู่กองไฟ
ย่อมถึงความพินาศฉะนั้น เธอจงดูร่างกายอันกระดุก
๓๐๐ ท่อนยกขึ้นตั้งไว้ มีแปลทัว ๆ ไป อันบุญกรรม
กระทำให้วิจิตร กระสับกระส่าย พวกคนพาลพากันดำริ
โดยมาก ไม่มีความยั่งยืนมั่นคงอยู่เลยนี้เถิด.

พระมหาโมคคัลลานะ บรรณาการนิพพานของพระสารีบุตรเถระเป็น
เหตุ จึงกล่าวคาถาขึ้น ๔ คาถา ความว่า

เมื่อท่านพระสารีบุตรเถระ ผู้เพียบพร้อมไปด้วย
อุภูฐานะเป็นอันมาก มีศีลสังวรเป็นต้น นิพพานไปแล้ว
ก็เกิดเหตุน่าสะพึงกลัว ขนพองสยองเกล้า สังขาร
ทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป
เป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ความที่สังขารเหล่านั้น
สงบระงับเป็นสุข ชนเหล่าใดพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ โดย
ความเป็นของแปรปรวน และโดยไม่ใช่ตัวตน ชนเหล่า
นั้นชื่อว่าแทงตลอดธรรมอันละเอียด เหมือนนายขมังธนู
ยิงขนทรายจามรีถูกด้วยลูกศรฉะนั้น อนึ่ง ชนผู้มีความ
เพียรเหล่าใด พิจารณาเห็นสังขารทั้งหลาย โดยความ
เป็นของแปรปรวนและโดยไม่ใช่ตัวตน ชนผู้มีความเพียร
เหล่านั้น ชื่อว่าแทงตลอดธรรมอันละเอียด เหมือน
นายขมังธนูยิงขนทรายจามรีถูกด้วยลูกศรฉะนั้น.

พระมหาโมคคัลลานะปรารภพระตีสเถระ จึงกล่าวเป็นคาถาหนึ่ง

คาถา ความว่า

ภิกษุผู้มีสติ ควรรีบละเว้นความพอใจรักใคร่ในกา-
มารมณเสีย์ เหมือนบุคคลรีบถอนดอกออกจากตน และ
เหมือนบุคคลรีบดับไฟซึ่งไหม้อยู่บนศีรษะตนฉะนั้น ภิกษุ
มีสติควรรีบละเว้นความกำหนัดในภพเสีย์ เหมือนบุคคล
รีบถอนดอกออกจากกายตน และเหมือนบุคคลที่รีบดับไฟ
ซึ่งไหม้อยู่บนศีรษะตนฉะนั้น เราเป็นผู้อันพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าซึ่งได้ทรงอบรมพระองค์มาแล้ว ผู้ทรงไว้ซึ่งพระ-
สรีระอันมีในที่สุดทรงดักเตือนแล้ว จึงทำปราสาทของ
นางวิสาขาภิคารมารดา ให้หวั่นไหว ด้วยปลายนิ้วเท้า
บุคคลปรารภความเพียรอันย่อหย่อนแล้วพึงบรรลุนิพพาน
อันเป็นเหตุปลดปล่อยกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง ด้วย
กำลังความเพียรอันน้อยก็หาไม่ แต่พึงบรรลุได้ด้วยความ
เพียรชอบ ๔ ประการ ก็ภิกษุหนุ่มนี้ นับว่าเป็นบุรุษผู้สูงสุด
ชนะมารพร้อมทั้งพาหะแล้ว ทรงร่างกายอันมีในที่สุด
สายฟ้าทั้งหลาย ฟ้าตกลงไปตามช่องภูเขาเวภารบรรพต
และภูเขาบัณทวบรรพต ส่วนอาตมาเป็นบุตรของพระ-
พุทธเจ้า ผู้ไม่มีใครเปรียบ ผู้คงที่ ได้เข้าไปสู่ช่องภูเขา
เจริญณานอยู่ อาตมาเป็นผู้สงบระงับ ยินดีแต่ในธรรม
อันเป็นเครื่องเข้าไปสงบระงับ อยู่แต่ในเสนาสนะอันสงบ
เป็นมุณี เป็นทายาทของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เป็นผู้

อันท้าวมหาพรหมพร้อมทั้งเทวดากราบไหว้ ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านจงไหว้พระกัสสปะผู้สงบระงับ ผู้ยินดีแต่
ในธรรมอันสงบ อยู่ในเสนาสนะอันสงบ เป็นมุนี เป็น
ทายาทแห่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด อนึ่ง ในหมู่
มนุษย์ทั้งปวง ผู้ใดเป็นกษัตริย์หรือเป็นพราหมณ์ ลีบวงศ์
ตระกูลมาเป็นลำดับ ๆ ตั้ง ๑๐๐ ชชาติ ถึงพร้อมด้วย
ไตรเพท ถึงแม้จะเป็นผู้เล่าเรียนมนต์ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่ง
เวท ๓ การกราบไหว้ผู้นั้นแม้บ่อย ๆ ย่อมไม่ถึงเสียที่ ๑๖
อันจำแนกออก ๑๖ ครั้ง ของบุญที่ไหว้พระกัสสปะนี้เพียง
ครั้งเดียวเลย ภิกษุใดเวลาเช้าเข้าวิโมกข์ ๘ โดยอนุโลม
และปฏิโลม ออกจากสมาบัตินั้นแล้วเที่ยวไปบิณฑบาต
ดูก่อนพราหมณ์ ท่านอย่ารุกรานภิกษุเช่นนั้นเลย อย่าได้
ทำลายตนเสียเลย ท่านจงตั้งใจให้เลื่อมใสในพระอรหันต์
ผู้คงที่เถิด จงรีบประนมอัญชลีไหว้เถิด ศีรษะของท่าน
อย่าแตกไปเสียเลย พระโปลิละไม่เห็นพระสัทธรรม
เพราะเป็นผู้ถูกอวิชาหุ้มห่อไว้แล้ว เดินไปสู่ทางผิดซึ่ง
เป็นทางคดไม่ควรเดิน พระโปลิละหมกมุ่นอยู่ในสังขาร
ติดอยู่ในลาภและสักการะดังตัวหนอนที่ติดอยู่ในคูด จึง
เป็นผู้ไม่มีแก่สาร อนึ่ง เชิญท่านมาดูท่านพระสารีบุตร
ผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณที่น่าดูน่าชม ผู้พ้นแล้วจากกิเลส
ด้วยสมาธิและปัญญา มีจิตตั้งมั่นในภายใน เป็นผู้ปราศ-
จากลูกศร ถิ่นสังโยชน์บรรลुวิชา ๓ ละมัจจุราชเสียได้

เป็นพระทักษิณียบุคคล ผู้เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของ
มนุษย์ทั้งหลาย เทวดาเป็นอันมากที่มีฤทธิ์เดชเรื่อง
ยศศักดิ์นับจำนวนหมื่น พร้อมด้วยพรหมชั้นพรหมปุโรหิต
ได้พากันมาประนมอัญชลินมัสการพระโมคคัลลานเถระ
โดยกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษผู้อาชาไนย ขอนอบ
น้อมแต่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษอุดม ขอนอบน้อม
แต่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้ Nirvāṇa พระคุณเจ้ามีอาสวะทั้งหลาย
สิ้นไป เป็นทักษิณียบุคคล พระโมคคัลลานเถระ
เป็นผู้อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว เป็นผู้เกิดโดยอริย-
ชาติครอบงำความตายแล้ว ไม่ติดอยู่ในสังขาร เหมือน
ดอกบัวไม่ติดอยู่ด้วยน้ำฉะนั้น พระโมคคัลลานเถระรู้แจ้ง
โลกได้ตั้งพันเพียงครู่เดียวเสมอด้วยทำวมหาพรหม เป็น
ผู้ชำนาญในคุณ คืออิทธิฤทธิ์ ในจุดีและอุปบัติของสัตว์
ย่อมเห็นเทวดาทั้งหลายในกาลอันสมควร ภิกษุใดทรง
คุณธรรมชั้นสูงด้วยปัญญา ศีล และอุปสมะ ภิกษุนั้นคือ
พระสารีบุตร เป็นผู้สูงสุดอย่างยิ่ง แต่เราเป็นผู้ฉลาดใน
วิธีแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นผู้ถึงความชำนาญในฤทธิ์ พึง
เนรมิตอัศจรรย์ชั่วขณะเดียวได้ตั้งแสนโกฏิ เราชื่อว่า
โมคคัลลานะโดยโคตร เป็นผู้ชำนาญในสมาธิและวิชา
ถึงที่สุดแห่งบารมี เป็นปราชญ์ในศาสนาของพระพุทธเจ้า
ผู้ค้นหาไม่อาศัย มีอินทรีย์มั่นคง ได้ตัดเครื่องจองจำ
คือกิเลสทั้งสิ้นเสียเด็ดขาด เหมือนกุญชรชาติตัดปลอก

ที่ทำด้วยเถาหัวด้วนให้ขาดกระเด็นไปฉะนั้น เราคุ้นเคย
กับพระศาสดา ฯ ล ฯ ถอนคันหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้
แล้ว เราบรรลุถึงประโยชน์ที่กุลบุตรผู้ออกบวชเป็นบรรพ-
ชิตต้องการนั้นแล้ว บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงแล้ว
มารผู้มักประทุษร้าย เบียดเบียนพระสาวกนามว่าวิฐุระ
และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากกุสันธะ แล้ว
หมกไหม้อยู่ในนรกใด นรานั้นเป็นเช่นไร คือเป็นนรก
ที่มีขอเหล็กตั้งร้อย และเป็นที่ทำให้เกิดทุกข์เวทนาเฉพาะ
ตนทุกแห่ง มารผู้มักประทุษร้าย เบียดเบียนพระสาวก
นามว่าวิฐุระ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า
กกุสันธะ หมกไหม้อยู่ในนรกใด นรานั้นเป็นเช่นนี้
ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรม
โดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียน
ภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ วิมานทั้ง-
หลายลอยอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ตั้งอยู่ตลอดกัป มีสี
เหมือนแก้วไพฑูรย์ เป็นวิมานงดงาม มีรัศมีพลุ่งออก
เหมือนเปลวไฟผุดผ่อง มีหมุ่นางอัปสรผู้มีผิวพรรณแตก
ต่างกันเป็นอันมากพื่อนรำ ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระ-
พุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมาร
ผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้อง
ประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุรูปใดที่พระพุทธเจ้าทรงใช้
ไปแล้ว ภิกษุสงฆ์เป็นอันมากก็เห็นอยู่ ได้ทำปราสาท

ของนางวิสาขาไมครมารดา ให้อ้วนไห้ได้ ด้วยปลาย
นิ้วเท้า ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและ
ผลแห่งกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่าน
เบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่
แท้ ภิกษุใดมีอิทธิพลอันกล้าแข็ง ทำเวชยันตปราสาท
ให้อ้วนไห้ได้ด้วยปลายนิ้วเท้า และยังเทพเจ้าให้สลัดใจ
ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรม
โดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุ
นั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดไต่ถาม
ท้าวสักกเทวราชที่เวชยันตปราสาทว่า มหาบพิตรทรง
ทราบวิมุตติอันเป็นที่สิ้นตัณหาบ้างหรือ ขอถวายพระพร
ท้าวสักกเทวราชถูกถามปัญหาแล้ว ทรงพยากรณ์ตามแนว
เทศนาที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วแก่ภิกษุนั้น ภิกษุใด
เป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมโดยประจักษ์ ดูก่อน
มารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้อง
ประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดสอบถามท้าวมหาพรหมว่า
ดูก่อนอาวุโส แม้วันนี้ท่านยังมีความเห็นผิดอยู่เหมือน
เมื่อก่อนว่า สุธรรมสถานนี้มีอยู่บนพรหมโลกเท่านั้น ที่
ดาวดึงส์พิภพไม่มีหรือ หรือว่าท่านยังมีความเห็นผิดอยู่
เหมือนก่อน คือท่านยังเห็นอยู่ว่าบนพรหมโลกมีแสงสว่าง

พวยพุ่งออกได้เองหรือ ครั้นทำมหาพรหมถูกถามปัญหา
แล้ว พยากรณ์ตามความเป็นจริงแก่ภิกษุ นั้นว่า ข้าแต่
พระคุณเจ้าผู้นิรทุกข์ ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นผิดเหมือนเมื่อก่อน
คือไม่ได้เห็นว่า บนพรหมโลกมีรัศมีพวยพุ่งออกไปได้
เอง ทุกวันนี้ข้าพเจ้าละทิ้งคำพูดที่ว่ามานั้นเสียได้ กลับ
มีความเห็นว่าไม่เพียง ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า
รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ
ท่านเบียดเบียนภิกษุ นั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็น
แน่แท้ ภิกษุใดแสดงยอดขุนเขาสีเนรราช ชมพูทวีป
และปุพพวิเทหทวีป ให้หม่อมมนุษย์ชาวอมรโคยานทวีป
และชาวอุตตรกุรุทวีปเห็นกันด้วยวิโมกข์ ภิกษุใดเป็น
สาวกของพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์
ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุ นั้นเข้า ก็
จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ไฟไม่ได้ตั้งใจว่าเราจะไหม้
คนพาลเลย แต่คนพาลรีบเข้าไปหาไฟอันลุกลุโผลงให้
ไหม้ตนเองฉันใด ดูก่อนมาร ท่านประทุษร้ายพระตถาคต
นั้นแล้ว ก็จักเผาตนเองเหมือนกับคนพาลถูกไฟไหม้
ฉันนั้น แน่ะมารผู้ชาติชั่ว ตัวท่านเป็นมารคอยแต่ประ-
ทุษร้ายพระตถาคตพระองค์นั้น ก็ต้องพบแต่สิ่งซึ่งมิใช่บุญ
หรือท่านเข้าใจว่า บาปไม่ให้ผลแก่เรา แน่ะมารผู้มุ่งแต่

ความตาย เพราะท่านได้ทำบาปมาโดยส่วนเดียว จะต้อง
เข้าถึงทุกข์ตลอดกาลนาน ท่านจงอย่าคิดร้ายต่อพระ-
พุทธเจ้า และภิกษุทั้งหลายผู้สาวกของพระพุทธเจ้าอีก
ต่อไปเลย พระมหาโมคคัลลานเถระได้คุกคามมารที่ป่า
เกสกพาวัน ดังนี้แล้ว ลำดับนั้น มารนั้นเสียใจจึงได้
หายไป ณ ที่นั้นนั่นเอง.

ได้ทราบว่ ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระได้ภาษิตคาถาทั้งหมด
ด้วยประการฉะนี้แล.

ในสังฆอุทเทสนีบาตปรากฏว่า พระมหาโมคคัลลานเถระ
ผู้มีฤทธิ์มากองค์เดียวเท่านั้น ได้ภาษิตคาถาเหล่านั้นไว้
๖๐ คาถา.

จบสังฆอุทเทสนีบาต

อรรถกถา สังฆอุทเทสนีบาต

อรรถกถา มหาโมคคัลลานเถรคาถาที่ ๑

ในสังฆอุทเทสนีบาต คาถาของท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ มีคำ
เริ่มต้นว่า อารณฺญิกา ปิณฺฑปาตिका ดังนี้ เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?
เรื่องท่านพระมหาโมคคัลลานเถระนั้น ท่านได้กล่าวไว้แล้ว ใน
เรื่องแห่งพระธรรมเสนาบดีนั้นแล.

จริงอยู่ ในวันที่ ๗ แต่วันที่บวชแล้ว พระเถระเข้าไปอาศัย
กัลลวาลคาม ในมคธรัฐ กระทำสมณธรรม เมื่อถึงมิทระครอบงำ ถูก

๑. บาลีเป็น สังฆอุทเทสนีบาต.

พระศาสดาทรงให้สลดด้วยคำมีอาทิว่า โมกคัลลานะ โมกคัลลานะ พราหมณ์
ท่านอย่าประมาทความเป็นผู้หนึ่งอันประเสริฐ ดังนี้แล้ว บรรเทาถิ่นมิทชะ
ฟังชาตุกรรมฐานที่พระศาสดาตรัสนั้นแล เจริญวิปัสสนา เข้าถึงมรรค
เบื้องต้น ๓ ตามลำดับ บรรลุสาวกบารมีญาณในขณะที่พระอรหันต์ผล. ด้วย
เหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี เป็นผู้
ประเสริฐสุดในโลก เป็นนระผู้องอาจ อันเทวดาและ
ภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับอยู่ ณ ประเทศหิมวันต์ เวลานั้น
เราเป็นนาคราชมีนามชื่อว่า วรุณ แปลงรูปอันนำใคร่ได้
ต่าง ๆ อาศัยอยู่ในทะเลใหญ่ เราละหมุ่นาคซึ่งเป็น
บริวารทั้งสิ้น มาตั้งวงดนตรีในกาลนั้น หมุ่นาคแวดล้อม
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประโคมอยู่ เมื่อดนตรีของมนุษย์
และนาคประโคมอยู่ ดนตรีของเทวดาก็ประโคม พระ-
พุทธเจ้าทรงสดับเสียง ๒ ฝ่ายแล้ว ทรงคืนบรรทม เรา
นิมนต์พระสัมพุทธเจ้า ทูลเชิญให้เสด็จเข้าไปยังภพของ
เรา เราปลาดอาสนะแล้วกราบทูลเวลาเสวยพระกระยา-
หาร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นายกของโลก อันพระชีณาสพ
พันหนึ่งแวดล้อมแล้ว ทรงยังทิศทุกทิศให้สว่างไสว
เสด็จมายังภพของเราเวลานั้น เรายังพระมหาวิรเจ้า
ผู้ประเสริฐกว่าเทวดา เป็นนระผู้องอาจ ซึ่งเสด็จเข้า
มา (พร้อม) กับภิกษุสงฆ์ ให้้อมหน้าด้วยข้าวและน้ำ

พระมหาวิระเจ้า ผู้เป็นสยัมภูอัครบุคคตทรงอนุโมทนาแล้ว
ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้ใดได้บูชาสงฆ์และได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้นายกของ
โลก ด้วยจิตอันเลื่อมใส ผู้นั้นจักไปสู่เทวโลก จัก
เสวยเทวราชสมบัติสิ้น ๓๓ ครั้ง จักเสวยราชสมบัติแผ่นดิน
ครอบครองพสุธา ๑๐๘ ครั้ง และจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
๕๕ ครั้ง โภคสมบัติอันนับไม่ถ้วนจักบังเกิดแก่ผู้นั้นขณะนั้น.

ในกัปนับไม่ถ้วนแต่กัปนี้ พระศาสดาพระนามว่า โค-
ตมะ โดยพระโคตร ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช
จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ผู้นั้นเคลื่อนจากนรกแล้ว จักถึง
ความเป็นมนุษย์ จักเป็นบุตรพราหมณ์มีนามชื่อว่า โกลิตะ
ภายหลังอันกุศลมูลตัดก่เดือนแล้ว เขาจักออกบวช จักได้
เป็นพระสาวกองค์ที่สอง ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนาม
ว่า โคตม จักปรารถนาความเพียรมอบกายถวายชีวิต ถึง
ที่สุดแห่งฤทธิ กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว เป็นผู้ไม่มี
อาสวะจักปรินิพพาน.

เพราะอาศัยมิตรผู้ลามก ตกอยู่ในอำนาจมาราคะ
มีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว ฆ่ามารดาและแม่บิดาได้
เราได้เข้าถึงภูมิใด ๆ จะเป็นนिरยภูมิ หรือมนุสสภูมิ
ก็ตาม อันพรั่งพร้อมด้วยกรรมอันลามก เราก็ต้องศิระ
แตกตายในภูมินั้น ๆ นี่เป็นกรรมครั้งสุดท้ายของเรา
ภพที่สุดย่อมเป็นไป แม้ในภพนี้กรรมเช่นนี้จักมีแก่เรา
ในเวลาใกล้จะตาย

เราหมั่นประกอบในวิเวก ยินดีในสมาธิภาวนา กำหนด
รู้อาสวะทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ แม้แผ่นดินอันลึกซึ้ง
หนาอันอะไรขจัดได้ยาก เราผู้ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์พึงให้ไหว
ได้ด้วยนิ้วแม่มือซ้าย เราไม่เห็นอัสมิมานะ มานะของเรา
ไม่มี (เราไม่มีมานะ) เรากระทำความยำเกรงอย่างหนัก
แม้ที่สุดในสามเณร ในกัปปอันประมาณมิได้แต่กัปปนี้ เรา
สังสมกรรมใดไว้ เราบรรลุถึงภูมิแห่งกรรมนั้น เป็นผู้
บรรลุถึงธรรมเครื่องสิ้นอาสวะแล้ว คุณพิเศษเหล่านี้คือ
ปฐีสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งแล้ว
พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

ครั้นในกาลต่อมา พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางหมู่แห่งพระ-
อริยะ ในเขตวันมหาวิหาร เมื่อจะทรงตั้งสาวกทั้งหลายของพระองค์ใน
เขตทักคะด้วยคุณนั้น ๆ จึงทรงตั้งท่านไว้ในเขตทักคะด้วยความเป็นผู้มี
ฤทธิ์ว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุสาวกของเราผู้มีฤทธิ์ โมคคัลลานะ
เป็นเลิศ เพราะเหตุนั้น พระมหาเถระผู้ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ ที่
พระศาสดาทรงตั้งไว้ในเขตทักคะอย่างนี้ อาศัณนิมิตนั้น ๆ จึงได้กล่าว
คาถาในที่นั้น ๆ ซึ่งพระธรรมสังคากาจารย์ทั้งหลาย ได้ยกขึ้นสู่สังคายนา
รวมกันในสังคีตกาล โดยลำดับนี้ว่า

ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาต
เป็นวัตร ยินดีเฉพาะอาหารที่มีอยู่ในบาตรอันเนื่องแต่
การแสวงหา มีจิตใจมั่นคงด้วยดีในภายใน พึงทำลาย
เสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ ภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่า

เป็นวัตร ถือการเที่ยววิณฑาทเป็นวัตร ยินดีเฉพาะ
อาหารที่มีอยู่ในบาตรอันเนื่องแต่การเสาะแสวงหา พึง
กำจัดเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ เหมือนกฤษรทำ
ลายเรือนไม้้อฉนั้น. ภิกษุผู้ถือการอยู่โคนต้นไม้เป็น
วัตร มีความพากเพียรเป็นนิตย์ ยินดีเฉพาะอาหารใน
บาตรอันเนื่องแต่การแสวงหา มีจิตใจมั่นคงด้วยดี พึง
ทำลายเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ ภิกษุทั้งหลาย
ผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร มีความพากเพียรเป็นนิตย์
ยินดีเฉพาะอาหารในบาตรอันเนื่องแต่การแสวงหา พึง
กำจัดเสนาแห่งพระยามัจจุราชเสียได้ เหมือนช้างกฤษร
ทำลายเรือนไม้้อฉนั้น.

เราติเตียนกระท่อม คือสรีระร้างอันสำเร็จด้วยโครง
กระดูกอันฉาบทาด้วยเนื้อ ร้อยรัดด้วยเส้นเอ็น เต็มไป
ด้วยของไม้สะอาด มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียด ที่คนทั่ว ๆ ไป
เข้าใจว่า เป็นของผู้อื่นและเป็นของตนในร่างกายของ
เธอเช่นกับฉุงอันเต็มไปด้วยฉูด มีหนังห่อหุ้มปกปิดไว้
เหมือนนางปีศาจ มีฝีที่อก มีช่องแก้ช่องเป็นที่ไหลออก
เนื่องนิตย์ ภิกษุควรละเว้นสรีระของเธออันมีช่องแก้ช่อง
เต็มไปด้วยกลิ่นเหม็น ดังชายหนุ่มผู้ชอบสะอาด หลีก
เลียงบุตรผู้ไปจนห่างไกลฉนั้น, หากว่า คนพึงรู้จัก
สรีระของเธอเช่นเดียวกับฉันรู้จัก ก็จักพากันหลบหลีก
เธอไปเสียห่างไกล เหมือนบุคคลผู้ชอบสะอาดเห็นหลุม

ถูกลงในฤดูฝนแล้ว หลีกเลี้ยงไปเสียห่างไกลฉะนั้น.

ข้าแต่สมณะผู้มีความเพียรมาก ท่านพูดอย่างไรก็
เป็นจริงอย่างนั้น แต่คนบางจำพวกยังจมอยู่ในร่างกาย
อันนี้เหมือนกับโคเต่าที่จมอยู่ในตมฉะนั้น.

ผู้ใดประสงค์ข้อมอากาศด้วยขม้น หรือด้วยน้ำข้อม
อย่างอื่น การกระทำของผู้นั้นก็ลำบากเปล่า ๆ จิตของเรา
นี้ก็เสมอกับอากาศ เป็นจิตตั้งมั่นด้วยดีในภายใน เพราะ-
ฉะนั้น เธออย่ามาหวังความรักที่มีอยู่ในดวงจิต อันลามก
ของเธอจากฉันเลย เหมือนตัวแมลงถลาเข้าสู่กองไฟข้อม
ถึงความพินาศฉะนั้น เธอจงดูร่างกายอันกระดูก ๓๐๐ ท่อน
ยกขึ้นตั้งไว้ มีแผลทั่ว ๆ ไป อันบุญกรรมกระทำให้วิจิตร
กระสับกระส่าย พวกคนพาลพากันดำริโดยมาก ไม่มี
ความยั่งยืนมั่นคงอยู่เลยนี้เถิด.

เมื่อท่านพระสารีบุตรเถระ ผู้เพียบพร้อมไปด้วยอุฏ-
ฐานะเป็นอันมาก มีศีลสังวรเป็นต้น นิพพานไปแล้ว ก็
เกิดเหตุน่าสะพึงกลัวจนพองสยองเกล้า สังขารทั้งหลาย
ไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็น
ธรรมดา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ความที่สังขารเหล่านั้น
สงบระงับเป็นสุข ชนเหล่าใดพิจารณาเห็นเบญจขันธ์
โดยความเป็นของแปรปรวน และโดยไม่ใช่ตัวตน ชน
เหล่านั้นชื่อว่า แทงตลอดธรรมอันละเอียด เหมือนนาย

ขมังธูยงขนทรายจามรีถูกด้วยลูกศรฉะนั้น อนึ่ง คนผู้มีความเพียรเหล่านี้ได้ พิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายโดยความเป็นของแปรปรวนและโดยไม่ใช่ตัวตน คนผู้มีความเพียรเหล่านั้น เชื่อว่าแทงตลอดธรรมอันละเอียด เหมือนนายขมังธูยงขนทรายจามรีถูกด้วยลูกศรฉะนั้น.

ภิกษุผู้มีสติ ควรรีบละเว้นความพอใจรักใคร่ในกามารมณ์เสีย เหมือนบุคคลรีบถอนดอกออกจากตน และเหมือนบุคคลรีบดับไฟซึ่งไหม้อยู่บนศีรษะตนฉะนั้น ภิกษุผู้มีสติควรรีบละเว้นความกำหนัดในภพเสีย เหมือนบุคคลรีบถอนดอกออกจากกายตน และเหมือนบุคคลที่รีบดับไฟซึ่งไหม้อยู่บนศีรษะตนฉะนั้น เราเป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งได้ทรงอบรมพระองค์มาแล้ว ผู้ทรงไว้ซึ่งพระสรีระอันมีในที่สุดทรงตัดเตือนแล้ว จึงทำปราสาทของนางวิสาขาไมครมารดาให้หวั่นไหว ด้วยปลายนิ้วเท้าบุคคลปรารถนาคความเพียรอันย่อหย่อนแล้วพึงบรรลุนิพพานอันเป็นเหตุปลดปล่อยกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง ด้วยกำลังความเพียรอันน้อยก็หาไม่ แต่พึงบรรลุได้ด้วยความเพียรชอบ ๔ ประการ ก็ภิกษุหนุ่มนี้ นับว่าเป็นบุรุษผู้สูงสุด ชนะมารพร้อมทั้งพาหะแล้ว ทรงร่างกายอันมีในที่สุด สายฟ้าทั้งหลายฟาดลงไปตามช่องภูเขาเวการบรรพต และภูเขาบัณฑวบรรพต ส่วนอาตมาเป็น

บุตรของพระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีใครเปรียบ ผู้คงที่ ได้เข้าไป
ไปสู่ช่องภูเขาเจริญมานอยู่ อาตมาเป็นผู้สงบระงับ
ยินดีแต่ในธรรมอันเป็นเครื่องเข้าไปสงบระงับ อยู่แต่
ในเสนาสนะอันสงัด เป็นมุณี เป็นทายาทของพระพุทธ-
เจ้าผู้ประเสริฐ เป็นผู้อันทำมหาพรหมพร้อมทั้งเทวดา
กราบไหว้ ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงไหว้พระกัศปะผู้สงบ
ระงับ ผู้ยินดีแต่ธรรมอันสงบ อยู่ในเสนาสนะอันสงัด
เป็นมุณี เป็นทายาทแห่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด
หนึ่งในหมู่มนุษย์ทั้งปวง ผู้ใดเป็นกษัตริย์ หรือเป็น
พราหมณ์สืบวงศ์ตระกูลมาเป็นลำดับ ๆ ตั้ง ๑๐๐ ชาติ
ถึงพร้อมด้วยไศรยเทพ. ถึงแม้จะเป็นผู้เล่าเรียนมนต์
เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งเวท ๓ การกราบไหว้ผู้นั้นแม้บ่อย ๆ
ย่อมไม่ถึงเสียวที่ ๑๖ ซึ่งจำแนกออก ๑๖ ครั้ง ของบุญที่
ไหว้พระกัศปะนี้เพียงครั้งเดียวเลย ภิกษุใดเวลาเข้าเข้า
วิโมกข์ ๘ โดยอนุโลมและปฏิโลม ออกจากสมาบัตินั้น
แล้วเที่ยวไปบิณฑบาต ดูก่อนพราหมณ์ ท่านอย่ารุกร
รานภิกษุเช่นนั้นเลย อย่าได้ทำลายตนเสียเลย ท่านจง
ยังใจให้เลื่อมใสในพระอรหันต์ผู้คงที่เถิด จงรีบประนม
อัญชลีไหว้เถิด ศีรษะของท่านอย่าแตกไปเสียเลย พระ-
โปลฐะไม่เห็นพระสัทธรรม เพราะเป็นผู้ถูกอวิชาหุ้มห่อ
ไว้แล้ว เดินไปสู่ทางผิดซึ่งเป็นทางคดไม่ควรเดิน พระ-

โปลฐิระหมกมุ่นอยู่ในสังขาร ติดอยู่ในลาภและสักการะ
ดั่งตัวหนอนที่ติดอยู่ในคูด จึงเป็นผู้ไม่มีแก่นสาร อนึ่ง
เชิญท่านมาดูท่านพระสาบุตรผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณที่
นำคุณ่าชม ผู้พ้นแล้วจากกิเลสด้วยสมาธิและปัญญา
มีจิตตั้งมั่นในภายใน เป็นผู้ปราศจากลูกศร ลิ่น
สังโยชน์ บรรลुวิชา ๓ ละมัจจุราชเสียได้ เป็นพระ-
ทักษิณียบุคคลผู้เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของมนุษย์ทั้ง
หลาย เทวดาเป็นอันมากที่มีฤทธิ์เดชเรื่องยศศักดิ์นับ
จำนวนหมื่น พร้อมด้วยพรหมชั้นพรหมบุโรหิต ได้
พากันมาประนมอัญชลินมัสการพระโมคคัลลานเถระ
โดยกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษผู้อาชาไนย ขอนอบ
น้อมแต่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษอุดม ขอนอบน้อม
แต่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้บริสุทธิ์ พระคุณเจ้ามีอาสวะทั้ง
หลายสิ้นไป เป็นทักษิณียบุคคล พระโมคคัลลาน-
เถระ เป็นผู้อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว เป็นผู้เกิด
โดยอริยชาติ ครอบงำความตายได้แล้ว ไม่ติดอยู่ใน
สังขาร เหมือนดอกบัวไม่ติดอยู่ในน้ำฉะนั้น พระ-
โมคคัลลานเถระรู้แจ้งโลกได้ตั้งพันเพียงครู่เดียว เสมอ
ด้วยท้าวมหาพรหม เป็นผู้ชำนาญในคุณคืออิทธิฤทธิ์
ในจุดีและอุปบัติของสัตว์ ย่อมเห็นเทวดาทั้งหลายในกาล
อันสมควร ภิกษุใดทรงคุณธรรมชั้นสูงด้วยปัญญา คือ

และอุปสมะ ภิกษุ นั่นคือพระสารีบุตรเป็นผู้สูงสุดอย่าง
ยิ่ง แต่เราเป็นผู้ฉลาดในวิธีแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นผู้ถึง
ความชำนาญในฤทธิ์ ฟังเนรมิตอัศจรรย์ชั่วขณะเดียวได้
ตั้งแสนโกฏิ เราชื่อว่าโมคคัลลานะโดยโคตร เป็นผู้
ชำนาญในสมาธิและวิชา ถึงที่สุดแห่งบารมี เป็น
ปราชญ์ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้อันค้นหาไม่อาศัย มี
อินทรียมั่นคง ได้ตัดเครื่องจองจำคือกิเลสทั้งสิ้นเสีย
อย่างเด็ดขาด เหมือนกับกัญชชาติตัดปลอกที่ทำด้วย
เถาหัวด้วนให้ขาดกระเด็นไปฉะนั้น เราคุ้นเคยกับพระ-
ศาสดา ๆ ล ๆ ถอนค้นหาเครื่องนำไปสู่ภพขึ้นได้แล้ว เรา
บรรลุถึงประโยชน์ที่กุศลบุตรออกบวชเป็นบรรพชิตต้องการ
นั้นแล้ว บรรลุถึงความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงแล้ว มารผู้
มักประทุษร้าย เบียดเบียนพระสาวกนามว่าวิฐุระ และ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนามว่ากุกุสันธะ แล้วหมก
ไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นไร คือเป็นนรกที่มีขอ
เหล็กตั้งร้อยและเป็นที่ทำให้เกิดทุกขเวทนาเฉพาะตนทุก
แห่ง มารผู้มักประทุษร้าย เบียดเบียนพระสาวกนามว่า
วิฐุระ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากุกุสันธะ
หมกไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นนี้ ภิกษุใดเป็น
สาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์
ดูก่อนมารผู้มีมรรคมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุ นั้นเข้าก็จะ

ต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ วิมานทั้งหลายลอยอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ตั้งอยู่ตลอดกัป มีสีเหมือนแก้วไพฑูรย์ เป็นวิมานงดงามมีรัศมีพุ่งออกเหมือนเปลวไฟผุดผ่อง มีหมุ่นางอัปสรผู้มีผิวพรรณแตกต่างกันเป็นอันมากฟ้อนรำ ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุรูปใดที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ไปแล้ว ภิกษุสงฆ์เป็นอันมากก็เห็นอยู่ ได้ทำปราสาทของนางวิสาขามีการมารดาให้หว่านไหว่ได้ด้วยปลายนิ้วเท้า ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลแห่งกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดมีอิทธิพลอันกล้าแข็ง ทำเวชยันตปราสาทให้หว่านไหว่ได้ด้วยปลายนิ้วเท้า และยังเทพเจ้าทั้งหลายให้สลดใจ ภิกษุใดเป็นสาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดไต่ถามท้าวสักกเทวราชที่เวชยันตปราสาทว่า มหาบพิตรทรงทราบวิมุตติอันเป็นที่สิ้นตัณหาบ้างหรือ ขอถวายพระพร ท้าวสักกเทวราชถูกถามปัญหาแล้ว ทรงพยากรณ์ตามแนวเทศนา

ที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วแก่ภิกษุ นั้น ภิกษุใดเป็น
สาวกแห่งพระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์
ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ภิกษุใดสอบถามท้าวมหา-
พรหมว่า ดูก่อนอาวุธ แม้วันนี้ท่านยังมีความเห็นผิด
อยู่เหมือนเมื่อก่อนว่า สุธรรมสภานี้มีอยู่บนพรหมโลก
เท่านั้น ที่ดาวดึงส์พิภพไม่มีหรือ หรือว่าท่านยังมี
ความเห็นผิดอยู่เหมือนก่อน คือท่านยังเห็นอยู่ว่าบน
พรหมโลกมีแสงสว่างพวยพุ่งออกได้เองหรือ ครั้น
ท้าวมหาพรหมถูกถามปัญหาแล้ว ได้พยากรณ์ตาม
ความเป็นจริงแก่ภิกษุนั้นว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้บริบูรณ์
ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นผิดเหมือนเมื่อก่อน คือไม่ได้เห็นว่า
บนพรหมโลกมีรัศมีพวยพุ่งออกได้เอง ทุกวันนี้
ข้าพเจ้าละทิ้งคำพูดที่ว่ามานั้นเสียได้ กลับมีความเห็น
ว่าไม่เที่ยง ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า รู้กรรม
และผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อนมารผู้มีธรรมดำ ท่าน
เบียดเบียนภิกษุนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้
ภิกษุใดแสดงยอดขุนเขาตีเนรุราช ชมพูทวีปและปุพพ-
วิเทหทวีป ให้หม่อมมนุษย์ชาวอมรโคยานทวีปและชาว
อุตตรกุรุทวีปเห็นกันด้วยวิโมกข์ ภิกษุใดเป็นสาวกของ
พระพุทธเจ้า รู้กรรมและผลกรรมโดยประจักษ์ ดูก่อน

มารผู้มีธรรมดำ ท่านเบียดเบียนภิกษุรูปนั้นเข้า ก็จะต้องประสบทุกข์เป็นแน่แท้ ไฟไม่ได้ตั้งใจว่าเราจะไหม้คนพาลเลย แต่คนพาลรีบเข้าไปหาไฟอันลุกลมให้ไหม้ตนเองฉันใด ดูก่อนมาร ท่านประทุษร้ายพระตถาคตนั้นแล้ว ก็จักเผาตนเอง เหมือนกับคนพาลถูกไฟไหม้ฉันนั้น แน่ะมารผู้ชาติชั่ว ตัวท่านเป็นมารคอยแต่ประทุษร้ายพระตถาคตพระองค์นั้น ก็ต้องพบแต่สิ่งซึ่งไม่ใช่บุญ หรือท่านเข้าใจว่า บาปไม่ให้ผลแก่เรา แน่ะมารผู้มุ่งแต่ความตาย เพราะท่านได้ทำบาปมาโดยส่วนเดียว จะต้องเข้าถึงทุกข์ตลอดกาลนาน ท่านจงอย่าคิดร้ายต่อพระพุทธเจ้า และภิกษุทั้งหลาย ผู้สาวกของพระพุทธเจ้าอีกต่อไปเลย พระมหาโมคคัลลานเถระได้คุกคามมารที่ป่าเถสกพาวังนี้แล้ว ลำดับนั้น มารนั้นเสียใจจึงได้หายไป ณ ที่นั่นเอง.

ได้ยินว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ ได้ภาษิตคาถาดังพรรณนามาฉะนี้แล.

โดยลำดับนี้ ท่านพระธรรมสังคากาจารย์ ได้ยกขึ้นรวบรวมไว้เป็นหมวดเดียวกันฉะนี้แล.

บรรดาคาถาเหล่านั้น ๔ คาถามีอาทิว่า อารยญิกา ดังนี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจการให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย. บทว่า อารยญิกา ความว่า ชื่อว่า ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เพราะการห้ามเสนาสนะใกล้บ้าน

แล้วสมათานอรัญญิกธุดงค์, ชื่อว่า ผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะห้าม
สังฆภัตแล้วสมათานบิณฑบาตดิฐดงค์ ก็ยังอัธภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑ-
บาตที่ตนได้ในลำดับเรือน. บทว่า **อุณฺณปตฺตาคเต รตา** ความว่า ยินดี
เฉพาะบิณฑบาตที่มาถึงในบาตร คือที่นับเนื่องในบาตร ด้วยการเที่ยว
แสวงหา ได้แก่นิธินดี คือสันโดษด้วยบิณฑบาตนั้นนั่นเอง. บทว่า **ทาเรมุ**
มจฺจุโณ เสนํ ความว่า เราจะถอนพาทนะคือกิเลสอันเป็นเสนาของมัจจุราช
จากการนำตนเข้าเป็นสหายในกิเลสอันยังความฉิบหายให้เกิด. บทว่า **อช-**
ฌตฺตํ สุตฺตมาหิตา ความว่า เป็นผู้ตั้งใจมั่นดีในอารมณ์อันเป็นภายใน,
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวถึงอุบายเครื่องทำลายของมัจจุราชนั้น.

บทว่า **ฐนาม** ความว่า เราจะกำจัดคือ ทำลาย.

บทว่า **สาตติกา** ความว่า ผู้มีอันกระทำเป็นไปติดต่อกัน คือมีความ
เพียรเป็นไปติดต่อกันด้วยภาวนา.

ท่านกล่าว ๔ คาถา มีอาทิว่า **อฏฺฐจิกฺกฏฺฐฎฺฐิเก** ดังนี้ ด้วย
อำนาจโอวาทหญิงแพศยาผู้เข้าใกล้เพื่อประเล้าประโลมตน. บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า **อฏฺฐจิกฺกฏฺฐฎฺฐิเก** ความว่า ซึ่งกระท่อมอันสำเร็จด้วย
โครงกระดูก. บทว่า **นุหารูปฺลิพฺพิเต** ความว่า ร้อยรัดไว้โดยรอบด้วย
เส้นเอ็น ๕๐๐ เส้น ท่านแสดงไว้ว่า คนทั้งหลาย ยกท่อนไม้ผูกด้วย
เถาวัลย์เป็นต้น กระทำให้เป็นกุฎีไว้ในป่า ก็ท่านผูกด้วยโครงกระดูก
อันน่าเกลียดอย่างยิ่ง และผูกกระทำไว้ด้วยเส้นเอ็นอันน่าเกลียดอย่างยิ่ง
ทีเดียว และมันเป็นของน่าเกลียด ปฏิญญาอย่างยิ่ง.

บทว่า **ชิรตฺถ ปุเร ทฺถคฺคฺนุเช** ความว่า เต็มคือเปี่ยมไปด้วยสิ่ง

อันน่าเกลียดมีประการต่างๆ มีผมและขนเป็นต้น น่าติเตียนท่านผู้มี
กลิ่นเหม็นกว่านั้น คืออาการที่น่าติเตียนจงมีแก่ท่าน. บทว่า **ปรคตุเต**
มมายเส ความว่า กัสสิระนี้ เป็นที่ตั้งขึ้นของหัวผีในเบื้องบน เป็นความ
ลำบากแก่ท่านผู้มีกลิ่นเหม็นอย่างนี้ เป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น
น่าเกลียด ถือเอาได้แต่สิ่งปฏิกูล. ท่านกระทำความสำคัญว่า กเพราะ
เช่นนั้นนั่นแหละ และกเพราะที่เป็นร่างกายของสุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก
และหมู่นอนเป็นในที่อื่นว่าเป็นของเรา.

บทว่า **อูถสสุเต** ความว่า เป็นเสมือนอุงหนั่งอันเต็มไปด้วยอุถ.
บทว่า **ตโจนทุเช** ความว่า หุ้มห่อด้วยหนัง คือสิ่งที่เป็นโทษปกปิด
ไว้เพียงผิวหนัง. บทว่า **อูรคณฺหิปีสาจนิ** ความว่า มีผีที่ตั้งขึ้นที่อก
เป็นเสมือนปีศาจเพราะเป็นสิ่งที่น่ากลัว และนำมาซึ่งความพินาศ. บทว่า
ยานิ สนฺทฺหุติ สพฺพทา ความว่า มีช่อง ๕ ช่อง มีแผล ๕ แห่ง
ไหลออก คือชาน ได้แก่หลังของที่ไม่สะอาดออกตลอดกาลทุกเมื่อ คือ
ตลอดคืนและวัน.

บทว่า **ปริพฺนุชฺ** ความว่า เป็นการผูกพันด้วยสัมมาปฏิบัติ. บท
ว่า **ภิกฺขุ** ความว่า ผู้เห็นภัยในสงสาร เป็นผู้มิเกลสอันทำลายแล้ว
เว้นกิเลสนั้นให้ห่างไกล ไม่กระทำความสำคัญว่าเป็นของเรา. ศัพท์ว่า **จ**
ในบทว่า **มิพฺหํ จ ยถา สฺวิจาโม** นี้ เป็นเพียงนิบาต, อธิบายว่า
ผู้ชื่อว่า เป็นภิกษุ ย่อมเป็นเหมือนคนมีชาติสะอาด บรรณานาแต่สิ่ง
สะอาดเท่านั้น อานน้ำสระผม เห็นของสกปรก เว้นเสียให้ห่างไกล
ฉะนั้น.

บทว่า **เอวฺวเจ ตํ ชโน ชญฺญา ยถา ชานามิ ตํ อหํ**

บพว่า **ตทากาสสมิ จิตติ** ความว่า จิตของเรานี้นั้น เสมอกับอากาศ คือตั้งมั่นด้วยดีในภายใน โดยภาวะไม่ข้องอยู่ในอารมณ์ไหน ๆ เพราะฉะนั้น เธออย่ามาหวังความรักที่มีอยู่ในดวงจิตอันลามก อธิบายว่า เธออย่ามาหวังความรักในคนเช่นเรา ผู้ซึ่งว่ามีจิตเลว เพราะจมอยู่ในกามทั้งหลาย. บพว่า **อคุจฉิขุชฺว ปกุจฉิมา** แปลว่า เหมือนแมลงมีปีกคือ ต๊กแตน เมื่อบินสู่กองไฟ ย่อมถึงความพินาศทางเดียว ท่านแสดงว่า คำอุปไมยอันยังอุปมาให้ถึงพร้อมของท่านนี้ก็ฉนั้น.

เจ็ดคาถาว่า **ปสุต จิตตกตติ** ดังนี้เป็นต้น ท่านเห็นหญิงแพศยานั้นนั้นแลแล้วกล่าวว่า ด้วยอำนาจให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายผู้มีจิตวิปลาส, หญิงแพศยานั้นฟังแล้วเป็นผู้เกื้อ หนีไปโดยหนทางที่ตนมาแล้วนั้นแล.

สี่คาถาว่า **ตทาสิ** เป็นต้น ท่านกล่าวปรารภปรินิพพานของท่าน พระสารีบุตรเถระ. บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **อนเนกาการสมปฺนเน** ความว่า บริบูรณ์ด้วยประการมีศีลสังวรเป็นต้นเป็นอนเนก.

บพว่า **สุขุมิ เต ปฏิวิชฺฌนฺติ** ความว่า พระโยคีเหล่านั้น ชื่อว่า ย่อมแทงตลอดธรรมอันละเอียดอย่างยิ่ง ถามว่า เหมือนอะไร? เหมือนนายขมังธนูยิงชนทรายจามรีถูกด้วยลูกศร อธิบายว่า เหมือนนายขมังธนูยิงลูกปลายชนทราย ที่แบ่งเป็น ๗ ส่วนเหลือเพียงส่วนเดียว ด้วยแสงสว่างแห่งสายฟ้า เพราะความมืดมิดแห่งอันตรายในราตรี. เพื่อเฉลยคำถามว่า คนเหล่านั้นคือคนเหล่าไหน? ท่านจึงกล่าวว่า ชนเหล่าใดพิจารณาเห็น **ขันธ ๕** โดยความเป็นอื่น ไม่ใช่โดยความเป็นตน. บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **ปรโต** แปลว่า โดยความเป็นอนัตตา. จริงอยู่ บพว่า **ปรโต** นั้นเป็นบทแสดงถึงบทที่เป็นปฏิปักษ์ต่ออัตตคัพพ. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

โน จ อุตโต ดังนี้. ด้วยคำนั้น ท่านกล่าวถึงการตรัสรู้ด้วยการกำหนดรู้
ทุกขสังข ด้วยอำนาจอริยมรรคอันเจริญแล้วด้วยอนัตตา. แต่พึงเห็น
ว่า ท่านกล่าวการแทงตลอดด้วยดีถึงการตรัสรู้ธรรมนอกนี้ โดยภาวะที่
แยกจากอรรถานั้น. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อุปาทานชั้น ๕ ชื่อว่า
ปเร เพราะเป็นตัวกระทำความพินาศ แล้วกล่าวว่า ท่านกล่าวชั้นทั้งหมด
ไว้ชอบแท้โดยพิเศษด้วยคำว่า เห็นโดยเป็นอื่น. บทว่า **ปัจจุพยชาติสุ**
แปลว่า แทะตลอด.

คาถาที่ ๑ ว่า **สตติยา วีย โอมภูโ** ท่านกล่าวปรารภพระตีสสเถระ
คาถาที่ ๒ ท่านกล่าวปรารภพระวัชฒมานเถระ, คาถาเหล่านั้นมีอรรถ
ดังกล่าวไว้ในหนหลังแล.

คาถาว่า **โจทิต ภาวิตตเตน** ท่านกล่าวปรารภ ปาสาทกัมปน-
สูตร

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **ภาวิตตเตน สรีรณูมิชารินา**
ท่านกล่าวหมายถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า.

สองคาถาว่า **นยิท สติลมารพุก** ท่านกล่าวปรารภภิกษุหนุ่มผู้มี
ชื่อว่า **เวทะ** ผู้มีความเพียรแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สติลมารพุก** ความว่า กระทำความย่อ
หย่อนคือไม่ทำความเพียร. บทว่า **อปุเปน งามสา** ความว่า บุคคลพึง
บรรลุพระนิพพานนี้ ด้วยกำลังความเพียรอันน้อยหาได้ไม่. แต่พึงบรรลุ
ด้วยความเพียร ในสัมมัปปธาน ๔ อันใหญ่ นั่นแล.

สองคาถาว่า **วิวรมนุปลัก** ดังนี้ เป็นต้น ท่านกล่าวปรารภความวิเวก
แห่งตน. บรรดาบทเหล่านั้นว่า **พุระหุมนา อภินุทิต** ท่านเป็นผู้อัน

มหาพรหม และมนุษย์โลกพร้อมด้วยเทวโลกเป็นผู้พร้อมหน้าเชชมและนมัสการแล้ว.

ห้ำคาถาว่า **อุปสนฺตํ อุปฺรตํ** ดังนี้เป็นต้น ท่านเห็นท่านพระมหากัสสปเถระผู้เข้าไปสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต เห็นพราหมณ์ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ ผู้ยื่นมองดูอยู่ว่า เราเห็นคนกาลกิณีแล้ว เพื่อจะกำจัดการว่าร้ายพระอริยเจ้า ด้วยความอนุเคราะห์แก่เธอว่า พราหมณ์นี้ อย่าฉิบหายเลยดังนี้ จึงส่งเธอไป กล่าววว่าเธอจงไหว้พระเถระดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาติสฺตํ คจฺจน** ความว่า พึ่งเข้าถึง ๑๐๐ ชาติ. บทว่า **โสตุติโย** ได้แก่ ผู้เกิดเป็นชาติพราหมณ์ บทว่า **เวทสมฺปนฺโน** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยญาณ (ปัญญา). บทว่า **เอตฺสฺส** ได้แก่ พระเถระ. ก็ในข้อนี้มีความ संबัดดังต่อไปนี้ :- ผู้ใดเข้าถึงชาติพราหมณ์ ๑๐๐ ชาติ ที่เกิดขึ้นแล้วไม่เจือปน ด้วยอำนาจการเกิดตามลำดับ และในชาตินั้นถึงความสำเร็จในวิชาแห่งพราหมณ์ทั้งหลาย พึ่งเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งเวท ๓ และพึงบำเพ็ญพราหมณ์วัตร การแสวงหาวิชานั้นของเขา ย่อมไม่ถึงเสียที่ ๑๖ ของบุญที่สำเร็จด้วยการไหว้ ด้วยการไหว้พระมหากัสสปเถระนั้น บุญอันสำเร็จด้วยการไหว้นั้นแล มีผลมากกว่านั้นแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภฺจ วิโมกฺขานิ** ได้แก่ วิโมกข์ ๘ มีรูปฌานเป็นต้น จริงอยู่ รูปฌานที่ได้ด้วยอำนาจภาวนา ท่านเรียกว่า วิโมกข์ เพราะอาศัยความหลุดพ้นด้วยดี จากปัจจนิกธรรม และความเป็นไปอันปราศจากความสงสัยในอารมณ์ ด้วยอำนาจความยินดียิ่ง, แต่ นิโรธสมาบัติ ท่านเรียกว่าวิโมกข์ เพราะหลุดพ้นจากกรรมอันเป็นข้าศึกอย่างเดียว แต่

ในที่นี้พึงทราบว่ ท่านหมายเอาฉานเท่านั้น. บทว่า **อนุโลม ปฏิโลม** ความว่า ตั้งแต่ปฐมฉานจนถึงเนวสัจญานาสัจญายตนฉาน ชื่อว่า อนุโลม ตั้งแต่เนวสัจญานาสัจญายตนฉานจนถึงปฐมฉาน ชื่อว่า ปฏิโลม. บทว่า **ปุรภุตต** ได้แก่ ในกาลก่อนแต่ภักตกิจนั้นแล. บทว่า **อผลุสยิ** ได้แก่ เข้าสมาบัติอันเคลื่อนกล่นด้วยอาการและขันธมีใช้น้อย. บทว่า **ตโต ปิณฺฑาย คจฺจุติ** ความว่า ออกจากสมาบัตินั้น หรือหลังจากการเข้าสมาบัตินั้น บัดนี้จึงเที่ยวไปบิณฑบาต เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวหมายเอาการปฏิบัติของพระเถระที่เป็นไปในวันนั้น, ก็พระเถระปฏิบัติอย่างนั้นนั้นแลทุกวัน ๆ.

บทว่า **ตาทิสฺส ภิกขุ มาสชาติ** ความว่า ท่านกล่าวคุณของภิกษุ เช่นใด ท่านอย่ารุกรานภิกษุเช่นนั้น คือเห็นปานนั้น ได้แก่ ผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าคือพระมหาชินาสพ. บทว่า **มาตุคานํ ขณิ พุราหฺมณ** ความว่า ท่านอย่าขุดตนด้วยการรุกราน คืออย่าทำลายกุศลธรรมของตน ด้วยการเข้าไปว่าร้ายพระอริยเจ้า. บทว่า **อภิปฺปสาเทหิ มนํ** ความว่า จงยังจิตของตนให้เต็มใสว่ สมณะนี้ดีหนอ. บทว่า **มา เต วิชฺฐิ มตฺถกํ** ความว่า ศีรษะของท่านอย่าแตก ๗ เลียง ด้วยความผิดที่ตนทำในการว่าร้ายพระอริยเจ้านั้น. เพราะฉะนั้นท่านจึงรีบประคองอัญชลีไหว้โดยพลันทีเดียว เพราะกระทำการตอบแทนท่านฉะนี้แล. พราหฺมณฟังดังนั้นแล้ว กลัวสลดใจเกิดขึ้นชูชันขอขมาโทษพระเถระในขณะนั้นนั่นเอง.

สองคาถาว่ **เนโส ปสฺสติ** เป็นต้น ความว่า ท่านเห็นภิกษุชื่อว่า โปฏฐิตะ ผู้ไม่ปฏิบัติโดยชอบ กระทำมิจจาชีพ แล้วกล่าวด้วยอำนาจการโจทน์ทั่ว. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เนโส ปสฺสติ สทฺธมฺมํ** ความว่า ภิกษุโปฏฐิตะนั้น ไม่เห็นธรรมคือมรรคผลและนิพพาน ของท่านสัตบุรุษ

ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. เพราะเหตุไร ? เพราะภิกษุโปกฺขิณะถูก สงสารหุ้มห่อไว้ คือถูกอวิชชาอันเป็นเครื่องผูกคือสงสารเป็นต้นหุ้มห่อไว้ จึงเกิดในอบาย แล่นไปสู่ทางเบื้องต่ำ คือทางอันเป็นที่ไปในภายใต้ ชื่อทางคด เพราะเป็นไปตามกิเลสที่เป็นกมลวงและห้วงคือ คือแล่น ได้ แก่เป็นไปตามมิจฉาชีพ ชื่อว่าเป็นทางคดเพราะเป็นทางผิด.

บทว่า **กิมิว มิวุทฺทลลิตฺโต** ความว่า หมกมุ่นอยู่ คือท่วมทับ อยู่ในสังขารอันเจือด้วยของไม่สะอาดคือกิเลส เหมือนนอนกินคูตติคอยู่ ด้วยคูตติโดยรอบฉะนั้น. บทว่า **ปคาพฺโห ลากสกุการะ** ความว่า คิดอยู่ คือหมกอยู่ในลาภและสักการะโดยประการด้วยอำนาจตัณหา. บทว่า **ตุจฺโจ คจฺจติ โปฏฺฐิโถ** ความว่า ภิกษุโปกฺขิณะเป็นผู้เปล่าคือไม่มีสาระ เพราะไม่มีอิริยสิลสิกขาไป คือเป็นไป.

สองคาถาว่า **อิมญจ ปสฺส** เป็นต้น ท่านสรรเสริญท่านพระสารีบุตร กล่าวไว้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิมญจ ปสฺส** ความว่า ท่านเห็นท่าน พระสารีบุตรเถระแล้ว มีจิตเต็มใส ร้องเรียกจิตตน. บทว่า **สุทฺถสฺนํ** ความว่า เป็นการเห็นดีด้วยความเพียบพร้อมด้วยอเสขธรรมและศีลขั้นชั้น และด้วยความเพียบพร้อมด้วยสาวกบารมีญาณ. บทว่า **วิมุตฺตํ อุภโตภาเค** ความว่า โดยรูปกายแห่งอรุปสมาบัติ โดยนามกายด้วยมรรค อธิบายว่า หลุดพ้นแล้ว ด้วยส่วนแห่งวิกขัมภณวิมุตติและสมุจเฉทวิมุตตินั้นนั่นเอง ตามสมควร. มีวาจาประกอบความว่า ท่านจงดู ท่านผู้ชื่อว่ามีลูกศรไปปราศ แล้ว เพราะไม่มีลูกศรคือราคะเป็นต้นโดยประการทั้งปวง. ชื่อว่า ผู้สิ้น กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ในภพ. ชื่อว่า ผู้ได้วิชา ๓ เพราะบรรลุวิชา ๓

อันบริสุทธิด้วยดี ชื่อว่า ผู้ละมัจจุราชเสียได้ เพราะหักรานมัจจุราชเสียได้.

คาถาว่า **เอเต สมุพฺพลา** เป็นต้น ท่านพระสารีบุตรเถระ เมื่อสรรเสริญพระมหาโมคคัลลานเถระ ได้กล่าวไว้แล้ว. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุชิตो นรเทเว** ความว่า ผู้อันนระและเทพทั้งหลายบูชาแล้ว ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง. บทว่า **อุปฺปนฺโน มรณํภิกฺขุ** ความว่า เป็นผู้เกิดขึ้นในโลก ครอบงำมรณะดำรงอยู่, อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้เกิดโดยชาติอันเป็นอริยะ คืออันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นเหตุ. อันเทพยิ่งกว่านระบูชาแล้ว จริงอยู่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นนระคือเป็นมนุษย์ด้วยกรรมก่อน แม้ภายหลังได้เป็นเทพอันสูงสุด คือเป็นเทพยิ่งกว่าเทพโดยชาติอันเป็นอริยะ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า **นรเทโว** ท่านผู้เป็นเทพยิ่งกว่านระ คือพระผู้มีพระภาคเจ้าเกิดขึ้นแล้วด้วยอำนาจการสรรเสริญ คืออุบัติแล้วในโลกครอบงำมรณะ คือเป็นผู้ครอบงำมรณะ เลื่อมจากมัจจุราช. อธิบายว่า ย่อมไม่คิดในสังขาร ด้วยการฉาบทาด้วยตัณหาและทิฏฐิ เหมือนดอกบัวไม่ติดอยู่ด้วยน้ำฉะนั้น, อธิบายว่า ไม่อาศัยแล้วในอารมณ์แม้ไรๆ.

บทว่า **ยสุต** แก่เป็น **เยน**. บทว่า **มุหุตฺเต** แปลว่า ในกาลเพียงขณะเดียว. บทว่า **สหัสฺสธา** แปลว่า มี ๑,๐๐๐ ประการ. บทว่า **โลกิ** ได้แก่ โอกาสโลก. จริงอยู่ในข้อนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ว่า ๑,๐๐๐ แห่งโลกธาตุ เช่นกับพรหมโลกของทำวมหาพรหมชื่อสพรหมกัป อันท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ผู้มีฤทธิ์มาก รู้แจ้งแล้วโดยชอบ ก็รู้แล้วโดยประจักษ์

ในขณะที่เขวเท่านั้น และมีความชำนาญในจุดปาดญาณ เพราะถึงพร้อมด้วยฤทธิ์ อันถึงความเป็นวสีมีอาวัชชนวสีเป็นต้น.

บทว่า กาล **ปลุสติ** ความว่า เทวดาย่อมมองเห็นด้วยจักขุอันเป็นทิพย์ ในกาลอันสมควรแก่เรื่องนั้น.

ท่านพระมหาโมคคัลลานะ เมื่อประกาศคุณของตน จึงได้กล่าวคาถามีอาทิว่า **สาริปุตฺโต** ดังนี้.

บรรดาคาถาเหล่านั้น คาถาว่า **สาริปุตฺโต** มีความสังเขปดังต่อไปนี้ ภิคุใดถึงฝั่งคือถึงความสิ้นสุด คือความอุกฤษฎ์ด้วยปัญญา เพราะถึงพร้อมด้วยปัญญา ด้วยศีล เพราะถึงพร้อมด้วยศีล ด้วยความสงบ เพราะถึงพร้อมด้วยความสงบกิเลส ภิคุนั้นคือพระสารีบุตร ผู้ถึงที่สุดยิ่งด้วยคุณมีปัญญาเป็นต้นกว่าสาวกทั้งหลาย. เพราะท่านถึงความอุกฤษฎ์อย่างยิ่งด้วยปัญญา ด้วยศีล. ท่านเป็นผู้มีคุณมีปัญญาเป็นต้นเป็นอย่างยิ่ง ข้อว่ามีคุณมีปัญญาเป็นต้นนั้นเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีคุณธรรมอื่นยิ่งกว่านั้น. แต่พระเถระได้กล่าวคำนี้เพื่อแสดงว่า เราเป็นผู้สูงสุดด้วยสมาธิเหมือนพระสารีบุตรเป็นผู้สูงสุดด้วยปัญญาจะนั้น เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **โกฏิสฺตสฺสฺสฺส** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขณน นิมฺมิเน** ความว่า พึงนิรมิต คือพึงสามารถเพื่อจะนิรมิตอภิปาตังเสน โภฏีโดยขณะเดียวเท่านั้น. เราไม่มีหน้าที่ในการนิรมิตนั้น. บทว่า **วิภูพฺพนาสุ กุลโล วสีฏฺโถมฺหิ อิทฺธิยา** ความว่า ไม่ใช่เป็นผู้ฉลาดในวิภูพพนาอิทธิอันสำเร็จด้วยใจอย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ เรายังเป็นผู้ถึงความชำนาญด้วยฤทธิ์แม้ทั้งหมด.

บทว่า **สมาธิวิขฺชาวลิปารมิกโต** ความว่า เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งบารมี

คือที่สุด โดยความเป็นผู้ชำนาญในสมาธิอันมีวิคกและมีวิจารณ์เป็นต้น และ
ในวิชชามีบุพเพนิวาสญาณเป็นต้น. เป็นที่ตั้งแห่งท่านผู้เว้นจากตัณหา
นิสสัยเป็นต้น คือถึงความเป็นผู้สูงสุดด้วยคุณตามที่กล่าวแล้วในพระศาสนา.
ชื่อว่า ผู้เป็นนักปราชญ์ เพราะเพียบพร้อมด้วยปัญญา ชื่อว่า โมคคัลลนานะ
เพราะเป็นโมคคัลลนานโคตร ชื่อว่า มีอินทรียั้งมั่นแล้ว เพราะมีอินทรีย
ตั้งมั่นด้วยดี ตัดเครื่องผูกคือกิเลสทั้งสิ้นเสียได้ เหมือนช้างเชือกประเสริฐ
ตัดเครื่องผูกที่ทำด้วยเถาหัวด้วนได้โดยง่ายคายฉะนั้น. พระเถระเมื่อจะ
คุกคามมารผู้เข้าไปสู่ที่ห้องแล้วออกตามลำดับแล้วมายืนอยู่ 'ใต้กล่าวคาถา' มี
อาทิวา กิติโส นิรโย อาสิ ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิติโส ความว่า
เป็นประการเช่นไร ? บทว่า ยตุถ ทุสสิ ความว่า มารผู้มีชื่ออย่างนี้ว่า
ทุสสิ ในนรกใด. บทว่า อปจจถ ความว่า หมกไหม้ด้วยไฟในนรก.
บทว่า วิฐุรึ สวากึ ความว่า อัครสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนาม
ว่า กกุสันธะ ชื่อว่า วิฐุระ. บทว่า อาสซช ความว่า ทูบตีเบียดเบียน.

บทว่า กกุสนฺธญฺจ พุราหุมนึ ความว่า กระทบกระทั่งพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า พระนามว่า กกุสันธะ. มารเข้าถึงกุมาระชัฏก่อนกรวดเฉพาะ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตกลงบนศิรษะของพระเถระ.

บทว่า สตฺ อาสิ อโยสฺสกุ ความว่า ได้ยินว่า สัตว์ผู้เกิดใน
นรกนั้นมีอัตราถึง ๓ กวุต. แม้ทุสสิมารก็มีอัตราเช่นนั้นเหมือนกัน.
ลำดับนั้น นายนิรยบาลทั้งหลาย ต่างถือเอาหลาวเหล็กตั้ง ๑๐๐ อัน
ขนาดเท่าลำต้นตาล อันไฟลุกโชนรุ่งโรจน์โชติช่วงกล่าววว่า ท่านมีหัวใจ
ตั้งอยู่ที่นี้แหละ คิดทำบาป ดังนี้แล้ว จึงจัดเป็นคนจำนวน ๕๐ คน ผินหน้า
ไปทางเท้า จำนวน ๕๐ คนผินหน้าไปทางศิรษะ ตอกตรงกลางหัวใจ

ย้าเข้าไป ๆ เหมือนคนดำปูนขาว ในรางสำหรับดำปูนขาวจะนั้น ก็แลเมื่อ
ดำไปอย่างนี้ ๕๐๐ ปีจึงถึงที่สุดทั้ง ๒ ข้าง แล้วหวนกลับมาถึงกลางหัวใจอีก
๕๐๐ ปี ท่านหมายเอาข้อนั้นจึงกล่าวว่า มีขอเหล็กตั้ง ๑๐๐ อัน. บทว่า
สพฺเพ ปจฺจตุตฺตเวทนา ได้แก่ ให้เกิดเวทนาเฉพาะของตนเองที่เดียว.
ได้ยินว่า เวทนานั้นเป็นทุกข์ยิ่งกว่าเวทนาในมหานรก คือเวทนาที่เกิดใน
อุสสทนรกเป็นทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์ในมหานรก เหมือน ๗ วันในการบริหาร
เป็นทุกข์กว่า ๗ วันในการดื่มด้วยความเสนาหา. ด้วยบทว่า อีทิสฺส นิริโย
อสิ นี้พึงแสดงนรกในที่นี้ด้วยเทวทูตสูตร.

บทว่า โย เอตมภิขานาติ ความว่า ภิกษุใด มีอภิญญามาก ย่อม
รู้กรรมและผลแห่งกรรมนี้ โดยประจักษ์เฉพาะหน้า คุณรู้ผลมะขามป้อม
ที่วางไว้บนฝ่ามือจะนั้น.

บทว่า ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สวาทโก ความว่า ภิกษุผู้ทำลายกิเลสได้แล้ว
เป็นสาวกพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า กณฺห ทฺวํ นิคฺจฺจติ ความว่า คุณก่อนมารชื่อว่าผู้มีธรรมดำ
เพราะประกอบด้วยบาปกรรมอันดำโดยส่วนเดียว ท่านจักประสบทุกข์.

บทว่า มขฺเณสฺสรมิ ความว่า ได้ยินว่า วิมานที่เกิดโดยทำน้ำ
ตรงกลางมหาสมุทรให้เป็นที่ตั้ง เป็นวิมานตั้งอยู่ชั่วกัป. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า วิมานทั้งหลายตั้งอยู่ได้ตลอดกัป ดังนี้เป็นต้น. วิมาน
เหล่านั้น มีสีเหมือนแก้วไพฑูรย์และมีเปลวไฟโชติช่วง เหมือนกองไฟ
แห่งไม้้อที่ลุกโพลงบนยอดภูเขาจะนั้น. เพราะเหตุนี้ วิมานเหล่านั้น
จึงสว่างไสวพร้อมด้วยรัศมีมากมาย. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า มีสี

เหมือนแก้วไพฑูรย์ งดงาม มีรัศมีพลุ่งออก เหมือนเปลวไฟ ดังนี้
เป็นต้น.

บทว่า **ปลุ** นานตฺตวณฺณิโย ความว่า นางอัปสรเป็นอันมาก มี
วรรณะต่าง ๆ กัน โดยมีวรรณะเขียวเป็นต้น ย่อมพ้อนรำในวิมานเหล่านั้น.

บทว่า **โย** เอตมภิขานาติ ความว่า ภิกษุใดย่อมรู้เรื่องวิมานนั้น
โดยแจ่มแจ้ง. ก็เนื้อความนี้ ฟังแสดงด้วยเรื่องวิมานปรตทั้งหลายเถิด.

บทว่า **พุกุเชน** โจทิโต ความว่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตกเดือน
คือทรงส่งไป.

บทว่า **ภิกขุสงฺฆมฺสุส** เปกฺขโต ได้แก่ ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ผู้เห็นอยู่.

บทว่า **มิลารมาตุปลาทำ** ปาทงฺกุญฺเฐน **กมฺปยิ** ความว่า เราทำ
มหาปราสาท ที่ประดับด้วยห้อง ๑,๐๐๐ ห้อง อันนางวิสาขามหาอุบาสิกา
สร้างไว้ในบุพพาราม ให้ไหวด้วยนิ้วหัวแม่เท้าของตน. จริงอยู่ สมัยนั้น
เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในปราสาทตามที่กล่าวแล้ว ใน
บุพพาราม พวกภิกษุใหม่ ๆ จำนวนมากนั่งอยู่บนปราสาทชั้นบน แม้ก็ไม่
คำนึงถึงพระศาสดา เริ่มกล่าวเจรจาทักทายกัน พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงสดับดังนั้น จึงยังพวกภิกษุเหล่านั้นให้สลดใจ ทรงประสงค์จะทำให้
เป็นภาชนะสำหรับพระธรรมเทศนาของพระองค์ จึงตรัสเรียกท่านพระ
มหาโมคคัลลานเถระมาว่า โมคคัลลานะ เธอจงดูพวกภิกษุใหม่ที่พากัน
กล่าวเจรจาทักทาย. พระเถระได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว รู้พระอัยยาศัย
ของพระศาสดา จึงเข้าจตุตถฌานมีอาโปกสิณเป็นอารมณ์ อันเป็นบาท
ของอภิญญาแล้ว ออกจากฌานอธิษฐานว่า จงมีน้ำเต็มโอกาสของปราสาท
เถิด แล้วเอานิ้วหัวแม่เท้า กดยอดปราสาท, ปราสาท โอนเอียงไป

ข้างหนึ่ง. กคซ้าอีก ก็เอียงไปอีกข้างหนึ่ง. ภิกษุเหล่านั้น พากัน
กลัวหวาดเสียว เพราะกลัวตกปราสาท จึงออกจากปราสาทนั้นไปยืนอยู่
ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระศาสดาทรงตรวจดูอริยาสัยของภิกษุ
เหล่านั้นแล้ว ทรงแสดงธรรม. บรรดาภิกษุที่ได้ฟังธรรมนั้น บางพวก
ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล, บางพวกดำรงอยู่ในสกทาคามิผล, บางพวก
ดำรงอยู่ในอนาคามิผล, บางพวกดำรงอยู่ในอรหัตผล. เนื้อความนี้
พึงแสดงด้วยปาสาทกัมปนสูตร.

บทว่า เวชยนุตปราสาทิ ความว่า เวชยันตปราสาทนั้น ในภพ
ดาวดึงส์ สูงได้ประมาณ ๑,๐๐๐ โยชน์ ประดับด้วยเรือนยอดมีประตู
หลายพันประตู ที่ตั้งขึ้นในเมื่อท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทวดา ทรงชนะ
พวกอสูรในสงครามระหว่างเทวดากับอสูร แล้วประทับอยู่ท่ามกลาง พระ-
นคร เป็นปราสาทที่ได้นามว่า เวชยันต์ เพราะบังเกิดสุดท้ายแห่งชัยชนะ,
ท่านหมายเอาปราสาทนั้น กล่าวว่า เวชยันตปราสาท. ก็แม้เวชยันตปราสาท
นั้น พระเถระนี้ก็ให้สันตะเทือนด้วยนิ้วหัวแม่เท้า. จจริงอยู่ สมัยหนึ่ง
ท้าวสักกเทวราช เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเสด็จประทับอยู่ใน
บุพพาราม ทูลถามถึงวิมุตติคือความสิ้นตัณหา. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงวิชันนาแก่ท้าวสักกเทวราชนั้น, ท้าวเธอได้สดับดังนั้น ดีใจ ร่าเริง
ถวายนอบน้อมกระทำประทักษิณแล้วเสด็จไปยังเทวโลกของพระองค์. ลำดับ
นั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะคิดอย่างนี้ว่า ท้าวสักกะนี้ เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลถามปัญหาอันปฏิสังขตด้วยพระนิพพานอันลึกซึ่ง
เห็นปานนี้ และพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงวิชันนาปัญหานั้นแล้ว ท้าวสักกะ
ทรงรู้แล้วเสด็จไป หรือว่าไม่รู้. ถ้ากระไรเราพึงไปยังเทวโลกแล้ว ให้

ท้าวเธอรู้เนื้อความนั้น. ท่านพระมหาโมคคัลลานะนั้นไปยังภพดาวดึงส์
ในบัดคลแล้ว ถามเนื้อความนั้นกะท้าวสักกะผู้เป็นจอมของเทวดา. ท้าว-
สักกะเป็นผู้ประมาท เพราะทิพยสมบัติ จึงได้กระทำความฟุ้งซ่าน. เพื่อ
จะให้ท้าวสักกะทรงสลดพระทัย พระเถระจึงทำเวชยันตปราสาทให้สั้น
สะเทือน ด้วยนิ้วหัวแม่เท้า. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

**ดูก่อนเทวดา ภิกษุใดมีกำลังฤทธิกล้าแข็ง ทำเวช-
ยันตปราสาทให้สั้นสะเทือน ด้วยนิ้วหัวแม่เท้าและยัง
เทพเจ้าทั้งหลายให้สลดใจ.**

ก็ความนี้ ฟังแสดงด้วยจุพัตถมหาสังขยวิมุตติสูตร. อาการที่ปราสาท
ไหว ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล.

ด้วยบทว่า **สกุํ โส ปริปุจฺจติ** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาคำถามถึง
วิมุตติเพราะสิ้นตัณหาตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละ. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า ผู้มีอายุ ท่านรู้วิมุตติเพราะสิ้นตัณหาบ้างหรือ ดังนี้.

คำว่า **ตสฺส สกุํ โว วียากาสิ** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาความ
ที่เมื่อพระเถระทำปราสาทให้สั้นสะเทือนแล้ว ท้าวสักกะมีความสลดพระทัย.
ละความประมาทเสีย ใส่ใจด้วยความแยบคายแล้วพยากรณ์ปัญหา.
จริงอยู่ ท้าวสักกะนั้นกล่าวแล้วในคราวนั้น เฉพาะตามทำนองที่พระศาสดา
ทรงแสดงแล้วนั้นแหละ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ท้าวสักกะถูกถาม
แล้วจึงพยากรณ์ปัญหาตามที่เป็นจริง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกุํ
โส ปริปุจฺจติ** ความว่า พระโมคคัลลานเถระนั้นถามท้าวสักกะเทวราชาว่า
ความหลุดพ้นคือความหมดสิ้นตัณหาที่พระศาสดาทรงแสดงไว้เป็นความ

หลุดพ้นที่ท้าวเธอถือเอาชอบแล้ว. **จริงอยู่** คำว่า **ปริปุจฺจติ** นี้ เป็นคำกล่าวถึงปัจจุบัน แต่ใช้ในอรรถอันเป็นอดีต. บทว่า **อปี อาวุโส ชานาสี** ความว่า ผู้มีอายุ ท่านรู้บ้างหรือ คือรู้ใหม่. บทว่า **ตณฺหุขยวิมุตฺตโย** ความว่า พระเถระถามว่า พระศาสดาทรงแสดงวิมุตติความหมดสิ้น ค้นหาแก่ท่านไว้โดยประการใด ท่านรู้โดยประการนั้นหรือ. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยบทว่า **ตณฺหุขยวิมุตฺตโย** นี้ พระเถระถามถึงเทศนา ค้นหาสังขยวิมุตติสูตร.

บทว่า **พฺรหฺมณํ** ได้แก่ ท้าวมหาพรหม. บทว่า **สุขมฺมายํ ธิโต สภํ** ได้แก่ ที่สุธรรมสภา. กัสถานี้เป็นเฉพาะสุธรรมสภาในพรหมโลก, ไม่ใช่ในดาวดึงส์สพิทพ. ขึ้นชื่อว่าเทวโลก เว้นจากสุธรรมสภาย่อมไม่มี. บทว่า **อชฺชาปี ตฺยวฺสู สว ทิฏฺฐิ ยา เต ทิฏฺฐิ ปฺเร อหุ** ความว่า ใคร ๆ จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ผู้สามารถเข้าไปยังพรหมโลกนี้ย่อมไม่มี, ก่อนแต่พระศาสดาเสด็จมาในพรหมโลกนี้ ท่านได้มีทิฏฐิใด แม้ทุกวันนี้ คือแม้ขณะนี้ ทิฏฐินั้นก็ยังไม่หายไป หรือ. บทว่า **ปสฺสุสสิ วิตฺตฺตฺตนฺตํ พฺรหฺมโลเก ปภสฺสุรํ** ความว่า ท่านเห็นแสงสว่างของพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งพระสาวก ผู้อันพระสาวกทั้งหลายมีพระมหากัปปินะ และพระมหากัสสปะเป็นต้น ห้อมล้อมผู้ประทับนั่งเข้าเตโชธาตุ (มีแสง) พวยพุ่งอยู่ในพรหมโลก. **จริงอยู่** สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทราบความคิดของพรหมผู้นั่งประชุมในสุธรรมสภาในพรหมโลก ผู้คิดว่า สมณะหรือพราหมณ์ไร ๆ ผู้มีฤทธิ์อย่างนี้ สามารถที่จะมาในพรหมโลกนี้ มีใหม่หนอ. พระองค์จึงเสด็จไปในพรหมโลกนั้นแล้ว ประทับนั่งในอากาศเหนือเศียรของพรหม

ทรงเข้าเตโชธาตุเปล่งแสงสว่างอยู่ ทรงพระดำริให้พระมหาโมคคัลลานะ
เป็นต้นมาหา. ฝ่ายพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้นนั้น มาในที่นั้น
พร้อมกับที่ทรงพระดำริ ถวายบังคมพระศาสดา รู้พระอภัยของ
พระศาสดา จึงนั่งเข้าเตโชธาตุองค์ละทิศ ๆ แล้วเปล่งโอภาสแสงสว่าง
พรหมโลกทั้งสิ้นจึงได้มีโอภาสแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน. พระศาสดาทรง
ทราบว่ พรหมมีจิตสงบ จึงทรงแสดงธรรมอันประกาศัจจะ ๔.
ในเวลาจบเทศนา พรหมหลายพันองค์ดำรงอยู่ในมรรคและผลทั้งหลาย.
ท่านหมายถึงเรื่องนั้น เมื่อจะทักท้วงจึงกล่าวคาถาว่า ผู้มีอายุ แม้ทุก
วันนี้ทิลุจิจของท่านนั้น ดังนี้. ก็ข้อความนี้ พึงแสดงโดยพกพรหมสูตร.
สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับ ณ พระวิหารเชตวัน
อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ก็สมัยนั้นแล
พรหมองค์หนึ่งเกิดทิลุจิจชั่วช้าลามกเห็นปานดังนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์
ที่จะมาในพรหมโลกนี้ได้ ไม่มีเลย.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของ
พรหมนั้นด้วยพระทัยแล้ว ทรงหายไปจากพระวิหารเชตวันไปปรากฏใน
พรหมโลกนั้น เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ออกไป หรือ
คู้แขนที่เหยียดเข้ามาจะนั้น. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งขัด
สมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น.

ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้มีความคิดเช่นนี้ว่า บัดนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ. ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับนั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนพรหมนั้น ทรงเข้าเตโชธาตุกสิณด้วยจักษุเพียงดั่งทิพย์บริสุทธิล่วงจักษุของมนุษย์ ครั้นแล้วจึงได้หายไปจากพระวิหารเชตวัน ไปปรากฏในพรหมโลกนั้น เปรียบปานบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ออกไป หรือคู้แขนที่เหยียดเข้ามา ฉะนั้น. ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะอาศัยทิสบุรพา นั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น (แต่) ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าเตโชธาตุกสิณ.

ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปะได้มีความดำริดังนี้ว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ. ท่านพระมหากัสสปะได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น ทรงเข้าเตโชธาตุกสิณ ด้วยจักษุเพียงดั่งทิพย์อันบริสุทธิล่วงจักษุของมนุษย์ จึงหายไปในพระวิหารเชตวันไปปรากฏในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษมีกำลัง ๆ ล ๆ ฉะนั้น. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะอาศัยทิสได้นั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น (แต่) ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าเตโชธาตุกสิณ.

ลำดับนั้นแล ท่านพระมหากัปปินะได้มีความดำริดังนี้ว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ, ท่านพระมหากัปปินะได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น ทรงเข้าเตโชธาตุกสิณ ด้วยจักษุเพียงดั่งทิพย์อันบริสุทธิล่วงจักษุของมนุษย์ ครั้นแล้วได้หายไปจากพระวิหารเชตวัน ปรากฏในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษมีกำลัง ๆ ล ๆ ฉะนั้น. ลำดับนั้นแล ท่านพระมหา-

กัปปิณะ อาศัยทิศตะวันตกนั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น (แต่) ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าเตโชธาตुकสิณ.

ลำดับนั้นแล ท่านพระอนรุทธะได้มีความดำริดังนี้ว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ, ท่านพระอนรุทธะได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิ ทรงเข้าเตโชธาตुकสิณ ในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น ด้วยจักขุเพียงดังทิพย์อันบริสุทธิ์ล่องจักขุมนุษย์ ครั้นแล้วได้หายไปจากพระวิหารเชตวัน ได้ไปปรากฏในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษมีกำลัง ๆ ล ๆ ฉะนั้น. ลำดับนั้นแล ท่านพระอนรุทธะได้อาศัยทิศเหนือ นั่งขัดสมาธิในเวหาสเบื้องบนของพรหมนั้น (แต่) ต่ำกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าเตโชธาตुकสิณ.

ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกะพรหมนั้นด้วยคาถาว่า

ดูก่อนผู้มีอายุ แม่วันนี้ ท่านก็ยังมีความเห็นผิดอยู่
เหมือนเมื่อก่อน ท่านยังจะเห็นอยู่หรือว่าบนพรหมโลก
มีแสงสว่างพวยพุ่งออกได้เอง.

พรหมกล่าววว่า

พระคุณเจ้าผู้ niratukh ข้ำพเจ้าไม่ได้เห็นผิดเหมือน
เมื่อก่อน ที่ว่าข้ำพเจ้าเห็นแสงสว่างพวยพุ่งไปเองใน
พรหมโลก, โฉนในวันนีข้ำพเจ้าจะฟังกล่าววว่า " เรา
เป็นผู้เที่ยงเป็นผู้ยังยืน " ดังนี้แล้ว

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำพรหมนั้นให้สลคใจแล้ว

ได้หายไปนพรหมโลกนั้น ปรากฏในพระวิหารเชตวันเหมือนบุรุษมี
กำลัง ๗ ล ๗ ฉะนั้น.

ลำดับนั้นแล พรหมนั้นได้เรียกพรหมปารีสัชชะ พรหมพวก
รับใช้องค์หนึ่งมาว่า แนะ ท่านผู้นิรทุกข์ มาเถิด ท่านจงเข้าไปหาท่าน
พระมหาโมคคัลลณะจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจงกล่าวกะท่านพระมหาโมค-
คัลลณะอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ สวาททั้งหลายของพระผู้มีพระภาค
เจ้าพระองค์นั้น แม้องค์อื่น ๆ ที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เหมือนกับ
ท่านพระมหาโมคคัลลณะ ท่านพระกัสสปะ ท่านพระกัปปินะ และท่าน
พระอนรุทธะ ยังมีอยู่หรือ. พรหมปารีสัชชะนั้นรับคำของพรหมนั้นว่า
อย่างนั้นท่านผู้นิรทุกข์ แล้วเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลณะจนถึงที่อยู่
ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระมหาโมคคัลลณะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระ-
โมคคัลลณะผู้นิรทุกข์ สวาททั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้องค์อื่น ๆ
ที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากเหมือนท่านพระโมคคัลลณะ พระกัสสปะ
พระกัปปินะ พระอนรุทธะ ยังมีอยู่หรือ.

ลำดับนั้นแล ท่านพระมหาโมคคัลลณะได้กล่าวกะพรหมปารีสัชชะ
นั้นด้วยคาถาว่า

พระสาวกของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันตจีณาสพ

ได้วิชา ๓ บรรลุอิทธิญาณ ฉลาดในเจโตปริยญาณ

ยังมีอยู่เป็นอันมาก.

ลำดับนั้นแล พรหมปารีสัชชะนั้นชื่นชมยินดีอนุโมทนาภายิตของ
ท่านพระมหาโมคคัลลณะแล้ว เข้าไปหาพรหมนั้นจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว

ได้กล่าวคำนี้กะพรหมนั้นว่า ท่านผู้บริสุทธิ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวอย่างนี้ว่า

พระสาวกของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันตจีณาสพ

ได้วิชา ๓ บรรลุอิทธิญาณ ฉลาดในเจโตปริยญาณ

ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก.

พรหมปาริสาชชะได้กล่าวคำนี้แล้ว และพรหมนั้นมีใจยินดี ชื่นชม ภาษิตของพรหมปาริสาชชะนั้น ฉะนั้นแล.

ท่านหมายเอาเรื่องดังกล่าวมานี้ จึงกล่าวว่า ก็ข้อความนี้พึงแสดง โดยพกพรหมสูตร ดังนี้.

ด้วยบทว่า **มหาเศรษฐี ภูมฺิ** นี้ ท่านกล่าวถึงขุนเขาสิเนรุทั้งสิ้น ที่เดียว โดยจุดเด่นคือยอด. บทว่า **วิโมกฺเขน อผลฺลสฺสยิ** อธิบายว่า บรรลุด้วยความรู้อย่างอันเป็นที่อาศัยแห่งฉานและวิโมกข์. บทว่า **วณฺิ** ได้แก่ แก่ชมพูทวีป. จริงอยู่ ชมพูทวีปนั้น ท่านเรียกว่า **วณะ** เพราะมีวณะ คือป่ามาก. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **เป็นใหญ่แห่งชมพูทวีป.** บทว่า **ปฺุพฺพิเทหานฺิ** ได้แก่ สถานที่แห่งปุพพิเทททวีป อธิบายว่า ทวีปปุพพิเทหะ. บทว่า **เย จ ภูมฺิสฺสยา นรา** ความว่า พวกมนุษย์ ชาวอปรโद्यานกทวีป อุตตรกรุกทวีป ชื่อว่า คนผู้นอนบนแผ่นดิน. จริงอยู่ คนเหล่านั้น ท่านเรียกว่า **ภูมฺิสฺสยะ** ผู้นอนบนแผ่นดิน เพราะ ไม่มีบ้านเรือน. เชื่อมความว่า คนทั้งหมดเมื่อนั้นไม่บรรลุ. ก็ข้อความนี้ พึงแสดงโดยการทรมานนั้น โทปนันทนาคราช :-

ได้ยินว่า สมัยหนึ่ง ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจึงทูลนิมนต์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

พรุ่งนี้ขอพระองค์กับภิกษุ ๕๐๐ ไปรับรักษาอาหารในเรือนของข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า แล้วได้หลีกไป, ก็วันนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูหมื่นโลกธาตุในเวลาใกล้รุ่ง พญานาคนามว่านันทโพนันทะ มาสู่คลองในหน้าแห่งพระญาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงว่า นาคราชนี้มาสู่คลองในหน้าพระญาณของเรา อะไรหนอจักเกิดมี ก็ได้ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งสมณคัมภีร์ จึงทรงรำพึง (ต่อไปอีก) ว่า นาคราชนี้เป็นมิจฉาทิฎฐิ ไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ใครหนอจะพึงปลดปล่อยนาคราชนี้จากมิจฉาทิฎฐิได้ ก็ได้ทรงเห็นพระโมคคัลลานะ.

แต่นั้น เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระองค์ทรงกระทำการปฏิบัติพระสรีระแล้ว จึงตรัสเรียกท่านพระอานนท์มาว่า อานนท์ เธอจงบอกแก่ภิกษุ ๕๐๐ ว่า พระตถาคตจะเสด็จจาริกไปยังเทวโลก. ก็วันนั้น พวกนาคระเตรียมภาคพื้นเป็นที่มาคิม (โรงคิมสุรา) เพื่อนันทโพนันทนาคราช. นันทโพนันทนาคราชนั้น อันพวกนาคกางก้นด้วยเสวตฉัตรทิพย์ นพรัตนบัลลังก์ทิพย์ ห้อมล้อมด้วยนักพ่อน ๓ พวกและนาคบริษัท นั่งมองดูชนิดแห่งข้าวและน้ำที่เขาจัดวางไว้ในภาชนะทิพย์ทั้งหลาย. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำให้นาคราชเห็น เสด็จบายพระพักตร์ไปยังดาวดึงส์เทวโลก พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ โดยเฉพาะทางยอดวิมานของนาคราชนั้น.

ก็สมัยนั้นแล นันทโพนันทนาคราชเกิดความเห็นอันชั่วช้า เห็นปานนี้ขึ้นว่า พวกสมณะหัวโล้นเหล่านี้ เข้าๆ ออกๆ ยังที่อยู่ของพวกเทพดาวดึงส์ โดยทางเบื้องบนที่อยู่ของพวกเรา คราวนี้ ตั้งแต่บัดนี้ไปเราจะไม่ให้พวกสมณะเหล่านี้ไปรอยี่ดินลงบนหัวของเราแล้วไป จึงลุก

ขึ้นไปยังเชิงเขาสิเนรุ ละอตัภาพนั้น เอาขนดวงรอบเขาสิเนรุ ๗ รอบ
แล้วแผ่พังพานข้างบน เอาพังพานคว่ำลงจำเอาภพดาวดิ่งส์ไว้ ทำให้มอง
ไม่เห็น.

ลำดับนั้นแล ท่านพระรัฐपालได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาค
เจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อน ข้าพระองค์ยืนอยู่ตรงประเทศนี้
มองเห็นเขาสิเนรุ เห็นวงขอบเขาสิเนรุ เห็นภพดาวดิ่งส์ เห็นเวษยันต-
ปราสาท เห็นธงเบื้องบนเวษยันตปราสาท, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุ
อะไรหนอ ปัจจัยอะไรหนอ ซึ่งเป็นเหตุให้ข้าพระองค์ไม่เห็นภูเขา
สิเนรุ ฯ ล ฯ ไม่เห็นธงเบื้องบนเวษยันตปราสาท ในบัดนี้. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสบอกว่า รัฐपालะ นาคราชชื่อว่า นันโทปนันทะนี้
โกรธพวกเธอจึงเอาขนดวงรอบเขาสิเนรุ ๗ รอบ เอาพังพานปิด
ข้างบนกระทำให้มีมืดมิดอยู่. รัฐपालะทูลว่า ข้าพระองค์ขอทรมานนาคราช
ตนนั้น พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงอนุญาต. ลำดับนั้นแล
ภิกษุแม่ทัพหมดก็ลุกขึ้นโดยลำดับ คือ ท่านพระภัททิยะ ท่านพระราหุล
พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ทรงอนุญาต.

ในที่สุด พระมหาโมคคัลลานะเถระ กราบทูลว่า ข้าพระองค์ขอ
ทรมานนาคราชนั้น พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตว่า
โมคคัลลานะ เธอจงทรมาน. พระเถระเปลี่ยนอตัภาพนิรมิตเป็นรูป
นาคราชใหญ่ เอาขนดวงรอบนันโทปนันทนาคราช ๑๔ รอบ วาง
พังพานของตนลงบนยอดพังพานของนันโทปนันทนาคราชแล้ว กดเข้ากับ
เขาสิเนรุ. นาคราชบังหวนควัน. พระเถระกล่าววว่า จะมีแต่ควันใน
ร่างกายของท่านเท่านั้นก็หามิได้ แม้ของเราก็มิ แล้วจึงบังหวนควัน.

ควันของนาคราชไม่เบียดเบียนพระเถระ แต่ควันของพระเถระเบียดเบียนนาคราช. ถ้าคัรบนั้น นาคราชจึงโพลงไฟ. ฝ่ายพระเถระกล่าวว่า จะมีแต่ไฟในร่างกายของท่านเท่านั้นก็หาไม่ แม้ของเราก้มี จึงโพลงไฟ. ไฟของนาคราชไม่เบียดเบียนพระเถระ แต่ไฟของพระเถระเบียดเบียนนาคราช. นาคราชคิดว่า พระองค์นี้กคเราเข้ากับเขาสิเนรุ แล้วบ้งหวนควันและทำให้ไฟโพลง จึงสอบถามว่า ผู้เจริญ ท่านเป็นใคร. พระเถระตอบว่า นันทะ เราแหละคือโมคคัลลณะ. นาคราชกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงดำรงอยู่โดยภิกขุภาวะของตนเถิด.

พระเถระจึงเปลี่ยนอัตรภาพนั้น แล้วเข้าไปทางช่องหูขวาของนาคราชนั้น แล้วออกทางช่องหูซ้าย เข้าทางช่องหูซ้ายแล้วออกทางช่องหูขวา. อนึ่ง เข้าทางช่องจมูกขวา ออกทางช่องจมูกซ้าย เข้าทางช่องจมูกซ้ายแล้วออกทางช่องจมูกขวา. ถ้าคัรบนั้น นาคราชได้อ้าปาก. พระเถระจึงเข้าทางปากแล้วเดินจงกรมอยู่ภายในท้อง ทางด้านทิศตะวันออกบ้าง ด้านทิศตะวันตกบ้าง. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โมคคัลลณะ เธอจงใส่ใจ นาคมีฤทธิ์มากนะ. พระเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ อิทธิบาท ๔ ข้าพระองค์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นคัจฉาน กระทำให้เป็นคัจฉวัตถุที่ตั้ง ตั้งมั่นแล้ว สัมสมไว้แล้ว ปรารภไว้ดีแล้ว. นันโทปนันทะจงยกไว้เถิด พระเจ้าข้า, นาคราชเช่นกันนันโทปนันทะ ตั้งร้อยก็ดี ตั้งพันก็ดี ตั้งแสนก็ดี ข้าพระองค์ก็พึงทรมานได้.

นาคราชคิดว่า เมื่อตอนเข้าไป เราไม่ทันเห็น ในเวลาออกในบัดนี้ เราจักใส่เขาในระหว่างเขี้ยวแล้วเคี้ยวกินเสีย ครันคิดแล้วจึงกล่าว

ว่า ขอท่านจงมาเถิดขอรับ อย่าเดินไป ๆ มา ๆ ในภายในห้อง ทำ
ข้าพเจ้าให้ลำบากเลย. พระเถระได้ออกไปยืนข้างนอก. นาคราชเห็นว่า
นี่คือเขาละ จึงพ่นลมทางจมูก. พระเถระเข้าจตุตถฌาน แม้ขุมขนของ
พระเถระ ลนก็ไม่สามารถทำให้ไหวได้. นัยว่า ภิกษุทั้งหลายที่เหลือ
สามารถทำปาฏิหาริย์ทั้งหมดได้ จำเดิมแต่ต้น แต่พอถึงฐานะนี้ จักไม่
สามารถสังเกตได้รวดเร็วอย่างนี้แล้วเข้าสมบัติ เพราะเหตุนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุเหล่านั้นทรมานนาคราช.

นาคราชคิดว่า เราไม่สามารถเพื่อจะทำแม้ขุมขนของสมณะนี้ให้
ไหวได้ด้วยลมจมูก สมณะนั้นมีฤทธิ์มาก, พระเถระจึงละอรรถภาพนิรมิต
รูปครุฑ แสดงลมครุฑไล่ติดตามนาคราชไป, นาคราชจึงละอรรถภาพนั้น
นิรมิตรูปมาณพน้อยแล้วกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ กระผมขอถึงท่านเป็น
สรณะ ไหว้เท้าพระเถระ, พระเถระกล่าวว่า นันทะ พระศาสดาเสด็จ
มาแล้ว ท่านจงมา พวกเราจักได้ไป. ท่านทรมานนาคราชทำให้หมด
พยศแล้วได้พาไปยังสำนักของพระศาสดา. นาคราชถวายบังคมพระผู้มี-
พระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถึง
พระองค์เป็นสรณะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ท่านจงเป็นสุขเถิด
นาคราช ดังนี้แล้ว อันหมู่ภิกษุห้อมล้อม ได้เสด็จไปยังนิเวศน์ของท่าน
อนาถบิณฑิกเศรษฐี.

ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุไร
พระองค์จึงเสด็จมาสาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โมคคัลลานะและ
นันโทปนันทะได้ทำสงครามกัน. ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลว่า ก็ใคร
แพ้ ใครชนะ พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โมคคัลลานะ

ชนะ นันทะแพ้. อนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงรับภัตตาหารของข้าพระองค์ตามลำดับแห่ง
เดียวตลอด ๗ วัน ข้าพระองค์จักกระทำสักการะแก่พระเถระ ๗ วัน
แล้วได้กระทำมหาสักการะแก่ภิกษุ ๕๐๐ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขตลอด
๗ วัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ พึงแสดงเนื้อความโดยการทรมาน
นั้นโทปนันทนาคราช.

บทว่า โย เอตมภิขานาติ ความว่า ย่อมรู้วิโมกข์ตามที่กล่าวนี้
ด้วยอำนาจกระทำการถูกต้อง.

บทว่า น เว อลฺลิกิ เจตยติ อหํ พาลํ ททามิ ความว่า "ไฟ
ย่อมไม่จงใจอย่างนี้ คือย่อมไม่กระทำประโยชน์คือความพยายามเพื่อจะเผา
แต่คนพาลคิดว่า ไฟนี้มีความร้อนน้อย จึงถูกต้องไฟที่ลุกโพลงประหนึ่ง
ว่าจะไม่ดับ จึงถูกไฟไหม้ คุณก่อนมาร พวกเราก็เหมือนอย่างนั้นนั่นแล
ประสงค์จะเผาเผา ประสงค์จะเบียดเบียนหามิได้ แต่ท่านนั้นแหละ
มากระทบกระทั่งพระอริยสาวกผู้เช่นกับกองไฟ ชื่อว่า ผู้มาแล้วอย่างนั้น
เพราะอรรถว่า มีการมาอย่างนั้นเป็นต้น จักเผาตนเอง คือจักไม่พ้นจาก
ทุกข์อันเกิดจากการเผาเผา.

บทว่า อปฺปญฺญํ ปสวติ แปลว่า ย่อมได้เฉพาะบาปมิใช่บุญ.

บทว่า น เม ปาปํ วิปจฺจติ ความว่า บาปยังไม่ให้ผลแก่เรา คุณก่อน
มาร เหตุไรหนอ ท่านจึงสำคัญอย่างนี้ว่า บาปนี้ไม่มี.

บทว่า กโรโต เต จียเต ปาปํ ความว่า บาปที่ท่านกระทำ
อยู่โดยส่วนเดียว ย่อมเข้าไปก่อความฉิบหาย ความทุกข์ตลอดกาลนาน.

บทว่า มาร นิพฺพินฺนุท พุทฺทมฺหา ความว่า ท่านจงเบื่อหน่าย คือ

เหนื่อยหน่ายกรรมของผู้อื่น จากพุทธสาวกผู้ตรัสรู้ร้อยสี่ ๔. บทว่า
อาถั มกาลิ ภิกขุสุ ความว่า ท่านอย่าได้ทำความหวังนี้ว่า เราทำ
ร้าย คือเบียดเบียนภิกษุทั้งหลาย.

บทว่า อิติ แปลว่า อย่างนั้น. บทว่า มาริ อตฺตฺเชติ ความว่า
ท่านพระมหาโมคคัลลานะเถระกล่าวว่า คุณก่อนมาร ท่านจงเหนื่อย
หน่าย ๆ ล ๆ ในภิกษุทั้งหลาย. บทว่า เภสกพาวเน ได้แก่ ในป่าอัน
มีชื่ออย่างนี้. บทว่า ตโต ได้แก่ เหตุคุณคาม. บทว่า โส ทุมฺมโน
ยโกโข ความว่า มารนั้นเสียใจได้หายไปในที่นั้นนั่นแหละ. คือได้ถึง
การมองไม่เห็น, ก็คถานีท่านตั้งไว้ในคราวสังคายนาพระธรรมวินัย.
ก็คำใดในที่นี้ท่านไม่จำแนกความไว้ในระหว่าง ๆ คำนั้นง่ายทั้งนั้น เพราะ
อรรถว่ามีนัยดังกล่าวไว้ในหนหลัง.

พระมหาเถระนี้ คุณคามมารอย่างนี้แล้ว ได้กระทำอุปการะแก่
เหล่าสัตว์ไม่ทั่วไปกับพระสาวกอื่น ๆ เช่นเที่ยวไปในเทวดา และเที่ยว
ไปในนรกเป็นต้น ในเวลาหมดอายุก็ปรินิพพานไป และเมื่อจะปรินิพพาน
แม้จะได้ตั้งปณิธานไว้ที่ใกล้บาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าอนมทัสสี ตั้ง
แต่นั้นได้กระทำบุญอันใหญ่ยิ่งไว้ในภพนั้น ๆ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งสาวก-
บารมี ก็ถูกพวกโจรที่เหล่าเดียรฉิยส์ส่งไปเบียดเบียน เพราะกรรมเก่า
ที่ตั้งขึ้นด้วยอำนาจบาปกรรมที่ทำไว้ในระหว่าง กระทำความลำบากแก่
ร่างกายมิใช่น้อย จึงได้ปรินิพพาน. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ใน
อุปทานว่า :-

๑. พุ. อ. ๓๒/ข้อ ๔.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าอินมทัสสี เป็น
พระโลกเชษฐ เป็นนระผู้องอาจ อันเทวดาและภิกษุ
สงฆ์แวดล้อม ประทับอยู่ ณ ภูเขาหิมวันต์. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นพระชินเจ้า เสด็จลงจากภูเขา
หิมวันต์นั้นแล้วเสด็จเที่ยวจาริกไป ทรงอนุเคราะห์หมู่
สัตว์เสด็จเข้าถึงกรุงพาราณสี. พระมหามุนีผู้นำโลก
แวดล้อมด้วยพระชีนาสพ ๑,๐๐๐ ทรงสอ่อกทศทั้งปวงให้
สว่างไสวไพโรจน์.

ในคราวนั้น เราเป็นคฤหบดีอันสหายผู้มีมหิทธิฤทธิ์
นามว่าสทธะส่งไป ได้เข้ารูปเฝ้าพระศาสดา. ครั้นแล้ว
ได้ทูลนิมนต์พระตถาคตสัมพุทธเจ้า นำเสด็จไปยังที่อยู่
ของตน ทำการบูชาพระมหามุนีอยู่. เวลานั้นเรายัง
พระมหาวีรเจ้าผู้ประเสริฐกว่าเทวดา เป็นนระผู้องอาจ
ผู้เสด็จเข้ามาพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ ให้อิมหน้าด้วยข้าวและ
น้ำ.

พระมหาวีรเจ้าผู้เป็นพระสยัมภูอัครบุคลทรงอนุ-
โมทนาแล้ว ประทับนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ได้ตรัส
พระคาถาเหล่านี้ว่า ผู้ใดได้บูชาพระสงฆ์และได้บูชา
พระพุทธเจ้าผู้นายกของโลก ด้วยจิตอันเลื่อมใส ผู้นั้น
จักไปสู่เทวโลก จักเสวยเทวราชสมบัติ ๗๗ ครั้ง จัก
เสวยราชสมบัติในแผ่นดิน ครอบครองพสุธา ๑๐๘ ครั้ง

และจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๕ ครั้ง โภคสมบัติอันนับ
ไม่ถ้วนจักบังเกิดแก่ผู้นั้นในขณะนั้น. ในกัปอันนับไม่
ได้แต่กัปนี้ พระศาสดาพระนามว่าโคตมะโดยพระโคตร
ซึ่งสมภพในวงศ์ของพระเจ้าโอกกากราช จักอุบัติขึ้นใน
โลก ผู้นั้นเคลื่อนจากนรกแล้ว จักถึงความเป็นมนุษย์
จักเป็นบุตรพราหมณ์ มีนามว่า โกลิตะ ภายหลังอัน

กุศลมูลกระตุ้นเตือนแล้วเขาจักออกบวช จักได้เป็นพระ-
สาวกองค์ที่สองของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคตม.
จักปรารภความเพียร มีใจสงบถึงความยอดเยี่ยมแห่ง
อุทธี กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะจัก
ปรินิพพาน.

เราอาศัยมิตรชั่ว ตกอยู่ในอำนาจของกามราคะ มี
ใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว ไปได้ฆ่ามารดาและบิดา. เรา
เข้าถึงกำเนิดใด ๆ จะเป็นนรกหรือมนุษย์ก็ตาม เพราะ
ความเป็นผู้ฟุ้งพร้อมด้วยกรรมอันลามก ต้องเป็นผู้มี
ศีรยะแตกตายเป็นผลกรรมครั้งสุดท้ายของเรา ภพ
สุดท้ายย่อมดำเนินไป ผลกรรมเช่นนี้จักมีแก่เราในเวลา
ใกล้จะตายแม้ในที่นี้.

เราหมั่นประกอบในวิเวก ยินดีในสมาธิภาวนา
กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่. แม้
แผ่นดินอันลึกซึ้งหนา ใคร ๆ กำจัดได้ยาก เราผู้ถึง

ความยอดเยี่ยมแห่งฤทธิ์ พึงทำให้ไหวได้ด้วยนิ้วหัวแม่มือ
ซ้าย. เราไม่เห็นอัสมีมานะ เราไม่มีมานะ เรากระทำ
ความเคารพยำเกรง แม่ที่สูงสุดในสามเณร.

ในกัปอันประมาทมิได้แต่กัปนี้ เราสั่งสมกรรมใด
เราได้บรรลุถึงภูมิแห่งกรรมนั้น เป็นผู้ถึงความสิ้นอาสวะ
แล้ว. คุณพิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภทา ๔ ๆ ล ๆ คำสอน
ของพระพุทธเจ้าเราได้ทำเสร็จแล้ว ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาหาโมคคัลลานเถรคาถา

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาเถรคาถา สัจฉินิบาต.

เถรคาถา มหานิบาต

๑. วัจกีสเถรคาถา

ว่าด้วยคาถาของพระวัจกีสเถระ

พระวัจกีสเถระ เมื่อบวชแล้วใหม่ ๆ ได้เห็นสตรีหลายคนล้วนแต่ แต่งตัวเสียงดงาม พากันไปวิหาร ก็เกิดความกำหนัดยินดี เมื่อบรรเทา ความกำหนัดยินดีได้แล้ว จึงได้กล่าวคาถา ๕ คาถาสอนตนเอง ความว่า

[๔๐๑] ความตรึกทั้งหลาย กับความคะนองอย่างเลวทราม

เหล่านี้ได้ครอบงำเราผู้ออกบวชเป็นบรรพชิต เหมือนกับ บุตรของคนสูงศักดิ์ซึ่งมีธนูมาก ทั้งได้ศึกษาวิชาธนูศิลป์ มาอย่างเชี่ยวชาญ ยิ่งลูกธนูมารอบ ๆ ตัวเหล่าศัตรู ผู้ หลบหลีกไม่ทันตั้งพันลูกจะนั้น. ถึงแม้หญิงจะมากมายยิ่ง กว่านี้ ก็จักทำการเบียดเบียนเราไม่ได้ เพราะเราได้ตั้ง อยู่ในธรรมเสียแล้ว ด้วยว่าเราได้ตัดดับทางอันเป็นที่ให้ ถึงนิพพานของพระพุทธรเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระ- อาทิตยอย่างชัดเจน ใจของเราก็มินต์ในทางนั้นแน่นอน ดูก่อนมารผู้ชั่วร้าย ถ้าท่านยังเข้ามารุกรานเราผู้เป็นอยู่ อย่างนี้ ท่านก็จะไม่ได้เห็นทางของเราตามที่เราทำไม่ ให้ ท่านเห็น.

ภิกษุควรละความไม่ยินดี ความยินดี และความตรึก อันเกี่ยวกับบุตรและภรรยาเป็นต้นเสียทั้งหมดแล้ว ไม่ ควรจะทำตัดหาดังป่าช้าในที่ไหน ๆ อีก เพราะไม่มี

ตัณหาดังป่าช้า ชื่อว่าเป็นภิกษุ. รูปร่างใดอย่างหนึ่ง
ซึ่งอาศัยแผ่นดินก็ดี อยู่ในอากาศก็ดี และมีอยู่ใต้แผ่นดิน
ก็ดี เป็นของไม่เที่ยงล้วนแต่คร่ำคร่าไปทั้งนั้น ผู้ที่แทง
ตลอดอย่างนี้แล้ว ย่อมเที่ยวไปเพราะเป็นผู้หลุดพ้น ปุถุ-
ชนทั้งหลายหมกมุ่นพัวพันอยู่ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง
โผฏฐัพพะที่มากกระทบ และอารมณ์ที่ได้ทราบ ภิกษุควร
เป็นผู้ไม่หวั่นไหว กำจัดความพอใจในเบญจกามคุณ
เหล่านี้เสีย เพราะผู้ใดไม่ติดอยู่ในกามคุณเหล่านี้ บัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวผู้นั้นว่าเป็นมุนี. มิจฉาทิฏฐิซึ่งอิงอาศัยทิฏฐิ
๖๒ ประการ เป็นไปกับด้วยความตริก อันไม่เป็นธรรม
ตั้งลงมั่น ในความเป็นปุถุชน. ในกาลไหนๆ ผู้ใดไม่
เป็นไปในอำนาจของกิเลส ทั้งไม่กล่าวถ้อยคำหยาบคาย
ผู้นั้นชื่อว่าเป็นภิกษุ. ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีใจมั่นคงมา
นมนานแล้ว ไม่ลวงโลก มีปัญญารักษาดน ไม่มีความ
ทะเยอทะยาน เป็นมุนี ได้บรรลूसันติบทแล้ว หวังคอย
เวลาเฉพาะปรีณิพพาน.

เมื่อพระวังคีสเถระกำจัดมานะที่เป็นไปแก่ตนไว้แล้ว เพราะอาศัย
คุณสมบัติ คือความมีไหวพริบของตน จึงได้กล่าวคาถา ๔ คาถาต่อไปอีก
ความว่า

ดูก่อนท่านผู้สาวกของพระโคตม ท่านจงละทิ้งความ
เยอหยิ่งเสีย จงละทิ้งทางแห่งความเยอหยิ่งให้หมดเสีย

ด้วย เพราะผู้หมกมุ่นอยู่ในทางแห่งความเย่อหยิ่ง จะ
ต้องเดือดร้อนอยู่ตลอดเวลาช้านาน. หมูสัตว์ผู้ยังมีความ
ลบหลู่คุณท่าน ถูกมานะกำจัดแล้วไปตกนรก หมูชนคน
กิเลสหนา ถูกความทะนงตัวกำจัดแล้ว พากันตกนรก
ต้องเสรำโสกอยู่ตลอดเวลาช้านาน กาลบางครั้ง ภิกษุปฏิบัติ
ชอบแล้ว ชนะกิเลสด้วยมรรค จึงไม่ต้องเสรำโสก ยังกลับ
ได้เกียรติคุณ และความสุข บัณฑิตทั้งหลายเรียกภิกษุ
ผู้ปฏิบัติชอบอย่างนั้นว่า เป็นผู้เห็นธรรม. เพราะเหตุนั้น
ภิกษุในศาสนาไม่ควรมีกิเลสเครื่องตรึงใจ ควรมีแต่
ความเพียรชอบ ละนิวรณ์แล้วเป็นผู้บริสุทธิ์ และละ
มานะโดยไม่เหลือแล้ว เป็นผู้สงบระงับ บรรลุที่สุดแห่ง
วิชาได้. ข้าพเจ้าเรำร้อนเพราะกามราคะ และจิตใจ
ของข้าพเจ้าก็เรำร้อนเพราะกามราคะเหมือนกัน ดูก่อน
ท่านผู้สาวกของพระโคตม ขอพระคุณจงกรุณาบอกธรรม
เครื่องดับความเรำร้อนด้วยเถิด.

ท่านพระอานนทเถระกล่าวคาถา ความว่า

จิตของท่านเรำร้อนก็เพราะความสำคัญผิด เพราะ-
ฉะนั้น ท่านจงละทิ้งนิमितอันงามซึ่งประกอบด้วยราคะเสีย
ท่านจงอบรมจิตให้มีอารมณ์อันเดียว ตั้งมั่นเด็ดเดี่ยว
ด้วยการพิจารณาสิ่งทั้งปวงว่าเป็นของไม่สวยงาม จง
อบรมกายคตาสติ จงเป็นผู้มากไปด้วยความเบื่อหน่าย

ท่านจงเจริญนิมิตคานุปัสสนา จงตัดอนุสัยคือมานะเสีย
แต่นั้นท่านจักเป็นผู้สงบระงับ เทียวไป เพราะละมานะ
เสียได้.

คราวหนึ่ง พระวังคีสเถระเกิดความปลาบปลื้มใจในสุภามิตตสูตร
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว จึงกราบทูลขึ้นในที่เฉพาะพระ-
พักตร์ด้วยคาถา ๔ คาถา ความว่า

บุคคลควรพูดแต่วาจา ที่ไม่ยังตนให้เดือดร้อนเท่านั้น
อนึ่ง วาจาใดที่ไม่เบียดเบียนคนอื่น วาจานั้นแลเป็นวาจา
สุภามิต บุคคลควรพูดแต่วาจาที่น่ารักใคร่ ทั้งเป็นวาจา
ที่ทำให้ร่าเริงได้ ไม่พึงยึดถือวาจาชั่วช้าของคนอื่น พึง
กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รัก คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย
ธรรมนี้เป็นของเก่า สัตบุรุษทั้งหลายตั้งอยู่แล้วในคำสัตย์
ทั้งที่เป็นอรรถเป็นธรรม พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด
เป็นพระวาจาปลอดภัย เป็นไปเพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำ
ซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ พระวาจานั้นแลเป็นวาจาสูงสุดกว่า
วาจาทั้งหลาย.

ครั้งหนึ่ง พระวังคีสเถระกล่าวคาถา ๓ คาถา ด้วยอำนาจสรรเสริญ
พระสารีบุตรเถระ ความว่า

ท่านพระสารีบุตรมีปัญญาลึกซึ้ง เป็นนักปราชญ์ เป็น
ผู้ฉลาดในทางและมีไช้ทาง มีปัญญามากแสดงธรรมแก่
ภิกษุทั้งหลาย ย่อบ้าง พิสดารบ้าง เสียงของท่านผู้กำลัง

แสดงธรรมอยู่ไพเราะ เหมือนกับเสียงนกสาริกา มี
ปฏิภาณปรากฏรวดเร็ว เหมือนกับคลื่นในมหาสมุทร
เมื่อท่านแสดงธรรมด้วยเสียงอันนำยินดี นำสดับฟัง
ไพเราะจับใจ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังคำอันไพเราะ ก็มีใจ
ร่าเริงเบิกบาน พากันตั้งใจฟัง.

ในวันเทศนาพระสูตรเนื่องในวันปวารณา ครั้งหนึ่ง พระวังคิส-
เถระเห็นพระบรมศาสดาซึ่งกำลังประทับอยู่ มีภิกษุหมู่ใหญ่ห้อมล้อม จึง
กล่าวคาถาชมเชยพระองค์ขึ้น ๔ คาถา ความว่า

วันนี้วัน ๑๕ คำ เป็นวันปวารณาวิสุทธิ ภิกษุประมาณ
๕๐๐ รูปมาประชุมกัน ล้วนแต่เป็นผู้ตัดเครื่องเกาะเกี่ยว
ผูกพันเสียได้สิ้น ไม่มีความทุกข์ ล้นภพสิ้นชาติแล้ว
เป็นผู้แสวงหาคุณธรรมอันประเสริฐทั้งนั้น พระเจ้าจักร-
พรรดิมีหมู่อำมาตย์ห้อมล้อม เสด็จเสียบแผ่นดินอัน
ไพศาลนี้ มีมหาสมุทรเป็นอาณาเขตไปรอบๆ ได้ฉันใจ
พระสาวกทั้งหลายผู้มีวิชา ๓ ละมัจจุราชได้แล้ว พา
กันเข้าไปห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงชนะสงคราม
แล้ว ผู้นำพวกชั้นเยี่ยมฉันนั้น พระสาวกทั้งหมดล้วนแต่
เป็นพุทธชิโนรส ก็ในพระสาวกเหล่านี้ไม่มีความว่างเปล่า
จากคุณธรรมเลย ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระองค์ผู้
เผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้ทรงประหารลูกศร คือตัณหา
ได้แล้ว.

ครั้งหนึ่ง ท่านพระวังคีสเถระได้กล่าวคาถา ๔ คาถา ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งกำลังทรงแสดงธรรมอันเกี่ยวกับเรื่องนิพพานแก่ภิกษุทั้งหลาย ความว่า

ภิกษุมากกว่าพัน ได้เข้าไปเฝ้าพระสุตเจ้าผู้กำลัง
ทรงแสดงธรรมอันปราศจากฐลี คือนิพพานอันไม่มีภัย
แต่ที่ไหน ๆ ภิกษุทั้งหลายก็พากันตั้งใจฟังธรรมอัน
ไพบุลย์ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว พระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้าอันหมู่ภิกษุสงฆ์ห้อมล้อม เป็นสง่างาม
เท่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่านาคะ ผู้
ประเสริฐ ทรงเป็นพระฤๅษีสูงสุดกว่าบรรดาฤๅษี คือ
พระสาวกและพระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงไปรยฝนอมฤต-
ธรรมรดพระสาวกทั้งหลาย คล้ายกับฝนห่าใหญ่ฉะนั้น
ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า พระวังคีสสาวกของพระองค์ออก
จากที่พักกลางวัน มาถวายบังคมพระยุคลบาทของพระ-
องค์อยู่ ด้วยประสงค์จะเฝ้าพระองค์.

คราวหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับภิกษุทั้งหลายสนทนากันว่า
พระวังคีสะไม่ตั้งใจจะศึกษาเล่าเรียน พระองค์จึงตรัสพระคาถา ๔ พระ-
คาถา ความว่า

พระวังคีสะครอบงำทางผิดแห่งกิเลสมาได้แล้ว ทั้ง
ทำลายกิเลสเครื่องตรึงใจได้สิ้นแล้ว จึงเที่ยวไปอยู่ เธอ
ทั้งหลายจงดูพระวังคีสะผู้ปลดเปลื้องเครื่องผูกเสียแล้ว ผู้

อันตัณหาณะทวิภูมิมองแอบเลย ทั้งจำแนกธรรมเป็นส่วน ๆ ได้ด้วยนั้น เป็นตัวอย่างเถิด พระวังคีสะได้บอกทางไว้หลายประการ เพื่อให้ข้ามห้วงนาคือกามเป็นต้นเสีย ก็ในเมื่อพระวังคีสะได้บอกทางอันไม่ตายนั้นไว้ให้แล้ว ภิกษุทั้งหลายที่ได้ฟังแล้ว ก็ควรเป็นผู้ตั้งอยู่ในความเป็นผู้เห็นธรรม ไม่ม่งอนแก่นกลอนแคลนในธรรม. พระวังคีสะเป็นผู้ทำแสงสว่างให้เกิดขึ้น แสงตลอดแล้วซึ่งธรรมฐิติทั้งปวง ได้เห็นพระนิพพาน แสดงธรรมอันเลิศตามกาลเวลาได้อย่างฉับพลัน เพราะรู้มาเอง และทำให้แจ้งมาเอง. เมื่อพระวังคีสะแสดงธรรมด้วยดีแล้วอย่างนี้ จะประมาทอะไรต่อกรรมของท่านผู้รู้แจ้งเล่า เพราะเหตุ นั้นแหละ ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจศึกษาไตรสิกขาด้วยปฏิบัติทานอันเลิศในกาลทุกเมื่อเถิด.

ครั้งหนึ่ง พระวังคีสะเถระ กล่าวคาถาชมเชยท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ๓ คาถา ความว่า

พระอัญญาโกณฑัญญเถระ เป็นผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า มีความเพียรอย่างแก่กล้า ได้วิเวกอันเป็นธรรมเครื่องอยู่ เป็นสุขเป็นนิตย์ สิ่งใดที่พระสาวกผู้กระทำตามคำสอนของพระศาสดาพึงบรรลู่ สิ่งนั้นทั้งหมด ท่าน

พระอัญญาโกณฑัญญเถระ ผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่ ก็บรรลुตามได้แล้ว ท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระมีอนุภาพมาก มีวิชา ๓ ฉลาดในการรู้จักของผู้อื่น เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า ได้มาถวายบังคมพระยุคลบาทของพระบรมศาสดาอยู่.

ครั้งหนึ่ง พระวังคีสเถระ เมื่อจะกล่าวชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระเถระทั้งหลาย มีพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นต้น จึงได้กล่าวคาถา ๓ คาถา ความว่า

เชิญท่านดูพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมปราชญ์ เสด็จถึงฝั่งแห่งความทุกข์ กำลังประทับอยู่เหนือยอดเขากาลสิลา แห่งอิสสิลิลบรรพต มีหมู่สาวกผู้มีวิชา ๓ ละมัจจุราช ได้แล้วนั่งเฝ้าอยู่ พระมหาโมคคัลลานเถระผู้เรื่องอิทธิฤทธิ์มาก ตามพิจารณาอุจิตของภิกษุผู้มหาชีณาสพ เหล่านั้นอยู่ ท่านก็กำหนดได้ว่าเป็นดวงจิตที่หลุดพ้นแล้ว ไม่มีอุปธิ ด้วยใจของท่าน ด้วยประการฉะนี้. ภิกษุทั้งหลายจึงได้พากันห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โคดม ผู้ทรงสมบุรณ์ด้วยพระคุณธรรมทุกอย่าง ทรงเป็นจอมปราชญ์ เสด็จถึงฝั่งแห่งทุกข์ ทรงเต็มเปี่ยมด้วยพระอาการเป็นอันมาก.

คราวหนึ่ง ท่านพระวังคีสเถระกล่าวคาถาสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งกำลังประทับอยู่ในท่ามกลางสงฆ์หมู่ใหญ่ เทวดาและนาค

นับจำนวนพัน ที่ริมสระโบกขรณีชื่อคัคครา ใกล้เมืองจัมปา ๑ คาถา
ความว่า

ข้าแต่พระมหารุณิอังคีรส พระองค์ไพโรจน์ลวงโลก
นี้กับทั้งเทวโลกทั้งหมดด้วยพระยศ เหมือนกับพระจันทร์
และพระอาทิตย์ที่ปราศจากมลทิน สว่างจ้าอยู่บนท้องฟ้า
อันปราศจากเมฆหมอกฉะนั้น.

คราวหนึ่ง ท่านพระวังคีสเถระพิจารณาอุปัฏฐากที่ตนได้บรรลุ
แล้ว เมื่อจะประกาศคุณของตน จึงกล่าวคาถา ๑๐ คาถา ความว่า

เมื่อก่อนข้าพระองค์รู้กายกัลลอน เทียวไปในบ้าน
โน้นเมืองนี้ แต่เดี๋ยวนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นพระสัมพุทธ-
เจ้าผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง พระองค์ผู้เป็นมหารุณี เสด็จ
ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ได้ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ข้า-
พระองค์ฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใส เกิดศรัทธา
ข้าพระองค์ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว จึงรู้แจ้งขั้น
อายตนะ และธาตุแจ่มแจ้งแล้ว ได้ออกบวชเป็นบรรพชิต
พระตถาคตเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นมา เพื่อประโยชน์
แก่สตรีและบุรุษเป็นอันมากหนอ ผู้กระทำตามคำสั่งสอน
ของพระองค์ พระองค์ผู้เป็นมุณีได้ทรงบรรลุโพธิญาณ
เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุและภิกษุณี ซึ่งได้บรรลุสัมมัตต-
นิยามหนอ พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์

มีพระจักขุทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อันให้ถึงความสงบระงับทุกข์ เพื่อทรงอนุเคราะห์แก่สัตว์ ทั้งปวง อริยสัจธรรมเหล่านี้ พระองค์ทรงแสดงไว้แล้ว อย่างไร ข้าพระองค์ก็เห็นอย่างนั้น มิได้เห็นผิดเพี้ยน ไปอย่างอื่น ข้าพระองค์บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว ทำ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว การที่ข้าพระองค์ ได้มาในสำนักของพระองค์ เป็นการมาดีของข้าพระองค์ หนอ เพราะข้าพระองค์ได้เข้าถึงธรรมอันประเสริฐ ใน บรรดาธรรมที่พระองค์ทรงจำแนกไว้ดีแล้ว ข้าพระองค์ ได้บรรลุถึงความสูงสุดแห่งอภิญญาแล้ว มีโสตชาตอัน หมดจด มีวิชา ๓ ถึงความเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ เป็นผู้ ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของผู้อื่น.

ครั้งหนึ่ง ท่านพระวังคีสเถระนึกถึงพระนิโครธกัปปเถระ ผู้เป็น พระอุปัชฌาย์ของตน ที่มีรณภาพแล้วว่า จะได้สำเร็จนิพพานหรือไม่ จึงกราบทูลถามพระบรมศาสดาด้วย ๑๒ คาถา ความว่า

ข้าพระองค์ขอทูลถามพระศาสดา ผู้มีพระปัญญาไม่
ทราบว่ ภิกษุรูปใดมีใจไม่ถูกมานะทำให้เร่าร้อน เป็นผู้
เรื่องยศ ตัดความสงสัยในธรรมที่ตนเห็นมาได้แล้ว ได้
มรณภาพลงที่อัคคาพวิหาร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ภิกษุรูปนั้นเป็นพราหมณ์มาแต่กำเนิด มีนามตามที่พระ-

องค์ทรงประทานตั้งให้ว่า พระนิโครธกัปปเถระ ผู้มุ่งแต่
ความหลุดพ้น ปรรักษความเพียร เห็นธรรมอันมั่นคง
ได้ถวายบังคมพระองค์แล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้ตักยะทรงมี
พระจักรุรอบคอบ แม้ข้าพระองค์ทั้งหมดปรารถนาจะ
ทราบพระสาวกองค์นั้น โสตของข้าพระองค์ทั้งหลาย
เตรียมพร้อมที่จะฟังพระดำรัสตอบ. พระองค์เป็นพระ-
ศาสดาของข้าพระองค์ทั้งหลาย ซึ่งจะหาศาสดาอื่นเทียม
เท่ามิได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญากว้างขวาง ขอ
พระองค์ทรงตัดความเคลือบแคลงสงสัย ของข้าพระองค์
ทั้งหลายเถิด และขอได้โปรดตรัสบอกพระนิโครธกัปป-
เถระผู้ปรินิพพานไปแล้วแก่ข้าพระองค์ด้วย ข้าแต่พระ-
องค์ผู้มีพระจักรุรอบคอบ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ใน
ท่ามกลางแห่งข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด เหมือนท้าวสักก-
เทวราชผู้มีพระเนตรตั้งพัน ตรัสบอกแก่เทวดาทั้งหลาย
ฉะนั้น กิเลสเครื่องร้อยรัดชนิดใดชนิดหนึ่งในโลกนี้ ที่
เป็นทางก่อให้เกิดความหลงลืม เป็นฝ่ายแห่งความไม่รู้
เป็นมูลฐานแห่งความเคลือบแคลงสงสัย กิเลสเครื่อง
ร้อยรัดเหล่านั้น พอมาถึงพระตถาคตเจ้าย่อมพินาศไป
พระตถาคตเจ้าผู้มีพระจักขุยิ่งกว่านรชนทั้งหลาย ก็ถ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า จะเป็นบุรุษชนิดที่ทรงถือเอาแต่เพียง
พระกำเนิดมาเท่านั้นไซ้ ก็จะไม่พึงทรงประหารกิเลส

ทั้งหลายได้ คล้ายกับลมที่รำเพยพัดมาครั้งเดียว ไม่อาจ
ทำลายกลุ่มหมอกที่หนาได้นั้น โลกทั้งปวงที่มีคอยู่
แล้ว ก็จะมีมืดหนักลง ถึงจะมีสว่างมาบ้าง ก็ไม่สุกใส
ได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเป็นผู้กระทำแสงสว่างให้เกิดขึ้น
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงปรีชา เหตุนั้น ข้าพระองค์จึงขอเข้า
ถึงพระองค์ ผู้ที่ข้าพระองค์เข้าใจว่าทรงทำแสงสว่างให้
เกิดขึ้นได้เองเช่นนั้น ผู้เห็นแจ้ง ทรงรอบรู้สรรพธรรม
ตามความเป็นจริงได้ ขอเชิญพระองค์โปรดทรงประกาศ
พระนิโครธกัปเประ ผู้อุปชฌายะของข้าพระองค์ที่
ปรีนิพพานไปแล้ว ให้ปรากฏในบริษัทด้วยเถิด. พระผู้-
มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงเปล่งพระดำรัส ก็ทรงเปล่งด้วย
พระกระแสเสียงกังวาน ที่เกิดแต่พระนาสิก ซึ่งนับเข้า
ในมหาบุรุษลักษณะด้วยประการหนึ่ง อันพระบุญญาธิการ
ตบแต่งมาดี ทั้งเปล่งได้อย่างรวดเร็วและแผ่วเบาเป็น
ระเบียบ เหมือนกับพญาหงส์ทองทองเที่ยวหาเหยื่อ พบ
ราวไพรใกล้สระน้ำ ก็ชูคอป้องปีกทั้งสองขึ้นส่งเสียงอยู่
ค่อยๆ ด้วยจะงอยปากอันแดงฉนั้น ข้าพระองค์ทั้งหมด
ตั้งใจตรง กำลังจะฟังพระดำรัสของพระองค์อยู่ ข้า-
พระองค์จักเผยการเกิดและการตาย ที่ข้าพระองค์ละมา
ได้หมดสิ้นแล้ว จักแสดงบาปกรรมทั้งหมดที่เป็นเครื่อง

ก่าจัด เพราะผู้กระทำตามความพอใจของตน ๓ จำพวก มีปुरुชนเป็นต้น ไม่อาจเพื่อจะรู้ธรรมที่ตนปรารถนาหรือ แสดงได้ ส่วนผู้กระทำความไต่ตรงตรง พิจารณาตาม เหตุผลของตถาคตเจ้าทั้งหลาย สามารถจะรู้ธรรมที่ตน ปรารถนาทั้งแสดงได้ พระดำรัสของพระองค์นี้เป็นไวยา- กรณ์อันสมบูรณ์ พระองค์ตรัสไว้ดีแล้วด้วยพระปัญญา ที่ตรง ๆ โดยไม่มีการเสียดสีใครเลย การถวายนังคม ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย อันข้าพระองค์ถวายนังคมดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญาไม่ทราวม พระองค์ทรงทราบ แล้วจะทรงหลงลืมไปก็หาไม่ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระ- วิริยะอันไม่ต่ำทราวม พระองค์ตรัสรู้ธรรมอันประ- เสริฐกว่าโลกิยธรรมมาแล้ว ก็ทรงทราบพระญายธรรม ทุกอย่างได้อย่างไม่ผิดพลาด ข้าพระองค์หวังเป็นอย่าง ยิ่งซึ่งพระดำรัสของพระองค์ เหมือนกับคนที่มิว่างอันชุ่ม เหงื่อคราบน้ำร้อน ปรารถน่าน้ำเย็นฉะนั้น ขอพระองค์ ทรงยังฝน คือพระธรรมเทศนาที่ข้าพระองค์เคยฟังมาแล้ว ให้ตกลงเถิด พระเจ้าข้า ท่านนิโครธก็ปะได้ประพฤติ พรหมจรรย์ เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์ของท่านนั้น เป็นประโยชน์ไม่เปล่าแลหรือ ท่านนิพพานด้วยอนุปา- ทิเสสนิพพานแล้วหรือ ท่านเป็นพระเสขะยังมีเบญจขันธ์

เหลืออยู่ หรือว่าท่านเป็นพระอเสขะผู้หลุดพ้นแล้ว ข้า-
พระองค์ขอฟังพระดำรัสที่ข้าพระองค์มุ่งหวังนั้น พระเจ้า-
ข้า.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงพยากรณ์ จึงตรัสพระคาถา ๑ พระ-
คาถา ความว่า

พระนิโครธก็ปะได้ตัดขาด ซึ่งความทะยานอยาก
ในนามและรูปนี้ กับทั้งกระแสแห่งตัณหาอันนอนเนื่อง
อยู่ในสันดานมาช้านานแล้ว ข้ามพ้นชาติและมรณะได้
หมดสิ้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐสุดด้วยพระ-
จักขุทั้ง ๕ ได้ตรัสพระดำรัสเพียงเท่านี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบอย่างนี้แล้ว ท่านพระวังคีสเถระ
ก็ชื่นชมยินดีพระพุทธานุภาพเป็นอย่างยิ่ง จึงได้กราบทูลด้วยอวสานคาถา
๔ คาถา ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพระฤาษีองค์ที่ ๗ ข้าพระองค์นี้
ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้วก็เลื่อมใส ทราบว่า
คำถามที่ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ไม่ไร้ประโยชน์ พระ-
องค์ไม่หลอกลวงข้าพระองค์.

สาวกของพระพุทธเจ้า มีปกติกเล่าอย่างใด ทำ
อย่างนั้น ได้ตัดขायคือตัณหาอันกว้างขวาง มั่นคง ของ
พญามัจจุราชผู้เข้าเล่น ได้เด็ดขาด.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระนิโครธกัปปเถระ

กัปปายนโคตร ได้เห็นมูลเหตุแห่งอุปาทาน ข้ามบ่วงมาร
ที่ข้ามได้แสนยากไปได้แล้วหนอ.

ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่าบรรดาสรรพสัตว์ ข้า-
พระองค์ขอนมัสการท่านพระนิโครธกัปปเถระ ผู้เป็น
วิสุทธิเทพ ล่วงเสียซึ่งเทพดา อนุชาตบุตรของพระองค์
มีความเพียรมาก เป็นผู้ประเสริฐ ทั้งเป็นโอรสของ
พระองค์ผู้ประเสริฐ.

ได้ทราบว่ ท่านพระวังคีสเถระได้ภยิตคาถาทั้งหมดนี้ ด้วย
ประการฉะนี้แล.

จบวังคีสเถรคาถาที่ ๑

จบมหานิบาต

ในมหานิบาตนี้ ปรากฏว่าพระวังคีสเถระผู้มีเขาวัว
เทียบแหลมองค์เดียว ไม่มีรูปอื่น ได้ภยิตคาถาไว้ ๗๑
คาถา

พระเถระ ๒๖๔ รูป ผู้พระพุทธรูป ไม่มีอาสวะ
บรรลุนิพพานอันเป็นแดนเกษมแล้ว พากันบันลือสีหนาท

ประกาศคาถาไว้รวม ๑,๓๖๐ คาถาแล้ว ก็พากันนิพพาน
ไป เหมือนกองไฟที่สิ้นเชื้อแล้วดับไป ฉะนั้นแล.

จบเถรคาถา

อรรถกถาหานิบาต

อรรถกถาวังคีสเถรคาถาที่ ๑

ในสัตตตตินิบาต คาถาของท่านพระวังคีสเถระ มีคำเริ่มต้นว่า
นิกุขนุตฺตํ วต มํ สนุตฺตํ ดังนี้. เรื่องนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระปฐมุตตรพุทธเจ้า พระเถระนี้บังเกิดใน
ตระกูลมีโภคะมาก ในนครหังสวดี ไปวิหารฟังธรรม โดยนัยอันมีในก่อน
นั้นแล ได้เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลศแห่ง
ภิกษุผู้มีปฏิภาณ จึงกระทำการคือบุญญาธิการแด่พระศาสดา แล้วกระทำ
ความปรารธนาว่า แม้เราก็พึงเป็นผู้เลศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปฏิภาณใน
อนาคตกาล อันพระศาสดาทรงพยากรณ์แล้ว การทำกุศลจนตลอดชีวิต
ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในพุทธรูปบาทกาลนี้ บังเกิดใน
ตระกูลพราหมณ์ในเมืองสาวัตถี ได้นามว่า วังคิสะ เรียนจบไตรเพท
ได้ทำให้อาจารย์โปรดปรานแล้ว ศึกษามนต์ชื่อว่า จวสิสะ เอาเล็บเคาะ
ศีรษะศพ ย่อมรู้ได้ว่าสัตว์นี้บังเกิดในกำเนิดโน้น.

๑. บาลีเป็นมหานิบาต.

พวกพราหมณ์รู้ว่า ผู้นี้จะเป็นทางหาเลี้ยงชีพของพวกเรา จึงพา
วังคีสะให้นั่งในยานพาหนะอันมิดชิด แล้วท่องเที่ยวไปยังคามนิคมและ
ราชธานี. ฝ่ายวังคีสะก็ให้นาศีระมะแม่ของคนที่ตายไปแล้วถึง ๓ ปีมา เอา
เล็บเคาะแล้วกล่าวว่า สัตว์นี้บังเกิดในกำเนิดโน้น เพื่อจะตัดความสงสัย
ของมหาชน จึงให้ไปพาเอาชนนั้นมาเล่าคดี คือความเป็นไปของตน ๆ
ด้วยเหตุ นั้น มหาชนจึงพากันเลื่อมใสยิ่งในวังคีสะนั้น.

วังคีสะนั้น อาศัยมนต์นั้น ได้ทรัพย์ร้อยหนึ่งบ้าง พันหนึ่งบ้าง
จากมือของมหาชน. พราหมณ์ทั้งหลายพาวังคีสะเที่ยวไปตามชอบใจ
แล้ว ได้กลับมาเมืองสาวัตถีอีกตามเดิม. วังคีสะได้สดับพระคุณทั้งหลาย
ของพระศาสดาได้มีความประสงค์จะเข้าเฝ้า. พวกพราหมณ์พากันห้ามว่า
พระสมณโคดมจักทำท่านให้วนเวียนด้วยมายา. วังคีสะไม่สนใจคำของ
พวกพราหมณ์ จึงเข้าเฝ้าพระศาสดากระทำการปฏิสันถารแล้วนั่ง ณ ส่วนสุด
ข้างหนึ่ง.

พระศาสดาตรัสถามวังคีสะว่า ท่านรู้ศิลปะบางอย่างไหม? วังคีสะ
ทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้มนต์ชื่อฉวสีสะ,
ด้วยมนต์นั้น ข้าพระองค์เอาเล็บเคาะศีระมะแม่ของคนที่ตายไปถึง ๓ ปี
แล้วก็จักรู้ที่ที่เขาเกิด. พระศาสดาทรงแสดงศีระมะของผู้บังเกิดในนรก
ศีระมะหนึ่งแก่เขา ของผู้เกิดในมนุษย์ศีระมะหนึ่ง ของผู้เกิดในเทวโลก
ศีระมะหนึ่ง และของท่านผู้ปรินิพพานแล้วศีระมะหนึ่ง. วังคีสะนั้น เคาะ
ศีระมะแรกแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สัตว์นี้บังเกิดในนรก
พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า ถูกต้องวังคีสะ ท่านเห็นถูกต้อง จึงตรัส
ถาม (ศีระมะต่อไป) ว่า สัตว์นี้บังเกิดที่ไหน? เขาทูลตอบว่า บังเกิดใน

มนุษย์โลก. ตรัสถามศีรษะต่อไปอีกว่า สัตว์นี้บังเกิดที่ไหน ? เขาทูลตอบว่า บังเกิดในเทวโลก รวมความว่า เขาทูลบอกสถานที่ที่สัตว์แม่ทั้งหลายบังเกิดได้. แต่เขาเอาเล็บเคาะศีรษะของท่านผู้ปรินิพพานไม่เห็นเบื้องต้น ไม่เห็นที่สุดเลย.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามเขาว่า วัจสิสะ ท่านไม่สามารถหรือ ? เขากราบทูลว่า ข้าพระองค์ขอใคร่ครวญดูก่อน แม้จะรำยมนต์ซ้ำ ๆ แล้วเคาะ จักรู้ได้อย่างไรถึงคติของพระชินาสพ ด้วยการงานภายนอก ที่นั่นเหนือก็ไหลออกจากกระหม่อมของเขา เขาละอายใจจึงได้นิ่งอยู่.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามเขาว่า ถ้าปากไหม วัจสิสะ. วัจสิสะกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่สามารถจะรู้ที่ที่เกิดของท่านผู้นี้ ถ้าพระองค์ทรงทราบ โปรดตรัสบอก. พระศาสดาตรัสว่า วัจสิสะ เรารู้ข้อนี้ด้วย ทั้งรู้ยิ่งไปกว่านี้ด้วย แล้วได้ตรัสคาถา ๒ คาถานี้ว่า

บุคคลใครรู้แจ้งจุดีและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย โดย
ประการทั้งปวง เรากล่าวบุคคลนั้นผู้ไม่ข้อง ผู้ไปดีแล้ว
ผู้รู้แล้วว่า เป็นพราหมณ์.

เทวดา คนธรรพ์ และมนุษย์ทั้งหลาย ไม่รู้คติของ
บุคคลใด เราเรียกบุคคลนั้น ผู้หมดอาสวะ ผู้เป็นพระ-
อรหันต์ว่า เป็นพราหมณ์.

วัจสิสะกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ของ
ประธานวิชชา นั้นแก่ข้าพระองค์ ดังนี้แล้วแสดงความขำเกรงนั่งอยู่ ณ ที่

ใกล้พระศาสดา. พระศาสดาตรัสว่า เราให้แก่คนผู้มีเพศเหมือนกับเรา
วังคีสะคิดว่า เราควรจะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเรียนเอามนต์นี้
จึงได้กล่าวกะพรหมณ์ทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย เมื่อข้าพเจ้าบวชก็อย่า
เสียใจ ข้าพเจ้าเรียนเอามนต์นี้แล้ว จักเป็นผู้เจริญที่สุดในชมพูทวีปทั้งสิ้น
แม้ท่านทั้งหลายก็จักเจริญได้เพราะมนต์นั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอ
บรรพชา เพื่อต้องการมนต์นั้น. ก็ในเวลานั้น ท่านพระนิโครธก็ปเประ
ได้อยู่ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า, พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสั่งพระ-
นิโครธก็ปเประว่า นิโครธก็ปเประ เธอจงให้วังคีสะนั้นบวช. ท่าน
นิโครธก็ปเประได้ให้วังคีสะนั้นบวชตามอาณัติของพระศาสดา.

ลำดับนั้น พระศาสดาได้ตรัสว่า เธอจงเรียนบริวารของมนต์ก่อน
แล้วจึงตรัสบอกวัตตติงสาการกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน แก่พระ
วังคีสะนั้น. พระวังคีสะนั้นสาธยายวัตตติงสาการอยู่แล จึงเริ่มตั้งวิปัสสนา
พวกพรหมณ์ได้พากันเข้าไปหาพระวังคีสะแล้วถามว่า ท่านวังคีสะผู้เจริญ
ท่านได้ศึกษาศิลปะในสำนักของพระสมณโคดมแล้วหรือ. พระวังคีสะ
กล่าวว่า ประโยชน์อะไรด้วยการศึกษาศิลปะ พวกท่านไปเสียเถิด ข้าพเจ้า
ไม่มีกิจที่จะต้องทำกับพวกท่าน พรหมณ์ทั้งหลายกล่าวว่า บัดนี้ แม้ท่าน
ก็ต้องตกอยู่ในอำนาจของพระสมณโคดม งงงวยด้วยมายา พวกเราจัก
กระทำอะไรในสำนักของท่าน ดังนี้แล้ว พากันหลีกไปตามหนทางที่มาแล้ว
นั้นแล. พระวังคีสะเถระเจริญวิปัสสนา ได้ทำให้แจ้งพระอรหัตต. ด้วย
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า

ในกัปที่แสนแต่ภัทรกัปนี้ พระพิชิตมาร พระนามว่า
ปทุมุตตระ ผู้มีจักขุในธรรมทั้งปวง ทรงเป็นผู้นำ ได้เสด็จ
อุบัติขึ้นแล้ว พระศาสนาของพระองค์วิจิตรด้วยพระ-
อรหันต์ทั้งหลาย เหมือนคลื่นในสาคร และเหมือนดาว
ในท้องฟ้า พระพิชิตมารผู้สูงสุด อันมนุษย์พร้อมทั้ง
ทวยเทพ อสูรและนาคห้อมล้อม. ในท่านกลางหมู่ชน
ซึ่งเคลื่อนกล่นไปด้วยสมณพราหมณ์ พระพิชิตมารผู้ถึง
ที่สุดโลก ทรงทำโลกทั้งหลายให้ยินดีด้วยพระรัศมี พระ-
องค์ทรงยังดอกปทุม คือเวไนยสัตว์ให้เบิกบานด้วยพระ-
ดำรงส ทรงสมบุรณ์ด้วยเวสัชชธรรม ๔ เป็นอุดมบุรุษ
ทรงละความกลัวและความยินดีได้เด็ดขาด ถึงซึ่งธรรม
อันเกษม งามจากล้าหาญ พระผู้เลิศโลกทรงปฏิญาณ
ฐานะของผู้เป็นโลกอันประเสริฐ และพุทธภูมิทั้งสิ้น ไม่
มีใครจะหักท้วงได้ในฐานะไหน ๆ เมื่อพระพุทธเจ้าผู้คอง
ที่พระองค์นั้น บันลือสีหนาทอันน่ากลัว ย่อมไม่มีเทวดา
และมนุษย์หรือพรหมบันลือตอบได้ พระพุทธเจ้าผู้แก้ลัว-
กล้าในบริษัท ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ ช่วยมนุษย์
พร้อมทั้งเทวดาให้ข้ามสงสาร ทรงประกาศพระธรรมจักร
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญคุณเป็นอันมาก ของ
พระสาวกผู้ได้รับสมมติดีว่า เลิศกว่าภิกษุผู้มีปฏิภาณ
ทั้งหลาย แล้วทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอกทัคคะ.

ครั้งนั้น เราเป็นพราหมณ์ชาวเมืองหังสวดี เป็นผู้ได้รับ

สมมติว่าเป็นคนดี รู้แจ้งพระเวททุกคัมภีร์ มีนามว่าวังคีสะ เป็นที่ไหลออกแห่งนักปราชญ์ เราเข้าไปเฝ้าพระมหา-
วีรเจ้าพระองค์นั้น สดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว ได้ปีติ
อันประเสริฐ เป็นผู้ยินดีในคุณของพระสาวก จึงได้
นิมนต์พระสุคตผู้ทำโลกให้เปลิดเพลิน พร้อมด้วยพระ-
สงฆ์ ให้สวयและฉัน ๗ วันแล้ว นิมนต์ให้ครองผ้า ใน
ครั้งนั้น เราได้หมอบกราบลงแทบพระบาททั้งสองด้วย
เศียรเกล้า ได้โอกาสจึงยื่นประนมอัญชลีอยู่ ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง เป็นผู้ร่าเริงกล่าวสดุดีพระชินเจ้าผู้สูงสุดว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นที่ไหลออกแห่งนักปราชญ์ ข้า-
พระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็น
ฤาษีสูงสุด ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่
พระองค์ผู้เลิศกว่าโลกทั้งปวง ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่
พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทำความไม่มีภัย ข้าพระองค์
ขอนอบน้อมแด่พระองค์ผู้ทรงย่ำยีมาร ข้าแต่พระองค์ผู้
ทรงทำทิวาให้ไหลออก ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่
พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงประทานสันติสุข ข้าพระ-
องค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์. ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงทำให้
เป็นที่นับถือ ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์.

พระองค์เป็นที่พึ่งของชนทั้งหลาย ผู้ไม่มีที่พึ่ง ทรง
ประทานความไม่มีภัยแก่คนทั้งหลายผู้กลัว เป็นผู้ที่ยืนเคย

ของคนทั้งหลาย ผู้มีภูมิธรรมสงบระงับ เป็นที่ฟังที่ระลึก
ของคนทั้งหลาย ผู้แสวงหาที่ฟังที่ระลึก เราได้ชมเชย
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยคำกล่าวสวดดี มีอาทิอย่างนี้
แล้วได้กล่าวสรรเสริญพระคุณอันยิ่งใหญ่ จึงได้บรรลुकติ
ของภิกษุผู้กล้ากว่านักพูด.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปฏิภาณไม่มีที่สิ้นสุด
ได้ตรัสว่า ผู้ใดเป็นผู้เลื่อมใส นิมนต์พระพุทธรเจ้าพร้อม
ด้วยพระสาวก ให้ฉันตลอด ๗ วัน ด้วยมือทั้งสองของ
ตน และได้กล่าวสวดดีคุณของเรา แล้วได้ปรารธนา
ตำแหน่งแห่งภิกษุผู้กล้ากว่านักพูด ในอนาคตกาล ผู้นั้น
จักได้ตำแหน่งนี้สมดังมโนรถความปรารถนา เขาจักได้
ส่วยทิพยสมบัติและมนุษย์สมบัติ มีประมาณไม่น้อย.
ในกัปที่แสนแต่กัปนี้ไป พระศาสดามีพระนามว่าโคดม
ซึ่งสมภพในวงศ์แห่งพระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติ
ขึ้น พราหมณ์นี้จักได้เป็นธรรมทายาทของพระศาสดา
พระองค์นั้น จักเป็นโอรสอันธรรมนิรมิต จักเป็นสาวก
ของพระศาสดา มีนามว่า วังคีสะ.

เราได้สดับพระพุทธพยากรณ์นั้นแล้ว เป็นผู้มิจิต
เบิกบาน มิจิตประกอบด้วยเมตตา บำรุงพระพิชิตมาร
ด้วยปัจจัยทั้งหลาย ในกาลนั้นจนตราบเท่าสิ้นชีวิต เพราะ
กรรมที่ทำไว้ดีนั้น และเพราะการตั้งเจตน์จำนงไว้ เราละ
ร่างมนุษย์แล้ว ได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

ในภพสุดท้ายในบัดนี้ เราเกิดในสกุลปริพาชก เมื่อเราเกิดในครั้งหลัง มีอายุได้ ๗ ปีโดยกำเนิด เราได้เป็นผู้รู้เวททุกคัมภีร์ แก่กว่าในเวทศาสตร์ มีเสียงไพเราะ มีถ้อยคำวิจิตร ย่ำยิวาตะของผู้อื่นได้. เพราะเราเกิดที่วังคนบพ และเพราะเราเป็นใหญ่ในถ้อยคำ เราจึงชื่อว่าวังคิสะ เพราะฉะนั้น ถึงแม้ชื่อของเราจะเป็นเลิศ ก็เป็นชื่อตามสมมติตามโลก.

ในเวลาที่เรารู้เพียงสา ตั้งอยู่ในปฐมวัย เราได้พบพระสารีบุตรเถระ ในพระนครราชคฤห์อันรื่นรมย์ ท่านถือบาตร ตำรวมดี ตาไม่ล่อกล่อก พุดพ้อประมาณ แลดูชั่วแอก เทียววิณฑบาตอยู่ ครั้นเราเห็นท่านแล้วก็เป็นผู้อัศจรรย์ใจ ได้กล่าวบทคาถาอันวิจิตร เป็นหมวดหมู่เหมือนดอกกรรณิการิ์ เหมาะสม ท่านบอกแก่เราว่า พระสัมพุทธเจ้าผู้นำโลกเป็นศาสดาของท่าน.

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระผู้ฉลาด ผู้เป็นนักปราชญ์นั้น ได้พุดแก่เราเป็นอย่างดี เราอันพระเถระผู้คงที่ ให้อินดีด้วยปฏิภาณอันวิจิตร เพราะทำถ้อยคำที่ปฏิสังยุตด้วยวิราคะธรรม เห็นได้ยาก สูงสุด จึงขบศีรษะลงแทบเท้าของท่าน แล้วกล่าวว่า ขอได้โปรดให้กระผมบรรพชาเถิด.

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรผู้มีปัญญามาก ได้นำเราไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด เราขบเศียรลงแทบพระ-

บาทแล้ว นั่งลงในที่ใกล้พระศาสดา.

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย ได้
ตรัสถามเราว่า คุณก่อนวังคีสะ ท่านรู้ศีรณะของคนที่ยาย
ไปแล้วว่า จะไปสุคติหรือทุคติ ด้วยวิชาพิเศษของท่าน
จริงหรือ ถ้าท่านสามารถก็ขอให้ท่านบอกมาเถิด. เมื่อเรา
ทูลรับแล้ว พระองค์ก็ทรงแสดงศีรณะ ๓ ศีรณะ เราได้
กราบทูลว่า เป็นศีรณะของคนที่เกิดในนรกและเทวดา.
ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นำของโลก ได้แสดงศีรณะ
ของพระชินาสพ.

ลำดับนั้น เราหมดมานะ จึงได้อ้อนวอนขอบรรพชา
ครั้งบรรพชาแล้ว ได้กล่าวสดุดีพระสุตเจ้าโดยไม่เลือก
สถานที่ ที่นั้นแหละภิกษุทั้งหลายพากันโพนทะนาว่า เรา
เป็นจินตกวี.

ลำดับนั้น พระพุทธเจ้าผู้นำชั้นวิเศษ ได้ตรัสถามเรา
เพื่อทดลองว่า คาถาเหล่านี้ย่อมแจ่มแจ้งโดยควรแก่เหตุ
สำหรับคนทั้งหลายผู้ตรึกตรองแล้วมิใช่หรือ เราทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ข้าพระองค์มิใช่ นักกาพย์-
กลอน แต่ว่าคาถาทั้งหลายแจ่มแจ้งโดยควรแก่เหตุ
สำหรับข้าพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อน
วังคีสะ ถ้าธระนั้นท่านจงกล่าวสดุดีเรา โดยควรแก่เหตุ
ในบัดนี้.

ครั้งนั้น เราได้กล่าวคาถาสดุดีพระธีรเจ้าผู้เป็นพระ-

ฤาษีสูงสุด พระพิชิตมารทรงพอพระทัยในคราวนั้น จึง
ทรงตั้งเราไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เราดูหมิ่นภิกษุอื่น ๆ
ก็เพราะปฏิภาณอันวิจิตร เรามีศีลเป็นที่รัก จึงเกิดความ
สลดใจ เพราะเหตุนั้น จึงได้บรรลुพระอรหัต.

พระผู้มีพระเจ้าภาคได้ตรัสว่า ไม่มีใครอื่นที่จะเลิศ
กว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปฏิภาณ เหมือนดังวงศะภิกษุนี้
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงทรงจำไว้อย่างนี้.

กรรมที่เราได้ทำไว้ในกัปที่แสน ได้แสดงผลแก่เรา
ในอัตภาพนี้ เราหลุดพ้นจากกิเลส เหมือนลูกศรพ้นจาก
แล่งฉะนั้น เราเผากิเลสของเราได้แล้ว กิเลสทั้งหลาย
เราเผาเสียแล้ว ภพทั้งปวงเราถอนได้แล้ว เราตัดเครื่อง
ผูกเหมือนช้างทำลายปลอก ไม่มีอาสวะอยู่. เราเป็นผู้
มาดีแล้ว ในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ วิชชา ๓
เราบรรลุแล้วโดยลำดับ คำสอนของพระพุทธเจ้าเราได้
ทำเสร็จแล้ว. คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘
และอภิญญา ๖ เราได้ทำทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระ-
พุทธเจ้า เราได้ทำเสร็จแล้ว.

ก็พระเถระกรั่นเป็นพระอรหันต์แล้ว เมื่อจะไปเฝ้าพระบรมศาสดา
ได้สรรเสริญ (คุณ) พระศาสดาด้วยบทหลายร้อย เปรียบเทียบกับสิ่งนั้น ๆ
ตั้งแต่ตาเห็นได้ไป คือเปรียบด้วยพระจันทร์, พระอาทิตย์, อากาศ,
มหาสมุทร, ขุนเขาสิเนรุ, พระยาสีหราช และพระยาช้าง แล้วจึงเข้าไป
เฝ้า ด้วยเหตุนี้ พระศาสดาประทับนั่งในท่ามกลางสงฆ์ จึงทรงสถาปนา

ท่านไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปฏิภาณ. ครั้งนั้น พระสังคีติ-
กาจารย์ ได้รวบรวมคาถานี้ที่พระเถระอาศัยความคิดนั้น ๆ กล่าวไว้ใน
กาลก่อนและภายหลัง แต่การบรรลุพระอรหัต และที่พระอนันตเถระ
เป็นต้นกล่าวไว้เฉพาะพระเถระ แล้วยกขึ้นสังคายนา ความว่า

ความตรึกทั้งหลายกับความคะนองอย่างเลวทรามเหล่านี้

ได้ครอบงำเราผู้ออกบวชเป็นบรรพชิต เหมือนกับบุตร
ของคนผู้ยิ่งใหญ่ เป็นนักแม่นธนูมาก ทั้งได้ศึกษาวิชา
ธนูศิลป์มาอย่างเชี่ยวชาญ ตั้งพันคนยิงลูกธนูมารอบตัว
ให้ศัตรูหนีไปไม่ได้ฉะนั้น. ถึงแม้พวกหญิงจักมามากยิ่ง
กว่านี้ ก็จักทำการเบียดเบียนเราไม่ได้ เพราะเราได้ตั้ง
อยู่ในธรรมเสียแล้ว. ด้วยว่าเราได้สดับทางอันเป็นที่ให้
ถึงนิพพานของพระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
อย่างชัดเจน ใจของเราก็มินดีในทางนั้น. ดูก่อนมารผู้
ชั่วร้าย ถ้าท่านยังเข้ามารุกรานเราผู้เป็นอยู่อย่างนี้ ท่านก็
จะไม่ได้เห็นทางของเรา ตามที่เรากระทำมิให้ท่านเห็น.

ภิกษุควรละความไม่ยินดี ความยินดีและความตรึก
อันเกี่ยวกับบุตรและภรรยาเสียทั้งหมด ไม่ควรทำตัณหา
ดังป้าชฎในที่ไหน ๆ อีก เพราะผู้นั้นไม่มีตัณหาเพียงดัง
ป้าชฎ จึงชื่อว่าเป็นภิกษุ. รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาศัย
แผ่นดินก็ดี อากาศก็ดี อยู่ใต้แผ่นดินก็ดี ทั้งหมดล้วน
ไม่เที่ยง ย่อมคร่ำคร่าไป ผู้แทงตลอดอย่างนี้แล้วย่อม
เที่ยวไป เพราะเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว. ปุณฺชนทั้งหลายหมก

มุ่นพัวพันอยู่ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง กลิ่นที่มา
กระทบ และอารมณ์ที่ได้ทราบ, ภิกษุควรเป็นผู้ไม่หวั่น-
ไหว กำจัดความพอใจในเบญจกามคุณเหล่านี้เสีย เพราะ
ผู้ใดไม่ติดอยู่ในเบญจกามคุณเหล่านี้ บัณฑิตทั้งหลาย
กล่าวผู้นั้นว่าเป็นมุนี. ที่นั่น มิจฉาทิฏฐิซึ่งอิงอาศัยทิฏฐิ
๖๐ ประการ เป็นไปด้วยความตรึกอันไม่เป็นธรรม จึง
ตั้งมั่นลงในความเป็นปุถุชน. ในกาลไหน ๆ ผู้ใดไม่เป็น
ไปตามอำนาจของกิเลส ทั้งไม่กล่าวถ้อยคำหยาบคาย
ผู้นั้นชื่อว่าเป็นมุนี. ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีจิตมั่นคงตลอด
กาลนาน ไม่หลงโลก มีปัญญารักษาตน ไม่มีความ
ทะเยอทะยานเป็นมุนี ได้บรรลุสันติบทแล้ว หวังคอย
เวลาเฉพาะปรีนิพพานเท่านั้น.

ดูก่อนท่านผู้สาวกของพระโคตม ท่านจงละทิ้งความ
เย่อหยิ่งเสีย จงละทิ้งทางแห่งความเย่อหยิ่งให้หมดด้วย
เพราะผู้หมกมุ่นอยู่ในทางแห่งความเย่อหยิ่ง จะต้อง
เดือดร้อนอยู่ตลอดกาลนาน. หมู่สัตว์ผู้มีความลบหลู่คุณ
ท่าน ถูกมานะกำจัดแล้ว ย่อมตกนรก. หมู่ชนถูกความ
ทะนงตัวกำจัดแล้ว พากันตกนรก ย่อมเสรำโศกตลอด
กาลนาน. ในกาลบางครั้ง ภิกษุผู้ปฏิบัติชอบแล้ว ชนะ
กิเลสด้วยมรรค ย่อมไม่เสรำโศก ลับจะได้เกียรติคุณ
และความสุข บัณฑิตทั้งหลายเรียกภิกษุผู้ประพฤติชอบ
อย่างนั้นว่า เป็นผู้เห็นธรรม. เพราะเหตุนั้น ภิกษุใน

ศาสนานี้ ไม่ควรมีกิเลสเครื่องตรึงใจ ควรมีแต่ความ
เพียรชอบ ละนิวรณ์แล้วเป็นผู้บริสุทธฺิ และละมานะ
โดยไม่เหลือแล้ว เป็นผู้สงบระงับ บรรลุถึงที่สุดแห่ง
วิชาได้.

ข้าพเจ้าเร่าร้อนเพราะกามราคะ และจิตใจของข้าพเจ้า
ก็เร่าร้อนเพราะกามราคะเหมือนกัน ดูก่อนท่านผู้สาวก
พระโคตม ขอพระคุณจงกรุณาบอกธรรมเครื่องดับความ
เร่าร้อนด้วยเถิด.

จิตของท่านเร่าร้อนก็เพราะความสำคัญผิด เพราะ
ฉะนั้น ท่านจงละสุกฺกนิมิตอันประกอบด้วยราคะเสีย ท่าน
จงอบรมจิตให้มีอารมณ์เป็นอันเดียว ตั้งมั่นเด็ดเดี่ยว ด้วย
การพิจารณาสิ่งทั้งปวงว่าไม่สวยงาม จงอบรมกายคตาสติ
จงเป็นผู้มากไปด้วยความเบื่อหน่าย ท่านจงเจริญอนิ-
मितตานุปัสสนา (คืออนิจจานุปัสสนา) จงตัดอนุสัยคือ
มานะเสีย แต่นั้นท่านจักเป็นผู้สงบระงับเทียวไป เพราะ
ละมานะได้.

บุคคลควรพูดแต่วาจาที่ไม่ทำตนให้เดือดร้อน อนึ่ง
วาจาใดไม่เบียดเบียนผู้อื่น วาจานั้นแลเป็นวาจาสุภายิต
บุคคลควรพูดแต่วาจาที่น่ารัก ทั้งเป็นวาจาที่ทำให้ร่าเริงได้
ไม่พึงยึดถือวาจาที่ชั่วช้าของคนอื่น พึงกล่าวแต่วาจาอัน
เป็นที่รัก. คำสัตย์แลเป็นวาจาที่ไม่ตาย ธรรมนี้เป็นของ
เก่า สัตบุรุษทั้งหลายตั้งอยู่แล้วในคำสัตย์ ทั้งที่เป็น

อรรถเป็นธรรม. พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด เป็น
พระวาจาปลอดภัย เป็นไปเพื่อบรรลุนิพพาน และเพื่อทำ
ที่สุดทุกข์ พระวาจานั้นแลเป็นพระวาจาสูงสุดกว่าวาจา
ทั้งปวง.

ท่านพระสารีบุตรมีปัญญาลึกซึ้ง เป็นนักปราชญ์
ฉลาดในทางและมิใช่ทาง มีปัญญามาก แสดงธรรมแก่
ภิกษุทั้งหลาย ย่อบ้าง พิศดารบ้าง เสียงของท่านผู้กำลัง
แสดงธรรมอยู่ ไพเราะเหมือนกับเสียงนกสาลิกา เปล่ง
ขึ้นได้ชัดเจน รวดเร็ว เหมือนกับคลื่นในมหาสมุทร เมื่อ
ท่านแสดงธรรมอยู่ด้วยเสียงอันนำยินดี นำสดับฟัง
ไพเราะจับใจ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังคำไพเราะ ก็มีใจร่าเริง
เบิกบาน พากันตั้งใจฟัง.

ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำวันนี้ เป็นวันปวารณาวิสุทธิ ภิกษุ
ประมาณ ๕๐๐ รูปมาประชุมกัน ล้วนแต่เป็นผู้ตัดเครื่อง
เกาะเกี่ยวผูกพันเสียได้สิ้น ไม่มีความทุกข์ สิ้นภพ สิ้น
ชาติแล้ว เป็นผู้แสวงหาคุณธรรมอันประเสริฐทั้งนั้น
พระเจ้าจักรพรรดิมีหมู่อำมาตย์ห้อมล้อม เสด็จเสียบ
แผ่นดินอันไพศาลนี้ มีมหาสมุทรเป็นขอบเขต ไปรอบ ๆ
ได้ฉันทิ พระสาวกทั้งหลาย ผู้มีวิชา ๓ ละมัจจุราช
ได้แล้ว พากันเข้ารูปห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ชนะ
สงครามแล้ว เป็นพระผู้นำชั้นเยี่ยมฉันทิ พระสาวก

ทั้งมวลล้วนแต่เป็นพระชินอรส ก็ในพระสาวกเหล่านี้
ไม่มีความว่างเปล่าจากคุณธรรมเลย ข้าพระองค์ขอถวาย
บังคมพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้ทรง
ประหารลูกศรคือตัณหาได้แล้ว.

ภิกษุมากกว่าพัน ได้เข้ารูปเฝ้าพระสุตเจ้าผู้กำลัง
ทรงแสดงธรรมอันปราศจากฐลี คือพระนิพพาน อันไม่
มีภัยแต่ที่ไหน ๆ ภิกษุทั้งหลายพากันตั้งใจฟังธรรมอัน
ไม่มีมลทิน ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว พระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้าอันหมู่ภิกษุห้อมล้อม เป็นสง่างามแท้
หนอ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า นาคะผู้
ประเสริฐ ทรงเป็นพระฤาษีผู้สูงสุดกว่าฤาษีทั้งหลาย ทรง
ไพบรณคืออมฤตธรรมใดพระสาวกทั้งหลายคล้ายกับฝน
หาใหญ่ฉะนั้น. ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า พระวังคิสะผู้สาวก
ของพระองค์ ออกจากที่พักกลางวันมาถวายบังคมพระ-
ยุกลบาทอยู่ ด้วยประสงค์จะเข้าเฝ้าพระองค์.

พระศาสดาตรัสว่า

พระวังคิสะครอบงำทางแห่งกิเลสได้แล้ว ทั้ง
ทำลายกิเลสเครื่องตรึงใจดีแล้ว จึงเที่ยวไปอยู่ เธอ
ทั้งหลายจงดูพระวังคิสะผู้ปลดเปลื้องเครื่องผูกได้แล้ว ผู้
อันตัณหาและทิฏฐิ ไม่อิงแอบแล้ว ทั้งจำแนกธรรม
เป็นส่วน ๆ ได้ด้วยนั้น เป็นตัวอย่างเถิด. อันที่จริง พระ-
วังคิสะ ได้บอกทางไว้หลายประการ เพื่อให้ข้ามห้วงน้ำ

คือความเป็นต้น ก็นั้นเมื่อพระวังคีสะได้บอกทางอันไม่ตาย
นั้นไว้ให้แล้ว ภิกษุทั้งหลายผู้ได้ฟังแล้ว ก็ควรเป็นผู้ตั้ง
อยู่ในความเป็นผู้เห็นธรรม ไม่อ่อนแอจนคลอนแคลนใน
ธรรม พระวังคีสะเป็นผู้ทำแสงสว่างให้เกิดขึ้น ทาง
ตลอดแล้วซึ่งธรรมฐิติทั้งปวง แสดงธรรมอันเลิศตาม
กาลเวลาได้อย่างฉับพลัน เพราะรู้มาเองและเพราะทำให้
แจ้งมาเอง เมื่อพระวังคีสะแสดงธรรมด้วยดีแล้วอย่างนี้
จะประมาทอะไรต่อธรรมของท่านผู้รู้แจ้งเล่า เพราะเหตุ
นั้นแหละ ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในคำสอนของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจศึกษาไตรสิกขา ใน
กาลทุกเมื่อเถิด.

พระวังคีสะกล่าวชมพระอัญญาโกณฑัญญะว่า

พระอัญญาโกณฑัญญเถระ เป็นผู้ตรัสรู้ตามพระ-
พุทธเจ้า มีความเพียรอย่างแรงกล้า ได้วิเวกอันเป็น
ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขเป็นนิตย์ สิ่งใดที่พระสาวกผู้กระทำ
ตามคำสอนของพระศาสดาจะพึงบรรลु สิ่งนั้นทั้งหมดท่าน
พระอัญญาโกณฑัญญเถระ ไม่ประมาทศึกษาอยู่ ก็บรรลु
ตามได้แล้ว ท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระมีอนุภาพ
มาก มีวิชา ๓ ฉลาดในการรู้จักของผู้อื่น เป็นทายาท
ของพระพุทธเจ้า ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระบรม-
ศาสดาอยู่.

พระวังคีสะกล่าวชมพระพุทธเจ้าและพระสาวกเป็นต้นว่า

เชิฐุท่านดูพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมปราชญ์ เสด็จถึงฝั่ง
แห่งความทุกข์ กำลังประทับอยู่เหนือยอดเขากาลสิดา
แห่งอิสิคิลิบรรพต มีหมู่สาวกผู้มีวิชา ๓ ละมัจจุราชได้
แล้วนั่งเฝ้าอยู่ พระมหาโมคคัลลานะผู้เรืองฤทธิ์ตาม
พิจารณาอุจิตของภิกษุผู้มหาชีณาสพเหล่านั้นอยู่ ท่านก็
กำหนดได้ว่าเป็นดวงจิตที่หลุดพ้นแล้วไม่มีอุปธิ ด้วยใจ
ของท่าน ด้วยประการฉะนี้ ภิกษุทั้งหลายจึงได้พากัน
ห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม ผู้ทรง
สมบูรณ์ด้วยพระคุณธรรมทุกอย่าง ทรงเป็นจอมปราชญ์
เสด็จถึงฝั่งแห่งทุกข์ ทรงเต็มเปี่ยมด้วยพระอาการกิริยา
เป็นอันมาก.

ข้าแต่พระมหามุนีอังคีรส พระองค์ไพโรจน์ลวงโลกนี้
กับทั้งเทวโลกทั้งปวง ด้วยพระยศ เหมือนกับพระจันทร์
และพระอาทิตย์ที่ปราศจากมลทิน สว่างจ้าอยู่บนท้องฟ้า
อันปราศจากเมฆหมอกฉะนั้น.

เมื่อก่อน ข้าพระองค์รู้กายกมลอน เทียวไปบ้านโน้น
เมืองนี้ แต่เดี๋ยวนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นพระสัมพุทธเจ้า
ผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง พระองค์ผู้เป็นพระมหามุนี ทรง
ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ได้ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ๆ ได้
ฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ข้าพระองค์ได้ฟัง
พระคำรัสของพระองค์แล้ว จึงรู้แจ้งขั้นนี้ อายตนะ

และธาตุได้แจ่มแจ้ง ได้ออกบวชเป็นบรรพชิต พระ-
ตถาคตเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นมา เพื่อประโยชน์แก่
สตรีและบุรุษเป็นอันมากผู้กระทำตามคำสอนของพระองค์
พระองค์ผู้เป็นมุณี ได้บรรลุพระโพธิญาณเพื่อประโยชน์
แก่ภิกษุและภิกษุณีเป็นอันมากหนอ ผู้ได้บรรลุสัมมัต-
นियาม พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ มี
จักขุทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความ
ดับทุกข์ และอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อันให้ถึง
ความสงบระงับทุกข์ เพื่อทรงอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย
อริยสัจธรรมเหล่านี้ พระองค์ทรงแสดงไว้แล้วอย่างไร
ข้าพระองค์ก็เห็นแล้วเหมือนอย่างนั้น ข้าพระองค์บรรลุ
ประโยชน์ของตนแล้ว กระทำตามคำสอนของพระพุทธ-
เจ้าเสร็จแล้ว การที่ข้าพระองค์ได้มาในสำนักของพระองค์
เป็นการมาดีของข้าพระองค์หนอ เพราะข้าพระองค์ได้
เข้าถึงธรรมอันประเสริฐในบรรดาธรรมที่พระองค์ทรงจำ-
แนกไว้ดีแล้ว ข้าพระองค์ได้บรรลุถึงความสูงสุดแห่ง
อภิญญาแล้ว มีโสตชาตอันหมดจด มีวิชา ๓ ถึง
ความเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ เป็นผู้ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของ
คนอื่น.

ข้าพระองค์ขอลุลามพระศาสดา ผู้มีพระปัญญาอัน
ไม่ทราบว่ามีจิตไม่ถูกมานะทำให้เราร้อน เป็น
ผู้เรื่องยศ ตรีศความสงสัยในธรรมที่ตนเห็นได้แล้ว ได้

มรณภาพลง ณ อัคราพวิหาร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุรูปนั้น เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด มีนามตามที่พระองค์ทรงตั้งให้ว่า พระนิโครธกัปปเถระ ผู้มุ่งความหลุดพ้น ปรารถนาความเพียร เห็นธรรมอันมั่นคง ได้ถวายบังคมพระองค์แล้ว. ข้าแต่พระองค์ผู้สากยะ ทรงมีพระจักขุรอบคอบ แม้ข้าพระองค์ทั้งปวงปรารถนาจะทราบพระสาวกองค์นั้น โสตของข้าพระองค์ทั้งหลายเตรียมพร้อมที่จะฟังพระคำรับตอบ พระองค์เป็นพระศาสดาของข้าพระองค์ทั้งหลาย พระองค์ทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยม. ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญากว้างขวาง ขอพระองค์ทรงตัดความเคลือบแคลงสงสัยของข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด และขอได้โปรดตรัสบอกพระนิโครธกัปปเถระ ผู้ปรินิพพานแล้วนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วย ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุรอบคอบ ขอพระองค์ได้โปรดตรัสบอกในท่ามกลางแห่งข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด เหมือนท้าวสักกเทวราชผู้มีพระเนตรตั้งพันดวง ตรัสบอกแก่เทวดาทั้งหลายฉะนั้น ก็เลสเครื่องร้อยรัดชนิดใดชนิดหนึ่งในโลกนี้ ซึ่งเป็นทางก่อให้เกิดความหลงลืม เป็นฝ่ายแห่งความไม่รู้ เป็นมูลฐานแห่งความเคลือบแคลงสงสัย ก็เลสเครื่องร้อยรัดเหล่านั้น พอมาถึงพระตถาคตเจ้าก็พินาศไป พระตถาคตเจ้าผู้มีพระจักขุอันยิ่งกว่านรชนทั้งหลาย ก็ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเป็นบุรุษชนิดที่ทรง

ถือเอาแต่เพียงพระกำเนิดมาเท่านั้นไซ้ ก็จะไม่พึงทรง
ประหารกิเลสทั้งหลายได้ คล้ายกับลมที่รำเพยพัดมาครั้ง
เดียว ไม่อาจทำลายกลุ่มเมฆหมอกที่หนาได้ฉะนั้น โลก
ทั้งปวงที่มีตอยู่แล้วก็จะยังมีตหนักลง ถึงจะมีแสงสว่าง
มาบ้างก็ไม่สุกใสได้ นักปราชญ์ทั้งหลายเป็นผู้กระทำ
แสงสว่างให้เกิดขึ้น ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระปรีชา เหตุ
นั้น ข้าพระองค์จึงขอเข้าถึงพระองค์ผู้ที่ข้าพระองค์เข้าใจ
ว่า ทรงทำ แสงสว่างให้เกิดขึ้นได้เองเช่นนั้น ผู้เห็นแจ้ง
ทรงรอบรู้สรรพธรรมตามความเป็นจริงได้ ขอเชิญพระ-
องค์โปรดทรงประกาศพระนิโครธกัปเประ ผู้อุปัชฌายะ
ของข้าพระองค์ที่ปรินิพพานไปแล้ว ให้ปรากฏในบริษัท
ด้วยเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงเปล่งพระดำรัส
ก็ทรงเปล่งด้วยพระกระแสนเสียงกังวานที่เกิดแต่เนาสึก ซึ่ง
นับเข้าในมหาปริสลักษณะประการหนึ่ง อันพระบุญญา-
ธิการแต่งมาดี ทั้งเปล่งได้รวดเร็ว และแผ่วเบาเป็น
ระเบียบ เหมือนกับพญาหงส์ทองทองเที่ยวหาเหยื่อ พบ
ราวไพรใกล้สระน้ำ ก็ชูคอป้องปีกทั้งสองขึ้น ส่งเสียง
ร้องค่อยๆ ด้วยจะงอยปากอันแดงฉะนั้น. ข้าพระองค์
ทั้งหมดตั้งใจตรง กำลังจะฟังพระดำรัสของพระองค์อยู่
ข้าพระองค์จักเผยการเกิดและการตายที่ข้าพระองค์ละมา
ได้หมดสิ้นแล้ว จักแสดงบาปกรรมทั้งหมดที่เป็นเครื่อง
ก้ำจืด เพราะผู้กระทำตามความพอใจของตน ๓ จำพวก

มีปัญชนเป็นต้น ไม่อาจรู้ธรรมที่ตนปรารถนาหรือแสดง
ได้ ส่วนผู้กระทำตามความไต่ตรง พิจารณาตามเหตุ
ผลของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย สามารถจะรู้ธรรมที่ตน
ปรารถนาทั้งแสดงได้ พระดำรัสของพระองค์นี้เป็นไวยา-
करणอันสมบูรณ์ พระองค์ตรัสไว้ดีแล้วด้วยพระปัญญาที่
ตรง ๆ โดยไม่มีการเสียดสีใครเลย การถวายเป็นบังคม
ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย อันข้าพระองค์ถวายเป็นบังคมดีแล้ว
ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญาไม่ทราวม พระองค์ทรงทราบ
แล้วจะทรงหลงลืมไปก็หามิได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีวิริยะ
อันไม่ต่ำทราวม พระองค์ตรัสรู้ธรรมอันประเสริฐกว่า
โลกิยธรรมแล้ว ก็ทรงทราบไฉนธรรมทุกอย่างได้อย่าง
ไม่ผิดพลาด ข้าพระองค์หวังเป็นอย่างยิ่งซึ่งพระดำรัสของ
พระองค์ เหมือนกับคนที่มึนร่างกายอันชุ่มเหงื่อคราบน้ำ
ร้อน ย่อมปรารถน่าน้ำเย็นฉะนั้น ขอพระองค์ทรงยังฝน
คือพระธรรมเทศนาที่ข้าพระองค์เคยฟังมาแล้วให้ตกลงมา
เถิด พระเจ้าข้า ท่านพระนิโครธก็ปะปะ ได้ประพฤติพรหม-
จรรย์เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์ของท่านนั้นเป็นประ-
โยชน์ไม่เปล่าแลหรือ ท่านนิพพานด้วยอนุปาทิสสนิพ-
พานแล้วหรือ ท่านเป็นพระเสขะยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่
หรือว่าท่านเป็นพระอเสขะผู้หลุดพ้นแล้ว ข้าพระองค์ขอ
ฟังพระดำรัสที่ข้าพระองค์มุ่งหวังนั้น พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า

พระนิโครธก็ปะได้ตัดขาดความทะเยอทะยานอยาก
ในนามและรูปนี้ กับทั้งกระแสแห่งตัณหาอันนอนเนื่อง
อยู่ในสันดานมาช้านานแล้ว ข้ามพ้นชาติและมรณะได้
หมดสิ้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐสุดด้วยพระ-
จักขุ ๕ ได้ตรัสพระดำรัสเพียงเท่านี้.

พระวังคิสะกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพระฤาษีองค์ที่ ๗ ข้าพระองค์นี้
ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้วก็เสื่อมใส ทราบว่า
คำถามที่ข้าพระองค์ทูลถามแล้วไม่ไร้ประโยชน์ พระองค์
ไม่หลอกลวงข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวกของพระ-
พุทธเจ้า มีปกติกล่าวอย่างใดทำอย่างนั้น ได้ตัดข้ายคือ
ตัณหาอันสร้างขวาง มั่นคง ของพระยามัจจุราชผู้มากเล่ห์
ได้เด็ดขาด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระนิโครธ-
ก็ปะเถระก็ปะายนโคตร ได้เห็นมูลเหตุแห่งอุปาทาน
ข้ามบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยากได้แล้วหนอ ข้าแต่พระองค์
ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ขอนมัสการท่าน
พระนิโครธก็ปะเถระ ผู้เป็นวิสุทธิเทพผู้ล่วงเสียดังเทพดา
ผู้เป็นอนุชาตบุตรของพระองค์ ผู้มีความเพียรมาก ผู้
ประเสริฐสุด ทั้งเป็นโอรสของพระองค์ผู้ประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น คาถา ๕ คาถา มีอาทิว่า เราเป็นผู้ออกบวช
แล้ว ดังนี้ ท่านพระวังคิสะยังเป็นผู้ใหม่ บวชยังไม่นาน เห็นพวกหญิง

มากหลายผู้ไปวิหารตบแต่งร่างกายสวยงามก็เกิดความกำหนัด เมื่อจะ
บรรเทาความกำหนัดที่เกิดขึ้นนั้น จึงได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิกฺขนฺตุ วัต มํ สนฺตุ อคารสุมานคาริย**
ความว่า เราผู้ออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือนอยู่.

บทว่า **วิตกฺกา** ได้แก่ วิตกอันลามกมีกามวิตกเป็นต้น.

บทว่า **อุปฺชานฺติ** ความว่า ย่อมเข้าถึงจิตของเรา.

บทว่า **ปลฺพฺภา** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความคะนอง คือทำวาง
อำนาจ. ชื่อว่าผู้หมดความอาย เพราะไม่บริหารอย่างนี้ว่า ผู้นี้ออกจาก
เรือนบวช ไม่ควรตามกำจัดผู้นี้.

บทว่า **กณฺฺโหโต** แปลว่า โดยความดำ อธิบายว่า โดยความลามก.

ความที่บุตรของคนสูงศักดิ์เหล่านั้นประจักษ์แก่ตน พระเถระจึง
กล่าวว่า **อิเม** แปลว่า เหล่านี้.

พวกมนุษย์ผู้เลี้ยงชีวิตไม่บริสุทธิ์ มีสมัครพรรคพวกมาก ท่าน
เรียกว่า อุกคะ เพราะเป็นผู้มีกิจยิ่งใหญ่. บุตรทั้งหลายของอุคคชน
เหล่านั้น ชื่อว่าอุคคบุตร.

บทว่า **มหิสฺสาธา** แปลว่า ผู้มีลูกธนูมาก.

บทว่า **ติกฺขิตฺตา** ได้แก่ ผู้เรียนศิลปะในตระกูลของอาจารย์ถึง ๑๒ ปี

บทว่า **ทพฺุทฺหมฺมิโน** ได้แก่ เป็นผู้มึธนูแข็ง. เรียวแรง ๒,๐๐๐ แรง
ท่านเรียกทัพธนู ธนูแข็ง. ก็เครื่องผูกสายธนูที่ต้นสาย ใช้หัวโลหะ
เป็นต้นหนัก คนที่จับด้ามแล้วยกขึ้นพ้นจากแผ่นดินชั่วประมาณหนึ่งลูกศร
ชื่อว่าทวิสสหัสสตามะ เรียวแรงยก ๒,๐๐๐ แรง.

บพว่า สมนธา ปริกิเรยฺยู ได้แก่ ปล่อยลูกศรไปรอบด้าน. หากจะมีคำถามว่า มีลูกศรเท่าไร ตอบว่า ลูกศรพันหนึ่งทำให้ศัตรูหนีไม่ทัน อธิบายว่า ลูกศรหนึ่งพันไม่ทรงหน้าคนอื่นในสนามรบ.

บุตรของคนผู้ยิ่งใหญ่ประมาณ ๑,๐๐๐ ได้ศึกษามาเชี่ยวชาญ เป็นผู้ยิ่งใหญ่มีธนูแข็งผู้แม่นธนู แม้ในกาลไหน ๆ ก็ไม่พ่ายแพ้ในการรบ เป็นผู้ไม่ประมาท ยืนฟังเสารอบด้าน แม้ถ้าจะฟังยิงสาตลูกศรไปไซ้ร แม้นักแม่นธนูพันคนแม่ผู้เช่นนั้น ยิงลูกศรมารอบด้าน คนที่ศึกษามาดีแล้ว จับคันศร ทำลูกศรทั้งหมดไม่ให้ตกลงในร่างกายของตน ให้ตกลงแทบเท้า. บรรดานักแม่นธนูเหล่านั้น นักแม่นธนูแม่คนหนึ่ง ชื่อว่ายิงลูกศร ๒ ลูกไปรวมกัน ย่อมไม่มี, แต่หญิงทั้งหลายยิงลูกศรคราวละ ๕ ลูก ด้วยอำนาจรูปารมณฺ์เป็นต้น, เมื่อยิงไปอย่างนั้น.

บพว่า เอตตกา ภิกฺขุ ความว่า หญิงเป็นอันมากแม้อย่างกว่าหญิงเหล่านี้ ย่อมขจัดโดยภาวะที่ร่าเริงด้วยกิริยาอาการแห่งหญิงเป็นต้นของตน.

บพว่า สกฺขี หิ เม สุตฺ เตตฺ ความว่า เรื่องนี้เราได้ยินได้ฟังมา ต่อหน้า.

บพว่า นิพฺพานคฺมณฺ์ มคฺคํ ท่านกล่าวด้วยอำนาจถึงควิปลาส, อธิบายว่า ทางเป็นเครื่องดำเนินไปสู่พระนิพพาน. ท่านกล่าวหมายเอา วิปีสสนา.

บพว่า ตตฺถ เม นิรโถ มโน ความว่า จิตของเรายินดีแล้ว ใน วิปีสสนามรรคนั้น.

บพว่า เอวญฺเจ มํ วิหรนฺตุ ได้แก่ เราผู้อยู่อย่างนี้ ด้วยการเจริญ ฌานมีอนิจจลักษณะ และอสุภเป็นอารมณ์ และด้วยการเจริญวิปีสสนา.

พระเถระเรียกกิเลสชื่อว่า **ปาปิมะ** ผู้ลามก.

บทธว่า **ตถา มจฺจุ กริสฺสามิ น เม มคฺคฺมฺปิ ทกฺขฺติ** มีวาจา
ประกอบความว่า เราจักกระทำมัจจุ คือที่สุด โดยประการที่ท่านไม่เห็น
แม้แต่ทางที่เราทำไว้.

คาถา ๕ คาถา มีอาทิว่า **อรติญฺจ** ดังนี้ พระเถระเมื่อบรรเทา
ความไม่ยินดีเป็นต้น ที่เกิดขึ้นในสันดานของตน ได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทธว่า **อรติ** ได้แก่ ผู้กระสันในธรรม คือ
อริกฺขล และในเสนาสนะอันสงัด.

บทธว่า **รติ** ได้แก่ ความยินดีในกามคุณ ๕.

บทธว่า **ปหาย** แปลว่า ละแล้ว.

บทธว่า **สพฺพโส เคหฺลิตฺตญฺจ วิตกฺกํ** ความว่า ละได้โดยสิ้นเชิง
ซึ่งมิฉฉาวิตก อันอาศัยเรือน คือที่ปฏิสังขตด้วยบุตรและทาระ และความ
ตริถึงญาติเป็นต้น.

บทธว่า **วนถํ น กรยฺยุ กุหิณฺจฺจิ** ความว่า ไม่พึงทำความอยากใน
วัตถุทั้งปวง ทั้งประเภทที่เป็นไปในภายในและภายนอก.

บทธว่า **นิพฺพนฺโถ อวนฺโถ ส ภิกฺขุ** ความว่า ก็บุคคลใดไม่มีความ
อยากโดยประการทั้งปวง เพราะความเป็นผู้ไม่มีความอยากนั้นนั่นแหละ
ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลส เพราะไม่มีความเพติดเพลินในอารมณ์ไหน ๆ
บุคคลชื่อว่าเป็นภิกษุ เพราะเห็นโดยชอบซึ่งภัยในสงสาร และเพราะ
ทำลายกิเลสได้แล้ว.

บทธว่า **ยมิข ปรวิญฺจ เวหาสํ รูปคตํ ชคโตคฺชํ กิณฺจฺจิ** ความว่า
รูปอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกนี้ที่อยู่บนแผ่นดิน คือที่อาศัยแผ่นดิน ที่อยู่

ในอากาศ คือที่ตั้งในอากาศ ได้แก่ที่อาศัยเทวโลก มีสภาวะผู้ฟัง ซึ่งอยู่ในแผ่นดิน คือมีอยู่ในโลก อันนับเนื่องในภพทั้ง ๓ อันปัจฉัยปรุ้งแต่ง.

บทว่า **ปริชยติ สพุพมนิจจํ** ความว่า รูปทั้งหมดนั้นถูกชราครอบงำ แต่นั้นแหละเป็นของไม่เที่ยง แต่นั้นแล เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระเถระกล่าวถึงการยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ด้วยประการฉะนี้. บางอาจารย์กล่าวว่า นี่เป็นวิปัสสนาของพระเถระ.

บทว่า **เอวํ สเมจจ จรณฺติ. มุตตฺตา** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย ตรัสรู้ คือตรัสรู้เฉพาะอย่างนี้ ได้แก่ด้วยมรรคปัญญาอันประกอบด้วยวิปัสสนา มีตนอันหลุดพ้นแล้ว คือมีอรรถภาพอันกำหนดรู้แล้ว เทียวไปคืออยู่.

บทว่า **อุปธิสฺสุ** ได้แก่ ในอุปธิคือขั้นทั้งหลาย.

บทว่า **ชนา** ได้แก่ ปุถุชนผู้บอด.

บทว่า **คธิตาเส** ได้แก่ มีจิตปฏิพัทธ์. ก็ในที่นี้ พระเถระเมื่อจะแสดงโดยพิเศษว่า พึงนำออกไปซึ่งความพอใจในอุปธิคือกามคุณ จึงกล่าวว่า **ในรูปที่ให้เห็น และเสียงที่ได้ยิน และในสิ่งที่มากระทบ และในอารมณ์ที่ได้ทราบ.**

บทว่า **ทิฏฺฐสฺสุเต** ได้แก่ ในรูปที่เห็น และเสียงที่ได้ฟัง อธิบายว่า รูปและเสียง.

บทว่า **ปฏฺฐิเม** ได้แก่ ในสิ่งที่กระทบ คือในโผฏฐัพพะ.

บทว่า **มุตเต** ได้แก่ ในอารมณ์ที่ได้ทราบ ที่เหลือจากอารมณ์ที่กล่าวแล้ว อธิบายว่า ในกลิ่นและรสทั้งหลาย. ในสารัตถปกาสินี ท่าน

กล่าวว่า ถือเอากลิ่นและรสด้วยบทว่า ปฏิฆะ ถือเอาโศภณูปการด้วย
บทว่า มุตะ.

บทว่า **เอตุล วิโนทย จนุทมเนโซ** ความว่า ท่านจงบรรเทา
กามฉันทะในเบญจกามคุณอันมีรูปที่เห็นเป็นต้นเป็นประเภทนี้ เมื่อเป็น
อย่างนั้น ท่านจะเป็นผู้ไม่หวั่นไหว คือไม่กำหนดในอารมณ์ทั้งปวง.

บทว่า **โย เหตุถ น ลิมฺปติ มุณี ตมาหุ** ความว่า ก็บุคคลใดย่อม
ไม่ฉาบทาด้วยเครื่องฉาบทา คือ ตัณหาในกามคุณนี้ บัณฑิตทั้งหลายย่อม
เรียกบุคคลนั้นว่า มุณี เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในโมโนยธรรม ธรรมของมุณี.
ด้วยการอธิบายว่า พระบาลีว่า **อถ สญฺจิสิตา** ถ้าว่าอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ดังนี้
อาจารย์บางพวกจึงกล่าวความหมายว่า อาศัยธรรมารมณ ๖๐ ประการ.
ก็พระบาลีมีว่า เป็นไปกับด้วยวิตกอันอาศัยทิฏฐิ ๖๘ ประการ, จริงอยู่
อารมณ์มีประมาณน้อย คือห่อนหรือเกินไป ย่อมไม่นับเอาแล.

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า **อญฺฐสญฺจิสิตา** ความว่า มีจนา-
วิตกอันอาศัยทิฏฐิ ๖๒ ประการ และบุคคลผู้เป็นไปในคติแห่งทิฏฐิ เป็น
ผู้เชื่อลัทธิว่าไม่มีสัตตาวาสภูมิเป็นที่อยู่ของสัตว์ ๗ ชั้น เพราะเหตุนี้
จึงเว้นอธิจฺสมุปปีนนาทนะว่า เกิดผุคขึ้นโดยไม่มีเหตุ แล้วจึงกล่าวด้วย
อำนาจาทะนอภินันว่า ถ้าว่าธรรมทั้งหลายเป็นไปกับด้วยวิตก อาศัย
ทิฏฐิ ๖๐ ประการดังนี้. เพื่อจะแสดงว่า เหมือนอย่างว่าที่เรียกว่าภิกษุ
เพราะไม่มีเครื่องฉาบทา คือกิเลสฉนฺใด ที่เรียกว่าภิกษุ แม้เพราะไม่มี
เครื่องฉาบทา คือทิฏฐิที่ฉนนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ถ้าอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ดังนี้
เป็นต้น.

บทว่า ปุณฺณชฺชนตาย อธฺมา นินฺวิฏฺฐา ความว่า ก็มีฉนาวิตกเหล่านั้น มีไช้ธรรม คือปราศจากกรรม ด้วยอำนาจยึดถือว่าเที่ยงเป็นต้นตั้งลงแล้ว คือตั้งลงเฉพาะแล้วในความเป็นปุณฺณชฺชน คือในคนอันธพาล.

บทว่า น จ วคฺคตตฺส กุหิณฺจิ ความว่า ไม่พึงเป็นไปในพวก มีฉนาทิฏฐิมีสัสตวาทะว่าเที่ยงเป็นต้นในวัตตุนั้น ๆ คือไม่ถือลัทธินั้น. ส่วนในอรรถกถาท่านยกบทขึ้นตั้งว่า ถ้าว่าอธรรมทั้งหลายเป็นไปกับวิตกอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ตั้งมั่นในความเป็นปุณฺณชฺชน ดังนี้แล้วกล่าวว่า ถ้าว่าวิตกที่ไม่เป็นธรรมเป็นอันมากอาศัยอารมณ์ ๖ ตั้งลงมั่น เพราะทำให้เกิดและกล่าวว่าไม่พึงเป็นพรรคพวกในอารมณ์ไหน ๆ อย่างนั้น อธิบายว่าไม่พึงเป็นพวกกิเลสในอารมณ์ไหน ๆ ด้วยอำนาจวิตกเหล่านั้น.

บทว่า โน ปน ทฺถจฺจุลฺลคาหิ ส ภิกฺขุ ความว่า บุคคลใดไม่พึงเป็นผู้มักพูดคำหยาบ คือพูดผิด เพราะถูกกิเลสประทุษร้าย และเพราะเป็นวาตะหยาบเหลือหลาย บุคคลนั้นชื่อว่าปภิกษุ.

บทว่า ทพฺโพ ได้แก่ ผู้มีชาติฉลาด คือเป็นบัณฑิต.

บทว่า จิรฺรตฺตสมาหิโต แปลว่า ผู้มีจิตเป็นสมาธิตั้งแต่กาลนานมาแล้ว.

บทว่า อกุหฺโก แปลว่า เว้นจากความโกหก คือไม่โอ้อวด ไม่มีมายา.

บทว่า นิปฺโก แปลว่า ผู้ละเอียดละออ คือผู้เฉลียวฉลาด. บทว่า อปีหาลุ แปลว่า ผู้หมดต้นหาความอยาก.

บทว่า สนฺตุ ปทํ อชฺฌมมา ได้แก่ บรรลุพระนิพพาน. ชื่อว่า มุนี เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเป็นมุนี.

บทว่า **ปรินิพพุโต** ความว่า อาศัยพระนิพพาน โดยกระทำให้เป็น อารมณ์ แล้วปรินิพพานด้วยสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

บทว่า **กงฺขติ กาลิ** ความว่า รอเวลาเพื่อต้องการอนุปาติเสสนิพพานในกาลบัดนี้. อธิบายว่า พระเถระนั้นไม่มีกิจอะไรที่จะพึงทำ จึงเตรียมพร้อมด้วยประการที่จักเป็นผู้เช่นนี้.

คาถา ๔ คาถามีอาทิว่า **มานํ ปชฺหสฺสุ** จงละมานะ พระเถระอาศัยปฏิภาณสมบัติบรรเทามานะที่เป็นไปแก่ตนกล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มานํ ปชฺหสฺสุ** ความว่า จงละมานะ ๕ ประการ มีมานะว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเป็นต้น.

ด้วยบทว่า **โคตม** นี้ พระเถระกล่าวถึงตนให้เป็นโคตมโคตร เพราะตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โคตมโคตร.

บทว่า **มานปฺลํ** ความว่า ท่านจงละ คือจงละขาดซึ่งชาติเป็นต้น อันหุ้มห่อตัวด้วยโยนิโสมนสิการ การใส่ใจโดยไม่แยบคาย อันเป็นฐานที่ตั้งให้มานะแพร่ไป โดยการละกิเลสที่เนื่องด้วยชาติเป็นต้นนั้น.

บทว่า **อเสถ** แปลว่า ทั้งหมดเลย.

บทว่า **มานปฺลมฺหิ ส มุจฺฉิโต** ความว่า ผู้ถึงความสงบอันมีวัตถุที่ตั้งแห่งมานะเป็นเหตุ.

บทว่า **วิปฺปฏิสํริหฺวา จิรฺรตฺถิ** ความว่า เมื่อขณะแห่งการขวน-ขวายในทางมานะนี้ล่วงไปแล้ว จักบรรลุพระอรหัตในกาลก่อนแท้ คือได้เป็นผู้เดือดร้อนว่า เราฉิบหายเสียแล้ว.

บทว่า **มกฺเขน มกฺขิตา ปชา** ความว่า ชื่อว่า มีมักขะลบหลู่คุณ ท่าน เพราะยกตนข่มผู้อื่นด้วยความกล้าเป็นต้น แล้วบดขยี้ด้วยมักขะอัน

มีลักษณะลบหลู่คุณของผู้อื่น, จริงอยู่ บุคคลลบหลู่คุณของคนอื่นด้วย
ประการใด ๆ ชื่อว่า ย่อมเช็ด คือละทิ้งคุณของตนด้วยประการนั้น ๆ.

บทว่า มานหตา ได้แก่ ผู้มีคุณความดี ถูกมานะขจัดเสียแล้ว.

บทว่า นิรยํ ปตฺนฺติ ได้แก่ ย่อมเข้าถึงนรก.

บทว่า มคฺคฺชินฺ ได้แก่ ชำระกิเลสด้วยมรรค.

บทว่า กิตฺติยฺจ สฺขยฺจ ได้แก่ เกียรติที่วิญญูชนสรรเสริญ และ
สุขอันเป็นไปทางกายและทางจิต.

บทว่า อนุโมติ แปลว่า ได้เฉพาะ.

บทว่า ฐมฺมทสฺสตี ตมาหุ ตถตฺติ ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าว
บุคคลนั้น ผู้ปฏิบัติชอบอย่างนั้นว่าเป็นผู้เห็นธรรม ตามเป็นจริง.

บทว่า อจฺฉิโ ได้แก่ ผู้เว้นจากกิเลสเครื่องตรึงใจ ๕ ประการ.

บทว่า ปชานวา ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมปปชานความเพียรชอบ.

บทว่า วิสุทฺโธ ความว่า ชื่อว่า ผู้มีใจบริสุทธิ์ เพราะปราศจาก
เมฆ คือนิเวรณ.

บทว่า อฺุเสถํ ได้แก่ ละมานะทั้ง ๘ อย่างด้วยอรหัตมรรค.

บทว่า วิชฺขายนฺตกาโร สมิตาวิ ความว่า พระเถระกล่าวสอนตน
ว่า เป็นผู้มิกิเลสสงบระงับแล้วโดยประการทั้งปวง ถึงที่สุดแห่งวิชา ๓
ประการ.

ครั้งวันหนึ่ง ท่านพระอานนท์ อันราชมหาอำมาตย์คนหนึ่งนิมนต์
ในเวลาเช้า จึงไปเรือนของราชมหาอำมาตย์นั้นแล้วนั่งบนอาสนะที่เขาตก
แต่งไว้ โดยมีท่านพระวังคีสะเป็นปัจฉาสมณะ. ลำดับนั้น หึงทั้งหลาย

ในเรื่องนั้น ประดับด้วยอสังการทั้งปวง พวกกันเข้าไปหาพระเถระ ใหญ่ แล้วถามปัญหา ฟังธรรม.

ลำดับนั้น ความกำหนดในวิสภาคารมณ์เกิดขึ้นแก่ท่านพระวังคีสะ ผู้ยังบวชใหม่ไม่อาจกำหนดอารมณ์ได้ ท่านพระวังคีสะนั้น เป็นกุลบุตร ผู้มีศรัทธา มีชาติเป็นคนตรง คิดว่าราคะนี้เพิ่มมากแก่เราแล้ว จะพึงทำ ประโยชน์ปัจจุบัน ทั้งประโยชน์ภายภาคหน้า ให้พินาศทั้ง ๆ ที่นั่งอยู่แล เมื่อจะเปิดเผยความเป็นไปของตนแก่พระเถระ จึงกล่าวคาถาว่า กาม-
ราเคน ดังนี้ เป็นต้น.

ในข้อนั้น เพื่อจะแสดงว่า แม้ถ้าความเร่าร้อนอันเกิดจากความ กำหนด เพราะกิเลสเบียดเบียนแม้กายได้ แต่เมื่อจะเบียดเบียนจิต ย่อม เบียดเบียนได้นานกว่า พระเถระจึงกล่าวว่ ข้าพเจ้าถูกกามราคะแผดเผา แล้วกล่าวว่ จิตของข้าพเจ้าก็ถูกแผดเผา ดังนี้.

บทว่า นิพฺพพาปนํ ความว่า ขอท่านจงให้โอวาทอันเป็นเหตุทำราคะ ให้ดับ คือที่สามารถทำความเร่าร้อนเพราะราคะให้ดับ.

คาถามีว่ สลฺยาย วิปริเยสา เพราะความสำคัญผิด ดังนี้ เป็นต้น อันท่านพระอานนที่ถูกพระวังคีสะขอร้อง จึงกล่าวไว้.

บทว่า วิปริเยสา ความว่า เพราะความวิปลาส คือเพราะถือผิด-
แผก ซึ่งเป็นไปในสิ่งที่ไม่งามว่างาม.

บทว่า นิमितฺตํ ได้แก่ มีอันทำกิเลสให้เกิดเป็นนิमित. บทว่า
ปรีวชฺเชหิ แปลว่า จงสละเสีย.

บทว่า สุกฺมํ ราถูปลฺลหิตํ ความว่า เมื่อจะเว้นสุภะ อันเป็นเหตุทำ
ราคะให้เจริญเป็นอารมณ์ พึงเว้นด้วยขอสุกสัจญญา กำหนดหมายว่าไม่งาม

พึงเว้นด้วยอนิรติสัญญา กำหนดหมายว่าไม่น่ายินดี ในอารมณ์ทุกอย่าง เพราะเหตุนี้ ท่านพระอานนท์เมื่อจะแสดงสัญญา แม้ทั้งสองนั้น จึงกล่าวคำ มีอาทิว่า **อสุภาย** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสุภาย** ได้แก่ ด้วยอสุภานุปัสสนา การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่าไม่งาม.

บทว่า **จิตฺตํ ภาเวหิ เอกคฺคํ สุตมาหิตํ** ความว่า ท่านจงเจริญ กระทำให้มีอารมณ์เลิศเป็นอันเดียว คือให้ตั้งมั่น ให้แอบแนบในอารมณ์ทั้งหลาย โดยไม่มีความฟุ้งซ่านแห่งจิตของตน คือเราจักบอกอสุภานุปัสสนาที่พึงการทำได้ง่ายแก่ท่าน.

บทว่า **สติ ภายคตา ตฺยตฺถ** ความว่า การเจริญกายคตาสติที่กล่าวแล้ว ท่านจงอบรมกระทำให้มาก.

บทว่า **นิพฺพิทาพฺหุโล ภว** ความว่า ท่านจงเป็นผู้มากด้วยความหน่ายในอรรถภาพและในสิ่งทั้งปวง.

บทว่า **อนิมิตฺตญจ ภาเวหิ** ความว่า โดยพิเศษ อนิจจานุปัสสนา ชื่อว่า **อนิมิต** เพราะเพิกนิมิตว่าเที่ยงเป็นต้น แต่ท่านจงละมานานุสัยกิเลสอันนอนเนื่องคือมานะเสีย อธิบายว่า เมื่อจะเจริญอนิจจานุปัสสนานั้น จงตัดอย่างเด็ดขาดซึ่งมานานุสัย โดยการบรรลอรหัตมรรคตามลำดับมรรค.

บทว่า **มานาภิสมฺยา** ได้แก่ ตรัสรู้เพราะเห็นมานะและเพราะละมานะ.

บทว่า **อุปฺสนฺโต** ความว่า ท่านชื่อว่าเข้าไปสงบ เพราะสงบระคเป็นต้นได้ทั้งหมด จักเที่ยวไป คือจักอยู่.

คาถา ๔ คาถามีอาทิว่า **ตเมว วาจํ** ดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสุภาสิตสูตร พระเถระเกิดความโสมนัส เมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าเฉพาะพระพักตร์ จึงได้กล่าวไว้.

บทว่า **ยายตุตถัน น ตาปเย** ความว่า ไม่พึงทำตนให้เดือดร้อน คือให้ลำบากด้วยความเดือดร้อน ด้วยวาจาใดอันเป็นเหตุ.

บทว่า **ปเร จ น วิหิเสยฺย** ความว่า ไม่พึงเบียดเบียนทำลายคนอื่นให้แตกกับคนอื่น.

บทว่า **สา เว วาจา สุภาสิตา** มีวาจาประกอบความว่า วาจา นั้น ชื่อว่าเป็นสุภาสิตโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น พึงกล่าวแต่วาจา นั้นเท่านั้น พระเถระสวดดีพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยมีพระวาจาไม่ส่อเสียดด้วยคาถานี้.

บทว่า **ปญฺญินฺนุทิตา** ความว่า ยินดี คือรักใคร่โดยเฉพาะหน้า คือในเดี๋ยวนี้ และในกาลต่อไป ผู้สดับพึงรับเอา.

บทว่า **ยํ อนาทาย** ความว่า บุคคลเมื่อจะกล่าววาจาใด อย่าได้ถือเอาคำหยาบคายอันไม่น่ารัก ไม่น่าปรารถนาของคนอื่น ย่อมแสดงแต่วาจาที่น่ารัก อันไพเราะด้วยอรรถและพยัญชนะ.

บทว่า **ตเมว ปิยวาจํ ภาเสยฺย** ได้แก่ ชมเชยด้วยอำนาจวาจาที่น่ารัก.

บทว่า **อมตา** ได้แก่ คุณน้ำอมฤต เพราะเป็นวาจายังประโยชน์ให้สำเร็จ สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า คำสัตย์แลยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่วาจาที่เป็นประโยชน์ คือเป็นปัจจัยแก่อมตะ คือพระนิพพาน ชื่อว่าเป็นวาจามตะ.

บทว่า เอส ฌมฺโหม สนนฺตโน ความว่า ชื่อว่าสัจจาจนี้เป็นธรรมของเก่า คือพระพฤติเป็นประเพณี จริงอยู่ ข้อที่คนเก่าก่อนไม่พูดคำเหล่านี้เหล่านี้ เป็นความประพฤติของคนเก่าก่อน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า สัตบุรุษเป็นผู้ตั้งอยู่ในคำสัตย์ อันเป็นอรรถเป็นธรรม.

ในคำนั้น ฟังทราบว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในประโยชน์ตนและคนอื่น เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในสัจจะ ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในประโยชน์เท่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อตฺเต ฌมฺเม นี้เป็นวิเสสณะของสัจจะนั้นแหละ. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้ตั้งอยู่ในคำสัตย์, ในคำสัตย์เช่นไร? ในคำสัตย์ที่เป็นอรรถเป็นธรรม ซึ่งเป็นที่ให้สำเร็จประโยชน์ คือไม่ทำการขัดขวางให้แก่คนอื่น เพราะไม่ปราศจากอรรถ (และ) ให้สำเร็จธรรม คือประโยชน์อันเป็นไปในธรรมเท่านั้น เพราะไม่ปราศจากธรรม. พระเถระสคฺคิพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยทรงมีพระวาจาสัตย์ด้วยคาถานี้.

บทว่า เขมฺมึ แปลว่า ปลอดภัย คือไม่มีอันตราย หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า เพราะเหตุไร? ขอเฉลยว่า เพราะได้บรรลุพระนิพพานอันกระทำที่สุดแห่งทุกข์ อธิบายว่า ชื่อว่าปลอดภัย เพราะเป็นเหตุให้ถึงกิเลสนิพพาน และเป็นไปเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังเห็นความในข้อนี้เห็นว่า พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด ชื่อว่าปลอดภัย เพราะทรงประกาศทางอันเกษม เพื่อประโยชน์แก่นิพพานธาตุทั้งสองคือ เพื่อบรรลุพระนิพพาน หรือเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ วาจานั้นเท่านั้น เป็นวาจาสูงสุดกว่าวาจาทั้งหลาย อธิบายว่า วาจานั้นประเสริฐที่สุดกว่าวาจาทั้งปวง พระเถระเมื่อสคฺคิพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า โดยมีพระดำรัสด้วยพระปริชา ด้วยคาถานี้ จึงให้จบการสดุดีลง ด้วยยอดคือพระอรหันต์.

คาถา ๓ คาถามีอาทิว่า **กมุภีรปญฺโณ** นี้ พระเถระกล่าวด้วยอำนาจ การสรรเสริญท่านพระสารีบุตร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กมุภีรปญฺโณ** ความว่า ชื่อว่าผู้มีปัญญา ลึกซึ้ง เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาอันละเอียด ซึ่งเป็นไปในขั้น และอายตนะเป็นต้นอันลึกล้ำ. **ชื่อว่าผู้มีปัญญา** เพราะประกอบด้วยปัญญา อันมีโอชาเกิดแต่ธรรม กล่าวคือเมธาปัญญา.

ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในทางและมีไช้ทาง** เพราะความเป็นผู้ฉลาดในทาง และมีไช้ทางอย่างนี้ว่า **นี้ทางทุกคติ นี้ทางสุคติ นี้ทางพระนิพพาน.**

ชื่อว่า**ผู้มีปัญญามาก** ด้วยอำนาจปัญญาอันถึงที่สุดแห่งสาวกบารมี- ญาณอันใหญ่.

บทว่า **ธมฺมํ เทเสติ ภิกฺขุณฺ** ความว่า ประกาศปวัตติ (ทุกข์) และนิวัตติ (นิโรธ) โดยชอบ แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็เพื่อจะ แสดงอาการเป็นไปแห่งเทศนานั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า โดยย่อข้าง ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺจิตฺเตนปิ** ความว่า แสดงแม้โดยย่อ อย่างนี้ว่า **ดูก่อนผู้มีอายุ อริยสัจ ๔ เหล่านี้. อริยสัจ ๔ เป็นไฉน ?** ทุกขอริยสัจ ๑ ๓ ๓ ๓ **ดูก่อนผู้มีอายุ อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล, เพราะเหตุนี้แล ผู้มีอายุพึงกระทำความเพียรว่า นี้ทุกข์. เมื่อจำแนกอริยสัจเหล่านั้น นั้นแหละออกแสดงแม้โดยพิสดาร โดยนัยมีอาทิว่า ก็ผู้มีอายุ ทุกขอริยสัจ**

เป็นไฉน ? แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ ดังนี้. แม้ในเทศนาเรื่องจันท์เป็นต้น
กัณยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **สาติกายิว นิกุโฆโส** ความว่า เมื่อพระเถระแสดงธรรม
ย่อมมีเสียงไพเราะเหมือนเสียงนกสาติกา ตัวได้ลิ้มรสมะม่วงสุกหวาน จึง
กระพือปีกทั้งสองแล้วเปล่งเสียงร้องอันไพเราะฉะนั้น. จริงอยู่ พระธรรม
เสนาบดีมีคำพูดไม่พราวดูหรือด้วยอำนาจดีเป็นต้น, เสียงเปล่งออกประคอง
กัณธดาลที่เขาเคาะด้วยท่อนเหล็กฉะนั้น.

บทว่า **ปฎิภาณ อุตฺถิยติ** ความว่า ปฎิภาณความแจ่มแจ้ง ย่อมตั้ง
ขึ้นประจักษ์ประคองลูกคลื่นตั้งขึ้นจากมหาสมุทร ในเมื่อท่านประสงคจะ
กล่าว.

บทว่า **ตสฺส** ได้แก่ พระสารีบุตร. บทว่า **ตํ** ได้แก่ คำแสดง
ธรรมอยู่.

บทว่า **สุณฺหฺติ** ได้แก่ เกิดความเอื้อเฟื้อว่า พระเถระกล่าวคำใด
แก่พวกเรา จักฟังคำนั้น ดังนี้ จึงฟังอยู่.

บทว่า **มธฺรึ** แปลว่า นำปรารถนา. บทว่า **รชฺนีเยน** ได้แก่ อัน
นำใคร. บทว่า **สวณฺีเยน** ได้แก่ มีความสบายหู. บทว่า **วคฺคฺนา**
ได้แก่ มีความกลมกล่อมเป็นที่จับใจ.

บทว่า **อุทฺทจฺจิตฺตา** ได้แก่ เป็นผู้มึจิตเบิกบาน คือมีจิตไม่หดหู่
ด้วยอำนาจปีติอันประกอบความพอใจ.

บทว่า **มฺหิตฺตา** ได้แก่ บันเทิงใจ คือประกอบด้วยความปราโมทย์.

บทว่า **โธเรฺนฺติ** ได้แก่ เงี่ยหูลง คือเข้าไปตั้งจิตเพื่อความรู้ทั่วถึง
จึงเงี่ยหูคอยฟังอยู่.

คาถา ๔ คาถามีอาทิว่า **อชฺช ปณฺณรเส** ดังนี้ พระเถระได้เห็น พระศาสดาประทับนั่ง ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ห้อมล้อม เพื่อจะทรงแสดง พระธรรมเทศนาปวารณาสูตร เมื่อจะสวดดี จึงกล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺณรเส** ความว่า ก็สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งในบุพพาราม ในเวลาเย็นทรงแสดงพระธรรมเทศนา อันเหมาะแก่กาลสมัยแก่บริษัทที่ถึงพร้อมแล้ว จึงโสรจสรงพระวรกายในชุ่มสรงน้ำแล้วครองผ้า ทรงกระทำมหาจีวรเท่าสุคตประมาณ เฉลียงบ่า ทรงประทับพิงเสากลาง ประทับนั่งบนบรรพตอาสน์ที่เขา ตกแต่งไว้ในปราสาทของมิกคารมารดา ทรงขำเลื่องดูภิกษุสงฆ์ผู้นั่งห้อมล้อม ประทับนั่งในวันปวารณา ในวันอุโบสถนั้น ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำนี้.

บทว่า **วิสุทฺธิยา** ได้แก่ เพื่อต้องการความบริสุทธิ์ คือเพื่อวิสุทธิปวารณา.

บทว่า **ภิกฺขุ ปณฺจสตา สมากตา** ความว่า ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปมาประชุมกัน ด้วยการนั่งห้อมล้อมพระศาสดา และด้วยอัธยาศัย.

บทว่า **เต จ ลโยชนพฺนุชฺชนจฺฉิทา** ความว่า ผู้ตัดกิเลสทั้งหลาย อันเป็นเครื่องผูกพันแดน กล่าวคือสังโยชน์ดำรงอยู่ เพราะเหตุนี้แหละ จึงเป็นผู้ไม่มีทุกข์ หมดสิ้นภพใหม่ เป็นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีทุกข์ เพราะไม่มีทุกข์อันเกิดจากกิเลส เป็นผู้มีภพใหม่ สิ้นไปแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพราะแสวงหาศีลขันธ เป็นต้นอันเป็นของพระอเสชชะ.

บทว่า **วิชิตสงคาม** ความว่า ชื่อว่าผู้ทรงชนะสงคราม เพราะทรงชนะสงครามคือกิเลส คือเพราะทรงชนะมารและพลของมารได้แล้ว.

บทว่า **สตถุวาท** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าสัตถวาทะ ผู้นำกองเกวียน เพราะทรงยกขึ้นรถ คืออริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ แล้วชนพาเวไนยสัตว์ทั้งหลายไป คือให้ข้ามพ้นจากสงสารกันดาร. ด้วยเหตุนี้ สหัมบดีพรหมจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แก้วกัณฐะ ผู้ชนะสงคราม ผู้นำหมู่เกวียน ขอพระองค์โปรดเสด็จลุกขึ้น, พระสาวกทั้งหลาย เข้าไปนั่งใกล้พระศาสดาพระองค์นั้น ผู้ทรงนำหมู่เกวียน ผู้ยอดเยี่ยม.

บทว่า **เต วิชชา มจจุหายิโน** มีวาจาประกอบความว่า ผู้อันพระสาวกทั้งหลายเห็นปานนั้นห้อมล้อม เสด็จตามลำดับรอบ ๆ ไป ด้วยการเสด็จจาริกไปยังชนบท เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ อันหมู่อำมาตย์ห้อมล้อม ฉะนั้น.

บทว่า **ปลาโป** แปลว่า ว้างเปล่า คือเว้นจากสาระในภายใน อธิบายว่า เว้นจากศีล.

บทว่า **วนเท อาทิจฺจนุชฺฐน** ความว่า พระเถระกล่าววาทะ ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระทศพลบรมศาสดา ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์.

คาถา ๔ คาถามีอาทิว่า **ปโรสหัสส** ดังนี้ พระเถระเมื่อจะสดุดีพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ด้วยธรรมมีกถาอันปฏิบัติยังุตด้วยพระนิพพาน จึงได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปโรสหัสส** แปลว่า เกินกว่าพัน, พระเถระกล่าววาทะอาภิกษุ ๑,๒๕๐ องค์.

บทว่า อภูโตภย ความว่า ในพระนิพพาน ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ และท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว ย่อมไม่มีภัยแม้แต่ที่ไหน ๆ เพราะเหตุนั้น พระนิพพานจึงชื่อว่าไม่มีภัยแต่ที่ไหน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า บัณฑิตเรียกว่านาค เพราะเหตุทั้งหลายดังกล่าวแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า พระองค์ไม่ทรงทำบาป เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมีพระนามว่านาค แล.

บทว่า อีสิน อีสิตุตโม ความว่า เป็นพระฤาษีผู้สูงสุดแห่งพระฤาษี คือสาวกพุทธะและปัจเจกพุทธะ, อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่เป็นฤาษีองค์ที่ ๗ แห่งพระฤาษีทั้งหลาย นับตั้งแต่พระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า มหาเมฆว ได้แก่ เป็นเสมือนมหาเมฆอันตั้งขึ้นในทวีปทั้ง ๔.

บทว่า ทิวา วิหารา แปลว่า จากที่เร้น.

บทว่า สวโก เต มหาวีร ปาเท วนุทติ วุคฺชีโส นี้ พระเถระบรรลुพระอรหัตแล้ว เมื่อจะประกาศการบรรลุคุณวิเศษของตน จึงกล่าวไว้.

คาถา ๔ คาถามีคำเริ่มต้นว่า อุมฺมคฺคปถิ ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงว่า พระองค์ตรัสตามว่า วังคิสะ คาถาเหล่านี้เชอตรี่มาก่อน หรือว่าปรากฏขึ้นโดยพลันทันใด, พระวังคิสะทูลว่า ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้นทันทีทันใด จึงตรัสไว้. ก็เพราะเหตุไรจึงได้ตรัสอย่างนั้น? ได้ยินมาว่า เพราะได้เกิดการสังสนทนาขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ว่า พระวังคิสะไม่ได้ร่ำเรียน ไม่กระทำการดีด้วยการอุเทศ ด้วยการสอบถาม และ

ด้วยโยนิโสมนสิการ โฉนจึงประพันธ์คาถา เทียวพรรณนาบทกลอน.
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า พวกภิกษุเหล่านี้ไม่รู้
ปฏิภาณสมบัติของพระวังคีสะ เราจักให้รู้จักปฏิภาณสมบัติของวังคีสะนี้
จึงตรัสถามโดยนัยมีอาทิว่า วังคีสะ เหตุไรหนอ ดังนี้.

บทว่า อุมมุคคปลถ์ ได้แก่ ทางเกิดกิเลสมีใช้น้อย. จริงอยู่ ที่
เรียกว่า ทาง เพราะเป็นทางที่วิญญูประกอบสร้างไว้.

บทว่า ปภิชช จีลani ได้แก่ ทำลายตาปุตรจึงใจมีราคะเป็นต้น
๕ อย่าง เทียวไป.

บทว่า ตํ ปสฺสส ความว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นพระวังคีสะนั้น ผู้รู้
แล้ว ผู้ครอบงำและตัดกิเลสแล้วเทียวไปอย่างนั้น.

บทว่า พนุชปมฺลจกริ แปลว่า กระทบการปลดเครื่องผูก.

บทว่า อสิตฺ แปลว่า ไม่อาศัยแล้ว.

บทว่า ภาคโส ปฏฺิภช ได้แก่ กระทำการจำแนกธรรมโดยส่วน
มีสติปัญญาเป็นต้น. บาลีว่า ปวิภช ดังนี้ก็มี, อธิบายว่า จำแนก
แสดงธรรมโดยส่วน ๆ มีอุเทศเป็นต้น คือโดยประการ.

บทว่า โอมสฺส ได้แก่ โอมะ ๔ มีกามโอมะเป็นต้น.

บทว่า อนเควหิตฺ ความว่า บอ กคือได้กล่าวทางอันนำไปสู่อมตะ
หลายประการด้วยอำนาจสติปัญญาเป็นต้น หรือด้วยอำนาจกรรมฐาน
๑๘ ประการ.

บทว่า ตสฺมี จ อมเต อภุขาเต ความว่า เมื่อวังคีสะนั้นบอกทาง
อมตะ คืออันนำอมตะมาให้นั้น.

บทว่า ฐมฺมทสา แปลว่า ผู้เห็นธรรม.

บพว่า จิตา อสัหิรา ได้แก่ เป็นผู้อันใครๆ ให้งอนแงนคลอน
แคลนไม่ได้ ดำรงอยู่.

บพว่า อติวิขุณ แปลว่า รู้แจ้งแล้ว.

บพว่า สพุพจิติน ได้แก่ ซึ่งที่ตั้งแห่งทัญญู หรือที่ตั้งแห่งวิญญาณ
ทั้งปวง.

บพว่า อติกุกมมทุทส ได้แก่ ได้เห็นพระนิพพานอันเป็นตัวว่าง
พ้น.

บพว่า อकुค ได้แก่ ธรรมอันเลิศ, บาลีว่า อकुเค ดังนี้ก็มี อธิบาย
ว่า เป็นที่หนึ่งกว่าเขา.

บพว่า ทสทุธานั ความว่า แสดงธรรมอันเลิศแห่งพระเบญจวัคคีย์
หรือแสดงก่อนกว่าเขา คือแต่เบื้องต้น.

บพว่า ตสฺมา ความว่า เพราะเหตุที่ผู้รู้ว่า ธรรมนี้ท่านแสดงดี
จึงไม่ควรทำความประมาท ฉะนั้น จึงควรสำเหนียกตาม อธิบายว่า พึง
ศึกษาสิกขา ๓ ตามลำดับวิปัสสนา และตามลำดับมรรค.

คาถา ๓ คาถา มีคำเริ่มต้นว่า พุทฺธานุพุทฺโธ พระวังคีสเถระ
กล่าวชมเชยท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระ.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า พุทฺธานุพุทฺโธ แปลว่า ตรัสรู้ตาม
พระพุทฺธะทั้งหลาย. จริงอยู่ พระพุทฺธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้สัจจะ ๔ ก่อน
ภายหลังพระเถระตรัสรู้ก่อนกว่าเขาทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้
ตรัสรู้ตามพระพุทฺธะทั้งหลาย. ชื่อว่าเถระ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลจันท์
เป็นต้นอันมั่น อธิบายว่า เป็นผู้ที่มีธรรมอันไม่กำเริบ.

บทว่า **ติพฺพนิกุทฺโธ** แปลว่า ผู้มีความเพียรมั่นคง.

บทว่า **สุขวิหารานํ** แปลว่า ผู้มีธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน.

บทว่า **วิเวกานํ** ได้แก่ วิเวกทั้ง ๓.

บทว่า **สพฺพสฺสตํ** ความว่า สิ่งใดอันสาวกทั้งปวงจะพึงบรรลु สิ่งนั้นอันท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนี้บรรลุตามแล้ว.

บทว่า **อปฺปมตฺตสฺส ลิกฺขโต** แปลว่า เป็นผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่.

บทว่า **เตวฺวิโซ เจโตปริยโกวิทฺโ** ความว่า บรรดาอภิญญา ๖ พระอัญญาโกณฑัญญะกล่าวแต่อภิญญา ๔ อภิญญา ๒ นอกนี้พระเถระไม่กล่าวไว้ก็จริง ถึงอย่างนั้น พระเถระก็เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ที่เดียว. เพราะเหตุที่ท่านพระวังคิสะเห็นพระเถระผู้มาจากสระฉัททันตะ ในป่าหิมวันต์ แสดงความเคารพอย่างยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วถวายบังคมอยู่ มีใจเลื่อมใส เมื่อจะชมเชยพระเถระเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงกล่าวคานี เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า พระโกณฑัญญะผู้เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระศาสดา ดังนี้.

คาถา ๓ คาถามีคำเริ่มต้นว่า **นคฺสฺส ปสฺสฺเส** ดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งภิกษุ ๕๐๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันต์ ประทับอยู่ ณ ประเทศกาลศิลา ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระพิจารณาจิตของภิกษุเหล่านั้นอยู่ จึงเห็นวิมุตติ คืออรหัตผล. ท่านพระวังคิสะเห็นดังนั้น เมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระเถระทั้งหลาย จึงได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นคฺสฺส ปสฺสฺเส** ความว่า ที่กาลศิลา ประเทศข้างภูเขาสิลิสิ.

บทว่า **อาสีนํ** แปลว่า นั่งแล้ว.

บทว่า เจตสา ได้แก่ ด้วยเจโตปริยญาณของตน.

บทว่า จิตฺตํ เนถํ สมเนวลํ ได้แก่ แสวงหาจิตของภิกษุจีณาสพ
เหล่านั้น.

บทว่า อนุปริเยติ แปลว่า ย่อมกำหนดโดยลำดับ.

ผู้สมบูรณ์ด้วยองค์ทั้งปวงอย่างนี้ คือผู้ถึงพร้อม ได้แก่ประกอบ
ด้วยองค์ทั้งปวง คือด้วยสัตตคุณสมบัติที่กล่าวว่า ผู้เป็นมุนี ผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์
และด้วยสาวกสมบัติที่กล่าวว่า มีวิชา ๓ ผู้ละมัจจุ ดังนี้.

จริงอยู่ ด้วยบทว่า มุนี นี้ ท่านกล่าวการตรัสรู้ไฉยธรรมอย่างสิ้น
เชิงของพระศาสดา ด้วยญาณกล่าวคือโมณะ เพราะเหตุนั้น ท่านจึง
สงเคราะห์ทศพลญาณเป็นต้นด้วยอนาวรณญาณ, ท่านแสดงญาณสัมปทา
ของพระศาสดานั้น ด้วยอนาวรณญาณนั้น.

ด้วยบทว่า ทุกฺขสุตฺตํ ปารคฺคํ นี้ ท่านแสดงปหานสัมปทา และ
แสดงอานุภาวสัมปทาเป็นต้นของพระศาสดาด้วยบททั้งสองนั้น.

ด้วยบททั้งสองว่า เตวิชฺชา มจฺจุหายิโน นี้ ท่านแสดงสมบัติของ
สาวกของพระศาสดา โดยแสดงญาณสมบัติของสาวกทั้งหลาย และโดย
แสดงการบรรลุนิพพานธาตุของสาวก.

จริงอย่างนั้น เพื่อจะกระทำเพื่อความตามที่กล่าวให้ปรากฏชัด ท่าน
จึงกล่าวว่า พวกท่านเข้าไปนั่งใกล้พระโคดมผู้เป็นมุนี ผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์
ผู้ทรงเต็มเปี่ยมด้วยพระอาการเป็นอันมาก ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนนฺทการสมฺปนฺนํ ได้แก่ ทรงถึง
พร้อมด้วยพระอาการเป็นอันมาก อธิบายว่า ทรงประกอบด้วยพระคุณ
คืออาการมิใช่น้อย.

คาถาว่า **จนุโท ยถา** ดังนี้เป็นต้น พระเถระได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้อันพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ กับพวกเทวดาและนาคหลายพันห้อมล้อมอยู่ที่ฝั่งสระโบกขรณีคัคคราโกสัจัมปานคร ทรงไฟโรจน์ด้วยวรรณะและพระยศของพระองค์ เกิดความโสมนัส เมื่อจะสวดดี จึงได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จนุโท ยถา** วิคตวลาหเก นเภ ความว่า ในฤดูใบไม้ร่วง พระจันทร์เพ็ญยอมไฟโรจน์ในอากาศอันปราศจากเมฆฝน คือพ้นจากสิ่งเศร้าหมองอื่น เช่นกับเมฆและน้ำค้างเป็นต้น ฉนั้นใด (และ) เหมือนพระอาทิตย์ปราศจากมลทิน อธิบายว่า ภาณ คือพระอาทิตย์ที่ปราศจากมลทิน โดยปราศจากสิ่งเศร้าหมองมีเมฆฝนเป็นต้นนั้นนั่นแหละ ย่อมไฟโรจน์ ฉนั้นใด.

บทว่า **เอวมปิ อังคิรส** ทุว ความว่า ข้าแต่พระมหามุนีผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงโชติช่วง ด้วยความโชติช่วงอันเปล่งออกจากพระอวியะ แม้พระองค์ก็ฉนั้นนั่น ย่อมรุ่งโรจน์ยิ่ง คือยอมไฟโรจน์สว่างโลกพร้อมทั้งเทวโลกด้วยพระยศของพระองค์.

คาถา ๑๐ คาถา มีคำว่า **กาเวยุมตฺตา** ดังนี้เป็นต้น พระวังคิสะ บรรลุพระอรหัต พิจารณาข้อปฏิบัติของตน เมื่อจะประมาณพระคุณของพระศาสดาและคุณของตน ได้กล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กาเวยุนตฺตา** ความว่า เป็นผู้ประมาณได้ คือผู้อันเขานับถ้อยกย่องทำให้เกิดคุณความดีด้วยกาพย์ คือด้วยการแต่งกาพย์.

บทว่า **อทุทสาม** แปลว่า ได้เห็นแล้ว.

บทว่า อทุธา โน อุตปชฺชต ความว่า ในพระรัตนตรัยเกิดขึ้น เพื่ออุดหนุนแก่พวกข้าพระองค์ตลอดกาลนาน.

บทว่า วจนํ ได้แก่ ธรรมกถาอันประกอบด้วยสังฆะ.

บทว่า ขนฺธุ อายตนาณิ จ ธาตุโย จ ได้แก่ ชั้นที่ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘. ในฐานะนี้ ฟังกล่าวถว้ด้วยชั้นเป็นต้น กถานั้นท่าน ให้พิสดารแล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล เพราะเหตุนั้น ฟังทราบโดยนัย ดังกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคนั้นนั่นแล.

บทว่า วิทิตฺวาน ได้แก่ รู้ด้วยญาณอันเป็นส่วนเบื้องต้น โดยการ จำแนกรูปเป็นต้น และโดยความไม่เที่ยงเป็นต้น.

บทว่า เย เต สาสนการกา ความว่า พระตถาคตทั้งหลายอุบัติ ขึ้นเพื่อประโยชน์แก่เหล่าสัตว์เป็นอันมาก ผู้กระทำตามคำสอนของ พระตถาคตทั้งหลาย.

บทว่า เย นียามคตทุทสา มีโยชนาว่า นียามคตะ ก็คือนิยาม นั้นเอง, ภิกขุและภิกขุณีเหล่าใดได้เห็น คือได้บรรลุสัมมตนิยาม พระมุนี คือพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงบรรลุพระโพธิญาณ คือพระสัมมาสัมโพธิ- ญาณ เพื่อประโยชน์แก่ภิกขุและภิกขุณีเหล่านั้นหนอ.

บทว่า สุตฺเทสิตา ความว่า ทรงแสดงดีแล้ว ทั้งโดยย่อและพิสดาร สมควรแก่อรรถาธิบายของเวไนยสัตว์.

บทว่า จกฺขุมตา ได้แก่ ผู้มีจักขุด้วยจักขุ ๕. ชื่อว่าอริยสัง เพราะ อรรถว่าเป็นธรรมอันไม่มีข้าศึก อันผู้ใคร่ประโยชน์ตน ฟังกระทำ คือ คุณชาตอันกระทำความเป็นพระอริยะ หรือเป็นสังฆะของพระผู้มีพระภาค- เจ้าผู้เป็นอริยะ.

๑. บาลีว่า สทุธา.

บทว่า **ทุกข** เป็นต้น เป็นบทแสดงสรุปอริยสังเหล่านั้น, ในที่นี้ ฟังกล่าวอริยสังกถา, อริยสังกถานั้น ท่านให้พิสดารโดยประการทั้งปวง ในวิสุทธิมรรค เพราะเหตุนี้ ฟังทราบโดยนัยดังกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค นั้นนั่นแล.

บทว่า **เอวมเมต ตถา** ความว่า อริยสังขธรรมมีทุกขเป็นต้นนี้ เป็นของจริง คือของแท้ไม่เป็นอย่างอื่น โดยประการอย่างนั้น คือโดยประการที่เป็นทุกขเป็นต้น.

บทว่า **วุตตะทา ทิฏฐจฺจา เม เต ยถา ตถา** ความว่า พระศาสดา ตรัสแล้วโดยประการใด ข้าพระองค์ก็เห็นแล้วโดยประการนั้น เพราะแห่งตลอดอริยสังเหล่านั้นอย่างนั้นด้วยอริยมรรคญาณ. ประโยชน์ของตน ข้าพระองค์บรรลุแล้วโดยลำดับ คือข้าพระองค์กระทำให้แจ้งพระอรหัตแล้ว และแต่นั้น ข้าพระองค์ได้กระทำคำสอนของพระพุทธเจ้า คือของพระผู้มีพระภาคเจ้าเสร็จแล้ว ได้แก่ตั้งอยู่แล้วในพระโอวาทและอนุศาสน์.

บทว่า **สุวาคํ วัต เม อาสิ** ความว่า การมาดีหนอ ได้มีแก่ข้าพระองค์แล้ว.

บทว่า **มม พุทฺธสุตฺต สฺนฺติเก** ได้แก่ ในสำนัก คือในที่ใกล้พระสัมพุทธเจ้า คือพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา.

บทว่า **อภิณฺญาปารมฺปิปฺตโต** ได้แก่ ได้บรรลุบารมี คือความสูงสุดแห่งอภิญญาทั้ง ๖. จริงอยู่ เพื่อจะเปิดเผยเนื้อความที่กล่าวไว้นั้นแหละ ด้วยบทนี้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ชำระโสตรธาตุให้หมดจด.

คาถา ๑๒ คาถามีคำเริ่มต้นว่า **ปฺจุณฺณามิ สฺตฺถาริ** ดังนี้ พระวังคีสเถระเมื่อจะพูดว่าอุปฆมณีย์ของตนปรินิพพานแล้ว จึงกล่าวไว้. จริงอยู่

ในเวลาที่ท่านพระนิโครธกัปปเถระปรินิพพาน ท่านพระวังคีสะไม่ได้อยู่
พร้อมหน้า. ก็ความรำคาญทางมือเป็นต้นของท่านพระนิโครธกัปปเถระ
นั้น พระวังคีสะนั้นเคยเห็นแล้ว และก็ด้วยอำนาจแห่งวาสนาที่อบรมไว้
ในชาติก่อน ความรำคาญทางมือเป็นต้นเช่นนั้น ย่อมมีแม่แก่พระจีณาสพ
ทั้งหลาย เหมือนอย่างท่านพระปิตินทวัจจะร้องเรียกด้วยวาตะว่า คนถ่อย
ฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้ พระวังคีสะเกิดความปริวิตกขึ้นว่า อุปัชฌาย์ของ
เราปรินิพพานหรือไม่หนอ. จึงได้ทูลถามพระศาสดา. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า พระวังคีสะเมื่อจะทูลถามว่า พระอุปัชฌาย์ปรินิพพาน (หรือ
เปล่า) จึงกล่าว (คาถา) ไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตถุถาริ** ได้แก่ ผู้สั่งสอนเวไนยสัตว์
ทั้งหลายด้วยทิฏฐุชัมมิกัตถประโยชน์เป็นต้น.

บทว่า **อโนมปญฺญ** ความว่า ความลามกเล็กน้อย ท่านเรียกว่า
โอมะ ต่ำทราวม, ผู้มีปัญญาไม่ต่ำทราวม ชื่อว่าอโนมปัญญะ อธิบายว่า ผู้มี
ปัญญามาก.

บทว่า **ทิกฺขุเจว ฐมฺเม** ได้แก่ เห็นประจักษ์ชัด อธิบายว่า ใน
อัตภาพนี้ทีเดียว.

บทว่า **วิจิกฺขุจฺฉาน** ได้แก่ ผู้ตัดความสงสัย หรือความปริวิตกเห็น
ปานนั้น.

บทว่า **อลฺลคาพเว** ได้แก่ ในวิหารกล่าวคืออิตตวาพเวเจดีย์.

บทว่า **ธฺวาโต** แปลว่า ปราบแล้ว.

บทว่า **ยฺสุสฺสุตี** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยลาภและสักการะ.

บทว่า **อภินิพฺพุตฺตุโต** ได้แก่ ผู้มีสภาพสงบระงับ คือมีจิตไม่เร่าร้อน.

บทว่า ตยา กตฺ ได้แก่ ผู้มีนามอันท่านตั้งว่า นิโครธกัปปะ เพราะเป็นผู้นั่งอยู่โคนต้นนิโครธอันพร้อมด้วยร่มเงาเช่นนั้น. ดังนั้น ท่านจึงกล่าวเอาโดยประการที่ท่านกำหนดไว้. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกท่านอย่างนั้น เพราะเป็นผู้นั่งท่านนั้นหามิได้ โดยที่แท้ตรัสเรียก แม้เพราะท่านบรรลुพระอรหัตที่โคนต้นนิโครธนั้น.

ด้วยบทว่า พุราหุมนสุตฺ นี้ พระเถระกล่าวหมายชาตีกำเนิด. ได้ยินว่า ท่านพระนิโครธกัปปะเถระออกบวชจากตระกูลพราหมณ์มหาศาล.

บทว่า นมสุตฺ อจรี แปลว่า นมัสการอยู่.

บทว่า มุคฺยเปโช ได้แก่ ผู้ดำรงอยู่แล้วในพระนิพพาน.

พระวังคิสะเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ทพฺุหฺมมฺุทฺุสฺตี ผู้ทรงเห็นธรรมอันมั่นคง. จริงอยู่ พระนิพพาน ชื่อว่าธรรมอันมั่นคง เพราะอรรถว่าไม่แตกทำลาย และพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นและทรงแสดงพระนิพพานนั้น.

เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแหละ โดยพระนามทางพระโคตรว่า พระศากยะ ดังนี้บ้าง.

ด้วยบทว่า มยมฺปิ สพฺุเพ นี้ พระเถระกล่าวแสดงตนรวมทั้งบริษัททั้งหมด.

เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแหละว่า สมันตจักขุ ผู้มีพระจักขุรอบคอบ ดังนี้บ้าง ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ.

บทว่า สมวภูจฺิตา แปลว่า ตั้งลงโดยชอบ คือทำความค้ำนั่งตั้งอยู่แล้ว.

บทว่า โน แปลว่า ของข้าพระองค์ทั้งหลาย.

บทว่า สนวนย ได้แก่ เพื่อต้องการฟังการพยากรณ์ปัญหานี้.

บทว่า โสตา ได้แก่ โสตราตุ.

คำว่า ตูโว โน สตุถา ตวมมุตฺตโร นี้ พระเถระกล่าวด้วยอำนาจ คำสาคูติ.

คำว่า ฉินฺท โน วิจิจฺจํ นี้ พระเถระกล่าวหมายเอาความปริวิตก นั้นอันเป็นตัววิจิจจนาเทียม. ก็พระเถระเป็นผู้ไม่มีวิจิจจนาด้วยวิจิจจนา อันเป็นอกุศล.

บทว่า พุรุหิ เมตฺ ความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกพระนิโครธ- กัปเประนั้น. ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญามาก ขอพระองค์จงประกาศ พราหมณ์ที่ข้าพระองค์อ่อนนวยพรองค์เหมือนอย่างเทวดาอ่อนนวยพร ท้าว สักกะว่า ข้าแต่ท้าวสักกะ แม้ข้าพระองค์ทั้งหมดปรารถนาจะรู้พระสาวก นั้นว่าปรินิพพานแล้ว.

บทว่า มขฺเขว โน ภาส ความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มี ปัญญามาก พระองค์ทรงรู้ว่าปรินิพพานแล้ว จงตรัสบอกแก่มวลข้า- พระองค์ในท่ามกลางทีเดียว โดยประการที่ข้าพระองค์ทั้งปวงจะฟังทราบ.

ก็คำว่า สกฺโกว เทวาน สหฺสฺสเนตฺโต นี้ เป็นคำกล่าวสาคูติ เท่านั้น, อีกอย่างหนึ่ง ในข้อนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ :- ท้าวสักกะสหัสส- นัยน์ ย่อมตรัสพระคำรัสที่เทพเหล่านั้นรับเอาโดยเคารพ ในท่ามกลาง เทพทั้งหลาย ฉันฺได ขอพระองค์โปรดตรัสพระคำรัสที่ข้าพระองค์ทั้งหลาย รับเอา ในท่ามกลางข้าพระองค์ทั้งหลาย ฉันฺนํ.

คาถาแม้ที่ว่า เย เกจิ เป็นต้น พระเถระเมื่อจะสาคูติพระผู้มีพระ- ภาคเจ้า จึงกราบทูลเพื่อให้เกิดความประสงค์เพื่อจะตรัส.

ความแห่งคำอันเป็นคานันนั้นว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดเหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีอภิชฌาเป็นต้น เมื่อยังไม่ละกิเลสเครื่องร้อยรัดเหล่านั้น ท่านเรียกว่า โมหัมคละ ทางแห่งความหลงบ้าง เรียกว่า อัญญาณปักขะ ฝ่ายแห่งความไม่รู้บ้าง เรียกว่า วิจิกิจจฐาน ที่ตั้งวิจิกิจจาบ้าง เพราะละโมหะและวิจิกิจจาทั้งหลาย (ไม่ได้) กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหมดนั้น พอถึงพระตถาคต เข้าถูกกำจัดด้วยเทศนาพละของพระตถาคต ย่อมไม่มี คือย่อมพินาศไป. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะจักขุของพระตถาคตนี้ เป็นจักขุชั้นยอดเยี่ยมของนรชน ท่านอธิบายว่า เพราะพระตถาคตเป็นบรมจักขุของเหล่านรชน เพราะทำให้เกิดปัญญาจักขุด้วยการกำจัดกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง.

พระเถระสคฺคิอยู่นั้นแหละ เมื่อจะทำให้เกิดความประสงค์เพื่อจะตรัส จึงกล่าวคาถาแม้นี้ว่า โน เจ หิ ชาตุ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชาตุ เป็นคำกล่าวโดยส่วนเดียว.

ด้วยบทว่า ปุริโส พระเถระกล่าวหมายเอาพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า โชติมนุโต ได้แก่ พระสารีบุตรเป็นต้นผู้สมบูรณ์ด้วยความโชติช่วงแห่งปัญญา ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า หากพระผู้มีพระภาคเจ้าพึงฆ่ากิเลสทั้งหลายด้วยกำลังแห่งเทศนา เหมือนลมต่างด้วยลมทิศตะวันตกเป็นต้นทำลายกลุ่มหมอกฉะนั้น แต่นั้น โลกที่ถูกกลุ่มหมอกหุ้มห่อ ย่อมเป็นโลกมีดมนนอนการไปหมด ฉนั้นใด ชาวโลกแม้ทั้งปวงก็ฉนั้นนั้น ถูกความไม่รู้หุ้มห่อ ก็จะพึงเป็นชาวโลกผู้มีดมน. ก็บัดนี้ พระเถระมีพระสารีบุตรเป็นต้นซึ่งปรากฏโชติช่วงอยู่แม้นั้น ไม่พึงกล่าว คือไม่พึงแสดง.

คาถาว่า ธีรา จ แม้นี้ พระเถระกล่าวโดยนัยอันมีในก่อนนั้นแหละ.

ความแห่งคำอันเป็นคานันว่า ก็นักปราชญ์ทั้งหลาย คือบุรุษ
ผู้เป็นบัณฑิต เป็นผู้กระทำความโชติช่วง คือทำความโชติช่วงแห่งปัญญา
ให้เกิดขึ้น. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แก่กล้า คือผู้ทรงประกอบด้วย
ปธานความเพียร เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงเข้าใจอย่างนั้นแหละ
คือยอมเข้าใจว่านักปราชญ์เป็นผู้กระทำความสว่างโชติช่วง, แม้ข้าพระองค์
ทั้งหลายก็รู้ที่อยู่แท้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เห็นแจ้ง คือผู้ทรง
เห็นธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริง. เพราะฉะนั้น ขอพระองค์โปรดทรง
กระทำให้แจ้งซึ่ง ท่านพระกัปปะแก่พวกข้าพระองค์ในท่ามกลางบริษัท คือ
โปรดกระทำให้แจ้ง คือโปรดทรงประกาศพระนิโครธกัปปะ อุประนิพ
พานแล้วละนั้น.

คาถาว่า **ขิปป** แม่นี้ พระเถระกล่าวโดยนัยอันมีในก่อนนั้น
แหละ.

เนื้อความแห่งคำอันเป็นคานันว่า :- พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
เปล่งพระวาจาได้เร็ว ไพเราะ คือทรงเปล่งไม่ช้า เปล่งพระวาจาได้
ไพเราะจับใจ. เหมือนหงส์ คือหงส์ทองเมื่อหาเหยื่อ ได้เห็นชฎป่าไถ่
ชาติสระ จึงชุกอกระพือปีก ร่าเริงดีใจ ค่อย ๆ คือไม่รีบด่วน ส่งเสียง
คือเปล่งเสียงไพเราะ ฉันใด พระองค์ก็เหมือนอย่างนั้น ขอจงค่อย ๆ
ตรัสด้วยพระสุรเสียงอันกลมกล่อม อันเป็นพระมหาปุริสลักษณะอย่างหนึ่ง
ซึ่งพระบุญญาธิการได้ปรุงแต่งมาดีแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหมดนี้ตั้งใจ คือมี
ใจไม่ฟุ้งซ่าน จะฟังพระดำรัสของพระองค์.

แม้คำว่า **ปหิณฑามรณ** นี้ พระเถระได้กล่าวแล้วโดยนัยก่อน
เหมือนกัน.

ในคำนั้น ที่ชื่อว่าอเสสะ เพราะไม่เหลือ, ชาติและมรณะที่ละได้
แล้วนั้น ไม่มีเหลือ อธิบายว่า ชาติและมรณะที่ละได้แล้ว ไม่มีเหลือ
อะไร ๆ เหมือนพระโศดามันเป็นต้น.

บทว่า นิคฺคยฺห ได้แก่ ตระเตรียม.

บทว่า โธน ได้แก่ กำจัดบาปทั้งปวงได้แล้ว.

บทว่า วทสฺสามิ ความว่า ข้าพระองค์จักขอให้ตรัสธรรม.

บทว่า น กามกาโร โหติ ปุณฺณชนานํ ความว่า บุคคลผู้
กระทำตามความประสงค์ของบุคคล ๓ จำพวก มีปุณฺณชนและพระเสขะ
เป็นต้น ย่อมไม่มี คนทั้ง ๓ พวกนั้นย่อมไม่อาจรู้หรือกล่าวธรรมตามที่
ตนต้องการได้.

บทว่า สฺงเขยฺยกาโร จ ตถาคตาณํ ความว่า ส่วนพระตถาคต
ทั้งหลาย มีการกระทำด้วยการพิจารณา คือมีการกระทำอันมีปัญญาเป็น
หัวหน้า อธิบายว่า พระตถาคตทั้งหลายนั้น ย่อมสามารถแท้ที่จะรู้หรือ
กล่าวธรรมที่ตนต้องการได้.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะประกาศการกระทำด้วยการพิจารณานั้น จึง
กล่าวคาถาว่า สนฺปนฺนเวยฺยากรณํ ดังนี้เป็นต้น.

ความแห่งคำอันเป็นคาถานั้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า จริง
อย่างนั้น พระคำรัสนี้ พระองค์ผู้มีพระปัญญาตรงจริง คือมีพระปัญญา
อันดำเนินไปตรง เพราะไม่กระทบกระทั่งในที่ทุกสถาน พระองค์ตรัสไว้
คือประกาศไว้ชอบแล้ว เป็นพระคำรัสมีไวยากรณ์สมบูรณ์ ยึดถือได้
คือยึดถือได้โดยถูกต้อง เห็นได้อย่างไม่วิปริตผิดแผก มีอาทิอย่างนี้ว่า
สันตติมหาอำมาตย์เหาะขึ้นประมาณ ๗ ชั่วโมงแล้วจักปรินิพพาน, สุปป-

พุทธศากยะ จักถูกแผ่นดินสูบในวันที่ ๗, พระเถระประนมอัญชลีอัน
งดงามแล้วจึงกราบทุกอีก.

บทว่า **อยมลฺลชฺช ปจฺฉนฺโณ สุปฺปณฺณมิตฺโต** ความว่า อัญชลีนี้
แม้จะเป็นอัญชลีครั้งหลัง ก็นอบน้อมอย่างดีทีเดียว.

บทว่า **มา โมหยิ ขานฺ** ความว่า พระองค์เมื่อทรงทราบคติ
ของท่านพระกัปปะนั้น โปรคอย่าทรงลืม เพราะยังไม่ตรัสแก่ข้าพระองค์.
พระเถระเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **อโนมปญฺญ** ผู้มีพระปัญญาไม่ต่ำ
ทราม.

ก็คถานี้มีคำเริ่มต้นว่า **ปโรปฺริ** ดังนี้ พระเถระเมื่อจะทูลอ้อนวอน
มิให้ทรงลืมโดยปริยายแม้อื่นอีก จึงกล่าวไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปโรปฺริ** ความว่า ดีและไม่ดี คือไกล
หรือใกล้ ด้วยอำนาจโลกียะและโลกุตระ.

บทว่า **อริยธฺมฺมํ** ได้แก่ สัจธรรมทั้ง ๔. บทว่า **วิทฺตฺวา** แปล
ว่า รู้แจ้งแล้ว.

บทว่า **ขานฺ** ได้แก่ ทรงทราบปัญญาธรรมทั้งปวง.

บทว่า **วาจาภิกฺขฺขามิ** ความว่า ข้าพระองค์หวังได้พระวาจา
ของพระองค์ เหมือนในฤดูร้อน คนมีร่างกายร้อนลำบากอยากได้น้ำ
นั้น.

บทว่า **สุตฺตํ ปวสุส** ความว่า ขอพระองค์โปรดโปรดปราย คือ
หลังโปรด ประกาศสัททายตนะ กล่าวคือ เสียงที่ข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว.
บาลีว่า **สุตฺตสฺส วสุส** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า จงโปรดฝนแห่งสัททายตนะ
มีประการดังกล่าวแล้ว.

บัดนี้ พระเถระเมื่อจะประกาศวาทาเช่นที่ตนจำนงหวัง จึงกล่าว
คาถาว่า ยทตฺถิกิ์ ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กปฺปายโน พระเถระกล่าวถึงท่าน-
พระกัปปะนั่นแหละ ด้วยอำนาจความเคารพบูชา.

บทว่า ยถา วิมุตฺโต ความว่า พระเถระทูลถามว่า ท่านพระ-
กัปปะนิพพานแล้วด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ เหมือนพระอเสขะ หรือ
ว่าด้วยสอุปาทิสถนิพพานธาตุ เหมือนพระเสขะ. คำที่เหลือในที่นี้
ปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าอันพระวังคิสเถระ ทูลอ้อนวอนด้วยคาถา ๑๒
คาถา อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงพยากรณ์ท่านพระนิโครธกัปปเถระ จึงได้
ตรัสคาถามีอาทิว่า อจฺเจจฺจฺฉิ์ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อจฺเจจฺจฺฉิ์ ตณฺหํ อิธ นามรูป
ตณฺหํ โสถิ์ ทิฆมตฺตานุสยิตฺตํ ความว่า ตัณหาต่างด้วยกามตัณหา
เป็นต้น ในนามรูปนี้อันนอนเนื่องอยู่นาน เพราะอรรถว่า ยังละไม่ได้
ท่านเรียกว่า กระแสแห่งมารผู้มีชื่อว่า กัณหา ดังนี้บ้าง, ท่านพระ
กัปปายณะได้ตัดตัณหาในนามรูปนี้อันนอนเนื่องอยู่ ซึ่งเป็นกระแสแห่ง
มารชื่อว่า กัณหา นั้นแล้ว.

ก็คำว่า อิทธิ ภควา นี้ เป็นคำของพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย.

ด้วยบทว่า อตาริ ชาตี มรณํ อเสถิ์ นี้ ท่านแสดงว่า พระ-
นิโครธกัปปะนั่นตัดตัณหาที่นั่นได้แล้ว ข้ามชาติและมรณะได้สิ้นเชิง คือ
ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้
ประเสริฐด้วยพระจักขุ ๕ ได้ตรัสเท่านั้น อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า

ผู้ประเสริฐด้วยอินทรี ๕ มีสัตอินทรีเป็นต้น หรือด้วยพระจกษุทั้ง
หลายอันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น ถูกท่านพระวังคีสะทูลถาม จึงได้ตรัสอย่างนี้.
อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปญฺจเสฏฺโง** ได้แก่ ผู้ประเสริฐคือสูงสุด ถ้าเลิศ
ด้วยธรรมชั้น ๕ มีศีลชั้นเป็นต้น หรือด้วยเหตุสัมปทาเป็นต้น ๕
ดังนั้น แม้คำนี้ก็คำของพระสังคีติกาจารย์.

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระวังคีสะมีใจชื่นชมภักดีของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงกล่าวคาถาว่า **เอส สุตฺวา** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น มํ วญฺเจติ** ในคาถาแรก มีความ
ว่า เพราะเหตุที่ท่านพระนิโครธกัปปะปรินิพพานแล้ว ฉะนั้น พระองค์
จะไม่ล่วงเข้าพระองค์ผู้ปรารถนาว่า ท่านพระนิโครธกัปปะนั้นปรินิพพาน
แล้ว อธิบายว่า ไม่ตรัสให้เคลื่อนคลาด. ความที่เหลือปรากฏชัด
แล้ว.

ในคาถาที่ ๒ เพราะเหตุที่ท่านพระนิโครธกัปปะมุ่งความหลุดพ้น
อยู่ เพราะฉะนั้น พระวังคีสะหมายเอาพระนิโครธกัปปะนั้น จึงทูลว่า
สาวกของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มิปกติก้าวอย่างใดทำอย่างนั้น.

บทว่า **มจฺจุโน ชาลํ ตตฺถ** ได้แก่ ข่ายคือคันทหาของมารอันแผ่
ไปในวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓.

บทว่า **มายาวิโน** แปลว่า ผู้มีมายามาก. บางอาจารย์กล่าวว่า
ตลา มายาวิโน ดังนี้ก็มี. อาจารย์บางพวกนั้นอธิบายว่า มารผู้เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าหลายครั้ง ด้วยมายาหลายประการนั้น มีมายา
อย่างนั้น.

ในคาถาที่ ๓ บทว่า **อาที** ได้แก่ มูลเหตุ. บทว่า **อุปาทานสุต**

ได้แก่ แห่งวิญญู. วิญญูท่านเรียกว่า อุปาทาน เพราะอรรถว่าอันกรรม-
กิเลสทั้งหลายที่รุนแรงยึดมั่น.

ท่านพระนิโครธก็ปเถระได้เห็นเบื้องต้นแห่งอุปาทานนั้น ได้แก่
เหตุอันต่างด้วยวิชาและค้นหาเป็นต้น ด้วยญาณจักขุ.

พระเถระกล่าวโดยประสงค์ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ควร
ตรัสอย่างนี้ว่า พระกัมปะผู้กัมปิโยโคตร.

บทว่า อจจุคา วต แปลว่า ล่วงไปแล้วหนอ.

บทว่า มจจุเชยฺย ความว่า ชื่อว่า บ่วงมัจจุราช เพราะเป็นที่
ที่มัจจุราชดักไว้ ได้แก่ วิญญูอัน เป็นไปในภุมิ ๓. พระเถระเกิดความ
ปลื้มใจ จึงกล่าวว่า ท่านนิโครธกัมปะได้ล่วงพ้นบ่วงมัจจุราชที่ข้ามได้
แสนยากไปแล้วหนอ.

บัดนี้ พระวังคิสะมีใจเลื่อมใสในพระศาสดาและในอุปัชฌาย์ของ
ตน เมื่อจะประกาศอาการที่เลื่อมใส จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า ตํ เทวเทว
ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตํ เทวเทว วนุทามิ ความว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เลิศกว่าสัตว์ ๒ เท้า ข้าพระองค์ขอถวาย
บังคมพระองค์ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เพราะเป็นเทพดาผู้สูงสุดกว่าเทพแม่
ทั้งหมดเหล่านั้น คือสมมติเทพ อุปัตติเทพ วิสุทธิตเทพ. จะถวายบังคม
เฉพาะพระองค์อย่างเดียวกันเท่านั้นหามิได้ โดยที่แท้ ข้าพระองค์ขอไหว้
พระนิโครธกัมปะด้วย ผู้ชื่อว่าอนุชาตบุตร เพราะเกิดแต่ธรรมอัน
สมควรแก่การตรัสรู้สัจจะของพระองค์ ชื่อว่า ผู้แก้วักล้ามาก เพราะมี
ความเพียรมากโดยได้ชนะมาร ชื่อว่า ผู้ประเสริฐ เพราะอรรถว่าไม่ทำ

ชั่วเป็นต้น ชื่อว่า ผู้เป็นโอรสคือบุตร เพราะมีชาติอันความพยายามให้
เกิดแล้วที่พระอุระของพระองค์.

พระมหาเถระ ๒๖๔ องค์เหล่านั้นมีพระสุภูติเป็นองค์แรก มีพระ-
วังคีสะเป็นองค์สุดท้าย ท่านยกขึ้นไว้ในพระบาลี ณ ที่นี้ด้วยประการฉะนี้
พระมหาเถระเหล่านั้นเป็นอย่างเดียวกัน โดยความเป็นพระอเสขะ โดย
เป็นผู้ถอดคดลอนแล้ว โดยเป็นผู้มีความเห็นเข้ากันได้ โดยเป็นผู้ถอน
เสาระเนียดขึ้นแล้ว โดยเป็นผู้ปลดอุปสรรค โดยเป็นผู้มีทางไกล
อันถึงแล้ว โดยเป็นผู้ปลงภาระแล้ว โดยเป็นผู้พรากได้แล้ว และโดย
เป็นผู้มีกรรมเครื่องอยู่อันอยู่แล้วในอริยวาส ๑๐ ประการ เหมือนเป็น
อย่างเดียวกัน โดยความเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

จริงอย่างนั้น พระมหาเถระเหล่านั้น ละองค์ ๕ ประกอบด้วย
องค์ ๖ มีกรรมเครื่องอารักขา ๑ มีกรรมเครื่องอิงอาศัย ๔ มีสังจา
เฉพาอย่างบรรเทาแล้ว มีการแสวงหา ๖๐ ประการ อันเป็นไปร่วมกัน
มีความดำริไม่ขุนมัว มีกายสังขารสงบระงับ มีจิตพ้นดีแล้ว และมี
ปัญญาพ้นดีแล้ว. ท่านเป็นอย่างเดียวกัน โดยนัยมีอาทิดังพรรณนามา
ฉะนี้.

ท่านเป็น ๒ อย่าง คืออุปสมบทด้วยเอหิภิกขุ กับไม่อุปสมบท
ด้วยเอหิภิกขุ.

ในข้อที่ว่าเป็น ๒ อย่างนั้น พระปัญจวัคคีย์เถระมีพระอัญญา-
โกณฑัญญะเป็นประธาน พระยสเถระ สหายของท่าน ๔ คน คือวิมลละ
สุพาหุ ปุณณชิ ควัมปติ สหายของท่านแม้อื่นอีก ๔๕ คน ภัททวัคคีย์ ๓๐

ปฺราณชฺฎิล ๑,๐๐๐ มีพระอรุเวลกัศสฺปเป็นประธาน, พระอักรสาวก ๒
ปริพาชกผู้เป็นบริวารของท่าน ๒๕๐, โจรองคฺคิลมาถเถระ รวมทั้งหมด
๑,๓๕๐. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่

พระเถระอื่น ๆ อีกเหล่านี้ จำนวน ๑,๓๕๐* เป็นผู้มี

ปัญญามาก ทั้งหมดเป็นเอหิภิกขุ.

มิใช่พระเถระเหล่านี้เท่านั้น โดยที่แท้พระเถระแม่เหล่านี้ก็มีอยู่
มาก. คือเสลพราหมณ์. พราหมณ์ ๓๐๐ ผู้เป็นศิษย์ของเสลพราหมณ์,
ท่านมหากัปปินะ บุรุษ ๑,๐๐๐ ผู้เป็นบริวารของท่าน, บุรุษชาวเมือง
กบิลพัสดุ์ ๑๐,๐๐๐ คน ที่พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงส่งไป, มาณพ
๑๖ คน มีอชิตมาณพเป็นต้น ผู้เป็นศิษย์ของมหาพาวรียพราหมณ์ มี
ประมาณ ๑,๐๐๐.

พระเถระอื่นจากที่กล่าวแล้วอย่างนี้ไม่ได้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุ แต่
ท่านได้รับการอุปสมบทด้วยสรณคมน์ ๑ อุปสมบทด้วยรับการโอวาท ๑
อุปสมบทด้วยพยากรณ์ปัญหา ๑ อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม ๑.

จริงอยู่ พระเถระทั้งหลายข้างต้นเข้าถึงความเป็นเอหิภิกขุ, แม้
การอุปสมบทด้วยสรณคมน์ ๓ นั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรง
อนุญาตแก่พระเถระเหล่านั้น เหมือนทรงอนุญาตการบรรพชาจะนั้น นี้
เป็นการอุปสมบทด้วยสรณคมน์. ก็การอุปสมบทที่ทรงอนุญาตแก่พระ
มหากัศสฺปเถระ โดยการรับโอวาทนี้ว่ กัศสฺป เพราะเหตุนี้แหละ
เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่ เราจักเข้าไปตั้งหิริโอตตปปะอย่างแรงกล้าไว้ใน
พระเถระ ผู้ใหม่และปานกลาง, กัศสฺป เธอพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.
กัศสฺป เพราะเหตุนี้แหละ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่ เราจักพึงธรรม

๑. นับตามอรรถกถาได้ ๑,๓๔๘ ถ้ารวมหัวหน้าชฺฎิลทั้งสามจะได้ ๑,๓๕๑.

อย่างใดอย่างหนึ่งอันประกอบด้วยกุศล จักกระทำกรรมทั้งหมดนั้นให้มีประโยชน์ กระทำให้ไว้ในใจ ประมวลไว้ด้วยใจทั้งหมด จักเจียหูฟังธรรม กัสสป เธอพึงศึกษาอย่างนี้แหละ. กัสสป เพราะเหตุนี้แหละ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักไม่ละสติอันไปในกาย อันไปพร้อมกับความยินดี กัสสป เธอพึงศึกษาอย่างนี้แหละ นี้ชื่อว่าอุปสมบทโดยการรับโอวาท. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อเสด็จจงกรมอยู่ที่บุพพาราม ตรัสถามปัญหาอิงอสุภ โดยนัยมีอาทิว่า โสปากะ ธรรมเหล่านี้ที่ว่า อุทฐมาตก-สังขยา หรือรูปสังขยา มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือว่ามีอรรถอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน ดังนี้ โสปากสามเณรมีอายุ ๗ ขวบ ผู้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลแก้ปัญหาโดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมเหล่านี้ที่ว่า อุทฐมาตกสังขยา หรือรูปสังขยา มีอรรถอย่างเดียวกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน ดังนี้ ทรงมีพระทัยโปรดปรานว่า โสปากะนี้ เทียบกับพระสัพพัญญุตญาณแล้วแก้ปัญหา นี้จึงทรงอนุญาตการอุปสมบท นี้ชื่อว่าอุปสมบทโดยพยากรณ์ปัญหา. การอุปสมบทด้วยญัตติจุดตุตถกรรม ปราภุชัคแล้ว.

แม้โดยประเภทอุปสมบทต่อหน้าและลับหลัง ก็มี ๒ อย่าง เหมือนอุปสมบทมี ๒ อย่าง คืออุปสมบทโดยเป็นเอหิภิกขุ กับไม่อุปสมบทโดยเป็นเอหิภิกขุ. จริงอยู่ พระสาวกทั้งหลายผู้เกิดในอริยชาติในเวลาทีพระศาสดาทรงพระชนม์อยู่ มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นต้น ชื่อว่าพระสาวกต่อพระพักตร์. ส่วนพระสาวกใดผู้บรรลुकุณวิเศษภายหลังพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพาน พระสาวกนั้น แม้เมื่อพระสรีระ คือธรรมของ

พระศาสดามีประจักษ์อยู่ ก็ชื่อว่า พระสาวกกลับหลัง เพราะพระสรีระ
ร่างของพระศาสดาไม่ประจักษ์แล้ว.

อนึ่ง พึงทราบพระสาวก ๒ พวก คือเป็นอุภโตภาควิมุตต์ ๑ เป็น
ปัญญาวิมุตต์ ๑ แต่พระสาวกที่มาในพระบาลี ในที่นี้ พึงทราบว่าเป็น
อุภโตภาควิมุตต์เท่านั้น, สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ในอปทานว่า

**คุณวิเศษเหล่านี้ คือ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ เราทำ
ให้แจ้งแล้ว.**

โดยประเภทพระสาวกที่มีอุปทาน และไม่มีอุปทานก็เหมือนกัน
ก็พระสาวกเหล่าใดมีอุปทาน กล่าวคือสาวกบารมีที่เป็นไปด้วยบุญกิริยา
ในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธสาวกแต่ปางก่อน
พระสาวกเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปทาน เหมือนพระเถระทั้งหลาย
ผู้มาในบาลีอุปทาน ส่วนพระเถระเหล่าใดไม่มีอุปทาน พระเถระเหล่านั้น
ชื่อว่าไม่มีอุปทาน.

ถามว่า ก็เว้นจากความถึงพร้อมแห่งเหตุในชาติก่อนเสียทั้งหมด
การตรัสรู้จะจะมีได้ไหม? ตอบว่า มีไม่ได้. เพราะการบรรลุอรหัตตผล
ย่อมไม่มีแก่ผู้เว้นจากอุปนิสัยสมบัติ เพราะการบรรลุอรหัตตผลนั้นมีสภาพ
กระทำยากและเกิดมิได้ยากมาก.

สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน สิ่งไหนหนอแล ทำได้ยากกว่าหรือเกิดมิได้ยากกว่า ดังนี้
เป็นต้น. ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่า ก็พระเถระ
ผู้ไม่มีอุปทานนั้น ชื่อว่าไม่มีอุปทานเรื่องราว. คำนี้แหละไม่พึงเห็นว่า
พระเถระเหล่าใดเว้นจากอุปนิสัยสมบัติเสียโดยประการทั้งปวง พระเถระ

เหล่านั้นไม่มีอุปทานเรื่องราว ดังนี้ เพราะพระเถระเช่นนั้นไม่ประสงค์เอาในที่นี้.

ส่วนพระเถระเหล่าใดไม่มีเรื่องราวที่เด่นจริง พระเถระเหล่านั้น ท่านกล่าวไว้ในที่นี้ว่า ไม่มีอุปทานคือเรื่องราว, พระเถระที่เว้นจากอุปนิสัยเสียทั้งหมดก็เหมือนกัน ท่านไม่กล่าวว่า ไม่มีอุปทาน. จริงอย่างนั้น ในพุทธรูปบาทกาล สัตว์เหล่านี้เมื่อเห็นอานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันแพร่ไปด้วยความสง่าผ่าเผยแห่งพระคุณอันเป็นอจินไตยนำอัครรรย ย่อมกลับได้ความศรัทธาในพระศาสดา เพราะทรงเป็นผู้นำความเลื่อมใส มาแม้โดยประการที่ปวง แก่ชาวโลกผู้ถือประมาณ ๔ จำพวก. อนึ่ง ย่อมได้เฉพาะศรัทธาในพระสังฆธรรม ด้วยการได้ฟังพระสังฆธรรม ด้วยการได้เห็นความปฏิบัติชอบของพระสาวกทั้งหลาย ด้วยการได้เห็นอิทธิ- หารอันวิจิตรแห่งพระสัมมาสัมโพธิญาณของพระมหาโพธิสัตว์ในกาลบาง- ครั้งบางคราว และด้วยได้รับโอวาทและอนุศาสน์ในสำนักของพระมหา- โพธิสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นได้เฉพาะศรัทธาในการฟังพระสังฆธรรม เป็นต้นนั้น ถ้าแม้เห็นโทษในสงสาร และอนิสงส์ในพระนิพพาน แต่เพราะยังมีกิเลสฐลีในดวงตามาก จึงยังไม่บรรลุธรรมอันเป็นแดน เกษมจากโยคะ ย่อมปลุกพืชคือกุศลอันเป็นนิสัยแก้วภูฏะลงไว้ในสันดาน ของตน ๆ ในระหว่าง ๆ เพราะการคบหาสัปบุรุษเป็นสิ่งมีอุปการะมาก ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ฉิว่าเราพลาดศาสดาของพระโลกนาถพระองค์นี้ไซ้

**ในอนาคกาล เราจักได้อยู่พร้อมหน้าพระโพธิสัตว์องค์นี้
มนุษย์ทั้งหลาย เมื่อข้ามแม่น้ำพลาดจากท่าตรงหน้า ก็**

**ยึดทำข้างใต้ไว้ ย่อมข้ามแม่น้ำใหญ่ได้ฉันใด เราทั้งหมด
ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าพ้นพระชินเจ้าพระองค์นี้ไป ใน
อนาคตกาลจักได้อยู่พร้อมหน้าพระโพธิสัตว์นี้.**

ใคร ๆ ไม่อาจกล่าวได้ว่า กุศลจิตที่บุคคลให้เกิดขึ้นเฉพาะเจาะจง
พระนิพพานอย่างนี้ ย่อมไม่เป็นอุปนิสัยแก่การบรรลุวิโมกข์ ในระหว่าง
กาลสี่อสงไขยแสนกัป. จะป่วยกล่าวไปไปถึงกุศลจิตที่ดำเนินไป เพราะ
ทำบุญญาธิการด้วยอำนาจความปรารถนา. พระสาวกเหล่านั้นแม้มี ๒ อย่าง
ด้วยประการอย่างนี้.

พระสาวกมี ๓ อย่าง คืออัครสาวก มหาสาวก ปกติสาวก.

บรรดาพระสาวก ๓ พวกนั้น พระสาวกเหล่านี้ คือท่านพระ-
อัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ พระอัสสชิ
พระนาลกะ พระยสะ พระวิมลสะ พระสุพาหุ พระปุณณชิ พระควัมปติ
พระอรุเวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ พระคยากัสสปะ พระสารีบุตร
พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระมหากัจจายนะ พระมหา-
โกฏฐิตะ พระมหากัปปิณะ พระมหาจุนทะ พระอนรุทธะ พระกัณฑา-
เรวตะ พระอนันทะ พระนันทกะ พระภคฺฉะ พระนันทะ พระกิมพิละ
พระภัททิยะ พระราหุล พระสีวลี พระอุบาลี พระทัฬหะ พระอุปเสนะ
พระขทิวรณิยเรวตะ พระปุณณมันตานิบุตร พระปุณณสุนาปรันตะ
พระโสณกุฎ्ฐิกณณะ พระโสณโกฬิวิสะ พระราเช พระสุภูติ พระ-
องคุลิมาล พระวัคคลี พระกาฬุทายี พระมหาอุทายี พระปิลินทวัจจะ
พระโสภิตะ พระกุมารกัสสปะ พระรัฏฐปาละ พระวังคีสะ พระสภियะ

พระเสละ พระอุปัชฌายะ พระเมฆิยะ พระสาकตะ พระนาคิตะ พระ-
ลกุณฏกภัททิยะ พระปิ่นโศภการทวาชะ พระมหาปิ่นถกะ พระจูพ-
ปิ่นถกะ พระพากุละ พระกุนทธานะ พระทวารุจิริยะ พระยโสชะ
พระอชิตะ พระติสสเมตเตยยะ พระปุลณณะ พระเมตตคุ พระโรตตะ
พระอุปสิวะ พระนันทะ พระเหมกะ พระโตเทยยะ พระกัปปะ พระ-
ชตุกัณณิ พระภัทราวุชะ พระอุทยะ พระโปสาละ พระโมฆราชะ
พระปิงคิยะ **ชื่อว่าเป็นพระอสีติมหาสาวก.**

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระเถระเหล่านั้นเท่านั้น จึงเรียกว่า
มหาสาวก ? ตอบว่า เพราะเป็นผู้มีอภินิหารมาก จริงอย่างนั้น แม้พระ-
อัครสาวกทั้งสองก็จัดเข้าในพระมหาสาวกทั้งหลาย ด้วยว่าพระอัครสาวก
เหล่านั้น แม้ดำรงอยู่ในตำแหน่งอันเลิศ เพราะบรรลุธรรมอันเลิศใน
พระสาวกทั้งหลาย โดยถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ ก็เรียกว่ามหาสาวก
ดังนี้บ้าง เพราะความเสมอกันโดยความเป็นผู้มีอภินิหารมาก. ส่วนพระ-
มหาสาวกอื่น ๆ เป็นผู้มีอภินิหารมากยิ่งขึ้นกว่าปกติสาวกทั้งหลาย. จริงอย่าง
นั้น ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระอัครสาวก
ทั้งสองนั้นได้กระทำความปรารถนาไว้ เพราะเหตุนั้นแล จึงเป็นผู้เชี่ยวชาญ
ในอภิญญาและสมาบัติอย่างดียิ่ง กับทั้งเป็นผู้แตกฉานในปฏิสัมภทา.

พระอรหันต์แม่ทั้งปวง ทำศีลวิสุทธิเป็นต้นให้สมบูรณ์ มีจิตตั้งลง
เฉพาะในสติปัญญา ๔ เจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ทำกิเลส
ทั้งหลายให้สิ้นไปอย่างสิ้นเชิงตามลำดับมรรค ย่อมดำรงอยู่ในอรหัตผล
โดยแท้ แม้ถึงอย่างนั้น พระอรหันต์เหล่านั้น **ชื่อว่าเป็นพระมหาสาวก**

เพราะเป็นสาวกผู้ใหญ่ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น เพราะเป็นผู้สำเร็จด้วยคุณวิเศษ อันดียิ่งในสันดานของตน โดยความเป็นใหญ่ด้วยอภิหาร และเป็น ผู้ใหญ่ด้วยบุรพประโยชน์ เหมือนภาวนาพิเศษอันเป็นส่วนเบื้องต้นของท่าน ผู้เป็นทัญญีปัตตะเป็นคุณวิเศษที่ปรารถนาได้แน่ เพราะเป็นผู้หลุดพ้นด้วย ศรัทธา และของผู้เป็นอุกโตภาควิมุตต์ ก็เป็นคุณวิเศษที่ปรารถนาได้แน่ เพราะเป็นผู้หลุดพ้นด้วยปัญญาฉะนั้น.

กับบรรดาพระมหาสาวกเหล่านั้นแหละ พระสารีบุตรและพระ- โมกคัลลณะ ดำรงอยู่ในความเลิศด้วยคุณทั้งปวงพร้อมด้วยความวิเศษ เพื่อบรรลุขารมีอันอุกฤษฏ์ในปัญญาและสมาธิตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติ ชอบอันตั้งมั่นแล้ว ตลอดกาลนานหาระหว่างมิได้ โดยความเคารพ อัน นำมาเฉพาะอภิหารอันเกิดแต่เหตุนี้ อันเป็นเหตุแห่งความสำเร็จในกิจ อื่นอันดียิ่ง ของสัมมาทัญญีและสัมมาสมาธิอันเป็นตัวฐานะ โดยเป็น ประธานในโพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย แม้เมื่อความเป็นมหาสาวกจะมีอยู่ ก็เรียกว่าอัครสาวก เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในความเป็นยอดแห่งสาวกทั้งปวง อันเป็นสุดแห่งสาวกขารมี เพราะเป็นผู้ใหญ่ด้วยอภิหาร และเพราะ เป็นผู้ใหญด้วยบุรพประโยชน์ความเพียรเครื่องประกอบในกาลก่อน.

ก็พระอริยสาวกเหล่าใด เปรียบไม่ได้เลย คุณพระอัครสาวกและ มหาสาวก โดยที่แท้มีเป็นหลายร้อย หลายพัน, พระอริยสาวกเหล่านั้น เป็นปกติสาวก. แต่พระอริยสาวกที่ยกขึ้นสู่บาลีในที่นี้ พอนับจำนวนได้ เพราะกำหนดนับเอาด้วยคาถา แม้ถึงอย่างนั้น บรรดาพระมหาสาวก ทั้งหลาย บางพวกก็ไม่ได้ยกขึ้นสู่บาลีในที่นี้.

พระอริยสาวกเหล่านั้น แม้มี ๓ เหล่าดังกล่าวมานี้ ก็มีเป็น ๓ เหล่า โดยประเภทอนิมิตติวิโมกษ์เป็นต้น ทั้งมีเป็น ๓ เหล่าด้วยการบรรลุวิโมกษ์ ก็มี. จริงอยู่ วิโมกษ์มี ๓ ดังนี้ คือสุญญตวิโมกษ์ อนิมิตติวิโมกษ์ อัปปณฺหิตวิโมกษ์. ก็วิโมกษ์ ๓ เหล่านั้น มีสุญญตาเป็นต้น พึงบรรลุด้วยอนุปัสสนา ๓ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น. ก็เบื้องต้น ย่อมมีการยึดเอาวิปัสสนา ด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอาการมีความไม่เที่ยงเป็นต้น.

ก็ในกาลใด เมื่อวิปัสสนาอันเป็นวุฏฐานคามินี พิจารณาสังขารทั้งหลายโดยอาการไม่เที่ยง การออกจากกิเลสด้วยมรรคย่อมมี ในกาลนั้น วิปัสสนายังไม่ได้ชื่อว่าอนิมิต เพราะเมื่อการถอนราคะนิมิตเป็นต้นแม้จะมีอยู่ แต่วิปัสสนานั้นยังไม่ละสังขารนิมิต จึงไม่อาจให้ชื่อว่าอนิมิตแก่ มรรคของตน.

ท่านไม่ได้ยกอนิมิตติวิโมกษ์ขึ้นไว้ในอภิธรรมก็จริง ถึงอย่างนั้น ในพระสูตรย่อมมีได้ เพราะถอนนิมิตมีราคะเป็นต้นแล.

จริงอยู่ ท่านกล่าวความที่วิปัสสนาเป็นอนิมิตติวิโมกษ์ และความที่ธรรมอันขอดเยี่ยมเป็นอนิมิตติวิโมกษ์ไว้ โดยนัยมีอาทิว่า

ท่านจงเจริญวิปัสสนาอันหานิมิตมีได้ และจงถอน
อนุสัยคือมานะ แต่นั้นเพราะละมานะได้ ท่านจักเป็น
ผู้สงบระงับเที่ยวไป ดังนี้.

ในกาลใด เมื่อวิปัสสนาอันเป็นวุฏฐานคามินี พิจารณาสังขารทั้งหลาย โดยเป็นทุกข์ การออกจากกิเลสด้วยมรรคย่อมมี ในกาลนั้น วิปัสสนาย่อมได้ชื่อว่าอัปปณฺหิตะ เพราะถอนปณฺธิคือที่ตั้งของราคะ

เป็นต้น เพราะเหตุนี้ จึงมีชื่อว่าอัปภินิหิตวิโมกข์ และมรรคในลำดับแห่งวิปัสสนาอันเป็นอัปภินิหิตวิโมกข์นั้น ก็เป็นอัปภินิหิตวิโมกข์มรรค.

ก็ในกาลใด เมื่อวิปัสสนาอันเป็นวิภูฐานคามินี พิจารณาสังขารโดยอาการเป็นอนัตตา ย่อมมีการออกจากกิเลสด้วยมรรค ในกาลนั้นวิปัสสนาย่อมได้ชื่อว่าสุญญตะ เพราะถอนอัสติทกฺขิ ความเห็นว่าเป็นตัวตน เพราะเหตุนี้ จึงได้ชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ และมรรคในลำดับแห่งวิปัสสนาอันเป็นสุญญตะนั้น ก็ได้ชื่อว่าสุญญตวิโมกข์มรรค บรรดาวิโมกข์ ๓ อันเป็นอรหัตมรรคนี้ พระเถระเหล่านี้ บางพวกหลุดพ้นด้วยอนิมิตตวิโมกข์, บางพวกหลุดพ้นด้วยอัปภินิหิตวิโมกข์, บางพวกหลุดพ้นด้วยสุญญตวิโมกข์ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า มี ๓ พวกโดยประการแห่งอนิมิตตวิโมกข์เป็นต้น แม้เพราะการบรรลุวิโมกข์ก็มี ๓ พวก.

มี ๔ พวก โดยวิภาคแห่งปฏิบัติ. จริงอยู่ ปฏิบัติ ๔ คือทุกขปฏิบัติ ทนธาภิญญา ๑ ทุกขปฏิบัติ จิปปาภิญญา ๑ สุขปฏิบัติ ทนธาภิญญา ๑ สุขปฏิบัติ จิปปาภิญญา ๑. ในปฏิบัติ ๔ อย่างนั้น ในการยึดมั่นวิปัสสนาในจิตสันดาน อันมีรูปเป็นประธานเป็นต้น ผู้ใดมีจิตสันดานยึดมั่นวิปัสสนามีรูปเป็นประธาน กำหนดเอามหาภูตรูป ๔ แล้วกำหนดเอาอุปาทารูป กำหนดอรูปรูป ก็เมื่อกำหนดรูปและอรูปรูป ย่อมอาจเป็นผู้เห็นคเห็น้อยกำหนดได้โดยยาก โดยลำบาก สำหรับท่านผู้นั้น ชื่อว่ามีปฏิบัติ คือการปฏิบัติลำบาก. ส่วนสำหรับท่านผู้กำหนดรูปและอรูปรูป ย่อมชื่อว่าตรัสรู้ได้ช้า เพราะมรรคปรากฏได้ช้าในการกำหนดอยู่กับวิปัสสนา.

ฝ่ายท่านผู้ใดกำหนดเอารูปและอรุปแล้ว เมื่อจะกำหนดนามและรูป ย่อมเป็นผู้เห็นคเห็น้อยกำหนดเอาโดยยาก โดยลำบาก และเมื่อกำหนดนามและรูปได้แล้ว เมื่ออบรมบ่มวิปัสสนาอยู่ ย่อมอาจทำมรรคให้เกิดขึ้นได้โดยเวลานั้นนาน แม้สำหรับผู้นั้น ก็ย่อมชื่อว่า ทุกขปฏิบัติทา ทนธาภิญญา ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ซ้ำ.

อีกท่านหนึ่ง กำหนดลงตรงนามและรูป ก็กำหนดเอาปัจจัยทั้งหลาย เป็นผู้เห็นคเห็น้อย กำหนดเอาได้โดยยาก โดยลำบาก. ก็ครั้นกำหนดเอาปัจจัยทั้งหลายได้แล้ว อบรมบ่มวิปัสสนาอยู่ ย่อมทำมรรคให้เกิดขึ้นโดยกาลช้านาน แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ย่อมชื่อว่า ทุกขปฏิบัติทา ทนธาภิญญา ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ซ้ำ.

อีกท่านหนึ่ง แม้ปัจจัยทั้งหลายก็กำหนดได้แล้ว เมื่อจะรู้แจ้งลักษณะทั้งหลาย ย่อมรู้แจ้งได้โดยยาก โดยลำบาก และรู้แจ้งลักษณะแล้ว อบรมบ่มวิปัสสนาอยู่ ทำมรรคให้เกิดขึ้นโดยเวลานั้นนาน แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ย่อมชื่อว่า ทุกขปฏิบัติทา ทนธาภิญญา ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ซ้ำ.

อีกท่านหนึ่ง แม้ลักษณะทั้งหลายก็รู้แจ้งแล้ว เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าส่องใสเป็นไปอยู่ เมื่อครอบงำความชอบใจในวิปัสสนาที่เกิดขึ้นลำบากอยู่ ย่อมรู้แจ้งได้โดยยาก โดยลำบาก และรู้แจ้งลักษณะแล้ว อบรมบ่มวิปัสสนาอยู่ ย่อมทำมรรคให้เกิดขึ้นโดยเวลาช้านาน แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ย่อมชื่อว่า ทุกขปฏิบัติทา ทนธาภิญญา ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ซ้ำ.

บรรดาปฏิบัติตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ฟังทราบปฏิบัติที่ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เพราะมรรคปรากฏได้เร็ว แต่ในเมื่อปฏิบัติเหล่านั้นสำเร็จได้โดยไมยาก ฟังทราบปฏิบัติที่ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า เพราะมรรคปรากฏช้า และปฏิบัติที่ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว เพราะมรรคปรากฏเร็ว ตามลำดับ.

ฟังทราบพระเถระ ๔ จำพวก โดยการบรรลุพระอรหัตมรรคด้วยอำนาจปฏิบัติ ๔ ประการนี้. เพราะเว้นจากปฏิบัติทั้งหลายเสีย การบรรลุอริยมรรคจะมีไม่ได้. จริงอย่างนั้น ในพระอภิธรรม ท่านจึงจำแนกอริยมรรคพร้อมกับปฏิบัติท่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า สมัยใด พระโยคาวจรเจริญโลกุตระมาน อันนำออกจากโลก เป็นเครื่องนำไปสู่พระนิพพาน ๆ ล ๆ อันเป็นทุกขปฏิบัติ ทันทาภิญา ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระอริยบุคคล ๔ จำพวก โดยจำแนกตามปฏิบัติ ๔.

พระอริยบุคคลมี ๕ จำพวก โดยการจำแนกผู้ยิ่งด้วยอินทรีย์. พระอริยบุคคลเหล่านั้น แม้มีความเสมอกันโดยการตรัสรู้สัจจะ แต่พระเถระบางพวกเป็นผู้ยิ่งด้วยศรัทธา คุจพระวัคคิเถระ, บางพวกเป็นผู้ยิ่งด้วยความเพียร คุจพระมหาโสณโกฬิวิสเถระ, บางพวกเป็นผู้ยิ่งด้วยสติ คุจพระโสภิตเถระ, บางพวกเป็นผู้ยิ่งด้วยสมาธิ คุจพระจูฬปันถกเถระ, บางพวกเป็นผู้ยิ่งด้วยปัญญา คุจพระอนันทเถระ.

จริงอย่างนั้น พระอนันทเถระนั้น พระศาสดาทรงยกย่องไว้ในความเป็นผู้มีคติ และในความเป็นผู้มีความฉลาดในอรรถเป็นต้น. ก็วิภาคการจำแนกนี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจคุณวิเศษ ซึ่งมีอยู่ในกาลอันเป็นส่วน

เบื้องต้น แต่ในขณะอรหัตมรรค ท่านประสงค์เอาอินทรีย์แม่ที่เหลือเป็นสภาพเดียวกันแล.

อนึ่ง มี ๕ จำพวก คือท่านผู้บรรลุมรรค คือคุณอันยอดเยี่ยม ท่านผู้บรรลุปฏิบัติสัมภทา ท่านผู้มีอภิญญา ๖ ท่านผู้มีวิชา ๓ และท่านผู้เป็นสุขขวิปัสสก.

จริงอยู่ บรรดาพระสาวกทั้งหลาย พระสาวกบางพวกบรรลุถึงที่สุดสาวกบารมี เหมือนท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโมคคัลลานะ.

บางพวกบรรลุปฏิบัติสัมภทา ด้วยอำนาจปฏิบัติสัมภทา ๔ นี้ คืออรรถปฏิบัติสัมภทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ๑ ธรรมปฏิบัติสัมภทา ปัญญาแตกฉานในธรรม ๑ นิรุตติปฏิบัติสัมภทา ปัญญาแตกฉานในภาษา ๑ ปฏิภาณปฏิบัติสัมภทา ปัญญาแตกฉานในไหวพริบ ๑ บางพวกมีอภิญญา ๖ ด้วยอำนาจอภิญญาทั้งหลายมีอิทธิวิชญาณ ความรู้ในการแสดงฤทธิ์ได้ เป็นต้น.

บางพวกมีวิชา ๓ ด้วยอำนาจวิชา ๓ มีบุพเพนิวาสญาณ ความรู้ระลึกชาติได้ เป็นต้น.

ส่วนพระเถระผู้ตั้งอยู่ในสมาธิ เพียงสักว่า ขณิกสมาธิ แล้วเริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลุมรรคอรหัตมรรคนั้น ชื่อว่าสุขขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วนๆ เพราะมีแต่วิปัสสนาล้วน ไม่มีการสืบทอดในภายในวิปัสสนา ด้วยองค์ฌานอันเกิดแต่สมาธิในเบื้องต้น และในระหว่างๆ. ก็วิภาคนี้ ท่านกล่าวโดยเฟื่องภาวะทั่วๆ ไปแห่งพระสาวกทั้งหลาย.

พระเถระผู้มาในบาลีในที่นี้ ไม่มีสุขขวิปัสสกเลย. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

คุณพิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภทา ๔ วิโมกษ์ ๘

อภิญาญ ๖ เราได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธ-
เจ้า เราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้.

พระเถระมี ๕ จำพวก ด้วยอำนาจท่านผู้บรรลุถึงบารมี เป็นต้น
ด้วยประการอย่างนี้.

เมื่อว่าด้วยอำนาจวิมุตต์ มีอนิมิตตวิมุตต์ เป็นต้น พระเถระมี ๖ พวก
มีท่านผู้เป็นอนิมิตตวิมุตต์ เป็นต้น.

พระเถระ ๒ พวก คือสัทธาธุระ ปัญญาธุระ. อนึ่ง มี ๒ พวก
คืออัปพนฺธิตวิมุตต์ และปัญญาวิมุตต์. ก็เมื่อว่าด้วยอนิมิตตวิมุตต์ เป็นต้น
พระเถระมี ๗ จำพวก ด้วยประเภทแห่งท่านผู้หลุดพ้นโดยปริยาย ด้วย
ประการอย่างนี้.

จริงอยู่ ท่านผู้เป็นอุกโตภาควิมุตต์ ๕ คือท่านผู้กระทำรูปสมาบัติ
หนึ่ง ๆ ในรูปสมาบัติ ๔ ให้เป็นบาทแล้วเจริญวิปัสสนาบรรลุพระ-
อรหัต เป็น ๔ และท่านผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วบรรลุพระอรหัต ๑
และท่านผู้เป็นปัญญาวิมุตต์ ๒ คือสัทธาธุระและปัญญาธุระ รวมเป็น ๗
พวก โดยชนิดแห่งวิมุตติ ด้วยประการอย่างนี้.

มี ๘ พวก โดยวิภาคแห่งธุระและปฏิบัติทา. จริงอยู่ ท่านผู้ใดออก
จากทุกข์ ด้วยทุกขปฏิบัติทา ทนธาภิญาญ ท่านผู้นั้นเป็น ๒ อย่าง โดย
สัทธาธุระและปัญญาธุระ, แม้ในปฏิบัติทาที่เหลือก็เหมือนกัน พระเถระมี
๘ พวก ด้วยการวิภาคโดยธุระและปฏิบัติทา อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

มี ๕ พวก โดยชนิดแห่งวิมุตติ. มี ๕ พวกอย่างนี้ คืออุกโตภาควิ-

วิมุตต์ ๕ ปัญญาวิมุตต์ ๒ พระอัครสาวกทั้งสองผู้บรรลุมรรมีในปัญญา-
วิมุตติและเจโตวิมุตติ.

มี ๑๐ พวกโดยวิมุตตินั้นแหละ. ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุตต์ ๕ คือ
ท่านผู้กระทำอรุปาวจรมานหนึ่ง ๆ ในบรรดาอรุปาวจรมาน ๔ ให้เป็น
บาทแล้วบรรลุมรรหารัต เป็น ๔ และท่านผู้เป็นสุขขวิปีสสก ๑ กับท่าน
ผู้เป็นอุกโตภาควิมุตต์ตามที่กล่าวมาแล้ว ๕ รวมเป็นพระเถระ ๑๐ พวก
โดยชนิดแห่งวิมุตตินั้นแล ด้วยประการอย่างนี้.

พระเถระ ๑๐ พวกนั้น เมื่อแตกออกด้วยประเภทฐานะตามที่กล่าว
แล้ว ย่อมเป็น ๒๐ พวก.

เมื่อแตกออกโดยประเภทปฏิปทา ย่อมเป็น ๔๐ พวก เมื่อแตก
ออกอีกโดยประเภทปฏิปทาและโดยประเภทฐานะ ก็เป็น ๘๐ พวก. ถ้าว่า
พระเถระ ๔๐ พวกนั้น แตกออกโดยจำแนกเป็นสุญญตวิมุตต์เป็นต้น เป็น
๒๘๐ พวก ท่านทั้ง ๒๔๐ พวกนั้น เมื่อแตกออกไปโดยความเป็นผู้ยัง
ด้วยอินทรีย์ เป็น ๑,๒๐๐ พวก. บรรดาพระอริยสาวกผู้ดำรงอยู่ในมรรค
และผล ซึ่งจำแนกออกไปหลายประเภท ด้วยอำนาจแห่งคุณของตน ๆ
อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

พระอริยสาวกเหล่าใดประกาศเรื่องราวแห่งข้อปฏิบัติเป็นต้นของตน
และพระอริยสาวกเหล่าใดได้กล่าวคาถาด้วยอำนาจอุทานเป็นต้น มีอาทิว่า
จนฺนา เม กุณฺฐิกา กุณฺฐิเรามงฺกัณฺโณ และพระอริยสาวกเหล่านั้น ท่าน
ยกขึ้นสังคายนาในที่นี้ โดยมุขคือคาถา. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม ๒ ภาค ๑ ตอน ๔ - หน้าที่ 570

สีหानันฺว น ทนฺตานิ ๑ เป ๑ สฺมุติวฺวา อจฺจุตํ ปทํ ดั่งนี้เป็นต้น. พึงทราบ
กถาเบ็ดเตล็ดในเรื่องนี้ ด้วยประการอย่างนี้.

จบอรรถกถาวัจสีเถรคาถาที่ ๑

จบปรมัตถทีปนี

อรรถกถาเถรคาถา มหานิบาต

พระอาจารย์ฉัมมपालเถระ ผู้อยู่ในพรติตถมหาวิหาร

รจนา